

Нортўхта Қилич

БАЙРАМ

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси
1991

Қилич, Нортўхта.

Байрам: Қиссалар ва ҳикоялар — Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.—448 б.

Одамзод умр бўйи ёруғ кунларга талпиниб, риёзатлар чекиб яшайди. Таажжубки, етдим деганида, бандаси ногаҳоний бир балога гирифтор бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас экан. Тўғри, сув ё ўт балоси чангалига тушиб қолганга чора йўқ. Аммо тухмат балосига йўлиққан бечорага-чи?.. Наҳотки қутулиб қолмоғининг бирор чораси бўлмаса?!

Ҳурматли китобхон, ушбу китобни ўқиётганингизда юқоридаги кўндаланг саволга дуч келасиз. Агар жавоб тополсангиз, кўнглингизда беқиёс эрк ҳиссини туясиз. Ана ўша туйғу — ёзувчи назарда тутган байрам туйғусидир.

Нортўхта Қиличнинг мазкур тўпламига қаҳрамонлар руҳий-маънавий олами ёрқин тасвирланган, кескин воқеалар манзараси таъсирчан ва ифода йўсини янгича қиссалари ҳамда ҳикоялари саралаб киритилди. Улар ўқувчини теран мушоадага чорлаб, муҳим ижтимоий-фалсафий хулосалар кашф этишга ундайди.

Қилич, Нортухта. Праздник: Повести и рассказы.

Уз2

К — $\frac{4702620201-99}{M352(04)-91}$ — 21—91

ISBN 5-635-00671-X

ҚИССАЛАР

УПҚОН

Ҳовли...

Ҳовлики, беором қишлоқ ўртасида, гавжум кўча бўйидаги бир хонадон. Оппоқ пахта далалари ҳар тарафдан қишлоқни қуршаб олган. Қишлоқ айни кўпириб-мавжланиб ётган уммон бағрида чўкиб бораётган оролни эслатади. Қишлоқ маркази сарбозор майдони.

Майдон теварагини турфа дўконлар эгаллаган; қишлоқ Шўросининг биноси, колхоз идораси, тагин баъзи маҳкамачалар ҳам шу ерда жойлашган. Сарбозор майдонининг кунботар тарафи дарахтзор.

Дарахтзор қўйнида катта бир мактаб бор. Эрталабдан то шомга қадар мактабдан болаларнинг шодон шовқини, оқшом маҳаллари эса дарахтзордан қушларнинг— чумчуқлар, майналар, қарғаларнинг сурони қишлоқ узра баралла эшитилиб туради.

Тунлари тракторлар, оч бўрилар галаси бетиним увлагани янглиғ, тинмай тариллайди; тонгга яқин тракторлар ўкириғи хўрозларнинг қичқириғига, отлар кишноғи, челаклар даранглаши... каби асабий товушларга қўшилиб-қоришиб кетади—туну кун, қишин-ёзин аҳвол шу.

I

...Ҳовли.

Чошгоҳдан кейинги пайт.

Ҳаво иссиқ.

Ҳовлида ҳеч ким йўқ.

Рўпарадаги уй томига ишком тортилган. Ғуж-ғуж узум шингилларини қоракуя босган. Ишком остида хонтахта. Хонтахта устида ёпинчоқ кийгизилган хумчойнак, дастурхон, тўнтариглиқ пиёлалар ҳамда уч-тўртта олмаю икки-уч шингил узум солинган баркаш кўринади. Ишком чеккасида, супа адоғида тепа шохлари қуриган бир туп кузаки олма. Ғарқ пишган. Ўқтин-ўқтин олма тўпиллаб ерга тўкилади.

Олма танасига илиб қўйилган сакратма-ип кўзга яққол кўриниб туради. Тепароқдаги бир шохга чарм қўлқоп, қум тўлдирилган чоғроқ халта осиб қўйилган. Томига ишком тортилган уйнинг эшиги, деразалари гумгуре ёпиқ. Уй деворининг тепароғига осиглиқ эскигина радио, ҳали-замон рўй берадиган даҳшатли бир портлашдан огоҳ қилаётгандек, аҳён-аҳёнда хирллаб-қиртиллаб қўяди.

Ғичирлаб дарвоза очилади.

Ногоҳ эгасининг ҳидини олгандек, уй ортидаги боғдан Зийрак шодон ўйноқлаб ҳуради.

Ўлмас шипиллаб ҳовлига кираётиб, беихтиёр кафтига мушт урган кўйи, таққа тўхтаб қолади. Эғнида калта енгли оппоқ кўйлак, қора шим. Сочи силлик таралган. Кийимлари озода. Унинг чақмоқдек жуссасидан шиддат ёғилиб тургандек туюлади. Негадир кўзлари безовта чақнаб, ён-верига алланечук хавотирли аланглайди...

Ўлмас бўйчан, соғлом, довжорак ва тенгдошларига нисбатан хийла мулоҳазакор, лекин хиёл хаёлпараст ўспирин. Яқин-яқинларгача отасини фақат яхши кўришини биларди. Энди... энди эса бу ўтлуғ туйғуга ҳадикми, масъулиятгами менгзаш бир ҳислар ҳам айқашиб кетган. Бунинг ҳаммасига бот-бот онасининг панду насиҳатлари, таъкиду таҳдидлари сабаблигини ўзи яхши билади.

Онаси бир гал насиҳат қилаётиб, битта ривоят сўйлаб берган: эмишки, қирчиллама бир йигит ноҳос оёқдан, тилидан қолиб, қийнала-қийнала жон таслим қилибди. Ниҳоят, у кафанлаб бўлингач, маҳалла оқсоқоли онадан сўрабди:

— Марҳум ўғлингиздан ризомисиз?

— Йўқ, рози эмасман,— дебди она.— Ўғлим бозордан харид қилиб келган нарсаларини яккаш хотинига киритиб берарди. Шунда менинг дилим оғрирди. Мен онаман ахир!.. Мана, ўғлим феълига яраша ўлим топди. Энди у дунёда худойимнинг ўзи жазосини берсин. — Бўпти,— дебди оқсоқол.— Модомики сиз гуноҳидан кечмас экансиз, у дунёда то қиёматга қадар ўғлингиз дўзах ўтида ёниб, дошқозонда қоврилиши керак. Яхшиси, ҳозир ўзимиз бу дўзахийни кўз олдингизда гулханда ёқиб, жазосини берамиз. Токи дил оғриғингиз барҳам топгай. Ахир, сиз— онасиз.

Ана шунда она дод солиб йиғлабди:

— Кечдим... ўғлимнинг гуноҳидан кечдим! Ўғлимнинг жасадига озор етказмай тупроққа топширинглар! Розиман... мен розиман.

...Ўлмасжон, шўхлигингни, ўйинқароқлигингни мен кўтараман, мен кечираман—онангман мен. Лекин отанг... Отангнинг феълу атворлари менга маълум: агар гуноҳ қилиб қўйсанг, кечирмайдилар... Дейдиларки, отанг уйда бўлса, томга чиқма—отанг бошида юргандек туюласан—отанинг кўнгли қаваради. Тушуняпсанми, оғрийдигина эмас, отанинг кўнгли ҳатто қаварар экан! Уқдингми?.. Сен ҳар жиҳатдан отанг ният қилганларидек бўлиб вояга етишинг керак, жоним болам!..

Ота... Билади: кўпда болам-бўтамлаб бағрига босавермаса ҳамки, жуда яхши кўради отаси. Нимани сўрамагин, то топиб бермагунча тинчимайди. Бир куни отасига: Тагорнинг «Ҳалокат»идан ҳам «Хонадон ва жаҳон»и зўр эмиш. Ўқимоқчиман, лекин тополмаяпман, деди.

Бирор ҳафталардан сўнг, ота Бухородаги катта йиғинга жўнаб кетди-ю, ўша ёқдан бир қоғоз халтани тўлдириб, Тагорнинг китобларини кўтариб қайтди. Кейин: тўғри қиласан, китоб ўқиш керак, ўқиганда ҳам роса мағзини чақиб ўқиш керак. Фақат шу... радио ишқивозлигингни йиғиштирсанг бас, ўғлим, деган эди.

Аммо ота ният қилган фарзанддек бўлиб тезроқ вояга етиш кўп қийин шекилли. Дафъатан отасини кўрганда, шоҳида илллати борнинг туёғи зирқирайди, деганларидек, пинҳона ҳайқиброқ туради. Нима қилсин, радио ишқивозлигидан ҳеч воз кечолмаяпти: дилу жони шу!.. Кейин, радио ишқивозликдан кўзлаган бошқа бир муҳим муддаоси ҳам бор.

Дарвоқе, онасини бениҳоя яхши кўради. Онасининг касаллигидан мудом ўртанади. Шу боисдирки, ҳамиша кимлардандир ўч олишни ўйлаб юради.

...Мана, айни шу кезде боплаб ўч олгани чоғланяпти. Зийрак боғ тарафда ўйноқлаб ҳураверади.

Ўлмас эса тажангнамо чимирилиб, шитоб супа сари бораверади.

А н в а р нечундир таҳликаланиб чақирганча, югуриб ҳовлига киради. Унинг ҳам эғнида оппоқ кўйлак, қора шим... Лекин... сал кийимлари кўримсизроқ. Почасига бандак қадалган.

У—Улмаснинг синфдош дўсти. Етимча.

Гарчи, у кезларда жуда ёш бўлган эса-да, ҳамон яхши эслайди: онаси қон қуса-қуса жон берган. Кўз ўнгида!.. Ушандан бери аламзада. Ушандан бери кўпларни ёмон кўради.

Албатта, нафрат назаридан отаси соқит. Билъакс, отасига ачинади, раҳми келади. Отасининг юзлари ажин-бужин, қўллари ғадир-будур, кетмон эзворгани учунми, елкаси ҳўккайиб чиққан. Гоҳо отасининг бечоралигини ўйласа ёки худди кунни кечагина қазо қилгандек онаси хаёлида гавдаланганда баттар алами кўзийди. Аммо мулоҳазақорлигу мутелик хийла кўрқоқ қилиб қўйган.

Начора!..

...Таажжубки, аламлари хуморини хиёл ёзиш чораси топилганда, мана, дабдурустан тайсалламоқда.

Анвар.— Кўзлари жавдираб, шикаста кулимсирайди.—Улмас?.. Жўражон?!?!.

Улмас. *Шартга бармоғини лабига босади.*—Жим!.. Нима дейсан?

Анвар.— *Шивирлаб сўрайди.*— Шундоқ кунда шартми шу? Бир ўйлаб кўр, жўра?!

Улмас.— *Ен-верига олазарак кўз югуртиради.*— Секинроқ! Онам уйда бўлишлари керак, эшитиб қолмасинлар... Худди шу бугун амалга оширишимиз керак бу ишни! Тушунсанг-чи?!

Анвар. Кейин... отанг балога қолиб кетадилар-ку! Қўрқмайсанми?..

Улмас. Отам?.. Отам мендан хафа бўлишлариям мумкин, агар мени тўғри тушунсалар, хурсанд бўлишлари керак. Лекин... отам балога қолиб кетмайдилар—ҳамма айбни ўз бўйнимизга оламиз... Келишгандик-ку: бу ишимиз—бугунги тантанага совғамиз бўлади. Тўғрими?.. Нега индамайсан?

Анвар. Тушуниб турибман. Ахир, бу фикр ўзимдан чиққан-ку! Лекин... Сенга нима десам экан?..

Улмас. Нима, айнидингми?.. Бормоқчи эмасми-сан?

Анвар. Отанг жуда баджаҳл одам, жўра.— *Янаям мутеёна кулимсираб, унинг кўнглига ғулу солмоқчи бўлади.*— Сен чеккада қолиб, мени савалашлариям мумкин-да!..

Улмас.— *Илкис уй томон безовта назар ташлайди.*— Секинроғ-э! Бунча бақирасан!..

Анвар. Қўрқаверма, онанг уйда йўқла шекилли. Бўлганларида аллақачон чиқардила.

Ўлмас. Бўпти! Бормасанг борма. — Тагин баланд супа томон жилади. — Битта ўзим ҳаммасини бир ёғлик қилиб қайтаман. Кўрасан!

Анвар. — *Ғингиш*б изидан эргашади. — Эй, менга қара, Ўлмас! Ахир, сен космик передатчик тузатяпсан-ку, жўра?

Ўлмас. Тузатсам-чи?

Анвар. Ўшани ишга соламиз-да!

Ўлмас. Анвар, писмиқсан, жўра!.. — *Қўл силтаб, тагин нари юради. Тагин тўхтайд*ди. — Ўзимиз... ўз қўлимиз билан кунпаякун қилишимиз керак! Тушуняпсанми?.. Ҳайронман, нега бирдан айниб қолдинг? Ўгай онангдан қўрқяпсан-а? Ўгай-да!

Нохос дарвоза тарақлайди.

Беихтиёр ҳар иккаласи ҳам барабар яширинмоқчи бўлади. Ҳар иккаласи ҳам ён ёққа бесабр аланглайди. Лекин дабдурустан панароқ жой тополмай, ҳар иккаласи ҳам саросималаниб қолади. Орадан ҳаял замон ўтмай, ҳовлига чопқиллаб Шодиёр киради. Бош яланг, оёқ яланг. Эғнида туси ўчиб кетган кўйлак, чийбахмал иштон. Аллақандай ўлимтик бир қушни икки қўллаб ушлаб олган.

Шодиёр эсароқ ўспирин. Унинг ёши нечадалигини дафъатан айтиш маҳол. Қишлоқдаги хоҳлаган хонадонига худди шу йўсин бемалол кириб келавериши мумкин. Ҳеч ким бунга ажабланмайди.

Шодиёр. — *Ҳовлида қуюнд*ек елиб айланаркан, хушнуд қийқиради. — Ўлмас!.. Ҳўхўй, тутиб олдим!.. Ўлмас!.. Какира-ку!.. Бун кўрдингми?.. Кар-карра! Ана, кўриб қўй!..

Ўлмас. Шодивой, қанақа қуш у? Кўкқарғами?.. Бу ёққа келсангчи-е!.. Шодивой... Шодиёр!

Шодиёр. — *Унинг рўпарасида тўхтаб, қўлидаги қушни кўз-кўзлай*ди. — Тутиб олдим. Олақарға!

Ўлмас. Бекорларни айтибсан!..

Анвар. — *Ҳаяжонланиб қўл чўза*ди. — Кўкқарғаку! Вуй!.. Қаердан тутиб олдинг, Шодивой?

Шодиёр. — *Қушни бермай, ирғишлай*ди. — Евондан... Етти гектарликда... Пахта соясида ётган экан.

Қанотларини ёзиб!.. — *Ихтиёрсиз равишда қўлларини ёйиб юборади.* — Мана бундай!..

Кўкқарға тўп этиб ерга тушади. Жонсарак қуш ба-
зўр қанотларини қимирлатиб, оғир-оғир нафас ола-
ди.

У л м а с . — *Кафтига қушни қўяди. Қанотлари остига синчиклаб қарайди.* — Яраланмаган. — Шодивой, қу-
шинг ўляпти-ку! Анвар, кўряпсанми?..

Ш о д и ё р . — *Кескин бош чайқаб, билагига бурнини артади.* — Ўлмайди!.. Ўлмас, ўлмайди у.

А н в а р . Ўлади. Заҳарланган бўлса керак.

У л м а с . Албатта-да!.. Биласан-ку, кўкқарға биз то-
монларга келмай қўйган. Адашиб келиб қолган бу
жонивор.

Ш о д и ё р . — *Ўлмаснинг қўлидан юлқиб кўкқаргани олади.* — Ўлмайди!.. Нон бераман. Сув бераман. Кейин
учиб кетади. — *Хафаҳол, дарвоза томон юради.* — Ўл-
майди... Ўлмас, ўлмайди бу, ўлмайди!..

Ҳар иккаласи ҳам бир муддат унинг ортидақ ўйчан
қараб қолади.

У л м а с . Анвар, кўрдингми?.. Энди тайсалламасан
ахир?!

А н в а р . Тайсаллаётганим йўқ, жўра... Отамдан ҳам,
онамдан ҳам кўрқаётганим йўқ. Онам ўгай бўлсаям
яхши... Мен... бирдан ҳаммаёққа шов-шув тарқалиши-
дан, кейин ота-онамиз ҳам маломатга қолиб кетишидан
хавотирдаман, жўра. Ҳазилакам ишми ахир?!

У л м а с . Хотиржам бўлавер: биз учун ота-онамиз жа-
вобгарликка тортилмайди — бугундан бошлаб ҳар бир
қилмишимиз учун ўзимиз жавоб берамиз.

А н в а р . Буёғи тушунарли. Лекин кейин бўладиган
шов-шувлар-чи?!

У л м а с . Шов-шув бўлиб кетса, янаям яхши-да! Пи-
чоқ суякка бориб қадалганлигини юқори-
дагилар ҳам билиб қўйишади. Тўғрими?

А н в а р . — *Тағин зўраки кулимсираб, энса қашийди.* —
Жўра, ахир!..

У л м а с . — *Ҳафсаласиз қўл силгайди.* — Қўй, Ан-
вар!.. Лекин мендан ҳам кўра сен кўпроқ ўч олишинг
керак, жўра. Қаллангни ишлат!

А н в а р . Бўпти!.. — *Бирдан мотамсаро тумшайиб,*

дўстининг кифтига туртади. — Бор, тез бўл. Ҳали дарсга ҳам улгуришимиз керак.

Ў л м а с. Гап бундоқ бўпти-да, жўра!

Ўлмас шитоб баланд супага кўтарилиб, уй биқинидаги тор йўлакдан боғ томон ўтиб кетади.

Тағин Зийрак шодон ўйноқлаб ҳуради.

Анвар жонсарак кўкқарғага ачинибми ёки дўстининг: мендан ҳам кўра сен кўпроқ ўч олишинг керак, деган аччиқ гапи таъсиридами, янаям алами ўртаб, ён-верига хомуш кўз югуртиради. Тобора нохуш нималардир ёдига тушаётгандек қаҳрчан чимирилиб, секин олма ёнига боради. Ерда сочилиб ётган олмалардан бирини олиб, кафтига артади, емоқчи бўлади, лекин қурт тушганини кўриб, дарахт тагидаги челакка ташлайди. Тўнғиллаб сўкинади. Сўнг, тўғри қилишимиз, деб ўйлайди: аллақачон шундай қилишимиз керак эди!..

Ногоҳ радио бир гўнғиллаб, хириллаб қўяди.

Анвар беихтиёр чўчиб, радиого қарайди. Кейин, олма шоҳига осифлиқ чарм халта томон яқинлашади. Боплаб зарб ургани чоғланиб, кескин қўл ниқтайди, аммо мушти нишонга тегмай, дабдираб кетадию, пешонаси халтага урилади. Ва, аллатовур бош чайқаб, хижолатангиз кулимсираган кўйи, манглайини сийпалайди.

Шу пайтда боғ томондан Ў л м а с велосипедини етаклаб чиқади. Қўлида ихчамгина мисранг, болғача, омбур кўринади.

Ў л м а с. Ма, буларни хуржунга сол. Имиллама! Кечикяпмиз.

Анвар. — *Унинг қўлидан ускуналарни олади.* — Хуржунда булардан зўрроғи бор-ку!..

Ў л м а с. Солиб қўявер. Керак бўлиб қолар.

Анвар. Ўлмас, агар бир бидон керосин олвоганингда эди, янаям зўр бўларди, жўра.

Ў л м а с. Керосинни нима қиласан?

Анвар. Нима қилардим — биратўласи олов берворардик-да!

Ў л м а с. Зўрсан-ку, писмиқ! — *Негадир тўхтайди.* Кейин, ўйчан бош чайқайди. — Йўқ... Ҳозирча ўт қўймай турамиз.

Анвар. — *Маънодор оҳангда таъкидлайди.* — *Ҳозирча!..*

Ўлмас. *Яшавор-э, жўра! — Шартта қўл чўзади.* — *Таша!..*

Шарақлатиб қўл ташлашгач, икки жўра шошилини ҳовлидан чиқиб кетади.

Анвар. — *Таҳликали овози кўчадан эшитилади.* — *Ана, Ўлмас, онанг! Сарбозор томондан келяптила.*

Ўлмас. — *Беихтиёр хавотирли ҳуштак чалвориб, кескин буюради.* — *Бур орқага! Қуйи кўчадан ҳайда! Ҳайда!..*

II

Дилором, гарди рўмолга тугилган бир қучоқ пахта-ни кўтариб, ҳовлига киради...

Дилором касалманд. Аммо чаққон хатти-ҳаракатини кўрган одам унинг касаллигига дафъатан ишоналмайди. Ёши... ўттиз бешларда, лекин кўринишидан аллақачон қирқни қоралаб қўйганга ўхшайди: ранги заҳилтоб, юзлари серажин, қўллари қоқшоқроқ, томирлари бўртиб-бўртиб чиққан, кўзлари... шапоқлаган чарос кўзларида туганмас бир ҳасрат беқўним изғиётгандек, бурнининг учи эса ҳамиша қизариброқ туради: гоҳо эшитиларсиз ихраниб, ярадор кучук битмас жароҳатини устма-уст чингсиб ялагандек, негадир бағрини силаб-сийпайверади.

...Дилором хонтахтадан беридаги шолча устига пахта-ни қўяди. Энтикиб нафас олган кўйи, бағрини сийпалайди. Нимчасини ечиб, девордаги миҳга илади. Нимчаси чўнтагидан бир ҳовуч дори чиқариб, кўрпача остига тикади. Сўнг, алланимадан хавотирланаётгандек осмонга кўз югуртириб, йўлакай битта дармондорини лабларида қимтиганча, хонтахтага яқинлашади. Чойнак ёпинчоғини олиб, пиёлага чой қуяди. Ҳўплайди. Тамшаниб, афтини бужмайтиради. Сўнг яна ёпинчоқ билан чойнакни бостириб қўйгач, пиёлани боягисидек тўнтариб, уйга кириб кетади. Ҳаял ўтмай, қўлида иккита савағич, елкасида кичикроқ бир гулдор сочиқ, қайтиб чиқади.

Ҳаво иссиқ.

Кўрпачага чордана қуриб, қарғашойи рўмоли учларини елвагай ташлайди, энгларини шимаради, сочиқ би-

лан елпинади, юзидаги терни артади, кўзларини сийиради.

Жимжитлик.

Ногоҳ жимжитлик аро элас-элас бир ингроқ товуш қулоққа чалина бошлайди.

Дилором ҳайронсираб, тек қотади: ё пир ай, ким бўлди й кан бу?.. Нима учун?!

Ингроқ товуш эса қўшни ҳовли томонда дам сусайиб, дам зўраяверади. Кейин, аламзада йиғи саси тобора хаёлини банд этган кўйи, Дилором рўмолни ечиб, пахтани ёяди. Савағичларни олиб, нечундир дарғазаб кепатада пахта савай бошлайди: гуп-гуп! Гуп-гуп! Гуп-гуп!..

Савағичларнинг гуп-гупи-ю, дам сусайиб, дам зўрайиб таралаётган ингроқ товуш ушбу ажабтовур жимликни янаям асабий, янаям дилтанг туюлтираверади.

Дилором беихтиёр уф тортиб, савағичларнинг гуп-гуп товушига мос ҳазин оҳангда секин куйлай бошлайди:

Савағичлар пешонамни ёрадир,

Бечорага чорасизлик чорадир.

Билмам нечун кўнглим бугун порадир,

Дод дастингдан фалак,

Бедод дастингдан фалак!..

Туйқус бир ҳовли наридан — мулла Зайниддин хонадонидан аччиқ-тиззиқ гаплар узуқ-юлуқ эшитилаверади.

Дилором сергак тортиб, донг қотади. Савағичларни кўяди. Сўнг, аста бағрини сийпалаганча, ихтиёрсиз қулоқ солади.

О в о з. — *Фотима кампирники.* — ...йиғла! Ер уриб йиғла!.. Бу ёруғ дунёсидан бетирноқ ўтиш пешонанга битилган бўлса, не қилай мен?! Ўт тушсин депаласиясига! Ўзим аламзадаман-ку! Мен дарду додимни кимга айтай?!.

Илкис қудуққа челак туширилгандек гумбур этган бўғиқ бир товуш қулоққа урилади.

...Аслида Раҳмиддинбойим бадбахт экан. Ҳа, бадбахт экан. Бўлмаса шу жир битмасга қўшилармиди қисмати?!

О в о з. — *Мулла Зайниддинники.* — Бас қил-э, ноин-

соф! Келин бечорада не айб? Депалассия ҳам кўпга келган тўй ахир! Эшитган биров нима дейди?

О в о з . Деса ундан нари! Ким бугун мендан кулса, эрта ундан эл кулади. Депалассиядан ҳеч ким менинг лавашанг келинимга ўхшаб куйгани йўқ. То ҳануз орқам очилмасин деб, этагимни торта-торта ёқавайрон бўлдим-ку! Етар!.. Раҳмиддинбойим тенгилар аллақачон қўша-қўша ўғил кўриб, ана, тўй устига тўй беришяпти элга. Эрта бир кун тўй-ҳашамда бирорта писмиқ ошнаси олдиға муштдек суяк қўйиб кетса, кейин ўғлингиз кўча-қўйда қандай бош кўтариб юради — буёғини ўйлайсизми сира?! Айтинг, берсин келиннинг жавобини!

О в о з . Чакагингни ўчир-э, иймонсиз! Қизларингни ўйласанг-чи, ноинсоф, сен ҳам онасан-ку, ахир!

О в о з . Қизларимнинг уч-тўрттадан боласи бор. Ўғлим бечора тирноққа зор. Ҳа, мен онаман — ўғлим учун ёнаман. Ҳа!..

О в о з . Бас-э, тилинг танглайингда қотгур! Келин боёқиш ўзи бола ғамида қоврилиб ётса-ю, сен мияси айниган кампир... Ҳе ўша!!

Бирдан челақнинг даранглаб юмалаб кетгани эшитилади.

Дилором чўчиб тушади. Шартта қўлига савағичларни олади. Аммо бир фурсат хомуш қолади. Кейин, хафаҳол хаёлчанлик билан ишга урнайди.

Бир маҳал, секин ғичирлаб дарвоза очилади.

Улмас, велосипедини кўтарган кўйи, оёқ учиде юриб, ҳовлига киради. Уч-тўрт одим отиб, таққа тўхтаб қолади. Ортига қайтмоқчи бўлади, лекин иккиланади: нима қилиш керак?..

Алланимадан бениҳоя ҳаяжонда: кўзлари бежо чақнайди... Юзлари қизариб-бўғриқиб кетган. Қўлларини кийимларининг у ер-бу ерида лой ҳамда қорамой юқи қотиб қолган. Пешонасида, бурни учиде тер резалари ялтирайди. Кийимларига сувми, нимадир сачраган: ҳўл, шимининг почаси, тиззалари эса шўрлагандек оқариб кўринади.

...Ниҳоят, бир қарорға келгандек, Улмас аста боғ томон жилади. Аммо икки-уч қадам юрар-юрмас, тағин беихтиёр ҳайкалдек тек қотади.

Д и л о р о м . — *Иҳраниб қоматини тиклайди-ю, нигоҳи*

Ўғлига тушиб, таажжубланади. — У л м а с ?!.. Ҳа, дарс пайти ҳовлида нима қилиб юрибсан?

Улмас велосипедини ерга қўяди. Хўрсинади. Қўлга тушгани нашъа қилаётгандек иштиёқсиз кулимсирайди.

...Тилингни ютвордингми, гапир!.. Сумқанг қани?

У л м а с. Мактабда.

Дилором. Иби, мактабдан нега қочиб келдинг? Ё яна бирор шумликни бошладингми, а? — Даст ўрнидан туриб, ўғли томон яқинлашаверади. Унинг кийимлари кирланганлигини кўриб, аллатовур ваҳимага тушади. — Нима, болалар билан уришдингми-ё? Урдиларми? Гапир ахир!

У л м а с. Йўқ... Мактабга кетаман ҳозир. — Велосипедини етаклаб, илдам боғ томон юради. — Ҳали яна икки соат дарсимиз бор.

Дилором. Шошма... шошма, Улмас! — Йўлни тўсади. — Нима учун кийимларинг бунақа кир бўлиб кетган? Ахир, эрталаб топ-тоза кийиб кетувдинг-ку!.. Валасепедди орқасидаги анави темир ускуналар кимники? Қаёқдан олдинг уларни? А-а?!.

У л м а с. Ўзимизники... булар ўзимизники, она. Кийимларим!.. — Гуноҳкорона кулимсираб, кифт учиради-ю, чаққон четланиб, боғ томон ўтаверади. — Она, сиз хавотирланманг!..

Дилором ҳовли ўртасида серрайиб қолади. Қўли билан эса бағрини сийпалайверади. Боғ томонда Зийрак, Улмасни кўриб, одатдагидек ирғишлаб ҳура бошлайди. Қўчқор ба-а-райди.

Хиёл фурсатдан сўнг У л м а с ҳовлига қайтиб киради. Ҳамон унинг ҳаяжонланаётгани билиниб туради.

Дилором. — Тағин ўғлининг йўлини тўсиб, кўзларига қадалиб тикилади. — Ахир, бундай тушунтириб-роқ гапирсанг-чи, қаерда эдинг, нима учун уст-бошинг бундай абгор?..

У л м а с. Она, сиз буларга парво қилманг. — Эгнига ишора қилади. — Булар... бу... шўр сув... кўлоб сачради. Бугун пахтадан қайтганимдан кейин, кечқурун ювиб-тозалаб қўяман.

Дилором. Ахир, эрталаб мактабга пиёда кетувдинг-ку! Дарсдан қочиб, қаёқларда изғиб юрдинг?

У л м а с. Она, мен... мен... Онажон, биласиз-ку, ёлғон гапиргани кўрқаман. Ўзингиз мени шунга ўргатгансиз.

Сиз ҳозир мени ёлғон гапиришга мажбурламанг. — Ел-воргандек қўл қовуштиради. Кейин, шартта бурилиб, ювғич томон юради. Онасининг койишини эшитмаёт-гандек, қум тўлдирилган чарм халтага икки-уч марта қойилмақом зарб уради. Бирдан бир неча олма тўпиллаб ерга тўкилади... Кўйлагини ечиб, олма шохига илади. Кейин, негадир кўксига, мушакларига, қорнига гурс-гурс мушт ургач, олқиндини олиб, шошқин ювина бошлайди. — Она, кейинроқ ҳаммасини ўзингизга айтиб бераман. Хўпми?

Дилором. Одамни ўртамай гапир — нимани кейин айтасан?

Ўлмас. Қаёққа борганимни, нима иш қилиб қўйганлигимни — ҳаммасини! Кўряпсиз-ку, онажон, ҳозир шошиляпман. Дарсга етиб боришим керак.

Дилором. Ҳой, бола!.. — Баттар жаҳли қўзиб, кўрсаткич бармоғи билан ҳавони чопқилайди. — Биласан, ўзим зўрға юрибман лекин. Юрагимни ёрма менинг. То нима иш қилиб қўйганингни айтмагунингча, ҳовлидан чиқмайсан!

Ўлмас. Хўп, онажон, хўп!.. — Ниҳоят, ювиниб бўлгач, сочиққа аринган кўйи, кўйлакни елкасига ташлаб, илдам уй томон юради. — Олдин сал одамга ўхшайин бундай. Майлими, она?

Дилором. Сен кўп қонимни қайнатма, бола! — Бесабр деразага яқинлашади. Деразани очади. — Ўлмасжон, юрагимни сиқма, ўғлим. Қаерга бориб келганингни, нима иш қилиб қўйганингни айт... Айт менга, ўғлим?

Ўлмас. — Ўзи кўринмайди. Овози эшитилади. — Қирга бориб келяпман. Бўлдими?

Дилором. Таажжуб аралаш қаҳр билан кафтини қоши устида соябон қилиб, бош чайқайди. — Қирга?! Шунча узоққа-я?! Дарс пайти қирда номаъқулнинг нонини едингми, а?!

Ўлмас. — Ҳамон ўзи кўринмай, овози эшитилади. — Она, эсини еб қўйган болага ўхшайманми сира?

Дилором. Сен бола.. Эсингни еб қўймаган бўлсанг, дарсдан қочиб, шундан шу ёққа борармидинг. Айт менга, қирда нима иш қилдинг?!

Ўлмас. — Калта энгли оппоқ кўйлак, қора шим кийиб, сочини тараганча, уйдан чиқади. — Агар бордию бугунми-эртами мени жиннига чиқариб қўйишса, асло ишонманг, онажон. Энди ёш бола эмасман. Нима иш қилаётганимни яхши биламан. — Онасининг юзидан

чўлп этказиб ўпади-ю, дарвоза томон югураётиб, юпат-гандек далда беради. — Кўрасиз, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади, онажон, ҳаммаси!..

Ўлмас дарвоза сари елиб бораётган маҳалда кўчадан устма-уст хуштак товуши эшитилади.

Дилором эса ҳай-ҳайлаганча, ўғли ортидан ботиний бир безовталиқ билан қараб қолади. Сўнг, изига қайта-ётиб, деразани ёпиб қўяди. Тағин кўрпачага чўкиб, бирпас қўшни ҳовли тарафга қараб тургач, хаёлчан алфоз пахта савайверади.

Бир пайт, олисдан учиб келаётган «ниначи» самолёт тобора гуруллаб яқинлашаверади.

Дабдурустдан Дилором туриб қочмоқчи бўлади, лекин қўл-оёғи мадорсизлангандек ўрнидан қимирлаёлмайди. Беҳол деворга суяниб, кўрпача остини тимирскилайверади.

Боғ тарафдан хафагазак бир безовталиқ билан Р ў з и г у л югуриб чиқади...

Рўзигул ён қўшни: ёши эликни оралаган, лекин кўри-нишидан анча қартайиб қолганга ўхшайди: кўзлари киртайган, бедаво бир дардга чалинганлигини ёноқларида йилтираган қизғимтир томирчалар билдириб туради, эти устихонига ёпишган: сал хишиллаб нафас олади, шу боисми, овози хиёл манқироқ. Эғнида этаги, энглари ҳалвираган чит кўйлак, бошида арзонбаҳо шолрўмол. Турқи тус аламзада. Мудом ёлғиз ўғлининг ётмеҳрлиги-ю, эрининг баджаҳллигидан, серзардалигидан нолиб юради.

Р ў з и г у л. — ...Гўё алланимадандир қочаётгандек илдам одимлаганча, кўзларини энги билан артади. Ҳарсиллайди. — Юрагим зардобга тўлиб кетди-ку, Дилором пошша, ўргилай сиздан! Утирибсизми?

Янаям даҳшат солиб гуруллаганча, самолёт шитоб ҳовли сари яқинлашаверади.

Д и л о р о м. — Ҳамон безовталанган кўйи, ўрнидан туролмай, бегоқатлик билан хонтахта томон ишора қилади. — Чой... Чойнак!..

Р ў з и г у л. Ҳозир, Дилором пошша, ҳозир! Айни вақтида чиққан эканман-а!.. — Шартта хонтахта ёнига ўтиб, тўнгариглиқ пиёлалардан бирига чой қуйиб узатади. — Мана, ичинг, ўргилай. Нима, яна дардингиз қўзидими?

Д и л о р о м. — Кўрпача остидан чиқаргани — икки-уч

хил дорининг ҳаммасидан битта-битта олиб, шошилинч чой билан ичади. Сўнг, кўкси қалқиб энтикаркан, осмонга ишора қилади. — Биласиз-ку, ўт тушгур шу «ниначи» самолётнинг товушини эшитсам, ўзимни қаерга ураримни билолмай қоламан.

Самолёт ҳовлини четлаб учиб ўтаверади.
Товуш эса лаҳза сайин сусаяверади.

...Ана, бошланди: а-а-ап-шу! Апшу! — Сочиқни олиб, кўзларининг шапоғини сийиради. Бурнини артади. Елпинади. — Энди то дорилар таъсирини ўтказмагунча аксирaveraман... Апшу!.. Силламни қуритади сабил... Ҳа, нима бўлди, опажон, кўзларингизда ёш тўкилай-тўкилай деб турибди-ку?

Р ў з и г у л . Э, Дилором пошша, ўргилай сиздан, қачон менинг кўзларимдан зардоб қуйилмаган?! — Бирдан изиллаб йиғлаб юборади. — Еру кўкда бемакон, беҳаловат шўрпешонаман, ўргилай!

Д и л о р о м . Ҳа, опажон, ҳа, яна нима бўлди?! — Ирғиб ўрнидан туради. Пиёла ағдарилиб кетади. Чаққон бориб, унинг кифтига қоқади, елкасини силайди. — Тинчликми ўзи? Омонликми, опажон?.. — Кўнгил сўраган кўйи, пиёлага чой қуйиб узатади. — Олинг, бир қултгина ҳўпланг.

Р ў з и г у л . Бах... Бахт... — Ҳамон юрак-бағри эзилиб йиғлаганча, чойдан ҳўплайди. Ютоқади. — Бахтиёр... Бахтиёр бадбахтим тилгиром жўнатибди.

Д и л о р о м . Бахтиёр!.. Ўзи соғмикан ишқилиб?

Р ў з и г у л . Билмадим... Билолмадим, ўргилай! — Аламнок бош чайқаб, енги билан кўзларини сийиради. — Эллик... эллик сўм пул сўрабди.

Д и л о р о м . Бо худо! Илоё бор бўлинг-э, опажон! — Ихтиёрсиз бағрини ғижимлайди. Афти бужмайиб кетади. Бир муддат тек қотади. — Ўғлингиз соғдирки, пул сўрагандир-да! Пул топиладиган нарса-ку, опажон.

Р ў з и г у л . Эй-й!.. — Дарду дунёси сўнгсиз бир ҳасратга эврилиб, ғамгин бош чайқайди. — Бола бўлмаса бир бало, бўлса яна юз бало экан, ўргилай! Йигирма кундан бери хат келгани йўқ эди ахир, Дилором пошша. Дардимни сизга айтаман-да, ўргилай. Эллик сўм деганингиз ҳам анқога шафе. Тоғангизнинг ойлиги ҳемиригаям етмайди — колхозчининг кўрган куни қурсин! Султонравот билан Пермас кўмилгандан бери, хабарингиз бор, томорқаям сувга ёлчимай қуриб кетди. Нима қилай, кучим кўзимга етади-да, ўргилай!

Дилором. Қўйинг, йиғламанг, опажон. Юрагим сиқилиб ўтирибман ўзи... Бугун ўғлингиздан тилгиром келган бўлса, эрта-индин хати ҳам келиб қолар. Терим пайти... Биласиз, почтачиям кун-узоғи пахта билан овра. Газетаниям уч-тўрт кунлигини бир қилиб олиб келади ноинсоф.

Рўзигул. Э-э, Дилором пошша, боя, болага пул жўнатганингиздан кейин, бир бидонча ёғ олиб қайтинг, девдим... тоғангиздан балога қолдим, ўрғилай!

Дилором. — *Ҳазин хўрсинади. Лабларини чўччайтиради.* — Нима, бо яна урдиларми?.. Ҳайронман, хўжайинингизга нима бало бўлган ўзи!

Рўзигул. Болага вақтида тарбия беролмадинг, койигани қўймадинг, етти боламдан менга етгани шу деб, эркалатвординг, мана, оқибати: ўқиш баҳона салкам бир ярим йилдан бери аллақайси гадойтопмас кўчаларда хору зор изғиб юрибди, топганим тутганимга етмайди, она-бола икковинг бор-будимни совуриб бўлдинг, деб... Воҳ-воҳе-эй-й!.. — *Тағин ғамнок нола чекиб, биқинию қуймичини пайпаслайди. Зор қақшаб қарғанади.* — Илоё қўлгиналари гўрларда чирисин-а!..

Дилором. — *Ўрнига ўтаётиб, тўнтарилган пиёлани тўғрилаб қўяди. Дориларнинг икки-уч хилидан олиб, унга узатади.* — Манг, буларни ичинг, опажон. — *Сўнғ чой қуйиб бераркан, тағин лабларини чўччайтиради.* — Тавба, қариган чоғида эрингизни жин урганми! Бунча... Сиздек аёлни-я!..

Рўзигул. Ёлғиз болалик аёлниям, эркакниям кўрган кунни қурсин экан, Дилором пошша, ўрғилай сиздан!.. — *Дардчил бош чайқаб, оташин хўрсинади.* — Не қилай: осмон — йироқ, ер — қаттиқ! — *Кафтидаги дориларга тикилиб қарайди.* — Учаласиниям ичайми, Дилором пошша?

Дилором. Ичинг... ичаверинг, опажон. Бири асабингизни юшатади, биттаси нафасингизни равонлаштиради, анави тугмачадеккинаси бошоғриққа даво.

Рўзигул. — *Ҳали-замон дардларидан бутунлай халос бўладигандек дориларни ихлос билан ичаётиб, армон билан, алам билан ҳасрат қилади.* — Қўлгинаси сингур хўжайиним менга мана шунақа дорилардан келтириб берса бўлади-ку?! Йўқ, қаёқда!.. Ё тавбангдан-эй, пул десангиз — жони ҳалқумига келади-я!

Дилором. Дорилар ҳам ҳамма нарса қатори қиммат-қирон бўлиб кетган-да, опажон!..

Рўзигул. Биладан... Лекин одамнинг жонидан азиз

эмасдир ахир, Дилором пошша! Агар шу ёлғизгина Бахтиёрим бўлмаганда — агар бетирноқ бўлганимда, аллақачон бу дунёсига пуф дердиму, кўзимни юмардим.

Дилором. Отмаган тонг, ботмаган кун йўқ, опажон, қўйинг... Бахтиёрингиз, ўқишга деб, Тошканга жўнаб кетганидан бери бир мартаям қишлоққа келмади, а? Ўқишга кирганми ўзи у?

Рўзигул. — Яна аламига чидаёлмай, кўзлари жиққа ёшга тўлиб, бош чайқайди. — Билмадим... билмадим... билолмадим, ўргилай!

Дилором. Қўйинг, сиқилманг, опажон. Еш-да, ҳали кў-ўп қадрингизга етади.

Рўзигул. Қачон — ўлганимдами?

Бирдан пулемёт тариллагандек радио хириллайди. Иккалови ҳам баравар чўчиб, девор томон ўгирилади. Радиодан узук-юлуқ шовқин гоҳ тиниб, гоҳ зўрайиб эшитилаверади. Дилором ўрнидан турмоқчи бўлади, лекин эринади, турмайди. Нохуш ғудраниб қўяди.

Ниҳоят, радио равон гапира бошлайди: республикамизнинг улкан пахта хирмониغا ярим миллион тоннадан мўлроқ «оқ олтин» тўқишга бел боғлаган бухоролик заршунослар... Та-та-тар...р! Гум-гум-бр... ррр!.. Илғорфан ва техника ютуқларига асосланиб, янгича усулларда ғўза баргини тез ва соз тўқдиришни ҳар қачонгидан ҳам авж олдирган ҳолда дефолиация мавсумини уюшқоқлик билан тугаллаган эдилар. Улар айрим далаalarda дефолиацияни такроран бош... Та-та-таррр!.. Гум-бр... ррр!.. Энди азамат бухоролик пахтакорларга атаб дилрабо куй ва қўшиқлар эшиттира...

Бирдан радио жимиб қолади.

Ҳовлига бир зум сукунат чўкади.

Дилором. Уф-ф!.. — *Беихтиёр икки чаккасини сиқиб, ғудраниб сўкинади.* — Янгича усулинг билан қўш-мозор бўл-э!.. Ана, яна бошланди: ап-апшу-у!.. — *Уст-ма-уст чучкириб, бурнини кафтига ишқайди. Кўзларини артади.* — Тавба, уларнинг ўйлаб топган гапини қаранг, янгича усул эмиш... Апшу-у!..

Рўзигул. Э, бари бир гўр-да — эскича усулиям, янгича усулиям молу жонга зиён-да! Ана, кўзу қошдек ён қўшнингиз мулла Зайниддин бобонинг келини боёқиш

ўлолмай ётибди... Ҳайронман, зор қолгур шу пахтани депалассия қилмаса бўлмайдими?! Барибир колхозимизда биттаям терим машинаси ишлатилмайди-ку! Во ажаб, юқоридагилар қаёққа қарашаркин-а?!

Дилором. Қаёққа бўларди — юқоридагилар ҳам ўзларидан юқорироқдагиларга қарашади-да!

Ногоҳ, тагин бир ҳовли нарида — мулла Зайниддин хонадониди эшик тарақлаб ёпилади.

Икки ҳамсуҳбат қўшни бир-бирига саволчан назар билан тикилиб қолади. Шу аснода яна дарғазаб Фотима кампирнинг таънаю дашноми аччиқ-аччиқ эшитила бошлади.

Овоз. ...чидаёлмайман. Йўқ, чидаёлмайман! Ман бу кўргуликка қандай чидайин ахир?! Мотам тут... мотам! Туғилмай ўлиб кетган болангга... Пахтаси оқиб ётган далага кириб, пахта терганмишла. Эл қатори теравер... Йўқ, чевар бўлиб, кўкракларига нишон тақмоқчи бўлганла... Едириб тўйғазолмаган, кийдириб етказолмаган боланг қолувди-я!.. Ана, санга бошлаб нишон тақдила — қорнингга чок тушди! Энди умр бўйи бағринг бешик кўрмай, бағридилинг мозористон бўлиб, бола тирноғига зор ўтасан... Кишт-э, ҳаром ўлгур!..

Товуқнинг қақоғлаб қочгани қулоққа чалинади.

Кейин, салдан сўнг Фотима кампирнинг уни ўчади. Дилором. Уртада тобут йўқ, жасад йўқ — бунча Фотима кампирнинг мотамзада жавраши нимаси, а, опа?

Рўзигул. Эй-вой-эй, Дилором пошша, айтманг, ўргилай сиздан, айтманг! Тавба денг! — *Надоматли бош тебратиб, ёқа ушлайди.* — Бечораларга жабр бўлди-ку! Дилором. Э, ҳамма жабр келинчакка бўлди-ку, ахир! Беш йилдан бери бола кутаётувди боёқиш. Кўргилик-да: етдим деганда депалассия балосига йўлиқди — қорнини ёриб, ҳомиласини олиб ташлашди... Шунча азоб, шунча алам етмагандек, энди устига-устак, бетавфиқ Фотима кампирнинг зуғум қилишини қаранг!.. Худо берса эрта-кечи йўқ, яна бўйида бўлиб қолар ахир. Тўғри ми? Рўзигул. — *Йўқ... йўқ, дегандек кескин бош чайқайди.* — Ҳали сизнинг хабарингиз йўқми?.. Вадбахт келинчак туғуруқхонадан қочиб келипти-ку?!

Дилором. А-а?! Бечорагина-ей! Нега... нима учун қочиб келибмиш?!

Рўзигул. Бефаросат Тўйбоеванинг итоғизлигиданда!.. Ҳа, ўша... доя-дўхтир, бу апараскадан кейин туғишингиздан кўра туғмаслигингиз аниқроқ, дебмиш. Ана кейин, ноумид келинчак туғуруқхонадан қочиб келиб, бу мадда-мараз гапни оқизмай-томизмай Фотима кампирга айтипти.

Дилором. Ҳа-а!.. — *Беихтиёр тил учини тишлаб, атанганмо бош чайқайди.* — Гап буёқда де-енг?!.

Орага қисқа фурсатли бир жимлик чўкади.

Шу аснода бир олма тўп этиб ерга тушади-ю, шарт танидан жудо қилинган калладек юмалаб кетади.

...Бадбахт келинчакнинг бундай ноумид қочиб келганлигини эшитмаган эканман.

Рўзигул. Ҳали бугун қочиб келганмиш ўзи...

Дилором. Чиндан ҳам бечораларга кўп жабр бўпти — ҳаммасига, айниқса келинчакка!.. — *Ҳамон куйдиргувчи йўлар исканжасидан қутулолмаган, лекин негадир туйқус юз-кўзларида хаёлчан бир миннатдорлик ифодалари яққол жиловланади.* — Ҳа-а!.. — Ҳамон сиздан қарздорман, опа! Ҳанда сизни етказган худодан ўргилай, агар сиз бўлмаганингизда, мен аллақачон ўлиб кетган бўлар эдим. Қанча бўлди ўшанга — ўн уч йилми, опа?

Рўзигул. Ҳа, ўн уч йил тўлиб, ўн тўртинчи йилга қаради. Ҳалигача ўзим ҳам қайронман: «ниначи» самолёт тутларга тегай-тегай деб учган бўлса ҳам учувчи бизларни кўрмаган-а!.. Лекин ўшандан бери тирик бўлиб тўрда йўқмиз, ўлик бўлиб гўрда!.. Чакида халтадан зардоб томгандай кўзларимдан шўрава сирқийди, бурним булоқдай қайнагани қайнаган. — *Тутақиб бурнини энгига қоқайди. Артади. Сўнг энтикиб-энтикиб нафас олган кўйи, янаям манқироқ овозда давом этади.* — Е тавбангдан-эй!.. Ҳаво етишмайди-я! Ҳаммасидан ҳам олти болам туғилар-туғилмас қаптакка учраб кетгани мени адоий тамом қилди-ку, Дилором пошша! Яна қайси дардимни айтай, ўргилай сиздан!

Дилором. Барибир шукр қилишимиз керак экан, опа! Яримжон бўлсак ҳам ўғил ўстиряпмиз, қиз дегандай... Ҳаво ўшандаям ҳозиргидай иссиқ эди, а, опа?

Рўзигул. Менда эс қолганмиди ўшанда, Дилором пошша!.. Едимда йўқ, ўргилай.

Дилором. Ҳаммаси менинг ёдимда, опа! Бугунгидан кўра анча жазирамароқ эди. Агар ўшанда ёвондан мени опичлаб чиқмаганингизда, илоё умрини зиёда

қилгур Улмасгинам, Барчинойим!.. Кейин, мана бу ҳовли-ҳарам... Ахир, ўзингиз кўргансиз-ку, опажон, бу ҳовлининг лойини отаси билан бирга қорганмиз, отаси ғиштини қуйганларида гуваласини ўзим юмалатиб бериб турганман... Увол-да, рўшноликка етдим деганда ёғоч отда оёқ узатиб кетиш. Тўғрими, опажон?.. Ўйлаган сарим, юрагим ҳаприқиб кетяпти: Фотима кампирнинг жигон-биғон куйганича бор экан — шўрлик келинчак бу ёруғ дунёдан ёруғлик кўрмай ўтадиган бўпти. Аттанг... аттанг!

Ногоҳ мактаб томонда жаранглаб қўнғироқ чалингани эшитилади. Орадан ҳаял замон ўтмай, болаларнинг шодон шовқини гоҳ сусайиб, гоҳ зўрайиб қулоққа чалинаверади.

Хиёлдан сўнг, тагин бир хириллаб, радио гапира бошлайди: диққат! Диққат!.. Колхоз радиозелининг микрофонлари мактаб радиокарнайига уланган. Ҳурматли колхозчи ота-оналар, тингланг!..

Сурнинг товуши оҳиста янграй бошлайди: т-ту!.. Та-та-та-ти-ту-у!.. Сурнинг товуши сусаяр-сусаймас, ўктам бир овоз радио орқали қулоқларга тўлқинланиб урилаверади:

Сен бу кун синфда шод юрак билан
Синов навбатини кутиб турасан.
Аъло мамлакатнинг аъло фарзанди,
Билиб қўйки, сени Ватан кутади...¹

Яна бирдан радио товуши тинади.

Рўзигул. Ана, биринчи исмина тугади. Ҳадемай бодаларингиз мактабдан қайтишади. — *Ўрнидан қўзғалгани чоғланади.* — Мен борай, Дилором пошша. Нонингиз бўлса, иккитагина қарз бериб турунг? Тоғангиз бугун ун келтирадилар, эртага нон ёпмоқчиман.

Дилором. Шошманг... Биринчи исмин тугаганда бошқа кунлар радиони бунақа улаб қўйиб, сур чалишмасди-ку? Ҳойнаҳой бугун бирор йиғин-пиғин бўлса керак.

Рўзигул. Қайдам, бўлса бордир.

Туйқус аллақандай бир нохушликдан хабар бераётгандек, боғ тарафдан Зийракнинг безовта ҳураётгани эшитилади.

¹ Фафур Ғулом шеърдан.

Илкис Дилором боғ томон ўгирилиб қарайди: ким бўлди йкин?

...Ана, айтмадимми — Улмасингиз боғ томондан йўлни ўрталаб келяпти чоғимда.

Дилором. Йўқ... Улмас эмас. Улмасни кўрганда Зийрак бошқача ҳуради. Бирор мушук-пушукка кўзи тушди-ёв!..

Улар боғ сари беқарор тикилишаётган чоғда Мастура фолбин сассиз-садосиз юриб, ҳовлига кириб келади. Мастура фолбин элликлар чамасида, қорапаранг, барваста аёл. Унинг бутун сеҳру жодуси сўзамоллиги-ю, чақнаб турган бўта кўзларида.

Бу хонадонда Мастура фолбин аввал ҳам бир неча марта бўлган. Бир гал Дилоромни ёмон чув тушириб кетган... Шу-шу, ундан Дилоромнинг ихлоси қайтган. Аммо кейинчалик сири фош бўлган эса-да, бундан Мастура фолбин заррача ҳам хижолат чекмаган: бинобарин, одатини канда қилмай, ҳар йили кузак кунлари худди шу тахлит безрайиб кириб келаверади.

Мастура. Ҳўй, бой хотун, ўтирибсанми гафлат босиб?!

Дилором. — Ялт ўгириларкан, қошлари чимирилиб кетади. — Ҳи, сенмидинг?.. Қош-қовоғим учиб турувди-я!

Мастура. — Ҳассасини дўқ-дўқ ерга уриб, супа сари яқинлашаверади. — Ман сездим... Гапимга қулоқ сол, бой хотун: кулбангга кулфат оралабди, дилингга ғурбат!..

Дилором. Шақиллама-е: нафасингни ел егур! Шумният! Йўнилмаган толқошиққа ўхшамай ўл. Ким чақириб келди сени ўзи?! Жўна!

Мастура. Ман санга рост сўйлаётиман охи, бой хотун! Сани ҳовлингга париларим етаклаб келаётптила мани.

Бидиллаб гапирган кўйи, негадир ҳовлини кўздан кечиради, ҳавони ҳидлайди, ишқомдаги қоракуя босган шиғил-шиғил узумларга, ерда сочилиб ётган олмаларга бир қур нигоҳ ташлайди.

Айни шу кезде гўзал бир олма тўп этиб ерга тушади.

...Ана, айтмадимми, бой хотун?! — Шартга олмани олиб, мамнун жилмаяди. — Биласанми сан, дониш-

манднинг қўлидаги олма — дунёга омонатлигингдан нишона, нодоннинг қўлида — хўрак, бўз йигитнинг қўлида — рамзи муҳаббат!.. Жодугарнинг қўлида-чи, бой хотун?

Дилором. Заҳар.

Мастура. Бекорларни айтибсан! — *Ғарчиллатиб олмани тишлайди, қусурлатиб чайнаган кўйи, супага кўтарилади. Хонгахта томон яқинлашаётиб, Рўзигулнинг саломига жавобан беписанд тўнғиллайди. Кифтидан хуржунни олади, ҳассасини қўяди.* — Ҳўй, бой хотун, кел буёққа. Майли, текинга бўлсаям, фолингди бир очиб берай, иқболингдан сўйлаб берай.

Дилором. Боплаб фолимни очиб қўйгансан. — *Қаҳрчан чимирилиб, қўл силтайди.* — Қайтариб бер дуримни! Агар дуримни берсанг, майли, фол очтираман. Мастура. Ман билмайман, сан қайси дурни сўрайсан, охи?! — *Тўнтариглиқ пиёлалардан чиройлироқ бирини танлаб олиб, чой қуяди. Дастурхонни очиб, бир бурда нон синдириб олади.* — Ҳар келганимда дур... дур... дур... деб жаврайсан бунча!

Дилором. Ҳо-о, дарров ёдингдан ҳам чиқа қолдими?!. Утган йили мени алдаб, сенга дуо ичириптилар, дуонгни олиб бераман, деб эсимдан оғдириб, бўйнимдан бир шода дуримни юлиб олиб кетгансан-ку! Қайтариб бер ўша дуримни?!

Мастура. Сани эсинг йўқ экан-ку, бой хотун!.. — *Яйраб кулади.* — Ҳўй, манга қара, сан билан бачаларингди эринг боқаду — тўғримми? Ман бўлсам эрим билан бачаларимди ҳам ўзимди боқаман — тушундингми?.. — *Яна пихиллаб кулади.* — Кетган нарса кетду — садқан азиз жонинг! Кел, фолингди очиб, кулбангга оралаган кулфатдан қочиш, дилингни ўртаётган ғами ғурбатдан қутулиш чораларини ўргатиб қўяй санга. Кулфату ғурбат — эгизак!..

Дилором. Бас қил-э, шумният! Овозинг ўчгур, бунча ҳақкадек шақилладинг!..

Мастура. Йўқ дема акун, бой хотун, кейин пушаймон қиласан.

Дилором. Барака топгур, худо хайрингни берсин, қўй... қўй, менга гапирма?! Агар жуда фол очгинг келаётган бўлса, ана опамланинг фолини оч.

Рўзигул. Э, Дилором пошша, қизиқ экансиз-ку! Керак эмас... Фолбинларга, эшону азайимхонларга ихлосим йўқ сираям. Ихлосим бўлса, аллақачон соғайиб кетмасмидим. Керак эмас!..

Мастура. Утир, манқи!.. Тайсаллама кўп. Ҳар хил азайимхонлару эчкисоқол эшонларга ўхшатма мани. Уларингди бари — товламачи. Куф-суф қилиб, пулингди шиладу!.. Ман — Мастура фолбинман. Фолингди беҳато очаман, иқболингдан пойингга гуллар сочаман, шодлигингдан ўйингга тушмасанг, Мастура отимди бошқа қўяман!.. — *Тўтиқушдай сайраган кўйи, зумда хуржунидан дастали кўзгу, чоғроққина чилдирма ҳамда битта сопол пиёла чиқаради.* — Яқинроқ ўтир!.. Сани исминг... исминг... исминг... Айтма... айтма, ўзим айтаман. Исминг... исминг — Кунтуғмиш! Топдимми... топдимми?!

Дилором. Ана, опажон, Рўзигул эдингиз, Кунтуғмиш бўлдингиз. Энди бундан кейин сизни Кунтуғмиш деб чақирамиз-да!

Рўзигул. — *Негадир дув қизариб безовталанади.* — Кулманг-э, Дилором пошша!..

Мастура. Сан мардларнинг ишига аралашма, номард бой хотун!.. Кунтуғмиш — кунларнинг гули, гулларнинг кунни, кунни туққан, дегани. Билдингми, бефаросат?! — *Унга бир хўмрайиб, Рўзигулга яқинроқ сурилади.* — Кафтингди бер, манқи!.. Энди кафтингди оч, кафтингди!.. — *Дам унинг кафтига, дам кўзгуга термиледи. Сўнг шартта сопол косага жўлдиратиб чой қуяди, чигитдеккина пахта ташлайди. Ҳаял ўтмай, пахта ғириллаб айлана бошлайди.* — Кўряпсанми, манқи?!

Рўзигул. — *Беадад бир ҳайрату ҳаяжондан энтикиб, ёқа ушлайди.* — Е парвардигор-эй!.. Дилором пошша, қаранг, чой устида пахта ғириллаб айланыпти. Буёққа қаранг, келинг, кўринг буни. Қаранг!..

Дилором. Жуда кўп кўрганман. — *Ҳафсаласиз қўл силтайди.* — Лўли опангиз алдаяпти сизни. Сезмаяпсизми, косага пуфляяпти-ку?

Мастура. Санга айтдим-ку, номард бой хотун, маҳмаданалик қилма кўп!.. Ҳўй, манқи!

Рўзигул. Ҳадеб манқи деяверманг-э, лўли опажон!
Мастура. О, ҳай сан унгамас, манга қараб ўтир, охи! — *Секин чилдирма чалганча, илтижо оҳангида сўйлай бошлайди.* — Ў, париларим, чилтонларим-ў!
Мастура дилбандингизга айтингиз, айтингиз! Ғойибдан не хабар айтингиз?! — *Кейин майин оҳангда куйлай бошлайди:*

Кел, зоргинам, зоринг айтай,
Дилингдаги боринг айтай.

Дардларингни олиб ўзим,
Сирларингни жўшиб айттай.
Очиб ташлар барча сиринг,
Чилтонларим, париларим.
Париларим-о, париларим!.. —

Ногоҳ шарп этказиб, унинг кафтига уради. — У, бадбахт манқи! Йироқларда улоққан бахтинг дейинми, бадбахтлингинг дейинми?

Р ў з и г у л. Бадбахтлингинг деманг, лўли опагон, бахтинг денг, бахтинг?! — Беухтиёр кўзлари жиққа ёшга тўлиб, ёлворади. — Илоё барака топинг, лўли опагон, бахтинг деб айтинг?!

Мастура. Кунботар томонларда, бешафқат маконларда бир ёлғизинг бесар кезиб юрибди, улуғ ишлар ишқида ёниб юрибди... Топдимми... топдимми... топдимми?!

Р ў з и г у л. Рост, лўли опагон, гапларингиз рост! — Кўзларида ёш билан жилмаяди. Энгикади. — Тўғри топдингиз, лўли опагон. Ёлғизим мусофир юртда... Ўзи соғмикан ишқилиб?

Мастура. — Тағин сопол косага, сўнг кўзгуга, яна бир унинг кафтига тикилгач, ўктам овозда сўрайди. — Уч кун дейинми, ўн уч кун дейинми?

Р ў з и г у л. Уч кун... уч кун денг, лўли опагон?! — Безиллаб ялинади. — Юрак-бағрим сиқилиб кетди-ку! Уч кун деб айтинг, лўли опагон?!

Мастура. Ўн сўм қўй!

Р ў з и г у л. Нима?

Мастура. Кафтингга ўн сўм қўй. Битта қизил ўн сўмлик! Уч кундан кейин нима бўлишини айтаман санга.

Р ў з и г у л. Оҳ сабил!.. — Бармоқлари қалтираб, рўмоли учини ечади, бир неча танга ҳамда уч-тўрт сўм пул тушиб, сочилиб кетади. Териб олади. — Беш сўмгина пулим бор эди-я, лўли опагон, шуни бера қолай.

Мастура. Нима, ман санга бозорда савдолашиб ўтирайдигон савдогарми? Атгорманми?! Чиқар! Уч кун!.. Уч кундан кейин, ман санга айтсам, тамом!

Р ў з и г у л. Тамом? Нима тамом?

Мастура. Кейин биласан.

Дилором. Аввал айт, кейин олаверасан.

Мастура. Насия савдо бозорда бўлади. Билдинг-

ми?! — Сўнг яна Рўзигулга юзланиб, шарп этказиб тиззасига уради. — Бўл, нега бунча анграясан охи?!

Дилором. Ҳушёр бўлинг, опажон!..

Рўзигул. Э, Дилором пошша, аввал-бошда бу ўтга ўзингиз солдингиз мени. Майли, буям бир садақа... — Рўмоли учини қайта тугаётиб эланади. — Ўн сўм қарз бериб тулинг энди?

Дилором. Айтиб қўяй: ўн сўм билан қутулолмай-сиз лекин!..

Мастура. Ҳўй, хасислик қилма, бой хотун! Ҳали санга ҳам атаган куйдирги гапларим бор. Тур, дарров битта қизил ўн сўмли олиб чиқ буёққа!

Дилором. Куйдирги гапларинг илоё бошингдан қолсин! — *Иҳраниб ўрнидан туради. Эшик томон юради.* — Майли... Лекин, менга қара, нима учун хўжайинлари бунча опамлани хафа қилади, шунинг сириниям айтсанг бўларди — биласанми?

Рўзигул. — *Дилором кириб кетган эшик томон зимдан қараб қўяди. Сўнг шивирлаб сўрайди.* — Рост, лўли опажон, фолдингизда аён бўлса, секин ўзимга айтаверинг: қирилгур хўжайиним жуда инжиқ!

Мастура. Ҳўй, манқи, билиб қўй: Мастура лўли билмайдиган сиру синоат йўқ! Эшитганмисан, шундай бир мақол бор: кучи етмас эшакига, тортиб уродур тўқимига!.. Сан бамисоли эрингди тўқимисан — сани ургандан фойда йўқ. Эрингга айт, эринг сан бегуноҳ муштипарди эмас, бригад билан раисни урсун, улардан каттароқларини урсун — ойликимди кўпайтур, шаройтимди яхшила, деб! Тушундингми?.. Агар хомкалла эрингга шуни тушунтиролсанг, минбаъд сани урмайду.

Рўзигул. Тушундим... Гапларингизда жон бор лекин, лўли опажон. Камбағаллик қурсин — очликдан хўрлик ёмон!.. Лўли опажон, уч кундан кейин нима бўлади, айтмадингиз-ку?

Мастура. Ҳо-о! — *Шартта икки бармоғи орасидан бош бармоғини чиқаради.* — Мана!.. Кўрдингми бунини?..

Сан мани ширхўр гусола қилмоқчимисан? Пулни чўз!

Рўзигул. Э, қилиғингиз қурсин-э!.. Оласиз-да! Бунча...

Дилором. — *Уйдан чиқиб, пулни Рўзигулга узатаркан, сўрайди.* — Ўн сўм бериб фол очтирганингизни билиб қолсалар, тоғам уришмайдиларми, опажон?

Р ў з и гу л . Тоғангизга айтмай қўя қоламиз-да, Дилором пошша, ўргилай сиздан!

М а с т у р а . Энди сан бизага мушайт қилма. Бор, пахтагди сава, бой хотун. Пахтадан топгансан-ку! — *Сопол косадаги чигитдек пахтани янгилайди. Тағин пахта ғириллаб айланаверади. Сўнг, саллона-саллона чилдирма чертиб, оҳиста куйлай бошлайди:*

Адоға, доға сизга,
Париларим, чилтонларим,
Жоним садоға сизга...

Айтингиз, Мастура дилбандингизга айтингиз?! Иби, ана!.. Оққина товуқ дейинми, кўкқина товуқ дейинми?.. — *Шу аснода яна тарсиллатиб кафтига уради.* — Париларим-ў, чилтонларим-ў!

Р ў з и гу л . Ҳай, лўли опажон!

М а с т у р а . Нима дейсан?

Р ў з и гу л . Кафтимдаги пул қани ахир?! Одамни бундай аҳмоқ қилманг-э?! Қизиқ экансиз-ку!..

М а с т у р а . — *Пихиллаб кулади.* — Учиб кетди. Билдингми — учиб кетди!

Р ў з и гу л . Ахир... уч кундан кейин нима бўлишини айтмадингиз-ку?! Айтинг-да!

М а с т у р а . Париларим қаро хўрознинг тожисидан қон тилаяптила. Қаро хўрозинг борми, манқи хотун?!

Р ў з и гу л . О-о, Худо! Қора хўрозсиз битмайдими шу сабил?.. Яна беш сўм бера қолай, лўли опажон?

М а с т у р а . Тошингни тер! Ман — фолбинман... Ман сани иқболингдан сўйлайман — қайғую ғамингдан, бахту давлатингдан бохабар қиламан. Билдингми?.. Бўл, қаро хўроз топ!

Д и л о р о м . Қизили-чи?.. Қизили тешиб чиқадими?!

М а с т у р а . Тилимни қичитма, бой хотун! Кўзингни яхшилаб оч, кўрасан: кулбангга кулфат оралаган, дилингга ғурбат!..

Д и л о р о м . Дардимни ебсан! Қўрқитма мени. Жўна!.. — *Асабий қўл силтаб, юзларини сийиради. Пешонасини артади. Ҳаво етишмаётгандек, бетоқат елпинади.* — Опа... опажон, Худо хайрингизни берсин, кўзимдан йўқотинг бу шумниятни?!

Р ў з и гу л . — *Каловланиб ўрнидан туради.* — Юринг, лўли опажон, менинг ҳовлимга ўтайлик.

М а с т у р а . Ҳозир, ман ҳозир!..

Шартта кўзгую чилдирма ҳамда сопол косани хуржунга солади. Сўнг уларнинг кўзини шамғалат қилиб, боя

Ўзи чой ичган чиройли пиёлани чўнтагига уради. Хуржунни кифтига ташлаб, ҳассани дўқиллатади. ...—Кетдик!

Р ў з и г у л. Тавба... — *Беҳуд ғудраниб, боғ томон жилади.* — Бу дардисар дунёсининг ишлари ажаб томоша экан-да!

Д и л о р о м. Бу имонсизни боғ тарафдан эргаштириб ўтманг-э, опажон. Ана, дарвоза очиқ-ку!

Р ў з и г у л. Гангиб қолдим, ўргилай. — *Изига қайтиб, дарвоза сари юради.* — Нима қилай, фикру хаёлим Бахтиёримда... Нима учун буёққа чиққанимниям унутиб қўйдим.

Д и л о р о м. Вой, шошманг, иккитагина нон сўровдингиз, опа.

Р ў з и г у л. Майли, қўяверинг, кейинроқ чиқарман яна... Қандай кунларга қолдим-а, ўлиб — ўлолмасам, кулиб — кулолмасам!..

М а с т у р а. Ўн сўм чўз, бой хотун!

Д и л о р о м. Эҳ-а!.. Бебилиска пул томоғингга тиқилиб ўлиб қолмайсанми?

М а с т у р а. Мани ғамимни емай қўя қол. Бўл!..

Д и л о р о м. Нима учун сенга ўн сўм беришим керак экан?

М а с т у р а. Дилимда аён бўлган бир сирдан сани воқиф қилмоқчиман акун. Чиқар!

Д и л о р о м. Ўн сўм учун хўжайиним икки кун тер тўкиб ишлайдила. Бор, қорангни ўчир!

М а с т у р а. Ихтиёринг... Зорим бору, зўрим йўқ. — *Дарвозага яқинлашаётиб тўхтайди. Бир муддат беқарорланиб тек қотади. Сўнг хаёлчан кулимсирайди.* —

Хўй, бой хотун, биласан: сангинага меҳрим тушган!.. Айтиб қўяй: асло ғофил бўлма, вақти бемаҳал чирқилламай десанг, мудом ўғил-қизингга кўз-қулоқ бўл!

Улар ортидан қараб қоларкан, Дилором маҳзун хаёлга толади. Ногаҳоний довул ёхуд зилзила олдидан бўладиган эзгин жимжитлик каби оғир бир сукунат ёпирилади ҳовлига.

Дилтанг сукунат ичра беором-беҳаловат қолиб, Дилором нега ўғлининг дарс пайтида қ и р г а бориб қайтганию, ҳовлидан шошилинч чиқиб кетаётиб айтган жумбоқнамо гап-сўзларини ўйлайди: т и н ч л и к м и к а н - а ? . .

Шу баробарида эри кўз ўнгидан ўтади — болаларининг отаси далада гоҳ оч, баъзида юпун, лекин ҳаминиша

ҳузурсиз-ҳаловатсиз юрганлигини ўйлаб, баттар ўрта-нади.
Кейин, хаёлпаршон ўрнидан туриб, секин боғ томон ўтади.

III

Жимжитлик.

Майин, маъюс, ингроқ бир товуш элас-элас эшитилиб-эшитилмай, жимжитликнинг ситамкорлигини янаям бўрттириб туради.

Қўчқоров, қўли орқасида, бир-бир босиб, ҳовлига кириб келади. Соқоли ўскин. Эғнида тўрт киссали, оқимтир камзул, бошида ранги униққан дўппи, оёғида чанг босган латта этик. Этик қўнжига уч-тўртта газета тикиб қўйилган.

Ҳовлида ҳукм сураётган ажабтовур жимликдан ҳайронсирайди.

Тўхтайтиди.

Жуда ҳорғин, боз устига, негадир хомуш.

Бир маҳал, турналар карвони пастлаб учиб ўта бошлайди: қур-эй! Қур-эй! Қур-эй!..

Осмонга қарайди. Боши айланиб кетади...

Кейин, шу кўйи — осмондан нигоҳини узолмай, азиз умрининг сувдек оқиб ўтаётганлигини; тезоб умридан ҳам, дунёнинг томошасифат ишларидан ҳам қониқмаётганлигини... қониқа олмаётганлигини; эришган-эришаётган омонат фароғатлари эса муттасил чекаётган жаҳаннамий риёзатларига урвоқ ҳам бўлолмаслигини; не аламки, хотини ўттиздан ўтар-ўтмас яримжон бўлиб қолганлигини; бутун орзую умидини тиккан ёлғизгина ўғли — Ўлмас эса гоҳида билиб-билмай ўртаб қўяётганлигини, — шукр, қизи бинойи... кейин, қолаверса — бегона уй бекаси у, — ўйларкан, беихтиёр кўксидан оташин бир хўрсиниқ тошиб чиқади.

...Аллақачон турналар узоқлашиб кетган. Уларнинг бўғиқ алёри энди аранг қулоққа чалинади: қур-эй!.. қур-эй!..

Даҳлиздан чиқаётиб, Дилоромнинг нигоҳи эрига тушади. Ва, аллабир серғулу гаплар ноҳос қулоқлари остида жаранглаётгандек туюлади. Шу аснода, илло эрининг бу пайтда уйга келмаслиги... келолмаслиги кўнглидан кечади-ю, муқаррар рўй беражак ноҳушлик сезим бераётгандек, кўксида совуқ бир ваҳм ғимирлайди.

Айни шу лаҳзада тағин бирдан радио ўт очаётган пулемётдек тариллаб қолади: та-та-тар... ррр!..

Бейхтиёр Дилором чўчиб, қўлидан темир товоқчани тушириб юборади.

Қўчқоров. Ҳа, онажониси?! — Чаққон яқинлашадди. — Бошинг айландими, кўзинг тиндими — нима бўлди, онаси?

Дилором. Ўт тушгур радио-ку!.. — Товоқчани олаётиб, шикаста жилмаяди. — Қўрқитворди.

Қўчқоров. Буям ўғлингнинг иши — бузиб қўйипти. — Энгаҳини қашийди. — Бирор яхшироғи йўлиқса опкеларман.

Дилором. Ўзи тузук, радиёузилида гап бор буни. — Хонтахта сари боради. Естиқларни уриб, ҳурпайтиради. — Тинчликми, отаси?.. Келинг, ёнбошланг.

Қўчқоров. — Гўё шунчаки қизиқаётгандек ўғлини сўрайди. — Улмасинг кўринмайди? — Сўнг, ерда ётган тўрт-беш олмани олиб, челақка ташлайди. — Эсиз олмая!

Дилором. Улмас?.. — Гўё иккови ҳам алланимадандир хабардору, лекин ўша нимадирни бир-биридан сир сақлаётгандек кулимсирайди. — Нима учун Улмасни сўраяпсиз?

Қўчқоров. Аллақачон мактабдан қайтар вақти бўлиб ўтди-ку?..

Дилором. А-а... нима учун қизингизни сўрамаяпсиз?

Қўчқоров. Қизимниям сўрайман. — Естиққа ёнбошлаётиб, муғамбирона кулимсирайди. — Нега бунча мени сўроққа тутаяпсан? Соғлигинг яхшими — шундан гапир!.. И-и, сал бўлмаса ёдимдан чиқаёзибди! — Чўнтагидан кичкина бир қутти чиқариб, хонтахта устига қўяди. — Жигар билан юрак дардига зўр даво эмиш бу.

Дилором. Отаси, гапни айлантирмай, тўғриси айтинг — нима учун келдингиз? — Дорига парво ҳам қилмай, эрига беозор саволчан назар билан термилиб тураверади. — Тинчликми?

Қўчқоров. Гапинг қизиқ бўлди-ку, онаси... Ўз уйим — хоҳлаган пайтим кириб келавераман-да!

Дилором. Марҳамат... Бош устига! Лекин... Ўқитувчиликдан кетиб, бригадирлик қилаётганингизга йигирма йил бўлаяпти-я?.. Айтинг-чи, ўтган йигирма йил бадалида авжи терим кунлари лоақал бир марта пешин чоғи уйга келиб, шундай чўзилиб ётолганми-

сиз?.. Ҳатто тушингизга ҳам кирмаса керак бунақаси. Тўғрими?

Қўчқоров. Агар шу гапларингни четдан биров эшитиб турган бўлса, ўл-а, бу кунингдан, Қўчқоров, деб устимдан куларди. — *Аянчли жилмайиб, ўз-ўзига раҳми келаётгандек, ғалати бош чайқайди. Сўнг, ҳамон хотини тикилиб тургани боисми, негадир дудуқланиб изоҳ беради.* — Боя... ҳа, ҳалиги... идорага зарур бир иш билан, — сводка-пводка дегандай, — ўтган эдим. Мана, қайтаётиб уйимга кирдим. Шу!..

Дилором. Айтаётган гапларингиз рост бўлса яхшику-я, лекин кўзларингизнинг бежоллиги айтиб турибдики, бошқа бир гап бо-о-ор! — *Тагин шикаста жилмаяди. Кейин, эрининг этигини ечмоқчи бўлади.* — *Кўтаринг оёгингизни.*

Қўчқоров. Қўй... тез қайтиб кетишим керак. Ахир, мана, ўзинг айтаяпсан-ку!..

Дилором. — *Ниҳоят, кўнглидаги хижиллик хиёл тарқагандек, дилкаш жилмаяди.* — Биламан-да!..

Қўчқоров. Рост, пахтахонада икки кунлик пахта уюлиб қолган. Тезроқ пахтасаройга жўнаттиришим керак.

Дилором. Қўрқманг, ҳеч ким сизни боғлаб қўймоқчи эмас. Кўтаринг, оёгингиз ҳам бундай дамани олсин!.. — *Шартта этикларни ечиб, чеккага қўяди. Пайтаваларнинг титилиб кетаёзганлигини кўриб, беихтиёр хўрлиги келади... Индамай, эрининг оёқларини силаб сийпалайди. Сўнг хомуш, хаёлчан алфоз шивирлайди.* — Оёқларингизнинг тирноғи ҳам ўсиб кетибди.

Қўчқоров. Кўзойдинда оёғимни бундай яланғоч кўрмаганинггаям салкам... Қанча бўлди — бир ойми... икки ойми?.. Отимиз эр-у, ўзимиз мана бундай юрибмиз-да, хотинбой!

Дилором. Майли, отажониси... Шунисигаям шукр, болаларнинг бахтига соғ бўлинг ишқилиб.

Қўчқоров. Э... соғлом одам шунча замонлардан бери бичилгандай юрадами!.. Тур, онаси, егулик ул-бул нарсанг бўлса опчиқ. Қорним оч.

Дилором. Боягина чой дамлаб қўювдим, болалар келиб ичар, деб. — *Шартта шопиргач, пиёлага чой қуйиб узатади.* — Манг, бир қулт чой ичиб, томоғингизни хўллавогунизча овқат келтираман.

Қўчқоров. — *Чойдан хўплайдию, негадир афтини бужмайтириб, бир четга пуркаб юборади.* — Уҳ-ҳ, бо-ла-е!

Дилором. — Нимадир нашъа қилгандек кулворади. — Ҳа-а?! Оғзингиз куйдимми... унчалик иссиқ эмас эди-ку?

Қўчқоров. Нима бало, чойга туз қўшиб дамловдингми — шўру шарава-ку!

Дилором. Вой, энди билдизми?!. Евонда оқар сувдан қайнатилган чой ичиб юрасиз-да, а?.. Темир қудуқ сувининг чойи бу. Биласизми нима учун шундай?

Қўчқоров. Сен билсанг, айт, қани, мен ҳам эшитиб қўяй.

Дилором. Уёғда Султонравот билан Жилвон, буёгда Пермас кўмилиб, ҳаммасининг ўрнига пахта экилди. Оқар сув камайиб кетди. Мана, оқибат, борган сари қудуқ суви шўрланыпти. Тўғри-да, битта битонариқнинг суви атроф-теварақдаги шунча қишлоққа нимаям бўларди. Ана, қаранг, олмаям қурияпти-ку!

Қўчқоров. Тавба... Эрта Зарафшоннинг ҳам суви ни каналга бурворса, нима қиламиз-а?!

Дилором. — Кинояли кулади. — Униям ўрнига пахта экиб, пахтанинг ўзини қайнатиб ичаверамиз-да!

Қўчқоров. Э, бунақада пахтаям битмай қўяди-ку! Бор, овқатни опчиқ.

Дилором. Ҳозир... — Уй томон бораётиб сўрайди. — Отаси, кеча палов пиширган эдик, ўшани иситиб келайми ё шартта товада гўшт қовуриб чиқайми?

Қўчқоров. Паловни қиздирганинг маъқул... Ҳм-м, палов дуруст!

Дилором уйга кириб кетади.

Ҳовлига омонат бир жимлик чўқади.

Жимлик асносида яна ўша ингрок товуш осмон қаъриданми, ер комиданми таралаётгандек элас-элас эшитилда бошлайди. Қўчқоров камзулини ечаётиб, таажжубсираб сўзланади: ий-э, биров йиғла япти чоғимда?! Тинчликмикан?.. Кейин, ёнбошлаган кўйи, шағиллатиб газетани очади. Дилором, бир қўлида дазмолланган йўл-йўл кўйлак, майка, оппоқ камзул, сал кийилганроқ дўппи; иккинчисида эса сочиқ, обтова кўтариб, уйдан чиқади.

Кийимларни ишқом поясидаги миҳга илгач, олма остига ўтиб, эрини чақиради.

Дилором. Отаси, илиққина сув олиб чиқдим, ювинволинг.

Қўчқоров. Уб-бо, тинчлик йўқ экан-да!.. Аслида-

ку, маза қилиб ювинганга не етсин!.. — *Орти эзилган латта кавушни оёғига илиб, хотини ёнига боради.* — Бошимдан қуя қол.

Дилором. *Йўқ... — Эрининг бошидан туси ўчиб кетган дўппини олади.* — Аввал кўйлагингизни ечинг. Қўчқоров. *Уб-бо!.. — Эғнидан кўйлакни, майкани ечади. Кўйлак ёқасига қараб, негадир бурнини жиийради. Тағин чўнқаяди.* — Қуймайсанми?

Дилором. *Йўқ...*

Қўчқоров. *Ҳа, нима гап ўзи?!*

Дилором. *Аввал оёғингизни ювинг.*

Қўчқоров. *Оёқ?.. Майли, қуя қол. — Оёғидан сўнг кўл-бетини обдан ювади. Аргинади.* — Дўппим қани?

Дилором. *Ана, ишком поясидаги михда.*

Қўчқоров. *Ий-э, янгиси-ку?!*

Дилором. *Ўшанисини кияверинг... Отаси?*

Қўчқоров. *Нима дейсан? — Кўйлак тугмаларини ўтказаётиб, хотинига ғалатироқ қарайди.* — Гапир гапингни.

Дилором. — *Уйга кириб, иштонингизниям алмаштириб чиқа қолсангиз-чи?*

Қўчқоров. *Уйга кириб юраманми, шу ернинг ўзида алмаштиравераман-да! — Дарҳол камарни бўшатмоқчи бўлади гўё.* — *Ҳеч ким йўқ-ку барибир.*

Дилором. *И-и, жинни бўлмаңг!..*

Қўчқоров. *Бор, бошимни қотирма! Мен сенга аристонхонадан чиқиб келаётганим йўқ. — Илдам ўрнига ўтиб, тағин газетхонликка тугинади.* — Овқатни опкел!

Дилором ечилган кийимларга қўшиб, чанг босган яшилранг этик билан пайтаваларни ҳам олади-ю, уйга кириб кетади. Салдан сўнг қизғиш латта этик, иккита оҳори пайтава чиқариб қўяди. Қўчқоровнинг хаёли газета ўқиш билан банд. Хотинининг жонсарак куймаланиб юрганини пайқамайди ҳам.

Дилором. — *Чинни товоққа чош қилиб сузилган палов, сопол бодяда аччиқ-чучук келтириб, дастурхонга қўяди.* — Олинг, отаси... Совимасин.

Қўчқоров. *О-о, паловхонтўра!.. Хотиржам бўлавер, совутмай еб қўямиз буни ҳозир.*

Дилором. *Лекин гўшти озроқ-да, отаси.*

Қўчқоров. *Нима, сенингда бозорда гўшт кўпми? — Газетани шағиллагиб четга итқитади.* — Уйи куйсин бу капаративини!.. Агар барака топгур капара-

тивчи шашликчилар худди шу кунлардаги чапдастлигида яна бирор уч йил гўштнинг чангини чиқариб туришса, умуман, Ўзбекистонда чўчқадан бошқа ҳеч бало қолмас-ов!..

Шу пайтда кўчадан шошилинич ўтиб бораётган йўловчиларнинг оёқ товуши эшитилади.

Шу баробарида узуқ-юлуқ овозлар қулоққа чалинади. Аммо йўловчилардан бирови соқовроқ шекилли, уларнинг гап-сўзлари дурустроқ англамайди.

Бироқ илдам оёқ товушлари-ю, узуқ-юлуқ овозларга йўғрилган саросимали ҳаяжон ҳадемай рўй беражак нохуш бир кўргиликдан дарак бераётгандек туюлади. Беихтиёр эру хотин бир-бирига саволчан тикилиб, хиёл фурсат жим қолади.

Д и л о р о м . Эрдон кўсанинг Эшмат соқови ўтди-ёв? Қ ў ч қ о р о в . — *Овқатланаётиб бош ирғайди.* — Ҳа, Эшмат соқов мулла Зайниддиннинг кенжаси Раҳмиддин билан бораепти. Амакиваччалар... Бир кору ҳол бўлган чоғимда.

Д и л о р о м . Мулла Зайниддин бобонинг келини туғуруқхонадан қочиб келипти.

Қ ў ч қ о р о в . Э, нега?! Эсини еганми бу хотинлар-а?!

Д и л о р о м . Боя Фотима кампир роса бўғилиб жавради... Боёқиш келинчакка жуда жабр бўпти-да лекин, доя-дўхтир Тўйбоева, умидингизни узаверинг, сингилжон, бундан кейин туғолмайсиз, дебди!

Қ ў ч қ о р о в . — *Беихтиёр бир зум тек қотиб, ўз-ўзига гапирётгандек, аллатовур хирқироқ овозда сўзланади.* — Алам... дод алам! Пахта бизга кўўўп қимматга тушяпти. — *Кейин, кинояли кулимсираб, аттангамо бош чайқайди.* — Қизиқки, умримизни тиккан пахта-мизнинг килосига арзимаган ҳақ тўланапти. Бардошингга балли-е, ўзбегим!..

Тугилган кунимни эслаёлмайман,

Ташаккур дейишга арзигулик тонг.

Танам йўргакланган, муштим тугилган,

Олтин рудасидай ишланмаган онг...¹

Қачон биз йўргакдан қутуламизу, қачон бизнинг ақлимиз кираркин-а?

Д и л о р о м . Бунақада ақл кириши гумон-ов!.. Депа-лассиянинг турган-битгани заҳар эканлигини билвогу-

¹ А. Орипов шеърдан.

нимизча орадан салкам ўттиз йил ўтиб кетибди. Лекин ҳалиям ўз бошимизга ўзимиз бало ёғдириб ётибмиз. Мана, яна бир хонадон тутдай тўкилиб, пардай тўзғий деб турибди... Отаси, бу йил депалассия қилдирмаймиз, девдингиз-ку, ахир? — *Эрининг хомуш, хаёлчан сукутидан дадилланиб, янаям маломатлироқ оҳангда давом этади.* — Бригадангизда ақалли бир гектар ҳам пахта машинада терилмайди, битгаям машина ишлатилмайди. Шу депалассия сабилни сираям қилдирмасангизлар бўлмайдими, а?

Қ ў ч қ о р о в. — *Хотинининг тамомила ҳақлигини, аммо хотинига кўнгилдагидек жавоб беролмаслигини изтироб билан йўлаб, бирдан қўлини шоп қилади.* — Яна неча марта такрорлайсан бу дийдиёнгни?! Юқоридан бетўхтов зуғум қилиб туришса, иложинг қанча?! Лекин сенга айтганман-ку, бу йилги депалация дориси ҳар йилгидақа заҳардан эмас, оддий туз экан. Тушуна-япсанми — н а м а к о б , ш ў р а в а !

Д и л о р о м. Хўп... хўп, отажониси. Апшу!.. — *Тағин негадир устма-уст чучкуради. Кўзёшларини сийириб, бурнини артади.* — Сал ёқмайдиганроқ гапгаям дарров лов этиб ёниб кетадиган бўлдингиз. Билмадим, депалассия сизгаям ёмон таъсир қилганми, дейман-да? Қ ў ч қ о р о в. Ҳа, энди билдингми?! Ичим пуда бўлиб кетган меням. — *Кўкрагига алам билан нуқийди.* — Мен ҳам одамман ахир!

Д и л о р о м. Отажониси, қўйинг... кечинг шу бригадирлигидан. Яна ўқитувчилигингизга қайтинг. Юрасизми бўғилиб! На тунингизда ҳаловат бор, на кунингизда...

Қ ў ч қ о р о в. Барибир шу ҳаводан нафас оламанми ахир?! Ўқитувчининг ҳам, ўқувчининг ҳам уч ой ёз умри далада ўтяпти-ку!

Д и л о р о м. Ўқитувчилигингизга қайтсангиз, ҳар қалай...

Қ ў ч қ о р о в. Йўқ!.. Ўқитувчиликнинг нонини еёлмайман — виждоним кўтармайди. Қўй, бу ҳақда қайтиб гапирмаям, мени беҳуда қийнамаям.

Тағин орага бир муддат дилтанг жимлик чўқади. Дилором эрига чой қуйиб узатади.

...Лекин рост, бу йил ғўзага урилаётган депалация дориси ҳар йилгидақа заҳардан эмас. Буниси аниқ, Шунисигаям шукр қилишимиз керак. — *Хаёлчан кулимсираб, лаб тишлаган кўйи, бош чайқайди.* — Ҳайрон-

ман, агар ёзувчилар газеталарда ёзиб чиқишмаса, агар олимлар радиёю телевизорда жар солишмаса, бу қисталоқ юқоридагилар бизни уруғ-аймоғимиз билан қирвормоқчи бўлишган эканми?!

Дилором. Отаси, менга қаранг, агар депалассиянинг ҳозирги дориси бурунгидақа заҳардан бўлмаса, нима учун мулла Зайниддин бобонинг келини...

Қўчқоров. — *Тағин бирдан асаби қўзиб, хотинини гапиртирмай қўяди.* — Ув, хотин, жон хотин, хотин-жон, илтимос, яна айтаман: мулла Зайниддиннинг бечора келини тўғрисида менга гап очма! Мулла Зайниддиннинг келини бу йилги намақобни аввалги бутифос деган заҳардан деб ўйлагану, ҳушдан кетиб йиқилган. Ҳа, аввалги заҳарнинг ваҳимаси ҳали бизни яна ўн йиллар ўйнатади... Билиб қўй, сенга ўхшаб мажруҳ бўлиб қолаётган аёлларнинг, туғилиб-туғилмай ўлаётган гўдакларнинг увол менинг бўйнимда! — *Бўғиқ оҳангда гапиратиб, шарп-шарп бўйнига уради.* — Раиснинг бўйнида, райкомнинг бўйнида, улардан каттароқларининг бўйнида! Бошимизга кулфат бўлиб ёгилаётган бу уволдан ҳеч қайсимиз қочиб қутулолмаймиз. Қайтар дунё бу!..

Дилором. Қўйинг, отажониси, бўғилманг кўп. Тилгинам қурсин, билмай сўраб қўйибман. Олинг, овқат совимасин, отажониси.

Қўчқоров. Раҳмат... Тўйғаздинг. — *Базўр ғазабини босиб, асабий қўл артади.* — Кўтар!.. Нега анграясан, эшитмадингми-ё?!

Дилором. Хўп, отажониси, хўп.

Чаққон ўрнидан туриб, итоаткорлик билан товоқларни олади.

Айни шу чоғда тағин мулла Зайниддин хонадонидан аламнок овозлар ҳаволаниб эшитила бошлайди.

Уй томон бораётиб, Дилором тўхтаб қолади.

Овоз.—*Мулла Зайниддиннинг кенжаси — ёлғиз ўғли Раҳмиддинники.* — Нима қилай, она, шўрпешона эканман. Келинингизгаям осон тутманг. Чидаймиз-да!..

Овоз.—*Фотима кампирники.* — Эрта бир кун гўримдаям чирқиллашимни истамасанг, эсингни йиғ, бола. Эсингни йиғ!.. Боласизлик азоби эрта қариганингда билинади. Бу кунларинг ҳали ҳолва, болам!

Овоз. Она, келинингиз мол эмас-ку ахир, бозорга

чиқариб сотсаму, шартта ўрнига бошқасини олиб келсам!..

О в о з. Вой шўрим қурсин! Сен ҳали мулло Зайниддинбой авлодига ўзингдан кейин буткул барҳам бермоқчимисан?! Бошингга белбоғингни ўра-е!
Қўққис нимадир тарақлаб кетади.

О в о з. — *Мулла Зайниддинники.* — Сен дўзахий кампир эрта бир кун гўрингда гуриллаб ёнмасанг бекор!

О в о з. Ёнсам ёнарман. Аввалимни бермаса, охира-тини не қилай?!

О в о з. Ут-э, сени ўша!!.

Дилором, туйқус ҳушига келгандек, зипиллаб уйга кириб кетади.

Қ ў ч қ о р о в. — *Кимнидир гўдраниб сўкади. Юзларини, пешонасини ҳорғин сийпалайди.* — Ҳай, падарқусур онаи зор-а!.. Ҳай, шўри қуриган ўзбег-а!.. Алам... алам... дод алам!

Шу аснода тагин радио бир хириллайди-ю, сурнинг ўтлуғ чинқириғи янграйди: ту-ту-ту-ти-та-ту-у!..
Хиёлдан сўнг яна ўша ўктам овоз, тантанада иштирок этаётганлару радио тинглаётганларга баравар тааллуқлидек, тўлқинланиб эшитилаверади:

...Аъло мамлакатнинг аъло фарзанди,
Билиб қўйки, сени Ватан кутади...
Жабрда масала қўш муаммодир,
Худди шунда бир улуғ қурилиш жодир.
Сен катта инженер, эртами-индин,
Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Яна хириллаб-хириллаб, радио жимиб қолади.

Дилором уйдан чиқади.

Кўрпачага жимгина чордана қуриб, қўлига савағичларни олади.

Қ ў ч қ о р о в. Мактабда қандайдир бир йиғин бор экан-да, бўлмаса аллақачон ўғлинг келган бўларди.
Д и л о р о м. — *Пахта саваётиб сўрайди.* — Улмасингизга бирор иш буюриб кетмоқчимидингиз, отаси?

Қўчқоров. Нима учун қасдкунанда туядек чўкиб ётганлигимнинг сабабини билмоқчимисан?.. Айтайми? Дилором... — *Аста шивирлайди:* — Айтинг?

Қўчқоров. Ўлмасинг ўғри.

Дилором. А-а?! — *Қўлидан савағичлар тушиб кетади.* — Билувдим-а, бемаҳал келганингиз бежиз эмаслигини билувдим-а!

Қўчқоров. Ўғлинг ўғри!

Дилором. Йўқ... йўқ, отажониси! Ҳамма айтсаям, бу туҳматни сиз айтманг. Ўлмасингиз ўғри эмас, отажониси.

Қўчқоров. Илойим!.. Илойим бу гап туҳмат бўлиб чиқсин.

Дилором. Ким айтди сизга ўзи?..

Қўчқоров. Эрдон кўса...

Дилором. Эби-и! — *Бирдан чеҳраси ёришгандек бўлади.* — Мулла Зайниддин...

Қўчқоров. — *Дабдуруст жаҳли қўзиб кетади.* — Нима, мулла Зайниддин?!

Дилором. Ахир, Эрдон кўса мулла Зайниддиннинг укаси-ку!

Қўчқоров. — *Туйқус алланиманидир англаб етаётгандек сал ҳовуридан тушиб, лабларини чўччайтиради.* — Укаси бўлса-чи?

Дилором. Шуниям билмайсизми ахир — ана, ҳаммаси аламзада-ку! — *Қўшни ҳовлига ишора қилиб, сўзида давом этади.* — Нимжон бўлиб қолган келин учун Эрдон кўса акасининг қасдини олмоқчидир-да!.. Илоё кўзгинаси ўйилсин Эрдон кўсангизнинг!

Қўчқоров. Қасд?.. Тавба!.. Ахир, келинчакни мен майиб қилиб қўйганим йўқ-ку!

Дилором. Тўғри... сиз майиб қилиб қўйганингиз йўқ. Лекин сиз — бригадирсиз. Келинчак — колхозчингиз. У боёқиш уйида эмас, ёвонда — депалассия қилинган далада ҳушидан кетиб йиқилган... Тўғрими ахир?!

Қўчқоров. Уҳ-ҳў!.. — *Алланиманингдир таҳликасида тажангланиб, аччиқ кулимсирайди.* — Судди раиси бўл-э, падаад!..

Дилором. Кулманг... кулманг, отаси. Бордию сизни жўрттага Эрдон кўса буёққа жўнатиб, ўзи уёқда бир балонинг бошини қўзғаётган бўлса-чи?.. Аламзадалардан ҳар балони кутиш мумкин. Қирилгур лўли фолбин боя бир дунё ғулғула солиб кетувди юрагимга. Туринг, отажониси?!

Қўчқоров. Ваҳима қилма-е!.. Тушга нималар кирмайди, фолбин нималар демайди. — *Фаромуш қўл силтайди.* — Қўй, бошимни қотирма кўп. Пахтангни сава! Дилором. Бунчалик содда бўлманг, отаси... Менга қаранг, Улмасим Эрдон кўсанинг нимасини ўғирлаган эмиш?

Қўчқоров. Эрдон кўсанинг эмас, мактабнинг физика кабинетига янги келтирилган қанақадир радиоаппаратнинг битта трансформаторини ўғрилаган ўғлинг.

Дилором. Ундай деманг-э, отаси!.. Шошманг... Улмасингиз ўша оти ўчгур тумтумакни...

Қўчқоров. Тумтумак эмас, трансформатор!.. Тушундингми — топилмас матоҳ.

Дилором. Хўп, ўша топилмас матоҳни Улмасингиз ўғрилаганини Эрдон кўса қандай қилиб кўрган эмиш? Нима, тепасида турган эканми?

Қўчқоров. Келини айтипти Эрдон кўсага. Келини кабинет мудирини экан-ку?! Э, нега бунча чўчонглайсан, ахир ўғлинг ҳар хил радио ясаб-бузиб-тузатиб юради-ку?! Олган бўлса олгандир-да!

Дилором. Ана, айтмадимми — бу гапларнинг ҳаммаси уйдирма, ҳаммаси тухмат! Унақа топилмас тумтумагу ҳар хил бўлтаклардан Улмасингизда икки чамадону яна бир қути тўла.

Қўчқоров. Йўқ, айтдим-ку, унақа трансформатор — топилмас матоҳ эмиш.

Дилором. Зовут бор-йўғи биттагина чиқариштимми? Ҳасратимни епти ўша Эрдон кўсангизам, келиниям! — *Ногоҳ тагин нималардир ёдига тушади-ю, алам билан пахтани савайди.* — Ҳаммасига мана шу сабаб! Бошимга дўлдай ёғилаётган бари кулфатларнинг ҳаммасига мана шу ўт тушгур сабаб! Шу айбдор!! Отажониси, туринг, яна қовоғим учяпти, ишингизга боринг. Улмасингиз билан ўзим гаплашиб қўяман. Агар олган бўлса...

Қўчқоров. Йўқ!.. Ўғлинг билан ўзим гаплашаман. Агар ўғрилиқ қилмаган бўлса, товонидан ўпмасам итинг бўлай!.. Ана, Ўргилай опангнинг эркатойи ўқиш баҳона салкам бир ярим йилдан бери аллақаяқларда дайдиб, ҳар ой сайин ота-онанинг даста-даста пулини қуртдек сўраётганидан ташқари, кун сайин уларнинг соғлигиниям кемираяпти. Эрта бир кун улардек оғизда ошу кўзда ёш билан бўзлаб қолмаслик учун ҳам ҳозирдан олдини олиш

керак. Айтиб қўяй: агар ўғлинг ўғрилиқ қилган бўлса...

Дилором. Йўқ! Йўқ!.. — Негадир тобора даҳшатга тушиб, жонсарақ қўл тўлғайди, бош чайқайди. — Ўғлимнинг ўғрилиқ қилмаслигига минг карра ишончим комил. Ўғлингизга ишонаверинг, отажониси, ҳеч қачон ўғрилиқ қилмайди.

Қўчқоров. Илойим қилмаган бўлсин-да!.. Уф-ф!.. — Беихтиёр аламнок бош чайқайди. — Эрдон кўса мени ёмон шарманда қилди — пахта қуритаётган эркакларнинг олдида ер комига тикворди: ўртоқ Қўчқоров, бир пайтлар ўқитувчилик қилган одамсиз. Бола тарбияси жуда машаққатлилигини яхши билсангиз керак. Агар ҳозирдан чорасини кўрмасангиз, келажакда ўғлингиз ўғривоши бўлиб кетмаса, отамнинг боласи эмасман, деди. Аямади итэмган!.. — Қаҳрчан гудраниб, янаям болохонадор сўкинади. — Мен... мен бутун имон-эйтиқодимни ўғлингга тикканман-а! Қалдирғочнинг боласи чирқиллаб онасини кутгандек, мен ўғлингнинг улғайишини кутяпман, зўр бир одам бўлиб қаторга қўшилишини кутяпман.

Барчиной. — Туйқус қўнғироқдек овози жаранглаб эшитилади. — Ўртоқ Қўчқоржонов, бўлмаса мана бу хушхабарни эшитиб қўйинг: ўғлингиз бугун улғайди — комсомолга қабул қилинди!..

Ота ҳам, она ҳам ялт этиб дарвоза томон ўгирилади: онанинг ифтихори, отанинг гурури, акасининг ору номуси, хонадон эркатойи — Барчинойнинг шоду хуррам кириб келаётганини кўриб, беихтиёр ҳар икковининг ҳам дили яйраб кетади. Барчиной — бўйчангина, сочлари узун, кўркам қизалоқ: ҳар неки кийимда гулдек яшнаб юради, мактаб формасида-ку чунон ҳам!.. Эпчил, уй юмушларида онага дастёр, акага сирдош. Аммо андеккина шўхроқми-ей, шаддотми-ей, — дафъатан айтиш душвор. Дилда ҳам, тилда ҳам онага, акага, отага меҳрибон.

Мана, қисматида бор экан, эрта баҳордан бери колхозчи — ҳар куни дарсдан сўнг далада ишлайди. Ўз жамғармаси бор. Колхозчилигининг биринчи ойида етти сўм олган. Маошини онасига бермоқчи бўлганида, онаси: энди катта бўлиб қолдинг, пул тута билишни ўрганишинг керак, келажакда бу вазифаям сенга кўп асқатади, деб олмаган. Агар баъзи-баъзида ҳар хил мурватлару бўлтаклар важҳидан акаси серхаржроқ бўлиб

қолса, албатта қайтиб олмаслик шарти билан керагича бераверади. Ҳа, Барчиной отасини шунақаям яхши кўрадики, таърифига тараф йўқ. Дарвоқе, элбурутдан колхозчилик машаққатини зиммага олишида ҳам бениҳоя отапарастлиги сабаб бўлган. Эрта баҳор кунларидан бирида отаси маслаҳату надомат оҳангида онага: агар бригадирнинг болалари ёвонга чиқмаса, одамлар нима дейишаркин? Ҳали-вери ўғлинг меҳнатга бўйин қўймай, радиобезорилик қилиб юравермоқчи шеклли, деганини ногоҳ эшитиб қолгану, эртасигаёқ акани эргаштириб далага чиққан. Ушандан бери Барчинойнинг юрар йўли шу: уй — мактаб, мактаб — уй — дала. Агар бу равон йўлнинг нақадар чийратмаю чигаллигини ўйласангиз, ўйлайверсангиз — бошингиз айланиб, кўзингиз тиниб кетади.

Барчиной. —...*Табассумдан юз-кўзлари чақнаб, ишжом сари яқинлашаверади.* — Онажон, бундай бир суюнчиламайсиз ҳам-а! Отам келибдилар.

Дилором. Нима қилай, суюнганимдан тилим гапга дурустроқ айланмаяпти-да, қизим.

Барчиной. Қўчқоржонов!..

Қўчқоров. Қўчқоржонов эмас, Қўчқоров!

Барчиной. Метрикачи хато ёзиб қўйган, отажон.

Сиз шахсан биз учун Қўчқоржоновсиз... Ассалом. — *Папкасини қўяди. Отасининг юзларидан ўпмоқчи бўлади.* — Отажон, соқолингиз бунчаям ўсган.

Қўчқоров. Қўй, ўпма. — *Уптирмайди. Узи эса қизининг пешонасидан ўпиб, кифтига қоқади.* — Биласан-ку, жиним кўтармайди, қизим. Кейин... ўрганиб қолсанг, эрта бир кун қайнотангниям ўпиб юришингга тўғри кепқолар.

Барчиной. Уҳ-ҳ!.. — *Аразлагандек нозланиб ер тепади.* — Тилингиз аччиқ, отажон. Жудаям!..

Қўчқоров. Бўлса бордир... Лекин сизлар — маймун: телевизорда неки кўрсангиз, дарров кўр-кўрона тақлид қилаверасизлар.

Барчиной. Афсуски, минг карра ҳақсиз, отажон! Биз — маймунфеълмиз. Лекин келажакда мен янаям ақлли, янаям суюкли қизингиз бўлишга ваъда берман.

Қўчқоров. Бу гапинг дуруст, қизим. Дуруст!..

Барчиной. План тўлдими, отажон? Уйга келиб ётиб олибсиз?..

Қўчқоров. Пахтахонада йиғилиб қолган икки кунлик пахта бор. Балки бугун тўлиб қолар.

Барчиной. Яшасин Қўчқоржонов!.. Онамга суюнчиламаган ўхшайсиз, ота?.. Онажон!.. Она, яхшимисиз? Негадир...

Дилором. Яхшиман.

Барчиной. Йўқ, сиз... Онажон, бугун анча чарчабсиз-а?.. — Онасининг кўнгли учун бежама гап қилади. — Йўқ, кўзларингиз шунақаям чиройлик, юзларингиз шунақаям тиниқки... Худди фариштанинг ўзгинасисиз, онажон!

Дилором. Бас... бас! Аканг қани, келмаяпти-ку?

Барчиной. Келяптилар... Онажон, бугун акамлани бутун синфлари билан комсомолга қабул қилишди. Шунинг учун кечикдим. Мактабда шунақаям зўр тантана бўлдики!..

Дилором. Яхши... Ана, отанг акангни табриклар қўядилар.

Барчиной. Албатта!.. Табриклайсиз-а, отажон?

Қўчқоров. Ҳа, табриклар керак экан. Табриклаймиз.

Дилором. Барчиной, папкангни ол-да, уйга кир, қизим. Ошхонадаги стол устида палов бор. Боя иситувдим. Совуб қолган бўлсаям керак. Қорнингни тўйғазганингдан кейин...

Барчиной. Қорним тўқ, онажон. Қизлар билан буфетдан сомса олиб едик.

Дилором. Яхши... Томорқага чиқиб, бир боғ пиёз, бир бандча сабзи юлиб кел. Аввал ўт ўриб, сигирнинг, қўчқорнинг охурига сол. Ҳа... Зийракнинг ялогига сув қуйиб қўйишни унутма.

Барчиной. Акамла-чи, онажон?

Дилором. Гап қайтаришга ўрганма!.. Сен айтилган ишларни қилиб қайтгунингча, аканг қорнини тўйгазиб туради. Кейин бирга пахтага жўнайсизлар.

Барчиной. Хўп бўлади, онажон. — *Шартта папкани қўлтиғига қисиб, эшик томон юради.* — План тўларкан, эртароқ боришимиз керак бугун — мукофотдан қуруқ қолиб кетмайлик. А-а, ота, мукофот бериладими?

Қўчқоров. — *Нима деярини билолмай, дув қизаради.*

Ота — бригадир, машаққатли бир довон ошилар шундай кунда энг илғор теримчиларга, лоақал кичкинтой фидойиларга мукофот уюштиролмаганлигини ўйлаб, паришон бош чайқайди. Барчиной уйга кириб кетади.

Шу пайтда кўчадан ўтиб бораётган ўспирин йигитларнинг, бўйсара қизларнинг шўх-шодон овозлари эшитилади. Ва бирдан баралла кулги янграйди. Дабдурустан она бетоқатланади.

Дилором. Планингиз тўладиган кун экан бугун, отаси, туринг, колхозчиларингиз ёнига боринг... Худо хайрингизни берсин, йўқ деманг.

Қўчқоров. Қанақа хотинсан ўзи, а?! Мен ҳозир ёвонга борсам, Эрдон кўсанинг кўзига қандай қарайман — ўғлимдан ўғрими ёки ўғри эмаслигини сўраб билгани қўрқдим, сўраёлмай-суриштиролмайд қайтиб келаяпман, деб айтаманми?

Дилором. Илоё Эрдон кўсангизнинг кўзлари ўйилсин! Ўғлингизнинг байрами экан бугун ахир!

Қўчқоров. Хомтама бўлма, ҳаётда байрам йўқ экан. Ҳаётида синов кунлари бўларкан одамнинг.

Дилором. Хўп, сиз айтганча бўлақолсин: ўғлингиз бугун катта бир синовдан ўтибди — комсомолга қабул қилинибди. Шундай кунда юрагини зардобга тўлдирманг боланинг... Бордию ўша сабил тумтумакни билмай олиб қўйган бўлса, ўзим бошлаб адабини бераман, эртага элтиб топширади.

Қўчқоров. Нима-а?! Худога ялин-ёлвор, тавалло қил: илоё ўғлинг олмаган бўлсин. Агар, билибми-билмайми, олиб қўйган бўлса... мен — собман. Мени ўлди деб қўявер! — *Кескин бош чайқаб, оташин хўрсинади.* — Уф-ф!.. Илоё олмаган бўлсин!!

Айни шу чоғда Барчиной бежоғсиз жияк тикилган лозим, одмигина кўйлак кийиб, бошига пешонабоғ ўраган кўйи, уйдан чиқади. Ота ҳам, она ҳам жимиб қолади.

Барчиной. — *Нохуш бир ниманидир англагандек тўхтайди. Онасига синчков тикилиб, ўсмоқчилайди.* — Уришаётган эру хотинга ўхшаб ўтирибсизларми, она?

Дилором. Отанг билан уришиб, нима, ўлиб кетган отамнинг давлатини бўлишармидик, қизим.

Барчиной. Отажон, бизни хафа қилманг-а!.. — *Кўрсаткич бармоғини ўқталиб, ҳавони кескилайди — тантиқланади. Яна уч-тўрт қадам юриб, тўхтайди.* — Отажон, тилингиз жудаям яхши, фақат... нима десам экан, максималистсиз. Нима учун бундай деяётганимни тушунапсиз-а?

Қўчқоров. — *Кўнгилчан кулимсирайди. Бош ирғайди.* — Тушундим, қизим.

Барчиной боғ томон ўтиб кетади. Зийрак эса, Улмас-

нинг ҳовлига кириб келаётганлигини билдираётгандек, боғ тарафда ўйноқлаб хуради. Қўчқор ба-арайди.

Дилором. Ана, Улмас келяпти.

Қўчқоров. Онаси, сен... уйга кир. Тур. Сездирсанг бўлмайди.

Дилором. Майли, мен уйга кираман. — *Савағичларни қўлтиғига қисиб, итоаткорлик билан ўрнидан туради.* — Лекин боламини урмайсиз.

Қўчқоров. Бўпти. Савағичларни жойига қўй.

Дилором. Йўқ!.. Йўқ! Урсангиз қарғайман. — *Асабий ғудраниб, секин эшик сари бораверади.* — Бир таёқ — бахт, бир таёқ — бадбахт... Урсангиз тилим қарғамасаям, дилим қарғайди барибир. Онаман — ёнаман...

Улмас. Она!..

Дилором. Жоним! — *Беихтиёр тўхтайди.* — Келдингми, ўғлим.

Улмас. — *Кўксида комсомоллик нишони чўғдек ялтираган кўйи, папкани қўлтиғига қисганча, чопқиллаб бориб, онасининг кифтидан қучади.* — Онажон!.. — *Онасининг кўзларига саволчан тикилади.* — Йиғлаяпсизми, она?

Дилором. Йиғлаганим йўқ, ўғлим. — *Яна такрор ўғлининг пешонасидан ўпади. Сочларини силайди.* — Эшитдик, синглинг айтди... Илоё униб-ўсгайсан, болажоним!

Улмас. Э, йиғламанг-да, онажон!.. Ота, салом!

Қўчқоров. Салом... салом, полвон!

Улмас. Комсомолга қабул қилишди, ота!

Қўчқоров. Зўр-ку! Сизни ўзлари қабул қилишибди. Яхши... маладес! Мен комсомолга зўравонлик қилиб кирганман. Ёшингиз жиндай етмас экан, кейинроқ келасиз, деганларида, бўлмаса мени пионерликдан ҳам ўчириб қўяверинглар, то ёшим етгунча ҳужжатсиз комсомол бўлиб юравераман, деб айтганман.

Улмас. Ота, сиз ўзи аввал-бошдан бошқача одам бўлгансиз-да! Комсомолга зўравонлик билан киргансизу, лекин ҳар қанча тарғиб-ташвиқ қилсалар ҳам партияга кирмагансиз.

Қўчқоров. Кирмаганим ҳам дуруст бўлган экан. Кирганимда... бугун кўп арбоблару корчалонларга қўшилиб, бир қавакда туйнукка термилиб ётармидим.

Улмас. Нега, йўўўқ!.. Виламан, агар коммунист бўлганингизда, ўша кўзбўямачи арбоблару корчалонларга қарши курашар эдингиз.

Қўчқоров. Ким билади... Ёки аллақачон лошимни

ўлаксахўр зоғлар талош қилиб кетган бўларди. Ўғлим!.. Майли, бу гапларни қўя турайлик. Айт-чи, мен кўрсатган шеърни ёдладингми?

Ў л м а с. Аллақачон!.. — *Шартта бир қадам олға босади.* — Карам каби ¹

Ҳаво қўрғошин каби оғир.

Бақир,

бақир,

бақир,

бақираяпман.

Қўрғошин

эрит-

моққа

қўшин

чақираяпман...

У дейдики манга:

— Уз сасингдан кул бўларсан ҳей!

Карам каби

ёна

ёна...

«Дааард

чўх,

ҳамдард

йўқ».

Юракларинг

Қулоқлари

кардир...

Қ ў ч қ о р о в. Шошма... шошма!

Дилором. Қўйинг, ўқийверсин. Яхши ўқияпти-ку!
Ўқи, ўғлим, мен эшитаман.

Қ ў ч қ о р о в. Шошма-да, онаси. Ўғлинг сал бузди... Бу шеърни мана бундай ўқийдилар.— *Югуриб ўртага чиқади. Турқу тус топ аристон кимсаникига ўхшайди: сочлар юлинган— бош ярғоқ, соқол ўскин, қиёфа... аянч: кўйлак йўл-йўл, шим... кўримсиз; оёқ яланг... Дарғазаб кепатада муштларини таваллою зугум мақомида тўлғай-тўлғай, бўғиқ, ҳасрат оҳангида ўқий бошлайди:*

«Дааааард

чўх,

ҳамдаааард

йўқ.»

¹ Нозим Ҳикмат шеъри.

Юрак—
ларинг
Қулоқ-
лари
кардир...
Ҳаво қўрғошин каби оғир...
Ман дейманки анга:
— Кул бўлайин
Карам каби
ёна
ёна...
Мен ёнмасам,
сен ёнмасанг,
биз ёнмасак
қачон
чиқар
бу зул-
матлар
ойдин-
ликка...
Ҳаво қўрғошин каби қўнғир.
Ҳаво қўрғошин каби оғир.
Бақир,
бақир,
бақираяпман.
Қўрғошин
эрит-
моққа
қўшин
чақираяпман...¹

Бу шеър шоирнинг хитоби, илтижоси: унингча, Ер юзидаги одамларнинг бир-бирига бегона қайғуси, ташвиши бўлмаслиги керак. Уғлим!.. Қўрғошинники камлик қилгандай, мана энди ҳавомизга ҳар хил заҳарларнинг ҳам дахмасаси қўшиляпти. Тушуняпсанми? У л м а с. Ҳа... — *Хушҳол бош ирғайди.* — Тушуняпман, ота.

Қ ў ч қ о р о в. — *Ҳамон ҳаяжонда. Қўлини мушт қилиб, ҳавога тўлғайди.* — Ҳаммамиз бир-биримиз учун, шоир айтганидай, қоронғиликларни ёруғликка чиқариш учун ёниб яшашимиз керак. Тутаб-биқсиб эмас!.. Сен айтяпсанки, коммунист бўлволиб, ижрочи ишбошилар-

¹ Сулаймон Раҳмон таржимаси.

ни ҳар хил жиноятларга судраган баъзи бир арбоблару корчалонларга қарши курашишингиз керак эди!.. Йўўқ, ёлғиз отнинг чанги чиқмас, деганлар, ўғлим. Ҳамма барабар ёниб яшаши керак экан. Агар... мен ёнсаму, сен ёнмасанг ёки онанг ёнмай, икковинг менинг оловимга исиниб ўтирсангизлар бўлмайди-да! Тушуняпсанми гапларимга?

У л м а с. Тушундим, ота.

Қ ў ч қ о р о в. Яхши!.. Тушунган бўлсанг айт-чи, ўзбекнинг файласуф шоири нима дейди?

У л м а с. ...— *Шоирга тақлид қилаётгандек, маънодор имо-ишоралар билан, босиқ овозда ўқий бошлайди:*

Бахт... ўтган умр! Яъни хотиралардир!

Уларда нур не миқдор жамланган бўлса,

Бахтимизнинг равшанлиги ўша қадардир...¹

Қ ў ч қ о р о в. Яша, полвон! Ана энди янаям тушунгандирсан — нима учун ёниб яшаш кераклигини — сен бизнинг дунёга берган сўнмас нуримизсан, қоронғиликларни ёруғликка чиқариш учун курашувчи нуримиз!.. Ҳамиша бизнинг бору йўқлигимиз сенга боғлиқ. Шунинг учун ҳам биз сенинг беғубор, ҳамма ҳавас қиладиган зўр одам бўлишингни истаймиз, ўғлим. Сен зўр одам бўлишинг керак, Улмас!..— *Сочларини тўзғитади, бардам кифтига қоқиб қўяди.*—Энди гап бундай, полвон... дала шийпонимиздаги ўша ўзинг кўрган радиоприёмник бор-ку?..

Д и л о р о м. Уҳ-ҳ, симён!— *Бирдан аламнок ғудранади, тишлари ғижирлаб кетади.*— Уҳ-ҳ, симён-а!..

У л м а с. Ҳа, она, нега ундай деяпсиз?

Д и л о р о м. Отанг доғули, болам.

Қ ў ч қ о р о в. Онанг чарчаган, ўғлим... Онаси, уйга кир, бор... бор, дамингни ол!

Ночор-ноилож она эшик томон юради. Ота гўё бепарво. Улмас эса ногоҳ рўй бераётган аллатовур саросимали бир безовталиқ боисини англаёлмай, дам онасига, дам отасига бесабр тикилади: тинчликми ўзи?

Қ ў ч қ о р о в.— *Ҳамон парвосиздек давом этади.*— Радиоприёмникнинг овоз кучайтиргич мембранаси куйиб қолипти. Кейин, битта йигирма бешталиқ трансформатор керак бўлиб қолди. Ҳеч қаерда йўқ. Биттагина топиб беролмайсанми, а, ўғлим?

¹ Омон Матжон. Гаплашадиган вақтлар.

У л м а с. — Бош чайқаб, энса қашийди.— Аҳ-ҳ, ота!..

Дилором негадир эшик рўпарасида тўхтаб турган эди, ихтиёрсиз кўксини гижимлайди. Нечундир ўғлига қарамайди. Аммо яққол билиниб турадики, бутун фикру хаёли ўғлида: илойим-иловандо олмаганман десинда?! Илоё?!.

Мембранани-ку топиб берарман, лекин йигирма бешталик трансформатор топилиши қийин, ота. Унақаси ҳали магазинларга чиқарилган эмас.— *Бир фурсат жим қолади. Сўнг мақтанчоқликми ёки соддалиқми, сайрай кетади.*— Биттагина бор менда. Лекин уни янги ясаётган... космик приёмник-передатчигимга кавшарлаб қўйганман.

Қ ў ч қ о р о в. Космик приёмник-передатчик дейсанми, полвон? Зўрсан-ку, полвон! У билан нима қилмоқчисан?

У л м а с. Ҳозирча... сир бу, ота.— *Шодон жилмайиб, кўз қисиб қўяди.*— Секрет!..

Қ ў ч қ о р о в. Ий-э, нега?! Мендан ҳам-а?..

У л м а с. Ота, ҳозирча айтмай қўя қолай, майлими?

Қ ў ч қ о р о в. А-а, у... трансформаторни сен қаёқдан олгансан?

У л м а с. Мактабимизнинг физика кабинетига янги бир аппарат келтиришган эди. Узиям мировой аппарат, ота!.. Ушаники у трансформатор.

Қ ў ч қ о р о в. — *Гўё бепарводек, янаям таъкидлаб сўрайди.*— Уша мировой аппаратникини олганман, де?

У л м а с. Нега бунча қизиқиб қолдингиз, ота?

Қ ў ч қ о р о в. Сўраяпман-да, полвон! Уша аппаратникими ахир?

У л м а с. Ҳа, ўшаники...

Д и л о р о м. Иби ўлай ман!... — *Бирдан балодан қочгандек отилиб даҳлизга киради. Эшик тарақлаб ёпилади. Ичкаридан овози бўғиқ эшитилади.*— Сенгинани тугмай ўлай эдим мен, болажоним!

Қ ў ч қ о р о в. Барака топинг-э, полвон!..

Унинг бу олқиши тил билан айтилмаган айни дил қарғишидек қулоққа урилади.

Улмас саросимали алфозда отасига тикилади: ҳа, ота, нима гап ўзи?!. Аммо отанинг қаҳрчан кулимсираши сабабини ҳам, онанинг нолавор қарғанаётгани боисини ҳам дурустроқ англаёлмайди яна.

Ота эса... тагин бепарводек сўзида давом этади.

Қўявер, онангинг гапларига парво қилма, ўғлим. Чарчаган... Бор, космик приёмнигингни буёққа олиб кел, қани. Кўрайлик.

Ў л м а с. Ҳозир... — Папкасини олаётиб, тушириб юборади. Бир неча китоб-дафтарга қўшилиб «Радио» ҳамда «Юный техник» журналининг уч-тўрттаси сочилиб кетади. Шошқалоқлик билан журналларни йиғиштириб, папкага солади. — Ҳозир олиб чиқаман, ота.

Қўчқоров супада уёқдан-буёққа бесабр юриб, устма-уст кафтига мушт уради. Ҳовли ўртасида тўхтайтиди. Ва бехос нимадир ёдига тушгандек, ғудраниб сўкинади, афти бужмайиб кетади: нима қиларига ҳайрон!.. Қаҳру ғазаби эса тобора ақлу ҳушини маҳв этаверади. Улмас уйдан чиқади. Қўлида чоғроққина приёмник қутиси ҳамда ихчамгина бир бўлтак бор. Қутининг ҳам олд, ҳам орқа томони очиқ. Ундан турфа бўлтагу рангбаранг чироқчалар жилоланиб кўринади.

Қ ў ч қ о р о в. У, бинойи-ку а?!

Ў л м а с. Ота, батареясини улаб қўйдим. Зўр батарея — япон приёмнигиники. — Боягина у саросимага тушганини ҳам, отасининг юз-кўзларида чақнаб ўтган совуқ важоҳатини ҳам — ҳамма-ҳаммасини тамомила унутган. Алланимадан мамнун, ҳаяжонда. — Шу йил ёзда Ленинградга — олимпиадага борганимда «Маяк» магазинидан сотиб олган эдим. Магазин шундоқ Нева дарёси бўйида. Эрмитаж ёнидан ўтиб борилади. — Аввал қутини, сўнг ихчамроқ бўлтакни отасига узатади. — Мембрана бу... Ота, эҳтиёт бўлинг, батареяси уланган. Агар сиз ҳозир!..

Қўчқоров мембранага эътибор ҳам бермай, чеккага суриб қўяди. Ногоҳ чийиллаб ўқ узилаётган янглиг қутидан ғалати товушлар отилиб чиқа бошлайтиди: чув-чув!.. Хишшш!.. Чиюв-чиюв!.. Бирдан товушлар тиниб, телефон дастагидан таралаётгандек ҳирқираган бир овоз эшитилади: ЦЕНТР! ЦЕНТР!.. Я — «БУРАН». Я — «БУРАН». КАК ВЫ СЛЫШИТЕ МЕНЯ? КАК ВЫ СЛЫШИТЕ МЕНЯ?.. ПРИЕМ! ПРИЕМ!.. ГОРИТ ХЛОППУНКТ! ГОРИТ ХЛОППУНКТ!.. ПОЖАР! ПОЖАР!! ПЕРЕДАЕМ КОД ДАННОГО НАСЕЛЕННОГО ПУНКТА!.. Чув-июв!.. Чиюв-чиюв!..

Ў л м а с. — Бирдан ваҳимага тушиб отасининг кифтига

гуртади.— Ота, шу яқин-орада пахта пункти ёнаяпти!
Ота, эшитяпсизми, пахта ёнаяпти, пахта!..

Яна қўққис нималардир ёдига тушади-ю, Қўчқоровнинг жаҳли қўзиб, приёмникни улоқтириб юборади. Приёмник тарақлаб деворга урилиб, бўлак-сўлак бўлади. Дабдурустдан жони ҳалқумига тиқилгандек Улмаснинг кўзлари каттариб кетади: б у н и м а қ и л г а н и н г и з а х и р?!

Ота, асабий титраб, шартта сочига чангал солади-ю ғазаб билан пастга босади. Улмас юзтубан қулайди.

Қўчқоров. Трансформаторни нега ўғирладинг, лаънати?!

Улмас. Ота, пахта ёнаяпти! Сизга айтяпман ахир, пахта!..

Қўчқоров. Ёниб кетсин! Хонумоним олов олди-ку! Жонимга ўт туташди-ку, ахир! Куйиб кул бўлсин пахтаси! Менга деса энди дунёси ёниб кетмайдими!— *Тобора ғазоби жўш уриб, белидан камарни ечиб олади-ю, шитоб қарсиллатиб солади.*— Нега ўғрилик қилдинг, кўрнамак?! Яна камар визиллаб баданига чирмашганда Улмас кескин тўлғанади. Тишлари ғижирлаб кетади. Ва қатъий аҳд қилади: энди миқ этмайман. Теримни шилиб олсалар ҳам миқ этмайман. Ёнса ёнаверсин пахтаси!..

...Радиобезорилигинг етмасмиди, нима учун осмонбузарлик қилаяпсан, лаънати?! Ахир, сен... сен...— *Аламига чидаёлмай, яна камар кўтаради. Урмоқчи эмас, лекин қаҳру ғазабига чидаёлмай, беихтиёр ураверади.*— Сен мени юзиқаро қилдинг-ку! Гапир! Гапирасан! Гапирмаганингга қўймайман барибир!..

Ҳар гал таёқ текканда Улмас сездирмасликка уринади, аммо уддалаёлмайди. Лабларини қонатворгудек тишлаб, ўз-ўзига далда беради: *чидайсан, Улмасжон, чидайсан!.. Ахир, бундан баттариям бўлиши мумкин-ку!.. Чидайман... барибир чидайман!..*

...Шарманда бўлдим, шарманда!.. Айт, тавба қилдим, де! Минбаъд бировнинг нарсасига кўз олайтирмайман, де? Айтасан, лаънати! Айттираман... айттираман! Айтмасанг тилингни суғуриб оламан!..

Улмас аламангиз бош чайқаб, мийиғида кулгандек бўлади: қизиқ, мен ўғри эмишман. Балки ўтакетган қайсар бўлишим мумкин... Эҳтимол, ўзига бино қўйган худпарастдирман, лекин ўғри эмасман. Сизнинг ўғлигизман, отажон!..

Ногоҳ шарақлаб дераза очилади.
Ойнаси чил-чил бўлиб тўкилади.

Дилором. Урманг боламни! — Деразадан зору нолон бош чиқариб, тавалло қилади. — Урманг, отажониси, урманг?! Урсангиз қарғайман... Илоё қўлгинангиз синсин, деб қарғайман!

Қўчқоров. Ёп деразани!

Дилором. Боламни қўйворинг!! — Изиллаб йиғлаганча, маломат ёғдиради. — Узимнинг майибмажруҳлигим каммиди!.. Соппа-соғ боламни майиббоқаманми?!

Қўчқоров. Учир-э! — Камар ўқталиб, дарғазаб ўшқиради. — Йўқол кўзимдан!..

Дилором. Онагинанг ўлсин, болажоним! — Ув тортиб йиғлаб, деразадан нари қочади. — Ундан кўра осинг, ўлдириг-э! Ўт тушсин дунёсига!..

Қўчқоров. Осаман! Ҳозир осаман буним!.. — Баттар жазаваси қўзиб, ён-верига алангларкан, олма танасидаги сакратма-инга нигоҳи тушар-тушмас, ўғлини судрайди. Ва, аллатовур бир шошқалоқлик билан, унинг икки қўлтиғидан ипни ўтказиб шартта иккинчи учини шохдан ошириб торгади. Олмалар тўпиллаб тўкилиши баробарида, Ўлмас шув этиб ҳавога кўтарилади. — Керак эмас менга бундай ўғри ўғил!.. — Овози негадир тобора ҳирқираб-тиграйверади. — Кечдим баҳридан!..

Тевадаги шохга илиб қўйилган чарм қўлқоп тўкиллаб пешонасига, юзларига уриларкан, Ўлмас сассиз-садосиз кулади: тавба, бу не ҳақорат-а!. Ота, нега сиртмоқни бўйнимга солмадингиз?

...Ҳм, тиржаяпсан? — Ниҳоят, газаби хиёл босилгандек, рўпарага ўтиб, пастак курсидада ғамгин ўтиради. — Устимдан куляпсан-а? Ундан кўра ялин-ёлвор... Ақлли одам бўламан, де, зўр одам бўламан, деб ваъда бер!..

Ўлмаснинг бирдан қошлари чимирилиб, афт-андоми бужмайиб кетади. Ва шу баробарида кўнглидан кечади: отажон, сизга раҳмим келяпти. Агар теримни шилиб бўлса ҳамки, гапиртирганингизда эди... Гапиртиролганингизда эди!.. Неганга... нима учун, а, ота?..

...Аввал ҳам бир неча бор айтганман, яна айтаман: ота дийдорига зор, она дийдорига зор бўлиб, тоғамнинг эшигида етим ўсганман... Етти ёшимда пода боқиб, ўн

ёшимдан колхозда чопиқ чопганман. Тортмаган азоб-уқубатим қолмади. Билсанг, яшашнинг қизиғи йўқ мен учун.

Ў л м а с, — *Ахийри чидаёлмай, беихтиёр эланади.* — Ота, илтимос, гапирманг?

Қ ў ч қ о р о в. Агар ҳаётдан бирор-бир умидим бўлса, ҳаммаси сен туфайли. Сен учун, сизлар учун, сенинг камолингни кўриш учун яшаб юрибман... Худо шоҳид, ҳатто пешонангга чертмоқчи ҳам эмас эдим, лекин ўзинг мени шунга мажбурладинг.

Ў л м а с. — *Юрак-бағри эзилиб кетгандек, янаям титроқ овозда ёлворади.* — Ота... бунчалик... бунчалик бўлманг ахир, отажон?!

Қ ў ч қ о р о в. Қўчқор боқаман, дединг, олиб бердим; овчарка керак, дединг, энг зўридан топиб бердим; вала-сапед дединг: хоҳлаганингдан келтириб бердим... Ота, осмондаги ойни олиб беринг, де, олиб бермасам, манга лаънат! Лекин... қўй, қўй шу радиобезорилингингни?! Мана, оқибати... Агар янги ўрганган осмонбузарлик ҳунарингни касофати уриб, ҳавода самолётлар бир-бири билан тўқнашиб кетса!.. — *Бир муддат жим қолиб, хаёлида тасаввур этган ноҳуш бир манзарадан даҳшатга тушгандек, бош чайқайди.* — Уҳ-ҳ!.. Худо кўрсатмасин.

Ў л м а с. Осмонбузарлик учун эмас... атрофдаги кўзбўямачиликлар ҳақида Осмонга хабар бериш учун тузатаётган эдим уни.

Қ ў ч қ о р о в. — *Ихтиёрсиз анграйиб, бир зум жим қолади.* — Нима-а?... Осмонга?!

Ў л м а с. Ҳ а, Осмонга — учар тарелкаларида сайр қилиб, бизни кўриб-кузатиб юрганларга!

Қ ў ч қ о р о в. Осмон жинниси бўлиб қолганинг йўқми ишқилиб!

Ў л м а с. Мактабда Фозилов муаллим газетадан ўқиб берган эдила: Америка қитъасида бир куни ҳамма чироқлар бирдан ўчиб қолибди. Кейин билишса, атом бомбасидан ҳам кучлироқ бир қирғин қуроли синовини барбод қилиш учун самовий одамлар барча ГЭСларни ишдан чиқариб қўйишган экан.

Қ ў ч қ о р о в. Фозилов муаллимнинг тўқийтган чўпчакларга ишонма, бола. Мени куйдирма!.. Олимпиадага ҳали-ку Ленинградга бориб келдинг, агар Москва эмас, уёғи Лондон, буёғи Бомбайга бориб чемпион бўлиб келсанг ҳам, мен сени радиочи бўлгани қўймайман. Сен зўр одам бўлишинг керак, Шунга ваъда бер... Гуноҳинг учун тавба қил!!

Яна кутилмаганда иккинчи дераза ҳам шарақлаб очилиб, ойнаси майда-майда сочилиб кетади.

Дилором. Жонҳоври қўлини чиқариб талпинади. — Болам... болам ўлди! Ўғлим!.. Сен ўлгунча онанг ўлсин, болам!

Қўчқоров. Учир овозингни-е, шаллақи! — Ирғиб ўрнидан туради. Ўлмаснинг осилиб тургани энди ёдига тушаётгандек, илқис олма томон бир нигоҳ ташлаб, негадир қўл силтайди. — Ўлмайди боланг. Мулла бўлади.

Дилором.—Уйдан қуюндек отилиб чиқади. — Ўлмас!.. Ўлмасжон дейман?!

Ўлмас. Она, қўрқманг. Онажон...

Дилором.—Бирдан ҳўнграб йиғлаб юборади. — Ким бо-ор?! Барчин!.. Барчиной!!!

Барчиной, сабзи-пиёз солинган кўк челак кўтарганча, ҳовлига югуриб кирадию, акасини кўриб, қўлидан челакни тушириб юборади.

Барчиной. Ота-а!—Илдам олма томон юради. — Нима қилганингиз бу, ота? Ахир, акамни ўлдириб қўясиз-ку!

Қўчқоров. Қайт! То тавба қилмагунча осилиб тураверади. Тавба қилсин!

Барчиной. Нима учун — комсомолга кирганликларини учунми?

Қўчқоров. Ўзи билади.

Дилором. Тавба қилдим, дегин, Ўлмасжон! Юрагимни ёрма. Тилгинанг кесилмагур, тавба қил ахир?!

Ўлмас. Нега?.. Қайси гуноҳим учун?

Қўчқоров. Ўғрилигинг учун.

Ўлмас. Ўғри эмасман.

Қўчқоров. Ўғрисан. Ўғри... ўғри!

Дилором. —Ўғлининг бардам гапирётганини кўриб, дилида мубҳам бир қаноат ҳиссини туйгани боисми, супада беҳол ўтираркан, қизига буюради. — Барчиной, югур, Ургилай холангни чақир буёққа!

Қўчқоров. Барчиной!.. — Қайтармоқчи бўлади, лекин қизи елиб кетади. Кейин, вазиятнинг бу тарз тус олганидан пинҳона ўқиниб, ота яна ночор ҳасрат оҳангида давом этади. — Ўлмас... сенга ишонган эдим, ўғлим. Ўғлимки ишончимни чиппақка чиқарса, мен энди кимга ишонай?! — Бирдан боягидай овози титраб кетади. Томоғини қиради. — Ҳой, нодон, эҳтимол ўйлаётгандирсан, отам ноқобиллигидан муаллимлик қилол-

магандир, деб. Йўқ... Ҳамма ўқувчию ўқитувчи зирилларди мендан. Кейин, ҳаммаси ўзаро тил бириктиришиб, биттаям «2» қўйдирмай, қовоққаллаларниям синфдан синфга кўчиришга мажбурлашди... Сен айтасанки, коммунист бўлволиб, каззоб-арбобларни фош қилишингиз керак эди! Билмасанг билиб қўй: каззоблар ердан гўнгзамбуруғдек потраб чиқаётгани йўқ — мактабларда узлуксиз етиштириб чиқаришяпти. Уларнинг қайси бирини фош қилиб улгурасан?.. Уқитувчиликни уддалаёлмаганимдан эмас, мактабдаги кўзбўямачиликлар жонимга тегиб кетганидан ҳалол ишлаш учун далага урганман ўзимни. Ана, ишонмасанг, онангдан сўра!

Ў л м а с . Ота, лекин сиз... — *Ногоҳ ота кўнглини қавартириб қўйиш эҳтимолидан қўрқиб, беозорроқ оҳангда давом этади.* — Ота, ҳалол ишлаётганингизга мен ишонаман. Лекин... лекин... Колхознинг қовун... тарвуз экиладиган ерлари қани? Бедазорлар ҳам қолмади. Боғлар қирқилиб кетди. Сигир... бузоқ боқиш учун яйлов ҳам йўқ. Ҳаммаёққа пахта экиляпти. Ўзингиз айтгансиз: колхозчи танбал, қашшоқ бўлиб қолди, деб. Тўғрими?

Қ ў ч қ о р о в . — *Дафъатан жўяли жавоб тополмай, алланечук дудуқланиб қолади.* — Аҳ-ҳа... аҳ-ҳа. Тўғри... тўғри... Хўш-хўш?

Ў л м а с . Онамга айтган бир гапингиз мени ёдимда турибди: бир туп карам деҳқонга энг камида эллик тийин, бир туп помидор бир ярим сўм, бир палак қовун икки сўм даромад келтирар экан. Бир туп пахта эса бор-йўғи икки тийин... Шундайми?

Қ ў ч қ о р о в . — *Ғамгин хўрсиниб, ночор бош ирғайди.* — Тўғри... тўғри.

Ў л м а с . Ахир... ёппасига деҳқонни бадавлатлик бахтидан маҳрум қилиш — жиноят эмасми, ота? Қ ў ч қ о р о в . Вақти замонида мана шунақа жиноятларга, кўзбўямачиликларга қарши турганим учун ҳам мени бригадирликдан суриб қўйишган эди-да! Тўғрими, онаси?.. Кейин, ўтган йили яна ўзлари қайтадан кўтаришди... Лекин начора: онангни қози урса, арзингни кимга айтасан?!

Ў л м а с . Шунинг учун ҳам мен сизга ўхшаган ҳалолу, лекин ноиложликдан индаёлмай юрган одамларнинг арзу додини Осмонга хабар қилмоқчи бўлган эдим. Қ ў ч қ о р о в . — *Уйчан, аччиқ кулимсирайди.* — Эсингни еб қўйибсан. Осмон жинниси бўлибсан сен!

Ў л м а с . Она, айтганмидим сизга, мени жинни деса-
лар ишонманг, деб? Ана...

Д и л о р о м . — *Зорланиб, ўғлини койийди.* — Отанг би-
лан айтишма ахир, тилгинанг кесилгур!

Қ ў ч қ о р о в . Индама... индама, онаси!

Д и л о р о м . Болани туширинг ахир! Етар!..

Қ ў ч қ о р о в . Йўқ... Шошма, гапирволсин.

Ў л м а с . Ота, майли, гапираман... Колхозимизда бит-
таям терим машинаси ишлатилмайди, лекин ҳар йили
пахтазорларнинг тенг ярмидан кўпроғини дефолиация
қилдириб, колхоз пулини ҳавога совурыясишлар, қиш-
лоғимиз одамлари эса, ана, онамга ўхшаб, мулла Зай-
ниддин бобонинг келинига ўхшаб касалманд бўлиб
қолишяпти. Тўғрими, ота?

Д и л о р о м . — *Таҳдидкор ўшқиради.* — Ўлмас!.. Бу
қанақа беадаблик?!

Қ ў ч қ о р о в . Жим... жим тур!

Ў л м а с . Одамзод учун ҳалолликнинг ўзи камлик қи-
лар экан, ота.

Қ ў ч қ о р о в . Ҳм-м, гап буёқда де!.. Нима қил де-
моқчисан?

Ў л м а с . Аллақачон сиз қилишингиз керак бўлган бир
ишни бугун мен қилиб қўйдим.

Қ ў ч қ о р о в . — *Бирдан таҳликага тушади.* — Нима
қилиб қўйдинг?! Ҳа, гапир... гапир!

Ў л м а с . Қирга чиқиб, аэродромдаги ҳамма цистерна-
ларни бўшатиб қўйдим.

Қ ў ч қ о р о в . — *Сапчиб ўрнидан турмоқчи бўлади,
лекин негадир дафъатан туролмайди.* — Дефа... дефа-
лантларними?!

Ў л м а с . Ҳа, жарликка оқизвордик... Барини.

Қ ў ч қ о р о в . — *Секин елкасидан камарни олади.* —
Ахир... сен мени хонавайрон қилибсан-ку! Қапамни
куйдирибсан-ку, жувонмарг!

Д и л о р о м . *Шартта эрининг йўлини тўсади.* —
Мени уринг, отажониси! Етар, боламини урманг энди!
Отажониси?!

Шу пайт Рўзигул ҳаллослаган кўйи, қўлида ярақлаган
ошпичоқ билан боғ томондан ҳовлига киради.

Барчиной югуриб олдинга ўтади.

Р ў з и г у л . Е парвардигор! Бу не замон, а?! Ота ўз
боласини осса-я?!

Қ ў ч қ о р о в . Опа, шовқин кўтарманг.

Р ў з и г у л . Ука, одамни диндан чиқарманг! — *Евқур*

важохатда боши узра ошпичоқни кўтаради. — Ула-ти-рила етган болангизни-я?! Уят-э!

Қўчқоров. — *Ҳадемай бошига ёпирилажак маломатларни ўйлаб, карахт кепатада тагин пастак курсичага ўтиради.* — Опа, беҳуда бозор қиздирманг кўп!.. Шу аснода Барчиной ипни ечмоқчи бўлади, акасини оёғидан қучоқлаб кўтаришга уринади.

Нохос олма шохи қарсиллаб синиб, Улмас гуп этиб ерга тушади.

Барчиной. Акажон, у ер-бу ерингиз лат емади-ми? Жудаям кўрқиб кетдим, акажон.

Рўзигул. — *Саросар унинг ёнига ўтади.* — Тану жонинг соғми, Улмасжон, ўзим ўргилай сендан! Ҳай омон бўлгур-эй!..

Дилором. — *Қўллари асабий қалтираб, ўғлининг бошини, елкаларини силайди, қўлларини пайпаслайди.* — Улмас... Улмасжон, нима қилиб қўйдинг-а, болам?! Бизни шарманда қилиб қўйдинг-ку, кўзларинг ўйилмагур!

Улмас. — *Бирдан кўзлари кўйдирғувчи ёшга тўлиб, қўлларини мушт қилганча, онасига зорланади.* — Онажон, ўғлингизман-ку, ахир! Наҳотки сиз ҳам менга ишонмайсиз-а?!

Рўзигул. Нима бўлди, Улмасжон, ўзим ўргилай сендан?.. Барчиной, аканг бирор ёмон гуноҳ қилиб қўйиптими, қизим?

Барчиной. Билмасам, холажон... Шундай, ўзларидир-да..

Дилором. — *Турфа иснодлар исканжасидан ўғлини қутқазиб қолишнинг осон чораси топилган каби енгилгина энтикиб, бош чайқайди.* — Қирга чиқиб, айродрўмдаги депалассия дориларининг ҳаммасини жарга оқизворипти.

Рўзигул. — *Кафтини қоши устида соябон қилдию, Қўчқоров томон ўгирилиб, афсуснамо бош чайқайди.* — Бо худо!.. Шунга шунчами, ука, ўргилай сендан!.. Ажаб қипти! Бинойи қилибсан, Улмасжон! Ўзим ўргулай сендан. Умрингдан барака топ!.. Мана, депалассия балосига йўлиқиб, онанг билан биз нимжон бўлиб қолдик-ку! Мулла Зайниддин бобонинг келини-чи?! Фотима кампир, чапагидан чанг чиқиб, еру кўкка сиғмай ўтирибди. Келин боёқиш, тайёргина гўр топилса, ҳозироқ кириб қўя қолмоқчи... Қайтага шундоқ ўғлингиз борлигидан суюнмайсизми,

ука?! Зора шундан кейин депалассияга барҳам бе-
ришса!

Қўчқоров. — *Ҳамон ўғлининг ногаҳоний қилми-
ши-ю, беадад бошига ёғилажак маломатларни даф қи-
лиш чораларини эзилиб ўйларкан, бирдан тутақиб ке-
тади.* — Э, опа, опажон!.. Ҳадеб жаврайверманг. Шу
тобда битта тайёргина гўри лаҳад ўзимгаям зарур бў-
либ турибди. Айтинг, борми шунақасини кўрган
жойингиз?

Ўлмас кўйлагини ечиб, пешонасига тошиб чиқаётган
терларни сийиради. Энгашиб, шимининг почаларини
шимара бошлайди.

Ана шунда Дилоромнинг нигоҳи ўғлининг қонталаш
елкаларига тушиб, ноҳос миясига қон тепади. Чид-
ёлмайди. Кўзларидан дув-дув ёш қуйилган кўйи, ик-
ки чаккасини сиқиб ушлаб, уй томон гандиракляб
юради. Барчиной куюнчак бир безовталиқ билан
хонтахта устидаги ҳамда кўрпача ёнидаги дорилар-
ни олиб, чаққон онаси изидан эргашади.

Рўзигул. — *Ортига қайтаётиб, ўз-ўзига гапираёт-
гандек аламнок сўзланади.* — Ўзи бу дунёсида кул-
гандан бўзлаган кўпроқ экан-да!..

Тобора ҳовлини эзгин бир жимлик чирмаб олаверади.
Жимжитлик.

Эзгин сукунат ичра уйдан онанинг юм-юм йиғиси
оҳиста эшитилаверади. Ота, ғамгин, пастак курсича-
да бошини куйи эгиб ўтиради.

Барчиной. — *Уйдан пиёлада сув олиб чиқади.*
Акасига тутади. — Акажон, манг, муздеккина...
Отамдан хафа бўлманг, акажон... Лекин... барибир
сиз тўғри қилгансиз, акажон! Агар ўғил бола бўлган-
нимда, аллақачон мен ҳам шундай қилган бўлар-
дим. Рост-да!..

Ўлмас. Йўқ, Барижон... — *Оғзини чаяди. Сўнг пиё-
ладаги сувни ичади.* — Дефолиация дориларини жарга
оқизворганим учун осганлари йўқ отам.

Барчиной. Ҳа, нима учун бўлмаса?..

Ўлмас. Э, анави передатчикдаги трансформаторни
ўғрилабсан, деб аввалига савалай кетдилар. Кейин...
Барчиной. И, сизни қарангла, нима учун тушун-
тирмадингиз? Ахир, сиз сираям ўғрилик қилмайсиз-ку,

акажон!.. Ана, передатчигингиз мажақланиб ётибди. Эсизгина-я!..

У л м а с . Ундан ҳам яхшироғини тузатаман ҳали. Барчиной. Сиз барибир отамга тушунтиришингиз керак эди, акажон! Тушунтирганингизда...

У л м а с . Нега энди калтаклай бошлаганларидан кейин тушунтиришим керак экан?.. Ийғлоқилардек ёлвориб-а?!

Барчиной. Трансформаторни кимдан олган эдингиз ўзи, ака?

У л м а с . Нима, чақмачақарлик қилмоқчимисан? — *Пиёлани қайтариб беради.* — Ма, жойига элтиб қўй буни. Бор.

Барчиной. Чесна пионерский, акажон!.. — *Кафтини оғзига босиб, маъюс жилмаяди.* — Гулдургуп!.. Айтинг энди?

У л м а с . Барижон, қўй, сўрама шуни. Майлими?

Барчиной. Менгаям айтмайсизми, акажон? Синглингизга-я?!

У л м а с . Трансформаторни... бошда Бердиевадан сўраган эдим. Бермовди. Кейин Фозилов муаллимга тушунтирдим: майли, деди. Приёмник-передатчигингни тузатиб бўлганингдан кейин мактабда синаб кўрамиз, ҳозирча ҳеч кимга овоза қилмай тузатавер, деб трансформаторни олиб берган эди. Шу!..

Барчиной. — *Бирдан ҳаяжонланиб, кўзлари чақнаб кетади.* — Отажон!.. Илоё қўлгинангиз бир синмасин-да, хўпми?!

Қ ў ч қ о р о в . Хўп.

У л м а с . Ана, айтмоқчисан-ку?!

Барчиной. Отамгаку-е, ака!.. Трансформаторни акамга Фозиловнинг ўзи берган экан. Сиз бўлсангиз...

Қ ў ч қ о р о в . Фозилов?.. — *Беихтиёр анграйиб, секин ўрнидан тура бошлайди.* — Физика ўқитувчиларингизми?!

Барчиной. Ҳа-да!.. Акам олдин Бердиевадан сўраган эканлар. Бердиева...

У л м а с . Керак эмас, Барижон!..

Барчиной. Шошмай туринг сиз, акажон! Отам сизни гуноҳкор билиб юрмасинлар... Бердиева бермапти. Кейин Фозиловга...

Қ ў ч қ о р о в . — *Ниҳоят, алланиманидир теран англаб етаётгандек, пешонаси тиришган кўйи, чаққон яқинлашаверади.* — Бердиеванг ким — Эрдон кўсанинг келиними ахир?!

Барчиной. Уша танноз-да!..

Қўчқоров. — Аста ўғли қаршисида чўнқаяди. Улмаснинг тиззаларини беихтиёр ғижимлаб ушлайди. — Улмас... Улмасжон!.. Вақтида шунини айтишинг керак эди, ўғлим. Боласан-да!..

Улмас. — Илкис ўрнидан туриб кетади. — Сўрамай-суриштирмай ураверганингиздан кейинми? Мишиғимни оқизиб, отажон, урманг, мен уни фалончидан олган эдим, деб ёлворимни кутганмидингиз?.. Йўқ, ота, мен кечаги мишиқи болангиз эмасман энди. Гапларим сизга ғалати туюлмасин: мен ҳам улғаяяпман — бугун комсомолликка қабул қилишди.

Қўчқоров. — Кўзлари жиққа ёшга тўлиб, шукроналик билан қўлларини кўксига босади. — Улғайганинг чин бўлсин, ўғлим. Илоё тезроқ улғай, болажоним!..

Барчиной секин узоқлашиб, баланд супага кўтарилади. Пешонабоғи учи билан кўзларини артади.

Кейин, супурги олиб, ойна синиқларини хокандозга супуриб ола бошлайди.

Худди шу маҳал бир қўшиқни хиргойи қилган каби ғўнғиллаб, Шодиёр ҳовлига киради. Бош яланг, оёқ яланг. Қўлида уринганроқ варрак ҳамда бир қулочдан узунроқ лахтак чизимча кўринади.

Шодиёр. — Қўчқоров ёнида тўхтаб, қўл чўзади. — Салом, биргад!

Қўчқоров. — Саломлашмай, беозор кифтига қоқадди. — Бор, нарироқда ўйнай қол, бўтам. Бор!..

Шодиёр. Хўп... хўп!.. Салом дегандан кейин алик олаверинг-да, биргад бўлсайизам. Барибир саломдан катта эмассиз-ку!.. — Зинғиллаб Улмаснинг рўпарасига ўтади, қўл узатади. — Салом, Улмас!

Улмас. Салом... — хушлар-хушламас қўллашмоқчи бўлади.

Шодиёр. — Шартта қўлини тортади. Кулади. — Бор, ана, отанг билан қўллаш! — Кейин Барчиной ёнига боради. — Ҳорма, Барчиной!..

Барчиной. Ке, Шодивой.

Шодиёр. Барчиной, ҳаммасидан ўзинг яхшисан!.. Ма, мана буни боғлаб бер. — Варрак билан чизимчани узатади. — Ҳеч учиролмаяпман. Ҳадеб шох ташлайверади.

Барчиной. — Варракка чизимчани боғлаётиб кулади. — Шамол йўқ-ку, қандай учсин ахир!..

Шодийёр. Барчиной, ман бугун кўқарға ушлаб олдим.

Барчиной. Ишониб бўпман, Шодивой!..

Шодийёр. Ишонмасанг — ишонма!.. Нон бердим — емади. Сув бердим — ичмади. Кейин ўлиб қолди. Йиғлаб-йиғлаб кўмдим, Барчиной!..

Шу асно, олма тагида, ота-ўғил мунаққашаси давом этаверади.

Ўлмас. Сиз ҳамиша ўзингизни, мен — ҳақман, деб ўйлайсиз, ота. Лекин... мен ҳам ҳақ бўлиб чиқишим мумкинлиги хаёлингизга келмайди... Ота, бояги гапларим учун ҳам узр сўрайман, мени кечиринг, мен сизга бундай кўрс гапирмоқчи эмас эдим. Лекин гапиргим келяпти. Ўғлингизман ахир!

Қўчқоров.—*Нечундир йиғлаб юборишдан аранг ўзини тияётгандек, боягидан ҳам баттарроқ овози гитраб-қалтираб чиқади.*— Йўқ... йўқ, гапир! Гапир, ўғлим. Елғонларни эшитавериб, рост гапга, чин сўзга илҳақ бўлиб қолганман, ўғлим. Юрагимни тирнаб-тирнаб гапир, токи мана бу сўқир кўзларим очилсин!

Ўлмас. Ҳеч қачон ўғрилиқ қилмаслигимга ишоналмадингиз, ота. Ахир, ота ўз ўғлига ишонмас... Дунёда ота учун, ўғил учун бундан ҳам ортиқроқ азоб борми, ота?

Қўчқоров. Англашилмовчилик бу, ўғлим. Айб мендан ўтди, Ўлмасжон.

Ўлмас. Агар шеър ўқитиш баҳонасида мени ҳаяжонлантириб қўймай, ётиғи билан сўраганингизда ҳаммасини ўзим айтиб берардим. Еки трансформаторни кимдан олганлигимни айтолмаслигимнинг сабабини тушунтирардим... Аэродромдаги дефолиантларни жарга оқизворганимиз учун, майли, ҳар қандай жазога тайёрмиз. У ишни...

Улишни Анвар билан бирга қилганлигини айтиш керакми ёки йўқми — бир зум ўйланиб қолади. Ва ногоҳ онасидан эшитган бир ривоят тагин ёдига тушади: қадим замонда, кунчиқар томонда хон бир йигитни исёнкорлиги учун қатл қилдирадиган бўлипти.

Ўнг қўл вазир хонга маслаҳат бериб, бундай депти: муртадни дарҳол жаллод қўлига топширсангиз ўлади-кетеди. Яхшиси, аввал уни роса ўртаб, тавбасига таянтиргач, калласини танидан жудо қилмоқ керак, токи бошқаларга ҳам ибрат бўлсин!..

Хоннинг фармойишига кўра, жаллод олдин йигитнинг

отасини, кейин онасини, сўнгра хотинини, ана ундан сўнг ёлғизгина ўғилчасини исёнкорнинг кўз ўнгида бирин-бирин бўғизлатипти.

Исёнкор йигит, аламу ғазабдан кўзлари қонга тўлиб, ночор-ноилож миқ этмай тураверибди.

Ҳамма таажжубдан донг қотибди.

Бир маҳал, ясовулбоши, бир қошиқ қонидан кечишини тилаб, хон қаршисида қўл қовуштирибди: фалон гузарда бунинг ўзидек бир жўмард дўсти бор. Энди ўша дўстини бўғизлатсангиз, бу муртаднинг тавалло қилишини кўрасиз, хон ҳазратлари!..

Хон тагин фармон берибди.

Зумда йигитнинг дўстини саройга олдириб, ўша заҳоти жаллод қўлига топширишибди.

Ана шунда исёнкор йигит чидаёлмай хунибийрон бўзлабди.

Хон бениҳоя ҳайратга тушиб:

— Биз сени отангдан, онангдан, хотинингдан, ёлғизгина ўғлингдан жудо қилдик. Ажабки, кўзингдан чакра ёш томмади!— деб сўрабди.— Аммо бир оёқяланг дўстинг учун бунчалар мотам тутяпсан?

Исёнкор йигит баттар бўзлаб:

— Эй, қонхўр хон!— депти.— Мўйсафид отам билан муштипар онам ошини ошаб, ёшини яшаган эди. Наҳора?! Чидадим ва агар қонсираган қиличинг остидан омон чиқсам, уйланаман — яна хотиним бўлади, хотиним ўғиллар туғиб беради, деб умид қилган эдим, лекин сен мени содиқ дўстимдан айирдинг. Энди омон қолганим билан унингдек қиёматли дўстни қачон, қарердан топаман ахир?!.

...Ўлмасжон, мен сенга айтсам, бу дунёда қиёматли дўст топмоқ жуда қийин. Агар топсанг... тополсанг, ҳамиша дўстингга содиқ қол, ўғлим!..

Ниҳоят, Ўлмас отасига дўсти ҳақида лом-мим демасликни маъқул билди.

...Иўк, шеригим кимлигини айтмайман, ота. Майли, мени жазолай қолишсин.

Қ ў ч қ о р о в. — Янаям кўзлари ёшланиб кулимсирайди.— Бўпти, шеригинг кимлигини айтмай қўя қол. Лекин жўранг кимлигини мен билиб қўйишим керак. ўғлим... Мен — отангман ахир!

У л м а с. Жўрам... жўрам... жўрам...

Қ ў ч қ о р о в. Айтавер, ўғлим.

У л м а с. Жўрам — Анвар!

Қўчқоров. Анвар деганинг ким — ўлиб кетган Собиранинг ўғлими — Шавкат қаронинг етимаги?

Ўлмас. Уша... Комсомолга кираётганлигимизни нишонладик иккимиз.

Қўчқоров. Майли... у — бир гап бўлар. Ёшликнинг хатоси.

Ўлмас. Йўқ, у — бизнинг хатомиз эмас... Шу йўл билан колхоздаги кўзбўямачиликлардан бирини фош қилмоқчимиз. Раисга яширмасдан айтаверинг.

Қўчқоров. — *Ўғлининг кифтига қоқади. Ўйчан кулмсирайди.* — Кўрамиз... Жавоб беришга тўғри келса, комсомол билан биргаликда жавоб берамиз... Лекин, Ўлмасжон, сен мени кечир! Кечир, ўғлим.

Ўлмас. Ота!.. Отажон, сиз мен учун улуг одамсиз. Ундай гапирсангиз хўрлигим келади, ота.

Қўчқоров. Нима қилай, Ўлмасжон, бўлган-турганим шу — содда эканман: Эрдон кўсанинг уйдирмасига лаққа учибман... Ахир, содда бўлмасам, Сталиндан тортиб то кечагисигача — ҳаммасининг расмини илиб қўйиб, ўрис кампир Исо Масихга топингандек, муттаҳамларга сигинармидим, ўғлим. Энди деворнинг ўша жойлари бўзрайиб турганлигини ўйласам, юрагим безиллайди... Мана, салкам эллик йил яшаб шуни англадимки, ҳар бир одамнинг ҳаётда кўнгилсуянчиғи бўлиши шарт экан. Яширмайман, мен кўнглимда сенга суяниб қолганман, Ўлмасжон. Агар... агар сен ҳам панд берсанг, яшамай қўя қолганим маъқул эмасми, ўғлим?..

Тагин орага бир муддат ўйчан жимлик чўкади.

Шодиёр. — *Бирдан шодон ирғишлаб, шамолни чақиради.* — Ҳайдаааар, боланг тандирга тушдиини!.. Ҳайдааар, боланг ёняптиини!.. — *Варракни ҳавода учириб, дарвоза томон зинғиллаб чопади.* — Вишшшшш!.. Ҳайдааар, отингни елдир, боланг тандирга тушдиёоо!.. Ҳайдааар!..

Хушҳол қийқирганча, Шодиёр кўчага чиқиб кетади.

Айни шу кезде юракларга титроқ солиб, узоқдан елиб келаётган от туёғининг дўпири қулоққа чалина бошлайди.

Улар бир-бирларига сергак назар билан тикилиб, бир

зум тек қотишади. Шу аснода суворийнинг хирқираган овози бору борлиқни ваҳимага чирмаб, тобора баландроқ эшитилаверади: **ХАЛОЙИҚ, ПАХТАХОНАГА УТ КЕТДИ! ПАХТАХОНА ЕНЯПТИ, ХАЛОЙИҚ!!**. Бирдан Қўчқоров шарп этказиб пешонасига уради-ю, бош яланг, оёқ яланг кўча томон отилади.

Ўлмас кўйлакчан алфоз ота изидан қуюндек елади. Барчиной эса, пешонабоғи елкасига осилиб тушиб, қўлида супурги билан жонҳоври уларнинг ортидан югуради.

Отаю болалар ҳовлидан чиқиб улгурар-улгурмас, ўтлик бир фарёд еру кўкни тутиб кетади.

О в о з. — *Тўрт тарафга зир югуриб, дод солаётган Фотима кампирники.* — Войдод, одамлар! Келиним ўзига олов берди, одамлар! Ким бооор?! Қутқаринглааар?! Одамлар!!

О в о з. — *Жони жаҳони чарсиллаб-гуруллаб ёнаётган келинчакники.* — Онажоооон!! Вой-дод! Дод алааам!! Гуноҳқор қизингни кечир, онажооон?!

О в о з. — *Ҳамон чапагидан чанг чиқиб ўкираётган Фотима кампирники.* — Уйим куйди, одамлааар!! Қутқаринглаааар?!

О в о з. — *Куйиб адо бўлаётган келинчакники.* — Онажооон, ўлдииим!!?

Бир зумда ҳарёқдан таралаётган даҳшатли ғала-ғовуру одамларнинг таҳликали талотўпи авж олаверади. Боғ томонда эса Зийрак ип узгудек бўлиб дам ҳуради, дам аянчли чингсийверади.

Дилором уйдан саросар чиқаётиб, беҳол-бемажол остонага ўтириб қолади. Худди шу тобда шиддат билан бостириб келаётган «ниначи» самолёт товуши гуруллаб эшитилаверади.

Дилором илкис туриб қочмоқчи бўлади. Ва лекин, ҳаял ўтмай, аллакимдир гурсиллатиб кўкрагига тепгандек, даҳлиз ичкарисига ағдарилиб тушади.

Ҳайҳотдек ҳовли... ҳувиллайди.

Лаҳза сайин поёнсиз осмонни қуюқ тутун қоплаб ола бошлайди. Ҳануз авж олаётган ғала-ғовуру талотўп асносида эса суворийнинг хирқираган овози энди олис-олислардан титраб-титраб таралаверади:

ХАЛОЙИҚ,

ПАХТАХОНА

ЕНЯПТИ!!

1986-89 й.

ТАНТАНА

*Ушбу қиссамни хоразмлик дўстим
Шокир ЖУМАНИЕЗ ўғлига бағишлайман.*

Бировким, анга ҳиммат ўлди баланд,
Эрур одам аҳли аро аржуманд.

Алишер НАВОИИ

Никоҳ шодиёнаси аста-секин авж олаётган бўлса ҳам, лекин тўй эгаси Шойим полвоннинг кайфияти анча нохуш. У, ана, кенг-мўл чодирнинг пойгак тарафидаги баланд супага қўйилган ясатиғлиқ картда қишлоқ каттаконлари билан гўё хушқол гурунглашаётгандек кўринса-да, зимдан одамларни кузатиб, мана шу тўй учун чеккан риёзатлари ўрнига тушмагани... тушмаётганини ўйлаб, тобора кўнглини ғашликми, ғуссами — нимадир ўртамоқда эди.

Ўн кунча аввал полвон Тошкентга борганида машҳур хонанда Мухтор ҳофизни тўйда хизмат қилишга кўндириб қайтганидан сўнг, ҳовлиқиб атроф-теварақдаги қишлоқларга хабарчилар жўнаттирган, аммо бу-гун пешинда куёви Улуғбекдан ҳофизнинг тўйга келолмаслигини эшитиб, тамомила гангиб қолган эди.

Аллақачон базм бошланганига қарамай, ҳалига қадар давра тўлгани йўқ — ҳар ер-ҳар ерда бўш жойлар кўп. Ҳамон дастурхондаги ноз-неъматлару турли шишалардаги ичимликларга қўл урилмаган... Башанг қиз-жувонлар, ўзаро хангомалашган кўйи, отарчи Шукур хушрўйнинг вовайло ашулаларига лоқайдгина қулоқ солишяпти; шўх-шаддот йигитлар Ойпарча паривашнинг ишваларига нечундир парвосиз; ёши улуғроқ, меҳнатзада аёллар ҳамда эркаклар эса безовта-бетоқат ўтиришипти.

Шойим полвон даврага синчков назар соларкан, айни пешин чоғи кўксига чирмашган хавотир туйғуси энди лаҳза сайин куйдиргувчи бир оғриққа дўнаётганини сезмоқда эди.

Ҳозир нима кўп — тўй кўп. Тўйлар учун раис ноилж ўн кунга ижозат берган. Колхозчилар барча тўю тантаналарини шу қисқа фурсатда ўтказиб олишлари керак, ёшу қари ёппасига йиғим-теримга тушиб кетганидан сўнг то тугагунига довур ҳатто маърака-мажолисга ҳам руҳсат йўқ. Шу боис ҳар куни ҳар бир қиш-

лоқнинг икки-уч хонадонида бараварига тўй. Тўй устига тўй.

Одамлар тўйга еб-ичгани эмас, томоша кўргани боришади. Улар тўй эгасини муборакбод этишгач, тенг — тенги билан, деганларидай, даврадан муносиб жой эгаллашади; кейин, агар созандаю раққосалар кўнгилларини ром этишолса, тўй яқунлангунга қадар яйраб-яшнаб ўтиришади, ёқмаса — учов-тўртови баҳамжиҳат фотиҳа ўқишади-да, хайр-хўшни насия қилиб, номдор хонанданинг овози гумбурлаб таралаётган тўйхона томон шитоб жўнаб қолишади.

Мана, ҳар қалай, ўтиришибди-ку! Яхшиямки, раис билан директор тўйбоши, райкомнинг вакили ҳам шу ерда, деб ўйлади Шойим полвон. Ҳозир бу халойиқ, полвон бизни алдади, деб устимдан кулаётган бўлса керак. Кулади-да!.. Аммо-лекин ҳали-замон бирин-бирин туриб кетишса!..

— Менга қара, бунча хомушсан, полвон! — деди раис. — Нима, сен келин туширяпсанми ёки ўғлингни ичкуёвликка узатяпсанми?

Шойим полвон мийғида аччиқ кулиб, энгаҳини тутамлади: раис-да!.. Беш қиздан кейин вояга етказган ёлғизгина ўғлини бировнинг хонадонига ичкуёвликка узатаётган тақдирда ҳам агар тўй-ҳашами кўнгилдагидек кечса, эҳтимол ота бу қадар ўртанмасмиди. Буни Қудратовга қандай тушунтирса экан? Барибир, раис одам-да, тушунармикан?

— Раис! — деди полвон унинг кўзларига тик қараб. — Эсимни таниганимдан бери элнинг ошини еб келяпман. Бригадир бўлганимдан буён давранинг тўри ўзимизники. Мениям кўнглимда ўзимга яраша ниятларим бор. Ўғлимнинг никоҳ тўйини гумбурлатиб ўтказиш учун эру хотин йигирма йил тараддуд кўрдик. Йигирма йил-а! Бу кунни интиқлик билан кутганмиз ахир. Лекин шундай кунда алданиб қолганимиз менга алам қилипти-да! — Полвон, ё гапим нотўғрими, деган-дек, мактаб директори Азизовга, райком вакилига бир-бир нигоҳ ташлади. Қоп-қора, қалин сочлари ёнига силлиқ таралган, ўттиз ёшлардаги Вакилнинг хиёл қизара бошлаган лўппи юзларию мастона чақнаётган кўзларида аллатовур ёқимсиз кулги ифодаларини илғаб, полвоннинг пешонаси тиришди. Кейин, яна раисга тикилиб сўзида давом этди. — Бир кам олтмишга кириб, одамзоднинг кушандаси — одамлар... ёлғончи бандалар эканлигини билмаган эканман. Ёмон алдади

лаънати ҳофиз. Пичоқсиз теримни шилди қизталоқ. Келинг, яхшиси, битта ичайлик, раис!

Қудратов ярғоқ бошини сийпаб:

— Майли, жиндай-жиндай қуй, қани, ҳай,— деди.— Менга озроқ!.. Лекин сен кўп сиқилаверма-да, полвон, бир кечалик тўй ўтади-кетади.

Шартта полвон меҳмонларнинг пиёлаларига тўлатиб коньяк қуяркан:

— Биладан, оҳ-воҳ қилишнинг энди фойдаси йўқ,— деди.— Лекин орзули дунё экан, чидаёлмаяпман-да, раис.— Арзу ҳол асносида Шойим полвон ўзига ҳам тўлдириб ароқ қуйди.— Олинглар, оғайнилар. Ишқилиб, тўй кўпайсин!.. Аммо-лекин рухсат бермагунимча, ҳеч қаёққа кетмайсизлар, оғайни-жонлар!

Азизов қадаҳни олиб:

— Хотиржам бўлинг, Яхшиев,— деди.— Тўй таркагандан кейинги улфат базмингизда ўзим косагуллик қиламан.

Негадир Азизов ялтоқланаётгандек туюлди полвонга. Аммо унинг гапига ўз муносабатини билдирмаса, кўнглидан кечган гумони сезилиб қоладигандек, Шойим полвон:

— Ҳа-а, яшанг, қиёматда қўшнидан, деганлар, оғайним,— деб қўйди.

Қудратов Вакилга қиё қараб:

— Қани, яхши гапларингиздан айтинг, иним, ичайлик бу сабилни,— деди.— Шойим акангизнинг чиройи сал очилсин, бўлмаса эрта ёвонга чиқмай, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олади.

Вакил лабларини муччига чўзгандай чўччайтириб, майингина кулимсиради, сўнг директор томон ўгирилди:

— Сиз гапирсангиз бўларди, домла,— деди.

Директор тавозе билан қўлини кўксига босиб, бош ирғади:

— Ўзингиз сухан қилинг, укажон,— деди.— Жуда гапга чечан экансиз, бир маза қилайлик.

Чиндан ҳам мана ҳозир барчани қойил қолдирадигандек, Вакил бўйинини чўзиб, даврага назар солди, лекин чипор бўйинбоғ таққан норғул бир йигитнинг ўртада микрофон тутиб турганини кўриб, шаҳди сусайди:

— Олдин анави йигитчанинг табригини эшитайликчи,— деди.

Бирдан гангур-гунгур овозларни босиб, тўйхона узра:

— Узоқ-яқиндан келган азиз меҳмонлар!— дея жангдор товуш янгради.— Сизларни жонажон дўстим Баҳодирбек, келин бўлмиш ҳурматли синглимиз Садоқатхоннинг бахтли висол оқшоми — никоҳ тўйи билан чин юрагимдан табриклайман!.. Биз сизлардек пахтакор халқимизга пахта етиштириш сирларини ўргатиш учун Баҳодирбек билан беш йил китоб варақлаб, дафтар қораладик. Билганимиз шу бўлдики, мул-кўл пахта етиштиришнинг асосий шarti — меҳнат, фақат қаро меҳнат экан. Кулманг, меҳнаткаш халқим; кулманг!.. Энди мен сизларга шуни айтишим керакки, Баҳодирбек жуда тўғрисўз, серғайрат йигит. Ўқишда қаҳрамонлик кўрсатиб, институтни қизил диплом билан тугатди. Биламиз, фаровон, осойишта ҳаётда қаҳрамонлик кўрсатиш осон эмас. Аммо ҳурматли келинимиз Садоқатхон, дўстим Баҳодирбек, менинг билишимча, қаҳрамонлик кўрсатишнинг битта қулай йўли бор: қўлни қўлга бериб янги, навқирон «Пахтакор» командаси тузиш учун кечаю кундуз тер тўкиб меҳнат қиласизлар. Меҳнатнинг таги роҳат.— Даврадан гурр этиб қувноқ кулги кўтарилди. Йигит куёвга кўз қисиб, шодон жилмайганча давом этди.— Қарабсизки, беш-олти йил, узоғи билан ўн йил ичида биринг қаҳрамон она, биринг қаҳрамон ота бўласизлар. Ана шу ажойиб ният йўлидаги меҳнатларингизга самара, умрларингизга ба-рака тилайман!..

Келин-куёв атрофида ўтирган йигит-қизлар чапак чалиб юборишди.

— Яхшиев, танидингизми, кимнинг боласи у?— деб сўради Азизов полвондан.— Бегонароқ-ку, а?

— «Большевик»дан,— деди полвон.— Шариф кўнадўзнинг ўғли. Яхши бола.

Раис томоқ қириб, яна саволчан назар билан Вакилга қаради: маҳтал қилвордингиз-ку, иним!

— Майли,— деди Вакил, ниҳоят жомсўз айта бошлаб.— Ўзи ердаю хаёли осмонда учиб юрган манави ёш кадрчанинг гапига икки оғиз қўшимча қилай.

— Айтинг-э, оғайним,— деди полвон.— Ичайлик.

— Чиндан ҳам Шойим ака Яхшиев районимиз равнақиға бебаҳо улуш қўшиб келаётган нишондор деҳқон, порлоқ коммунистик келажакнинг актив бунёдкори, бағри кенг одам. Бунинг исботи, ана, бепоён давра! Шойим акамиз бутун колхозни тўйга чорлаганлар. Ти-

лагим шуки, Шойим акамизнинг куёвлик тўнини кийган бахтиёр фарзандлари Баҳодиржондан туғилажак паҳлавон неваралари кўксига олий нишонлар тақилсин!...

Епирай, йўқ ўғилга йўрға бешик, деб ўйлади Шойим полвон. Ҳай нишонпарастлар-эй! Ҳамманг бир гўр. Агар ўғлимнинг никоҳ тўйи кўнглимдагидек ўтса, битта эмас, бирдан ўнта нишон таққандек яйрардим-а!..

— Шу тўйхонада ўтирган барча қоракўзларга ёш авлоднинг нурафшон келажакдаги нурли камолини кўриш насиб этсин, ўртоқлар!

Жомсўзнинг янаям чўзилиб кетишидан ҳадиксираётгандек, Азизов кулиб:

— Зў-ўр!— деди.— Жуда зўр, укажон. Сизнинг бу қадаҳ сўзингиздан кейин ичмаслик гуноҳ. Қани, ўртоқ Қудратов, олинглар!

Шойим полвон негадир Вакилнинг кўзларига қарамай:

— Раҳмат, оғайним!— деди-ю, қадаҳ уриштириб, гуппа кўтарди. Полвон ичмасди, лекин шу тобда андак сархушланиб, қақшаётган асабларини хиёл юмшатишни истаётган эди, мўйловини силаб, муштига куҳлади, газак қилмади.— Вақтийи замонида бу сабилниям иши юришмай, дунёдан безган бир бангифеъл одам ўйлаб чиқарган бўлса керак. Ичасизу ғам-ғуссаларни унута бошлайсиз. Шунисини яхши кўраман-да!

Шу пайт ашуланинг авж пардасида Шукур хушрўйнинг овози хириллаб, чодир тўридаги радиокарнайдан ҳуштакдек чийиллаган товуш эшитилди. Ва шунинг баробарида у ер-бу ердан ҳангоматалабларнинг совуқ луқмалари ҳам қулоққа чалинди.

Шойим полвон ирғиб ўрнидан тураркан, ишком остидаги курсиларнинг бўм-бўшлигини кўриб, кўкси шилиниб кетгандек ачишди.

— Утирсанг-чи, полвон,— деди раис.— Бунча бетоқатсан-эй!..

Раиснинг танбеҳини эшитмагандек, полвон тўнғиллаб, ён-верига аланглади, таванхонадан катта баркашда қовун-тарвуз кўтариб чиқаётган кенжа куёвигани гоҳи тушиб:

— Ҳой, Турсун, радиочиларга айтинг, найранг кўрсатишмасин!— деди бўғиқ овозда.— Давлатингиз камайиб қолсаям, боринг, анави зормандадан беш-олти шиша элтиб қўйинг олдиларига!

Турсун новча қайнотасининг феъли айниганини пайқаб:

— Хўп-хўп!— дея давра томон йўртиб кетди.

Шойим полвон ўрнига ўтаётиб, Вакилдан:

— Соатингиз неччи, оғайним?— деб сўради.

Вакил соатига кўз қирини ташлаб, тўққиздан ўтаётганини айтди, сўнг:

— Нега бунчалик тажангланяпсиз, Шойим ака? — деди.

— Кўрмаяпсизми, ҳаммаёқ ҳувиллаб қопти-ку, оғайни,— деди полвон аччиқ кулимсираб.

Қудратов полвонга чимирилиб қараб, оғир бош чайқаб кўйди.

Вакил эса даврага синчков кўз югуртириб:

— Ҳазиллашяпсизми, Шойим ака,— деди.— Ҳозир ҳам камида уч-тўрт юз одам бордиро-ов!

— Ундан кўп-э!— деди раис.— Шойим акангиз ўзи шунақа — сал ваҳимачироқ.

Ногоҳ, яна радиокарнайдан аллатовур шовқин таралди, ҳаялдан сўнг шовқин тиниб, ўйноқи куйга Шукур хушрўйнинг хиёл ҳорғин овози уланди.

— Сиз кўп хавотирланаверманг, Яхшиев,— деди Азизов.— Ҳали ўн бир-ўн иккига довур одам келади. Лекин иложи борича, радиокарнай товушини тиндирмаслик керак.

— Агар борлари ҳам ўшангача тўзғиб кетишмаса!..— деди Шойим полвон, баттар алами кўзиб,— Бунчалик чув тушаримни билмадим-да, билганимда-ку... Қулоқ соляпсизларми анави боланинг ашуласига? Мен буни тупша-тузук отарчи деб юрсам, ҳали анча гўр экан-ку, а?

Полвоннинг фикрини маъқуллагандек, Азизов енгилгина бош ираб:

— Отасидан бошқа устозни кўрмаган-да,— деди.— Мактабда ҳаваскорлик тўғарагига қатнашарди. Кейин ўзимизнинг Бухородаги техникумга кириб, уч-тўрт ой ўқиди чоғимда. Тамом... Лекин машқи ёмон эмас-ку, Яхшиев?

-Холисанлилло айтганда, Шукур хушрўй бинойидек хонанда, торни ҳам жаранглатиб чертади. Мана, шу тобда ҳам торни равон сайратиб, юлдузлар гужғон ўйнаётган осмону фалакка мажнунона термилган кўйи, берилиб хониш қиляпти. Аммо олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деганларидек, Шукур хушрўйнинг айбгинаси шуки, бегона эмас, ў з л а р и н и к и. Бино-

барин, даврадагилар Шукур хушрўйнинг ажабтовур энтиктиргувчи ашулаларини минг бор эшитиб, Ойпарча паривашнинг ишваю таманноларини минг бора кўрганлари боис бирмунча лоқайд эдилар.

Тўй эгаси Шойим полвон эса уларнинг бетаъсир ўтиришганини кўргани сайин фиғони ошиб, баттар гингшимоқда эди:

— Ах, аттанг-а!..

Ахийри раиснинг жаҳли қўзиб, қўлини шоп қилди:

— Бас-э, ношукр! — деди. — Қўясанми ё туриб кетайликми? Кўп нолима, тўйинг ёмон ўтаётгани йўқ. Ҳамма нарса етарли. Яхши. Отарчиларинг ҳам чакки эмас. — Раис даврага сергак назар ташлаб, негадир яна қошларини чимирди. — Шу падарқусур хушрўйдан бошқасини топтирсанг бўлмасмиди, ҳай?

— Э-э, ҳозир отарчиларнинг айни бозори қизиган пайт экан-ку, раис! Нимасини айтмай, довдираб қолдик. Туроб метарингизни боласиям зарнинг зўри билан келган. Лекин ана, кўрсатаётган нағмаси икки пулга қиммат.

Қудратов чой шамасини чеккага сепиб, пиёлани Азизовга узатаркан:

— Сўраб-суриштирдингми, Мухтор ҳофиз нима учун ваъдасидан қайтипти? — деб сўради тагин. — Бориб, бошлаб келгани Тошкентга тайинлироқ одамингни юборганмидинг ахир?

— Боя айтдим-ку, кеча кечки поездда куёвимиз Улуғбекни жўнатган эдик, деб, — деди полвон. — Бугун пешинга яқин бир ўзи самолётда сўппайиб қайтиб келди.

— Айб ўзингда, полвон, — деди раис. — Куёвингни кеча эмас, ўтган куни ё ундан ҳам аввалроқ жўнатишинг керак эди. У нобакорнинг келолмаслигини билганидан сўнг куёвинг саросар изига қайтарди. Кейин сен бу ердан тузукроқ бир отарчи топтирардинг. — Раис ҳақ гафни айтаётган эди, полвон ҳазин хўрсиниб, бошини қуйи солди. — Йў-ўқ, менга қара, келолмаслиги маълум бўлгач, у баччағарнинг ўзи нима учун сенга хабар қилмаган экан?

— Мен қайдан билай, раис. — Полвон кифтини қисди. Тўнғиллади. — Ўт тушсин!.. Қачонлардир бировларга ёмонлик қилган бўлсам керакки, бугун — яхши кунимда, ўша ёмонликнинг жабрини тортаяпман-да!..

Ўртага оғир бир сукунат чўкди.

Бebурд ҳофизнинг не сабабдан келмаганлигини Шойим полвон янаям кўкси куйишиб ўйларкан, ўшанда нима учун уникага бориб қолганига мана энди ҳайрону лол эди. Ахир, Тошкентдек шаҳри азимда ундан кўра номдорроқ, ундан кўра яхшироқ хонандалар кўп эди-ку?! Ана, телевизор орқали қўшиқ куйлаётган ҳофизнинг улуғвор қиёфаси бутун салобати билан кўз ўнгида намоён бўлди-ю, таниш овози қулоқларига жаранглаб урилаётгандек туюлди.

* * *

« — ...Ишожсам бўладими, оғайним?

— Гап битта: бормаган номард!

— Қасам ичманг-э, оғайним. Қасамхўр — худонинг душмани.

— Бўлмаса гаппи айлантирманг-де, ока!

— Узр, оғайним, узр. Бенаватман...»

* * *

Турли ташвишу ғалвалардан қутулиб, кечадан бери мириқиб дам олгани боис Шойим полвоннинг кўзига ҳамма нарсa кўркам, ҳамма нарсa гўзал кўринмоқда эди. Мана, муҳташам меҳмонхонанинг учинчи қаватидаги айвончада салқин шабададан ҳузурланиб, юмшоқ курсига ясланган кўйи, атрофга суқланиб боқяпти.

Ҳеч қачон бунақа жойларда, бунақа шароитларда Шойим полвон хотиржам хаёл сурмаган. Аммо-лекин жуда маза экан. Ҳа-да, пойингизда машиналар ғизиллаб елиб турса, одамлар сайрона кезиб юрсалар, ўзингиз эса бамисоли аршу аълодан туриб эртанги кунлар тўғрисида бири биридан завқлироқ режалар тузаверсангиз, э-ҳа, бунинг роҳатига не етсин!..

Рўпарадаги пахта чаноғисимон фавворадан бетиним шовуллаганча, камалак тусда товланиб сув отилмоқда. Фаввора ортидаги маҳобатли театр биноси олди одамлар билан гавжум.

Туриб-туриб, одамларнинг бу қадар кўплиги, аксариятининг беғам-беташвишлиги нечундир Шойим полвонни ажаблантирди — уларнинг бирор-бир зарур юмуши йўқлигига, анавинақа лаллайиб юришганига ҳайрон бўлди: тонг қоронғисидан қаро хуфтонгача далада заҳмат чекмай, кундалик қисқа меҳнатдан сўнг гўзал гўшаларда масъуд кезишлари, қувончбахш сай-

ру томошалар билан умргузаронлик қилишлари, илиқ-иссиқ пишиқчилик кунларида тўю тантаналарини ўтказиб олиш учун жонсарақ елиб-югурмасликларини... ўйларкан, шаҳарликларга ҳаваси келди. Ва шунинг баробарида таниш бир манзара хаёлида ёлқинланиб, кўзлари қисилинқираб кетди.

Қуёш ботяпти. Ана, ҳовлилар қуёшнинг оловранг нурларига чулганган. Болакайлар кўча чангитиб, тўп тешиб ўйнашяпти. Уларнинг хуш-хуррам қийқиригини барглари қонталаш дарахтлар ютиб юборади. Ҳовлилар узра аччиқ тутун бурқсаб, ҳавода ёғ ҳиди, қоврилаётган пиёз ҳиди анқийди. Кунботар тарафдан елкасига бир боғдан ўт орқалаган йигитлар, тугунчаларини қўлтиғига қисган хотин-халажлар кўринадилар. Улар бирин-бирин уй-уйларига яқинлашиб, хайрлашишади.

Бир маҳал, кўча ҳувиллаб қолади. Сўнг, ҳаял ўтмай, ҳовлилардан койиш аралаш тажанг товушлар тирқираб уча бошлайди: бўм-бўш мис кўза даранглаб кетади; темирқудуқ дастаги шақирлаб, қувурдан шовуллаб сув қуйилади; очиққан сигир нолавор «ма-а»райди; қайсидир бир хонадонда гўдак асабий чинқириб йиғлайди.

Қорамтир кенгликларда — гўё пасайган осмон бағрида юлдузлар интизор келинчакнинг кўзларидай жавдирайди. Ва тобора тун сукунатию қоронғилиги қуюқлашаверади.

Катта тош йўлдан бир трактор тун сукунатини тилкалаганча, елиб ўтади.

Мабодо, Шойим полвон шаҳарга кўчиб келса, ўн кун ўтар-ўтмас, сиқилишдан юраги тарс ёриларини ўйлади. Кўкраги устида қўлларини чалмаштириб, осмонга хаёлчан тикилди: кўкиш-қорамтир булутлардан пастда сийрак тумансифат тутун кезар, шаҳар осмони юлдузсиз эди. Негадир полвон ажабланмади. Яна майдонлик томон юзланди, лекин энди жувонлару қизларни... кўзойнак таққан эркаклару бўз йигитларни кўриб-кўрмади, пойида ғизиллаб елаётган ранг-баранг машиналар шовқинини эшитиб-эшитмади: олис йилларнинг маҳзун манзаралари бир-бир кўз ўнгидан ўтмоқда эди.

Ўйдим-чуқур тупроқ кўча катта тош йўлга бориб туташган. Тош йўл бўйларидаги гилос, ўрик, олма дарахтларининг бир-бирига чирмашиб кетган шохлари

пастак уйларнинг деразаларига қуюқ соя ташлаб туради. Ҳовлиларнинг орти бепоён пахтазор. Аллазамонлар,— энди мўйлови сабза урган ўсмир чоғларида,— ҳовлиларнинг ҳам, пахтазорнинг ҳам ўрни боғ эди. Ўшандан бери орадан қирқ... салкам қирқ беш йил ўтди. Боғ адоғидаги сайҳонликнинг бир чеккасида юракларга титроқ солиб, кўҳна мозористон дўмпайиб турарди... Эрта баҳордан то кеч кузакка қадар сайҳонликда сигири, қўйларини боқиб, ўт терар, ошиқ ўйнаб, жўраларидан ўрик, ёнғоқ ютиб олар, ташвиш нималигини, ғам нималигини билмас, ҳадемай бошига кулфатлар ёғилишини хаёлига ҳам келтиролмас эди.

Ўткинчи умр карвони ғаму шодлик юкини ортмоқлаб, қўним билмай ўтавераркан. Ҳа-ҳа, умр карвони ўтавераркан.

Ҳозиргидек ёдида, яхши эслайди. Эсламай-чи!.. Чегарада хизмат қилиб юрган акаси Қаюмдан қирқ биринчи йилнинг авжи саратонида қорахат келди. Қорахат — Алпомишдек йигит ўрнига тоғдек мусибатни мунглуғ сатрларга жо этган кафтдеккина қоғоз!.. Отаси — сержаҳл, касалманд Яхши оқсоқол бу қайғуаламга бардош беролмади, фарзанди доғи ҳажрида куйиб адо бўлди... Мустаҳкам қоядек хонадон устмасу каттиқ дарз еди... Буларнинг бари камлик қилгандек, келаси йилнинг баҳорида Шойимқулни чақиритди. Ў, осмон йироқ, ер қаттиқ!.. Шойимқул қайтиб келишига ишоналмай, бўзлай-бўзлай, онаси, опаси, сингиллари билан хўшлашиб, урушга жўнади.

Аммо-лекин қирқ йил қирон бўлса ҳам паймонаси тўлган ўлар экан. Қишлоқдан қирғинбарот жангга жўнаб кетган йигирма чоғли йигитдан фақат иккаласи — Бешим бурут билан ўзи омон қайтди. Қайтди-ю, бироқ катта хонадоннинг тутдек тўкилиб, тоғдек нураганини кўрди, ёв яралаёлмаган юрак-бағри эзилиб кетди: онасини ўз қавмига — Қодир авлиё қабристонига қўйишган экан, мунғайган қабрлар оралаган илонизи сўқмоқдан бориб, онасини зиёрат қилди, беомон хунрезликдан соғ-саломат қайтганлигини айтиб, юм-юм йиғлади, онажонининг гўри лаҳади мунаввар нурларга тўлишини тангридан тилаб, яна етим бўтадек бўзлади.

Аммо начора!..

Тақдирга тан бермай иложи йўқ эди, шом қоронғисида уйга қайтди. Узун тун бўйи ҳовлида ғамгин тентираркан, отасининг тақдир қайғу-аламларига чидаёлмай, жон берганини ўйлади. Ўртанча синглисининг

ойдин кечаларда онам ойнага қараб, ою юлдузлар орасида сизни кўрардилар, дегани бот-бот қулоқлари остида жаранглайвериб, юрак-бағрини сел қилворди. Айнқса, шундоқ катта хонадонда кўз кўриб қувонгулик ё кўнгилга хиёл хотиржамлик бағишлай оладиган бирор-бир вақонинг йўқлиги баттар ўртаворди. Бирдан кенг дунё кўзига тангу тор туюлиб кетди-ю, онажонининг ёнига равона бўлгиси келди. Аммо... аммо эгасиз, юпун сингилларини ўйлади. Шунн ўйлагани ҳамоно орияти кўзиди. Орият деганлари мададбахш бир ажойиб туйғу экан!.. Охир-оқибат, фойдага қолган умрини заифа жигаргўшаларининг бахти учун бағишлашга аҳд этди. Кейин... бирин-бирин сингилларини турмушга узатди, янаям кейинроқ эса Носир чойхоначининг қизи Муқаддасга опаси совчи бўлиб борди. Раҳматли чойхоначи ажабтовур андишали, ҳамиятли одам эди. Дарров рози бўлибди: Яхши оқсоқолнинг ўғлига хушхурсандчилик билан қизимизни берганимиз бўлсин. Ана, етти кулча, бир калла қанд келтирсин-да, бир коса сув билан никоҳига ўтказиб, олиб кетаверсиз!..

Шойим полвон ўша воқеалардан кейин рўй берган бир... бадбахтликни эслаб: во ажаб, замонлар одамларниям ўзгартириб юбораркан-да, деб ўйлади. Сўнг, ўша бадбахтлик туфайлиданми, Бешим бурутнинг бемаврнд, жуда эрта жувонмарг бўп кетгани кўнглидан кечиб, юрак-бағри куйишиб оғриди. Ҳа-а, хом сут эмган банда-я! Эсиз Бешим бурут-а!..

Бешим бурут у пайтларда оёғи узангига ~~етган~~ бригадир, ўзи эса ҳали полвон эмас, Шойимқул, Шойим пақир, хуллас, бригадада сувчилик қилар эди.

Оғир урушнинг қаҳатчилик йилларида, ҳатто ундан аввалги очарчилик замонларида ҳам одамларнинг жонига ора кирган боғ энди қартайиб қурий бошлаган, қадим даврлардан бери дунёнинг бебақолиги ҳақида мунгли бир ҳикоят сўйлаб келаётган кўхна қабристон ҳам кейинги пайтларда негадир ташландиқ бўлиб қолган эди.

Бир куни... Эҳ-ҳе, у кунларни то умри охирига қадар унутмайди. Йўқ, унутолмайди. Ҳамиша эслаган-да айни лаҳзадаги каби жону жаҳони зирқираб кетади... Ўшанда отаси қайтадан қазо қилгандек ёруғ олам кўзига тубсиз-туйнуксиз бир ғор мисоли қоп-қоронғи кўриниб кетгани ҳамон ҳозиргидек ёдида. Раҳматли отаси ҳамда марҳум қавму қариндошларининг қиёмат-

ли манзил-макони ғорат қилинганлигини қандай унутсин ахир?!. Асло унутмайди. Лекин... лекин одамзод чидаркан. Чидади. Чидади-ю, аммо жангтоҳларда бир бурда нонини баҳам кўрган, оғир ярадор бўлганида муз парчалари оралаб дарёдан елкасида опичлаб ўтган жонажон жўраси Бешим бурут билан ўшанда ҳатто юзкўрмас бўлиб кетган эди.

Мана, у дунёю бу дунёсини ағдар-тўнтар қилворган ўша азобга, ўша аламга ҳануз чидаб юрибди. Эсласанда эса юраги товонига тушиб кетгандек бўлади-ю, аъзойи баданини майин бир титратма исканжага олади. Хўрсинади. Мужмал, маъюс кулимсирайди. Унсиз кулгиси эса сассиз-садосиз йиғига ўхшаб кетади.

Чошгоҳ.

Илиқ қуёшга беткай давра қуриб, боғдан-тоғдан гурунглашганча, нонушта қилишяпти.

Бир маҳал, Бешим бурут аллатовур парвосиз оҳангда:

— Боғни бузамиз,— деб қолди.

Ҳамма унга анграйиб тикилди. Бир муддат ҳеч кимдан садо чиқмади.

Бешим бурут ўша оҳангда давом этиб:

— Энди мозористонниям текислатвормасак бўлмайди,— деди.

Ниҳоят ҳушига келгандек, Шойимқул овози титраб:

— Нега, нима учун ахир?!— деди. Еқасини ушлади.— Тавба... тавба. Эсинг жойидами, Бешим, мозористоннинг сенга зиён-заҳмати тегаётгани йўқ-ку!

Бешим бурут хўмрайиб:

— Шойимқул, арзу додингни бошқаларга айтасан, жўра,— деди.— Менга беҳуда дағдаға қилма. Буйруқ шунақа.

Бригадирнинг нохуш гапини эшитган заҳотиёқ Бозор қарининг ранг-рўйи сурпдек бўзариб кетган эди, лаблари асабий пирпираб:

— Ўйнаб урсанг ҳам ўйлаб гапир, бурут!— деди.— Эшитганмисан, султон суягини хўрламас, деганлар-а!.. Султон бўлолмасанг ҳам, одам бўл. Бунчалик паст кетма, биродар. Нима деяётганингни биялпсанми ўзинг, миянг ишлайдими сира?!

— Бозор ака, мен ҳам сизларга ўхшаган хизматкор одамман,— деди Бешим бурут, кўкрагига нуқиб.— Сизларга раис бийининг буйруғини етказяпман мен... Лекин раис бечораям нима қилсин, уям ночор. Юқори-

дан кўрсатма келганмиш, Генплан бўйича тош йўл бўйига иморат тушади, боғ билан мозористоннинг ўрнига баҳорда пахта экамиз.

— Яна пахтами? У-ў!.. — Бозор қари чўққи соқолини асабий юлқиларкан, истехзоли кулди. — Ҳамма бало шундаки, раис ҳам, сен ҳам бизга ўхшаган малайлардан баттарроқсизлар. Зиғирчаям ғурурингиз йўқ, ориятингиз йўқ. Ет, деса — ётасиз, тур, деса — турасиз.

Бешим бурут қаҳрчан қизариб:

— Бозор ака, одамни ҳақорат қилманг лекин! — деди.

— Мен сени ҳақорат қилаётганим йўқ, тўғри гапни айтяпман, — деди Бозор қари. — Ширин жонингиз озор чексаям товукдай таппа ётасиз. Ҳамманг товукмижозсизлар.

Бирдан Бешим бурут ўдағайлаб:

— Эй, оғзингизга қараб гапиринг! — деди. — Жигимга тегманг кўп!

Бозор қари беписанд қўл силтаб:

— Қўй, бурут, мени биласан-ку, — деди. — Пўписангни йиғиштир. Қўлингдан келса, бошқаларни қўрқит, биз ҳам сенга шерик бўлайлик. Лекин... баринг бир гўрсизлар. Бир ёмоннинг дастидан мавж урган дарё қурур. Ана, раис бийингнинг латтачайнар гўсалалигидан Сўнмасариқ кўмилиб кетди. Ўрнига пахта эктирдингизлар. Нима, бу билан биримиз икки бўлдимиз?

— Э, қайтага боридан ҳам мосуво бўляпмиз-ку! — деб, Шойимқул алам билан бош чайқади. — Ариқ кўмилгандан буён деворлар шўрлаб, боғ-роғлар қуриб кетяпти. Эсиз ариғ-а!..

Қишлоқ бино бўлгандан бери маҳалла-кўй оралаб Сўнмасариқ шарқираб оқиб ётарди. Унинг бундан кейин ҳам мудом оқиши учун кўп эмас, атиги уч жойда мустаҳкам темир кўприк қуриш лозим эди. Аммо жамоа хўжалик казолари харажату ташвишлардан қочиб, зарур маблағни ажратишмади. Шундан сўнг тумanning каттакон мироблари Сўнмасариққа тегишли сувни жамоа чегараси бўйлаб оқувчи ягона бетон каналга буриб юборган эдилар. Пировардида, бора-бора ариқ бутунлай кўмилиб, икки-уч йилдан буён ўрнига пахта экилмоқда эди.

— Қишлоқнинг путури кетаётгани билан сариқ чақалик ишингиз йўқ. Одамларнинг мол-ҳолини яйловсиз қолдириб, сайхонликка ҳам пахта эктираётганларингиз етмагандай, энди ўликларимизниям беватан

қилмоқчимисизлар?— Қўли қалтираб, шартта Бозор қари ёқасини чангаллади.— Ё тавба!..— деди.— Онангни қози урса, арзингни кимга айтасан?!

Бешим бурут тишларини ғич қилиб:

— Аҳ-ҳ!..— деди. Кескин қўлини шоп қилди.— Юрагингизда мадда боғлаб ётган шунча дардингиз бор экан, нима учун раиснинг ўзига ёрилмайсиз ахир?! Боринг, ўзига айтинг!

— Бурут, биласан-ку, мен одамзоддан қўрқардан ўтганман, йўқотар нарсам ҳам қолмаган.— Бозор қари шундай деб, ўрнидан турди, яктаги барини силкиди.— Билиб қўй, керак бўлса, раисингдан каттасигаям айтаман. Лекин не қилайки, бу замонагда додгўй бор-у, додхоҳ йўқ экан-да!..

Бозор қари тўнғиллай-тўнғиллай, кифтига кетмони-ни ташлаб, тош йўл томон вазмин юриб кетди.

Шойимқул орага чўккан жимликни бузиб, ялинч аралаш мураса оҳангида:

— Бешим, сен — нишондор бригадирсан, районнинг ҳурматли одамисан,— деди.— Бизнинг арзу додмизни ўзинг бошлаб юқорига етказолмайсанми? Ахир, биз ота-боболаримиз қабрини ғорат қилиш учун қон тўкмаган эдик-ку, жўра. Ўйлаб кўр, қабристонни-я, оғайнижон!

Бешим бурут бош чайқади. Индамади.

— Нима айтолмайсанми?

— Барибир фойдаси йўқ, Шойимқул, аллақачон иш битган, жўра. Боя Бозор ака ҳақ гапни айтди: ўзи бу замонагда додгўй бор-у, додхоҳ йўқ экан,— деди Бешим бурут уф тортиб.— Раис бийига тушунтирдим: одамларни хафа қилиб қўямиз, дедим. Раис бийи: юқорининг буйруғи бу. Бажармасликка ҳаққимиз йўқ, деди. Лекин... бундай ўйлаб қаралса, кўпдан бери ташландиқ бўлиб қолган бўйра ўрнидайгина мозористоннинг дала ўртасида қўққайиб туриши ҳеч кимгаям ёқмайди.

— Нима-а?!— деди Шойимқул. Ва бир зум тили гапга айланмай, жим қолди.— Сен айтасанми шу гапни, Бешим? Ростми шу гапинг? Айт... айт!

Аллатовур кулимсираб, Бешим бурут:

— Кўзингни каттароқ оч, Шойимқул,— деди.— Ёш бола эмасмиз-ку, жўра.

Ирғиб ўрнидан тураркан, Шойимқул овози қалтираб:

— Мен энди сенга жўра эмасман!— деди. Шартта

кифтига чопонини ташлади.— Далангни елкамнинг чуқури кўрсин. Ўлсам — ўлигимга борма!..

Тобора туғён ураётган аламу армонига чидаёлмай, Шойимқул шитоб кетиб бораркан, қайтиб Бешим бурут юзини кўрмасликка қасам ичди. Эртаси фермага борди, молбоқар бўлди. Шу-шу, далага йўламади.

Аммо қисматда бор экан, кўп ўтмай, яна Бешим бурут билан кўришди.

Айни қиш чилласи.

Намозгар чоғи.

Шойимқул сигир-бузоқларига сув тутиб, охурларга хашак солаётган эди.

Ногоҳ, ғижирлаб дарвоза очилди.

Шойимқул ўгирилиб, рўпарадаги нимқоронғи йўлакка қаради: телпаги қулоқчинини тушириб, оёғига катта этик кийиб олган етти-саккиз ёшлар чамасидаги болакай дилдираган алфозда ҳовлига кирди.

Кўнглига бир ваҳм ўрлаб, Шойимқул молхона эшигига яқинлашди, болакайни таниб:

— Ҳа, Ҳошим бойвачча! — деди. Таажжубланди.— Тинчликми, ўғлим?

Аччиқ изғириндан бўлса керак, Ҳошимжоннинг дўмбоқ юзлари, бурни қизарган, отасиники каби пайваста қошлари чимирилиб, қовоқлари шишиб кетган эди.

Ҳошимжон шилқиллатиб димоғини тортаркан:

— Шойи амаки, отам айтдилар, ҳозир бораркансиз, — деди. Ва дабдурустдан кўзлари ёшга тўлди.— Отам ўлоптила.

Жисму жони жимираб, Шойимқул:

— Нима?! — деди.— Отанг соғми ўзи?

Ҳошимжон бош чайқади:

— Йўқ, — деди.— Пешин мактабдан келсам, сандал кодагида ухлаб ётган эканлар. Бирдан уйқуларида додлавордилар, лекин туролмадилар.— Қўли орти билан бурнини артиб, у бир зум тек қотди. Ютинди.— Боя дўхтир келиб кўрди.

— Соғайиб кетади, дедими дўхтир?

— Йўқ, эртадан кейин касалхонага олиб борармишла.

Шойимқул айвон устунига суяниб:

— Майли, сен боравер, бачам, — деди.— Мен изингдан етиб бораман.

Ҳошимжон қунишиб олган эди, индамай ортига қайтди, лекин дарвозадан чиқаётиб, остонада тўхтади:

— Шойи амаки, боринг, ҳайми?— деди.

— А-а?..— Шойимқул гангиброқ бошини кўтарди. Хушёр тортди. Болакайнинг жавдираётган кўзларига қараб туриб англадики, вазият жиддий, бормаса бўлмайдиган. Аммо қасам ичгани ёдига тушди. Жаҳл чиққанда ақл қочар, деган мақолни эслади. Ўзи бошдаёқ қасам ичмай, Бозор қаридек этак силташ керак экан. Майли, пушаймондан фойда йўқ энди. Ҳозир албатта бориши керак.— Шошма, бачам, мен ҳозир...

Шойимқул кийиниб чиқди.

Олдинма-кейин йўлга тушдилар.

Қор майда-майда ёмғир аралаш бўралаб ёғар, да-рахтларнинг шоқлари оппоқ оқарган, изғирин шамол деворларга бош уриб, кўча муюлишларида, симёғочлар устида ув тортмоқда эди.

Боя кўнглига ўрлаган ваҳм тобора зўраётганини ҳис этиб, Шойимқул чаққон юриб кетди.

Бешим бурут ҳовлисида эзгин бир жимжитлик шарпа каби изғиётгандек эди. Шойимқул, юраги увишиб, илкис ён-верига кўз югуртирди: атрофда ҳеч бир зог кўринмайди. Қош қораяпти. Ошхона томонда тутун буруқсаётир. Рўпарадаги уйнинг пастак деразасида эса заъфарон нур унсиз бир ҳасрат билан милтиллаётгандек эди.

Шойимқул даҳлизга қадам босаркан, димоғида исириқнинг ачқимтир ҳиди аралаш зах исини туйди. Хонада исириқнинг қуюқ кулранг тутуни сузарди. Сандалга туташтириб тўшалган баланд тўшакда қулаган гужумдек чўзилиб ётган Бешим бурутга нигоҳи тушиб, қошлари чимирилиб кетди. Ва шу баробарида унинг чап бети, оғзи, кўзи қийшайиб қолганини кўрди-ю, кўраётганларига ишониб-ишонолмай, қилт ютинди. Эри ёнида мўлтирабгина ўтирган Раҳима келинга бирров саволчан назар ташлади. Сўнг, бурутнинг мажолсиз кўтарилган ўнг қўлини сезиларсиз саросима билан кафтлари орасига олиб:

— Бешим, ҳа, жўра?— деди. Аста тиз чўкди.— Кўрпа-тўшак қилиб ётволибсан. Нима бўлди?

Раҳима келин ҳўнграб юборишдан аранг ўзини тийиб:

— Камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қонаркан, тоғажон,— деди.— Қаранг-а, қарчиғайдай учиб юрган одам...— Раҳима келин лабларини қимтиб-тишлаб, кўзларидан тошиб чиқаётган ёшларни рўмоли

учига артди.— Мен ўзим етим ўсган бир бахтиқаро эдим, энди рўшноликка етдим, деганимда бошимизга кулфат ёғилди, тоғажон.

— Ваҳима қилманг-э, келин!— деди Шойимқул.— Тан — мезбон, дард — меҳмон. Келиб-кетаверади. Бехосият йиғини бас қилинг, келин.

Бешим бурут инграниб кўзларини юмди, лекин чап кўзи юмилмай, қонталаш оқи кўриниб қолди. Оғир бош чайқаб, хирқираган овозда:

— Йў-ўқ, йўўўқ!— деди. Кўзларини очди.— Ноумид шайтон, лекин куним битган, жўра.

— Ярашмаган гапни гапирма-е, Бешим!

Бешим бурут хастаҳол тамшаниб, пўрсиган лабларини ялади:

— Рост, Шойимқул,— деди.— Дардим оғир, жўра. Кўрмаяпсанми, мана, ётибман кутииб.

— Қўй-э, Бешим. Ҳали отдай бўп кетасан.

Раҳима келин кўзёшларини артаркан, доктор келиб, устма-уст бир нечта укол қилганини, кетаётганида эса, ҳозирча шундан бошқа дори-даво керак эмас, деганини айтиб:

— Ўринларидан кўзғатмаслик керак эмиш,— деб, эрига хавотирли қараб қўйди.— Эрталаб яна хабар оларкан, икки хил дориям ташлаб кетди.

— Эш-шитдингми, Шойимқул?— деди Бешим бурут.

Кўнглидан кечган гумонини сездирмай, Шойимқул:

— Эшитдим,— деди. Ва, негадир унинг кўзига қараёлмай, давом этди.— Ҳозирги дўхтирлар жуда бало, Бешим. Худо хоҳласа, уч-тўрт кунда соғайиб кетасан.

— Аҳволим оғ-ғир.

Бирдан Бешим бурут инграниб, яна кўзларини юмди, кекирдаги бетоқат лиқиллаб, ҳарсиллаганча нафас ола бошлади.

Раҳима келин жонсарақлик билан эрининг қўлини, кўксини сийпалайверди. Кўзларидан ёш оқаверди.

Баттар Шойимқулнинг хавотири кучайди, аммо не қиларини билолмай, гангиб қолди.

Шу пайтда хонага совуқдан юзлари, лаблари гезариб кетган Ҳошимжон кирди. Бурчакка ўтди. Бағрини сандалга тираб, аввал отасига, сўнг онасига тикилди.

Раҳима келин эрининг чап қўлини уқалаган кўйи:

— Инакка ўт солдингми, бачам?— деди.

Ҳошимжон димоғини тортиб:

— Ҳа,— деди.— Опам овқат сузоптила.

— Оч қолдингми, бачам?

Ҳошимжон бош ирғади.

— Тур ҳай, Фазол келгунча дастурхонни ёз. Ана, токчада.

— Пича исинволай, она,— деди Ҳошимжон, сандалга янаям суқилиброқ.— Оёқларим яхлаб кетди.

Раҳима келин ўрнидан турди. Сандал устига дастурхон ёзди. Иккита нон олиб қўйди. Сўнг секин даҳлизга ўтди.

Бир хокандоз олов кўтариб, хонага майиздеккина Фазолат кирди. Унинг жамалак сочлари нимдошгина рўмоли остидан чиқиб турарди.

— Ассалом, Шойи амаки,— деди.

Шойимқул алик оларкан, унинг кўзлари жиққа ёшга тўлиб турганини кўриб, туз сепилгандек юраги ачишди. Ва, аёвсиз бир фикр кўнглида кечди: ҳаммаси б и л а д и!.. Кейин, бу болагиналарнинг ҳоли не кечаркин-а?

Фазолат сандалга оловни солгач, тагин отасига ғамгин бир назар ташлаб, изига қайтди.

Орадан хиёл фурсат ўтар-ўтмас, Раҳима келин икки товоқ шовла келтирди. Товоқнинг каттароғини ўртага қўйиб, Шойимқулга:

— Олинг, тоғажон, ўзийиз бошлаб беринг,— деб, иккинчи товоқни эри ёнига олиб ўтди.

Шавлага шалғом солинган экан.

Шойимқул ютиниб, овқатга қўл чўзди.

Бешим бурут бирор уч-тўрт қошиқ егандан сўнг ихраниб:

— Бас,— деди.

Раҳима келин эланиб:

— Олинг, яна жиндай енг, қувват бўлади,— деди.

Аmmo чиндан ҳам энди уёғи яқинлигини билгандек, Бешим бурут алам билан нолиниб:

— Утмаяпти ахир,— деди.— Э-э, художон!..

— Майли, Фазолжон, майли...— деб, Раҳима келин пиёлага чой қуйди.— Бир қултгина чой ичасизми ҳай?

Бешим бурут ночор уф тортиб, кўзларини юмди.

Унинг оғзи, юзлари аянчли қийшайганини кўриш, кўзларининг қонгалаш оқига қараш... азоб эди.

Шойимқулнинг иштаҳаси бўғилди.

Ниҳоят, дастурхонга фотиҳа ўқилгач, Фазолат товоқларни йиғиштириб, хонадан чиқди.

Шундан сўнг Бешим бурут:

— Энди бизларни холи қолдиринглар,— деб, хоти-

нига буюрди. — Сандалнинг тўри кодагидан Шойимқулга жой тўшаб бер.

Шойимқул уйига қайтмоқчи эди, лекин у ҳақда лом-мим деёлмай:

— Ҳали эрта-ку, Бешим, — деди.

Бешим бурут ниманидир фаҳмлагандек, музтар тикилиб:

— Е... кетмоқчимисан, Шойим? — деди.

Гўё ҳали-замон Шойимқул кетиб қоладигандек, Раҳима келин куйинчаклик билан:

— Сизни шу аҳволда ташлаб кетармидилар, Фазол, хотиржам бўлинг, — деб, Шойимқулга юзланди. — Тоғажон, ўшангадан бери бу кишининг аламлари ичда. Сиз журангизни кечиринг, тоғажон?

Мен-ку... кечирарман. Аммо-лекин, марҳумларнинг руҳи поки-чи, деб ўйларкан, Шойимқул:

— Ўтган ишга салавот, келин, — деди.

— Илоё барака топинг, тоғажон!..

— Ўшанда мен хато қилган эканман, Шойимқул.

— Қўй, Бешим, эсламайлик ўша можарони.

— Э-э, Шойимқул... — Бешим бурут бир нафас жим қолди. Уф тортди. Сўнг: — Ўшандан кейин... куя-куя Бозор қари ўлиб кетди-ку! — деди. — У бечоранинг ҳам хуни менинг бўйнимда.

— Қўй бунақа гапларни, Бешим, — деди Шойимқул. — Яхшиси, ўшанда — ўқлар ёмғири остида, музи кўчган дарёдан мени қандай опичлаб ўтганингни гапир... Дарёнинг оти ёдингдами, Бешим?

— Э-э, менда эс қолганми, Шойим.

— Умр — дарё, деганлари чин экан. Мана, ўшанга-ям салкам чорак аср бўляпти.

Раҳима келин уйдан чиқаётиб, эрига мўлтирабгина:

— Қўл-оёқларингизни уқалайинми? — деди.

— Керак эмас, — деди Бешим бурут. — Шошма... Косада сув келтириб қўй.

Емон бир фалокат хабарини эшитаётгандек, Раҳима келин таҳликаланиб:

— Сувни нима қиласиз? — деди. Жавдиради. — Ана, чойнакда чой бор ичсангиз.

— Юрагим ёняпти, Фазол!..

Бирдан Шойимқул жунжикди. Хонада ўтиролмайд қолди. Ҳовлига чиқди. Совуқ. Ҳамон қор бўралаб ёғяпти. Изғирин ҳавода энтикиб-энтикиб нафас олди... Қорга қўл-бетини ювди. Кейин, хийла енгил тортгандек бўлиб, хонага қайтди. Чироқ пилигини сал пасайтирди.

Осмачироқ аста гичирлаб тебранаркан, деворларда соялар беқўни лапанглай бошлади.

Эзгин жимликни бузиб, Бешим бурут:

— Шойимқул, энди тан олиб айтишим керак, гапга учиб, кўп қатори кўкрагимга нишон тақишни ўйлаб, калтафаҳмлик қилган эканман, жўра,— деди.— Ўша ишларга бош қўшмаслигимни кейин... жуда кеч тушунганман.

— Ўб-бо, яна ўша гапми,— деди Шойимқул.— Тезроқ соғайишни ўйласанг-чи!

— Гапимни бўлма... Билиб ётибман, куним битган. Сенга айтсам, мени марҳумларнинг арвоғи урди.— Бешим бурут ўшандан бери беҳаловатлигини, тунлари беоромлигини айтиб:— Сенинг олдингда ҳам гуноҳкорман,— деди.— Уйқуга кетишим билан катта бир бўз айғирга миниб олган отанг устимга бостириб келаверади. Ваҳимага тушганимдан терга ботиб, уйғониб кетаман.

Юраги жиз этди Шойимқулнинг. Ва, шунинг баробарида, қачонлардир отасидан эшитган ҳасратли бир ҳангомани эслади: ёлу думи қоп-қора, оппоқ отимиз бўларди. Кўп ақлли, кўп учқур эди жонивор. Колхозлаштириш йиллари олиб қўйишди. Кейин қайтиб кўрмадим... ماشойхларнинг ривоят қилишларича, эрта қиёматда кучли тўфон бўларкан. Ер юзидаги барча мавжудоту махлуқотларни тўфон чирпирак қилиб учирармиш. Ана ўшанда фақат от,— ёлу думи, этлари титилиб кетган жонивор,— тўрт оёғини заминга маҳкам тираб, эгасини кутар экан.

Беадад бир ҳайрат ва надомат ичра донг қотиб, Шойимқул кўзларини юмди: назарида, қор тўзони ғужғон ўйнаётган қоронғилик бағрида — еру осмон ўртасида бўз от минган нуроний бир мўйсафид учиб юргандек эди.

— Агар шу дарддан омон-эсон қутулолсам... Қутулармиканман-а?

— Албатта,— деди Шойимқул, паришон оҳангда.— Лекин ўзингни кўп уринтирма.

— Йў-ўқ, сен билан гурунглашсам... Қайтага енгил тортаётгандек бўляпман.

Шойимқул тўшак устида чордана қуриб, елкасига чопонини ёпаркан:

— Майли, узликиб қолма ишқилиб,— деди.— Мен ҳам суҳбатингни соғинганман. Бундай чақчақлашмаганимизгаям кўп замонлар бўлди.

— Жуда!..— Дабдурустан Бешим бурут боладек йиғлаб юборди.— Мендан қанча гина қилсанг ҳақлисан, Шойимқул. Мени... мен гумроҳни кечир, жўра, кечир!..

— И-и, Бешим, гўдаклик қилма-е, оғайни!— Шойимқул шартта унинг ёнига ўтиб, кўзёшларини артди, пиёлага чой қуйиб, оғзига тутди.— Бешим, ҳозир сенга тўғри келмайди, ўзингни бунақа қийнама, жўра.

Бешим бурут ҳарсиллаб нафас олганча, соғ қўли билан бурнини артди. Кейин, сўнгсиз бир пушаймон бениҳоя ўртаётган каби:

— Аҳ-ҳ!..— деди. Оғир уф тортиб, бурчакка ишора қилди.— Бугун пешин чоғи анави ерда мудраётган эдим. Бир маҳал, осмону фалакдан қамчи ўйнатиб, отанг устимга от суриб келди. Бирдан туриб қочолмадим. Отанг мени олдига ўнгармоқчи бўлди... Уддалаёлмади. Шунда айғир орқа бўйним аралаш бошимдан ғарчиллатиб тишлади. Жонҳоври додлавордим. Кўзимни очсам, тепамда болам фақир Ҳошимжон қалт-қалт титраб турибди. Дарров ҳовлидан онасини чақириб кирди. Аҳволимни кўриб, у боёқиш ҳам қўрқиб кетди. Шартта болани дўхтирга жўнатиб... аъзойи таним бўшашиб кетган экан, шоша-пиша кийим-кечагимни алмаштирди-да, бир амаллаб буёққа судраб ўтди.— Тобора Бешим бурут ҳансираб гапирар, қийшайиб қолган чап кўзи тинмай ёшланар, ҳар нафас олганда эса чакка томирлари бўртиб-бўртиб чиқар эди.— Дўхтир бўйнимни кўриб, аввалида кимдир орган гумон қилди. Йў-ўқ, дедим, уйқумда от тишлаганини айтдим. Эрта ёруғда ўзинг ҳам кўрарсан, бўйним моматалоқ бўлиб кетганмиш.

— Қони уюшиб қолгандир.

— Мияга қон қуйилган, деди дўхтир. Буёққа ўтказиб ётқизгани учун келининг боёқишниям койиди.

— Бешим, чарчадинг. Майли, энди дам олайлик.

— Шойимқул, мени кечир, жўра?

Шартта унинг гапини бўлиб:

— Яна бошдан бошламоқчимисан!— деди Шойимқул.— Қўй, ухла. Қолган гапни эрталаб гаплашамиз. Сен асли яхши одам эдинг, лекин сени йўлдан урдилар.— У хомуш-хаёлчанлик билан ўрнидан туриб, тўшаги томон ўтди.— Мана, яна аслингга қайтибсан. Яхши. Энди ухла, Бешим. Вақт ҳам алламаҳал бўлгандир.

Хиёл жимликдан сўнг, Бешим бурут:

— Шойимқул... — деди. — Агар ўлиб қолсам, мендан рози бўл, жўра?

Холи қолганларидан бери Шойимқул айнан мана шу илтижони эшитиб қолари эҳтимолидан безилламоқда эди, бирдан бўғзига нимадир қадалгандек хирқираб:

— Уб-бооо!.. — деди. Оғир хўрсинди. Кейин, қадрдон жўрасининг кўнглини қавартириб қўядигандек, ҳалимлик билан давом этди. — Тўғри, ҳар мусулмон бандаси кунига етти маҳал ўлимни бўйнига олмоғи керак экан. Аммо-лекин шу тобда бунақа гап сенга ярашмайди. Ўлимга тан бермоғинг учун ҳали эрта. Ўғил-қизингни ўйла, хотинингни ўйла, ёш жонингни ўйла-да, омонатига маҳкам ёпиш!.. Менинг гина-кудуратимга келсак... Э, сен менинг қиёматли жўрамсан-ку ахир, Бешим!..

Ҳамон ташқарида изғирин шамол увлар, дераза ойналарига қор бетиним урилиб, аллақандай хатардан воқиф қилаётгандек сирли-синаотли шитирлар эди.

Ўтган умри — чеккан риёзатларию эришаётган омонат фароғатларини бир-бири билан таққослаб, Шойимқул маҳзун ўй сураarkan, ёпирай, чиндан ҳам бандасининг нотавону беқадрлигига имон келтирди. Шундай яшамоқ керак эканки, охир-оқибат пушаймон отлиғ иблис иллоҳ гирибонингиздан ололмасин. Аммо-лекин... бу бири кам дунёда бормикан бунинг чораси?

Ногоҳ, Бешим бурут беҳузурланиб, мудроқ овозда зорланди:

— Шойим, уй қоронғи бўлиб кетди.

Шойимқул ўрнидан турди:

— Бешим, мен шу ердан, ухлайвер, оғайним, — деб, хиёл пиликни кўтарди.

Тагин чироқ оҳиста гичирлаб тебранаркан, деворларда кўланкалар сассиз-садосиз сурина бошлади.

Кўнгилда аллатовур нохуш ҳислар уйғотиб лапанглаётган сояларга хомуш тикилган кўйи, қўрқув нима, деб ўйлади Шойимқул. Нечун бандаси қўрқадди — очу яланғоч қолмоғиданми ёки бемаврид ширин жонидан айрилариданми? Ахир, барибир яқун маълумку!.. Йўқ, қўрқмаслик керак экан. Агар қўрқув туйғусини енголса — бандаси ҳоким... бандаси бахтиёрдир.

Бир пайт, уйқу элитган экан, қаттиқ хириллаган товушдан Шойимқул чўчиб уйғонди-ю, илкис қаддини тиклади. Ва кўрдикки, Бешим бурутнинг қўллари ҳавода чангакланиб силкиняпти, кўзлари қўрқинчли ола-

йиб кетган, ўқлоғдек бўртиб чиққан бўйин томирлари эса жон талвасасида гурс-гурс ураётир.

Аъзойи бадани жимирлаб, Шойимқулнинг юрагига ҳадикли бир титроқ кирди: жўраси, — дарё-дарё қон кечиб, қирғин-қиронларни доғда қолдириб қайтган жон-жон қадрдони, — беихтиёр бош қўшган бир номақбул қилмиши касоратидан, мана, бениҳоя пушаймону алам исканжасида жон таслим қилмоқда.

Епирай, Шойимқулнинг вужуди бўйлаб кезаётган бесабр титроқнинг боиси не — қўрқувданми, куйинчданми? Ахир, узоқ замонлардан бери ёнма-ён ўсган гужумлардан бирининг томирига ногаҳон болта тушса, муқаррар иккинчисининг ҳам замини дарз ейди. Нима, қўрқаяптими ё куйинаяптими?..

Шойимқул саросимада пичирлаб, калима ўгираркан, косадаги муздек сувдан пиёлага қуйиб, Бешим бурутнинг қақраб-пўрсиган лабларига тутди:

— Бешим, сув... сувдан ич. Томоғингни ҳўлла, оғайним.

Айни ана шу лаҳзада тобора Бешим бурутнинг жисму жонини беаёв бўғаётган титроқ бирдан тинчиб қолди.

Юм-юм ёш тўккан кўйи, Шойимқул Бешим бурутнинг аллатовур совуқ ялтираётган кўзларини беозор сийпалади — юмдиролмади, яна малолсиз урнади — бўлмади, сўнг бўйра остидан бир чимдим намчил тупроқ олиб, солқиган қабоқларга аста суртди, лекин бу ҳам фойда бермади.

Марҳумнинг ортида норасида гўдаклари, ёшгина хотини, ҳали тўкис-тугал бутланмаган рўзғори қолган эди, аламнок чақчайган кўзлари юмилмади.

Қўлига илинган оппоқ дока билан Шойимқул марҳум жўрасининг энгаҳини боғлагач, зилдек жимжитлик қуршаб-қамраб олаётган хонада ўтиролмади. Тонг бўзариб қолган, саҳархез хўрозларнинг бўғиқ қичқириклари эшитилмоқда эди. Паришон кийинди. Даҳлизга чиқди. Томоқ қириб, секин қўшни хона эшигини қоқди:

— Кели-ин?

Ичкаридан Раҳима келиннинг таҳликали овози отилиб чиқди:

— Кииним? Тоға, сизми?

— Келин, Бешим... Бешим!..

Ҳаял ўтмай, саросар бошига рўмол ёпинганча, бўсағада Раҳима келин пайдо бўлди-ю, Шойимқулнинг

гамгин нигоҳига бирров жавдираб, эри ётган хонага учиб кирди. Ва, орадан лаҳза кечар-кечмас, чапагидан чанг чиқиб, ўкраб юборди:

— Дооод, уйим куйди! Давлатбошимдан айрилдим! Болагиналаримни етим қилдинг-ку, художооон!..

Яна қийнала-қийнала, юзиқаро бир тонг отмоқда эди.

Кейин...

...Баҳорда сайланган янги раис, — Қ у д р а т о в, — ялиниб-ёлвориб, Шойим... Шойимқул Яхшиев зиммасига бригадирликни юклаган, аммо Шойимқул Яхшиев ҳам ўжарлик билан ўз сўзида туриб, буздирилган боғ ҳамда қабристон ўрнига пахта эмас, негадир маккажўхори экилишига раисни кўндирган эди. Ўша йили энг каттакон казолардан бирининг маккажўхорига ишқи тушиб, «дала маликаси» деб атаган экан. Шойимқул бундан беҳабар эди. Роса тўйинган заминда етиштирилган, бўйи уч газдан баландроқ, сўталари ўн беш-йигирматадан кам бўлмаган маккажўхорилар марказий кўргазмада казоларни қойил қолдиргач, бригадир Шойимқул Яхшиев кўксига юксак нишон тақишди. Шу-шу, иззату обрў қаҳрамонларникидек эмасми, катта-кичик мажлисларда, йиғинларда Шойим полвон, дея тилга олинавериб, полвон лақабини ҳам орттирган эди.

Бригадирликка тайинланганидан бери, — орадан ўн беш йил ўтдим, кўпроқми, — ўшандан буён Шойим полвон ўйдим-чуқур тупроқ кўчадан тонг-сахарлаб далага йўл олади. Баъзан шом қоронғисида, баъзан тун ярмидан оққанда уйга қайтади. Бир дастурхон тева-рагида хотини билан ҳафталаб хотиржам овқатланганини эслаёлмайди. Гоҳо бири-биридан ширин невараларини ҳатто ойлаб кўролмайди. Аммо обрў-эътибори қаҳрамонларникидан кам эмас-у, турмуш тарзи эса... бунақа.

Ўтган куни Қудратов, Тошкентдаги кенгашга бориб келсанг-чи, полвон, баҳонада бир ўйнаб қайтасан, деганида Шойим полвон аввалида чакка қашиб ўйланиб кўрган, сўнг ҳовлиқиб розилик билдирган — ўнг келиб қолган сафардан кўзлаган муҳим муддаоси бор эди, аммо кенгаш бор-йўғи бир кунлик экан, бугуноқ тугади, эрталаб жўнаб кетишлари керак, аллақачон самолётга патта ҳам тайёр. Райижроқўм раисидан бир кунга рухсат сўраган эди, койиб берди.

Энди нима қилса экан, ҳар не бўлса ҳам бирор кунга қолиб, ишни битириб кетсамикан?

Шу пайт чорраҳа бўйидаги баланд бинонинг мрамар пештоқида ранг-баранг чироқлар чарақлаб порлади. Лип-лип ўчиб-ёнаётган қизил, кўк, сариқ, пушти тусдаги ғуж-ғуж чироқларга анграйиб қараркан, беихтиёр Шойим полвон улар билан ўзининг қишлоғини, ҳатто катта бир хўжаликни обод қилиш мумкинлигини хаёлидан ўтказаркан, негадир кўнглида инжа бир ҳисни туйди. Кеча нигоҳи тушмаганми, пайқамаган экан, чироқларнинг дам шамол тўзғиётган лолазорга, дам учиб бораётган самолётга айланиб, ўчиб-ёнаверишига ажабланди.

Кейин, минг-минг чироқлар аро камалакранг ёзувни кўриб, янаям полвоннинг таажжуби ортди, ғалати илму амалдан ҳайратга тушиб, ўқий бошлади:

ЗАРШУНОС ПАХТАКОРЛАРИМИЗГА ШОН-ШАРАФЛАР!

Ловуллаётган олқишдан мутаассирланиб, полвон: эҳ-ҳа!.. деб ўйларкан, қорача юзлари майин бир жилмайишдан ёришиб, ажабтовур бош чайқади: яша-е, оғайним... ҳукумат!

Кутилмаганда қия очиқ эшикдан таниқли бир ҳофизнинг янгроқ овози қулоғига урилди. Бу энди ҳар қандай алангали олқишдан ҳам аълороқ эди. Секин ўрнидан туриб, долонга ўтди.

Қора костюм кийиб, оппоқ кўйлаги устидан бежирим бўйинбоғ таққан Мухтор ҳофиз дурлар қадалган торини сайратганча, бор бўйига салобат билан кўриниб, рангли телевизор орқали ҳам ўзи яйраб, ҳам эшитгувчилар баҳридилени яйратиб хониш қилмоқда эди:

Ғам емак бўлмиш ишим, йўқтур вале ғам ер кишим,
Турфа ишким, гарчи беғамхормен, ғамхормен...¹

Мухтор ҳофиз эл суйган санъаткор. Нимани айтишни, қандай ижро этишни жуда ҳадисини олган. Овози ёқимли. Ушбу кезде эса, ана, янаям ўзгача бир завқ билан ширадор овозда ёниб куйлапти.

Шойим полвон қайғуларини, ташвишларини, ҳатто бутун оламни унутган каби қўшиққа some ўтирган эди,

¹ Навоий ғазалидан.

нохос йўлак адоғидан тапир-тупур оёқ товушлари эшитилди. Полвон тўнғиллаб ўгириларкан, бурчакдаги стол ортида меҳмонхона калитдори — қайрилма қошларию чарос кўзларига қуюқ сурма тортган чиройли жувоннинг қалам тишлаганча, маҳлиёланиб қўшиқ тинглаётганини кўрди.

Шу аснода, дўпписи шалпанг қулоғи томон чапаниларча қийшайтирилган, қора шимининг икки чеккаси сарғиш ҳошияли, қирқ ёшлардаги қоқчакак йигит йўлакдан отилиб чиқиб, телевизор рўпарасида тўхтади.

— Оҳ-ҳо, Мухтор акамланинг ўзлари-ку, ўғилларимикан дебман-а! — Йигит курсига ястаниб, тўпорилик билан жувонга гап қотди. — Шоирахон, Мухтор акамланинг ўғиллариям-чи, жа-а қийворади-де, овози шунақаям зўрки!..

Жувон унга қаламни найзадек тўғрилаб:

— Эшитайлик, Мирфаёз ака, — деди. — Худо хайрингизни берсин, бирпас жим ўтиринг.

Мирфаёз ҳар иккала қўлини баравар баланд кўтариб:

— Тамом... тамом! — деди. — Мен жимман, Шоирахон.

Жимлик қўйнида тобора жисму жонларга ажиб бир ҳузур бахш этиб, нолавор қўшиқ янаям ҳаволайверди:

Жон талошур, мен не дардим билгурур, не сиҳхатим,
Не ўлукмен, не тирик, не соғ, не бемормен...

Ҳаяжонли бир орзиқиш Шойим полвонни энтиктириб юборди. Айни ўз ҳолати хонанда тилидан ҳасрат қилинаётгандек... Яхши, нақадар соз!.. Кенг-мўл чорбоғи ўртасида Мухтор ҳофизни мастона қўшиқ айтаётган алфозда тасаввур этаркан, Тошкентга келишдан дилига туккан нияти — тўйга номдор хонандаю созандаларни топиб чорлаш истаги яна бирдан мавж урди. Ёлғизгина ўғли Баҳодир... Ахир, меросхўрининг тўйини «довруғи Доғистонга етадиган қилиб» ўтказмоқчи. Кўп йиллардан бери полвон шу орзу-умид билан яшаб келяпти. Албатта орзуси рўёбга чиқиши керак. Ахир, никоҳ тўйи йигит ҳаётида атиги бир марта... бир марта бўлади. Хатна тўйи ҳам!.. Аммо таассуфки, негадир ўғлининг хатна тўйи жудаям кўнгилдагидек кечмаган — ўзларининг Рухсат яллагилари «Ҳилийла ёрим»ни айтиб, ёшлангу хотин-халажларни ўйнатган эди.

«— Ҳой, Шойимқул, қайдасан, ука?

— Мен шу ердан, Шоди ака.

— Енимга яқинроқ кел, ука. Элга яхшигина тўй бердинг. Барака топ, ука!.. Ҳой, Муқим сартарош, берган сарпосига рози бўлу фотиҳага қўлингни жуфтла, жўра! Ҳали насиб қилса, Шойимқул неварасининг пўпагини ҳам ўзинг чилпиб, қўлини ҳалоллайсан... Шошманг, халойиқ, шошманг! Шойимқулнинг топган-тутгани бундан кейин ҳам тўйларига буюрсин. Ўғлининг никоҳ тўйига Тошкану Хоразмлардан созандаю хонандалар чақириб, доврўғи Доғистонга етадиган қилиб катта тўю томошалар берсин! У-ў, халойиқ, қани энди бир, омин, денг! Шойимқул ўғлининг никоҳ тўйига худойим ҳаммамизни омон-эсон етказсин! Ооомиин!..»

Гуруллаган фотиҳа садолари айни шу тобда ҳам кулоқларида аксу садо бераётгандек туюлиб, Шойим полвоннинг киприклари намланди. Кейин, умидвор назар билан йигитга қараб қўйди. Полвон энди телевизорни тамом унутган, яна хотирида қадрдон ўтмиши нурланмоқда эди... Муқим сартарош ҳам, гузар оқсоқоли Шоди Жўра ҳам кўп ажойиб кишилар эди. Қани улар? Бирин... бирин ўтди улар. Аммо бандасидан бу дунёсида қилган яхшилиги қолар экан. Уларнинг ўшанда айтган мададбахш тилаклари қануз ёдида. Ҳар гал эслаганда юраги жимирлаб, ғайрати жўш уради. Энтикади.

Тағин Шойим полвон аллатовур илинж билан қоқчакак йигитга ўгирилиб қаради: ана, жимгина телевизорга тикилганча, тарвайиб ўтирибди. Мухтор ҳофиз билан учраштиролармикан?.. Кўнмаса-чи?

Хийла фурсатдан сўнг «Республика пахтакорларининг йигим-терим олди кенгаши қатнашчиларига атаб берилган концерт» тугади.

Ҳардамхаёллик билан Шойим полвон ўрнидан турди. Жувонга бир назар ташлаб, йигитга яқинлашди:

— Кечирасиз, оғайним,— деди.— Сиздан бир нарса сўрасам майлими?

Йигит ҳайронсираб:

— Марҳамат, сўранг,— деди, ёнидаги бўш курсига ишора қилди.— Ўтиринг... Эшитаман.

Шойим полвон курсига чўнқаяркан, тағин ийманибгина жувонга қараб қўйди, сўнг:

— Шу... Мухтор акангизни тўйга айтса борарми-канла? — деб сўради. — Шунни билмоқчийдим, оғайним.

Йигит жиддийроқ гап кутган шекилли, ҳафсаласиз қўл силтаб:

— Шуми? — деди. — Тўйга таклиф қилмоқчимисиз?

— Сизнинг отингиз... Танишайлик. Мени Шойим полвон дейишади. Ўзим бригадирман.

— Отим Мирфаёз, фамилиям Мирқодиров, — деди йигит.

Суҳбатга зимдан қулоқ солиб турган жувон томон қош қоқиб, полвон:

— Бояги гапингиздан билиб қолдим, Мирфаёз оғайним, — деди. — Мухтор ҳофизни яхши танийсиз чоғимда.

— Мухтор акамла жонажон қўшним-ку! — деди Мирфаёз тоқатсизланиб. — Хизматингиз бўлса, тортинмай айтаверинг, мулла ака.

— Яшанг, оғайним! — деди полвон. — Мени қўшнингизникига олиб боролмайсизми? Жон оғайним, агар иложи бўлса ҳозир учраштирсангиз? — Йигитнинг бир зум ўйланиб қолганини кўриб, полвон сергакланди. — Менга қаранг, Мухтор ҳофиз шу маҳалда уйдамикан ўзи?

— Уйда-ку... Бу кўрсатув камида уч кун аввал тайёрланган. — Йигит шундай деб, дўпписини кўтарди, калта сочларини қашиди. Сўнг, ғалати кулимсираб тикилди. — Лекин буёғи қандоқ бўлди энди, мулла ака, хизматдаги одаммиз, кейин йўлиям анча олис.

Кутилмаганда жувон суҳбатга аралашиб:

— Олиб бора қолинг, Мирфаёз ака! — деди ўктам овозда. — Машинангиз бор-ку, бирпасда бориб қайтасизлар. Кейин... амаки сизни хурсанд қиладилар.

— Ҳа-ҳа! — дея Шойим полвон шошқалоқлик билан ўрнидан турди. — Ўзимиз шаҳарлиқ бўлмасак ҳам шаҳар кўрганларданмиз, оғайним. Мен сизни албатта хурсанд қиламан.

Жувон навозишли жилмайди:

— Бўлди, энди олиб борадилар, — деди. — Олиб борасиз-а, Мирфаёз ака?

Мирфаёз тагин ғалати кулимсираб ўрнидан тураркан:

— Қўймадингиз-де, Шоирахон!.. — деди. Полвоннинг тирсагидан тутди. — Келинг буёққа, мулла ака.

Полвон унга эргашиб, шишакори деворга яқинлашди.

— Ҳу анави панжарани кўряписизми?

Ташқари қоронғи, деразалардан хира нур тушиб турар, йўлка адоғидаги панжара эса кўзга қорайиб кўринмоқда эди.

— Кўряпман,— деди полвон.

— Ана ўша ерда темир дарвоза бор. Мени дарвоза ёнида кутиб тулинг.

Шойим полвон унинг кифтига миннатдорлик билан қоқиб:

— Раҳмат, оғайним!— деди.— Энди мен бошлиғи-мизга айтиб қўяй, хавотир олиб юрмасин.

Мирфаёз зина томон бораётиб, полвонга тайинлади:

— Ҳаяллаб қолманг лекин!..

Шойим полвон стол ёнида хушхол тўхтаб, астойдил жувонга раҳматлар айтди, сўнг райижроқўм раисига тегишли хона олдига бориб, аста эшикни қоқди.

Ичкаридан дўриллаган овоз эшитилди:

— Килинг... кираверинг!

Полвон эшикни очди-ю, тансиқ таомлару турфа ичимликларга тўкин стол атрофида икки таниш раис, кўзлари хуррам чақнаётган донгдор бригадир аёл, тағин бир... роса безаниб-бўянган жувон ҳамда кўйлагининг очиқ ёқасидан оқ оралаган юнглари кўпириб турган Ваҳобовни кўриб, ўнғайсизланди:

— Кечирасиз, каттакон,— деди Ваҳобовга.— Мен... Кечирасизлар, оғайнилар.

— Нима гап?— деди Ваҳобов нохушроқ дўриллаб.— Тинчликми?

— Рухсат берсангиз, бир жойга бориб келмоқчи эдим, каттакон.

— Ҳи, қаёққа?— деди Ваҳобов.

«Оқ олтин»нинг раиси ишшайиб:

— Жавоб бераверинг, оқсоқол,— деб, кўз қисиб қўйди.— Уладиган дунёда полвон ҳам бир яйрасинлар.

— Э, биз ўлганда яйраймиз, раис!— деди Шойим полвон. Сўнг райижроқўм раиси Ваҳобовга юзланди.— Биздики рўзгор ташвиши, оғайним. Айтувдим-ку, йигирма бешинчида ўғилни уйлантирмоқчимиз. Меҳмонхонанинг бир ишчиси билан ҳозир Мухтор ҳофизникига бориб келмоқчи эдик.

— Уҳ-ҳў, зўр-ку!— деди «Большевик»нинг раиси.— Тўйни катта қилмоқчи экансиз-да, полвон?

— Ният-да, оғайним.

— Жуда яхши. Қутлаймиз. Қўшгани билан қўша қарисин. Ували-жували бўлишсин!

— Раҳмат... раҳмат, оғайним!

Донгдор аёл елкасига сирғалиб тушган пешонабоғини бошига тортаркан, қош учуриб:

— Тўйга бизларниям айтасизми, Шойим ака?— деди.— Мухтор ҳофиз борадиган бўлса, шарофатингиз билан биз ҳам бир мириқайлик.

Иллоҳ бу... қичиғмолни тўйга таклиф қилмасликни ўйлаб, Шойим полвон:

— Тўй сизларсиз ўтармиди,— деди.— Айтамиз. Ваҳобов томоқ қириб:

— Бугун кенгашда билдирилган қимматли фикрларнинг мағзини чақиб, хулоса чиқариш ўрнига... Қайсарсиз, полвон! — деди. — Боринг. Тез қайтинг.

Шойим полвон ичида Ваҳобовни раис-паислиги билан қўшиб болохонадор қилиб сўқди-ю, хайр-маъзур маъносида енгилгина бош ирғаб, эшикни ёпди. Кейин, хомуш ташқарига йўл оларкан, ижозат сўрагани учун ўзидан ҳам ранжиб, бедодликка чидаёлмай, тажанглик билан тўнғиллаб қўйди.

Кўча чароғон, ҳаммаёқда чироқлар чарақлайди. Ресторандани, қаёқдандир гумбурлаган мусиқа садолари таралади. Меҳмонхона олдидаги майдоннинг ҳар ер-ҳар ерида одамлар тўп-тўп бўлиб гурунглашиб туришар, кифтларига қайиши узун сумкача осган, калта этакли алламбало кийган малласоч қизлар эса уёқдан-буёққа сайрона-ҳайрона кезмоқда эдилар.

Ҳамон харидорлар билан гавжум магазинни айланиб, Шойим полвон меҳмонхонанинг орқа тарафига ўтди. Узоқдан оппоқ «Жигули»ни кўрди. Темир-панжара дарвозани қулфлаётган Мирфаёзни таниб, одими-ни тезлади.

Мирфаёз машина эшигини очиб:

— Келдингизми, мулла ака,— деди.— Кетдик!..

Мирфаёз «Жигули»сини келинчакларнинг уйдайдид билан безаган экан: орқа ойнасига оппоқ бурма парда сирилган, оёқ тагига гулли тўшанча ёпиб, ўриндиқларига буруннинг қонидай қип-қизил матодан жилд кийдирибди. Полвон орқа ўриндиқда ўтираркан, ҳалигина рўй берган дилғашликни унутгандек бўлиб, юмшоқ жилдни ҳавасланиб силади. Сўнг, тунги Тошкентнинг гўзал манзараларига суқланиб тикилди. Аҳён-аҳёнда гилдиракларю тепасидаги симларидан учқун сачратиб елаётган трамвайлар, троллейбусларнинг ғувиллаб елиши, симёғочларга осилган чамандек чироқларнинг чарақлаши, хиёбонларда сайр этиб юр-

ган йигит-қизларнинг хушнуд-хушчақчақлиги завқини тошириб юборди:

— Шаҳар яхши-да!— деди. — Ўз-ўзингизга бексиз. Саккиз соатлик ишдан кейин биров мушугизни пишт деёлмайди. Боғлар, чойхоналар кўп, ҳар хил томошахоналар улардан кўп... Сизларга ҳавасим келади, оғайним!

— Э, шаҳарда яшаш оғир-э, мулла ака!— деб, Мирфаёз бош чайқади.— Ресторанлару томошахоналарнинг роҳати сизга ўхшаган меҳмон акаларимизга буюрган. Биздек шаҳарликлар учун улар... Ойдан ҳам узоқ, Қуёшдан ҳам олисда. Э, нимасини айтай!.. Ойлик маошимиз юз элликнинг нари-берисида. Ана шундан ўзингиз тушуниб олаверинг-да, мулла ака.

Шойим полвон уни ваҳимачи гумонсираб, гапларига ишонмай:

— Келин ишлайдиларми?— деб сўради.

— Ишлайди,— деди Мирфаёз.— Келин чевар. Рўзгор юмушларидан бўш вақтларида дўппи тикиб, мижозларга кўтарасига берворади. Баъзан-баъзан ўзим ҳам киракашлик қилиб тураман. Энди... сабаби тирикчилик-де, мулла ака!

— Тўғри қиласиз, оғайним,— деди Шойим полвон.— Киракашлик ҳам меҳнат.

Орага жимлик чўкди.

Шойим полвон кўчага юзланиб, шаҳарнинг бу қисмида тобора одамлар сийраклашаётганини пайқади. Кўп ўтмай, сершовқин-серқатнов йўллар, деразалари чароғон қаватли иморатлар ортда қолиб кетди. Салдан сўнг деворлари бир-бирига туташ, боғлари сокин шовуллаётган ҳовлилар бошланди.

— Шаҳарда яшаш осон эмас, мулла ака,— деди Мирфаёз, тагин ўша оҳангда давом этиб.— Бизда қиз узатишдан қийини йўқ. Олтисида олсангиз ортади, етти-сидда олсангиз етади, деган мақолниям шўри қуриган бир тошкентлик тўқиган бўлса керак. Оловурасиз, оловурасиз, барибир яна кам-да! Эрта бир кун қиз узатаётганда жами олган-йиққанингизга қўшиб полний мелию спалний каравоти билан қўшқўллаб берасиз. Оғир, бизда оғир!.. Лекин, эшитишимча, сизларда ўғил уйлантириш жа қийин эмиш-а? Қиз тараф қалин пулини катта олади, дейишади. Ростми шу гап?

Шойим полвон унинг гапларидан ҳайратланарини ҳам, таассуфланарини ҳам билолмай ўтирарди, чакка қашиб:

— Бошқаларни билмайман-ку, лекин мен учун қийин бўлаётгани йўқ,— деди.— Беш-қиз узатдик. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, берган пулларини кўзим кўрди, қўлим тутди, аммо-лекин қўйни қўнжим кўрмади. Ҳаммасиникини ўз-ўзига куёв саломида, қиз чарларида, кейин бешик тўйларида ёнимдан қўшиб-чатиб, зиёдиси билан қайтарганман. Биттаю битта ўғлим бор. Беш ёшида суннат тўйисини ўтказганмиз. Йигирма йилдан бери никоҳ тўйига атаб йиғдик-йиғиндик. Шу йил институтни тугатиб борди. Эру хотин шунга илҳақ эдик, энди ҳеч қийналмай уйлантиряпмиз.

— Қанча қалин пули тўладингиз?— деб сўради Мирфаёз.— Е тўй куни бериладими?

Шойим полвон мийиғида кулиб:

— Келинг, миннат бўлмасин, берганимни эмас, олганимни айтайин, оғайним,— деди.— Кенжа қизимизни узатганимизда икки минг нақд пулидан ташқари келин либослари, қайнона-қайнотага сарполар, энг сара ундан уч-тўрт халта, бир-икки қоп гуруч, шунга яраша ёғ, қанд-курс... Яна битта боқиманда қўчқор билан бир соғин сигир олганмиз. Аммо-лекин бунга беш-тўрт йил бўлиб кетди.

— Демак, ҳозир кўпроқ экан-да?

— Ҳа, шунақароқ,— дея полвон ташқарига тикиларкан, тагин Муҳтор ҳофизни тўй даврасини гурулла таётган алфозда тасаввур этиб, нечундир юраги жиз этди.— Тошкан ҳам роса кенгайиб кетган экан-да. Ҳали кўп юрамизми, оғайним?

Сердарахт, кимсасиз кўчадан секин ўтиб боришарди. Ҳаммаёқ жимжит. Кўча бўйларида пастак панжалар билан ўралган боғу боғчали ҳовлилар қоядек қорайиб турар, рангин пардалар тортилган қўшқават деразалардан қоронғилик қаърига нур таралмоқда эди.

— Келиб қолдик,— деди Мирфаёз.— Ҳув анави неон чироқ ёниб турган симёғоч ёнидаги ҳовли Мухтор акамланики бўлади. Кўчамизда фақат бизда шунақа чироқ бор.

Шойим полвон бу овлоқ маҳалланинг ободлигини, оромбахшлигини ҳис этди: ҳовлилар мевазор боғ, атроф-теварак осойишта.

Мирфаёз қўнғирранг темир дарвозага тақаб машинани тўхтатди:

— Келдик, мулла ака,— деди. Сўнг, машинадан тушаётиб, қисқагина бабаплатди.— Буниси бизнинг ҳовли.

Шойим полвон ғиштин иморатга боқиб:

— Яхши,— деди. Ва ён-верига разм соларкан, майин, намхуш ҳаводан энтикиб нафас олди. Кўкка боқиб, ғуж-ғуж чарақлаган юлдузларни кўрди.— Жуда муслмонобод жойда яшаркансизлар.

— Уйга кирамизми?— деди Мирфаёз.— Кооот-та боғим бор. Кўрасиз.

Полвон кулимсираб:

— Раҳмат,— деди.— Насиб қилса, яхши кунларда боғингизни кўрармиз.

Шу аснода дарвоза ўртасидаги кичкина эшик очилиб, шим кийган охудеккина бир қиз кўринди:

— Вой, адажон, ишдан қайтиийми?— деди ва нотаниш меҳмонга нигоҳи тушдию, чўзиб салом берди.— Ассалом алайкўўм.

Шойим полвон бош ирғаб, кўча ўртасига ўтди.

— Ойинг уйдаи, қизи-ий?

— Уйдаи. Кирасилаи, адажон?

— Ҳозир қайтиб кетамиз,— деди Мирфаёз.— Мухтор амакингланикига зарил бир иш билан келдик. Эшикни қулфлаб қўявер, қизи-ий.

— Хайр, адажон!..

Баланд ғиштин бино ўртасидаги гулдор, қўш қаватли дарвозага яқинлашиб, Мирфаёз қўнғироқ тугмасини босди. Ичкарида «булбул» чаҳ-чаҳлаб сайрагани ҳамочо, ав-авлаб бир ит ҳурди.

— Мухтор акамла ўзимизнинг жайдари итларни яхши кўрадила. Зўр бир итлари бор.

— Ит яхши-да,— деб қўйди полвон.

Шу пайт шип-шип оёқ товушлари эшитилди, ҳаял ўтмай, эшик очилди.

Тўла-тўқ юзи чўзинчоқ, ўттиз ёшлардаги йигит:

— Мирфаёз ака, ўзингиз-ку,— деди.— Киравермай-сизми?

Йигит билан саломлашиб, Мирфаёз:

— Айниддинжон, окагинам уйдаи?— деди.— Меҳмон олиб келдим.

— Албатта-де!..— деди йигит.— Қани, марҳамат қилсинлар.

Шойим полвон остона ҳатлаётиб, бурчакда калласи шерникидек бир итни кўрдию чаққон Айниддинга ёнлашиб, қўл олишди:

— Бардамсиз? Жамоат тинч-омонми, оғайним?.. Итингиз жуда баҳайбат экан-э!..

Айниддин кулиб, эсон-омонлик сўрашган бўлди, сўнг:

— Қўрқманг, итимиз қопмайди, ақлли,— деб, йўл тортди.— Келаверинглар.

Полвон ҳайратланиб атрофга кўз югуртирди: иккала томондаги нақшинкор, чароғон уйларнинг деразалари ланг очиқ, серҳашам пешайвонларга ишком кўтарилган, ўнг бетдаги ишком чеккасида бўз ёпинчиқ кийдирилган «ГАЗ—24», чап тарафдагисида эса қаймоқранг «Жигули» оппоқ булутдек бўлиб турибди. Ўртадаги хиёбонсифат йўлакнинг икки ёни бамисоли поёнсиз гулзор, мевазор боғ. Боғда барқ уриб очилган қизил, оқ, нопармон... гуллар. Ҳавода ўткир нозбўй, райҳон ҳиди анқийди. Хиёбоннинг ўртарағида, хиёл чап томонга жимжимадор панжарали темир сўри ўрнатилган. Сўрининг ўнг тарафида мраммар ҳовузча... Ҳовузчада мўъжазгина фаввора. Фавворадан аллаловчи оҳангда ҳовузчага жилдираб сув отиляпти. Сўри тепасидаги рангин чироқлар шодасидан ёғилаётган камалакранг нурлар сели бу гўзал гўшага ажиб бир сеҳркор манзара бахш этган.

Хонадон соҳибларининг саодатмандлигидан дарак бергувчи ҳашаматдан ҳам кўра, муҳташам ҳовлининг бениҳоя даражада жимжитлигидан тобора, Шойим полвон мутаассирланиб, юҳо сукунат ютиб юборадигандек, секин одим отиб бормоқда эди.

Камалакранг нурларга ғарқ бўлиб сўрида ўтирган Мухтор ҳофиз қоп-қора чопонни елкасига ёпиб, оғир ўридан қўзғаларкан:

— Мирфаёз, сира тинч юрмайсан-де, а, оқаси,— деди.

Бейхтиёр кўнглини пушаймонми, надоматгами менгзаш нимадир чулғаётганини ҳис этиб, Шойим полвон аянам одимини секинлади.

Мирфаёз эса чаққонлашиб:

— Окажон, хизматингиздамиз!..— деди. Қуюқ сўрашди. Сўнг полвонга ишора қилди.— Мулла акамнинг сизда жуда зарил ишлари бор экан, йўқ деёлмадим, окажон.

Мухтор ҳофиз:

— Майли, тўғри қибсан, — деб, полвон билан саломлашди. Тўрға ўтқазди. — Хуш келибсиз, меҳмон.

— Хушвақт бўлинг, оғайним!.. — Шойим полвон дунёга тинчлик, юртга ободлик тилаб фотиҳа ўқиғач,

қўлини кўксига босди.— Бемаҳалда безовта қилдик, оғайним, бенаватмиз.

— Ҳечқиси йўқ, меҳмон,— деди Мухтор ҳофиз, сўнг ўғлига буюрди.— Амақингга чой қуйиб бер... Дастурхон ёз.

— Раҳмат, оғайним,— деди Шойим полвон.— Вақтимиз тигизроқ.

Мирфаёз бетоқатланиб:

— Жа шошилиб турибмиз, оқажон,— деди.— Мулла акамнинг арзларини эшитиб, тезроқ бизга жавоб берсангиз бўларди.

Полвон чойдан хўплаб, муддаога кўчди:

— Сизни яхши кўрганимиздан келдик, оғайним,— деди.— Боя телевизорда ашулангизни эшитдигу, меҳримиз ийиб кетди.

— Маза қилдик, оқажон!— деди Мирфаёз, бош чайқаб.— Бай-бай, овозингиз эритворди-е!..

Бирдан чеҳраси ёришиб, Мухтор ҳофиз томоқ қирди:

— Ҳалиям ўша куни сағал шамоллаган эдим,— деди ва ҳиммати қўзиб, полвонга юзланди.— Ҳойнаҳой бизга хизмат бўлса керак, а, меҳмон?

— Яшанг, оғайним!— деб, тагин Шойим полвон қўлини кўксига қўйди.— Йигирма бешинчида тўйим бор. Биттаю битта ўғлимнинг никоҳ тўйи... Илтимос, сазамни синдирманг лекин?

Ҳофиз ўйчан чимирилиб, оқ оралаган чакка сочларини тортқилай бошлади.

Мирфаёз, полвонга маънодор кўз қисиб:

— Оқажон, мулла акам ранжимасинлар,— деди.— Илтимос-де?..

Ҳали-замон рад жавоби эшитиб қоларидан ҳадиксираб, Шойим полвон:

— Баҳонада бизнинг Бухороларниям бир сайр қилиб қайтасиз,— деди.— Хўп деяверинг, оғайним?

— Бухорода улфатларимиз кўп, беш-ўн марта борганман. Бухороликларнинг тўй тарқагандан кейинги улфат базмларини эсласам...— Мухтор ҳофиз остки лабини тишлаб, бир зум жим қолди.— Тўй эгасининг ошна-оғайниларию ёру биродарлари заифату зарофатни қайтадан бошлаб, тонг отгунча ашула айтиришовуради, қўймай раққоса бечораларни ўйнатишовуради... Э, биламиз бухороликларни, меҳмон!

— Биз сизга озор бермаймиз, оғайним.

— Афсуски, йигирма бешинчида бандман-да,— деб Мухтор ҳофиз ёстиқни кўтариб, телефонга ишора қил-

ди.— Сизлар келмасдан сағал олдинроқ Шамси Тўраевич¹ қўнғироқ қилган эди.

Беихтиёр Мирфаёз суҳбатга аралашиб:

— О-о, Шамси Тўраевич!..— деди. Кулди.— Зўр одам, а, ока?.. У кишининг уақхонлари Баширжон Зайнишевни² кўрган эдим бугун. Эртага Мухтор ақохонимизни бир зиёрат қилгани ўтамиз, дедила.

Мухтор ҳофиз Мирфаёзга нохушроқ нигоҳ ташлаб, тагин полвонга юзланди.

— Гап шундаки, йигирма бешинчида Шамси Тўраевич ўғлини уйлантираётган экан, лекин мен ўша куни нозикроқ бир жойга айтилганман,— деди.— Агар тўйингизни йигирма еттинчига кўчирсангиз, боришим мумкин... Ана кейин, сизнинг баҳонангизда, ошнамизниям муборакбод этиб қайтамиз... Маъкулми?

Шойим полвон хомуш бошини қўйи солди: қандоқ бўларкин?

— Хўп, денг, мулла ака!— деди Мирфаёз.— Мухтор акамла ҳамманикигаям боравермайдилар. Тўйингиз зўр ўтади, буёқда обрўю мартаба ҳам дегандай...

— Э, мен тўйни обрўю мартаба учун қилаётганим йўқ, оғайним!..

Полвон раисдан базўр тўйга рухсат олганини эслади. Ҳозир вақт нозик, ҳадемай ёппасига йиғим-терим бошланиб кетади. Шундай вазиятда тўйни икки кун орқага суриш, боз устига, атроф-теварақдаги қўниқўшнининг тўйини бошқа пайтга кўчиртириш бениҳоя мушкуллигини ўйлаб, юраги сиқилди. Аммо-лекин на-чора!

— Майли, мен рози.

Мухтор ҳофизнинг чехраси янаям ёришди, лекин негадир аллатовур мутеёна кулимсираб:

— Унда закалат пули ташлаб кетасиз, меҳмон,— деди.

Боятдан бери суҳбатга жимгина қулоқ солиб ўтирган ҳофизнинг ўғли Айниддин:

— Албатта-де!— деди.— Шунда ишончлироқ бўлади-да, а, ада?

— Шундай...

Гарчи закалат пули тўғрисида меҳмонхонадан чиқаётганидаёқ ўйлаб қўйган бўлса ҳам, ноҳос кўнгли

¹ Неъмат Аминовнинг «Елғончи фаришталар» қиссаси қаҳрамонларига ишора.

дарз еб, негадир полвон нигоҳини ҳофиздан олиб қочди, Айниддин томонга эса қиё ҳам қарамай.

— Майли, буёғи ҳам сиз айтганча бўлсин,— деди.— Тошкан магазинларидан ул-бул харид қилиш учун олиб келган пича пул бор эди.— Полвон қўйнидан бир даста ўн сўмлик чиқариб узатди.— Мана, марҳамат, оғайним.

Мухтор ҳофиз, ҳалигидай кулимсиш билан пулни кўрпача остига тиқиб, телефон ёнидан қизғиш бир дафтарчани олди. Муқовага қистириб қўйилган кафтдеккина қоғозлардан бирини полвонга бериб:

— Буни йўқотманг, менинг исми шарифим, адресим ёзилган,— деди.— Энди мана бу ерга ўзингизникини ёзиб қўйинг. Лекин албатта йигирма олтинчида эрталаб бирор ишончли одамингиз келсин, бизни бошлаб боради.

— Маъқул.— Полвон дафтарчага тураржойини қайд этиб, нари сурди.— Бизга яна хизмат борми?

Мухтор ҳофиз кифт учириб:

— Утирсангизлар, дастурхон тайёр,— деди.

— Энди бизга рухсат берасиз.

Мирфаёз чўк тушиб:

— Қани, мулла ака, омин, денг,— деди.

Шойим полвон фотиҳа ўқиди. Урнидан турди. Сўри зинасидан тушаётганида чап қанотидаги чароғон уй телевизорида кино лавҳалари кўзига кўринди, қулоғига болакайларнинг ҳаяжонли пичир-шивирлари элас эшитилди... Аммо ҳамон ҳовлида ғаройиб бир жимлик кезар, гўё сукунат шабадага айлангану сершоҳ-сербутоқ дарахтлар оралаб, оҳиста шитирлаётгандек эди.

Елкасига тўн ташлаб олган Мухтор ҳофиз, сўри остидан лапанглаб чиқиб оёғига суйкалаётган каттакон ола итнинг калласини қашлаган кўйи, пешайвон ёнигача борди.

Ҳофизнинг елкасидаги қоп-қора тўними, қуштумшуқ бурни ёхуд тўсдек қора сочими, хуллас, нимасидир қора қарғага менгзатаётганини илғаб, полвоннинг кўнглига шубҳа ўрлади:

— Боришингизга ишонсам бўладими, оғайним?— деб сўради.

— Гап битта: бормаган номард.

— Қасам ичманг-э, оғайним. Қасамхўр— худонинг душмани.

— Бўдмаса гапни айланторманг-де, ока!— деди ҳофиз қовоғини уюб.

— Узр, оғайним, узр. Бенаватман.

— Бўпти! Хайр...

Мухтор ҳофиз итини эргаштириб, чапга бурилиб кетди. Лоақал меҳмонларни дарвозагача кузатиб бормади.

Айниддин эса остонада қуюқ хайрлашаркан, албатта боражакларини айтиб, яна бир карра полвонни ишонтирди.

* * *

Аста-секин никоҳ базми қизиб борар, Шукур хушрўй тинмай шўх-шан қўшиқлар куйлар, Ойпарча париваш чаппар уриб рақс тушар, лекин барибир Шойим полвон ҳамон хомуш, ҳамон хуноб эди.

— Хайронман!— Полвон шап этказиб тиззасига урди.— Келиши керак эди, келмади-да, номард!

— Ҳалиям ўшани ўйлаб ётибсанми? Ўзинг ҳам... Қўй-э, полвон!— Раис қўл силтаб, шартта камзулини кийди. Кўкрак чўнтагидан соатини чиқариб, ёруққа тутди.— Тўққиз ярим бўляпти-ку!

Вакил сергак тортиб, раисга саволчан тикилди: кетмиами?

— Энди биз турамыз, полвон,— деди Қудратов.

Илкис анграйиб, Шойим полвон:

— Нима-а?— деди.— Еқмадими, раис?

— Еқмади,— деди Қудратов кулиб.— Отарчиларинг ўзимизнинг ўргамчик болалар экан.

Ҳазилми-чинми, барибир эрта айни маънодаги нохуш гап-сўзлар қишлоқ оралаб қолишини полвон биларди. Аммо бошқа... мутлақо бошқа бир маломатдан ҳам хавфсирамоқда эди, лаблари тумшайди:

— Ихтиёрингиз,— деди.— Зоримиз бору зўримиз йўқ.

Домла Азизов хийла сарқушланиб қолган эди, полвоннинг елкасига қоқиб:

— Қудратов ҳазиллашяптилар, Яхши-ев!— деди.— Сизнинг тўйингизни ташлаб кетармидилар.

— Ҳазиллашаётганим йўқ,— деди раис, фотиҳага қўл очиб.— Қани, полвон, болаларинг бахтли, ували-жували бўлишсин, жўра. Янаги йил шу кунларда не-вара тўйингдаям яйраб ўтирайлик!..

Ҳафсаласизгина қафтларини юзига тортиб, Шойим полвон:

— Майли... — деди.

— Полвон, ўзинг биласан-ку, колхозда бундан ҳам бошқа кириб чиқишимиз зарур бўлган саккиз-тўққиз жойда тўй бор, — деб, Қудратов жойидан қўзғалди. — Исмоил омборчиникига боришимиз керак ҳозир, пешинда ўғли тайинлаб кетган эди.

Қўрғонтепалик Исмоил омборчи райПОда ишлайди. Кенжа ўғлининг тўйини ўтказяпти. Уникига хоразмлик созандалар келишгани кечадан буён етти даҳада шов-шув гап. Шуни эслаб, негадир полвоннинг юраги жиз этди-ю, баттар хомуш тортди.

Мактаб директорининг катдан сурилиб тушаётганини кўриб, раиснинг энсаси қотди:

— Сиз ўтираверинг, Азизов! — деди чимирилиб. — Тўй охиригача бу ерда бўлишингиз керак.

Бошига соябони кенг шляпасини қўндираarkan, Азизов:

— Исмоил омборчи кеча бизгаям хабар юборган, — деди. — Уқувчимиз эди, бормасак ранжийди-да, ўртоқ Қудратов.

Домланинг бетайинлиги полвонга малол ботди:

— Майли, бу кишигаям рухсат, — деди. — Бораверинглар.

Раис кўнгилчан оҳангда:

— Энди келининг уйингда-ку, кўп сиқилаверма-да, полвон! — деб, қўлтиғидан олди. — Агар Ҳотамтойга ўхшаб, бу... ношукр одамларга биттадан қўй тутқазворсанг ҳам бирибир гап топиб кетишади. Тўйинг жуда зўр ўтяпти, жўра. Юр, бизди кузатиб қўй.

Улар олдинма-кейин бостирмадан ўтиб, ҳовлига кирдилар. Уйлар билан қуршалган кенг ҳовлида хушхўр кабоб ҳиди анқир, кунботар тарафдаги девор олдида уч-тўрт йигит узун кўралардаги чўғланган пистакўмирни елпир, сал наридаги қатор дошқозонлар осилган ўчоқлардан атрофга чарсиллаб учкун сачрар, пешгир таққан ошпазлар кўкка ўрлаётган паға-паға буғ орасидан кўзга алланечук хаёлий кўринишар; фармонбардор кайвони холаю қақажон аёллар бир-бирларига гап маъқуллаб, хушҳол ҳиринглашганча, таванхонадан даврага гоҳ баркаш, гоҳ товоқ кўтариб ўтмоқда эдилар.

Қудратов ҳовли ўртасида тўхтаб:

— Қанча биринж дамлатмоқчисан, полвон? — деб сўради.

— Юз кило,— деди, Шойим полвон.

— Ҳм-м... Қовурдоқ, сомса, шашлик... Паловинг исроф бўлар-ов, полвон! Ҳозир вақти, айт: биринжинг тенг ярмини дамлашсин.

— Йўқ, энди кеч, биринж ивитиб қўйилган,— деди Шойим полвон, дарвоза сари юриб.— Қолса, эрта пешин дала шийпонларига жўнаттираман.

— Қайсарсан-да, полвон... Келин-куёв даврадан қачон туради?

Шойим полвон раисга таажжубланиб қараб:

— Қачон бўларди, тўй тугагандан кейин-да!— деди.

— Ешларга раҳминг келсин, тўйни кўп чўзма!

Ҳали йиғим-терим ёппасига бошланиб кетмаган, бир неча кундан бери фақат колхозчиларнинг ўзи пахта теришаётган эди. Аммо ҳар куни терим суръатини ошириш, тобора тўйларни камайтириш ва тонготар базму томошаларга чек қўйишни юқоридагилар сурункасига талаб қилишаётганидан Шойим полвон хабардор эди, шу боис раиснинг ажабтовур жонкуярлиги замиридаги асл муддаони англаб:

— Хўп,— деб қўя қолди.

Дарвоза олдига шакароб қилиб сув сепилган. Рўпарадаги катда полвоннинг тўнғич куёви Улуғбек ҳамда уч-тўрт оқсоқол меҳмон кутиб, гурунглашиб ўтиришган эди. Уйинқароқ болалар эса, деворларга тақаб қўйилган машинаю мотоцикллар оралаганча, қийқиришиб-қувалашиб юришарди.

Қудратов чеккароққа ўтиб:

— Улуғбек, буёққа ке қани, иним,— деди.

Улуғбек чаққон яқинлашиб:

— Лаббай, раис бова,— деб, қўл қовуштирди.

— Мен боя қайнотангнинг гапига дурустроқ тушунолмадим. Айт-чи, нега келмади энди у ноинсоф ҳофиз? Кўзинг билан кўрдингми уни? Гаплашдингми ўзинг?

Улуғбек бош чайқаб:

— Узини кўролмадим, раис бова,— деди.— Қўшни кўчадаги ҳамсоясиникида тўй бор экан, шунинг учун келмади чоғимда. Ҳамсояси амалдор одам шекилли, кўчаси «Чайка», «Волга»ларга тўлиб кетган. Уша ердаги одамлардан Мухтор ҳофизнинг ҳовлисини сўрадим... Ҳофиз уйида эдими, йўқ эдими— бунисини билолмадим. Лекин ўғлини кўрдим. Келганингиз яхши бўлди, адамнинг мазалари қочиб қолди, боролмайдилар, деб пулни қайтариб берди.

— Ҳе-э, ўша адангни... деб ёқасидан олмадингми?

— Айтдим, аввалига бизларни ишонтириб, нима учун энди алдаяпсизлар, дедим. У, агар маъқул кўрсангиз, консерваториядаги студент уяхонлардан бештўрттасини сизга қўшиб берай, деди. Мен кўнмадим, раис бова.

Раис ғудраниб:

— Аттанг... аттанг!— деди. Сўнг оқсоқолларга хайр маъносида бош ирғаб, машина томон юрди.

Тўй тарқамай, ҳалитдан уларнинг қаёққадир жўнаб кетишаётганига таажжубланиб, Улуғбек:

— Ҳали эрта-ку, қаёққа шошаяпсизлар, раис бова?— деди. Сўнг қайнотасига юзланди.— Бова, нега меҳмонларга жавоб бердингиз?

Шойим полвон ҳамон қовоғини уюб:

— Қўйинг, булар омборчиникига бориб, хоразмликларнинг ўйинини томоша қилмоқчилар,— деди.— Ҳошим акангизни айтиб чиқинг буёққа. Ошпазлар ёнида бўлиши керак.

— Ҳошим акам йўқлар,— деди Улуғбек.

Баттар алами қўзиб, полвон ялт куёви томон ўгирилди:

— Ҳа?!— деди.— Қаерда у бойвачча?

Улуғбек қизларникидек узун киприкларини пирпиратиб:

— Билмадим, бова,— деди.— Мендан пешин пайти мошиннинг калитини сўраб олган эдилар. Қайтиб кўрганим йўқ.

Ҳошимни омборчининг тўйига жўнаворган гумон қилиб, полвон:

— Ў, беоқибат-эй!— деди тутатиб.— Уям кетганми-а?

Раис тобора полвоннинг тажангланаётганига ажабланиб:

— Нима, шу тобда Ҳошимга бирор зарур ишинг борми?— деди.

— Машинангизни ким ҳайдайди ахир?

Раис Вакилга ишора қилиб:

— Мана, иним уста эканлар,— деди.

— А-а, оғайнимиз ичиб қўйдилар-ку?!

— Э, биз самолёт бўлсаям ҳайдайверамиз!— деди Вакил, чўнтагидан бир шода калит чиқариб.— Борми самолёт?..

Шу аснода раис ташвишмандлик билан полвон-

ни чеккага тортиб, райондан қўнғироқ қилишганини айтди:

— Областан раҳбар ўртоқлар келишаётганмиш,— деди. — Ўзинг биласан-ку, ҳар йилгидан ҳам бу йил аҳвол чатоқ. Тўйингни саҳаргача чўзворма. Эртага имкони борича келин кўрдиниям бундайроқ ўтказтиравер. Майли, пешингача аёллар келин кўрди билан овора бўлишар, лекин ўзинг эртароқ ёвонга чиқмасанг бўлмайди, полвон. Эртадан бошлаб ҳамма пахтага қувилади. Биттаям одам қолмайди. Савдо ташкилотлариям тақа-тақ ёпилади, магазинчилар ҳам кундузи пахта теришлари керак. Ҳатто дўхтирлар ҳам!.. Буйруқ шунақа.

— Бу машмашаларнинг ҳаммаси менинг тўйимга қараб турган экан-да, раис?

— Тушунсанг-чи, полвон, ҳар йили аҳвол шу-ку, жўра!— Раис билагидан сиқиб, аста шипшиди.— Биз ҳозир омборчиникига томошага бораётганимиз йўқ, тўйини эртароқ тарқаттирвормоқчимиз. Нима, райком вакилни бекорга юбориб қўйибди, дейсанми?.. Падари-га лаънат ўша ҳофизингни! Икки кун олдинроқ ўтказиб олганингда, балки бу замамалар бўлмас эди.

Шойим полвон орқага тисарилиб:

— Майли, раис,— деди.— Иложимиз қанча!..

Ночор-ноиложлигини англамоқчидек, Қудратов кифтига қоқиб, тезгина хўшлашди. Кўча ўртасида ғингиллаб турган машинанинг орқа ўриндиғига ўтириб, эшикни ёпди.

Вакил ойнадан бошини чиқариб:

— Хайр, Шойим ака!— деб, қатъий тайинлади.— Ўртоқ Қудратов тушунтирган бўлсалар керак, эртага келин кўрдиниям байрамга айлантирворманглар!..

Шойим полвон ичида ижирғаниб, қўлини кўксига босди:

— Хўп бўлади, оғайнижон!

«Газик» вағиллаб жойидан жилар-жилмас, полвон ғудраниб ортига бурилди. Ҳошимжоннинг кимнингдир тўйига дом-дараксиз кетиб қолгани негадир ҳамон алам қилмоқда эди.

Куёви чой узатиб:

— Келинг, бова,— деди.

Полвон катга омонат чўнқайди.

Яна оқсоқоллар суҳбатга киришиб, тўйнинг яхши ўтаётганини айтишди.

Шойим полвон индамай, фаромуш бош ирғади.

Қамбар — маҳсидўз, нашватидеккина, носкадисини кафтида сийпалаб ўтирарди, беихтиёр полвоннинг юрагига туз сешиб:

— Агар Мухтор ҳофиз келганида борми, базм яна-ям бошқача бўларди-да, полвон! — деди.

— Эй, Қамбарвой, аста айтасизми-я! — деб, Баҳром оқсоқол баттар ўртади. — Агар у катта ҳофиз келса, чор атрофда бунга етар томоша бўлмасди-ку! Энди халқ, полвон бизди алдаб қўйди, деб ўйламаса бўлгани.

Яхшиямки, куёви пиёлани тутқазган экан, Шойим полвон не деярини билолмай, шамага тикилиб, чойдан ҳўплади, совиб қолган чой томоғини куйиштириб ўтди. Ҳазин хўрсинди, сўнг:

— Насиб қилмаган экан-да, Баҳром ака, — деди. — Ва, бу маломатларнинг барига ўша — оқибатсиз Ҳошимжон айбдордек, надоматли назар билан куёвига қаради. — Нима учун сўрамай-нетмай машинангиз калитини унга бериб юбордингиз?! Қаёққа кетаётганини айтганмиди ўзи?

Улуғбек тагин киприкларини пирпиратиб:

— Айтмадила, — деди. — Тошкентдан қайтган пайтимда икковларингиз шу ерда гаплашиб ўтирган экансизлар...

Нечундир бирдан қулоқлари чип битиб, бир зум Шойим полвон бошини қуйи солди.

Чошгоҳдан бери Улуғбекни кута-кута, ҳовлида қўним тополмай, ахийри Шойим полвон кўчага чиқиб, катда хомуш ўтирган эди.

Бир маҳал, ишшайиб Ҳошимжон келиб қолди. Оёғида ялтираган қора туфли, эгнида янги жигарранг шиму қизғиш тўр кўйлак, сочини устарада қирдириб, бошига чорқирра чустий дўппини қўндириб олган. Жу-да пўрим.

— Ясанволибсиз-ку, бойвачча, — деди полвон. — Йўл бўлсин?

— Энди буёғи томоша-да, Шойи амаки, — деб, эркалангандек жилмайди Ҳошимжон. — Ҳамма ишларни бўлдиқ ҳисоб. Агар ижозат берсангиз, тошканлик созандалар келгунча, Исмоил омборчиникига бориб қайтмоқчиман. Биласиз, укаси мактабда бирга ўқишган ошнаимиз.

— Ҳовлиқма, — деди Шойим полвон. — Ҳали бу ерда сен қиладиган ишлар кўп.

Ҳиёл жимликдан сўнг, аллатовур беҳаловат тарад-

дудланган кўйи, Ҳошимжон чўнтагидан бир даста уч сўмлик чиқариб, ийманибгина:

— Шуни олиб кўйинг, Шойи амаки, — деди.

Полвон таажжубланиб:

— Нима бу, бойвачча? — деб сўради. — Тўёнами?

Ҳошимжон қизариб:

— Тўёна-да, Шойи амаки, — деди.

Э, бола фақир-а, қарз деб ўйлаган экан-да, деган фикрни кўнглидан кечираркан, ўтмишдаги ғамгин бир манзара — осма чироқнинг заъфарон нуридан ғира-шира совуқ хона... сандал кодагида мудҳиш дақиқани таҳлика исканжасида ихраниб кутаётган Бешим бурут... аламноқ чақчайган кўзлар хаёлида ёлқинланиб, Шойим полвоннинг кўкси қалқиб кетди: Бешим, чироқнинг асло ўчмайди, жўражон! Мана, кўряпсанми, бўйи бўйимиздек, лекин ақлу фаросати, орияту ғурури сеникидан ҳам, меникидан ҳам устиворроқ. Кўриб кўй, жўражон!..

Ҳошимжон полвоннинг кўзларига тик қараган кўйи кулимсираб:

— Олмасангиз хафа бўламан, Шойи амаки, — деди.

— Сен мендан қарздор эмассан, ўғлим. Отанг раҳматли урушда мени ажалди оғзидан омон олиб чиққан. Ушанда ўлиб кетсам, бу тўю тантаналар қаёқда эди дейсан! — Овози титраб, Шойим полвон қилт этиб ютди. — Қўй, у гапингни қайтиб айтма, ўғлим.

Ҳошимжон пулни полвоннинг ёнига қўяркан:

— Сиз менга кўп яхшилиқлар қилгансиз, Шойи амаки, — деди. — Яхшилиқларингиз олдида мен ҳаммаша қарздорман.

— Ҳошимжон, яхшилиқни пулга чақмайдилар. Агар яхшилиқни пулга чақсанг, сариқ чақачалиқ ҳам қадри қолмайди. — Шойим полвон шундай дея туриб, пулнинг боғичини узди. Иккита уч сўмликни буклаб, камзулининг кўкрак киссасига солди. — Давлатинг бундан ҳам зиёда бўлсин, ўғлим! Ма, буёғини келинга бериб кўй, жужуқларингни тўйида ишлатасизлар.

Полвоннинг меҳрчан чақнаётган кўзларига Ҳошимжон жавдираб тикилди. Билдики, олмаса — муқаррар ранжитиб қўядиган. Ночор пулга қўл чўзди.

Айни шу пайтда кўча бошида шитоб юриб келаётган Улуғбек кўринди.

Сабри чидамай, Шойим полвон ўрнидан туриб кетди:

— Ий-я, бир ўзи-ку! Қизталоқ ҳофиз бизди алдади-

микан-а, Ҳошимжон?— деб, куёвидан қичқириб сўради.— Меҳмонлар қани?

Оралиқ масофа узоқроқ эди. Улуғбек янада чаққон одимлаб, кескин қўл тўлгади.

Қўққис ичида нимадир чирт узилгандек, елкалари шалвираб осилиб, Шойим полвон:

— Тамом!— деди.— Худо урди мени. Мен соб бўлдим.

— Кўп куйинаверманг, Шойи амаки,— деди Ҳошимжон, тасалли бериб.— Отарчилар шу ердаям бор. Кечгача бирортасини топармиз ахир.

Шу аснода Улуғбек етиб келиб, ҳаммасини батафсил тушунтиргач:

— Энди нима қиламиз, бова?— деб сўради.

— Мени... мен бевурдни доғ ёққа солиб, дошқозонда қовурасизлар,— деди алам ва ғазабдан бўғриқиб. Хиёлдан сўнг, карахт кепатада ҳовлига ўтаётиб, ортига ўгирилди-ю, ялинч аралаш буюрди.— Гап шу: пул кетса кетсину обрў кетмасин. Қаердан бўлсаям тузукроқ отарчи топинглар?!

Вақт тиғиз, вазият қалтис эди.

— Сиз ҳовлига кириб кетганингиздан кейин, Ҳошимжон акам мени шоширдилар,— деди Улуғбек, ҳамон гуноҳкорона мўлтираб.— Бирор юмуш буюрган бўлсангиз керак, деб машинанинг калити билан ҳужжатларини бердим-да, ўзим Турди доирадасининг «Жигули»сида Бухорога жўнадим.

Омборчининг тўйига Ҳошимжоннинг бориб келмоқчи бўлганлиги яна ёдига тушди-ю, ҳамон уни гавжум тўйхонада таралла-бедод айш сураётган гумонсираб, полвон баттар тутақди:

— Яхшилик ярашмаган ялоқхўр!— деб, чойни сеппиб юборди.

Шу тобда дарвозахонадан оёқ товушлари эшитилди. Товонлар остида юраги эзгиланаётган каби зирқираб, ланг очик дарвозага Шойим полвон хўмрайиб қаради. Ичкаридан олдинма-кейин уч киши чиқди. Ва гўлдирашганча хайр-хўшлашиб, чапга бурила сола, ўзларини қоронғилик бағрига уришди.

Фигони фалакка ўрлаган Шойим полвон пешин чоғдан бери ана шундан— тўйхўрларнинг бирин-бирин тўзғиб кетишидан хавфсирамоқда эди. Дошқозонлардаги тансиқ таомлар, дастурхондаги нозу неъматлар энди увол бўлиб қолади. Ўйлаб қараса, бунга чи-

даш... қийин эмасдек, лекин оломоннинг таънаю маломатларига бардош бериш... оғир. Кўп оғир. Аммо на-чора?! Фарзандидек Ҳошимжонки аллақаёқларда улоқиб юргандан кейин, етги ёт бегонадан не гина... Мана, тагин биттаси соясини судраб чиқаяпти.

Полвон унга ўкрайibroқ:

— Ҳа, мулла Шавкат, шунақами ҳали?— деди.

Йигит таққа тўхтаб, камарини пайпаслади:

— Радиятир қайнаб кетди-е, полвон ака!..

Шойим полвон енгил нафас олди, сўнг гурунг асносида зимдан кузатиб, Шавкатнинг машиналар панасига ўтганини кўрди, лекин негадир қайтишига ишонмади. Ҳали-замон оқсоқоллар ҳам туриб жўнайдигандек, юрагига ғулу тушиб:

— Шашлик пишгандир,— деди куёвига.— Амакиларингизга яхшиларидан сайлаб олиб келинг. Зокир чаққонга айтинг, чойни аччиқ-аччиқ дамласин!

Улуғбек илдам юриб, ҳовлига кириб кетди.

Бу андишасиз сағир нега густоҳлик қилдйкан, деб Шойим полвон яна Ҳошимжоннинг айтмай-нетмай қаёққадир ғойиб бўлганини ўйлай бошлади: нима учун менинг шундай кунимда қаватимда туриш ўрнига... Қайси тўйхонадайкин-а?!!

* * *

«... пул кетса кетсину обрў кетмасин!...»

Илтижоли, шунинг баробарида мададбахш бу хитоб дам-бадам қулоқлари остида жаранглаётгандек туюларкан, Ҳошимжон айна шу кезде поёнсиз Қорақум бағрини тилиб ўтган илонизи йўлдан машинани шамолдек елдирмоқда эди.

Бирдан Шойим полвоннинг мотамсаро мунғайгани, кейин фармойишкорона таваллоси Ҳошимжонни тамом гангитиб қўйди. Гарчи нажот йўқлигини кўнглида сезиб турган бўлса ҳам дурустроқ санъаткор топиш илинжида хаёлан минг бир кўчага бош ураркан, туйқус Бобожон қўшиқчи ёдига тушди. Куни кеча машҳур қўшиқчи қўшни Туркменистоннинг Фароб туманига концерт қўйгани борганини эрталаб жўраларидан эшитган, лекин Ҳошимжон тўйни ташлаб кетолмаслигини айтиб, уларга ҳамроҳ бўлолмаган эди.

Беихтиёр кўнглидан кечган ўжар фикрдан Ҳошимжоннинг чеҳраси ёришиб кетди: ўша — машҳур Б о б о ж о н қ ў ш и қ ч и н и ё н и д а э н г с а р а ш о г и р д-

ларию раққосалари билан бирга тўйга бошлаб келади!

Фароб... машинада узоқ эмас, буёғи дарёгача элликта, дарёдан уёғи йигирма бешта— нари-бериси билан... етмиш беш чақиримлик йўл. Машина ҳам тайёр— Улуғбекнинг лотереяга ютган яп-янги «ГАЗ-24»и ҳаммиша гижинглаган тойдек хизматга шай. Кема дарғасини кўндириш эса қийин кечмас... Тушунар, у ҳам одам-ку, ахир. Тушунмаса: йўли кўп, тушунтиради.

Хуллас, бундоқ ўйлаб қараса, марра ўзиники!..

Вақт қисталанг эди, Ҳошимжон узоқ бош қотириб ўтирмади, ҳар дақиқани ғанимат билиб, таваккалига иш тутди— мақсад-муддаосини мўмингина Улуғбекка ҳам тушунтириб ўтирмай, дарҳол йўлга отланди.

Аммо Ҳошимжон анча кейин— қум кўчкилари кўмиб кетган машаққатли йўлнинг қарийб ярмини ортда қолдирганидан сўнг, негадир борган сари шаҳду шиддати сусайиб, шуурида махзун хаёллар кўлага мисол суринаётганини ҳис этди. Ўз-ўзига далда бераётгандек, мужмал кулимсиради. Дарёга яқинлашган сари эса шубҳаси зўрайиб, кўкси беадад куйишаётганини сезди, лекин тезликни пасайтирмади.

Ҳошимжон Бобожон қўшиқчининг жуда машҳурлигини ўйлаб, тобора ваҳимага тушмоқда эди. Ўз қишлоғидан чеккада бирор кимса танимас бир пахтакор бригадир ўғлининг никоҳ тўйига ҳатто ўзга юртларда ҳам ардоқли шундай қўшиқчи борармикан?.. Ахир, Бобожон қўшиқчи киму, Шойим бригадир ким?!

«... пул кетса кетсину обрў кетмасин!...»

Тўғри, Шойим полвонда пул йўқ эмас. Йигирма йилдан бери ёлғиз ўғлининг мана шундай эзгу кунини интиқлик билан кутиб, роса йиққан-йиғинган. Хуллас, пул... керагича топилар. Аммо-лекин масаланинг бошқа бир нозик жиҳати кўндаланг келиб қоляпти.

Гап шундаки, Бобожон қўшиқчи ёдига тушгани ҳамоно Ҳошимжон унинг бир кечалик, агар у жуда оёқ тираб туриб олса, ҳатто икки кечалик концерт пулини тўлаш шарти билан бўлса ҳам кўндиришни кўнглидан ўтказиб, албатта муддаосига эришажагига ишонган: кейин, шунинг баробарида, чамаси олти йил аввал ажабтовур бир тарзда учрашганлари-ю, ўша— қисқа фурсатли учрашув чоғидаги ўтли гурунгни эслаб, даб-дурустдан ҳаяжонланиб кетган ва ана шу ҳаяжон қуршовида жадал йўлга отланган эди.

Аммо мана энди кўнглига ғулғула тушяпти: Бобо-жондек машхур, Бобожондек ардоқли қўшиқчи ҳар қанча бўлса ҳам пулни писанд қилмай, концертни қолдиришга кўнмай, аллақаяёқдаги бир пахтакорнинг тўйига боришга унамаса-чи?.. Лекин... лекин Ҳошим-жоннинг юраги қаъридан отилиб чиқаётган сассиз-садосиз бир овоз иллоҳ ноумид қайтмаслигига ишонтиряпти. Наҳотки алданиб қолса-я?! Йўқ, Бобожон қўшиқчидек одам Ҳ о ш и м ж о н н и мулзам қилиб қайтармаслиги керак.

Дарвоқе, ўшанда...

...Эрта тонг пайти. Ҳур-ҳур совуқ шабада эсмоқда. Сув бир маромда жилдираб ариқчага қуйилаётир. Пастликдаги бийдай пахтазорнинг ғўзалари майин шовуллайти. Пайкал этагидаги йўнғичқазорда сармаст беданалар учиб-қўниб сайрашяпти.

Ногоҳ, чўзиқ чинқириб, поезд узоқдан тарақлаб ўтиб кетди.

Беданаларнинг хониши тинди.

Ҳошимжон елкасига чопонини ташлаб, чайладан чиқди. Дамбалаб қўйилган лиммо-лим ариқдаги муздек сувга қўл-бетини ювиб, белбоғига артинди. Чойдишни тўлдириб, ўчоққа осди. Хаёлчан чўнқайиб, хасхашак остидан бир парча қоғоз тикди, гугурт чақди, сўнг тутаб ёнаётган оловга кафтини тутганча, савдо техникумида ўқиётган Раъно... Раъносини қўмсаб, оташин энтикди.

Р а ъ н о одобли, ақлли— яхши қиз... Аммо отаси Раҳим қассоб анча дажжол одам: тўнғич қизи учун тўйнинг сарфу харажатларидан ташқари, икки ярим минг сўм қалин пули олганмиш. Агар ортиқча емай-киймай тўпласа, уч йилда аранг шунча пул жамғариши мумкинлигини чамалаб, Ҳошимжоннинг юраги сиқилди, нафаси бўғилди... Келиннинг либослари учун ҳам яна камида шунча зарур. Эҳ-ҳа, ҳали базм дастурхони ҳам бор-а! Топган-тутганини роппа-роса беш-олти йил туфлаб тугиб, сабру бардош билан кун санамоғи керак. Беш йил... беш йил-а! Уф-ф!.. Раъно кутар... К у т а д и! Кутади-ку, лекин Раҳим қассоб кўзлари қонга тўлиб бир бақирса!.. Ана кейин ҳаммаси тугайди.

Н и м а қ и л с а й к и н - а ?

Ҳошимжон мубҳам бир илинж билан Фазолат опасини эслади. Эслади-ю, жисму жони хижолатдан ловуллаб, сўнгсиз ҳасрат билан бош чайқади. Опаси ўзи-

дек бир фақир йигитга турмушга чиққан. Серфарзанд... Онаси бечора эса касалманд, бир кун букчайиб ер чопса, уч кун бетоб. Онасининг ишламаганиям маъқул экан, лекин арғамчига қил қувват, деганларидай, ҳарна-да...

Ҳошимжон ғамгин ўйлар сураркан, чойнинг шақирлаб қайнаётганини эшитмас, кўрмас эди.

Нохос қулоғига гумбурлагандек бир овоз урилди: — Чойингиз қайнаб кетибди-ку, оғабой!

Ҳошимжон чўчиб орқасига ўгирилди: чайла айвонида пўрим кийинган чақмоқдек бир йигит қўлида тор ғилофини осилтириб турар, қимматбаҳо кулранг шимининг почалари шудрингдан жиққа ҳўл, туфлиси эса ювилгандек ялтирамоқда эди.

Ҳайронсираб ўрнидан тураркан, Ҳошимжон қаршида турган йигитни бир неча бор телевизорда кўрганини эслаб, танигандек бўлди ва:

— Э, Бобожон акамисиз?— дея чаққон қўллашиб, илиқ сўрашди.— Тетиккинамисиз, ака?.. Келинг, марҳамат. Мен ҳозир...— У чопонини айвон тирговичига илиб, чеккада тўрт буклаб қўйилган шолчани ёзди, зумда ичкаридан иккита кўрпача чиқариб, уст-ма-уст тўшади.— Марҳамат, ўтиринг, ака. Ҳозир чой дамлаймиз.

— Мен дим¹ шошиб турибман-да, оға,— деди Бобожон, чим чайла эшиги ёнидаги «Кавровец» мотоциклига кўз қирини ташлаб.— Сизга бир илтимос билан келдим.

Ҳожимжон таажжубланиб:

— Мен га-а?— деди.

— Ҳа, сизга,— деди Бобожон жилмайиб.

— Бош устига, ака!— деди Ҳошимжон.— Аввал бир пиёла чой ичайлик. Эрталабки муштан қайтма, деган гапимиз бор, ака.— Ҳошимжон хушҳол гапира туриб, халтачадан чойдишга бир ҳовуч чой солди, ўртага ранги хийла ўчган бир дастурхон ёзди, сўнг яна чопонини елкасига ташлаб, шолча устига чордана қурди. Пиёлаларни обдан чайиб, меҳмонга чой узатгач, манзират этди.— Қани, олинг, ака.— Дастурхонда нон бўлаклари ва нон увоқлари ёпишган бир сиқимгина майиз бор эди.— Нонимизнинг суви сал қочганроқда, ака.

— Мен ўзим қотган нонни яхши кўраман.— Бобожон қитирлатиб нон чайнаркан, буғи чиқиб турган

¹ Дим— жуда (шева).

чойдан ҳўплади.— О-о, зўр чой бўлибди-ку!..— У тамшаниб, яна ҳўплагач:— Кечирасиз, ёшингиз нечада, оға?— деб сўради.— Мендан катта кўринасиз?

— Э, мен сиздан кўп ёшман, ака,— деди Ҳошимжон, майизларни унинг ёнига суриброқ қўяётиб.— Шу йил қовун пишиғида йигирма учга кираман. Отим Ҳошимжон.

— Фарқимиз уч ёш экан,— деб, Бобожон чойдан ўзига қуйиб олди.— Уйланганмисиз, Ҳошимжон?

Ҳошимжон шавқсизгина кулимсираб:

— Энди-да, ака,— деди.— Ёшмиз-ку ҳали.

Бобожон атроф-теваракка синчков кўз югуртириб:

— Бу ерда нимани қўриқлайсиз?— деб сўради.— Қовун полизи йўқ, боғ йўқ.

— Дорғотти-да, ака!— деди Ҳошимжон, тўғонга ишора қилиб.— Қўриқламасак, «Оқ олтин»ликлар сувди уриб кетади. Кечаси дорғотти қўриқлайман, кундузлари пахтага сув қўяман.

— Ойлик маошингиз зўрми, Ҳошимжон?

— Ёмон эмас,— деди Ҳошимжон.— Ёз ойлари етмиш, баъзан юз сўмгача боради. Йилликкаям уч-тўрт сўм чиқади. Яхши! Мана, бу йил мукофотга «пат-пат»ча беришди, ярим пулини ўзим тўладим.

— Ҳа, ёмон эмас экан,— деди Ҳошимжон паришон оҳангда.— Қишлоқ узоқми бу ердан?

— Ҳу, ана,— деди Ҳошимжон, кунботар томонга қўл чўзиб.— Қишлоқ ўша— бўзариб кўринаётган дархтзордан бошланади.

— Фароб-чи?

— Фароб ҳам узоқ эмас-у, ўртада дарё бор-да, ака,— деди Ҳошимжон.— Паром эрталаб ишга тушади.

— Дарёгача узоқми?

— Пиёда юриб турсангиз, «Чорвадорлар концерти» пайтида етиб борасиз.

— Ўҳ-ҳў, узоқ экан-ку, Ҳошимжон!..

Бобожон чимирилиб, кўкка аллатовур умидвор назар солди.

Осмон бўзариб, кунчиқар тараф шафақ рангига бўялмоқда эди. Олислардан тракторларнинг гуруллаган товуши эшитилар, аҳён-аҳёнда беданалар қисқа-қисқа сайраб қўймоқда эди.

— Ҳошимжон, ҳамқишлоқларингиздан кимда машина бор?

— Раисда бор, Ортиқ фермада, Исмоил омборчида бор, яна...

Бобожон унинг гапини охиригача тингламай, бетоқатлик билан ўрнидан турди. Мотоцикл рулидан тутиб, силтаб кўрди. Сўнг ҳозиргина янглишиб поезддан бир бекат олдин тушгани, бекатда лоақал зоғ йўқлиги ва кеча Тошкентдан самолётда учмагани учун кечикиб қолганлигини айтиб:

— Фароблик Ота туркманни танийсизми?— деб сўради.

— Э, ким танимайди уни. Ота туркманни танийман, ака.— Ҳошимжон дастурхонни йиғиштириб, айвон ҳавозасига осиб қўйди.— Куворитоз-ку у.

— Ҳа, тўғри, Ота чавандоз ҳам дейдилар уни,— деди Бобожон.— Бугун чошгоҳда ўғлининг хатна тўйига кўпкари бераётир, кураш ҳам бўлади. Қурда ашула айтишим керак. Ҳошимжон, сиз мени паромгача элтиб қўйинг, илтимос. Мен сизни хурсанд қиламан, ука. Яхшими?

Унинг, хурсанд қиламан, дегани негадир Ҳошимжонга эриш туюлди:

— Э-э!— деди.— Қўйинг-э, ака!

— Нима, элтиб қўёлмайсизми, Ҳошимжон?

— Шошманг.— Ҳошимжон секин бориб, тўғонга қаради, қишлоқ томон разм сола туриб, чопонини кийди, белини маҳкам боғлади, сўнг шартта мотоциклни нишабликка тўғрилади-да, эгарга ўтириб:— Минга-шинг, ака!— деди.— Ҳозир бирпасда етиб борамиз.

Энди ўйлаб қараса, ўша учрашув чоғида Бобожон қўшиқчининг зиммасига мажбурият юклайдиган даражада жиддийроқ яхшилик қилмаган экан... Аммо яхшиликнинг катта-кичиги ёки хиёнатнинг яхши-ёмони бўларканми? Яхшилик— яхшилик-да!.. Лекин ўткинчи бир бекатнинг ёнбағридаги чим чайлада қачонлардир Ҳошимжон отли бир етимақ билан учрашганини аллақачон Бобожон унутиб юборган бўлса-чи? Орадан шунча йиллар сувдек оқиб ўтди. У вақтларда Бобожон қўшиқчи бу қадар машҳур ҳам эмас эди... Шундай экан, бугун дўппи тор келган ғайтда катта бир санъаткорнинг олдига аллазамонлар қилинган ҳожатбарорликни миннат этиб бориш... и н с о ф д а н м и к а н ?

Аммо начора!

Ҳамон Ҳошимжон аниқ-тиниқ эслайди, пишқириб оқаётган дарё бўйига етиб борганларида катта сол тиркалган кема тариллаб, тўлқинларга тўш урганча, секин бандаргоҳдан жилмоқда эди. Сол устида беш-олтита

юкли машина, бир неча «Волга», «Жигули» ва ўрта-роқда эса ўн чоғли чавандоз кўзлари юлдуздек чақнаётган асов отларни гуж ўраб туришарди.

Мотоцикл тўхтар-тўхтамас, Бобожон ирғиб тушдию, Ҳошимжоннинг кифтига шап этказиб қоқиб:

— Ҳошимжон, ука, тўйингизда ўзим хизмат қиламан!— дея дарё томон югурди.— Ёдингиздан чиқарманг!..

Ҳа, Бобожон сапчиб солга сакрагач, хайр маъносида қўл тўлғаб, тагин нималардир дея қичқирган, аммо шовуллаб, тўлқинланиб оқаётган Аму унинг овозини ютиб юборган эди.

Ҳануз Ҳошимжон аросатда ўртаниб, хаёлан Бобожон кўшиқчини кўндириш режаларини тузаркан, бехос гина-кудурат аралаш миннатли бир товуш қулоғига жаранглаб эшитилаётгандек туюлди.

«— Ҳошимжон, аллақандай бир оғайнингизни эмас, мен ўзингизнинг никоҳ тўйингизда хизмат қиламан деб ваъда берган эдим. Тўғрими ахир?!»

«— Бобожон ака, айтинг-чи, сиз учун дунёда энг азиз одам ким?»

«— Азиз одамми?.. Менинг учун дунёда энг азиз одам— онам билан отам!»

«— Ҳа, яшанг, Бобожон ака! Ўзим ҳам шундай дейишингизни билган эдим».

«— Ахир, фарзанд учун дунёда онадан ҳам, отадан ҳам улуғ зот бор эканми, Ҳошимжон?!»

«— Бобожон ака, Шойим полвон ҳам дунёда мен учун энг улуғ, энг азиз одам. У, раҳматли отам қилмаган... қилолмаган яхшиликларни қилди. Уша азиз одамимнинг шарофати билан жону дилимдан яхши кўрганым Раънога уйландим. Ҳозир бир қиз, бир ўғлим бор.»

«— Ий-э, нега мени тўйингизга чақирмадингиз, Ҳошимжон? Келишувдик-ку!»

«— Э, сўраманг, Бобожон ака-е! Ҳеч кутилмаганда тўй ўтди-кетди. Виласизми?...»

Бир куни Ҳошимжоннинг хаёлига келмаган, етти ухлаб тушига кирмаган воқеа рўй берди, оқибат— қотиллик қилиб қўйишига сал қолди.

Авжи саратоннинг туш пайти, Шабададан асар йўқ. Ҳаво дим.

Толлар билан қуршалган ҳовуз бўйидаги ишком

остида эркаклар тушликдан сўнг мизғишяпти, ҳовуз-нинг нарёғидаги сўрида давра қурган аёллар пичир-шивир суҳбатлашиб, ўқтин-ўқтин ҳиринглашганча, кашта тикишмоқда. Ҳошимжон эса, тўшига ёстиқни босиб ётган кўйи қамишқиеқлар оралаб сузиб юрган гала-гала балиқларга нон майдалаб отаяпти.

Кутилмаганда полвоннинг арзандаси мотоциклни елдек учириб келди-да, ариқча лабида йўлга тўғрилаб тўхтатди.

Кўзи уйқуга илинган эркаклар бирдан тутақиб, бош кўтаришди: кимдир калиш отди, кимдир бўралаб сўқди.

Юз-кўзлари ғазабданми, аламданми бўзариб кетган Баҳодир уларга парво қилмай, негадир Ҳошимжонга хўмрайиб, кескин бош ирғади.

— Мининг! — деди. — Бўлинг!..

Анграйиб турган Ҳошимжон аллабир таҳлика остида беихтиёр югуриб мотоциклга мингашаркан:

— Тинчликми, Баҳодир? — деб сўради. — Қаёққа?

— Борганда биласиз. — Баҳодир шундай дея мотоциклни яна ўқдек учириб кетди. То қишлоқ ўртасидаги магазинлар растасига етиб боргунларига довур чурқ этмади. Нон дўкони олдида мотоциклни тўхтатганидан сўнг, алланечук бегона бир овозда тўнғиллаб: — Тушинг! — деди.

Ҳошимжон гангиброқ мотоциклдан тушиб, ҳардам-хаёллик билан дўконга кираркан, Раънонинг рўпарасида кафтларини пештахтага тираган кўйи қийшанглаб турган бир йигитни кўриб, бехос миясига қон тепди:

— Эй, кимсан?! — деди ўқрайиб. — Нима қилиб турибсан бу ерда?

Йигит жингалаксоч, қалта энгли оппоқ кўйлак кийган, таранг мушаклари дўмпайиб турарди.

— Узинг кимсан? — деди йигит, мушакларини ўйнатиб. — Биз Раънохоним билан техникумда бирга ўқиганмиз. Жўна!..

+ Э, оғзингга оёғим! Бориб онангни хоним дейсан! — Ҳошимжон, кўзлари олайганча, бирдан мушукдек сапчиб, ўртада ётган учи найзадек пичоқни шартта чангаллади-ю, шитоб боши узра кўтарди. Раъно жонҳоври чинқириб юборди. Аянчли жавдираган кўйи, йигит бўйнини қисиб, муштдек кичрайди... Ҳошимжон бир уришда пичоқни бўғзига довур пештахтага санчиб: — Мени ўлдирмай туриб, бунга эғалик қилолмайсан! — деди. — Қани, яхшилиқча туёғингни шиқиллат!

Йигит тисарила-тисарила бўсағага яқинлашди. Эшик

орқасида Баҳодир бекиниб, турган экан, оёғидан чалиб юборди. Йигит гандираклаб, зинадан настга учиб тушди, сўнг зум ўтмай, сароб бағрига сингиб кетди.

Кейин, Ҳошимжон Раънога қиё қаради: унинг ранг-рўйи бўзрайган, лаблари гезариб, асабий титрамоқда эди.

— Яхшилаб эшитиб қўй, қизгина! — Ҳошимжон бўғиқ овозда гапира туриб, базўр пичоқни суғуриб олдида, девор томон итқитди. — Ўша баччағар олифтани яна бир марта ёнингда кўрсам, қонига таҳорат оласан. Тушундингми? Ана сўгин йўлинг очик!

— Ахир, отам мени сизгинага бермасмишлар, онам айтдилар, — деди Раъно. Шу аснода унинг кўзларидан сизиб ёш оқа бошлади. Рўмолчасини чиқариб, кўзёшларини артди. — У... олифта деганингиз отасини совчиликка олиб келипти. Ҳозир отаси уйимизда эмиш.

— Уйингни қаердан билади у? Айтгандирсан-да?! Раъно ув тортиб:

— Айтган бўлсам тил тортмай ўлай! — деди. — Нега бунча қийнайсиз мени?

— Бўлди, миззингнинг оқизма кўп! Отанга айт: шу... Ҳошимдан бошқасига берсангизлар, устимдан ереғи тўкиб олов бераман, де.

— Сизгина отамнинг феълини билмайсиз ахир. Агар мен шунақа гап айтсам, ўша заҳотиёқ мени чавақлаб ташларла. Йўқ, унақа гапни отамга айтолмайман.

— Мен учун чидайсан, Раъно... Раъножон, онангга тушунтир, бирор чорасини топмагунимгача отангни авраб ўтирсин. Сенга гапим шу, Раъно!

Раъно мўлтираб:

— Мени бирор ёқларга олиб қочасизми ҳай? — деди.

Бирдан еру осмон чирпирак бўлаётгандек, бир зум Ҳошимжон карахтланиб, оғир бош чайқади, сўнг:

— Айтма, — деди. — Қайтиб бу гапни айтма, Раъножон!.. Ўйлаяпсанми, кейин мен қандай бош кўтариб юраман ахир?!

— Ҳай ўзингиз айтинг бўлмаса, мен нима қилай?

Не деярини билолмай, Ҳошимжон ҳазин хўрсинди: хўш, нима қилиш мумкин — мушкулотдан қутулишнинг борми бирор чораси?

Тобора қуёш забтига оляпти. Туш маҳалига ҳали анча бор.

Ҳошимжон, силласи қуриб, «шарватхона» тепасида қаро терга ботганча, гўнг қормоқда.

Шу пайтда Шойим полвон боғ-даладан чипор отда қайтди. Ҳошимжон ёнида тўхтади. Эгардан тушмай:

— Ишлар қалай, бойвачча? — деди.

— Емон эмас, — деди Ҳошимжон.

— Емон экан-ку, нега яширасан? — деди Шойим полвон, томоқ қириб. — Кеча ҳаммасини Баҳодирдан эшитдик... Янганг жуда хафа бўлди. Нега шу пайтгача бизга айтмадинг?

Ҳошимжон бошини тик кўтаролмай:

— Қандай айтаман, Шойи амаки? — деди.

— Уйингда уч-тўрт кило гўшт топиладими?

Ҳошимжон тамшаниб:

— Гўшт йўқ эди-ку, Шойи амаки, — деди. — Лекин шу йил баҳорда тухумга кирган беш-ўнта жўжа бор, битта улоқча бор.

— Эчқидан мол бўлмайди, — деди Шойим полвон, қамчи дастасини этиги қўнжиги уриб. — Ушани сўйда, қозонга бос. Баҳром оқсоқол, Иброҳим магазинчи, Қамбар маҳсидўз, кўчангдаги катта оғиз чоллар, жўражамоатингни чақир.

Ҳошимжон пешонасидаги жиққа терларни артаркан, янаям ҳайрон қолиб:

— Нима учун, Шойи амаки? — деди.

— Уларга арзу ҳолингни айтасан, — деди Шойим полвон. — Агар Раҳим қассобнинг қизига тезроқ уйланмасам, кейин бошимни чангаллаб қолавераман, дейсан... Аммо-лекин дидинг чакки эмас, бойвачча! Онасига тортган, жуда боадаб қиз у... Ҳа, муруватли ҳамсояларим, ҳар қайсинг баҳоли қудрат ёрдамингни аяма, яхши кунларингда ошириб-тошириб қайтараман, дейсан. Тушундингми?

Дабдурустдан тиззалари майишиб, Ҳошимжон чўк тушди:

— Йўғ-э, Шойи амаки! — деди. — Керак эмас...

Йўқ, айтолмайман, Шойи амаки.

— Тайсаллама, бола! — Бетоқат пишқираётган от жilовини силтаб, тағин Шойим полвон томоқ қирди. — Қарз узилар, хотин ёнга қолар. Қайтар дунё бу. Кейин бирин-бирин қайтараверасан.

Базўр жазм этиб, Ҳошимжон:

— Ўзингиз ҳам бўласизми, Шойи амаки? — деёлди.

— Бўлмаса-чи! — деди Шойим полвон. — Аввал

идорага ўтиб, ишларни саранжомлаганимдан кейин, вақти бўлса, раисниям бирга олиб бораман. Бўшашма!..

«— Э, бу Шойим полвон деганингиз жуда ажойиб одам экан-ку, а, Ҳошимжон?!»

«— Ҳа-да! Лекин ўша кеча ўзи бормади, Бобожон ака.»

«— Шунча ҳангомани бошлаб қўйиб-а?!»

«— Лекин ҳангоманинг энг зўри эртасига бўлди-да, Бобожон ака!..»

Чошгоҳ.

Ҳаммаёқ жимжит.

Қуёш олов пуркаётгандек, ҳалитдан еру кўк чатнаган чўян янглиғ ҳовур қайтармоқда. Кўраклари бодраб очилаётган ғўзалар барги жазирамага дош беролмай шалпайиб осилапти. Эгатларда сизиб оқаётган сув эса қуёш нурида кумуш камарлардек ялтирайди.

Ҳошимжон, арзу доди аршу аълога етгандек, дамбадам хаёлчан жилмайиб, ўқариқда тизадан лой кечганча, эгатларга сув тарамоқда.

Бир маҳал, кимдир чақираётганини эшитиб, Ҳошимжон қаддини тиклади, пайкал этагидаги балхи тут соясида Шойим полвонни кўрди. Кўрди-ю, отаси тирилиб келгандек суюниб кетди, шартта эгат даҳанасига чим босиб, жилдираб оқаётган сувга қўлларини чайди, йўлакай белбоғига артиниб, полвон сари чаққон юрди.

Шойим полвон унинг саломига алик олиб, оқшомги мажлис чўзилиб кетгани боис боролмаганини айтди, сўнг:

— Гапир қани, нималар бўлди, — деди. — Кимлар борди, нималар дейишди?.. Бир бошдан гапир.

Ҳошимжон чапаничасига белбоғини елкага ташлаб:

— Э, зўр бўлди, Шойи амаки! — деди. — Баҳром оқсоқол икки халта ун, бир қоп биринжни бўйнига олди.

— Бошлашинг зўр-ку! — деди Шойим полвон. — Ўтир бундай, ўтир, ўтириб гапир. Билиб қўйдингми, барака топгур оқсоқол ҳамиятли одам-да!

Ҳошимжон чел устига чордана қуриб:

— Иброҳим магазинчи қанд-қурс билан чой-у чалобни ваъда қилди, — деди.

— У-ў, қизталоғ-эй! Тўрт кўйлақлик либос қўшса, давлати камайиб қоларканми, — деди Шойим полвон,

тиззасига шапатилаб. — Майли, шунисигаям шукр. Хўш?

— Қамбар амаки битта қўчқор берадиган бўлди.

— Яхши... яхши! — деди Шойим полвон, бош ир-габ. — Ўғли чўпон-да!... Хўш, жўра-жамоатингдан ҳам бирор нима ундиролдингми?

Ҳошимжон хушҳол жилмайиб:

— Убайдулла билан Шавкат иккаласи юз сўмдан берди, — деди. — Бошқалари тўйга кетадиган ароқ-шаробни олиб келадиган бўлишди.

— Ошиғинг олчи тушипти, бойвачча! Кўрдинги, ўзбекчилик-да... Ўз элинг — ўлан тўшагинг, ўғлим! — Шойим полвон енгилгина энтикиб, чўнтагидан икки букланган қоғоз чиқариб узатди. — Ма, ҳозир дарров битта улов топ-да, тўғри бориб Пўлат омборчига учраш, кейин кассирга!.. Раис икки юз сўм ёрдам пули, бир халта ун, бир қоп биринж, битта жугонача ёзди. Ортиқ фермага мени айтди десанг, тайинлаб қўйганман, жугонамас, сигир бўладиган тузукроқ бир ғунажин беради.

Ҳошимжон бу қадар мурувату марҳаматни кутмаган эди, кўзлари аллатовур қақнаб, нимадир томоғини куйиштираётганини сезди:

— Раҳмат, Шойи амаки! — деди ютиниб. — Ўлаўлгунимча яхшиликларингизни унутмайман, Шойи амаки!..

— Ҳошимжон... ўғлим, бунақа гапларингни ичингда сақлаганинг дуруст. Сергаплик — фазилат эмас. — Шойим полвон уни гапиртиргани қўймай, бригада боғидан тўй учун керагича мева-чева олишини айтиб, газета парчасига ўралган ихчамгина бир тугунча тутқазди: — Жиндай пул, — деди. — Заруратингга ишлатарсан... Энди маҳкам тур, бойвачча, етмаса, буёғига яна ўзимиз бормиз.

Ҳошимжон тугунчакни авайлабгина ушларкан, дабдуруст тили дудуқланиб:

— Қ-қанча бу? — деди.

— Ишинг бўлмасин, киссангга солиб қўявер, — деди полвон. — Мен сенга қарз бераётганим йўқ, ўғлим.

Саратон.

Иссиқ...

Ҳошимжоннинг ўжар қайрилган қошлари орасидан сизиб оқаётган аччиқ тер киприклари сари энди, кўзлари ачишиб, йиғлагиси келди, энтикди, сўнг:

— Насиб бўлса, тўйларингизда қайтараман, Шойи амаки! — деди.

— Қарз қиёматга қолмайди... Ишқилиб, отанг кўролмаган яхши кунлар сенга насиб қилсин, ўғлим! — деб, Шойим полвон ўрнидан турди. — Ҳа, вақт топиб, Шомурод шўрога бугун учрашиб қўй, кечқурун уйлари-рингизга келиб ўтирсин. Онангга айт, намозгар қассоб-ни-кига бирга бориб, нон синдириб қайта-миз. Терим бошлангунга до-вур тўйни ўтказиб олмасак бўлмайди.

Ҳошимжон, юраги бетоқат гурсиллаб:

— Шойи амаки, қассоб кўнармикан? — деди.

— Кўнади... Кўнмай иложи йўқ, — деди полвон. — Майли, боравер.

— Сув-чи, Шойи амаки?

Полвон кулиб:

— Бугун-эрта сенга рухсат, — деди. — Сувни ўзимиз қўйиб тура-миз. Югур!..

Ҳошимжон қанот чиқариб учмоққа тайёр эди, лекин отасидек меҳрибон, отасидек ғамхўр Шойим полвондан истиҳола қилмоқда эди, саодатбахш кунлар яқинлашаётганини ўйлаган кўйи сарҳушланиб, минг қўйли бойдек, уй томон вазмин йўл олди.

Ҳошимжон бениҳоя хурсанд, бот-бот қўйнидаги тугунчакни ушлаб-ушлаб қўяди. Жилмаяди. Ахийри сабри чидамади, ғарқ пишган олмалари тагига тўп-тўп тушаётган олмазорга кирганидан сўнг, ёнёққа назар ташлаб, серолма бир дарахт остига ўтирди. Қўйнидан тугунчакни чиқарди. Очди: бир сўмлик, уч сўмлик пуллар... Санаркан, вужудини ёқимли бир ҳаяжон чирмайверди... Пул — уч юз сўм экан. Тагин пулни қўйнига солди. Сўнг, энтика-энтика, ғуж-ғуж олмалар орасидан кўзларида ёш, кўнглида бир дунё шукрона билан кўкка термилди.

Кейин...

...Тўйдан анча кейин, никоҳ кечаси Раҳим қассоб қизини чимилдиққа киритмай турганда, — кимнинг кимлиги аён бўлар паллада, — қуда томоннинг оқ фотиҳасини олиш учун Шойим полвон яна икки юз сўм берганини Раънодан эшитиб, беихтиёр куёв Ҳошимжоннинг юраги жимирлаб кетди, кўксидан тошиб келаётган алланимагадир чидаёлмай, бирдан бахмал ёстиқни жон-жаҳди билан тишлаб, сассиз-садосиз илтижо қилди: «О-о, Шойи амакижон! Бу беҳад... беминнат яхшиликларингизни қандай қилиб қайтараман, Шойи амакижон?!»

«— Мен уйшанда йигладим, Бобожон ака! Э, сиз нега жим бўлиб қолдингиз, Бобожон ака?»

«— Сиз бепарво гапиряпсиз-ку, лекин менинг юракбағрим сел бўлиб кетяпти, Ҳошимжон!.. Менга қаранг, шу валломат одамнинг тўйига Мухтор ҳофиз келмади-ми-а?»

«— Ноинсоф алдади-да, Бобожон ака».

«— Ғам еманг, Ҳошимжон. Мана, бизнинг борганимиз бўлсин!»

«— Шундай дейишингизни кўнглим сезган эди, Бобожон ака. Асло кам бўлманг!..»

* * *

Аmmo Бобожон қўшиқчини кўрганидан кейин, Ҳошимжон узоқ йўл бўйи дилида қайд этиб келган зору таваллоларини айтолмаслигини англади. Англади-ю, айти умрини гаровга тиккан қиморбоз ҳолига тушиб қолди. Агар борса, хуш-хуррам олиб жўнайди-ю, кейин то умри поёнига довур Бобожон қўшиқчига бўлган ҳурматини, миннатдорлигини кўнглида сўнмас бир байроқ каби кўтариб яшайди; агар бормаса... б о р м а с а , дунёсидан қўлини ювиб қўлтиғига уради-ю, кейин то сўнгги кунига қадар одамзодга нисбатан кўнглида туганмас бир хусуматми... йўқ, о да м б ў л и б я р а л г а н и г а м и н г - м и н г п у ш а й м о н б и л а н я ш а й д и .

Ана, Ҳошимжон, туман марказидаги хиёбонда, икки қаватли гиштин меҳмонхона рўпарасида бетоқат ўтирибди.

Оқсоқ эшик қоровулининг айтишича, Бобожон қўшиқчи тушдан сўнг ҳамроҳлари билан қаёққадир дам олгани кетган, ҳали-замон келиб қолиши керак.

Меҳмонхона олди чўгирма кийган чоллар, ўрта ёшли кишилар билан гавжум. Чамаси, улар ҳам Бобожон қўшиқчини кутишяпти.

Хиёбон дарахтларига зағча, майна, қарға, чумчуқлар келиб қўна бошлади. Ҳадемай қушлар нағмаси авжга чиқади. Кейин... кеч тушади. Ана, олачалпоқ булутлар қуюқлашаётир. Ёмғир... йўқ, ёғмайди. Ёғмайди. Лекин... ҳавода ёмғир ҳиди анқияпти.

Бир ҳовуч чўғ устига чўккандек, Ҳошимжон тобора беҳаловатланиб, асабий бармоқларини гижимлади: қачон келаркин-а? Кўнармикан?.. Кўнмаса!.. И, ана!..

Олдинма-кейин иккита оқ «Волга» муюлишдан ўқдек отилиб чиқиб, меҳмонхона ёнида тўхтади. Машиналардан уч қиз, тўрт йигит тушди. Кўринишидан ўттиз ёшлардаги йигитларнинг улуғвори Бобожон қўшиқчи эди — қаппайганроқ қорни устидан шимининг сербар камарини маҳкам тортган, юзлари дўмбоқ, қоп-қора тўсдек сочлари ўскин қўшиқчини дарров таниб, Ҳошимжон ирғиб ўрнидан тураркан, енгилгина энтикиб қўйди.

Бобожон қўшиқчи кўприкчадан ўтиб, рўпарадан пилдираб келаётган шляпали кишига саволчан қаради. Тўхтади. Шерикларига, сизлар бораверинглар, дегандек ишора қилди. Шляпали киши нималардир дея ўтиниб, жонсараклик билан чўнтагини кавлай бошлади.

Бобожон қўшиқчи хиёл эринчоқ, дўриллаган овозда:

— Раисингизга айтинг, томошамизни кўражак бўлса, театрга келсин, ёшулличилигидан¹ тушиб қолмас! — деди. Кейин, шляпалини ўзидан четлатгач, сал нарида мўлтираб турган мўйловли кишига тикилиб: — Бўлди, тушундим! — деди. — Тўйга вақт йўқ, оғай... Боролмайман, гап тамом!

Ҳошимжон, сўнгсиз бир умид билан, маҳлиёлик билан ортидан излаб келган одамнинг гапларини баралла эшитаркан, ишонч-иштиёқи сўниб, йўлнинг бу бетида серрайиб қолди: ўҳ-ҳў, ёнига йўлаб бўлмайдикун!.. Энди нима қилади — қайтиб кетаверадими? Зору тавалло кор қиладиганга ўхшамайди. Асло!..

Шу аснода Шойим полвоннинг бечора, мунғайган қиёфаси кўз ўнгидан сузиб ўтди-ю, Ҳошимжон беқарорланиб, тагин ўриндиққа чўкди.

Бобожон қўшиқчи саланглаб эшик томон юрди. Зинапоя ёнида уни чўгирмали, чўққи соқолли чол тўхтатмоқчи бўлди. Аммо Бобожон қўшиқчи бепарволик билан ичкарига кириб кетди.

Ҳошимжон ноумид бир назар билан осмонга нигоҳ ташлади: ана, уфқдаги булутлар қонталашланиб бораётир... Туриш керак. Шунча йўл босиб, лоақал бир оғиз

¹ Амалдорлигидан (*шева*).

гапини эшитмай қайтиш... Йўқ. Тўнғизга бир ўқ — тегса беш, тегмаса ўн беш!

«Волга»лар аллақачон жўнаб кетган эди. Одамлар ҳам тарқалишди. Меҳмонхона олди ҳувиллаб қолди.

Ҳошимжон оғир ўрнидан турди, барибир илтижолари елга беҳуда соврилишини ўйлаб, юрагини янаям аччиқ изтироб ўртади. Боши қуйи солинди. Секин йўлни кесиб ўтди. Сўнг, кимдир биров бўйнидан судраётгандек, бир-бир зинапоядан кўтарилиб, нимқоронғи даҳлизга кирди.

Ичкарида — иккинчи қаватда доиранинг шавқсиз гижбанги, тагин қаердандир най ноласи, торнинг узукюлуқ ингроғи таралмоқда эди. Негадир айқаш-уйқаш оҳанглар эзгин ҳасратдек туюлиб, кўнгилга маҳзунлик солади.

Йўлак ўртарағидаги хоналардан бирининг эшиги сал очиқ қолган, ичкаридан гангур-гунгур овозлар эшитилапти.

Ҳошимжон эшикни ланг очиб, дафъатан Бобожон қўшиқчини кўрди. Қўшиқчи стол қаршисида тик турибди, қўлидаги нақш олмадек чинни пиёла хиёл чайқалади. Теварақдаги курсиларда яна бир йигит, қошу киприкларига сурма сурган чиройли бир қиз ўтирибди. Оппоқ дастурхонда шивирғони узум, парракланган помидор, нон бўлаклари кўзга чалинади.

Бобожон қўшиқчи пиёлани дастурхонга қўйиб, қош учирди: кимсиз?

Ҳошимжон салом бериб:

— Мумкинми? — деди.

Бобожон қўшиқчи хушламай:

— Ким керак сизга? — деди.

Ҳошимжон ўктам овозда:

— Сиз кераксиз, — деди.

— Хизмат? — деди Бобожон қўшиқчи. — А-а, не хизмат, иним?

Ҳошимжон ичкари кирди:

— Мени танимадингиз-а, Бобожон ака? — деди.

Кулимсиради.

Ҳамон йигит билан қиз нохуш чимирилган кўйи, жим қараб туришарди.

Бобожон қўшиқчи кулиб:

— Қизиқ! — деди. — Кўзимга иссиқ кўриняпсиз лекин. Жудаям!

— Мен... мен... — Ҳошимжон отини айтаркан, негадир юзлари лов этганини сизди. Келганига... уш-

бу хонага қадам босиб кирганига... ва ниҳоят манави ардоқли қўшиқчи билан шу тахлит юзлашиб турганига хижолат чекди. Нимадандир... кимдандир ранжиди. Лекин сездирмади. — Ҳув, эсингиздами, сахар чоғи чайлада учрашган эдик?

Бобожон қўшиқчининг кўзлари баттар қисилинқиради, беихтиёр қўлларини баланд кўтарди:

— Шошманг-шошманг! — деди. — Мен ўшанда Ота туркманнинг тўйига бораётган эдим, а, шундайми?

— Ана, ҳалиям ёдингизда экан, Бобожон ака.

Бобожон қўшиқчи шодон Ҳошимжонни қучоқлади:

— Э, Ҳошимжон-эй! — деб, қувноқ овозда сўради. — Соч қани, соч?!

Ҳошимжон кулди:

— Қарияпмиз, Бобожон ака, — деди.

— Э-э, йў-ўқ, улғайибсиз, — деди Бобожон қўшиқчи, сўнг юзларида омонат бир табассум жилоланаётган қиз билан йигит томон ўтирилди. — Оллам, Ота туркманнинг тўйи ёдингдами?

— Едимда, — деди йигит.

— Агар ўшанда мени Ҳошимжон «пат-пат» часида паромга элтиб қўймаганида ҳаммамиз шарманда бўлар эдик, Оллам! — деди Бобожон қўшиқчи. — Ўша «пат-пат»чангиз ҳалиям борми, Ҳошимжон?

— Бор-да, Бобожон ака.

— Мени яна бир миндирасиз... Йўқ, ўша чайлангизда, ўша қора қумғонда битта чой дамлаб берасиз. Ўшанда ичган чойимизнинг таъми ҳалиям оғзимдан кетгани йўқ, Ҳошимжон. Вай-бўй!..

— Жоним билан, Бобожон ака! — Аммо, у пайтдаги гашту сафони энди туйиб бўларканми. Ҳошимжон шуни ўйлаб, тамшаниб қўйди. — Лекин бу гал чойни уйимда ичасизлар, Бобожон ака, — деди сўнг. — Шунга сизларни таклиф этиб келдим.

Сархушлик таъсириданми ёки унутилмас дамлар ёдининг завқиданми, Бобожон қўшиқчи:

— Бўпти, борамиз! — деди.

Ҳошимжоннинг юраги ҳаприқиб кетди. Қулоқларига ишонмай, Бобожон қўшиқчининг кўзларига ҳайрат билан тикилиб қолди: **р о с т м и ? !**

— Келинг буёна. Тўйми?

— Тўй, — деди Ҳошимжон, курсига ўтираётиб. — Тўйга айтиб келдим сизларни, Бобожон ака.

Ана шунда Бобожон қўшиқчи ҳушёр тортиб:

— Қачон? — деб сўради. — Эртами, индинми?

— Бугун, Бобожон ака.

— Э, б у г у - у н ?!. Нечун қистоқ?

Ҳошимжон мадад тилаётгандек йигит билан қизга бир-бир қаради, сўнг:

— Ишонганим учун келдим, Бобожон ака, — деди. — Мухтор ҳофиз бизларни алдади.

Бобожон қўшиқчи қўл силтади:

— Мухтор ҳофиз санъаткор эмас... Одам эмас у! — деди. — Тўй кимники, Ҳошимжон?

— Амакимники, Бобожон ака.

— Ҳм, амакингиз?..

Ҳошимжон шошилиш эланиб:

— Йўқ, деманг, Бобожон ака? — деди. — Илтимос?

— Соат неччи?

Йигит соатига кўз қирини ташлаб:

— Бешдан ўтяпти, Бобо ака, — деди.

— Соат еттида паром тўхтайти-ку! Кечикибсиз, Ҳошимжон. Иложи йўқ энди.

— Паромчи билан гаплашиб қўйганман, Бобожон ака. Саккиз яримгача кутади.

— Уҳ, шайтон-эй! — Бобожон қўшиқчи Ҳошимжоннинг кифтига қоқди. — Яшанг, бошлабсиз!

Йигит суҳбатга аралашиб:

— Бобо ака, концерт-чи? — деди. — Кейин балага қолиб кетасиз-а!

— Жим... жим! — деди Бобожон. — Оллам... Олломурад, тур, оғабой! Йўқ, шошма. Пиёлангни ол, Зеваржон, сен ҳам кўтар! — Бобожон қўшиқчи шартта тўнкариб қўйилган пиёлани ўнглаб, коньяк қуйди. Ҳошимжонга узатди. — Олинг!.. Зеваржон, Оллам! — деди сўнг бир қадар тантанавор руҳда. — Бизларнинг элга танилиб, ҳамиша, ҳамма жойда керилиб юришимиз Ҳошимжондек пахтакор, заҳматкашларнинг меҳри, муруввати шарофатидан. Мана шу қадаҳни Ҳошимжон учун кўтарамиз! — Бобожон коньякни ичди, Ҳошимжоннинг бўйнидан қучиб, ўзига тортди... Сўнг Олломурадга буюрди. — Бор, Мадраҳим билан Гавҳар бикани буёна чақир!

Олломурад негадир тўрсайиб ўрнидан турди, индамай хонадан чиқди.

Кейин, Бобожон қўшиқчи:

— Кўпайиштиларингизми, Ҳошимжон? — деб сўради.

— Ҳа, шукр, бир қиз, бир ўғлим бор, Бобожон ака.

— Келишган эдик-ку, нима учун тўйингизга мени чақирмадингиз?

— Шошилишда бўлиб кетди, Бобожон ака, — деди Ҳошимжон яна қизариниб. — Ўғилчанинг тўйига чақираман. Борасиз.

— Насиб!.. — деб, Бобожон қизга юзланди. — Зеваржон, мен бир кўришдаёқ Ҳошимжонни ўз инимдек яхши кўриб қолганман. Ҳайронман, менга ўзи Ҳошимжондек йигитлар кўпроқ ёқади.

Зеваржон олудек лабларидан узум данагини чимдиб оларкан:

— Сиз одам танишга устасиз, Бобо ака, — деди жилмайиб. — Ина¹, бу кишининг яхшилиги юз-кўзларидан билиниб турибди.

Шу пайт эшик очилиб, қомати самбитдек гўзал бир қиз кўринди. Қизнинг ортидан хонага узун бўйли, қиррабурун йигит ҳамда Олломурад изма-из кириб келди.

Ҳошимжон ўрнидан турди, қизга бош ирғаб салом берди, қиррабурун йигитга эса қўл узатди. Йигит нописандгина бармоқларини чўзди. Йигитнинг бармоқлари жуда юмшоқ, устига-устак, жиққа тер экан. Ҳошимжон ижирғаниб қўйди.

— Ўтиринглар, — деб, Бобожон йигитдан сўради. — Ичасанми, Мади, қуяйинми?

— Йўқ, менга қўйма, — деди Мади — Мадраҳим.

— Нега қаққайиб турибсан, ўтир!.. — Сенга бир илтимос бор, Мадраҳим. Бугун концертни бизларсиз ўтказасан, жўра! Олломурад, Бекжон, Гавҳаржон, Зеваржон, мен — бешаламиз к а л а м п о! — Бобожон шундай деб, Ҳошимжонга қаради. — Машинангиз қанақа ўзи?

Ҳошимжон мушкул бир юмушнинг бу қадар осон битишини ҳатто хаёлига ҳам келтиролмаган эди, ҳозироқ йўлга тушадигандек, чаққон ўрнидан туриб:

¹ Ина — ана (шева).

— «ГАЗ — 24», Бобожон ака! — деди. — Янги. Зўр тортади.

— Яхши! — Бобожон хўмрайиб ўтирган Мадраҳим томон ўгирилиб, унинг стол устида мушт бўлиб тугилган қўлини маҳкам сиқди. — Сен бизнинг зўр ташкилотчимизсан-ку, Мади!..

— Бобби, сен мени ёмон аҳволга солиб қўяяпсан, — деди Мадраҳим. — Халқ сенинг чиқишингни талаб қилиб туриб олса, нима деб жавоб бераман ахир?!

— Йўқ-йўқ, халқни алдамаймиз, Мади! — деди Бобожон қўшиқчи. — Концертни ўзим бошлаб, беш-ўнта қўшиқ айтаман. Зеваржон билан Гавҳаржон баҳсмабахсига ўйнаб туради.

— Бобо ака, мен жуда чарчаганман ахир! — дея нозланди Гавҳаржон. — Биз чўриларингизга сираям раҳмингиз келмайди-я!..

— Сен бирпас жим ўтира қўй, жонингдан айланайин, бикажон!.. — Бобожон гувраниб ўрнидан турди. — Бир бечора мусулмон паромчи билан битишиб, сизу бизга ишониб келибди. Паромчи билан битишининг ўзи бўлмайди-ку, ахир! Бизга ишонганки, юрт ошиб, остонамизга бош уриб келган. Нима, қайтариб юборамизми энди. Уят-э!..—У шундан сўнг Олломуродга қатъий тайинлади. — Ҳадемай Бекжон ҳам келиб қолади. Унга айтиб қўйишинг керак: етти яримда, жуда узоғи билан чоракам саккизда йўлга тушиб, ўн бўларбўлмас тўйхонага кириб борамиз.

— Эй, Бобби, ўйлаб гапиряпсанми, сен саҳнадан тушар-тушмасинг, зал ҳувиллаб қолади-ку! — деди Мадраҳим бўғилиб. — Калланг жойидами ўзи!

— Ҳунарингни ишга соласан, дostonлар, лапарлар... Ҳувиллаб қолмайди. — Бобожон бир зум ўйчан жимликдан сўнг: — Мади, гапни кўпайтирма, жўра! — деди. — Қани, бехатар сафар учун, оғалар!..

Бирдан пиёлалар жаранги хонани тутиб кетди.

«...пул кетса кетсину, обрў кетмасин!..»

Илтижоли, шунинг баробарида мададбахш бу хитоб бот-бот қулоқлари остида жаранглаётгандек туюларкан, Ҳошимжон Қорақўм саҳросини ортда қолдириб, ҳали-замон ота қадрдони Шойим полвоннинг севинч-

дан боладек ирғишладини тасаввур этгани сайин, «Волга» чироқлари ёруғида кўзга қорайиб-дўмпайиб кўринаётган ўйдим-чуқурларга бепарво, тобора тезликни ошироққа эди. Тезроқ етиб бориши керак ахир. Тезроқ!.. Шу тобда Шойи амакиси не аҳволдайкин?

Мана, олдинги ўриндиқда Гавҳаржон билан Зеваржон ёнма-ён ўтирибди, орқада эса Бобожон қўшиқчи, икки шогирди ўртасида ясланган кўйи, шўхлик-шодонлик билан латифалар айтаяпти.

Ана, олисдан қишлоқ шуълаланиб кўринди.

* * *

Шойим полвон қурни айланиб юраркан, хийла давра сийраклашиб қолганини пайқади. Инжинмади. Раиснинг: Ҳотамтойга ўхшаб, бу одамларга биттадан қўй тутқазворсанг ҳам барибир нолиб кетишади, деганини эслаб, энгилгина энтикиб кўйди. Кейин, ўртада доира чирмандасига яйраб-яшнаб рақс тушаётган ўн-ўн беш чоғли ёш-ялангларга ҳавас билан боқиб: мана, бизни деганлар боримизни баҳам кўриб, шодиёнамизга шерик бўлишяпти. Шукр!.. — деб ўйлади. Падарига қусур ўша ҳофизнинг. Нима, келганида ой туғиб берармиди. Қайтага яхши бўляпти-ку, ўзимизнинг йигит-қизлар хуш-хуррам ўйин қилишяпти. Ахир, шу эмасмиди бизга кераги?!

Ногоҳ, жарангдор овозда тарала бошлаган «Тўйлар муборак» қўшиғи полвоннинг қулоғига янграб уриларкан, Мухтор ҳофизни келиб қолган тахмин қилди. Лекин, қизик, негадир суюнмади ҳам, ҳаяжонланмади ҳам. Кўнглида ҳар қандай донгдор хонанда хизматига бўлган илинж-иштиёқ сўнганини сизди. Гувва ёпирилган бола-бақра, хотин-халаж изидан эргашиб ҳовлига ўтди. Ва, гулгун яшнаб чарх ураётган раққосаларнию мастона қўшиқ куйлаб, тор чертаётган Бобожон қўшиқчини кўриб, бир зум ҳайратдан донг қотди. Сўнг, бирдан тўлқинланиб, машҳур қўшиқчини тори аралаш бағрига босди, пешонасидан ўпти:

— Асло хорлик-зорлик кўрманг, оғайним! — деди. Овози титраб эшитилди. — Сиз менинг азиз меҳмонимсиз. Ҳа-ҳа, меҳмонимиз бўласиз. Бизларнинг ўйинимизни томоша қиласиз, оғайним!

Ҳошимжон сал нарида яйраб жилмайганча, Шойим полвонни кузатмоқда эди. Чидаёлмади. Кўзлари жи-мирлаб кетди.

— Даврага, оғайним, даврага!..

Шойим полвон созандаларни олдинга ўтказиб, қўй-нидан рўмолчасини чиқарди, юз-кўзларини артаётиб, ўзи томон кулиб келаётган Ҳошимжонга нигоҳи туш-ди-ю, ҳаммасини тушуниб етди:

— Ҳа-ҳ, шайтон-эй! — дея уни мақкам қучди. — Исмоил омборчиникига кетгандирсан, деб кўкрагимга бир парча муз босган эдим-а! Тамом, эритвординг... Илоё барака топ, ўғлим!

Ҳошимжон бениҳоя шод эди, бахтиёр эди, полвон-нинг қўлтиғидан олиб:

— Юринг, Шойи амаки, — деди. — Қурга чиқай-лик.

— Ҳа-ҳа, чиқамиз... чиқамиз!

Улар боғ тарафга ўтишди.

Келинчакнинг уйидек безантирилган кенг-мўл чо-дир аллақачон шодумон халойиқ билан гавжумланган, даврада ажиб бир қувноқлик даврон сураб, Бобожон қўшиқчи эса еру кўкни шўх-шан куйга чулғаб, завқ билан қўшиқ айтмоқда эди.

Ниҳоят, узоқ йиллар орзиқтирган орзу-ҳавасига Шойим полвон эришгандек эди. Дунёда ўзидан кўра бахтиёрроқ одам, ўзидан кўра бахтиёрроқ ота йўқдек туюлиб, давра тўрида чақмоқдек чақнаётган ўғлига, гулдек келинига тикилганча, бир чеккада хаёлчан тек қотди.

Аммо шу аснода, қарғашойи рўмоли учларини киф-тига елвагай ташлаб, севинчдан раққосалар даврасида қарс уриб ўйнаётган хотинини кўриб, негадир, Шойим полвон кўксини аллатовур илмилик ҳислар чирмаб ола бошлади. Ва бирдан ўтмиш кунлари — чеккан риёзат-лари, кўрган фароғатлари — бари ёдига тушди. Ё тав-ба, деб ўйлади, мужмал кулимсираб: ахир, байрам — ҳаётда йўқ нарса экан-ку! Ҳа-ҳа, ёлғон, ҳаммаси ёлғон. Нега биз ҳар хил байрамлару дабдабаларни тўқиб чи-қарамиз? Бу байрамлару дабдабаларни аламларимиз-ни унутиш, кундалик азобу уқубатларни тан олмаслик, жафокашлигимизни сездирмаслик учунми?.. Кимга — ўзимизгами? Ўз ярамизни ўзимиздан яширамиз-а! Ни-

ма учун ахир?! Битта тўйга бир машина пули-я!.. Эй, орзу-ҳавасли банда! Эсла, етти кулча, бир калла қанд, бир коса сув билан никоҳлаб олганингни эсла! Ё тавба, йигирма йил топган-тутганингни бир кечада сочиб-совуришмиди орзуинг?! Социб-совурмасанг, до в р у г и н г Д о ғ и с т о н г а е т м а с а, дунёсидан кўзинг очиқ кетармиди?.. Эй, нодон, наҳотки шу... шугина эди орзуинг-а?!

Тобора даврада ялпи шодиёна авж олар, лекин тўй эгаси Шойим полвон бу гуруллаган шодиёнани негадир кўриб-кўрмаётгандек, эшитиб-эшитолмаётгандек эди.

1983 йил

ҲИКОЯЛАР

БАЙРАМ

— *Ғайратжон, ёшлигимиздаги байрамлар ёдингдами, ука? Қандай ажойиб байрамлар эди-я?!*

— *Ёшлигимизда байрамлар ташвиши билан яшаганмиз-да, ака. Энди эса ташвишларнинг ўзи билан яшаймиз: рўзгор ташвиши, ишхона ташвиши, эртанги тўйлар ташвиши... Э, санай-версам жуда кўп, ака!*

Укажон, ушбу ҳикоямни сенга бағишлайман

Такси шитоб жойидан жилиб, машиналар оқими-га қўшилиб кетганидан сўнг, Собир ўриндиққа ясларкан, елкасидан тоғ ағдарилгандек, анча ўзини енгил ҳис этди; эрталабдан бери самолётга улгурар-улгурмаслигини ўйлаб, хийла талвасага тушган бўлса ҳам мана энди мутлақо хотиржамдек эди: беш соат, узоғи билан олти соатдан кейин уйда бўлади. Хотини, болалари кутмаган пайтда кириб боради. Аслида бу қадар қисқа фурсатга — атиги уч кунга шундан шу ёққа бормоқчи эмас эди-ку, лекин... эртдан кейин байрам. Қарийб икки ойдан бери телефон орқали уч-тўрт марта узуқ-юлуқ гаплашганини демаса, болаларини кўргани йўқ, жуда соғинган. Агар байрам баҳона бугун бормаса, яна роса икки ой кўролмайдди, шунинг учун ҳам боргани маъқул. Борса — байрам устига байрам — болалари суюниб яйрайди: о-о, нуридийдаларингизнинг севинчдан яйраб-яшнаб кетишини кўриш — нақадар яхши, нақадар ҳузурбахш! Бунга етар хазиною давлат қани, қайда бор?!

Аммо зирқираган бир оғриққа ўхшаш гашлик тинмай жисму жонида қайноқ қон каби беором кезяпти. Бу бедаво оғриқнинг қачон илашганини ҳам, нима учун илашганини ҳам яхши билади. Яхши биладию, лекин негадир оғриқ боисини тан олишни истамай, кажбахс хаёлларини чалғитиб, умидворлик билан, аҳтимол савфар ташвишларининг оқибатидир, ҳадемай ўтиб кетар, деб ўзини ишонтиргиси келади.

Собир тезлик милига тикилиб қаради: 80. Агар ҳайдовчи тезликни сусайтирмаса, аэропортга салкам бирор соатларда етиб бориш мумкинлигини чамалаб:

— *Ун бирдан кечикмаймизми? — деб сўради шофёрдан.*

Еши элликни оралаган, бароқ қошли, сарғиш шофер машина соатига кўз қирини ташлаб:

— Улгурасизлар, — деди.

Демак, бетоқатланмасаям бўлаверади. Самолёт ҳаялламай учса, тахминан маҳаллий вақт билан кечки саккиз яримларда манзилга қўнади. Яхши бўлди: айна болалари телевизорни қуршаб ўтирган чоғда хандон-хушон кириб боради.

Собир беихтиёр мийғида кулимсиради: топган гапини қаранг, хандон-хушонмиш-а! Ўзи-ку, дил ғашлигига даво тополмай, тобора чингсиб боряпти... Ўтиб кетар-э!

Ҳар қалай, таксига тушгани чакки бўлмади: аэропортга кечикмайди. Лекин фалон сўм тўлаб, таксида бормоқчи эмас эди-ку, биқинига «Для авиапассажиров» деб ёзиб қўйилган катта автобуснинг ҳайдовчиси жуда қайсар одам экан: бўш жой қолмади, нима, елкамда олиб кетаманми сени, деб кўнмади. Собир, самолётга кечикаётганлигини айтиб, ўртада тик туриб боришгаям розиман, деган эди, у, қўл силтаб, отстань пожалуйста, здесь тебе не деревня, деб тескари ўгирилиб олди.

Кейин, Собир гангиб-гарангсиб турган пайтда, қўнғиртоб сочлари жингала қизчани етаклаган, эллик ёшлардаги бир аёл ийманибгина яқинлашиб, таксида бирга кетмайсизми, кира ҳақини икковлашиб тўлаймиз, деди. Собир дарров аёлнинг қўлидан оғир сумкани олди.

Хуллас, мана ҳар хил машиналар билан гавжум, равон йўллардан таксида аэропорт сари елиб боришяпти. Бири биридан баланд, бири биридан серҳашам бинолар орқада қолиб кетмоқда.

Собир ясан-тусан одамлар билан тирбанд кўчалардаги байрамона безакларга хомуш тикилган кўйи, оғриқ бошланган замону макондан лаҳза сайин узоқлашган сари, бору борлигини чирмаган беадад зирқироқ ҳам тобора зўраяётганини сезмоқда эди... Ҳаммадан, ҳамма нарсадан қочиб қутулиш мумкину, лекин одамзоднинг ўз-ўзидан қочиб қутулолмаслиги рост экан, деб ўйлади: тавба, оғриқ озобга айланяпти-ку! Нима қилсайкин-а?..

Қизиқки, ажабтовур бу оғриқнинг қачон бошланганини ҳам, унинг боисини ҳам яхши билади. Фақат, негадир ошқора тан олишни истамайди. Тан олса — тамом — назарида, бутунлай шармандаи шармисор бўладигандек эди.

|| Аммо-лекин таксига чиққани дуруст бўлган экан, гарчи шофер, толқон капалагандек, ҳамон чурқ этмай ўтирган бўлса ҳам, аёлнинг қизчаси,— аёлнинг ёши ўтаб қолган кўринади, балки неварасидир,— тинмай вижир-вижир гапириб, бот-бот Собирнинг эзгин хаёлларини тўзгитиб келяпти.

Ана, тагин қизча чуғурлаб:

— Нимага метронинг поезде ер тагидан юради? — деб сўради.

Аёл бардоши тутаган каби:

+ Уф-ф! — деди тажангланиб.— Ер юзига одам сиғмаётганини кўрмаяпсанми?.. Энди бирпас жим ўтиргин, қизим.

Шу пайт қора бир «Чайка» такси ёнидан елиб ўтди.

+ Вуй-й! — деди қизча.— Анавинга қаранг, Қизил майдонда кўрганимиздақа машина!

— «Чайка» у,— деди аёл.— Ухла энди, қизалоғим, ухласанг-чи?!

Қизча жим қолиши билан бирдан ичкарига сукунат ёпирилди.

Собир орқага ўгирилиб:

— Қўйинг, гапираверсин, кейин самолётда ухлаёлмайди,— деди.

Негадир қизча ҳадиксираган янглиғ секин аёлнинг пинжига тиқилди. Қизчанинг сочлари қўнғиртоб, кўзлари қоп-қора эди.

Собир аёлнинг малларанг сочларига, кўкимтир кўзларига синчков бир назар билан разм соларкан, саволчан оҳангда:

— Қизчангиз... чиройли экан,— деди.

— Бир ҳафтадан бери мен билан юравериб, жуда зерикди,— деди аёл.— Тонгда турганмиз, тўйиб ухлаёлгани йўқ.

Собир аёлнинг юз-кўзларидаги ҳасратли бир сўлгинликка эътибор бериб, яна ўсмоқчилади:

— Бувисига қолдириб чиқсангиз бўлмасмиди?

— Мен ҳам бувисиман. Қизимнинг қизи. Отаси озарбайжонлик. У бувиси Бокуда яшайди,— деди аёл.— Ойисиям, адасиям кун бўйи ишда. Болани вақтида боғчага олиб бориб, олиб келадиган одам йўқ уйда.

— Ҳозир Бокуга учмоқчимисизлар?

— Йўқ, Владивостокка.

Аёл, туйқус нохуш нимадир ёдига тушгандек хомушланиб, юзини четга бурди.

Собир унинг суҳбатга ҳуши йўқлигини кўриб, ўнг-

ланиб ўтираркан, бу аёлнинг бошига қандайдир бир мусибат тушган бўлса керак, деб ўйлади: унинг турқи тарзидаги ҳасратзадалик аломатлари беҳуда эмас.

Аллақачон гавжум шаҳар орқада қолиб қетган эди. Энди йўл бўйларида худди баҳор пайтларидаги каби кўм-кўк адирларга тутшиб кетган сўлим қайинзорлар кўриниб турарди. Собир ям-яшил барглари намхуш ҳавода бетиним титраётган, оппоқ танаси чок-чок тилинган гўзал қайинларга хаёлчан боқаркан, аллазамонлардан бери ҳамиша шошилиб, ҳамиша турфа ташвишларга кўмилиб яшаётганлигини аламоқ кўнглидан кечириб, ҳазин энтикиб қўйди: ёпирай, мудом фикру ёди нима биландир банд; нимадир етишмайди; кимнидир ранжитган; кимгадир муштоқ!.. Бу ажабтовур оғриқларнинг чеку чегараси борми сира? Қизиқ, бу дунёда тўқис-туғал бахти кулган одам бормикан-а? Бахт — нима ўзи у?!

Ногоҳ қизча тагин бувисига савол ёғдириб:

— Бувамни гўридан қазиб олмадик-ку?! — деди. — Сиз мени алдадингиз-а?

Собир беихтиёр сесканиб, кифти оша қизчага қаради: унинг чақнаб турган қоп-қора кўзларида ҳануз аллатовур бир ҳадик ифодалари изғимоқда эди.

— Бувангни кейин қазиб оламиз. Сен ҳозир ухлагин, қизалоғим.— Аёл неварасини қучиб, қандайдир беўхшов кулимсираган кўйи, Собирга юзланди.— Отам ўлиб қолган экан. Кўмгани борган эдик. Энди уч кундан бери катта бувасини қазиб олмоқчи бу... Вой худо-йим-эй, Тамара, кўзларингни юма қолсанг-чи!

Аёлнинг қайғую ғамдан беасар гап оҳанги, боз устига, алланечук ёқимсиз кулимсирагани Собирни тааж-жубга солиб қўйган эди, бир муддат лолу маълул сукутга толди: бу аёл нега отасининг ўлими тўғрисида бунчалик бепарволик билан ҳангома қиляпти? Еки ўлимларни кўравериб, жуда дийдаси қотиб кетганмикан? Ажаб, отасининг маърака-мажолисларини ўтказмай, уч кундаёқ уйига қайтаётгани нимаси?!

— Кечирасиз, ўлган одам ўзингизнинг отангизмиди?

Аёл лоқайд кифт учираиб:

— Бунинг нима аҳамияти бор? — деб, тагин ўша алфоз кулимсиради.

Унинг меровсираётгани боисини тушунолмайд, ҳамон чурқ этмай машинани елдириб бораётган шоферга Собир бир қараб қўйди, сўнг аёлга:

— Орадан уч кун ўтар-ўтмас, дарров уйингизга қайтаётганингизни мен тушунолмадим,— деди беихтиёр қизариб.

Аёл эса афтини аллатовур бужмайтириб:

— Бегона бир аёлга уч кун кўмаклашганим ҳам етар! — деди асабий қўл силтаб.— Ким билади, балки ўша аёлнинг ўзи отамнинг умрини иштиёқ билан эговлагандир.

Собир бирдан ниманидир англаб етгандек баттар хижолат чекиб:

— Кечирасиз,— деди.— Билмай, ярангизни тирнаб қўйдим шекилли.

— Ҳечқиси йўқ.

Собир тагин вазмин ўнгланиб ўтираркан, хаёлидан кечган тахмини чинлигига ишониб, кўнглида аёлга нисбатан ачиниш ҳиссини туйди: қачонлардир онасига қўшилиб, отасидан кўп хусуматлар қўрган бўлса керак. Мана энди ҳануз чеккан хўрликларини унутолмаяпти... Аммо барибир фарзанднинг марҳум отага кек сақлаши — жуда жоҳиллик-ку, ахир!

Собир аёлнинг гап-сўзлари нақадар таъсир қилганлигини билиш ниятида шоферга синчков нигоҳ ташлади: у, кимдандир ранжигандек тумшайиб, индамай машинани елдирмоқда эди. Икки ёндаги қия очиқ олд дарчадан ғуриллаб кираётган шамол эса, гўё ўртага чўккан сукунат товушидек эшитиларди.

Қовушмаган гурунг асосан тугаган, энди Собир ҳам жим ўтираверса бўларди, лекин... дилидаги беқарор гумони ором бермаётган эди. Гумондан халос бўлса, кўнглига йилт этган бир ёруғлик энадигандек, ортига қарамай:

— Яна битта савол берсам майлими? — деди.

— Марҳамат, сўранг,— деди аёл.

— Отангиз сизларни қачон ташлаб кетган эди?

Унинг соддалиги нашъа қилгандек, аёл пихиллаб кулди, сўнг:

— Отам бизни ташлаб кетмаган эди, биз ҳаммамиз Владивостокда бирга яшардик,— деди.— Биз асли Ставрополликмиз. Бундан икки йилча олдин онам оғир дардга йўлиқди. Докторлар, иқлим ўзгартириш керак, дейишди. Кейин, отам билан онам Ставрополга кўчиб кетди. Лекин барибир фойдаси бўлмади: беш ойдан сўнг онам қазо қилди. Орадан ярим йилча ўтар-ўтмас, отам, етмиш уч ёшида олтмиш яшарли бир аёлга уй-

ланди. Лекин иккинчи хотин билан бир йил ҳам яшаёлмай, ўлиб кетди.

Собир, аёлнинг алланечук совуқ гап оҳанги таъсирида бўлса керак, шошқалоқлик билан хулоса чиқариб:

— Тушунарли,— деди.— Отангиз сал ғалатироқ одам бўлган экан-да.

Аёл шартта унинг сўзини бўлиб:

— Йўқ, яхши одам эди,— деди.— Отам яхши одам эди.

Собир кескин ортига ўгирилиб, аёлнинг кўзларига тикилиб қарамоқчи бўлди. Аммо негадир аёлдан ҳам, унинг отасидан ҳам бир оз кўнгли оғрингандек эди, ортиқча эътиборни раво кўрмай, гапини киноя билан мухтасар қилди:

— Яхши одам қариган чоғида янаям болажон бўлиши керак эди.

Аёл эътироз билдиролмади.

Аммо ҳануз чурқ этмай, машинани учириб бораётган шофер илкис Собирга ёвқур назар ташлади-да:

— Н-нега сиз ш-ш-шундай деб ўйлайсиз?! — деди асабий дудуқланиб.— Х-хўш, нима учун, а?!

Собир бирдан унинг бу қадар тутақиб кетишини кутмаган эди, дафъатан гуноҳқорона кулимсираб, қизиқ экан-ку бу одам, деб кўнглидан кечирди: ахир, ёши етмишдан ўтган чол бегона бир аёлнинг этагида ўлимтик мушукдек думалаб ётгандан кўра, юрагида қолган қутган қўр-қутини ўғил-қизларига қўшқўллаб тутқазгани яхши эмасми?! Токи, эрта бир кун жойиростонига равона бўлганидан кейин, орқасида қолаётган мотамзада фарзандлари эслаганда, манави аёлдек... ниманингдир алаmidан аччиқ кулиб ёки ниманингдир алаmidан титраб эмас, туганмас ҳасрат билан, адоқсиз меҳр билан эсласинлар.

Тагин шофер Собирга қаҳрчан бир нигоҳ ташлаб:

— Ешингиз н-нечада? — деди.

— Уттизга кирапман,— деди Собир.

Шофер ғалати бош чайқаб қўйгач:

— С-сизнингча, х-хотиним ўлиб кетса, мен уй-уйланмаслигим керакми? — деб сўради.— Ш-шундайми?

— Ахир, сиз қилтиллаб қолган чол эмассиз-ку!

— Йўқ!.. Сиз бу масалани б-бошқача тушунар экансиз,— деди шофер, бетоқатлик билан сигарет тутатиб.— А-аёл, сиздан кўра, мендан кўра, қ-қилтиллаб қолган чолга кўпроқ керак. Агар ч-чолнинг аёли бўл-

маса, кийим-кечагини ким ювиб беради, ким борш қ-қайнатиб беради? Х-хўш, энди тушундингизми?

— Ана, қизи бор экан-ку, ахир?! — Собир қош учириб, баҳсу мунозарага хомуш қулоқ солиб ўтирган аёлга ишора қилди. — Балки ўғли билан келиниям бордир.

— Агар чол ў-ўз рўзғорига қизиниям, к-келининиям аралаштиришни истамаган б-бў-бўлса-чи? — Шофер оғзю бурнидан баравар тутун бурқситиб, кескин бош чайқади. — М-масалан, мен шахсан истамайман. Ҳеч қачон.

Шофер ҳақ гапни айтаётган эди, Собир лом-мим деёлмай, сукутга толди: чиндан ҳам чолнинг ўзи сўқ-қабош рўзғорига қизининг аралашувини истамагандир. Аммо нега... нима учун — қизини безовта қилмаслик учунми? Наҳотки?!

Собир аёл томон ўгирилиб:

— Отангиз сизни ёнига чақирганмиди? — деб сўради.

— Чақирган эди, — деди аёл бош ирғаб.

— Сиз бормадингизми?

Бирдан нозиккина қошлари асабий чимирилиб, аёл гамгин хўрсинди, сўнг:

— Жуда осон деб ўйлайсизми боришни, — деди. — Бормадим...

— А-ана, кўрдингизми? — деди шофер, тантанавор оҳангда. — Б-бормайди. Т-тўғри қилади.

Беихтиёр Собир руҳиятида бир бечораликни ҳис этди, лекин енгилаётганлигини тан олгиси келмас эди, шофернинг гапини парвосиз қолдириб, аёлдан:

— Боришингиз жуда қийинмиди? — деб сўради.

Аёл тағин ажабтовур кифт учириб:

— Мен шундоқ ҳам Владивостокда яхши яшапман-ку! — деди. Ва бирдан ранг-рўйи бўзариб кетди. — Билардимки, отамнинг пули кўп, ҳеч нарсага муҳтожлик сезмайди. Яна шуни биламанки, Ставрополда машҳур қариялар уйи бор, шароити зўр... А-а, мен нима учун уёққа боришим керак — меваси учунми? Хоҳласам, ҳар ойда уч марта ишхонамдан сархил мева сотиб олишим мумкин. Истасам, ҳар йили икки марта чет элга чиқиб келишим мумкин. Қизим ёнимда, куёвим ёнимда, неварам бор... Мен ҳам яшаб қолишим керак-ку, ахир! Ёки яхшироқ яшашга ҳаққим йўқми менинг?

Собир лабларини чўччайтириб, ўйчан бош ирғади: ҳақи бор. Ҳаммаям яхши яшаши керак. Лекин нега бунинг алами бунчалар беҳудуд? Отасининг қазосига-

ку... у қадар куймаётганлиги кўриниб турибди. Қизиқ, аламининг боиси не экан?

Унинг аламзадалиги боисини Собир сал кейинроқ билди. Билди-ю, баттар даҳшатга тушди.

Аёл эса, тиззасига бош қўйиб мудраётган неварасининг елкасига қоқиб, қангома қилишда давом этаверди:

— Онам ўлиб қолганидан олти ойча кейин, менинг боролмаслигимни билгач, отам уйланишга мажбур бўлди. Аммо бахтга қарши, бир йил ҳам яшаёлмади. Ана энди мен отамдан қолган ўн беш мингнинг лоақал тенг ярмини ундириб олиш учун, анави... севинч ёшларини тинмай оқизиб юрган аёл билан судлашишим керак. Балки ўша жодугарнинг ўзи отамнинг миясига қон қуйилиб ўлишида сабабчи бўлгандир...

Аллақачон Собирнинг қулоқлари чиппа битиб, мияси ғувиллай бошлаган эди, уни жавратиб қўйгани учун ўзидан ранжиди. Шунинг баробарида, аёлнинг сал бўёқ суртилган этсиз лабларига, хиёл намли, ҳорғин, аламон жавдираётган кўзларига қадалиб тикилган кўйи:

— Йў-ўқ! — деди аста.— Марҳум отангиз сизга бошқача тарбия берган экан.

Аёл беихтиёр манглайини тириштириб, кескин юзини четга ўгирди.

Собир кўнглига қандайдир бир ўртагувчи дард чўкаётганлигини ҳис этди; сўнг, жимгина ухлаётган қизчага дилгир нигоҳ ташлаб, вазмин ўнгланиб ўтирди.

Яна жимлик чўкди.

Бир маҳал, шофер, негадир қош-қовоғи уюлиб:

— Сизнинг о-отангиз, онангиз б-борми? — деб сўради.

Дабдурустдан унинг нима учун сўраётганлигини тушунолмай:

— Бо-ор,— деди Собир.— Шукр, отам ҳам, онам ҳам бор. Укаларим, сингилларим бор. Нима эди?

Шофер унга бир қараб, тагин боягидек маънодор бош ирғаб қўйди.

Ана шунда Собир унинг сермаъно сукути замирида пинҳон бир фикрни бехато уққандек бўлди: ҳў-ўй, маҳмадана, марҳумларнинг қайғуси билан эмас, тирикларнинг... тирикчиликнинг ғаму ташвиши билан яшаш керак!...

Таажжубки, ўзи ҳам бошқачароқ тарбия кўрганми, кўнглида аёлга нисбатан рағбат ҳиссини туймади. Собир аёлнинг аламзадалигини ҳам, нима учун анави... севинчидан тинмай кўз ёшларини оқизиб юрган

аёл билан судлашмоқчилигини ҳам англаб етолмади. Ваҳоланки, чолдан қолган ўн беш минг анави аёлдан ҳам кўра, манави аёлга, унинг тиззасига бош қўйганча ухлаётган қизалоққа — бешафқат ҳаётнинг аччиқ-чучукларини ҳали тотиб кўришга улгурмаган кенжатоё меросхўрга кўпроқ кераклигини тушунса бўларди. Бирок шу тобда унинг фикру ёдини марҳум чол ҳақидаги хира ўйлар бутунлай банд этган эди.

Машина тобора шитоб билан елиб борарди.

Собир шуурида минг бир хаёлу жумбоқ ғужғон ўйнаётганини ҳис этган кўйи, чўнтагидан сигарет чиқариб, гугурт чақди. Устма-уст ютоқиб тутун сўрди. Сўнг баттар нимадир кўксини ғижимлаётганлигини сезиб, ўриндиққа ясланди, бошини суянчиққа тираб, кўзларини юмди: а л а м! Умр бўйи меҳру оқибат кўрсатиб, пировардида оқибатсизликка йўлиққандан кейин пайдо бўладиган алам кучига бардош бера оладиган қудрат йўқ бу оламда. Йўқ!.. Бинобарин, марҳум чол ғалатироқ одам бўлган эмас, аксинча — ҳамма яхши оталар каби меҳру оқибатли ота бўлган. Илло, тиззасига довур гўрга чўккан чоғида уйланишни истамаган. Агар уйланишни истаса, рамақдажон хотинига шифо истаб, юртма-юрт изғимаёй, пастқам кўчаларда айшу ишратини суриб юраверар эди. Йўқ, уйланишни истамаган. Акс ҳолда, хат ёзиб, қизидан изн сўраб ўтирармиди... Аччиқ ҳақиқат — ўзинг учун ўл етимни англаб етганидан сўнг, бадбахт қисматини бегона бир аёлнинг ихтиёрига топширган-да! Шу йўл билан меҳрсиз қизидан бошлаб ўч олмоқчи бўлган... Ана кейин, айна пайтда ўзи учун ҳам беаёв қийноққа айланган қаро кунларнинг бирида, бойлигию мол-мулкига қўшилиб, меҳри сингган азиз ашёлари ҳам ўз жигарпорасига эмас, бегона бир аёлга насиб қилаётганлигини ва охир-оқибат ўзининг беному нишон йўқолиб кетаётганини ўйлаб, чидаёлмаган... Айтди-ку, отам бирдан миясига қон қуйилиб ўлган, деб. Бекор гап! Одамзоднинг миясига ҳеч қачон бирдан қон қуйилмайди. Бунинг учун тинмай ўртаниб ўйлайвериб, бениҳоя азоб чекиши керак. Чол то сўнгги нафасига довур қизидан умидини узолмай, қизининг бу қадар ётмеҳрлигини тушунолмай... алам билан дунёдан ўтган.

Ҳануз шамол қия очиқ дарчаларга бош уриб, ув-в тортмоқда эди.

Собир қўлида тутай-тутай тугаёзган сигаретга бир қараб, дарча тирқишидан чертнаб юбораркан, беихтиёр

беҳаловат бош чайқаб, хўш, ўзинг-чи, деб сўради ўзидан, ўзинг — мулла йигит, ё т м е х р л и к қилмаяпсанми?! Ниҳоят, жисму жонини дам-бадам зирқиратиб келаётган беадад оғриқ яна хуруж қила бошлагач, унинг боисини ночор-ноилож тан олиб, бехос юзлари шарму андишадан бўғриқиб бораётганлигини сезди: ҳой, ётмеҳр, сенинг о қ и б а т с и з л и г и н г эмасми бу ахир?!

Дарвоқе, оғриқ илк дафъа бундан уч кун аввал, байрамда қишлоққа боролмаслигини билдириб, онасига хат ёзаётганида бошланган эди. Мана, ўшандан бери оғриқ гоҳ сусайиб, гоҳ зўрайиб ўртаяпти. Ушандан буён вужуд-вужудига зулукдек ёпишган оғриқ азобидан қутулишнинг иложу имкони йўқдек, бутунлай гангиган. Билади: хотини, болалари, дўстлари даврасида хийла яйрагани билан, байрам... байрамдек татимайди — кўкси тубига чўкиб олган муштдек типратикан янглиғ бир ғашлик тинмай ғимирлаб тураверади. Аммо барибир боряпти... Қойил-э, нонни нун деб юрган жинқарчаларини байрамда бориб кўрмаса — ноинсофлик бўлармиш!

Собир тобора андиша исканжасида бўғриқиб ўйларкан, ўз-ўзини ёмон кўриб, бошига маломат ёғдира кетди: топган баҳонангни қараю! Сенинг ғаму ташвишларинг остида бемаврид қартайган меҳрибон отангни, мушфиқ онагинангни байрамларда бориб суюнтирмаслигинг — ноинсофлик эмасми? Уялмасдан манави аёлнинг устидан қуляпсан-а?! Еки отанг-онанг сенга бошқача тарбия берганмиди, мулла йигит? Кел, иқрор бўл, мард бўл, айт очигини — энг гавжум шаҳардан яна бир гавжум шаҳарга жужуқларингни қора тортиб, ўзинг учун бормаяпсанми?

Қўққис кўзига олис вилоятнинг узоқ қишлоғи чеккасидаги қадрдон хонадони, шу баробарида, кенг-мўл супани тўлдириб, рўзғор юмушлари билан куймаланиб юрган онаси кўриниб кетди-ю, қулоқлари остида меҳрибон, мададбахш овози титрабгина эшитилаётгандек туюлди: бор, ўғлим, боравер. Утирган — бўйра, юрган — дарё. Уч-тўрт ойлик ўқиш баҳонасида бир сайру саёҳат қилганинг қолади. Кўнглингни хотиржам қилиб кетавер: албатта, укаларингдан бирортасини жўнатаман — болаларингдан хабар олиб қайтади... Ҳа-я, менга қара, ўғлим, байрам кунлари укаларинг, сингилларинг болагиналари билан кириб келганида, яратган эгамнинг ўзига беҳисоб шукр деб айтай, ҳовли тўлиб

кетади, лекин барибир кўнглимнинг бир чеккаси ҳувиллаб тураверади. Нима демоқчи бўлаётганимни тушуняпсанми — отанг билан мени байрамингдан бенасиб қилма — сени ҳар бир кўрганзимизнинг ўзи биз учун бир байрам, жоним болам!..

Собир, оташин бир хўрсиниқ бўғзига қадалиб, безовта тўлғаниб қўйди, сўнг қишлоқдан жўнаб кетган пайтини эслаб, чеҳраси ёришди. Ушанда онаси, укалари, сингиллари, жиянчалари чуғурлашганча, кўчага кузатиб чиқишган эди. Отаси эса одатдагидек — гўё ўғил олис сафарга эмас, қўшни қишлоққа отлангандек — атай бардам овозда, майли, полвон, яхши ўйнаб қайтинг, деб боғ тарафга вазмин ўтиб кетган эди. Шу тобда отасининг барваста қадди-қомати бутун салобати билан кўз ўнгида гавдаланди: ана, отаси хиёл бошини қуйи эгган қўйи, ўйчан одим отиб боряпти... Кейин, унинг хаёлида янаям дилгир бир манзара равшан ёлқинланди: ана, укалари, сингиллари, келинлари хандон-хушон жилмайишиб, бир-бир хайрлашишяпти... Ўзи эса хазиналар маконида керилганча, мени суюнг, мен шунга муносибман, деяётган граф Монте Кристодек, ўртада хушҳол кулимсираб турибди... Ана, онагинаси, сал ичга ботган кўзларида милт-милт ёш, қуруқшаган лаблари титраниб, парвардигордан ўғлини ёмон кўзлардану беомон хатарлардан омон-эсон асрашини тилаб, юзларидан, пешонасидан ўпди... Сўнг... Ана, жиянлари қийқиришиб, машина ортидан шамолдек елишяпти...

Хаёлида нурланиб-жилоланиб кечаётган дилхуш манзаралардан мутаассирланиб, Собир ғалати бир жунжикди, кўзлари ачишиб кетди: виждонингга ўт тушгур, ахир онанг сени ҳамиша интизор кутишини биласан-ку! Аммо сен бир парчагина хат ёзиб, виждонингни юпатмоқчи бўлдинг-а! Аввал ота-онангни кўриб, кейин болаларинг ёнига қайтсанг ёки эрталаб туриб, қишлоққа жўнасанг... Қўй, баҳона излама, ўлимдан бошқа ҳаммасининг чораси бор. Ҳа, сидқи-дилдан йиғласанг — сўқир кўздан ёш чиқур!

Ниҳоят, Собир қатъий бир қарорга келиб, хиёл таскин топгандек бўлди.

Худди шу пайтда шофер негадир тезликни кескин пасайтирди. Собир қаддини тиклаб, унга ажабланиб қаради: у, бароқ қошларини чимириб, қандайдир надоматли бир назар билан, йўл бўйига тикилиб ўтирарди. Собир ўша томонга ўгириларкан, бехос нимадир кўкси-

ни куйиштиргандек, ихраб юборди: ҳаворанг бир «Волга» симёғочга тумшуғи билан қадалиб турар, олдинги ойнаси тутдек тўкилган, қопқоғи эса қайрилиб мажақланиб кетган эди. Қийшайиб қолган симёғочдан сал нарида иккита милиционер чўнқайиб, нималарнидир ёзиб-чизмоқда эди.

Зумда ҳаворанг «Волга» орқада қолиб кетди.

Собир, фалокат сабабларини ўзича тахминлаб:

— Шофери ухлаб қолган бўлса керак,— деди таксичига.

Таксичи хушлар-хушламас жавоб бериб:

— Балки,— деб, тезгина пешонаси ҳамда юзларини сийпалаб қўйди.

Собир тагин ўсмоқчилаб:

— Ёки тормози бузилиб қолганмикан-а? — деди.

Негадир шофер ундан ранжиганга ўхшарди, тумшайиб:

— Бу-бўлиши мумкин,— дея тўнғиллади. Ва машинага енгилгина тормоз уриб, унинг беҳато ишлаётганига ишонч ҳосил қилгач, илкис рулни ҳам у ён-бу ён буриб кўрди.

Аёл, ухлаб ётган неварасининг кифтидан қучганча, анчадан бери мудрамоқда эди, машина икки бор кескинроқ чайқалганда ҳам, пинагини бузмади.

Собир, энди шофернинг узоқ вақт — то анави фалокат ёдидан чиққунига доғур ҳушёр юражагини дилида қайд этиб, мийиғида кулиб қўйди.

Чиндан ҳам, машина икки ёни кўркем қайинлар, ям-яшил арчалару япроқлари тилларанг дарахтлар билан қуршалган равон йўлнинг ўртасидан энди равон ғизиллаб бормоқда эди.

Ҳаял ўтмай, аэропорт тарафдан самолётларнинг гуруллаган товуши баралла эшитила бошлади.

Собир беихтиёр ички бир ҳаяжон билан боягина кўнглидан кечирган қарорини эслаб, кўкка умидвор назар ташлади: осмонда кеч кузакнинг паға-паға, қорамтир-кўкиш булутлари кезиб юрар, ҳавода эса барги-хазон иси аралаш ёмғир ҳиди анқимоқда эди.

Салдан сўнг такси ҳар хил машиналару безовта-бетоқат йўловчилар билан тўлиб-тошган майдон чеккасида тўхтади.

— К-кечикмадингизлар,— деб шофер соатга ишора қилди.— Ана, кўриб қўйинг.

Вақт чоракта кам ўн бир бўлган эди.

Кира ҳақини тўлаётиб, Собир, ўзи учун муҳим бир

нимагадир эришган каби, хуштакаллуфлик билан шоферга раҳмат айтди. Шофер индамади. Кейин, аёлга, гўё у унутилмас яхшилик қилгандек, астойдил миннатдорчилик билдирди. Негадир аёл қизариб кетди... Уйқуга қонмаган қизча эса инжиқланиб, бувисининг оёғига суйкалган қўйи ғингшимокда эди. Собир унинг бошини силаб, сочларини тўзғитди. Сўнг, шофер узатган қайтимни олмай, эртадан кейин бўладиган байрамни... албатта байрамдек ўтказажагини ўйлади.

Ва ўша заҳоти кўнглида бир маъюсликни ҳис этиб, рўпарадаги ҳашаматли, гавжум бино томон секин юраркан, яна беихтиёр комуш тортди: минг афсуски, дийдорига муштоқ ота-онаси ҳузурига бу байрамда кириб б о р о л м а й д и — масаланинг молиявий томонидан ташқари, вақт жиҳати ҳам мушкул бир муаммолигича қолмоқда. Кейин, хотин жонивор ҳам олис қишлоқ сафарига шайланиб турмагандир... Шунақа, аввал ўзингга боқ, кейин ноғора қоқ, мулла йигит. Отасининг қазосидан сўнг, орадан уч кун ўтар-ўтмас, шошилинич уйига қайтаётган анави аёл устидан куляпсан-а! У, ҳар қалай, борипти-ку, ахир.

Собир аллатовур гангиган сиёқда ғала-ғовур бино ичкарисига кириб, дафъатан бесаранжом йўловчилар оқимига қўшилиб-қорилиб кетолмай, бир чеккада ўйчаң туриб қолди.

1986 й.

ДОВОН

Давлат, тобора машинани елдириб бораркан, одам ҳеч қачон ўзлигига хиёнат қилмаслиги керак, деб ўйлади: одамнинг ўз виждонига тажовузкорлиги асло кечирилмайди. Қачон бўлмасин, барибир муносиб жазосини олади. Олмай иложи йўқ.

Ва у беихтиёр таажжубланди: нега, нима учун бу ҳақда дабдурустдан ўйлаб қолди?.. Хаёлида ёлғизгина қизи Марҳамату рамақдажон қайнонаси дам-бадам чарх ураётган эди-ку?! Миясида яшин янглиғ чақнаб ўтган бу куйдиргувчи фикрнинг боиси не?.. Наҳотки жазои муҳаққақ онлари яқин қолган бўлса?!

Шу пайт, яқинлашган сари катталашганча, йўл чеккасида тўхтаб қолган оқ «Волга» кўринди. «Волга» ёнида эгнига кулранг пальто, бошига қўнғирранг телпак кийган зиёлинамо йигит, қўлларини чўнтақларига тикқан кўйи, тек қотиб турар, пойида эса кичкина бир кўк челақ кўзга чалинар эди.

Давлат, орқа ўриндиқда мудраётган хотинига кифти оша нигоҳ ташларкан, зиёлинамо йигитга озроқ бензин бериб ўтишни кўнглидан кечириб, секин тезликни сусайтира бошлади: майли, кимсасиз биёбонда қолиб кетмасин бу боёқиш.

Атрофда ҳеч бир зоғ йўқ. Катта йўлнинг иккала томони ҳам сийрак дарахтзор. Изғирин шамолда шипшидам дарахтлар юлқиниб-чайқалиб ётибди. Дарахтзорлар адоғи бўзранг адирларга туташиб кетган. Сарғиш заъфарон қуёш, олисдан қуюқ туман пардасига чулғаниб олгандек хўмрайиб кўринаётган Бахмал тоғининг баланд тизмалари ортига ботиб боряпти.

Давлат «Газ — 24»га яқинлашаркан, ёши қирқлар чамасидаги зиёлинамо йигитнинг тўраларча, кибрланиб турганини пайқади-ю, фикридан қайтиб, кескин тезликни оширди. Ва, шу баробари бехос дилида қўзғалган аллатовур безовталиқдан ҳаловатсизланиб, қачонлардир отаси айтган бир ўғитни эслади: ўғлим,

кунми-тунми — аҳамияти йўқ: катта йўлларда юргангда, илло-билло одамзодга машинагни тўхтата кўрма! Ноинсофлар Қорақум йўлида бир мусофирни чавақлаб; машинасини олиб қочишганмиш.

Унинг хаёлини тўзғитиб, хотини:

— Тўхтатсангиз бўларди,— деди.— Кеч тушяпти, бечора йўлда қолиб кетмасин.

— Тўхтатмоқчи эдим,— деди Давлат, тагин тезликни сусайтириб.— Лекин у олифта лоақал қўлини киссасидан чиқармади-ку!

— Қўяверинг... Ҳалиям қайтайлик, савоб бўлади.

Хотинининг шу тобдаги савобталаблиги боиси Давлатга аён эди, шартта машинани орқага юрғизди. «Газ—24» ёнида пастга тушди:

— Салом,— деди.

Йигит савлат билан бош ирғаб, нимадир деди. Ув тортиб изғиётган шамол эса унинг овозини ямлаб кетди.

Давлат хушлар-хушламас юкхонани очди, бидонни олди, кўк челакка қулдиради, индамай бензиндан қуя бошлади.

— Бўлди... бўлди,— деди йигит, челак ярим бўлаёзганда.— Манзил яқин... Буни ҳали бакка қуйиш ташвишям бор.

Беихтиёр Давлат ношукур кимсага ҳожатбарорлик қилгани учун дилида пушаймон ҳиссини туйиб, бидонни жойига қўйди, юкхонани қулфлади, сўнг йигит томон нохушроқ ўгирилиб:

— Ўзингиз юрғизоласизми? — деб сўради.

— Ҳа, бир амалармиз,— деди йигит, тагин боягдай бош ирғаб.— Бўпти!..

Давлат вазмин ўриндиққа ўтириб, машинани жойидан жилдирди.

Хиёлдан сўнг хотини:

— Бир оғиз раҳмат айтмади-я,— деди.

— Қўявер... У такаббур амалдор кўчада қолиб кетмаслигини биларкан-да!

— Унинг амалдорлигини сиз қандай билдингиз?

— «Волга» камида шу ернинг райком ёки райисполкомига тегишли бўлса керак, номеридан кўриниб турибди. Кейин, йигитнинг бошидаги ноёб телпакни ҳаммаям киёлмайди. Унинг гўддайиб турганини кўрдингми?

Аллақачон хотини яна хомуш тортган эди, индамади.

Давлат яйдоқ тевааракка тикилган кўйи хаёлга то-

ларкан, қачонлардир қулоғига чалиниб, хотирига муҳрланиб қолган оташин бир байтни эслади:

Такаббур аҳлига зинҳор салом-алик демай ўтғил,
Аларнинг бошида минг деуу малъуннинг ҳавоси бордур.

Хў-ўш, биродари азиз, деб беихтиёр Давлат ўз-ўзини саволга тутди: ўзинг такаббур эмасмисан? Бундоқ дўппини ёнбошга қўйиб ўйлаб кўр қани... Утган куни ишдан қайтганингдан сўнг, қишлоқдан хотининг саросималаниб қўнғироқ қилганини қизингдан эшитгач, жон талашиб ётган қайнананг билан дийдорлашиб қолмоқ учун дарҳол йўлга тушдинг. Тун бўйи бедор, беқарор йўл босиб, тонгда қайнананг ҳузурига кириб бординг... Аммо атиги икки кўча наридаги азиз хонадонингга саросар бош суқиб, қариб-қартайиб қолган отанг билан, онанг билан ниҳоятни юз кўришганингни демаса, бугун эрталаб негадир қизинг йиғлаб қўнғироқ қилганлигини баҳонаи боис билиб, мана тагин қуюндек елиб қайтпасан. Бир қориндан талашиб тушган укаларинг, сингилларинг билан кўришолмаганинг — уларнинг ҳовлисига бир-бир киролмаганинг — майли, узрлидир, чиндан ҳам вақтинг тиғиз... Аммо марҳум тоғаннинг хонадонига қадамингни раво кўрмай кетаётганинг нимаси ахир?! Эртаю кеч дуои жонинг қайғусида юрган муштипар янганг эса, ҳамон дийдорингга илҳақ ўтиргандир... Лоақал касалманд холангни бирров кўрмадинг-а! Холанг билан эсон-омонлик сўрашмай кетаётганингни онанг боёқиш юзингга солломай, кўзларида милт-милт ёш билан: бечора Новвот амманг қалдирғочдай учиб юрган Роҳила қизини тупроққа бериб қўйганини айтган эдим сенга, отанг билан мулло Сатторни эргаштириб, йўлакай кириб чиқсанг яхши бўларди, болам, деди. Сен эсанг... жуда шошилич жўнаб кетаётганлигингни рўкач қилиб, онангни юпатмоқчи бўлдинг, фотиҳа қаримас, онажон... Сиз ўзингиз биз учун ҳам Новвот аммамга тасалли бериб қўйинг, биздан ўкинмасинлар, дединг. Э, нодон, сенинг таскининг ҳам, онанг беражак тасалли ҳам жону жаҳони зулматга эврилган Новвот аммангнинг қайғусини заррача енгиллатолмас. Бироқ, биласан-ку, таомили шунақа: таъзияхонага қавму қариндошлар ёғилиб-ёпирилиб боравериши керак. Сен эсанг... Ҳўй, нодон, талабалик йилларингни бир эсла. Ўша кезлар қишлоққа атиги икки кунга келиб кетган пайтларингда ҳам барча қариндошларникига бир-бир кирар эдинг-ку?

Йў-ўк, улардан қай бирининг бир этак майиз, бировининг бир ҳовуч пул беражаги учун эмас, сени кўрганда уларнинг кўзлари яшнаб кетишини кўриш учун, айна кезде ўзингнинг ҳам баҳридининг яйраб кетиши учун борар эдинг.

Ёдингдами, никоҳ тўйингга таклиф қилиб борганинда, амманг юзларингдан, пешонангдан ўпаркан, кўзларидан ёш тирқираб, куёвлик тўнини кийган бўйларингга аммажонинг садқа бўлсин, болажоним! Худо хоҳласа, Қайсари Румдек амакигинамнинг бурутини бундан кейин ҳам ҳеч бир болта чополмайди деб, сени ёмон кўзу суқдан асрашини тангридан тилаб, кўярда-кўймай тегрангда исириқ тутатган эди...

Ҳа, энди сиз куласиз-да, биродар, улғайдингиз ахир! Аммо-лекин сизни ўз боласидек биладиган мотамзада аммажонингизга ҳамдардлик билдиrolмай, боз устига, бурутини ҳеч бир болта чополмас отангизни оқибатсизлигингиз туфайли қавму қариндошлар олдида уятли қилиб кетаётганингизни эса хаёлингизга ҳам келтиролмайсиз... Лекин ёдингдами, ўшанда аммангнинг бу қадар меҳрибонлигидан мутаассирланиб, беихтиёр кўзларинг жиққа ёшга тўлган эди. Чунки у пайтларда сен ҳозиргига нисбатан минг карра покизароқ, минг карра оқибатлироқ эдинг.

Кейин, ўзинг ўқиб тугаллаган институтда домла бўлиб қолганингдан сўнг, қишлоққа талабалик йилларингдагидек тез-тез эмас, озод ойларингда йилига бир, кўпи билан икки марта борадиган бўлдинг. Ва, бировларга тил ёриб айтмасанг ҳамки, кавушим кўчада қолган эмас, мен керак бўлсам, ўзлари марҳамат қилишсин, деган бир заифона фикрни кўнглидан кечириб, бора-бора қариндошлар истиқболига талпинмайдиган ётмеҳрга айланиб қолдинг.

Аммо сен яхши биласан: меҳр — кўзда, кўз кўзга тушиб турса, меҳр товланиб туради. Бироқ сен яна шуни ҳам яхши биласанки, меҳринисорлик учун х а з и н а д о р ҳақ тўламайди; таомилпарастлик — сенингча ва айна кезде, минг афсуски, хазинадорнинг ҳам фикрича — бефойда... ташвиш. Демак, яхши яшашинг учун хазинадордан яхши ҳақ олишинг керак; яхши ҳақ олишинг учун эшакдек ишлашинг керак...

Мана, рамақдажон қайнанангнинг зору тағаллоларига қарамай, хотининг билан жўнаб кетяпсан. Аммо қизингнинг йиғлаб қўнғироқ қилгани рост эди, бу ҳам сиз — эру хотин учун айна муддао бўлди: сен шартта

йўл тадоригини кўра бошладинг, икки ўт ўртасида қолган хотининг эса, қаро қисматини чингиб қарганча, онасини бағрига босиб, етим бўтадек бўзлайверди. Ахийри, қайнананг ич-ичига ботиб кетган кўзларида бир дунё аламу армон билан сенга мўлтираб, майли, жўнай қолинг, болаларим, мен бугун-эрта ўладиганга ўхшамайман, деди ризолик тилаб. Мен сизни ўғлим деганман, болам. Тепкилаб-тепкилаб ўзингиз кўмарсиз, деб ўйлаган эдим. Агар дийдор қиёматга қолса, мендан ризо бўлинг, болам!..

Сен тошбағир нималардир дея минғирлаб, кампирнинг қоқшоқ қўллари юзларингга босдинг. Ушанда айтган пойинтар гапларинг нечоғлик ҳавойилигини ўйлаганинг сайин, ана, юзларинг ловуллаб боряпти.

Назирани катта дўхтирларга яхшилаб қаратинг, ёшсизлар, ёлғизгина Марҳаматга ишониб, умрни биздек беҳуда ўткаворманглар, эрта бир кун бизга ўхшаб ёлғиз қизнинг доғи фироқида куйиб қоласизлар, болам. Эрта мен ўтиб кетганимдан кейин бобонгизни¹ ёлғиз қолдирманглар. Энди иложи бўлса, қишлоққа кўчиб келинглар, жон болам...

Сен бетайин ваъдалар билан тўшакбанд қайнанангни ниҳоят юпатгандек бўлдинг. Сўнг, жон бераётган жуфти ёнида туядек чўккан, кўзлари аламноқ ҳайратдан донг қотган, мунглуғ қайнатангни бағрингга босиб, чархи кажрафторнинг палаҳмонидаги бамисоли бир тош эканлигиндан бўғилиб-бўғриқиб хўшлашдинг.

Тўғри, биродар, сен катта бир институтнинг катта домласисан; хотинингга ҳам осон эмас — катта бир корхонанинг бутун ҳисоб-китоби унинг зиммасида; устига-устак, қизинг негадир бетоқат қўнғироқ қилди — алоқа узилиб қолмаса, сабабини билиб олармидинг... Эрталаб кирган дўхтир ошнанг эса, ҳали-вери қайнанангнинг дунёдан ризқу насибаси узилмаслигини айтди, хуллас — тезроқ қайтишларингиз керак эди — мана, қайтиб кетяпсизлар.

Аммо қани сен ношукурнинг ўғил бўлганинг? Қани сенинг одамгарчилигинг ахир?! Сен бугун хотинингни самолётда жўнатиб, ўзинг қолишинг керак эди. Қололсанг, бамайлихотир таъзияга кириб чиқардинг, касалманд холангнинг кўнглини олардинг, қавму қариндошлар билан дийдорлашардинг... Ана кейин, шу тобдаги каби кўксингга надомат ханжари қадалгандек

¹ Б о б о — қайната (шева).

чингсиб эмас, бир қадар хушҳол қайтар эдинг. Энди унутма: қариндошпарвару таомилпараст ота-онанг, қайнана-қайнатанг шарофати билан қавму қариндошлар сен оқибатсизни ҳозирча танишар, тан олишар, лекин эрта бир кун, — илоё бу э р т а б и р к у н ч е к с и з л и к қ а д а р ч ў з и л с и н, — бу табаррук қариялар ўтиб кетганларидан сўнг, сени улар тан олмайдилар. Оқибатсизлик қиларкансан, сенинг одамлигинг ҳам, олимлигинг ҳам улар учун бир пул. Ёдингда тут: оқибатсизлигинг, худбинлигинг — т а к а б б у р л и г и н г — замонасозлигинг жабрини тортмай иложинг йўқ!..

Давлат, куйишиб оғриётган кўксини аста сийпаларкан, боя шуурида яшин янглиг чакнаб, ёду хаёлини банд этган фикрнинг боисини теран англаб етгандек бўлди: ёпирай!.. Яшаш тарзининг ўзида хиёнаткорона бир нимадир мужассамдек экан, гўё қаттиқроқ тикилиб қараса, у н и н г шаклу шамойилини аниқ-тиниқ кўрадигандек!.. Давлат беҳаловат қимирлаб, маломатли кулимсираб қўйди: бир мусулмон виқор билан бош ирғгани учун, бир оғиз раҳмат айтмагани учун пешонасига т а к а б б у р деган муҳрни босдинг-қўйдинг. Аввал ўзингга боқсанг-чи!.. Худбинларча тинчингни ўйлаб, умринг ўткинчилигини хаёлингга келтиролмай, роҳатфароғатингни қайғуриб, бутунлай такаббурлик қобиғига ўраниб олган экансан-ку, тагин бировларга ногора қоқасан. Ахир, бир пайтлар сен жуда куйди-пишди эдинг-ку! Такаббурфеъллигинг қачон, нимадан бошланган экан-а?

Мисоллар кўп, жуда кўп: ўшанда еттинчи синфда ўқирдинг, оғзи бурнинг ола қонингга бўялиб, Луқмон сариқ билан муштлашаётган эдинг. Бир маҳал, муаллим Музаффаров келиб қолиб, чеккада томошабин бўлиб турган Олимчадан жанжалнинг сабабини суриштира бошлади. Олимча эса, кўзларини лўқ қилиб, э, айтиб бошим балога қолсинми, деди.

Сен буни кутмаган эдинг, худди биров орқангдан каллангга гурсиллатиб ургандек бўлди...

Биринчи курсдалик пайтингда пахтада рўй берган бир воқеа ҳам ўла-ўлгунингча ёдингдан чиқмас: сен кўп пахта терардинг. Ўша куни тушгача тўқсон кило тердинг. Тушдан сўнг терган қирқ уч кило пахтангнинг қирқ килосини Маҳмуд жўрангга ўтказдириб, уч килогинасини ўзингга ёздирдинг. Эртаси эрталаб кунлик

нормани ошириб бажарган Маҳмудни саксон кило пахта тергани учун роса мақташди. Аммо тушдан сўнг атиги уч кило терганинг учун доцент Шарипов сени курсдош йигитлар, қизлар олдида аччиқ-аччиқ гаплар билан ер комига тикворди.

Мақтовлардан боши кўкка етган Маҳмуд жўранг эса ишшайиб тураверди...

Партия сафига қабул масаланг кўрилаётган эди, кутилмаганда Султон супурги сўз олиб, ишнинг пачавасини чиқарди. Давлат кўп жиҳатдан коммунистликка муносиб ўртоғимиз, аммо битта жиддий лекини бор, деди. Унинг бу гапини эшитиб, ҳамма ҳайрон бўлиб, тек қотди. Сен эсанг, негадир дабдуруст оғзинг очилиб, бақрайиб қолдинг. Султон супурги куйдирилган калладек иршайиб, сўзида давом этаркан, бирма-бир фазилатларингни санаганча, карракдек очилиб қолган оғзингдан иштиёқ билан парча-парча муз тикаверди: ўртоғимиз Давлат жуда ҳамиятли йигит, лекин жуда қизиққон... Давлат жуда истеъдодли кадр, аммо ўта муросасиз... Давлат сержаҳл... Давлат қайсар... Давлат бетгачопар... Хуллас, менинг таклифим шуки, ўртоқлар, янаги қабул навбатигача ўртоғимиз Давлатнинг зиммасига ўз феълү атворини кескин ўзгартириш мажбуриятини партиявий наказ қилиб юклашимиз керак!..

Сен кандидатлик диссертациянгни ёқлашинг керак эди, сен амал поғоналаридан қуламай кўтарилишни истар эдинг...— муросасизу сержаҳл эмаслигингни, қайсару бетгачопар эмаслигингни кўрсатиб қўйиш учун Султон супургига жавобан лом-мим демадинг. Ва шу-шу ичингга киргандек туюлган парча-парча муз юрагингни музлатворган экан, ихтиёрсиз равишда тақабурлик қобиғига ўранавердинг... ўранавердинг... ўранавердинг.

Ногоҳ Давлатнинг кўзига дард чангалида аёвсиз азоб чекиб, ўлолмай ётган қайнанаси кўриниб кетгандек бўлди: қоқшоқ қўллари кимгадир узатилгандек, ҳавода қалтирайди; қуруқшаб қолган лаблари, алланима деяётгандек, аянчли титрайди; хира тортган нурсиз кўзлари, юрагини туганмас ғам-андух кемираётгандек, аламнок жавдирайди: агар дийдор қиёматга қолса, мендан ризо бўлинг, болам?!

Давлатнинг кўзлари беихтиёр ачишиб, нимадир бўғзига қадалгандек туюлди. Ёнбетдаги дарчани каттароқ очиб, ғуруллаб кираётган совуқ ҳаводан ютоқиб-ютоқиб нафас олди. Сўнг юзларини ғамгин сийпалаб, манг-

лайдаги ойна оша орқа ўриндиққа маҳзун нигоҳ ташлади: хотини йўл маромига мос чайқалиб, хаёл суряпти. Кўзлари юмуқ, лекин... уйғоқ! Билади: шу тобда хотини ухлаёлмайди. Ухлаб бўларканми ахир.

Давлат тепадан бостириб келаётган қорамтир булутларга дилғашланиб текиларкан, қорнимиз тўқ, эгнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглимиз юпун, деб ўйлади: жудаям!.. Нима учун бу қадар кўзимиз оч, бу қадар кўнглимиз юпун?.. Ўртадан меҳру оқибат кўтарилиб боряпти... Атроф-теварагимизда рўй бераётган турфа каззоблигу риёкорликларни эшитиб, даҳшатга тушмаймиз. Нима учун ахир? Еки эшитавериб, қулоқларимиз битиб, юрак-бағримиз тошга айландими-ё!

Давлат хаёлчан бош чайқаб, д а ҳ ш а т, деб ўйлади: йўқ, бу тахлитда яшаб бўлмайди. Муштипар қайнана ўлолмай ётса-ю, қиз билан куёв қизининг йиғлаб қўнғироқ қилганлигини сабаб қилиб, шартта уйига жўнаворса! Ношукур қиз, такаббур куёв... Айтмоқчи, Марҳамат нима учун телефонда йиғладийкин-а? Уйда қолаётганида кайфияти яхши эди-ку?!

Бирдан ўтган оқшом қизи билан хайрлашган маҳалидаги манзара Давлатнинг хотирида нурланиб, қулоқлари остида қизининг овози аниқ-тиниқ эшитилаётгандек туюлди: адажон, мен сизга озроқ гўшт қовуриб қўйдим, йўлда еб кетасиз. Кофе ҳам қайнатиб қўйганман... Нега ўзинг мен билан бормоқчи эмассан, қизим?.. Ахир, бувинг-а! Адажон, жон-жон деб борардим, лекин эрта саҳнага менинг Гули бўлиб чиқишимни биласиз-ку! Кўриққа қўшни мактаблардан ҳам ўқувчилар, ўқитувчилар келиши керак. Мамочкамни мен учун ўпиб қўйинг, бабушкамга кўп-кўп салом айтинг. Яхши-и?..

Давлат, рул чамбарагини маҳкам сиқиб ушларкан, тишларини ғич қилиб, аламноқ ғудранди: тилгинангни чаён чақмагур бабушка, мамушка дейди-я!.. Майли, ишқилиб... Омонлик бўлса, уйга боргач, мактабнинг каттаконлари билан гаплашиб, бирор ойга, иложини топса, Янги йилгача Марҳаматни қишлоққа жўнатади. Бувиси билан бобосига дастёрлик қилиб юрсин... Жўнатиш керак, албатта жўнатиш керак!

Туйқус тариқдек-тариқдек бир неча дўл чирсиллаб, олд шишага урилди. Давлат, кўзлари ялт этиб, осмонга хавотирли назар ташлади: тобора қорамтир булутлар қуюқлашмоқда эди, еру кўк аллатовур кулранг тусга эврилган — наҳотки ёғса-я?!

Гүё унинг хавотирини тасдиқламоқчидек, тариқдай кичкина-кичкина дўллар шишага устма-уст чирсиллаб урилаверди. Шу баробари, бир гала чумчук устида донлаётган каби, машина томи бетиним даранглай бошлади.

— Сирча ёғяптими? — деди хотини, безовта қириллаб.

— Ҳа, дўл ёғяпти,— деди Давлат.— Уйқунг келмаяптими?

— Э, уйқу қаёқда, миям чатнаб боряпти-ку!

Давлат савалаб ёғаётган дўл пардаси орасидан хираланиб кўринаётган йўл бўйларигадаги файзсиз полизларда қувраб ётган қовунпалакларга хомуш тикиларкан, ҳазин энтикди.

Олисдан гавжум бир... шаҳарча кўзга соядек ғирашира чалиниб турарди.

— Печкасини ишлатиб қўйганмисиз?

— Халостойда турибди,— деди Давлат.— Ишлатайми?

— Йўқ, керак эмас,— деди хотини.— Дарчасини сал бекланг, шамолнинг товуши ёқмаяпти.

Давлат дарчани ярим ёпиб қўйди.

Бир оздан сўнг, Назира ўйчанлик билан:

— Марҳамат нима учун йиғладийкин-а? — деди.— Кўрик-пўригига қарамай олиб келаверсангиз бўларкан, қолдириб кетардик.

— Борганимиздан кейин ўқитувчилар билан гаплашиб, қишлоққа жўнатамиз,— деди Давлат, боя кўнглидан кечган фикрини баён этиб.— Янги йилгача қишлоқда ўқиб туради.

Бирдан қафасдек тўрт девор ичида ёлғиз қоладигандек таҳликаланиб:

— Э худойим-эй! — деди Назира, овози қалтираб.— Кейин мен нима қиламан?

Давлат зўраки кулимсираб:

— Нима, эрта бир кун қизингни эрга берсанг, куёвинг остонасига бориб ётиб олмоқчимисан? — деди.— Вақтида қаторлаштириб туғиш керак эди.

Назира алам билан:

— Ҳалиям ичим тўла бола-ку, лекин иложим қанча?! — деди.

Жим бўлиб қолишди.

Хиёлдан сўнг, Давлат дилтанг жимликни бузиб:

— Е келаси йил ҳисобидан отпускангни олиб ўзинг ҳам бирор ой қишлоқда яшаб турасанми? — деб сўради.

— Сиз-чи?..— деди хотини.— Сизнинг иссиқ-сову-
гингиздан ким хабардор бўлиб туради?

— Ўлиб қолмасман ахир!

Нимадир ёдига тушгандек, беихтиёр Назира йиғ-
ламсираган кўйи:

— Бечора онагинам!.. — деди.— Отам боёқишнинг
ҳоли не кечади энди?.. Мен нима қиламан-а?.. Э, худо-
жон!.. Асли сизга тегмасам бўлар экан...

Бирдан Давлатнинг руҳиятига титроқ со-
либ, хаёлидан ўтмиш можароларга ҳамда
айни кездеги дилтанг вазиятга дохил бир
ажабтовур дийдиё кечди:

— Нима, менга текканингдан норозими-
сан?

— Агар сизни яхши кўрмаганимда, бир
қадам ҳам қишлоқдан жилмас эдим. Ишо-
нинг шу гапимга!

— Ношукурлик қилма!

— Э, ўқишни чиқарганиям садағаси ке-
тай. Сизга эргашиб, институтга кирмасам бў-
лар эди!.. Кўп орзу-ниятлар билан мени шу
вояга етказган ота-онам қариган чоғида дунё-
дан армон билан ўтяпти-ку!.. Хўп дея
қолинг, қишлоққа қайтайлик, жон отажо-
ниси?

— Қизиқмисан, олимлик унвоним билан
мактабда муаллимлик қиламанми энди?!

— Қандай кунларга қолдим-а?!

...Давлат алампнок бош чайқаб қўйди. Индамади.
Аллақачон гавжум шаҳарча кўчасига кирган эди-
лар...

Ҳамон майда-майда дўл севалаб ёғмоқда эди.

Маҳобатли ғиштин дарвозадан ўтаётганларида хо-
тини бесаранжомланиб:

— Эҳтиёт бўлинг, олдинда мелиса турибди,— деди.

Давлат, йўлнинг ўртасида тек қотган милиционерни
узокдан кўрган заҳоти, кескин тезликни пасайтирган
эди, оралиқ ўн-ўн беш қадам қолганда, тормоз берди.
Лекин машина ўз салдами билан хийла сирпаниб тўх-
таркан, бирдан юраги шув этиб кетди: ер сирпанчиқ
бўпти-ку! Дўл ҳали-вери ёғадиганга ўхшайди. Бунақа-
да довондан қандоқ ошиб ўтаркин-а?.. Кеч тушиб қол-
ди. Қош қораймоқда.

Чап томондаги кенг майдонликда — қандайдир бир йирик корхона рўпарасида ўнтача катта автобус қатор тизилиб турарди. Олдиндаги автобуслар ҳашарчи сиёқидаги одамлар билан лик тўла: орқадаги автобуслар атрофида бошига унниққан телпак, эгнига уринган пахталик камзул, оёғига кирза этик кийиб, қўлида ихчамгина бўғчасини осилтириб олган йигитлар уймаллашиб юришибди. Улардан анча наридаги пастқам дўконлар ичида харидорлар гавжум. Дўконлар чироғи узоқдан заъфаронланиб кўринади.

Доирасифат кенг-мўл майдоннинг ўнг тарафида, катта йўлнинг файзсиз чорбоққа туташ бекатидан берироқда ГАИнинг ойнаванд, ҳаворанг уйчаси қўнқайган. Уйча олдидаги сарғиш «Жигули» ёнида уч-тўрт милиционер билан икки-уч киши совуқда қунишиб гурунглашяпти.

Қорайиб кўринаётган уфқ сари ўрлаб кетган катта йўл бўйидаги адл тераклар изғирин шамолда бетиним чайқалганча, юракка алланечук ғулу солиб шовуллайди.

— Тўхтаб тураверамизми, — деди хотини бетоқатланиб. — Сўраб кўринг, ўтиб кетайлик.

Давлат пастга тушди, «Жигули»си ортида ўн чоғли машина қатор тизилиб қолганлигини кўриб саъйи ҳаракати беҳудалигини англади — барибир милиционер йигит рухсат бермаслигини ўйлаган кўйи, совуқда жунжикиб, секин яқинлашди-да, салом бериб:

— Ўртоқ сержант, илтимос, бизни ўтказворинг? — деди ўттиз ёшлардаги йигитга хуштакаллуфлик билан эланиб. — Жуда шошиляпмиз, ука.

— Кўрмаяпсизми, колонна йўлга чиқяпти-ку?! — деди.

— Биз жуда узоққа кетаётган эдик-да, ука.

— Жиндай сабр қилинг, — деди сержант тўнғиллаб. — Ҳозир ҳаммангизни жўнатамиз.

Давлат ночор тумшайиб изига қайтди, ўриндиққа ўтириб, қарсиллатиб эшикни ёпди.

Эрининг авзойи нохушлигини пайқаб:

— Майли, сиқилманг, — деди хотини. — Ҳечқиси йўқ, бирпас кутармиз... Печкасини ишлатиб қўйинг, совуқ еяпман.

— Ҳаво совуқ, — деди Давлат. — Ер сирпанчиқ бўпти...

Хийла фурсатдан сўнг, автобусларнинг олдиндаги

учтаси бирин-бирин йўлга тушди. Қолганлари эса, негадир жойидан жилмади.

Ахийри Давлат шитоб эшикни очиб:

— Илтимос, ука, бизни ўтказвора қолинг?! — деди сержантга.— Довон ошишимиз керак ахир. Қоронгида қолиб кетмайлик.

Сержант қошларини чимириб, нимагадир иккиланаётгандек, автобуслар томонга бир муддат қараб турди, сўнг кескин бош ирғаб:

— Бўпти, ҳайданг! — деди.— Тез!..

Давлат шартта машинасини жойидан қўзғаб, зумда қўнқайган ойнаванд уйча рўпарасига етган ҳам эдики, ногоҳ сарғиш «Жигули» ёнида гурунглашиб турган милиционерлардан бири — новча бўй, кенг елкали, погони серюлдузлиси майдон томон ўгириларкан, бирдан кўрсаткич бармоғини найза қилиб, йўл чеккасини кўрсатди: тўхтат!!

Унинг нима учун тўхтатмоқчи бўлаётганлиги боисини тушунолмай, дабдуруст Давлатнинг жаҳли қўзиди:

— Нима бало, қутурганми бу итэмган! — деб, машинани йўл чеккасига бурди.

Хотини эса жонсаракланиб:

— Отажониси, буларга яхши муомала қилинг? — деди ялинчоқ оҳангда.— Бирор гуноҳ қилиб қўйдингиз шекилли. Қизишманг...

— Э, жаврамасанг-чи!..

Давлат ғудраниб, машинадан тушди, ёвқур важоҳатда милиционерга яқинлаша бошлади.

Милиционер — хийла ўзига бино қўйган, юзи... рапидақовоқдек, қирқ ёшлардаги йигит— ўнг қўлини муқом билан чеккасига тегизволиб:

— Начальник... районий ГАИ — капитан Мама-тов! — деди.— Хужжатларингизни кўрсатинг?

Давлат баттар пешонаси тиришиб, унинг кўзларига ўқрайibroқ тикилди, сўнг «Жигули» ёнида гаплашиб турган милиционерларга бир қараб олиб:

— Кечирасиз, қайси гуноҳим учун тўхтатдингиз мени? — деб сўради.

Капитан таҳқиромуз томоқ қириб:

— Проверка документов! — деди.

Унинг бу гапидан кейин, Давлат ўзини худди пи-чоқсиз бўғизлангандек ҳис этди ва чорасизлигини ноилож тан оларкан, бирдан қаҳру ғазаби кўзларига қон

бўлиб урилди. Аммо... индамай элан-қаран шимининг орқа чўнтагидан ҳужжатни олиб узатди.

Капитан эса, лоақал ҳужжатларни очиб ҳам қарамай, бепарволик билан ёнига ўгирилиб:

— Абдулла! — деди.

Уша заҳоти қоқчакак бир сержант:

— Эшитаман, ўртоқ начальник! — деб унинг олди-га югуриб келди.

— Протоколлаштир буни! — дея капитан унга ҳужжатларни узатди. — Колоннага суқилиб кирди.

— Хўп бўлади, ўртоқ начальник!..

Бейхтиёр Давлат:

— Ҳазиллашманг-э! — деди овози қалтираб.— Суқилиб кирганим йўқ, илтимос қилдим. Ана, йўлдан бошқа машиналар ҳам ўтяпти. Қаранг, автобуслар ҳалиям тўхтаб турибди-ку, ахир?!

Чиндан ҳам майдон чеккасида автобуслар ҳамон қатор тизилиб турар, йўлдан эса машиналар елиб ўтмоқда эди.

Бошлиқ эринчоқлик билан:

— Колоннага суқилиб кирдингиз,— деб, тагин боагидек таҳқиромуз томоқ қирди, сўнг бир қўлини чўнтагига, иккинчисини қўйнига тиқиб, виқор билан ойнаванд уйча ёнидаги шериклари томон юрди.

Сержант эса аллақачон «Жигули» ёнига қайтиб, бўйнига осиб олган чарм папкасини тимирскилаган кўйи, ҳужжатларни кўздан кечирмоқда эди. Давлат чаққон бориб, сержантнинг қўлидан ҳужжатларни юлқиб олди. Сержант бирдан хезланиб:

— Беринг буёққа?! — деди.— Яхшиликча қайтариб беринг?!

Давлат совуққонлик билан ҳужжатларини чўнтагига солаётиб:

— Упкангизни босинг,— деди унинг қўлини силтаб ташлаб.— Энди буни сизга бериб қўядиган аҳмоқ йўқ.

Капитан даҳанаки тортишувни эшитиб, ортига ўгириларкан:

— Беринг! — деди пўписа уриб.— Ўзингизга ёмон бўлади!..

Давлат, тобора уларнинг бу бедодлигидан бўғилиб, аламига чидаёлмай, кескин оҳангда:

— Одаммисиз ўзи! — деди капитанга ўқрайиб.— Мен нима гуноҳ қилдим ахир?!

Капитан совук илжайди.

Ҳаворанг уйча ёнида — изғирин шамолдан панада турган икки милиционер ҳамда оёғига брезент этик, бошига мовут шляпа кийган ёши улуғроқ икки киши уларга тарафкашлик билан Давлатни гапбўрон қилиб, беҳуда қайсарликнинг оқибати яхшиликка олиб бормаслигини тушунтириб қўймоқчи бўлишди.

Давлат баттар тажангланиб, уларни жеркиб ташлади, сўнг жиғибийрон кепатада капитанга юзланиб:

— Ахир, сизга ўзбекчалаб тушунтирдим-ку! — деди тутақиб. — Йўлда турган сержантингиз рухсат берганидан кейин ўтдим.

— Сержантнинг рухсат беришга ҳаққи йўқ, — деди капитан тагин беписанд томоқ қириб. — Ана, сиз суқилиб кирганингиз учун колонна тўхтаб қолди.

— Э, қизиқ экансиз-ку! — деди Давлат, совуқданми қалтираб. — Ишонмасангиз чақиртириб сўранг... Кўрмаяпсизми, йўлдан ҳалиям машиналар ўтиб боряпти-ку?!

Айни шу пайтда эскироқ бир «Газик»нинг ортидан таниш машина — йўлда бензини тугаб тўхтаб қолган «Волга» — секин ўтиб бормоқда эди. «Волга»ни физиллатиб бораётган қўнғирранг мўйна телпакли кишига нигоҳи тушгани ҳамано, капитан қўйнига тикқан қўлини шартта боягидек муқом билан чаккасига тегизиб олиб, букчайибгина бош ирғади. Кейин, шамолдан панада турган йигитларга ҳокимона назар ташлаб:

— Шерали, боринглар! — деди. — Колонна нима учун тўхтаб қолганлигини суриштиринглар-чи!..

Дарҳол иккала милиционер йигит майдон чеккасидаги автобуслар томон чаққон юриб кетди.

Озгин сержант эса гуноҳкорона минғирлаб:

— Мен нима қилай, ўртоқ начальник? — деб сўради.

— Ҳужжатини олиб, протокол туз! — деди капитан, тагин томоқ қириб. — Бермаса, номерини ечиб ол. Кетаверсин!..

Кутилмаган бу дардисар можаро ҳали-вери тугамаслигини, агар номерини ечиб олишса, умуман, бир қадам ҳам жилолмаслигини ўйлаб, Давлат тобора тутақаркан, туйқус бир студенти шу ерлик эканлигию унинг амалдорлиги ёдига тушиб, кўзлари чақнаб кетди. Ва, секин сержантнинг тирсагига туртиб:

— Амруллаевни танийсизми? — деб сўради.

— Бизда Тўра Тўраевичлар жуда кўп,— деди сержант чимирилиб.— Қайси бирини айтяпсиз?

Капитаннинг бирдан сергак тортганлигини кўриб:

— Тўра Тўраевич деяётганим йўқ,— деди Давлат ўктам овозда.— Амруллаевни сўраяпман, Амруллаев райисполкомда з а м п р е д м и ахир?

— Ҳа, зампред!— деди капитан, ювошланиб.

Давлат негадир хижолатли кулимсираган кўйи:

— Фамилиям Шаропов... институт домласиман,— деди қизариб.— Амруллаев менинг сиртдан ўқувчи студентим бўлади...

Капитан мутеёна илжайиб, унинг сўзини бўлди:

— Яшанг-э, Шаропов ака-е! Тушундим... Энди сизга бир маслаҳат: бизга тўрт қаторгина тилхат ёзиб бера-сиз-да, кетаверасиз!

Давлат ҳайратангиз кифт қисиб:

— Нима деб ёзиб бераман? — деди.

— Пахтамиз ёгин-сочин остида нобуд бўлаётганидан хабарингиз бор. Далага ҳашарчини қанча кўп жўнатсак, қанча тез жўнатсак, план бажарилиши учун шунча яхши,— деди капитан, яна томоқ қириб.— Шу... колоннага билмай суқилиб кириб қолдим, деб ёзиб берасиз. Вассалом!

Тагин бирдан Давлат жаҳлланиб:

— Бу қадар ноинсоф бўлманг-э! — деди.— Ахир, бу ҳақоратлангандан ҳам баттар-ку?! Ана, колоннагиз ҳалиям жойидан жилгани йўқ. Кейин, менга сержантнинг ўзи рухсат берган.

— Қизишманг, Шаропов ака, аввал жўнатсак ҳам, энди тилхат ёзиб бермагунингизча, сизни жўнатмай-миз,— деди капитан, муроса оҳангида.— Мен ўн олтинчи пленумдан кейин ўтганман бу ишга. Аввал мен ҳам райисполкомда эдим. Кейинги пайтларда бизда ҳамма ишлар қонуний ҳал қилиняпти. Биз қонун-қониданинг бузилишига йўл қўймаймиз. Қоидага хилоф равишда колоннага суқилиб киришингиз учун рухсат берган анави сержант ҳам ҳали биздан жазосини олади.

Давлат унинг сергўшт юзига, қизғиш кўзларига ўйчан разм соларкан, бу тоифа одамлар бировларнинг бўғилиб азоб чекишидан бениҳоя яйраб завқланишларини кўнглидан кечирди; аммо нима учун айнан ўзи унинг домига илиниб қолганлиги боисини тушунолмасди; агар тилхат ёзиб бермаса, ундан осонликча қутуллолмаслигини ҳам, анави қўнғилчан сержантнинг боши балодан чиқмаслигини ҳам ва, энг ёмони, буна-

қа... диенатсиз амалдорлар ҳар қандай шароитда яшовчан бўлишларини ҳам кўксиде зирқираган бир оғриқ билан ҳис этаркан:

— Майли, ёзиб бераман,— деб уф тортди.

— Ана бу бошқа гап, Шаропов ака!

— Лекин битта шартим бор!

— Қани, эшитайлик?

— Анали... сержантни койимайсиз.

Капитан, гўё юрагини кемириб ётган аллақандай бир қурт ниҳоят қонга тўйгандек, енгилгина ишшайиб:

— Об-бо, сиз-эй!..— деди, сўнг ёнида дилдираб турган сержантга буюрди.— Абдулла, дарров Шаропов акамикга битта қоғоз билан қалам бер!.. Шаропов ака, тилхатда исму шарифингизни, тураржойингизни аниқ кўрсатинг?!

— Сержантни койимасликка ваъда бермадингиз-ку!

— Ваъда... берамиз,— деди капитан бош ирғаб.— Майли, сиз учун ваъда берамиз, Шаропов ака.

Давлат барибир унинг ваъдаси ёлғон эканлигини фаҳмлаган кўйи, негадир ўзидан ижирғаниб, бутун айбни зиммасига олишни кўнглидан кечирганча, хушлар-хушламас тилхат ёзаркан, қўққис қачонлардир рўй берган бир дилғаш воқеани эслаб, қайтар дунё бу, деб ўйлади: баттар бўл. Буям кам сенга!..

Ниҳоят, Давлат тилхатни ёзиб бўлгач:

— Мана, олинг,— деди уни капитанга узатиб.

— Ана, олам гулистон, Шаропов ака! — деди капитан, тилхатга кўз югуртириб.— Энди сизга оқ йўл тилаймиз.

Унинг овозидаги тантанавор оҳангдан Давлат ўзини янаям ҳақоратлангандек ҳис этиб, беихтиёр:

— Минг лаънат-э!..— деди.

— Э, сўкманг-да, Шаропов ака,— деди капитан.— Биз сизга ёмонлик қилмадик-ку?!

— Сизни сўкаётганим йўқ,— деб, Давлат унинг кўзларига тик қаради.— Тўғриси, кимни сўкаётганимни ўзим ҳам билмайман.

Қизғиш кўзлари бежо жавдираб, капитан:

— Ўртоқ Амруллаевга сиздан салом айтиб қўяйми? — деб сўради.

Давлат ҳафсаласиз қўл силтаб:

— Керак эмас,— деди, сўнг осмонга хавотирли назар ташлади: тобора қорамтир булутлар қуюқлашиб, ҳануз майда-майда дўл ёғмоқда эди.— Энди кетаверсам бўладими?

— Майли, Шаропов ака, хайр!..

Давлат ўриндиққа беҳуд ўтириб, қарсиллатиб эшикни ёпди, сўнг секин машинани жойидан жилдирди. Зумда кенг майдонлик орқада қолди.

Икки чеккасида адл тераклар бетиним чайқалиб шовуллаётган катта йўлга тушганларидан кейин, хотини:

— Нега бунча узоқ кетдингиз? — деди.

— Лайлак ҳайдадим,— деди Давлат.

Хотини унинг киноясига эътибор бермай:

— Курткангизни кийиб тушсангиз бўларкан, юзларингиз кўкариб кетибди,— деди, куюнчаклик билан.

— Ҳаво совуқ экан,— деди Давлат, ойна тозалагични ишлатиб.

Чиндан ҳам ҳаво совуқ эди, майдалаб ёғаётган дўл ахмалак бўлмоқда, йўл қорайиб кўринади.

Хотини тагин ўсмоқчилаб:

— Қанақадир хат ёзиб бердингиз-ку?— деди.

Мутлақо ҳақ бўла туриб, ҳақлигини исботлаёлмай, ноилож тилхат ёзиб бергани тобора Давлатга алам қилмоқда эди, хотинининг саволига жавобан ижирғаниб кулимсираган кўйи:

— Ҳаромхўрлар билан ҳамтовоқлашиб, адрес ташлаб келяпман,— деди.— Қалай, боплабманми?

— Боплабсиз,— деди хотини.— Бир пиёла чой қўйиб берсам ичасизми?

— Кейин... кейин ичамиз.

Назира жим қолди.

Давлат машинанинг кичкина чироқларини ёқаётиб, тун яримдан оққан маҳалда уйга кириб боражаклари мумкинлигини тахминларкан, негадир довондан ошиб ўтиш ташвиши кўнглига ваҳм солди, буғланган ойнадай хираланиб кўринаётган осмонга безовта назар ташлаб, тезликни оширди. Кейин, бояги жирканч шармандаликни кўз ўнгида гавдалантираркан, тилхат ёзаётган чоғида ҳис этган беадад бир хўрлик аламини жисму жонида қайтадан туяётгандек, беихтиёр тишларини ғич қилиб ғудранди: агар бировга айтсанг, ўла қолсам ишонмайди... Билъакс устингдан кулади. Аммо ҳалигидақа диёнатсизлар бор жойда бундан баттарроқлариям рўй бериши ҳеч гап эмас.

Ногоҳ хотирида ўтмиш бир можаро ёрқин нурланиб, Давлат, ҳеч бир нарса изсиз кетмас экан, деб ўйлади: ўшанда бечора аёл қандай чидаган экан-а?!

Ҳа, ҳисобли дунё экан бу, деб Давлат беихтиёр ўз-

ўзига маломат ёғдира бошлади: ўшанда ноҳақ азият чеккан аёлнинг тарафини ололмаган эдинг. Мана, энди сенинг ҳам арзу додингни тинглайдиган бирор-бир бандаи мўмин топилмади — қонингга қоврилиб тилхат ёздинг. Баттар бўл!..

Йўловчиларнинг паттасини текшириб, битта-битта самолётга чиқараётган Ҳасан найновнинг ёқасидан олиб, аввал жойнинг қонуний эгаси — манави титраб-қақшаётган аёлни; кейин, жой қолса, кўзларини биёбиё сузиб турган анави офатижон жувонни миндирасан, дейишинг керак эди. Аммо сен... қўрқоқлик қилдинг, урганчилик собиқ курсдош дўстингнинг ўғил тўйига боришинг керак эди, ўша тобда Ҳасан найновнинг гирибонидан тутсанг, самолётга миндирмай қўйишидан хавотирланиб, таҳликага тушдинг. Ва самолёт қаноти соясида мўнграйиб можарони кузатавердинг.

Аёл эса саратон қуёшининг тиғида юзларидан шашқатор ёшдек тер оқизиб, жиғибийрон зорланаверди:

— Бу билетни беш кун бурун сотиб олганман. Ина, местасиям қизил сиёҳда ёзиб қўйилган. Эшитаётми-сан, Ҳасанбой, жой меники. Мени ўртама, илоё болачақангнинг роҳатини кўр, иним!

Аммо Ҳасан найнов бепарволик билан:

— Каллани қотирманг кўп, опабийм,— деди,— иккаловингизга битта ўринга билет сотилипти. Янаги рейсда ўзим сизни жўнатвораман.

Аёл янаям ялиниб-ёлворди:

— Худо хайрингни берсин, иним Ҳасанбой, мени бундай хўрлама?!

Аёлнинг зор титраб эланишларига чидаёлмай, улуғсифат бир киши:

— Ноинсофлик қилма, Ҳасанбой! — деди. — Бу синглимизни билети местасиз экан. Опани ўтказвор.

Ҳасан, у одамни калака қилгандек:

— Эса ўзингиз инсоф этиб, янаги рейсда учақолинг, — деб кулди.

Бу гапдан сўнг, у кишининг ҳам уни ўчди.

Лоақал ана ўшанда сен можарога аралашсанг бўлар эди-ку?! Лекин... аралашолмадинг.

Бир маҳал, сузик кўзли жувон зипиллаб пиллапояга кўтариларкан, Ҳасан найновга навозишли жилмаяётиб, ногоҳ сенинг ёмон ўқрайиб турганингни кўрди-ю, лип этиб ўзини ичкарига урди.

Кейин аёл бирдан жар солди:

— Билиб қўй, агар шу самолётда учмасам, тўғри Қизил майдонга бораман. У ерда меням танийдиган хоразмликларим бор. Агар уйингга ит қаматмасам, отимни бошқа қўяман!..

Дабдурустан кўзлари бежо мўлтираб, Ҳасан найнов саросималаниб қолди, сўнг бетоқатлик билан:

— Овозингизни ўчиринг-э, опабийи! — деди. — Ҳозир сизни учириш учун ўзим бир унаб кўраман... Бўлди, кўп шанғилламанг. Учасиз... Шу самолётда учасиз дедимку-е!..

Аҳамият бердингми, боя капитан Маматов райижроқўм раисининг муовини Амруллаев номини эшитган заҳотиёқ кўзлари аллатовур жавдираб мутеларча безовталаниб қолган эди. Бунақаларнинг бари бир гўр: зўрга тушганда кифтини қисиб, ҳар балқдан қутулиб қолишнинг чорасини излайди.

...Аммо Ҳасан найнов ўшанда аёлга бир шарт қўйди: билетингизнинг менда қоладиган қисмига, посадчик Матжонов Ҳасанбойни ноҳақ ҳақорат қилдим, айб ўзимда, деб икки қаторгина тилхат ёзиб берасиз!

Аёл бирдан тумшайиб:

— Нима учун?! — деди. — Езмайман!

Ҳасан найнов беўхшов илжайиб:

— Эрта бир кун мабодо бошимга тухмат ёғдирсангиз, тилхатингизни қалқон қиламан, — деди. — Гап шу — тилхат ёзиб берсангиз учасиз!..

Аёлнинг тилхат беришдан бошқа иложи йўқ эди.

Сен йўл бўйи бу ноҳақликдан бениҳоя эзилиб бординг. Ҳатто дўстингнинг ўғил тўйи ҳам у қадар кўнглингга татимади. Ҳали-ҳануз ўша ноҳақликни унутолганинг йўқ эди. Мана, бугун ўзинг ўшандай бир адолатсизликка дучор бўлиб, калласига калтак еган итдек чингсиб кетяпсан. Аммо сенинг ит каби чингситганингдан кимга фойдаю кимга зарар?!

Едингдами, Қайсари Румдек отанг бир куни титилиб кетган бир китобни кўрсатиб, мана бу ёдномада: жинойтни кўриш — жинойтга шерик бўлиш билан баробардир, деб ёзилган экан, сиз шу масалага қандай қарайсиз, деб сўради. Сен эсанг мужмал жавоб қилдинг. Бирдан пешонаси тиришиб, отанг: билиб қўйинг, полвон, замонасозлик ҳеч қайси замонда сифат саналган эмас, деди.

Биялсанми, кейинги пайтларда отанг... Ахир, ота ўғилни кўрганда, севинчдан яйраб-яшнаб кетмаса — дунёда бундан ҳам ортиқроқ азоб борми ўғил учун?!

Иўқ, бу тахлитда яшаб бўлмайди — жинойтларга шерик бўлиб, такаббурларча яшаб бўлмайди.

Аллақачон кеч тушган, лекин атроф-теварак сутдек оп-ойдин — кўкка ўрлаётган баркашдай ой ҳаммаёққа мўл-кўл нур сочмоқда эди. Сангзор дарёси бўйидаги пўпанок гужумлар изғирин шамолда бетиним чайқалиб-юлқиниб шовуллаяпти. Ёйилиб оқаётган саёз сув бетида ой нури ҳовуч-ҳовуч кумуш тангалар янглиғ ялтираб-жимирлайди. Машина чироқларининг заъфарон ёғдуси сармалаб бораётган йўл устига кумушранг нимадир тўшаб қўйгандек — дўл ёға-ёға, яхмалак бўлиб қотиб қолган. Рўнарадаги тоғ қояси... тилсимли макондек хўмрайиб-қорайиб кўринади.

Давлат сокин шилдираб-жимирлаб оқаётган сувга хаёлчан термиларкан, албатта Амруллаевга хат жўнатиб, анави бетавфиқнинг бошлаб таъзирини бердириш керак, деб ўйлади: умуман, уни мутлақо одамларнинг иши тушмайдиган бир соҳага ўтказдирворган маъқул. Ёнидаги озғин Абдулласиниям!.. Эрта бир кун унинг йўғон капитан Маматовдек бадкирдор бўлиб қолмаслигига ким кафил бўла олади?.. Энгельс ҳақ: агар оғир қўл меҳнати бунақаларнинг ақлини киргизиб қўймаса, бандаси уларга қарорлар билан бас келолмайди!

Йўлга тушганларидан бери кўксини гижимлаб келаётган бедаво ғашлик хиёл тарқагандек туюлиб, Давлат ўзини анча енгил ҳис этди. Назарида, узоқ уйқудан мириқиб уйғонгандан сўнг, баҳри-дили алланечук бир шавққа тўлаётгандек эди, керишиб қўйди.

— Чарчадингиз-а? — деди хотини.

— Йўқ, аксинча!.. — деди Давлат.

Назира йўлнинг ўнг томонидаги қалин дарахтзорга ишора қилиб:

— Май байрами олдидан қишлоққа бораётганимизда, мана шу ерда ўтириб овқатланган эдик, — деди.

— Жуда оч қолдинг-а? — деди Давлат, кифти оша ортига бир қараб.— Узинг қавзанавер. Тўхтамаймиз.

— Машинани секин ҳайдаб боряпсиз-ку?

— Кўрмаяпсанми, йўл сирпанчиқ-ку! — деди Давлат. — Довонга оз қолди. Ошиб ўтганимиздан кейин, озроқ чой ичарман. Ҳозир шошилмасак бўлмайди.

— Эҳтиёт бўлинг ишқилиб!..

Давлат хаёлчан бош ирғади: энди буёғига эҳтиёт бўлиш керак. Йўл анча хавфли, тобора тикка ўрлаб боряпти. Олдинда, муюлишдан ўтгандан сўнг, яна бир

қиямалик бор. Кейин... қоя этагидаги овул бўйлаб бир оз юрилгач, довон бошланади. Дўл довонга ҳам ёққанмикан?.. Албатта ёққан бўлиши керак. Агар шамол учириб кетган бўлса... Йўқ, шамол учириб кетолмайди — довоннинг иккала томони ҳам баланд қоялар билан қуршалган — ўрама!.. Учинчи тезликда довонга кўтарилади-ю, пастга энаётганда иккинчига олади. Аммо тик ўрлаган довонга учинчи тезликда кўтарилиб бўлармикан?.. Бу ерда фақат эҳтиёткорликнинг ўзи, ҳушёрликнинг ўзи камлик қилар..

Муюлишга яқинлашаётганда, оғир бир юк машинаси моторининг зўриқиб гуриллаётган товуши эшитила бошлади, хиёлдан сўнг ўткир чироқ нурлари Давлатнинг кўзларини қамаштириб юборди.

Баҳайбат бир КамАЗ қиямаликдан ўкириб-чираниб кўтарилмоқда эди.

Давлат шартта чироқларни ўчириб-ёқди. Назарида, юк машинаси тўғри устига ўрмалаб келаётгандек эди, бирдан юраги япроқдек титраб кетди. Юк машинасининг шоферини, йўлни эгаллаб келаётгани камлик қилгандек, лоақал чироқлар нурини хиралатмагани учун бўралаб сўкаркан, чаққонлик билан рулни қоя томон бурди. Бурдию... оппоқ «Жигули»сининг ёнбетини ҳайбатли қоя харсанглари тилмалаган каби ўзининг кифти, биқини, сони шилиниб кетган янглиғ жизиллаб оғригандек туюлди. Олдинда қия тушган йўл ялтираб-қорайиб кўринарди. Бейхтиёр тезликни иккинчига олаётганда, орқа ғилдираклар тойғаниб, машина бир чайқалди, лекин негадир Давлат бунга аҳамият бермади — йўлни бутунлай эгаллаб олган ғаламис шофер нима учун олисни ёритувчи чироқларини ўчирмади, деб кўнглидан кечирмоқда эди: қизиқ, одамзод табиатидаги бу хил ёвузликнинг боиси не экан-а?!

— Қўрқдингиз-а? — деди хотини, равон йўлга тушганларидан сўнг. — Манг, бир қултгина чой ичинг.

— Йўқ... ичмайман, — деди Давлат.

— Илиққина экан, олаверинг. Яхши бўлади.

— Майли, бера қол...

Бирдан ногаҳоний нимадандир огоҳ қилмоқчидек, бир юк поезди орқада қолиб кетган дарёнинг чап қирғоғи бўйидаги темир йўлдан узоқ чинқирган кўйи, тарақлаб елиб ўтди.

Йўл четидаги кафтдек қишлоқ эртақлардаги сингари аллатовур ғаройиб бир гўшага ўхшаб кўринади.

Бетон тўсиқлар ортидаги лойсувоқ уйларнинг деразаларидан заъфарон ёғду таралаяпти, пастак томлардаги пичан ғарамлари ой нурига чулғанган. Қишлоқча қапталидаги майдон ўртасида кўнқайган бензоколонканинг сутранг чироқлари липиллаб ёниб турарди.

Давлат бензоколонка атрофида бир талай машиналар қаторлашиб турганлигини кўриб, беихтиёр тааж-жубланди: бунча кўп булар! Нима бало, барининг бензини тугаб қоптими?...

Шу пайтда машиналар орасидан с а р ғ и ш камзулли бир киши жонҳоври югуриб чиқди-да, худди ёлворгандекми ёки ўдағайлагандекми — англашил-ларсиз бир жонсараклик билан нималардир деб бақирган кўйи, устма-уст қўл силкиди.

Дафъатан Давлат машинани тўхтатмоқчи бўлиб, тезликни пасайтирди.

— Тўхтатманг! — деди хотини. — Ким билади, қанақа одам у? Ҳайданг!...

Давлат яна бирдан тезликни оширди, машина ваҳшат билан ўкириб, тик кўтарилган довон сари шитоб ўрлай бошлади.

Довоннинг энг баланд нуқтаси осмонга туташган каби чақноқ юлдузларга тегиб тургандек эди. Рўпарага келиб қолган тўлин ой йўлни, йўл ўртасидаги ола-була пастак девор-тўсиқни, икки томондаги ҳайбатли қояларни опойдин ёритмоқда эди. Йўл... кумушранг тусда совуқ ялтирайди, ғилдирак излари эса хиёл қорайиб кўринади.

Қорамтир излардан машинани елдириб бораркан, шу тобда Давлатнинг жисму жонида сурурбахш бир туйғу ҳукмрон эди. Машина гуруллаб юқори ўрлаган сайин, ерда ғимирлаб юрган турфа нусхалардан халос бўлаётгандек, тозараётгандек — руҳиятида самовий бир хуррамликни ҳис этмоқда эди.

Бир пайт, негадир тезлик сусайиб, мотор қалтирай бошлади. Бирдан қулоқлари чиппа битиб, Давлат кўксиде муздек бир ваҳм сирғалаётганлигини сезаркан, шартта иккинчи тезликка олди. Машина зарб билан силтаниб, тагин шитоб олға интилди, салдан сўнг яна мотор товуши равонлашди.

— Хайрият, — деди хотини, — хиёл хирқираган овоз билан. — Чиқиб олдик-а?

— Ҳа, — деди Давлат энтикиб. — Чиқиб олдик.

— Кўкрагингизга туф-туф деб қўйинг...

Давлат ҳайратвор назар билан мўл-кўл ой ну-

рига чулғанган кумушранг тоғ ўркачларига, яшноқ юлдузлар чаманига бир муддат термулиб қолди: аллатовур сирли... сокин атроф-теварак бениҳоя гўзал эди.

Машина эниш сари ғизиллаб борарди.

Шу кезде Давлат боя сарғиш камзулли кишининг машиналар орасидан жонҳоври югуриб чиққанлигини ҳам, ундан сал аввал муюлишдаги нишабликдан энаётиб, иккинчи тезликка олганида, орқа гилдираклар тойғанганинию машина чайқалиб кетганлигини ҳам унутган эди.

Ҳамон машина ўз маромида эниш сари ғизиллаб борар, Давлат эса яшноқ юлдузлар чаманига маҳлиёланиб термилмоқда эди.

Бирдан машина пастга эниб, ўз салдами билан сувиллаб ела кетди.

Йўл сидирға оқиш-кўкимтир муз пардаси билан қопланган, негадир гилдирак излари кўринмас эди.

Давлат, ногоҳ кўзлари шокосасидан отилиб чиқкудек каттариб, беихтиёр тормоз босди-ю, машинанинг орқа тарафи ўртадаги ола-була девор томонга кескин бурилаётганлигини пайқаб, ўша заҳоти тормоздан оёғини олди-да, рул чамбарагини янаям сиқиб ушлади. Ва, кечикканлигини англаб, баттар даҳшатга тушди: энди на биринчи, на иккинчи тезликка уриб бўлади — тобора тезлик кўтарилиб боряпти; тормоз ҳам бериб бўлмайди — машина ё ўртадаги девор-тўсиққа, ёки ўнг томондаги бетон ғўлачаларга гумбурлаб урилиб, жарга қулайди. Нима қилиш керак?.. Нима қилиш мумкин?!

Шу аснода, хотини овози титраб нимадир деди.

Давлат тишларини ғич қилиб:

— Жим! — деди. — Жим!..

— Жудаям қўрқапман, — дегандек бўлиб, хотини унинг кифтидан ғижимлаб ушлади. — Юрагим ёрилиб кетади ҳозир!

— Қўрқма... қўрқмагин! — хотинига тасалли бераётгандек, Давлат остки лабини қаттиқ тишлади. — Бирпас чида?!

— Марҳаматгинам етим қоладими, худо-жон! — дегандек, Назиранинг тишла-

ри орасидан ингроқ бир товуш
ситилиб чиқди. — Менинг гуноҳим ни-
ма ахир?!

— Менинг-чи, менинг гуноҳим не ахир?!

...Музпарчин йўл кумушранг тасмадек эшилиб бура-
либ, шиддат билан айланаётган ғилдираклар остидан
гўё ажал ўқидек учиб ўтмоқда эди.

Туйқус Давлат машиналар орасидан боя югуриб
чиққан сарғиш камзулли кишини эслади: унинг кўли-
да нимадир бор эди, демак — довон йўлини бекламоқчи
бўлган-у, улгуролмаган экан. Аттанг... аттанг!..

Давлат юрагини беаёв куйиштираётган ўкинчу ваҳм
исканжасида рўпарага қадалиб тикиларкан, хув паст-
да тўнтарилиб ётган бир... гилосранг «Жигули»ни кўр-
ди. Кўрдию юзлари аянчли бужмайиб кетди, шуурида
эса оташин бир фикр қасамёддек янграб, чарх ура
бошлади: агар шу ердан ўтиб олсам!.. Ўтиб ололсам!..

Йўлакай ўз-ўзи билан қилган мунаққашаси пирो-
вардида Давлат кўп... нарсаларни янгитдан англаб ет-
гандек бўлган эди, агар жаҳаннамдек туюлаётган бу
манзил-макондан эсон-омон ўтиб ололса, фойдага қола-
жак умрининг то сўнгги нафасига довур асло ўзлигига
хиёнат қилмай, бошқача... мутлақо бошқача яшамоқчи.

Ҳамон машина тик қиямаликдан ўқдек учиб борар,
тепада эса тўлин ой тубсиз осмоннинг туйнуғидек оп-
поқ оқариб турар эди.

1986 й.

SOS¹

*Ушбу ҳикоямни бугун дунёга
ўзбеклар иши, деб жар
солинган лавнаги жараённинг
жабрдийдаларига бағишлайман.*

Фаридиддин Аторнинг ёзишича, Малик Динор кемада бораётган экан. Ундан кира ҳақини сўрашипти. Пулим йўқ, дебди Малик Динор. Кема малайлари Малик Динорни роса калтаклашибди. Малик Динор ҳушидан кетибди. Ҳушига келгач, тагин кира ҳақини талаб қилишибди. Пулим йўқ, дебди тагин Малик Динор. Малайлар яна аямай калтаклашибди. Яна ҳушидан кетибди у. Ҳушига келганидан сўнг, тагин кира ҳақини сўрашибди. Пулим йўқ, дебди тагин Малик Динор. Малайлар яна уни ҳушидан кетгунича савалашибди. Ҳушига келгач, қўл-оёғини боғлаб, денгизга улоқтирмоқчи бўлишибди. Ана ўшанда мўъжиза рўй бериб, бир гала балиқ сув бетига қалқиб чиқибдию, ҳар бири тумшуғида Малик Динорга иккитадан тилла динор узатибди. Малик Динор икки тилла динорни олиб, кема малайларига берибди. Ва, бу жоҳиллардан энди йироқроқ юрайин, деб, этак силтаб, денгизда, — ҳатто тўпиғига сув сачрамай, — яёв кетиб қолибди.

Ў, менинг карахтгина ўзбегим, сен минг йил тиришсанг ҳам Малик Динор бўлолмайсан, — тобора денгизинг ҳам қуриб, бирин-бирин балиқларинг ҳам нобуд бўляпти, — бинобарин, сенга тумшуғида тилла тангалар узатадиган балиқлар ҳам йўқ. Аммо, тасаввур этгинки, Малик Динор ҳолига тушиб қолдинг. Хўш, энди нима қиласан?..

¹ Халқаро қутқарув сигнали.

Миршаблар қуршовида ташқарига чиқаркан, у ербу ерда ишчиларнинг қай бирлари куйиниб, баъзилари ҳангоматалаблик билан тўпланиб туришганини кўрдию, Мўмин Хол бошини қуйи солди. Кўзи тинди. Оёғи остида ер чайқалаётгандек эди.

...шафқатлисан ахир, раҳмдилсан-ку, Художон, бу шармандалиқдан кўра, ол омонатингни, ол?! Тўғри ишхонадан... машинада... Ана, темир машина ичида темир қафас... Одамларнинг кўзи олдида-я!.. Художон, ол жонимни, ола қол жонимни?!

Миршаблардан қайсидир бирови зарб билан елкасидан итариб, тарақлатиб темир эшикни қулфлади.

... бунча қоронғи, бунча тор. Иссиқ. Худди...

Машина жойидан жилар-жилмас, эзгин тарала бошлаган ингроқ товуш қафас ичини тутиб кетди. Товуш айни хотинининг, ажабки, шунинг баробарида қизининг ҳам ғамгин изиллаб йиғлашини эслатапти.

...йиғлаётган ким — қизимми ё онасими? Еки... шунчаки таниш туюлаяптими?.. Йўқ, аламнинг, ғамнинг бегонаси бўлмайди... Қизиқ, қачон, қаерда ёзиб олишган экан? Бунча!..

Бармоқларини бигиз қилиб қулоқлари тешигига тикди. Янаям қаттиқроқ итарди.

... йўқ, барибир эшитиляпти. Қайтага баттарроқ-ку! Нима қилиш керак?

Машина чайқалиб кетди. Боши темир панжарага урилди. Кўзларидан учқунлар сачради. Инграб юборди. Қаттиқ тишлади лабини.

... ҳойнаҳой, қонатвордимов!

Лабларини сийпалади. Кейин, бошини чангаллади. Ғужанак бўлиб олди.

... нима қилиш мумкин? Умуман, қутулиб бўлармикан бу диёнатсизлардан? Утган гал!.. Нима, элтиб қамаб қўйишадими энди?

Утган гал бетайин тергову беаёв қийноқлардан сўнг: билиб қўй, янаги сафар пачакилашиб ўтирмаймиз, дейишган эди.

... чиндан ҳам, бу гал тиқиб қўйишади шекилли. Мана, темир қафас, юракни тирнаётган, йўқ... бурдалаётган йиғи товуши. Буям бир жазо усули-да! Ифлосларнинг ўйлаб топганини қаранг... Чидаш керак. Ҳали бундан ҳам оғирроқлари, бундан ҳам баттарроқлари бордир... Аммо нима учун ахир? Бировга нимадир бер-

ган ёки олган бўлсам ҳам гўрга эди-я!.. Агар у одам — у ноинсоф олган бўлса, бировлардан олгандир, лекин мендан ҳатто тама ҳам қилган эмас ахир. Уф-ф, йиғи товуши эзворди-ку!.. Қоронғилик... ингроқ йиғи товуши... Одамнинг ёмон хўрлиги келаркан.

Қоронғилик ингроқ тишлари билан миясини ғажийётгандек, лекин айна кезде юраги беадад куйишмоқда эди. Йиғлагиси келди. Қошлари орасидан олдинма-кейин икки томчи тер кўзларига томди. Нафаси сиқилди. Аллақачон кўйлаги тердан жикқа хўл бўлган эди.

... оғриқ... Шу тобда кўпроқ азоб бериб оғриётгани миямми ё юрагимми?

Қаери бениҳоя аёвсиз оғриётганини аниқ билолмади. Аммо ўлгиси келаётгани чин эди.

Бир маҳал, машина секинлаша бошлади.

... хайрият-э! Нега суюнаяпман ўзи? Ҳадемай қийноқ бошланади. Нима, яна чидашим керакми?.. Уф-ф! Чидеёлармиканман-а?

Ниҳоят, машина тўхтади.

Тарақлаб эшик очилди.

Бирдан кўзлари қамашиб кетди. Энгашиб, темир кафас рўпарасидаги майдончага чиқди. Киприклари пирпиради. Аччиқ терданми, кўзлари ғарқоб эди, ҳовлида — тарвақайлаган тут соясида турган бир тўп миршаб соя каби хира кўринди.

Пешин. Жазирама. Қуёш тобора қиздирмоқда.

Сочлари орасидан, пешонасидан сизиб кўзларига, юзларига, бўйнига оқаётган терларни артмоқчи бўлди.

Шартта миршаблардан бирови билагидан ғижимладию, силтаб пастга туширди. Қўлига кишан ўрди. Елкасига нуқиб:

— Ўтинг, Холов! — деди. — Серрайманг.

Янаям хўрлиги келиб, Мўмин Хол:

— Қотил ё хоин эмасман-ку! — деди. — Нима учун кишан солдингиз қўлимга?

— Бизга шундай буюрилган. Гапирилмасин!

... овози бунчаям таниш — ким бўлдийкан?.. Буюрилган, дейди-я, энағар! Буюрилса, ўйламай-нетмай, отасининг ҳам кўкрагига қўрғошин жойлашдан қайтмас бу ифлос. Ўйлашга ҳақи йўқ бу нодоннинг. Ўйлаш ҳуқуқидан маҳрумлигини тан олгани учун маош берилади бу жоҳилга. Буюрилса бас, кўзини лўқ қилиб туриб, пошшосининг ҳам қўлига кишан солаверади... Раҳматли отам ҳақ эканлар.

О жизлик ҳамда маърифатсизлик — бандасининг шўри, жамиятнинг бадбахтлигидир, дегувчи эди отаси.

Кўзтаниш миршаб йигит индамай, деразалари қалин панжарали бино томон шахдам бошлаб боряпти.

Зинадан кўтарилиб, даҳлизга кирдилар.

Салқин. Нимқоронғи.

Чап томондаги чарм қопламали эшикни очиб, миршаб йигит елкасидан итарди:

— Ағрайманг!..

Ичкари кирар-кирмас, ортидан ўқ узилган каби қарсиллаб эшик ёпилди.

Хона... лаҳаддек қоронғи — йилт этган нур кўринмайди. Хийла салқин. Зилдек туюлаётган жимжитлик эса ҳарёқдан қуршаб-босиб келаётгандек.

Юраги дук-дук ура бошлади. Бояги ингроқ товуш эса ҳамон қулоғидами, миясидами эзгин аксу садо бераётгандек эди.

... нима, қамоқхонами бу? Нега қўлимни кишанлаб қўйишди?

Бир пайт, Балояннинг аллатовур гўриллаган овози эшитилди:

— Нега сеники бақрайиб турасан, Холов?!

Бирдан Мўмин Холнинг юраги шув этиб, тиззаларига титроқ кирди.

... уҳ-ҳ, шу ерда-ку! Бир ўзимикан?

— Стулга отур. Марҳамат.

— Кўрмаяпман.

Балояннинг шериги Сидоров чийиллаб кулди, сўнг ўрисчалаб, сермаъно оҳангда:

— Ҳозир биз сенга кўрсатиб қўямиз, — деди.

Тунчироқ тугмаси чирқ этди. Хона хиёл ёришди.

Дафъатан Мўмин Холнинг нигоҳи столга ўмгаҳини тираган кўйи иршайиб ўтирган Сидоровнинг бароқ соқолига, совуқ чақнаётган чайир кўзларига тушди.

Стол устида Лениннинг кичкина ҳайкалчаси турарди.

Отюз, қиррабурун, уккикўз, тепа сочи тўкилган Балоян эса, столнинг чап ёнида, деворга тақаб қўйилган юмшоқ ўриндиқда ястаниб, оёқларини чалиштириб ўтирибди. Худди... тошдан йўнилгандек.

Хона ўртарағида бир курси кўзга қорайиб кўринади.

— Кўряпсанми?

— Кўряпман.

— Жудо якши, — деди Балоян. — Отур!

... ток улаб қўйилган бўлса!

Аммо, шундай ўйлаган эса-да, ноилож Мўмин Хол курсига чўнқайди. Ҳазин хўрсинди:

— Кишанни ечиб олинглар!— деди.

— Фақат битта шарти бор!— деди Балоян ўрисчалаб.— Виз айтгандай қилиб тилхат ёзиб берасан.

— Айтганман-ку, мен ҳеч кимга ҳеч нарса бермаганман!— деди Мўмин Хол.— Бермаган нарсамни бердим деб қандай ёзаман?

— Берган, сеники пара берган!— деди Балоян.— Яхшиликча, иқрор бўл, Холов!

— Бермаганман ахир, ўртоқ Балоян!— деди Мўмин Хол бўғилиб.— Ишонинг, пора берган бўлсам, тил тортмай ўлай!

Қошлари ўжар чимирилиб, Балоян ирғиб ўрнидан турди:

— Свет!— деди.

Шартта Сидоров курсида ортига айланаркан, кучли қўлчирик нуруни деворга тутиб:

— Кўриб қўй!— деди.— Қара... яхшилаб қара!

Деворда Карим Раҳимнинг каттакон суратини кўриб, бир зум Мўмин Хол анграйиб қолди: оламдаги энг бахтиёр одам каби Карим Раҳим яйраб кулиб турибди. Бошида чиройли дўппи, эгнида тўрт киссали кўркем камзул. Юз-кўзлари беғубор кулгидан яшариб, яшнаб кўринади... Қараб туриб, унинг яшаёлганигами, кўнгилларда бир из қолдирилганигами, нимасигадир кишининг ҳаваси келади.

— Ана шу одамга сен ўттиз минг пора бергансан,— деди Балоян.— Тўғрими, Холов?

— Бермаганман, ўртоқ Балоян, худо хайрингизни берсин, ишонинг ахир?!

— Етар!..— Сўкиниб, қўл силтади Балоян.— Бермаган бўлсанг ҳам, ўттиз минг пора берганман, деб тилхат ёзасан. Чунки унинг ўзи сени пора берганлар рўйхатига ёзиб қўйган. Сен ўн еттинчи ўриндасан. Етмиш икки киши унга пора берган. Етмиш икки корчалон!.. Билдингми?

Балояннинг гапларига ишонарини ҳам, ишонмаслигини ҳам билолмай, тагин Мўмин Хол суратга хомуш тикилди. Хўрсинди.

... йўқ, бу иблиснинг гапига ишонмаслик керак. Авраб, домига илинтирмоқчи. У одам ўз бўйнига ўзи сиртмоқ соладиганлардан эмас. Ана!.. Агар мабодо палакат босиб, пора берганлар рўйхатини Карим Раҳим ўз қўли билан тузган бўлса ҳам, у қаторга мени тирка-

ёлмайди. Асло!.. Чунки пора тўғрисида менга ҳатто бирор ишора ҳам қилган эмас. Бермаган нарсамни бердим деб ёзолмайман. Эрта бир кун юз-юзга, кўз-кўзга тушари бор. Ёзмайман... ёзмайман... ёзмайман.

Кишан айни бўғма илондек экан. Сал қўли қимирлаб кетса ҳам, билагини янаям баттарроқ сиқиб, тобора азоб бермоқда эди.

Мўмин Хол Балоянга кўз тикиб:

— Илтимос, кишанни ечиб олинг? — деди.

Балоян, ниҳоят юрагидаги очофат зулук қонга тўйган каби совуқ кулимсираб:

— Ёзасанми? — деди.

Мўмин Хол оғир бош чайқади:

— Ёзмайман, — деди.

Бирдан Сидоров бақириб:

— Ёзасан, газанда! — деди. Ва, шартта ўткир чироқ нурини кўзига тутди.

Туйқус қум тикилгандек оғриб, ҳеч нимани кўролмай, Мўмин Хол чирт кўзларини юмди.

— Ёздираман!..

Балоян сиполик билан Сидоровнинг ҳовурини босиб:

— Қизишма, Иван, — деди. — Биласан-ку, бугун бизнинг вақтимиз кўп. Улгураммиз... Чироқни деворга бур! — Сўнг, яна Мўмин Холга буюрди. — Қара, унга қара! Кўряпсанми, у кит эди, сен — чавақсан. Унинг зулми остида қандай яшаганингни эслагин-да, тилхат ёзиб беравер, Холов. Агар у чиқиб келса, сенга ҳам, сендай чавақларга ҳам кун бермайди.

Кўзлари жимирлаб суратга тикиларкан, Мўмин Хол кўнглида Балояннинг фикрига қўшилмади.

... йўқ, Карим Раҳим наҳанг эмас, зарбу зуғуми зўр раҳбар эди. Ишнинг кўзини биларди. Ишбилармон кишиларни қадрларди. Шунинг учун ҳам унга шахсан Рашидовнинг назари тушган эди. Ҳа!..

Едида: авжи саратон. Пешин пайти. Вилоят марказидаги катта боғда кенгаш ўтказилаяпти. Минбарда Рашидов.

— Кеча биз Зарафшон бўйидаги бир колхозни айланиб, колхозчиларнинг бой-бадавлат яшаётганликларига гувоҳ бўлдик. Колхознинг мармар ҳовузлари, кўркем боғлари, мухташам биноларини кўриб қувондик. Уша, — биз кўрган, — миллионер колхоз раиси ўртоқ Каримов ҳам кенгашда иштирок этиптилар, — деб, Рашидов кўр тўкиб ўтирган раисларга, директорларга, котибларга синчков нигоҳ ташлаб, бош ирғади. —

Қани, ўртоқ Каримов, марҳамат, бизга айтинг-чи, бундай қувончли ютуқларга қандай эришяпсизлар?

Гурс-гурс одим отиб, Карим Раҳим минбарга яқинлашди. Даврага юзланди. Кейин, хиёл Рашидов томон ўгирилиб:

— Ҳурматли Шароф Рашидович, сизнинг қимматли ўғитларингизга амал қилиб, ишбилармон кадрларни жой-жойига қўёлганимиз учун ҳамма мушкулларимиз осон кўчяпти, — деди.

— Раҳмат, ўртоқ Каримов! — деди Рашидов. — Отангизга раҳмат!..

... шунақа, Карим Раҳим наҳанг эмас, беҳуда гапирмайдиган, гапини елга совурмайдиган раҳбар эди. Кейин, ўша кенгашдан сўнг, туман қурултойида партия қўмитаси биринчилигига сайлангач, қулочини кенг ёйворди. Жуда қисқа фурсатда — салкам беш йилда туман шаъни шавкати учун жуда кўп хайрли ишларни бажартирди: етмиш йилдан бери нураб ётган масжид, мадрасаларни созлаб таъмирлатди; марказий кўчаларни кенгайтириб, кўкаламзорлаштирди; катта боғ барпо қилдирди; ўнлаб данғиллама қироатхоналар, саройлар қурдирди... Э, жуда кўп хайрли ишлар қилди! Унинг замонида бошланган катта қурилишларнинг баъзиларини, ана, ҳанузгача бозорни битиролмаяптилар. Албатта, бунақа катта ишларни бажартириш учун марказдагиларга узатиб тургандир. Мана, янгилари узатишмаяптики, қурилишлар битмаяпти-да!.. Ҳа, Карим Раҳимнинг қилган энг катта, энг сара ишларидан яна бири — ҳамма катта корхоналарга ишнинг кўзини билладиган мутахассисларни тайинлаган эди. Бир куни, ҳузурига чақиртириб: Мўмин Хол, ука, биз, ўйлаб-ўйлаб, сени тайёрлов маҳкамасига раҳбар қилиб қўйишни лозим кўрдик, деди. Ветврачсан — терининг сифатини, жуннинг сарасини яхши фарқлайсан. Заводлардаги ноинсофлар сени алдашолмайди, районнинг ҳақини ундириб ололасан. Раҳматли отангни яхши билардим, ҳаромдан ҳазар қиладиган, намозхон одам эди. Сўраб-суриштирдик — кўзи тўқ, анча бамаъни йигит экансан. Энди ўзинг бир иш кўрсатасан, ука!.. Мана, ўша суҳбатга ҳам тўрт йил бўляпти. Яқин бир йилдан бери эса Карим Раҳим қамоқда. Тергов боряпти. Аслида у одамдан омад юз ўгирди. Бўлмаса... Тўғри, айтгани — айтган, дегани — деган, анча қаттиққўл, ҳатто қаттиққўлликни жоҳиллик даражасига ча оширворган пайтлари ҳам бўлган, лекин... Лекин,

қизиққи, пора олган одам, минг бир қийноққа дучор бўлса ҳам, олдим, дермиди... Е т м и ш и к к и о д а м, р ў й х а т — буларнинг бари манави имонсизнинг би-
чиб-тўқиётган уйдирмаси. Албатта-да!..

— ...Агар яхшиликча ёзиб берсанг, биз ҳам одам-
миз — тушунамиз, ортиқча озор кўрмайсан,— деди Ба-
лоян, ҳамон аврашда давом этиб.— Ёзиб бермасанг...
Ёзасанми, Холов?

Мўмин Хол унинг кўзларига тик қараб:

— Йўқ, ўртоқ Балоян, тилхат ёзмайман,— деди.

Деди-ю, энгаҳи остидан зарб еди. Ҳавога бир сапчиб,
қаттиқ чайқалди. Қуламади. Аммо қулоқлари чиппа
битди. Кўзлари тинди. Кейин, хиёлдан сўнг, қулоғига
Балояннинг ўдағайлаётгани олисдан эшитилаётгандек
чалинди.

— Ёзасан, аблаҳ! Биз билан ўйнашма! Барибир ёз-
дирамиз!

Мўмин Хол қийналиб тупурди. Олдинги бир тиши
шилимишқ тупугига қўшилиб тўп этиб тушди. Кафти
ортига лабларини артиб:

— Майли, адвокат чақиринг, — деди. — Адвокат-
нинг иштирокида ёзаман.

Балоян ёмон сўкиниб:

— Мана сенга адвокат!..— деди. Ва, юзига мушти-
ни тираб, чап деворга қаратди.— Иван, свет!

Эшик ёнидаги каттакон суратга нигоҳи тушар-туш-
мас, Мўмин Хол дик этиб ўрнидан туриб кетаёзди: нега-
дир Карим Раҳим хўмрайганча, қўлидаги кўзойнакни
тўппончадек ўқталган каби, шитоб хонага кириб кела-
ётгандек эди. Бошида чорқирра дўппи, оёғида ярақла-
ган туфли... Кўзларида эса беомон ғазаб чақнаётгандек!

Вужуди бўйлаб таралаётган майин бир титроқни
сезаркан, Мўмин Хол бошини қуйи солди.

... худди устимга бостириб келаётгандек. Қоронғи-
лик таъсириданми ё мушт еганимнинг оқибатими, ма-
на, эзгиловчи бир ғулу тушяпти юракка... Нима учун
манави имонсизлар қоронғиликдан қурол сифатида
фойдаланишяпти? Қўлимда кишан. Бу лаънатиям роса
эзворди... Қ о р о н ғ и л и к, к и ш а н, к а л т а к —
қўрқитишмоқчи. Қўрқитиб, қийнаб тилхат ёздириш-
моқчи. Ёзсам, эрта бир кун у одамнинг кўзига қандай
қарайман? Кейин... мана, пора берганини тан олган, деб
ўзимниям элтиб тиқиб қўйишлари мумкин. Йўқ, ўлдир-
салар ҳам ёзмайман.

Гўё кўнглидан кечаётган фикрларни англаётгандек,
Балоян:

— Агар у билан юзлаштиришлари мумкинлигидан қўрқаётган бўлсанг, қўрқмай қўяқол,— деди суратга ишора қилиб.— Биз иш ни шундай бажарамизки, қамоқдан қайтиб чиқмайди у, сен судда қатнашмайсан. Кейинчалик ҳам сени ҳеч ким безовта қилмайди... Қара, кўраяпсанми уни, агар у қамоқдан чиқиб келса, ҳаммангни ғажиб ташлайди. Кўзларига қара!..

— Узингиз билиб турибсиз-ку, ўртоқ Балоян...

... ўртоқ бўлмай ҳар бало бўл. Илоё балога йўлиқ-қайсан, Балоян!

— ... мен пора бермаганман,— деди сўнг Мўмин Хол элангандек оҳангда.— Худодан қўрқинг ахир?!

Аллатовур яйраб иржайиб, Балоян:

— Берган, сеники пара берган, Холов!— деди яна ўзбекчани бузиб. Сўнг ўрисчада давом этди.— Агар пора бермаганинда, бунақа сердаромад ишга ўтолмас эдинг. Ҳар қандай нодон ҳам билади буни. Тўғрими?.. Қайсарлик қилсанг, қолган тишларингни ҳам битта-битта қоқиб оламиз. Агар ўтган гал тушунтирганимиздек, кабинетига киритиб, ўттиз минг берганман, деб тилхат ёзсанг, озодсан.

Паришон бош чайқаб, Мўмин Хол:

— Йўқ, мен туҳмат қилолмайман,— деди.— Ноҳақ туҳмат ёмон.

Бирдан Сидоров:

— Их-х, гаф! — деб, Лениннинг ҳайкалчасини олиб ирғитди.

Мўмин Хол базўр чап бериб қолди.

Ҳайкалча ганчдан ясалган экан, орқа деворга тарақлаб урилиб, чил-чил тўзғиб кетди.

Шу аснода Сидоров:

— Ёзасан, газанда. Ёзмай иложинг йўқ! — дея ёвқур важоҳатда устига отилиб бордию, ногоҳ икки қоши орасига кўрсаткич бармоғини найзадек санчди.

Хушдан кетаётганини сезиб-сезолмай, Мўмин Хол гурс этиб қулади.

Бир маҳал, ҳушига келди. Тўнғиллаган овозлар чалинди қулоғига. Билдики, гилам устида чўзилиб ётибди... Айниган чой сепишганми ё бошқа бирор ни-мами, сочлари, юзлари жиққа ҳўл. Сассиқ!.. Кишанни ҳам ечиб олишибди. Аммо тунчироқ ёниб турганини демаса, ҳамон хона қоронғи эди. Секин бошини пай-паслади.

Айни ўша пайтда Сидоров шартта ердан узиб, курсига ўтирғизиб қўйди. Сўнг:

— Отбозорни биласанми? — деб сўради пишил-лаб.— Қоровулбозорни-чи?

— Билмайман,— деди Мўмин Хол. Ўз овози ер қаъридан таралаётгандек ғалати эшитилди қулоғига.— Билмайман.

— Биласан. Эшитгансан, газанда. Агар тилхат ёзиб бермасанг, хотинингни ҳам, қизингни ҳам Отбозорга элтиб, кўз олдинда қамоқдаги каллакесарларга қўшиб қўяман. Улар навбатма-навбат роса пийпалаб...— Баралла ҳақорат қилгач, Сидоров дўқ-дўқ кўксига нуқиди.— Кўрасан, мен қиламан шу ишни!

Нохос тили танглайга ёпишгандек, Мўмин Хол дол қотди. Ва шунинг баробарида тагин ўша ингроқ йиғи товуши қулоқлари остида жаранглаётгандек туюла бошлади. Орадан бирор лаҳза кечиб-кечмай, хаёлида ғира-шира нурланаётган эзгин бир манзарадан эса баттар даҳшатга тушди.

...бу имонсизлардан ҳар қандай ёвузликни кутиш мумкин. Ў, Художон, ўзинг мадад бер, Художон?! Шармандаликдан... юзи қароликдан ўзинг асра мени, Художон?!. Бу не ҳақорат, бу не хўрлик!.. Мен нега қўрқоқлик қилаяпман — сабилгина жоним учунми?.. Йўқ, қ и з и м!.. Х о т и н и м! Қ и з и м!!. Уф-ф! Ким деган одам бўламан кейин? Қандай бош кутариб юраман кейин?!

— Хўш, ёзасанми, йўқми? Сендан сўраяпман, газанда?!

— Нима?

— Яхшиликча ёзасанми, йўқми деяпман?! — деди Сидоров ўкрайиб.— Гапир ахир!

Мўмин Хол гапирмай, бошини қуйи эгди.

Шартта Сидоров столи айланиб ўтиб, қўлчиरोқ нурини ўнг томондаги деворга тутди:

— Қара! — деди.— Яхшилаб кўриб қўй султонингни, газанда! Сени ҳам худди шундай аҳволга соламан.

Терговхонадами, аллақайси қавакда Карим Раҳимнинг мунғайиб ўтирган ҳолатдаги суратини кўрдию, бирдан миясига қон тепиб, Мўмин Холнинг чакка томирлари бўртиб кетди. Аламу ғазабига чидаёлмай, тишларини ғич қилди.

...ух-ҳ, жоҳиллар!.. Бечора муштдеккина бўпқопти. Тавба... тавба. Бечоранинг кўзлари!..

— Эй, сен — Македонскийнинг хазинабони! — деди

Сидоров, таҳқиромуз иршайиб.— Хотининг билан қизингни кутаётган ғ а р о й и б қисматниям унутма!

Тобора кўкси ғуссага тўлиб, Мўмин Хол:

— Уф-ф! — деди. Бош чайқади.

— Бошқа иложинг йўқ, Холов,— деди Балоян.— Хотининг билан қизинг каллакесарлар қўлига тушишини хоҳламасанг, ўзинг қутулиб қолишни истасанг, биз айтгандай қилиб тилхат ёзиб беришинг керак... Езасан-а?

Мўмин Хол индамади.

Сидоров бир неча варақ қоғоз ҳамда ручкани стол чеккасига қўйди. Тунчироқни яқинроқ сурди. Сўнг, эпчиллик билан курсига қўшиб кўтариб, Мўмин Холни стол ёнига элтди-ю:

— Ез! — деди.— Езасану кетасан.

Хаёл-бежаёл Мўмин Хол ручкага қўл чўзаркан:

— Барибир бирор кун у о д а м сизлардан ўч олади,— деди.— Албатта ўч олиши керак.

— Во!..— деди Балоян, кўрсаткич бармоғини кўкка ниқтаб.— Сеники калла ишлайди, Холов. Тўғри, ўч олиш керак. Лекин... лекин сенга шуни айтиб қўяйки: кўрдик, билдик — б и з д а н ў ч о л а д и г а н ў з б е к ҳ а л и т у ғ и л м а г а н э к а н.

Кўкси куйишиб оғриб, Мўмин Хол мунграйиб қолди.

...ўзбекка бир адовати бўлиши керак бунинг. Бўлмас... Ахир, юрагида ёли борларни ҳар хил баҳоналар билан битта-битта гумдон қилишяпти-ку! Наҳотки... наҳотки?!.

— ...Ҳозир айтган гапинг учун сениям қамоқда чиритворишимиз мумкин, лекин хотиржам бўлавер, қамоққа тушмайсан, сен — чавақсан. Давай, ёз!

Ахийри, хушлар-хушламас ёза бошларкан, Мўмин Хол сассиз-садосиз хўрсиниб, ўз бошига ўзи маломат ёғдираверди.

...адо бўлдинг, Мўмин Хол. Бу кунингдан ўлганинг яхши эди, Мўмин Хол. Тамом... тамом — у дунёнг бу дунёнгга ўт кетди, Мўмин Хол.

— Сен судга бормаслигинг керак, Холов,— деди Балоян.— Судда қатнашмаслигингга рухсат берамиз. Аммо суд раиси номига, касаллигим туфайли судда қатнашолмайман, деб телеграмма жўнатишинг шарт! Тушундингми, Холов?

Мўмин Хол индамай, ҳамон ўз-ўзига маломат ёғдирган кўйи, ночор-ноилож тилхат ёзишда давом этаверди.

Эртага ҳаво яна ҳам жазирамароқ бўлишидан дарак бериб, кунботардаги ола-чалпоқ булутлар тобора қон рангига бўялмоқда эди.

Ботиб бораётган қуёшга бир нигоҳ ташлаб, Мўмин Хол баттар бетоқатланди. Катта йўлга тушгач, машина тезлигини кескин оширди. Тилхат ёзганидан бўғилиб, энди қилмишини ҳеч бир эътироз билан оқлаёлмай, билъакс ўзидан нафратланганча, хаёлан мадад изларкан, барибир қутулиб қоларига ишонолмади.

...судга чақиришса, бормасам... Хўп, телеграмма жўнатиб, бир марта чап берарман, лекин яна чақиришса-чи? Чақираверишса-чи?

Уч кун олдин,— биринчи тергов чоғида,— уларнинг айтган гапларини эслади: бизга сен эмас, Карим Раҳим керак. Агар тилхат ёзишдан бошқа яна бир талабимизни бажарсанг, кейин биз шундай қиламизки, ҳам қамалмайсан, ҳам ишингда қолаверасан.

...яна нима қилишим керак экан? Қанақа иш бўлиши мумкин?.. Йўқ, у имонсизларга ишониб бўлмайди. Уч тузга тушдинг — ҳам ўзинг куйдинг, ҳам бир бечорани куйдирдинг. Бунақасини бандаям, Худоям кечирмайди, Мўмин Хол. Адо бўлдинг, Мўмин Хол. Баттар бўлгин, Мўмин Хол!..

Аллақачон қош қорайган, оппоқ дока чорсу ўраган қизлар, жувонлар соядек судралишиб, даладан қайтмоқда эдилар.

Кўнглидан кечаётган тўзгин хаёллар таъсириданми ё анави қизларга ачинибми, аллатовур бош чайқаб, дарвоза рўпарасида Мўмин Хол машинани тўхтатди. Эшикни қулфламади. Секин ҳовлига кирди.

Айвондаги сўрида тоғаси газета ўқиб ўтирган экан, оёқ товушини эшитиб, ўгирилиб қаради, қўлига кўзойнагини олди:

— Ке, Мўминбой,— деди-ю, дабдуруст безовталанди.— Ҳа, тинчликми?.. Хафа кўринасан?

Мўмин Хол тоғаси билан қўллашди, омонлашди. Кейин, дам ютиниб, дам хўрсиниб, бошига ёпирилган мусибатни сўйлагач:

— Маслаҳатга келдим, тоға,— деди.

Тоға ўйчанлик билан ярғоқ бошини қашиди, бароқ қошларини сийпалади, сўнг тўр майкасининг осилиб тушган боғичини кифтига тортиб:

— Жуда нодонлик қипсиз, Мўминбой,— деди. Дўр-

доқ лабларини чўччайтириб, хомуш бош чайкади. — Тилхат бермаслик керак эди.

— Айтдим-ку!.. Энди ўйлаганим сайин ўзим қийналяпман, тоға.

— Ҳм-м, ўтган куниёқ келишинг керак экан. Қўрқув — одамни майиб қилиб қўяди.

— Ахир, хотинимни, қизимни ўйлашим керакмиди, тоға?

— Ҳеч кимга ҳеч қачон пора бермаганлигингни, ҳамиша ҳалол яшаётганлигингни назардан соқит қилмаслигинг керак эди,— деди Тоға. — Ана шунда шайтон ҳам сени йўлдан оздиrolмас эди. Ёки пора берганимидинг?

— Тоға-а! — деди Мўмин Хол бўғриқиб. — Нима, сиз ҳам ишонмайсизми менга?

— Билиб қўйган яхши-да, Мўминбой,— деди Тоға. Сўнг: — Карим Раҳим порахўрмиди? — деб сўради.

— Э, уларнинг олмагани бормиди?

— Бошқаларни эмас, мен Карим Раҳимни сўраяпман.

— Билмайман,— деди Мўмин Хол дув қизариб.

— Билмасанг, нима учун унга тухмат қилдинг? Ўйламадингми?..

— Тоға, айтдим-ку: қўрқдим — хотинимни ўйладим, қизимни ўйладим.

— Ҳм-м, — деди Тоға. — Уйингдан келяпсанми ҳозир?

— Шоферга жавоб бервориб, тўғри ишхонадан келяпман.

— Э!.. — деди Тоға. — Ана, ўзингни ўйлагансан. Мўмин Хол индаёлмай, нигоҳини олиб қочди.

— Пешин чоғи уёққа олиб кетишганда, ҳойнаҳой, уйингга чопар жўнаган бўлса, шу тобда болаларинг ўз ёғларида ўзлари қовурилишяётгандир.

Мўмин Хол қаҳрчан тўнғиллаб:

— Қаёққа бош ураримни билолмай қолдим ахир, тоға,— деди.

Бир муддат ўйчанликдан сўнг, Тоға:

— Майли, кўп куяверма,— деди.— Ўлимдан бошқасининг чораси бор.

Мўмин Хол ялт жавдираб термилди: чорасини айтинг, йўл кўрсатинг, тоғажон?

— Бўпти, эрта шу пайтдан сал эртароқ кел,— деб, Тоға туришга чоғланди.— Ҳозир тўғри уйингга жўна.

Мўмин Хол яна хонтахта устидаги чойнақдан

пиёлага устма-уст яхна чой қуйиб ичди. Урнидан турди. Симчироқнинг устундаги тугмасини босди. Айвон ёришиб кетди.

— Тоға, янгам кўринмайдиларми?

— Янганг билан жиянинг невараларни эргаштириб, туғуруқхонага кетган,— деди Тоға.— Кеча келиннинг кўзи ёриди.

Мўмин Хол жилмайиб:

— Зўр-ку, муборак бўлсин! — деди. Суюнчига иккита беш сўмлик узатди.— Олинг, тоға.

Тоға кулиб:

— Қўй, одамни қўлга ўргатма,— деди.

Мўмин Хол пулни хонтахта чеккасига қўйиб:

— Келиннинг соғлиги яхшими? — деб сўради.— Неварачангизнинг?..

— Шукр, яхши... Жиянинг яна ўғиллик бўлди.

— Умри билан берган бўлсин!..

Кўчага чиқдилар.

Мўмин Хол тагин жавдираб тикилиб:

— Чорасини айтмадингиз-ку, тоға? — деди.

— Салим Пўлатни биласан-а?

— Биламан,— деди Мўмин Хол.— Зўр одам!

— Балэ!.. Республика судида Салим Пўлатнинг ўзидан ҳам зўрроқ ошналари бор,— деди Тоға.— Салим Пўлатникига борамиз. Гапингга қараганда ҳали судгача вақт кўп экан,— деб, Тоға хайрлашди.— Бўпти, келинни, болаларингни сўраб қўй.

Ниҳоят, кўнглига бир ёруғлик инганини ҳис этиб, Мўмин Хол хийла хушҳоллик билан хўшлашди. Кейин, машинани юрғизиб, тезликни қўшаркан, елкасидан эзиб ётган ғусса юки тамом ағдарилгандек энгилгина энтикиб қўйди.

...келганим яхши бўлган экан. Салим Пўлат — зўр одам!.. Дарҳақиқат, тоғам ҳақ гапни айтдилар: қ ў р қ у в — о д а м н и м а й и б қ и л и б, и т о а т к о р м а х л у қ қ а а й л а н т и р и б қ ў - я р к а н . А м м о н о ч о р л и к - ч и ? . . Б е ҳ у д а а й т и ш м а г а н д и р а х и р : ў й н а ш м а г и н а р б о б б и л а н , а р б о б у р а р ҳ а р б о б б и л а н , д е б ! Ҳ а р х и л ҳ а р о м х ў р а р б о б л а р у а м а л д о р л а р қ у р т д е к у р ч и ё т г а н ж а м и я т д а ҳ а л о л л и к н и н г ў з и г и н а б а н д а с и у ч у н қ а л қ о н б ў л о л м а с э к а н .

Тагин туйқус Балояннинг уч кун аввал айтган ўша гапини эслади: агар тилхат ёзишдан бошқа яна бир

талабимизни бажарсанг, кейин биз шундай қиламизки, ҳам қамалмайсан, ҳам ишингда қолаверасан.

...уф-ф! Қанақа иш бўлиши мумкин? Нима учун бугун айтмади?

III

Мўмин Хол чоғроқ кутишхонада мунграйиб ўтираркан, юзлашиш дақиқалари яқинлашгани сайин, нимадир қорнида узилиб кетадигандек таранг тортилиб, юраги ҳам беадад куйишиб оғримоқда эди.

...қўрқувданмикан? Йўқ, ундан эмас. Қўрқувдан ҳам кучлироқ бир даҳшатнинг бўғови бу. Қорнимдаги оғриқ ҳам, юрагимдаги куйишиқ ҳам — ҳаммаси шундан. Ҳадемай юзлашамиз!..

Начора, пешонасида бор экан, суд олдида тик туриб, Салим Пўлат ўргатганидек, терговчиларнинг ёвуз кирдикорларини рўй-рост фош этади. Кейин, муҳтарам суд раиси, мени қонун ҳимоясига олинг, қайтиб мени терговга ёки гувоҳликка чақириб юришмасин, дейди. Мен ҳалол-покиза одамман — ҳеч кимга пора бермаганман, ҳеч кимдан пора олмаганман, дейди.

Аммо бу йўсин таваллосининг бирор фойдаси бўлармикан-а?.. Негадир ишонмайди. Ишнолмаяпти. Билъакс, жисму жонида кезаётган оғриқли бир сезги билан англаяптики, чинакам олишув суддан кейин бошланади. Тўғрисўзлигини, бу тарз мурасасизлигини анави жоҳиллар кечиришмайди. Таажжубки, куч ҳам, шафқатсиз қонун ҳам улар томонда!.. Нима, қўрқяптими?.. Йўқ, қўрқувдан ҳам баттарроқ нимадир домига тортиб, вужуд-вужудини иштиёқ билан ғажияпти. Майли, ғажийверсин-чи. Тинчиб қолар ахир. Лекин... қизини, хотинини ўйласа, бирдан кўз олди қоронғилашиб кетади.

Ана, дик этиб турди. Тек қотди. Ғудраниб сўкинди. Ичкаридан узук-юлуқ эшитилаётган бўғиқ овозларга бир зум қулоқ солди. Сўнг, қорнини сийпалаган кўйи, деразага яқинлашди. Йўғон панжарадан ушлаб, пастга қаради.

...панжарани қўпорсаму, иккинчи қаватдан пастга шўнғисам, тик каллам билан бориб урилсам!.. Аҳмоқ, нодон, қўрқоқ... Бунақа ит қавмида жувонмарг бўлгандан кўра, қўлингдан келса, олдин анави имонсизлар билан ҳисоблашиб қўй. Қўрқасан-а?.. Ўзи совет одами,

ақли кирар-кирмас атрофни қуршаган бедодликни кўравериб, бичилган молдек бўлиб қоларкан.

Эшик очилди.

Мўмин Хол ўгирилиб, калта англи оппоқ кўйлак кийган, кулранг ёқабоғич таққан, тепа сочи сийрак, юзлари силлик, ўттиз ёшлардаги бир йигитни кўрди.

— Киринг! — деди йигит.

Еспирай, йигитни кўрган заҳотиёқ Мўмин Холнинг юраги ола-тасир ура бошлаган эди. Ичкари кирди-ю, қаёққа юрадини билолмай, тўхтаб қолди. Шунинг баробарида қулоқлари шанғиллаб, кўз олдини тумансифат бир парда қоплаб олгандек бўлди. Назарида, қатор юмшоқ ўриндиқлар қўйилган маҳобатли мажлисхона одамлар билан лиқ тўла-ю, ҳамма жим эди. Аммо сал кейинроқ кўрдик, юқоридаги баланд курсиларда уч, пастда олти-етти чоғли киши ўтирибди.

Котиб йигит пастак ёғоч панжара билан ўралган бир супачага чиқариб, — худди кинолардагидек, — ҳақиқатни ва фақат ҳақиқатни гапиришга қасам ичиргач, ёлгон кўрсатма берса ёки кўрсатма беришни хоҳламаса, муқаррар жазога тортилажagini уқтирди.

Айни ана ўша лаҳзада Мўмин Холнинг нигоҳи Карим Раҳимга тушди-ю, беихтиёр кўзлари каттариб, кўкси шилиниб кетгандек ачишди.

...бечора, бечорагина. Касалванд боладек бўп қопти-я! Боши... боши катта экан. Кўзлари... ғамгин, негадир адоватли боқяпти. Тилхатдан хабар топган шеклли. Албатта-да!.. Қани, нима деркин бу, деб кутяпти.

Карим Раҳимнинг бошида оҳори дўппи, эғнида янги костюм, оппоқ кўйлак, қорамтир ёқабоғич. Ранги заҳилтоб. Қошлари чимирилган... Ортида бир миршаб найзадек қотиб турибди.

Ногоҳ заифона чийиллаган овоз эшитилди:

— Гувоҳ Холов! Айтинг-чи, порахўрликда айбланаётган гражданин Каримов Раҳимга пора берганмисиз?

Чиройли жувон ҳамда полвон келбатли йигит ўрта-сида ўтирган қора кийимли, семиз, юзлари дўмбоқ, ранги болари мумидек сарғиштоб, кўзлари совуқроқ чақнаётган олтмиш ёшлардаги кишига тик қараб, Мўмин Хол:

— Ҳурматли суд раиси! — деди.

Шартта гапни қесиб:

— Мен сиз учун гражданин суд раисиман, — деди

Раис.— Марҳамат, сўроққа қисқа ва аниқ жавоб беринг!..

...тўғри айтяпти, деб ўйлади Мўмин Хол: турқи бунақа одамнинг икки дунёда ҳам ҳурматли бўлиши гумоно-ов!

— Пора берганмисиз? Пора берган бўлсангиз, қачон, қанча ва қаерда бергансиз?

— Пора бермаганман,— деди Мўмин Хол.— Терговчилар мени калтаклашган...

— Шошманг... шошманг! — деди Раис.

Карим Раҳим ирғиб ўрнидан туриб:

— Гражданин суд раиси! — деди.— Талаб қиламан, суд котибига айтинг, гувоҳ Холовнинг кўрсатмаларини сўзма-сўз ёзиб борсинлар!

— Судга ўргатилмасин! — деди Раис, дўқ-дўқ столга уриб.— Котиб ўз вазифасини яхши билади. Утиринг!.. Гувоҳ Холов, айтинг-чи, нима учун ўттиз минг сўм пора берганман, деб судга тилхат тақдим этгансиз? Энди дастлабки кўрсатмангиздан тонишга сизни ким, нима мажбур қилаяпти?

— Гражданин суд раиси, айтдим-ку, терговчилар мени калтаклашди, ҳақоратлашди, ёмон кўрқитишди. Кейин, тилхат ёзиб беравер, судда қатнашмайсан, судга чақиришганда, тилхатимда ёзган кўрсатмаларим ҳаммаси тўғри, касаллигим туфайли судда қатнашолмайман, деб телеграмма жўнатасану, қутулиб қолавек расан, деб аврашди.

— Ана!..— деб, Карим Раҳим тагин ўрнидан турди. Аллатовур ҳаяжон билан ҳавога мушт ниқтади.— Гражданин суд раиси, делога тиркаб қўйилган Гавҳаров ҳамда Рўзиевларнинг эллик мингдан пора берганликлари тўғрисидаги тилхатларини бекор қилишингизни сўрайман. Улар мен билан юзлашишдан қочиб, атайлаб телеграмма жўнатишган.

— Айбланувчи Раҳимов! — деди раис хўмрайиб.— Утиринг. Утиринг деяпман!..

— Гражданин суд раиси, агар уларнинг тухматдан иборат тилхатларини бекор қилишни истамасангиз, марҳамат, юзлаштиринг?! Талаб қиламан. Ҳаққим бор!

— Айбланувчи Раҳимов! — деди Раис, янаям чийиллаганча ўшқириб.— Унутманг, ҳукм пайти ҳар бир хатти-ҳаракатингиз ҳисобга олинади. Аҳ-ҳа, унутманг!

Бирдан Карим Раҳим жим бўлиб, хомуш курсига чўкди.

Унга маънос тикиларкан, Мўмин Холнинг юраги увишди.

...бечора. Устидан бесўроқ, бесабаб қуш учгани қўймас одам эди-я!

— Гувоҳ Холов! — деди Раис, сўроқ қилишда давом этиб. — Терговчиларнинг тазйиқи, зуғуми тўғрисида маъмурий маҳкамаларга мурожаат қилганмисиз?

— Мелисахонанинг ўзида калтаклашди-ку!

Полвон келбатли маслаҳатчи йигит нимадир сўрамоқчи бўлган эди, Раис қўл ишораси билан тўхтатиб, Мўмин Холга:

— Судни чалғитмай, саволга жавоб беринг! — деди.

Мўмин Хол додирраганнамо бош чайқаб:

— Ҳеч кимга мурожаат қилган эмасман, — деди.

— Терговчиларнинг сизга зуғум қилганлигини тасдиқловчи гувоҳларингиз борми?

— Йўқ.

— Гапларингизни нима билан исботлайсиз?

Мўмин Хол аччиқ кулимсираб:

— Исбот... Исботим йўқ, — деди. Қўлини кўксига босди. — Сиздан илтимос қилсам майлими?

— Бу ерда илтимос кетмайди, — деди Раис. — Илтимосу илтижолар масжидда бўлади.

Маслаҳатчи жувон пиқ этиб кулди, кафти билан лабини тўсиб, бошини қуйи эгди. Маслаҳатчи йигит эса тез-тез нимадир ёзмоқда эди.

— Майли, — деди Мўмин Хол. — Қўлингиздаги икки варақлик тилхатимга қарши ўн варақлик тушунтириш хати ёзиб келганман. Икки нусхада. Бирини сизга бераман. — Мўмин Хол супачадан тушиб, Раис сари яқинлашаркан, костюмининг қўйин чўнтагидан тушунтириш хатини чиқарди. — Ҳаммасини тўлиқ ёзганман. Ўқиб кўринг. Бирор тушунмовчилик бўлса, жавоб беришга тайёрман.

Котиб йигит илдам йўлни тўсиб, Мўмин Хол қўлидан хатни юлқиб олди. Ва:

— Ўзбошимчалик қилманг! — деди шивирлаб. — Боринг жойингизга!

Мўмин Хол мулзам ортига қайтаётиб, бир зум серрайиб тўхтади. Сўнг, тагин чўнтагидан бир даста варақ чиқаргач, чаққон Карим Раҳим томон яқинлашиб:

— Мени кечиринг, Карим ака, — деди. — Тушунтириш хатимнинг иккинчи нусхаси бу. Сизга керак бўлар.

Кўзларида ҳаяжону сўнгсиз бир умид чақнаб, Карим Раҳим хатни олди:

— Раҳмат, ука! — деди.— Кўп яшанг!..

Айни шу кезде Раис:

— Гувоҳ Холов!— деб бақирди.— Гувоҳ Холов, айбланувчига нима бердингиз?!

— Хат... Тушунтириш хатим.

Раис илкис Карим Раҳимга юзланиб:

— Айбланувчи Раҳимов, хатни котибга топширинг!— деди.— Сизга айтаяпман!.. Навбатчи, гувоҳ Холовни кутиш залига олиб чиқинг!

Зумда қаёқдандир яна бир чақмоқдек миршаб пайдо бўлдию, Мўмин Холни мажлисхонанинг адоқ томонидаги бурчакка бошлаб бориб, тахта деворнинг қўл етар жойида кўзга у қадар илганмаётган қора тугмачани босди. Уша заҳоти девордан сассиз-садосиз бир эшик очилди.

— Кириг!..

Мўмин Хол ичкари кирди. Курсига чўкди. Бошни суянчиққа тираб, кўзларини юмди.

... қўрқитишмоқчи! Ё ақлимни киргизиб қўйишмоқчими?.. Бу қанақа суд ўзи — прокурори йўқ, адвокати йўқ, маслаҳатчилари... Нима бало, сотилганми улар ҳам. Бўлавераркан-да!.. Эсингни йиғ, Мўмин Хол, жанг энди бошланади. Беаёв, беомон жанг!.. Вожаб, қонун одамзоднинг эркини ҳимоя қилиш учун яратиладими ёки одамзод қонунга қул бўлиш учун яралганми?!

IV

Мўмин Хол тарақлатиб телефонни нари сурди-ю, хафаҳол ҳовлига чиқди. Рўзғоридан бошқа ҳамма нарсадан, ҳатто дунёсидан ҳам кўнгли совиб кетганлигини яна алам билан тан оларкан, қоровулхона ёнида тўхтади. Қоровулни чақирди:

— Алибой ака!

— Лаббай, балонгизни олай!— Ҳаял ўтмай, белбоғини кифтига ташлаб, қоровул рўпара бўлди.— Аччиққина чой дамлаб қўйибман, Холуф. Бир пиёлагина қуйиб берайми, балонгизни олай?

— Раҳмат, Алибой ака,— деди Мўмин Хол.— Терговчи чақиряпти.

Беихтиёр Алибой қоровул калта кузалган соқолини юлқилаб:

— Ў, падарналат-эй, янами?!— деди.

— Агар кечгача қайтмасам, шофёрга айтинг, кечкурун бизди болаларга билдириб қўйсин. Унгача ҳеч кимга сездирманг, Алибой ака. Шофёргаям!..

— Хўп бўлади, балонгизни олай. Аммо-лекин сиз кўп хавотирланманг, ҳалол-покиза одамларнинг зур-ёдисиз. Ана, мани айтди дерсиз, балонгизни олай, ўйнаб-кулиб қайтасиз ҳали. Дадил бораверинг, худо ёрингиз бўлсин!..

Мўмин Хол гавжум хиёбондан юрмай, овлоқ кўчадан секин бораркан, аллазамонлар отасидан бот-бот эшитган бир ўғитни эслаб, ўйчан кулимсираб қўйди.

... бу дунёсига кўз тиккан — мутедир. Тўғри, молдунёга кўз тикмаганим чин. Бироқ нега бу қадар муте, нима учун бунчалик... Агар хотиним, кўрар кўзимдек ўғил-қизларим бўлмаганда... Тавба... тавба.

Раҳматли отасининг нақл қилишича, жаннатмакон Хўжа Аҳмад Яссавий ёлғизгина ўғлининг қотилига арзанда қизини, ўғлининг ўлдирилгани тўғрисида шумхабар келтирган кишига суюкли отини инъом қилган, ўғлини ўлдирган кишига эса қизини никоҳлаб берган экан. Буни нима билан изоҳлаш мумкин, қандай изоҳлаш мумкин? Нима бу ахир — қиз ҳам кимларнингдир қўлида жувонмарг бўлиб кетиши хавфидан қўрқиб, наслу насаб истиқболи ғамидаги саъйи ҳаракатми ёхуд ҳаққа етганликнинг амалий бир кўринишими? Ёки сен ҳам отангни ўлдирганга онангни бер, деганими?

... отам, бу дунёсига... деганларида хотину фарзандларни ҳам назарда тутганмиканлар? Йўғ-э!.. Дарвоқе, нега бу қадар муте, бу қадар қўрқоқман ахир? Анави имонсизларнинг додини бериш шунчалар мушкулми? Агар шундай қилсам, кейинда келаётганлар учун яхши бўлади-ку!.. К е й и н г и л а р б у р у н г и л а р г а р а ҳ м а т к е л т и р г а й . Бу дегани — шундай қил, дегани эмасми ахир? Аммо нима учун шуни ўйлаганим заҳоти юрагим зирқираб кетади? Қўрқоқликданми ё раҳмдилликданми?

Бўйнидан судралаётгандек бўлиб, Мўмин Хол маҳкаманинг орқа эшигидан ҳовлига кирди. Дабдурустан заҳар танг қилаётганини сезиб, ҳожатхонага ўтди... Кейин, камарини маҳкамроқ тортиб, тарвақайлаган тут тагига борди. Қувурдан жилдираб қуйилаётган муздек сувда қўлини чайди, юзларини ювди.

Маҳкама ҳовлисида ҳеч ким кўринмас, гўё олам гулистон бўлгандек, ҳаммаёқ жимжит эди.

Нимқоронғи, салқин даҳлизга Мўмин Хол оёғи тортмай қадам босди. Бирдан юрагининг гупуриб ураётгани кулоқларига аён эшитилаётгандек туюлди. Ночор

даҳлиз адоғи томон юраркан, хоналардан-хоналарга кириб чиқаётган кўзтаниш миршабларга хушлар-хуш-ламас салом бериб ўтаверди.

Яна ўша эшик, яна ўша хона.

Секин эшикни очди. Очди-ю, хонанинг ёп-ёруғлигидан кўзлари қамашиб кетгандек бўлди.

Балоян столга тирсагини тираганча, кафтига юзини босиб ўтирар, Сидоров эса, рўпарада тик турган кўйи, унга нимадир уқтирмоқда эди.

— Кир, Холов, кир! — деди Балоян, ўрисчаю ўзбекчани аралаштириб. — Марҳамат, отур!

Сидоров шошқалоқлик билан стол устидаги тунчи-роқ тугмасини босди. Уша заҳоти тепадаги серчи-роқ қандил ўчиб, тунчи-роқ нуридан хона кўройдин бўлиб қолди.

Ва шунинг баробарида Мўмин Хол, айна кўкрагини нимадир ялаб ўтгандек, жисму жонини совуқ алланедир чулғаётганини ҳис этди.

... тавба, қоронғилик қўрқувни янаям кучайтираркан. Чидаш керак энди.

Мўмин Хол қўрқаётганлигини сездирмай, атай бардам овозда:

— Келдим, — деди.

— Албатта келасан-да, — деди Сидоров пихиллаб кулиб. — Биласан-ку!..

Мўмин Хол унга қарамади.

Балоян курсига суяниб:

— Сен шартимизни буздинг, Холов, — деди.

Мўмин Хол чурқ этмади.

— Судда қатнашмаслигинг керак эди, Холов.

— Уйга хат келди, — деди Мўмин Хол. — Унда: судда қатнашишдан бош тортсанг, жавобгарликка тортиласан, деб ёзилган экан. — Чўнтагидан чақириқнома-ни чиқариб, стол устига қўйди. — Ана, кўришингиз мумкин.

Чақириқномага эътибор бермай, Балоян:

— Нима учун судда, терговчилар мени калтаклаб, зўравонлик билан тилхат ёздирдилар, деб айтдинг? — деди.

Сидоров пишиллаб:

— Калтаклаш қанақа бўлишини бу маразга кўрса-тиб қўйиш керак, — деди.

Тагин Сидоровга қиё ҳам қарамай, Мўмин Хол ювошгина кулимсираб:

— Судда қасам ичиришаркан, — деди.

— Чепуха! Ерунда!..— Балоян сўкиниб, стол ғаладонидан бир даста қоғоз олди. Асабий силкиди.— Судга топширган тушунтириш хатингми шу?

Ғира-шира кўройдинда Мўмин Хол ўз ёзувини таниди. Юраги шув этди. Лекин сукут сақлаб тураверди.

— Сен ёзганмисан шуни?!

Индамай, Мўмин Хол унинг кўзларига тикилди.

— Мана сенга!..— Балоян тушунтириш хатини бурдалаб-бурдалаб, Мўмин Холнинг юзига ирғитди.— Энди биз ҳам шартни бузамиз, а, Иван?

Сидоров янаям пишиллаб:

— Эй, сен — Македонскийнинг хазинабони!— деди.— Бугун бизга ўттиз минг келтириб берасан!

Қулоқларига ишонмай, Мўмин Хол ялт унга ўгирилиб қаради. Бехос икки қоши ўртасига Сидоров қарсиллатиб чертди. Бирдан қулоқлари шанғиллаб, кўзларидан ўт чақнаб кетди.

— Энди тушунгандирсан,— деди Сидоров ўқрайиб.— Ўттиз минг!..

Балоян ўрnidан турди, соатига қаради, сўнг:

— Раҳимовни турмада чиритвормоқчимиз,— деди.— Лекин сен унинг қутулиб қолишига ёрдам бермоқчи бўляпсан. Шунинг учун биз сени ўйиндан чиқарамиз. Ўйиндан чиқишинг учун бизга ўттиз минг беришинг керак! Сенга икки ярим соат муҳлат.

— Олтигача келтириб бермасанг, роппа-роса еттида Отбозорга элтиб тиқамиз,— деди Сидоров.— Бизда тилхатинг бор: Раҳимовга ўттиз минг пора бергансан.

Мўмин Хол уларнинг бунчалар пастаринлигини кутмаган, бинобарин тамомила гангиб қолган эди, мунграйиб, аллатовур бегона овозда:

— Менда пул йўқ,— деди.

— Вар, сеники пул коп!— деди Балоян.— Бугун кассиринг ўн бирда банкдан бир халта пул олган. Тўғрими?

— Ишчиларнинг пули у.

— Бизга барини эмас, ўттиз мингини келтириб берасан.

Сидоров рўпарасида тўхтаб:

— Агар олтигача келтириб бермасанг, эрта соат ўнда хотининг билан қизингни Отбозорда биғиллаб йиғлаётганини қўшни камерада эшитиб ётасан,— дедида, пихиллаб кулди.— Кейин... Уёғини ўзинг билиб олавер!

Мўмин Хол қўлларини мушт қилиб тугмоқчи бўлди. Лекин... уддалаёлмади. Сездики, мижғилаб ташлангандек, вужудида эзгин бир лоҳаслик кезаяпти.

... имонсизлар! Олчоқлар!.. Заррачаем қўрқишмайди-я! Буларнинг хўжаси ким? Ҳомийси ким?.. Ўттиз минг — салкам ўн йиллик даромадим. Қаёқдан оламан?

Балоян тагин соатига нигоҳ ташлаб:

— Олтигача келтирмасанг, роппа-роса соат олтида конторангни ВХСС босади,— деди.

— Босаверсин,— деди Мўмин Хол.

— Аҳ-ҳа, шунақами ҳали?!— деди Балоян, сўнг Сидоровга кўз қисиб, давом этди.— Ҳар йили ўн минглаб терини кўн заводларига, тонналаб жунларни фабрикаларга жўнатаётган конторангда албатта жинойт бор. Бор!.. Ҳар бир теридан ўртача уч сўмдан уриб қолсанг, бир йилда ўттиз минг ўмарасан. Нима, билмайди деб ўйлайсанми мени?!

— Мен бир тийин ҳам урган эмасман,— деди Мўмин Хол.— Мен ҳамиша ҳалол ишлаганман. Умарганлар бўлса, ўзлари жавоб бераверишсин.

— Йўқ, аввало сен жавоб берасан, Холов. Сен!..— Балоян унинг кифтига қоқди.— Бор, ошна, кассиринг ҳамда бухгалтерингга яхшилаб тушунтир. Яна уч йил ўзимиз хоҳлагандек ишлашимиз учун имкон яратиб беришармиш, деб айтгин. Мен шунга сўз бераман.

Мўмин Хол ҳазин хўрсиниб, бошини қуйи солди. Ҳардамхаёллик билан эшик томон юрди.

...ўттиз минг-а! Молинг кетди — жонинг кетди. Тамом, адо бўлдинг, Мўмин Хол! Хонумонинг куйди, Мўмин Хол!..

— Тохта, Холов,— деди Балоян.— Огоҳлантириб қўй: бирор шумликни ўйлама!.. Опкелганингдан кейин, икки қаторгина хат ёзасан. Тахминан мана бундай...

Бирдан Сидоров унинг гапини бўлиб:

— Айтма!— деди.— Кейин... кейин айтасан, қария.

Бир зум жимликдан сўнг, Балоян бош ирғаб:

— Ҳа, сен ҳақсан, Иван,— деди. Ва, сирли кулимсираб, Мўмин Холга юзланди.— Опкелганингдан кейин, биз сени ўз ҳимоямизга оламиз. Энди ҳаяллама!..

Мўмин Хол беҳуд кўчага чиқди. Жазирама қуёш нуридан қамашдими, кўзлари жиққа ёшга тўлди. Дабдуруст ўзидан ижирғанаётганини ҳис этди. Баттар хўрлиги келди. Ютоқиб-ютоқиб энтиқди.

...ў пешонаси ғурра ўзбек, онангни қози урса, арзингни кимга айтасан, деганинг бежиз эмас экан. Аммо қачонгача ахир?!. Эй Тангрим, ахир биз ҳақимизда айтмаганмисан: уларнинг оталари яхши кишилар эди, деб? Ҳали шумиди яхши кишиларнинг зурёдларига марҳаматинг? Ахир, сен — раҳмдил ва марҳаматлисан-ку, Тангрим. Ё йўл кўрсат, ё ол омонатингни?!

Ана, Мўмин Хол ён-веридан ўтиб бораётган одамларни кўриб-кўрмай, жазирама қуёш тиғида пешонасидан, юзларидан тер оққан кўйи, ўттиз мингни элтиб берса — хонавайрон бўларини, бермаса — бадному бадбахт бўлари тайинлигини ўйлаб, қайгадир, — қайғалигини ўзи ҳам билолмай, — мунграйиб кетиб бормоқда.

1990 й.

ЖУМБОҚ

— Тўғри, фақат фан эмас, ҳатто дин ҳам фолбинликни қоралайди. Лекин шахсан мен ўзим бир фолбиннинг олдиндан битта фожиани бехато айтиб берганига гувоҳ бўлганман. Хўш, бунисига нима дейсиз, биродар?

Мунозарадан

Ўқиган хабарига ишониб-ишонолмаб, Шоир, қўлида газета, бир муддат ҳайронсираб қолди: бунга ишонмаслик — ғирт мутаассиблик бўлар... Шу асно хаёлида ўтмиш бир хотирот ҳам ғужғон ўйнайвериб, баттар донг қотди: ёпирай!.. Демак, ҳаммаси рост экан-да!.. Кейин, тўшакка чўзилиб, такроран хабарга кўз югуртира бошлади.

ЯНА НОМАЪЛУМ ОБЪЕКТ ҲАҚИДА

Австралиялик бир оила номаълум учувчи предмет хужумига дуч келганлиги ҳақида маҳаллий полицияга шикоят қилган. Аниқроғи, хужумга одамлар эмас, балки уларнинг машинаси учраган.

Аёл машинани очик жойда тўхтатиб, уч ўғли билан машинадан тушган. Шу пайт тўсатдан учувчи объект машинага яқинлашиб келган ва уни ердан кўтариб, роса силкиган. Ниҳоят, ғилдираклардаги ҳавони чиқариб, машинани ерга қўйган.

Машина эгалари буталар орқасига беркиниб, объект жўнаб кетгунгача кузатиб туришган.

Объект кўздан ғойиб бўлгунча она-болалар овози худди секин айланаётган магнитофон товушига ўхшаб чиққанини полициячиларга айтиб беришган.

Яроқсиз бўлиб қолган машинани кўздан кечирган полициячилар унинг кўлга ўхшаган модда билан қопланганлигини аниқлашган.

Ҳозир бу модда билан номаълум учувчи объектлар ҳақидаги маълумотларни тадқиқ қилувчи халқаро Марказ мутахассислари шуғулланмоқдалар.

Тадқиқот натижалари келажакда эълон қилинади.

Шоир хаёлчанлик билан газетани чеккага қўяётиб, даҳшат деб ўйлади: агар шу рост бўлса, барча тоату ибодатлар бир пул-ку!..

Номаълум учувчи объект ҳақида олдин ҳам бир неча бор эшитган, газеталарда ўқиган, лекин ҳеч қайсиси манави хабарчалик фавқуллодда таъсир қилмаган эди. Негадир тобора нохуш бир ҳайратга тушяпти. Назарида, бугунми-эртами, муқаррар бир нимадир рўй берадигандек.

Дарвоқе, анави воқеа эса!..

Ҳаммаси худди ҳозиргина содир бўлгандек ёдида, ўшанда,— бундан йигирма беш йил аввал,— отасига айтганида ишонмаган, билъакс, қўл силтаб, калламни қотирма, тушингга кирган бўлса керак ёки кўзингга кўрингандир, деган эди.

* * *

Ногоҳ нимадир кўз ўнгида ҳарир парда янглиғ титраётгандек туюлди. Орадан ҳаял ўтмай, ғижжак нола-сидек инжа бир сас оҳиста қулоғига чалина бошлади. Кейин, дабдурустдан қош-қобоқлари оғирлаша-оғирлаша, уйқуси келаётганини сезди.

Айни пешин чоғи. Иссиқ... Аммо ҳалигина саробдан асар ҳам йўқ эди. Энди... Атроф-теваракда ҳеч бир зог кўринмайди. Ота ҳамда ука уйга кетган. Адоқсиз узумзорнинг кунботаридаги шийпон айвонига осифлиқ тўрқовоқлардан аҳён-аҳёнда сайроқи беданаларнинг хониши эшитилади.

Ўрнидан турди. Ён-верига аланглади: бийдек узумзорнинг кунчиқар теграси олмазор боғ. Ундам нари эса пахтазор — оппоқ оқариб ётибди. Боғ билан узумзор этаги Мажнунтепа қабристонига тутшиб кетган. Қабристоннинг у ер-бу ерида темир панжаралар билан ўралган қабрлар, қалин юлғун буталари, ўскин қамишлар кўринади. Қамишзордан берироқда эса турфаранг аламлар ҳилпирайди... Ҳеч ким йўқ. Гўё жимжитлик. Лекин ҳамон узумзор узра симобий нимадир бетиним титраётгандек, ғижжак ноласига менгзаш инжа сас эса тобора авжланаётгандек эди. Беихтиёр,— гўё шундай қилса қулоғига чалинаётган сас тиниб қоладигандек,— беҳиштий ишком-чайла тепасига ўрнатилган тунука шақилдоқ чилвирини силтаб тортди. Бирдан ҳаммаёқни жаранглаган товуш тутиб кетди. Шу баробарида гур этиб, ғарқ пишган узумзорнинг қабристонга туташ этагидан бир гала майна, чуғурчиқ ҳавога кўтарилди. Лекин сас тинмади, бўшлиқлар бағридаги аллатовур симобий титроқ ҳам ўша-ўшалигича қолаверди.

Кейин, ҳафсаласиз картга чўзилиб, узумзорнинг

кунботар томонидан ўтган қумлоқ йўл бўйидаги адл тераклар оша осмонга мудроқли бир назар ташлади. Ва ихтиёрсиз кўзлари каттариб кетди: булутми, тутунми,— баайни ҳалқа-ҳалқа бўлиб,— яққол кўриниб турарди. Худди биров атай қўл билан ясаб қўйгандек.

...ёпирай, осмонда-я?!

Ҳайратланиб қаддини тикларкан, бетоқатлик билан ишком-чайла буталарини суриб, ғаройиб ҳалқаларга синчков тикилди, кўзларини юмиб очди, киприкларини пирпиратди: йўқ, хаёлида эмас. Ана, аниқ-тиниқ кўр-япти. Қизиқ!..

Шартта кунботар тарафга ўгирилиб, янаям тааж-жубланди: ана, бир ҳалқа оҳиста ерга яқинлашяпти. Қизиқ, ниманинг оқибатийкин бу?! Ҳали отасига айтиб беради, нима эканлигини сўрайди. Отаси билар бунинг сирини.

Айни пешин. Иссиқ. Ишком-чайлада эса ҳаво янаям димроқ. Ҳарчанд ҳайратга тушмасин, тобора уйқуси зўраётган эди. Картда кулала бўлиб ётди. Хаёлида ғаройиб ҳалқага дохил фикрлар чарх урган кўйи, алланечук мубҳам бир хавотир билан кўзларини юмди. Орадан ҳаял ўтиб-ўтмай, вужуд-вужуди бўйлаб таралаётган аллақандай ҳузурбахш бир титроқни сездди. Кейин... бир маҳал, қумлоқ йўл бўйидаги Тегирмонариқдан бахмалдек майин овоз эшитила бошлади: Шоир... Шоиржон, қаердасан? Тезроқ келмайсанми ахир, сени кутяпман-ку, жоним?!

Беихтиёр ҳайрат аро Тегирмонариқнинг чоғроқ бир айланмаси сари оёғи ерга тегиб-тегмай бораркан, мана мен, деб жавоб бергиси келди-ю, лекин туйқус онасининг бир ўғити ёдига тушиб, таққа тўхтади: асло ариқ бўйида ўйнаманглар, болам! Сув тагидан Сувпари отингни айтиб чақирадию, оқизиб кетади.

«Сувпари кейин бизлани нима қилади, она?» «Рухингни сув остига олиб тушади... Этинг балиқларга ем бўлади. Тушундингни?» «Она, руҳ нима?» «Рух — одамнинг жони...»

Тисарила-тисарила, Шоир ортига қайтди. Қоча бошлади. Ногоҳ Мажнунтепа қабристони пастқамлигида базм қурган ўликларни кўриб қолди. Уртада гулхан гуруллаб ёняпти. Гулхан теварагида кафани увада ўликлар, одамсиёқ суяклар... Кафани увада ўликларнинг сочлари тўзгин, тирноқлари ўсиб кетган, кўзлари қозиқ ўрадек қорайиб кўринади. Одамсиёқ суякларнинг эса тишлари иршайган. Қай бирлари жазаваси

қўзиб қийқиришади, яна бирлари эса, бурғую балабон садолари остида жунунваш рақс тушишаётир.

Шоир баттар қўрқиб кетди. Кескин ортига бурилиб, ишком-чайла томон югурди. Ичкарига кира-сола, эшик тепасидаги шолни туширди. Сўнг шартта картга чиқиб, тағин кулала бўлиб ётиб олди.

...энди чирт кўзни юмиб, ўликка ўхшаб ётиш керак. Қимир этмай!.. Сувпариси,— қизиқ, қанақа бўларкин ўзи — шаклу шамойили расмлардаги ярим аёл, ярим балиққа ўхшармикан? Узоқдан мўралаб кўрса бўларди. Аҳ, майли!.. Тинчиб қолди ишқилиб. Унинг овози бунчаям майин, бунчаям ширали экан... Ий-э, борган сари бурғую балабон товуши авж оляпти-ку!.. Ана, кимдир ичкарига кирди! Аҳ, шу тобда Бўйноқ бўлганда эди! Зоҳир тирмизак келсин ҳали, Бўйноқни эргаштириб кетгани учун бошлаб адабини бериб қўяди... Ана, ким бўлсаям аста яқинлашапти. Узум ўғрилагани келган болаларданми-кан-ё?.. Яқинлашаверсин. Қўрқаётганлигини сездирса бўлмас. Уликка ўхшаб ётаверса, қайтиб кетар ахир.

Йўқ, қайтиб кетмоқчи эмас шекилли. Ана, секин қўлидан ушлади. Кафти, бармоқлари иссиқ, юмшоқ. Ана, нимадир деяпти.

— Тур деяпман!

...ий-э, бу... одамнинг кўнглидан кечаётган гапларниям беҳато билади чоғи.

— Бўлмаса-чи!— деди, ҳамон қўлидан ушлаб турган... кимса. Унинг овози сал бошқачароқ — аллатовур чўзиқ эди.— Оч кўзингни. Ўзингни ўликка солиб ётганинг етар.

Шоир:

— Нима дейсиз менга?— деб, кўзини очди-ю, рўпасида бўйи картдан сал тикроқ, сочлари... қўнғиртоб, сочлари жингала, юзлари тиниқ, кўзлари бениҳоя чақноқ бир одамчани кўриб, беихтиёр ҳайратдан донг қотди: ким ўзи бу?! Еши нечада бунинг?.. Қизиқ, лекин жудаям танишдек — бирор кинода кўрганми ё тоғасидан эшитган эртақларида шунақа одамча ҳақида гап бормиди?..— Ким керак сизга?

— Сен кераксан.

— Мен?

— Ҳа, сен.

Еши нечадалиги номаълум, дам ёқимтой болакайдек, дам навқирон йигитдек бўлиб туюлаётган, бўйи

паканагина бу одамчанинг кафти аллақандай юмшоқ, ҳам хийла иссиқ эди.

Шоир қўлини тортиб, картда оёқларини тушириб ўтираркан:

— Мен сизни танимайман-ку?— деди.

Одамча сўзларни чўзиброк, ширадор талаффуз этиб:

— Сенинг танишинг шарт эмас,— деди.— Кетдик!

— Қаёққа?!

Одамча, янаям кўзлари чақнаб, осмон сари ишора қилган кўйи:

— Аршу аълога-да!— деди.

— Э, мен нима қиламан уёқда?

— Бу ерда нима қилмоқчисан?

— Узумзорни қўриқлайман.

Одамча бир сапчиб, картда оёқларини осилтириб ўтиргач, беписанд кулимсираб:

— Бемаъни... беҳуда!— деди.— Ана, кўр.— Одамча шундай деб, ишком-чайла эшиги ёнидаги ғарқ пишган шивирғони узум томон кўрсаткич бармоғини чўзди. Бирдан узумнинг тилларанг барглари ловуллаб ёна бошлади.— Кўряпсанми?

Беихтиёр таҳликаданми, кўзлари каттариб, Шоир шарп этказиб, одамчанинг қўлига урди:

— Учир!

— Қўрқма,— деди одамча кулиб.— Хўш, кетдик-ми?

— Йўқ... Ўзинг кетавер.

Одамча тагин ғалати жилмайиб:

— Одамзод умр бўйи осмонга талпиниб ядашини сен ҳали билмайсан-да!— деди.— Осмон қаватларида қандай мавжудотлар борлигини, улар нима ишлар билан машғуллигини одамларнинг жуда-жуда билгилари келади, лекин ҳеч қачон билолмайдилар. Агар ҳозир мен билан равона бўлсанг, кўп сирларга ошно бўласан, учиб-кезиб юрасан. Маза!

— И, ота-онам-чи? Укамла-чи? Опаларим-чи? Нима, уларни соғинмайманми мен?

— Мутлақо!..— деди одамча.— Заминдан узилганинг сайин, осмонга кўтарилганинг сари бепарво... беғам бўлаверасан.

— Кейин, мени тополмай, ота-онам йиғлаб юради, а, шундайми?

— Қўрқма, жасадингни қолдириб кетамиз. Ўзлари кўмишади.

— Э, йўқ!..— деди Шоир, кескин бош чайқаб.—
Кетмайди бунақаси.

— Билиб қўй, барибир эрта бир кун оборишади.
Лекин унда қаёққа тушишингни Худо билади.

Шоир ялт юзланиб:

— Худо борми ўзи?— деб сўради.

Одамча янаям дилкаш жилмайиб:

— Билиб турибман, бор десам ҳам, йўқ десам
ҳам ишонмайсан,— деди.— Чунки одамсан-ку!.. Одам-
зод ҳар хил шубҳаю хавотирлар билан бир-бирининг
бошини еб юраверади. Эй, инс... инсон, тушуняпсанми
гапларимга?!

Шоир индамади.

Одамча аста кифтига қоқиб:

— Ҳозир энг беғубор пайтинг, ҳали дунёнинг кўп
кирдикорларидан беҳабарсан,— деди.— Эрта бир
кун даврадошларингдан ўзиб кетаверсанг, олайиб
қарашади; агар қолиб кетаверсанг, бурун жийири-
шади. Кейин, бот-бот виждонсизларга дуч келиб ўр-
танаверасан. Дардманд дилингга ҳамдаму дардкаш
излайсан, лекин тополмайсан. Дўст деб билганларинг-
нинг деярли бари охир-оқибат манфаатпараст, та-
магир бўлиб чиқади. Кейин, не қиларингни билол-
май, бош чангаллаб қоласан.

← Йўқ... йўқ!

— Йўқ, дема, болакай... Айтмоқчи, уканг қа-
ни — уйга кетганми?

Унинг нописанд гап оҳанги, боз алланечук ўсмоқ-
чилаётгани малол келиб:

— Кимсан ўзинг?— деди Шоир.

— Айтдим-ку, осмондан тушган фариштаман,—
деди одамча тагин жилмайиб.— Гапимга ишона-
вер!..

— Фаришта эмассан. Сен — шайтонсан!

— Майли, шайтон бўла қолай. Лекин гапларимга
ишон: бу дунёда ҳамма нарсанинг ўз ўрни, ўз қадри
бор. Аммо, Худо ҳаққи, қасам ичиб айтаманки, бу
оламда фақат одамзод ўз ўрни, ўз қадрини тополмай,
нима учун келганию нима учун кетиб бораётганлигини
билолмай ўтади. Шу боис одамзоднинг боши умр бўйи
ҳар хил ғалваю туганмас таъқиблардан чиқмайди. Мен
эса сени муқаррар уқубатлардан, қайғулардан халос
қилмоқчиман... Хўш, кетдикми?

Одамча сакраб пастга тушди-ю, Шоирнинг қўлидан
тортди.

Шоир картдан учиб тушаркан, жонҳоври одамчанинг оёғига ёпишди.

* * * *

Ногоҳ, хотини тажанглик билан:

— Шавкат!..— деб қичқирди, сўнг қизига буюрди.— Нодира, тур, қўл-бетини ювиб, укангни уйга олиб кир. Лойда ўйнамасин. Ана, зор қолгур ҳаво янаям айниятти.

Шоир, хаёли тўзғиб, беихтиёр уф тортди: хотин касал. Айниқса, мана шундай беқарор баҳор кунлари қўл-оёғининг бармоқлари, бўғимлари қақшаб оғригани оғриган. Ўғилчанинг ҳам соғлиги чатоқ... Ҳаммасига шу... қафасдеккина ҳовлича сабаб. Қуёшга терскайлиги жарлик этагида жойлашгани учунми, қишин-ёзин заххона. Мудом даҳлизнинг деворларию, хоналар шифтидан ачимсиқ бир рутубат уфуриб туради.

Аслида бу икки хоналик ҳовлини олиш фикри ҳатто хаёлида ҳам йўқ эди-ку, лекин ижарахона учун тиш қўпортиргандек ҳар ой сайин фалон сўм тўлагандан ташқари, бадфеъл ижарагирнинг қош-қобоғига мутеларча қараб яшаш азоби ҳам роса жонга теккан эди; кейин, бу ҳовлича учун пулни ўша кунларда меҳмон бўлиб келган ота тўлаган — у пайтларда ўзи аспирант эди, илми толибда пул нима қилсин!.. Хуллас, яхшими-ёмонми, бошпаналик бўлганларига эр-хотин бениҳоя суюнган эдилар. Аммо орадан уч-тўрт йил ўтар-ўтмас, севинчлари оғриқли бир ҳасратга айланди — аввал хотин бедаво дардга чалинди, яқинда эса ўғилчанинг ҳам хасталиги аён бўлди.

Ўтган йили кузда институтга бир нечта квартира ажратишганда биттасини берадиган бўлишган эди, бироқ қўшни кафедрада ишлайдиган бир йигит шартта юқорига арзнома жўнатган экан: бир ҳовлида беш хўжалик яшаймиз — жами ўттиз кишимиз. Аҳволимиз оғир. Айниқса эрталаблари, тухуми кетига тиқилган товукдек, ўзимизни қаёққа ураримизни билолмай қоламиз. Ёзаверсам гап кўп. Аммо адолат борми ўзи?! — деб. Бунга ҳам қаноат қилмай, бир эрталаб чоғи ректор Суяров ҳузурига уч қизию икки ўғлини етаклаб кирибди: ашшало, аматижон! Бижлага қвайтия бейинг, аматижон!.. Қани, энди аматижонга бий яҳмат айтайлик, жужуқларим!.. Яҳмат, аматижон! Яҳмат, аматижон!..

Шундай қилиб, бировнинг бахти — бировнинг кўзини чиқарибди, деганларидек, квартиралик бўлиш янаги навбатгача қолдирилди. Энди янаги навбат уч йилда келадими, беш йилда келадими — буёғини Худо билади.

Туйқус, ҳув ўшанда одамчанинг чўзиб-чўзиб айтган бир ситамкор гапи Шоирнинг қулоқлари остида акс садо бериб жаранглаётгандек туюлди: гапларимга ишон — бу дунёда ҳамма нарсанинг ўз ўрни, ўз қадри бор. Аммо, Худо ҳаққи, қасам ичиб айтаманки, бу оламда фақат одамзод ўз ўрни, ўз қадрини тополмай, нима учун келганию нима учун кетиб бораётганлигини билолмай ўтади.

Шоир, ҳамон хотини дилтанг койинаётганлигини эшитгиси келмай, хаёлчанлик билан кўзларини юмди: қизиқ, одамча ўшанда тушига кирганмиди ёки... Агар туш бўлса, нега бари бу қадар равшан хотирида муҳрланиб қолган?

Мана, шу тобда ҳам Сувпарисининг майин, ширали овозини аниқ эшитаётгандек; Мажнунтепа қабристонини пастқамлигидаги ўликлар базминини аён кўраётгандек. Ундан кейинги ғаройиб манзаралар ҳам, ана, ясов тортиб кўз ўнгидан ўтмоқда.

* * *

Кимдир кифтига туртяпти.

Шоир аста кўзларини очиб, тумшуғи кирланиб-кўкариб кетган латта этикни кўрди: тагин ким бўлдийкин бу? Одамча... қип-яланғоч эди шекилли.

Ана, тагин кифтига нуқияпти.

— Тур, ўғлим.

Шоир отасининг овозини таниди: ий-э, этик ахир отамники-ку!

— Нима учун ерда ётибсан? — деб сўради отаси.

Шоир таажжубланди: чиндан ҳам нега тақир ерда ётибди, картда эди-ку?! Ҳа-я!..

— Уйқунгда босинқирабсан-да, а?

Шоир тураётиб, майкаси ҳамда иштонига илашган чанг-чунгни қоқди:

— Зоҳир қани? — деди.

— Шийпонда, — деди отаси.

Кунботардаги шийпон томондан беданаларнинг хоши эшитилиб турарди.

— Нима учун Бўйноқни эргаштириб кетдингиз-

лар?— деди Шоир.— Олдимга битта одамча келди. Бўйноқ бўлганда келолмасди.

— Қанақа одамча экан у?

— Билмайман... Аршу аълоданман, деди. Фаришта эмиш.

Отаси кулиб:

— Эсинг жойидами, ўғлим,— деди.

— Рост айтяпман, ота. Ишонмасангиз, ана, кўринг ўзингиз!..

Шоир югуриб, ишком-чайла эшиги олдидаги шивирғони узум ёнига борди. Ва, ҳайрат ичра тек қотиб, кифтини қисди: узум гуруллаб ёнмагандек эди, аслидаги ҳолича барглар хиёл тилларанг тусда товланиб турарди.

— Ҳа, тинчликми?— деди отаси.— Жим бўлиб қолдинг?

— Ўша одамча ўзининг осмондан тушганлигини менга билдириб қўймоқчи бўлиб, бармоғи учини тўғрилаши билан ана шу узум' ловуллаб ёнган эди. Мен, ўчир, деб унинг қўлига ургандим, олов ўчиб қолувди. Кейин, у одамча мени ўзи билан олиб кетиш учун қўлимдан тортганида, картдан учиб тушиб, оёғига ёпишган эдим. Ҳойнаҳой... сизни кўриб қолиб, одамча қочиб кетган бўлиши керак, ота.

Бир оз жимликдан сўнг отаси чимирилиб, қўл силтади:

— Қўй, тоғанга ўхшаб, эртак тўқима, ўғлим!— деди.— Қалламни қотирма, тушингга кирган бўлса керак ёки кўзингга кўрингандир.

— Йўқ, ота...

Гапиргани қўймай, отаси:

— Бас қил, ўғлим,— деди.— Ўзинг туппа-тузук боласан-у, лекин баъзан оширворганинг ёмон-да!

Шоир, гаплари чинлигига отасини қандай ишонтирарини билолмай, энса қашиди. Кулди. Эҳ, ота, деди... Кейин, Сувпариси чақирганини ҳам, ўликлар базмини кўриб қўрққанлигини ҳам айтмади — барибир отаси ишонмайди.

— Шийпонга бор,— деди отаси, сочларини тўзи-тиб.— Ўсиб кетибди, покиза олдиришинг керак... Уканг овқат келтирди. Қоринларингизни тўйғазгандан кейин, ўт теринглар.

Шоир хаёлчан алфозда шийпон томон юриб кетди.

Намозшом чоғи ҳовлига қайтганларидан сўнг, ҳам-малари сўрида давра қуриб овқатланишгач, Шоир негадир бемаҳал уйқу элитаётганлигини сизди. Кейин, эсу ҳушдан бегона, кўрпачага чўзилиб, ухлаб қолганлигини билмади.

Бир маҳал, ғўнғир-ғўнғир овозлар олис-олислардан қулоғига чалинаётгандек эшитила бошлади:

— Уйғотма, онаси, ухлайверсин... Бошига ёстиқ қўй, устига кўрпа ташла.

— Ўзингиз билан бирга олиб кетмайсизми?

Беихтиёр Шоирнинг кўзлари хиёл очилди: юлдузлар!.. Томга тегай-тегай деб турибди юлдузлар. Тонг отапти чоғи.

— Бугун пешин пайти беҳиштий узум ишком-чайлада ухлаб қолган экан, туш кўриб, картдан йиқилиб тушибди.

— Вуй-эй!.. Отаси, қўрқмаптими ишқилиб?

Ногоҳ Шоир вужудида оний бир роҳатбахш титроқни туйди-ю, ўзини юлдузлар сари парвоз қилаётгандек ҳис этиб, яна ухлаб қолди.

Қанча ухлади — билмайди.

Алламаҳалда роса уйқуга қонгандек кўзларини очди: юлдузлар кўтарилиб кетибди. Тепага келган тўлин ой эса ҳаммаёқни сутдек ойдин нурга чулғаган.

Дафъатан қаерда ётганини билолмай, секин қаддини тиклаб, ён-верига сергак кўз югуртирди: сўрининг чап томонида онаси, опаси, уёқда укалари қатор ухлаш-япти. Ўзи эса... Нега онасининг оёқ учида тунаб қолган, ахир отасининг ёнида бўлиши керак эди-ку? Қизиқ, нима учун отаси бирга обкетмабди?

Тағин тўшакка чўзилиб, ёстиққа бош қўйди.

Яхши — узоқ ухлаган каби уйқуга қонган. Руҳи тетик. Ажаб, нимадир қилгиси келаётгандек эди, лекин нима қилиши кераклигини билолмаяпти... Энди ҳадеганда ухлаёлмас керак. Ойга тикилди: ўртасида... тоғми? Ҳа, худди тоққа ўхшаркан. Ойда... одам борми-кан-а?

Дабдурустдан осмонга учгиси келиб қолди. Энтикди. Назарида, даст ўрнидан туриб, шитоб қўлларини ёйса — шув этиб учиб кетадигандек... Яна беихтиёр энтикди: учса... учаверса. Юлдуздан юлдузларга қўниб, сайр қилиб юрса... Бугун пешин чоғи ўша одамча билан Аршу аълога учса бўларкан. Ойда, юлдузларда нима-

лар борлигини, нималар бўлаётганлигини кўриб тушарди. Йўқ, кейин қайтиб тушмайсан, деди-ку у. Отаси ишонмади. Майли... бирор кун ўзларига йўлиқиб қолса, сўнгра ишониб қоларла... Ҳозир шийпонга бориш керак. Боради.

Шу фикр кўнглидан кечгани ҳамоно ирғиб ўрнидан турди. Онасига, опасига, укаларига бир-бир қаради: ҳаммаси мириқиб ухлашяпти... Сўнг сўри чамбарагига чиқиб, қўлларини ёйган кўйи, пастга сакради. Қизиқ, негадир ерга тап этиб тушмади, гўё қушдек оҳиста қўнди. Суюниб кетди. Чамбаракка ҳардамхаёллик билан нигоҳ ташлади. Сўнг бир зум осмонга ориқиб тикилди: балаанд... адоғи борми-кан-а?.. Юлдузлар... Улар бунча кўп. Ана, бир юлдуз визиллаб учиб, яна осмон бағрига сингиб кетди.

Оёқ яланг юриб, дарвозага яқинлашаркан, қаердадир бир итнинг ғайирлик билан ҳурганини эшитди, шу аснода тагин бир гала ит вовуллади. Ва хиёлдан сўнг итларнинг уни ўчди.

Жисму жонини алланечук бир хавотир туйғуси чулғаётганини ҳис этаркан, барибир қўрқмаслик кераклигини ўйлаб, секин дарвозани очди. Кўчага чиқди. Ҳаммаёқ опойдин. Кўчада ҳеч бир зоғ кўринмайди. Жимжитлик. Аммо олисдаги шаршаранинг бўғиқ шовуллаётгани қулоққа элас-элас эшитилади.

Дарвозани маҳкам ёпгач, майда тошлар товонига қадалаётганини сезиб-сезмай, заранг кўча ўртасидан илдам юриб кетди.

Зипиллаб бораркан, совуқлашаётганини сезди. Жунжикди. Майка устидан кўйлак киймаганига аф-суслангандек бўлди.

Шу пайтда...

...ана... о д а м ч а!

Одамча кўча адоғидаги кенг майдонлик ўртасидан газлама дўкони томонга шамолдек елиб ўтди.

Ё кўзига кўриндимикан-а?

Кўринган бўлса... кўрингандир.

Аллақачон Шоир ҳайкалдек тек қотган эди. Иккилана бошлади: анча юриб қўйган, ортига қайтгиси йўқ. Бироқ олдинда хавф борга ўхшаяпти. Қайтса-чи?

Йўқ, қўрқмаслик керак.

Нимадир ғуруллади!

Шоир илкис майдонликнинг нариги бетидаги тор кўчага тикилиб қаради: қоронғироқ... Китоб дўкони-

нинг сояси кўча ярмини эгаллаган. Олдинда дарахтлар қорайиб кўринади. Дарахтлар оҳиста шовуллаяпти.

...э, ғурулласа — ғуруллар! Қўрқмаслик керак. Она-си рост айтади: қўрққанга қўша кўринар. Қўрқмай, дадил юриш керак.

Бейхтиёр қўлларини мушт қилган кўйи, секин жойидан жилди. Кейин, агар бирор кори ҳол рўй бергудек бўлса, зувиллаб қочажагидан умидворланиб, тобора чаққонроқ юрди. Айни майдон ўртасига яқинлашаётганда туйқус бир ит яна ғайирлик билан вовуллади.

Гўё о да м ч а итга айланиб ташланмоқчи бўлаётгандек, Шоир кескин ўгирилиб қаради: бир гала кўппак тут соясида бир қанжиқни ўраб олган экан. Талашишяпти.

...уф-ф! Боя дўкон томон елиб ўтган ҳам... Йўқ, о да м ч а эди. Аниқ!.. Қўрқмаслик керак. Вуй, юракинг ола-тасир уришини: дук-дук, дук-дук!.. Қўрқмаслик керак. Буёғи оз қолди энди. Анави дарахтзордан кейин, Тегирмонариқ кўпригидан ўтса — уёғи боғ.

Шоир, ён-верига аланглаган кўйи, илдам юриб бормоқда эди.

Бир зумда майдонлик ортда қолди, кейин чаққон тор кўчадан ўтди.

Дарахтзор оралаган сўқмоқ ой нуридан гўё беҳад-беҳисоб кумуш тангалар сочилиб ётгандек бўлиб кўринади. Шабадада оҳиста шовуллаётган дарахтлар орасида нимадир пинҳондек, негадир о да м ч а қадам-бақадам пойлаётгандек туюлаверади. Қовжироқ ўтўланлар бағридаги бедор ҳашаротлар эса кўнгилга янаям ғулу солиб шитирлайди.

Бехос бир бойқуш тун сукунатини тилкалаворди: қиюв-в!..

Шоир бейхтиёр сесканди.

Шу аснода бирдан бир неча қуш потирлаб учди.

Шоир ғудраниб сўкинаркан, бирга эргаштириб қайтмагани учун дилида отасидан ўксиди... Кейин, Тегирмонариқ кўпригига яқинлашаркан, жисму жонида беором кезаётган қўрқув ҳиссини унутгандек бўлди: қурбақалар басма-басига сайрашяпти. Еру кўкни жониворларнинг ёқимли бир нағмаси тутиб кетгандек эди. Қирғоқ бўйидаги ўскин қиёқлар бетиним титранади. Қурбақалар чўлп-чўлп сувга калла ташлайди. Тўлиб оқаётган симобий сув юзаси эса қуёш тиғида қолган кумуш лаълидек жимир-жимир ялтирайди. Бунақасини ҳеч қачон кўрмаган эди. Ажойиб!.. Ойдин кеча.

Қумлоқ йўл бетигади адл тераклар ой нурига чўмилиб, майин шовуллайди. Йўлдан нари мевазор боғ. Боғ узумзорга туташиб кетган. Ажаб, атроф-теваракда кўнгилга аллақандай хотиржамлик аралаш завқ-шавқ бағишловчи бир осудалик кезаётгандек эди.

Гарчи ушбу гўзал табиатнинг бир зарраси эканлигини Шоир айни кезде идрок этмаётган эса-да, унга вужуд-вужуди билан қўшилиб-қоришиб кетгандек, энди қўрқув ҳиссини тамомила унутган — то ҳануз фикру ёдини банд этиб келаётган о д а м ч а хаёлидан бутунлай кўтарилган эди.

Бир маҳал, рўпарадан ўйноқлаб Бўйноқ кўринди.

— Бўйноқ,— деди Шоир суюниб.— Бўйноқ!

Жонивор, аллатовур ер бағирлаб, оёғига суйкалди, сўнг ялинчоқланаётгандек ғингшиб, қўлларини ялади.

— Мени ташлаб келаверибсан-а, Бўйноқ!— деди Шоир, унинг калласига беозор шапатилаб.— Йўлда бир гала кучукларга дуч келдим. Эҳ-ҳ, Бўйноқ!..

Бўйноқ тагин ихтиёрсизлигидан нолиётгандек чингсиб, қўлларини ялаб, ҳуриб қўйди.

Ногоҳ, безовта бўлгандек, ариқ бўйидаги бостирма остида эшак бир пишқирди. Қўтондаги қўйларнинг ороми бузилди.

Отаси шийпон айвонидаги картда ётган эди, секин қоматини тиклаб:

— Ким?— деди.

— Ота,— деди Шоир.

Отаси, овози алланечук товланиб:

— Қўрқмадингми?— деди.

— Йўқ, қўрқмадим,— деди Шоир.

— Қўрққандирсан-ов, ўғлим... Буёққа келганингни онанг биладими?

— Уйғотгим келмади.

Бўйноқ тагин бир суйкалиб, нарида чўнкайди.

Шоир карт чеккасида оёқларини шолга артди, сўнг отасининг қучоғига кирди. Тўшак иссиққина эди.

Отаси кифтига меҳрчан қоқиб:

— Ухла,— деди.

Ҳаммаёқ жимжит. Еру осмон опойдин. Юлдузлар ажаб бир сеҳркорлик билан жимирлайди. Терак барглари эса, аллалаётган каби майин шилдирайди.

Негадир Шоирнинг уйқуси келмаётган эди:

— Ота...— деди.— Эрта қанақа кун?

— Нимайди?

— Бозор куни «Алифбе» олиб бераман, девдингиз.

- Бозоргача ҳали уч кун бор.
- Беш кундан кейин мактаб, ота.
- Насиб!.. Энди ухла, ўғлим.

Итоаткорлик билан Шоир кўзларини юмди.

Кейин, туйқус о д а м ч а ҳамда ў л и к л а р базми ёдига тушди-ю, шартта кўрпани бошига тортди.

Хиёлдан сўнг, нимасидандир айро тушаётганлигини ҳис этиб-этолмай, тобора уйқу ғолиб келаётганлигини сезди.

Кейин...

...алламаҳалда, тушидами ёхуд хаёлидами, турналар билан осмону фалакда учиб юргандек туюлди. Ва орадан ҳаял ўтар-ўтмас, бирдан кўнгли айниб, шартта карт чеккасига чўзилар-чўзилмас, қайт қилвораркан, турналар алёри қулоғига бўғиқ чалинди: қур-эй! Қур-эй!..

Аъзойи бадани қалт-қалт титраркан, оғзидан қусқи аралаш сўлак оққанча, беҳол кўкка тикилди: тонг бўзариб отмоқда, осмон бағрида қатор тизилишиб учаётган турналар қалдирғочлардек кичрайиб кўринадилар: қур-эй! Қур-эй!..

Шу пайтда отаси ариқ томондан илдам келиб, муздек кафтини пешонасига босаркан:

— Айтгандим-ку, қўрққансан, деб!— деди.— Ана, лабларингга учуқ тошипти.

Тағин бирдан кўнгли айниб, ичак-чавоғи оғзига келгандек бўлди, лекин қайт қилолмади.

— Қус,— деди отаси, унинг бошини кафтлари орасида тутиб.— Қуссанг, енгил тортасан.

Шоир янаям қалт-қалт титраб:

— Келмаёпти,— деди.— Совуқ еёбман.

— Иситманики... Утиб кетади.— Отаси елкасидаги белбоғни олиб, лабларини артди, юзларини сийирди. Темир чойнакдан пиёлага совуқ чой қуйиб, оғзини чайдирди. Сўнг, тўшакка чўзилгач, кўрпани икки қатлаб устига ёпди.— Худо хоҳласа, яхши бўп кетасан, ўғлим. Уйлама... ҳеч нимани ўйлама, отдай бўп кетасан ҳали.

Шоир, орадан лаҳза кечар-кечмас, алаҳсирай бошлади: ана, о д а м ч а... одамсимон с у я к л а р... Ана, кимдир чақиряпти. Ий-э, Сувпариси-ку! Қочиш... қочиш керак!... Ногоҳ яйдоқ бир қизил от пайдо бўлди... От томон югуриш... Отга миниб қочиш... қочиш керак!..

Кейин...

... жикқа терга ботиб уйғонди.

Чошгоҳ маҳали. Қуёш қиздирмоқда. Тераклар шохда ғуж-ғуж чумчуқлар чуғурлашяпти.

Шоир секин тўшакда чўнқайиб ўтирди. Хийла бедармон эди. Ён-верига хастақол қаради: ота кўринмайди. Ақлу шуурини қуюқ туманми нимадир ўраб-чирмаб олгандек эди... Нима қилсайкин-а?

Секин картдан тушди. Шийпон айвонига туташ хона эшигини очиб қаради: ота бу ерда ҳам йўқ. Қаерда бўлиши мумкин?.. Бўйноқ-чи?

Туйқус нимадир гурс этди. Тўрқовоқдаги беданалардан бири безовта питирлади.

Шоир Мажнунтепа томон нигоҳ ташлаб, ишком-чайла ёнида отасини кўрди. Ота қўлидаги алланима қуёш нурида ялт-юлт қилмоқда эди.

Отаси томон жилди. Бир оз юргач, чарчади. Намчил ариқча бўйидаги қуруқшаб ётган кесак устига чўнқайди. Бемажол эди. Қулоқлари шанғилларди. Кўзлари тинаётганини сизди. Мажолсизликдан хўрлиги келди. Кейин, нечундир аллакимлардан кўнглида ўксиди. Ва, аста ув тортиб, йиғлай бошлади: ота, менга нима бўлди? Отажон!..

Шу пайтда қаёқдандир Бўйноқ елиб келди. Ҳаллослаб-ҳансираб оёқларига суйкалди. Сўнг пойида чўзилиб, қўлларини ялади. Чингсиди.

— Ҳа, Бўйноқ?..— деди Шоир.— Мана... мен нега йиғлаёпман, биласанми? Билмайсан. Ўзим ҳам билмайман.

Бўйноқ тумшугини чўзди... Сўнг ўрнидан турди-ю, ариқчадан ошиб, ишком-чайла сари йўл бошлади. Бешолти қадам нари бориб, ортига қаради. Чўнқайди. Ғингшиди.

Шоир секин ариқчадан ўтиб, ер бағирлаб ётган узумлар оралаган кўйи, ишком-чайла сари юрди. Чайлага яқинлашаётиб, кўраётганларига ишониб-ишнолмай, серрайиб қолди: кечагина пешин чоғи ҳушидами-тушидами токнинг гуруллаб ёнган шохдаги барглар чиндан ҳам гулханда қовжирагандек қувраган; шигил-шиғил шивирғони шингиллар эса пўлқитланиб ётар; отаси уни чопган; чопилган жойдан энди кўзёшидек суюқлик сизиб оқмоқда эди.

— Нима учун чопдингиз?

Отаси токнинг ёнбетида бир чуқур ковлаётган эди, бирдан сесканиб қарадию:

— Ҳа, Шоиржон?..— деди. Сўнг, шартта кетмонни қўйиб, кифтидан қучди, пешонасидан ўпди. Лаблари-

даги пўрсиқ учуқларни оҳиста босиб кўрди.— Ийглабсан-ку, ўғлим. Нима бўлди?

— Ҳзим...

— Кап-катта бола-я?! Уят... уят.

— Нима учун уни чоғиб ташладингиз?

— Сен... бунга парво қилма, ўғлим.

Назарида, отаси ниманидир пайқаган, нимадан-дир безовтадек эди.

— Чопмаслик керак эди.

— Боғда қуриган дарахт, ток... хунук кўринади-да!— Ота шундай деб, бир кундаёқ қовжираб-қувраган токни чуқурга босиб, устидан тупроқ торта бошлади.— Бор, чайлага кириб, дамингни олиб ёт. Ухлаб қолма лекин!.. Бирга қайтамиз.

— Кўмиб ташлаганча, қўйларга берсангиз бўлмасмиди, ота?

Отасининг қўйлаги тердан жиққа ҳўл эди, пешонасидаги терларни енгига артиб:

— Сен ҳозир буёққа келмаслигинг керак эди, Шоиржон,— деди.— Учингансан ахир, ўғлим.

Туйқус Бўйноқ ирғиб турди-ю, ғаюрлик билан ер таталаганча, негадир қабристонга қараб ҳура бошлади.

Ота шартта бир кесакни олиб отаркан:

— Бўйноқ!— деди ўшқириб.— Учир!..

Шоир илкис қабристон томон ўғирилди, кўзига бирор зоғ кўринмади, лекин тагин ажабтовур бурғуқу балабон садолари қулоғига чалинаётгандек туюлиб, боши айланаётганини сизди. Сўнг:

— Эшитяпсизми, ота?— деди.

— Нимани?— деди отаси, кўзлари бежоланиб.

— Балабон товушини.

Ота индамай, ток занги ёнидаги ойболтани белбоғига қистирди-ю, илдам бориб:

— Опич елкамга, Шоиржон,— деди.

— Керак эмас, ота. Ҳзим...

— Бўл, гапни кўпайтирма!

Шоир хушлар-хушламас отасининг елкасига опичди.

Бўйноқни эргаштириб, ишком-чайладан анча узоқлашганларидан сўнг, ота ўйчанлик билан:

— Ҳадемай узум узишни бошлаймиз,— деди.— Энди сен боққа келмасанг ҳам бўлади. Мактабга тайёргарлик кўришинг керак.

Шоир индамай, Мажнунтепа қабристони томон ўғи-

рилиб қаради: аллатовур ҳарир парда янглиғ нимадир тағин жимирлаб, кумушрангланиб кўринаётгандек эди.

* * *

Шоир туси ўчиб кетган вассажуфт шифтга хаёлчан тикилган кўйи, олис ўтмишни хотирларкан, ҳамон ҳайрону маълул эди: ўшандан кейин,— кўп йиллар кейин,— талабалик кезларида нимадандир сиқилган, кимнингдир дийдорига илҳақ дамларида, баъзан эса дабдурустан учиб кетиш учун бот-бот осмонга талпинганлари ёдига тушди. Тағин беихтиёр оташин энтикди. Қани эди, қулочини ёйса-ю, учиииб кетса!..

Нега... нима учун шундай — ҳануз бирор-бир жўяли жавоб айтолмайди. Аммо шу армонли истак ҳар гал кўнглидан кечгани ҳамона сирли-синоатли само жудаям ёвуқ туюлиб, руҳиятида алланечук сурурбахш бир титратмани ҳис этади. Ва, кўзларини юмадию... қулоқлари остида шамол ғувиллаётгандек, жисму жуссаси эса тобора энгил тортаётгандек учиниб кетаверади.

Бу ғалати ҳолдан яқин-яқинларгача баҳридили яйраганлигини ҳали-ҳамон энтикиб эслайди. Ўшандай кезларда: салом, тўлин ой!.. Мана, менман, деб ҳайқиргиси келганлиги ёдига тушиб, ҳали-ҳамон хуррам жилмаяди.

Бироқ бу ажабтовур ҳолни ҳеч қачон бировга айтмаган. Билади: айтса — ҳангоматалаблар эсарига йўйиб қўймасалар ҳамки, албатта кулишлари тайин.

Дарвоқе, ўшанда нима учун ишком-чайла ёнидан саросар жўнаганлари боисини билолмаган, отаси эса дабдурустан саросималанганлиги сабабини айтмаган эди.

Отасининг табиати ўзи шунақа: камгапроқ.

То ҳануз кўққисдан Бўйноқнинг ғаюрлик билан ер таталаганча, Мажнунтепа қабристонига қараб ёвқур хургани-ю, дафъатан отасининг кўзлари бежоланганлиги ҳамда ногоҳ ўзининг қулоқларига аллақандай садолар чалинганлиги сирини билолмайди.

Ҳа, гарчи таҳлика ичра бир кори ҳолни кутган эсада, орадан бир йил ўтгунга довур ҳеч нима рўй бермаган эди.

Кейин, роппа-роса бир йилдан сўнг, аини узум пишиғи кунларида бири-биридан даҳшатлироқ бир неча воқеа устма-уст содир бўлган эди.

Ҳамон ўша кунлар ёдига тушган заҳотиёқ, о д а м

ч а майдонликни кесиб ўтган ойдин кечадагидек, бирдан юраги олатасир ура кетди.

* * *

Пешин пайти эди, туйқус дарвоза очилиб, ҳовлига аввал қўнғиздек қоп-қора бир кучукча югуриб кирди-ю, тарвақайлаган тут остида мудраб ётган Бўйноқни кўриб, чўчонглаб ҳура бошлади: чав-чав-чав!..

Кучукча таниш эди: оти — Тозигул. *

Бўйноқ эринчоқлик билан ғуриллаб қўйди.

Тозигул ҳуришдан тиниб, оғилхона айвони устунини ҳидлади. Сўнг орқа оёқларидан биттасини кўтариб, устун пойини ҳўллади.

Шоир боғдан ўт териб келган, энди сўрида ўтириб, қулфак¹ сомса емоқда эди, онасига қараб:

— Ана, қовоғингиз учиб турган бўлса, жўги² холангиз келди,— деди.— Туринг, кутиб олинг.

Зоҳир эса, шишиб кетган хаста оёғини сўри чамба-раги устига қўйиб ётган эди, бир инграниб:

— Ана, жўги холангизнинг Тозигули аллақачон иш бажариб қўйди, — деди.

Она ўғилларини беозор койиди:

— Жим бўлинглар-э, мусулмонлар!..

Шу аснода елкасига хуржун ташлаб, қўлига узун ҳасса тутган, баланд бўйли, қорапаранг, олтмиш ёшлардаги бир лўли хотин дарвозахонага туташ айвондан ўтиб, сўри сари илдам яқинлашаверди.

— Ассалом, Майрам хола... — деди она пешвоз юриб. — Келинг... Хуш келдингиз.

Майрам лўли хуржуни ҳамда ҳассасини ерга қўйиб, саломга алик олгач, атроф-теваракка бир қур кўз югуртираркан:

— Адол, молу жонинг соғми? — деди. — Бойингу бачаларинг эсон-омонми?

— Шукр, Майрам холажон. Сўрига чиқинг. Чалоб³ қилиб қўйибман. Муздеккина.

Майрам лўли қарс уриб:

— Тозигул!.. — деди.

Кучукча бесабр ҳовли исканиб юрган эди, зингиллаб бориб, хуржун ёнида чўнқайди.

¹ Қулфак — семизўт. (Шева.)

² Жўги — лўли. (Шева.)

³ Чалоб — айрон. (Шева.)

Кейин, Майрам лўли сўрига чиқаётиб:

— Чориёрлар ҳақига, азиз авлиёю анбиёлар ҳақига қозон осиб, ис чиқар, Адол! — деди. — Кам бўлмайсан. Тавба гуноҳни йўқ қилар, садақа — балони!..

— Яратган қодир эгамга эртаю кеч шукр қилиб юрибман-ку, Майрам хола.

— Ношукурлик — ёмон, лекин яккаш шукронанинг ўзи камлик қилади. Билдингми?.. Сахий бўл, саховатли бўл.

— Ҳа, энди имкон қадар-да, Майрам хола! — деб, она Зоҳирни озорсиз койиди. — Ҳай, беадаб, нарироқ сурилсанг-чи!

— Қўй, ётаверсин, — деди Майрам лўли сўри чеккасига ҳорғин чўкиб. — Бачанг хаста-ку, Адол?.. Ҳа, туркваччалар!..

Зоҳир чўзала тушиб ётган кўйи, хиёл сурилган бўлиб, «жўги хола»га алланечук бир қараб қўйди. Қуруқшаган лабларини қимтиди.

Майрам лўли кафтларини ёйиб:

— Омин, Худоё худовандо шеримард жиловдоринг бўлсун. Адол, бола-чақангни роҳатини кўр. Оллоҳу акбар! — деди.

— Илоё айтганингиз келсин, Майрам холажон!..

— Кўчангдан ўтиб кетаётувдим. Тозигулим дарвозангни олдида таққа тўхтаб, кирабиз, деди. Ҳай, кирсак — кирайлук, дедим.

Зоҳир беихтиёр пиқ этиб кулди.

Она тағин унга нохуш чимирилиб:

— Ҳай, Зойир!.. — деди. Сўнг Майрам лўлига чой қуйиб узатди. — Ҳамиша меҳмон учун дарвозамиз очиқ, Майрам хола. Кейинги пайтларда камдийдор бўлиб кетувдингиз ўзи.

— Бу йил Самарқандда қишлаб, Сурхондарёда амал-тақал билан баҳорни ўтказдук. Биласан-ку, жўги холангни оёғи боқади, Адол! Мана, ёз... пишиқчилик. Кеча хуфтон маҳали дайравотга келиб қўнганбиз.

— Олинг, бичак¹дан енг, Майрам хола, чойни қуруқ ичманг.

— Ейман, — деди Майрам лўли, чойдан ҳўплаб. — Оёғим тортмаган жойга кирмайман, кўнглим тусамаган жойдан туз тотмайман. Лекин сан яхшисан, Адол. Дастурхонинг манга бегона эмас. Кўчангда ўзингга

¹ Б и ч а к — сомса. (Шева.)

ўхшаган уч-тўртта дилтортарим бор. Бугун бир-бир дийдорлашиб чиқаман.

— Майли, муродингиз ҳосил бўлсин, Майрам хола.

Майрам лўли чой ичди, сомсадан еди. Сўнг дабдурустдан бошини сарак-сарак қилиб:

— Айтсам — тилим қуяди, айтмасам — дилим!.. — деди, негадир Зоҳирга бир неча бор суқ билан нигоҳ ташлаб. — Нега қош-қавоғинг беқўним учишини, юрагинг така-пукалиги сабабини айтайми, Адол?

— Рост, икки-уч кундан бери юрагим нимадандир безиллайдиган бўлиб қолган, — деди она. — Агар... агар ёмон гап бўлса айтманг, Майрам хола, керак эмас.

— Ёмонни билмай, яхшига етолмайсан... Бу дунёсига ҳаммамиз омонатмиз. Лекин ман санга ҳаққи рости айтар бўлсам, анави туркваччанг... санга омонат, Адол.

Бирдан ранг-рўйи бўзариб:

— Илоё тилгинангизга чипқон чиқсин-а, Майрам холажон! — деди она. — Бас қилинг!.. Узим сизга бир кўйлаклик асл либосдан олиб қўйибман. Битта қора товуқ ҳам бераман. Болагиналаримни дуо қилинг. Шугиналарим униб-ўссин, ўзидан кўпайсин.

— Қўрқма, бу дунёсининг ўзи аслида омонатхона, — деди Майрам лўли, парвосиз қўл силтаб. — Омонатини биров эрта топширади, биров кейин...

Она, юз-кўзлари асабий пирпираб:

— Агар яна битта ёмон гап айтсангиз, қарғайман лекин! — деди.

— Сўкавер, қарғайвер, Адол, — деди Майрам лўли, майин кулимсираб. — Сўксанг битим тўкилади, қарғасанг — гуноҳим... Лекин ман — эсини танигандан бери тўғри гапини айтиб келаётган жўғи холангман. Париларим шу пайтгача мани алдамаган, шу пайтгача чилтонларим манга панд бермаган. — Шундай деб, Майрам лўли тагин Зоҳирнинг жароҳати боғлаб қўйилган оёғига узокдан разм солди. — Кўриб турибман, туркваччангнинг оёғига қизил жангалнинг тикани кириб, синиб қолган. Тўғрим, бачам?

Зоҳир илкис қаддини тиклаб ихтиёрсиз ағрайаркан:

— Рост... рост! — деди. — Ана, она, сизга айтудим-ку!

Майрам лўли эса шартта онага юзланиб, фармойиш берди:

— Адол, дарров бир тоғорача намакоб тайёрла. Ха-

мирдан қил суғургандай қилиб, тиканни қўлингга олиб
бераман ҳозир.

Зоҳир кескин бош чайқаб:

— Йўқ-йўқ, керак эмас! — деди — Қўрқаман...
Она, керак эмас, оғритади.

— Э, жон десанг-чи, Зоҳиржон!.. — Она илдам ош-
хона томон ўтаркан, Шоирга буюрди. — Бор, таванхо-
надан эски тоғорачани олиб чиқ, ўғлим.

Майрам лўли чаққон ўрнидан туриб, бахмал ним-
часини ечди, рўмолини қайта турмаклаб боғлади, сўнг
енгларини шимарди.

Ҳаял фурсат ўтар-ўтмас, она намакоб тайёрлаб, ерга
шолча ёзди, кўрпача тўшади, сўнг Зоҳирни чақирди:

— Кел, ўғлим... Имиллама!

Зоҳир инқиллаб сўридан тушаркан:

— Она, оёғимни ўзиз ушлаб турасиз, — деди
эланиб.

— Қўрқма, бачам. — Майрам лўли кўрпачага Зо-
ҳирни чалқанча ётқизиб, оёғидан докани ечди. Оёқнинг
ҳам ости, ҳам усти шишиб, жароҳат маддалаб кетган
эди. — Бай-бай, қандай чидадинг-а, турквачча?! — дея
Майрам лўли жароҳат теварагини силаб-сийпалади.
Сўнг секин оёқни намакобга ботира бошлади. — Куй-
дирмаяптими?

— Йўқ, билинмаяпти, — деди Зоҳир.

Бир оздан сўнг, оёқни намакобдан чиқариб, Майрам
лўли алланималарни пичирлаган кўйи, жароҳатга
куф-суф қилгач, тагин намакобга соларкан:

— Адол, энди сан жиндай кийиз куйдириб кел, —
деди.

— Ҳозир опкеламам, Майрам холажон, ҳозир!..

Тагин орадан хиёл фурсат ўтди.

Майрам лўли авайлабгина Зоҳирнинг оёғини кафти-
га қўйиб, такроран жароҳатни силаб-сийпалай бошла-
ди. Мадда янаям шишиб, янаям билқиллаб қолган эди.

— Оғриётими, бачам?

— Йўқ, сезмаяпман, — деди Зоҳир.

Майрам лўли хониш қилаётгандек босиқ оҳангда
пичирлаб:

— Мани қўлим эмас, Луқмони ҳакимнинг қўли,
мададкор биби Гулёр паримнинг қўли... Куф! — дея
бармоғи билан тилиб юбордими ёки мадданинг ўзи
ёрилдими, тоғорачага йиринг аралаш қон чакиллаб
тома бошлади. — Ана бўлди... Яна бирпас жим ётасан.

Ҳамон Шоир киприк қоқмай, барча хатти-ҳаракат-

ни кузатиб ўтирган эди, анграйиб қолди: Зоҳир ло-
ақал қилт этмади-я!

Шу пайтда она шошилич пилдираб, бир парча
дока ҳамда темир товоқчада кигиз сўхтаси келтирди:

— Мана, Майрам холажон...

Ногоҳ Зоҳир тишларини ғич қилиб, бақириб
жоборди:

— Во-аҳ-ҳ-ҳ!..

— Жим, турквачча, жим!.. Ана, томоша тамом. —
Майрам лўли тишковлагичдан хиёл нозикроқ бир ти-
канни бармоқлари учида тутиб онага узатди. — Ма,
кўриб қўй акун.

Тиканни қўлига оларкан, беихтиёр пешонаси тири-
шиб, она бош чайқади:

— Болам бечорагина-я! Роса азоб ебсан-ку, Зоҳир-
жон. Умригинанг узоқ бўлсин-а, болажоним!..

Зоҳир маънодор, меҳрчан қараб қўйди. Индамади.

Майрам лўли жароҳатга сўхта босиб, дока билан
боғлаб қўйгач:

— Манга чап қўлингни чўз, — деди. Ва унинг каф-
тига узоқ тикилиб, негадир паришон бош ирғади. —
Акун шу офтобрўяда ухла. Юм кўзингни!

Зоҳир итоаткорлик билан кўзларини юмди.

Хиёлдан сўнг Майрам лўли вазмин ўрнидан туриб,
сўрига яқинлашди. Омонат чўнқайди. Онага саволчан
тикилди: айтайми, Адол?

— Ҳа, нима учун жим бўлиб қолдингиз, Майрам
хола?

— Адол, ман санга айтсам... шу ҳафта ичи бошинг-
да бир кўргилигинг бор.

— Яна бошладингизми, Майрам хола!.. Шошманг
ахир, Майрам холажон, нафасимни сал ростлаволай.

— Гапимни бўлма акун!.. Қулоқ сол: кўзимга бир
боғ кўринаёпти. Боғ ўртасида бир ишком-чайла...

Бирдан Шоир ҳаяжонланиб:

— Она, рост, — деди. — Ахир, у — ўзимизнинг
чайла-ку!

— Ман санга айтсам... ана ўша чайла ёнида ўғлинг-
га бир фариштанинг назари тушган.

Беихтиёр Шоир энтикди, жим қолди.

— Тикан ҳам ўша ерда оёғига кирган, — деди Май-
рам лўли. — Ана, ишонмасанг ўғлингдан сўра.

Она дабдуруст бесабрлик билан:

— Зойир? — деди. — Зойиржон?!

— Ўғлинг ухлаёпти, Адол, — деди Майрам лў-

ли алланечук кулимсираб. — Уйғонганидан сўгин сўрайсан.

Чиндан ҳам Зоҳир аллақачон ухлаб қолган, бир маромда пишиллаб нафас олмоқда эди.

Негадир она шитоб Зоҳир ёнига борди, бир зум термилиб турди, сўнг чаққон уйга кираётиб:

— Шоиржон, югур, катакдан битта қора товуқ тутиб чиқ! — деди.

Оғилхона ортига Шоир югуриб ўтди-ю, зумда бир қора товуқни қақоғлатиб кўтариб қайтди.

Майрам лўли товуқни қўлига олиб:

— Дидинг бинойи-ку, турквачча! — деди. Сўнг шартта дастурхон четида турган пичоқ билан товуқнинг шалпайган тожисини тилиб, Зоҳирнинг жароҳати боғланган докага бир неча томчи қон томизди. Кейин, кафтига бир оз қон оқизиб, аввал Зоҳирнинг бошига, сўнгра, қўярда-қўймай, Шоирнинг ҳам бошига суртди. — Бунинг кароматини кейин биласан, нодон!..

Шу пайтда она уйдан иккита нон ҳамда бир кўйлаклик газлама чиқариб узатаркан:

— Мана, Майрам холажон, бу пулниям олиб қўйинг, — деб эланди. — Болаларимни дуо қилинг, Майрам холажон! Шугиналар ортимизда қолсинлар, илоё доғу ҳасратларини кўрмайлик.

— Арзингни оллоҳ эшитгай, Адол, — деб, Майрам лўли газлама билан нонни ҳамда товуқни хуржунга солди. Сўнг нимчани кийиб, тагин кафтларини ёйди. — Адол!.. Омин, азиз авлиёю анбиёлар сани қўллаб, фарзандларинг умрини зиёда қилсин. Бойинг билан қўша пиру бадавлат бўлғайсан. Оллоҳу акбар!..

— Омин, илоё айтганингиз келсин, Майрам холажон!.. Агар йўлингиз тушса, эртагаям киринг, Майрам холажон.

— Майли... — Майрам лўли хуржунни елкага осиб, ҳассасини дўқ-дўқ ерга урди. — Агар эртага келолсам, санга бир ривоят айтиб бераман. Зўр ривоят!

Беихтиёр Шоир бетоқат бир ҳаяжон билан:

— Ҳозир айтинг, жўги хола! — деди ялиниб. — Айта қолинг, жўги холажон?

— Эртага, турквачча, эртага!.. Адол, худойим бачаларингди барининг умрини зиёда қилсин, лекин ман санга айтсам, шу ўғлинг зўр одам бўлади. Кўрасан!.. Хайр, омон бўл, Адол.

— Хайр, Майрам холажон!..

Майрам лўли Тозигулни эргаштириб, шахдам ҳовлидан чиқиб кетди.

Аmmo нима учундир Майрам лўли эртаси келмади. Индини, чошгоҳ маҳали ота эшакка икки челақ мева-чева юклаб, дайравотга йўл олди.

Ота қўналғага борса, бузиб кетилган чайлалардан қолган парча-пурча лахтагу қоғозлар шамолда тўзғиб, ўчоқларда чала ёнган ўтинлар тутаётганмиш,

Ҳа, ўша куни, — Майрам лўли чиқиб кетганидан сўнг, — ниҳоят ҳушига келгандек, она бир муддат Зоҳирга ўйчан термилиб турди. Зоҳир жиққа терга ботиб ухламоқда эди. Она шолчага мунграйиб чўкди, сўнг унинг пешонаси, юзларидаги терларни оҳиста артаётиб:

— Шоир, бор, болам, — деди. — Жўғи холангдан эшитганларингни оширмай-яширмай отангга етказ. Ҳаяллама!.. Намозгар эртароқ қайтинглар.

Шоир дастурхонга ўроғлиқ қулфак сомса, бир машрапа айрон олиб, боққа жўнади.

Саросар етиб боргач, ҳамма гапни отасига айтди.

Ота, бирдан юрак-бағрига ўт кетгандек, муздек айрондан симириб:

— Уканг ҳалиям ухлаб ётибдими? — деб сўради.

— Ухляяпти, — деди Шоир.

Бир оз жимликдан сўнг, ота ғудраниб:

— Ақл бовар қилмайди-я!.. — деди. Кейин, таъкидли назар билан тикилиб тайинлади. — Укангни ёлғизлаб қўйма, ўғлим.

Шоир бош ирғади: хўп бўлади!..

Ота ойболтани белбоғига қистириб, қўлида токқайчи, бошини қуйи эгганча, Мажнунтепа томон секин юриб кетди.

Шоир дастурхонни айвон ҳавозасига осгач, беданаларнинг сувдонига сув қуйди. Кейин, ўроқни олиб, боққа кирди. Ўт тераётиб, отасининг негадир хавотир билан тайинлаган топшириғи хаёлидан кечди: демак!..

Ва ногоҳ, атиги бир йил эмас, гўё аллазамонлар аввал тушидами ёхуд ҳушидами рўй берган ўша ғаройиб воқеа ёдига тушиб, яна кўз ўнгида таниш манзара ёрқин гавдаланди: ана, майин овозда кимдир чақиряпти... Ана, қабристон пастқамлигида ўликлар базми... Ана, одамча!

Бехос қулоқлари остида одамчанин г алла-нечук чўзинчоқ овози эшитилаётгандек туюлди:

— ...Одамзод умр бўйи осмонга талпиниб яшашини сен ҳали билмайсан-да, болакай! Аршу аълода қандай мавжудотлар борлигини, улар нима ишлар билан машғуллигини одамлар жуда-жуда билгилари келади, лекин ҳеч қачон билолмайдилар. Агар сен ҳозир мен билан равона бўлсанг, кўп сирларга ошно бўласан, учиб-кезиб юрасан. Маза!..

Хаёлчан алфозда Шоир ўтларни ариқча бўйида чош қилиб, устига ўтирди. Ҳаво иссиқ, терлаб кетган эди, терларини артаётиб, ишкомчайла томон қаради. Қарадию ҳайратдан анграйиб қолди: ий-э, чайла қани?!.

Шоир дик этиб ўрнидан турди: негадир ишкомчайла йўқ... кўринмайди.

Ота эса ўша атрофда куймаланиб юрарди.

Беихтиёр кўксига бир ваҳм ўрлаб, Шоир:

— Бўйноқ! — деб қичқирди. — Бўйноқ?!.

Бўйноқ теракларнинг намчил соясида мудраб ётган эди, бир зумда елиб келди.

— Қарамайсанми ахир, чайлани бузиб кетишибдику! Югур!..

Гўё фармойишни тушунгандек Бўйноқ ариқчадан сакраб ўтди.

Шоир илдам итнинг изидан эргашди. Яқинлашаркан, отаси чайла ёғочларини йиғиштираётганлигини кўриб:

— Ҳа, ота, чайлани нима учун буздингиз? — деб сўради.

Ота белидан белбоғини ечиб, пешонасию юзларини ҳорғин сийирган кўйи:

— Ана, шийпон бор-ку, ўғлим, — деди. — Етади ўша.

Жавобдан қаноатланолмай, баттар Шоирнинг таажжуби ортди: нега ахир?! Е чиндан ҳам бирор нимани пайқаганмиканлар-а?..

— Ота, чалоб келтирайми?

— Кетамиз, — деди ота, узум тўла саватни кўтариб. — Бу ерда қиладиган ишимиз қолмади энди, ўғлим.

* * *

Намозгар она, кўзлари жиққа ёшга тўлиб, маломат билан қарши олди:

— Барака топинг, отаси, кечинг баҳридан ўша боғнинг!

— Эсинг жойидами ўзи!

— Хўп... сиз эслик бўла қолинг, отаси. Ўтган йили Шоирингиз айтганида ишонмовдингиз, Зойир айтганда ишонмадингиз. Ахир, бугун Майрам холаям ўт тушгур ўша беҳиштий ишком-чайлангизни тилга олди-ку!..

— Фолбин-да, валақлайверади. Нима, ҳамма гапига ишонаверасанми ахир. Бор, калламни қотирма!

Шоир онасини юпатгиси келиб:

— Она, чайлани буздик, — деди.

Негадир бирдан кўзлари каттариб, она:

— Буздингизлар?! — деди. Сўнг юз-кўзларида аллатовур бир майин табассум жилоланди. — Ажаб қилибсизлар!.. Отаси, менга қаранг, энди ўша ерда битта қўй сўйиб, қуръон ўқитсангиз?

— Э!.. — деди ота чимирилиб. — Зойиринг яхшими ўзи?

— Яхши. Кўчада ўйнаб юрипти... Отаси, енгмишлик қилманг, битта қўй болаларингизнинг бошу кўздан садаға. Жон отаси, йўқ деманг?

— Қўйлар сал семирсин ҳай.

Отанинг пичинг қилаётганини тушуниб, она қаҳр билан:

— Билиб қўйинг, бугундан бошлаб болаларимни боққа боргани қўймайман! — деди.

— Йўқ! — деди Шоир. — Зойирингиз бормаса бормасин, лекин мен шийпонда отам билан ётаман.

Кейин, она ялинчоқ оҳангда:

— Билмайман, ўз-ўзидан юрагим куйишгани куйишган, — деди зорланиб. — Бежиз эмасдир ахир, отаси! Раҳмингиз келсин мундай?..

— Майли, — деди ота, ниҳоят ён босиб. — Агар эртага Майрам холанг келса, боғдан мениям чақиртир. Чилдирмасини чалдириб, ўзим бир фол очтирай қани.

* * *

Гашти пешин чоғи.

Ота, кеча дайравотдан хомуш қайтганидан сўнг, уйда бамайлихотир ўтиролмай, боққа келган, негадир кечқурун овқатлангани ҳам бормаган, мана, боягина тушлик қилиб, энди шийпон айвонида мудрамоқда эди.

Зоҳир, Фозил, ўзи — учовлашиб, Бўйноқни эргаштирган кўйи, Тегирмонариқ ёқалаб, қумлоқ йўлдан хандон-хушон гурунглашганча, Мажнунтепа томон ўт тергани боришяпти.

Дабдурустан Майрам лўлининг қаёққадир ғойиб бўлганлигини билгач, она ҳам, ота ҳам Зоҳирга ёлғиз юришни ман этган, шу боис бирга ўт тергани Фозил жўрасини ҳамроҳ қилиб келган эди.

Фозил кеча оқшом бригаданинг дала шийпонида «Чапаев» киносини кўрган экан: оғир яраланганига қарамай, ўқ ёмғири остида, қондек қип-қизил дарёдан Чапаевнинг сузиб ўтганлигини завқ-шавқ билан ҳангома қилмоқда эди.

Атроф-теваракда дилкаш бир сокинлик ҳукмрон... Адл теракларнинг барглари оҳиста шитирлайди. Аҳён-аҳёнда, у ер-бу ерда чигирткалар эринчоқлик билан чириллаб кўяди.

Бир маҳал...

Эпирай, ҳаммаси бир зумда рўй берди-қўйди: бирдан Бўйноқ таҳликали ғуруллаб, ура узумзор сари қочди.

Айни шу баробарида Зоҳир аллакимгадир дарғазаб ўқталиб:

— Онангни!.. — дея шитоб олдинга югурди. — Ҳозир кўзларингни ўяман сани!..

Дафъатан Фозил нималар содир бўлаётганига тушунолмай-англаёлмай, ҳадик аралаш ялт этиб Шоирга қаради: жин чалдимиз уни?!

Шоир эса жонҳоври:

— Бўйноқ, бос! — деб бақирди. — Бўйноқ!!

Гўё биров бўйнидан судраётгандек, узумзорда Бўйноқ олдинги оёқларига тираниб, тишларини ёвқур иршайтириб турар, кўзлари хонасидан отилиб чиққудек чақнар эди.

— Зойир, қайт! Орқага қайт, укажон?!

Ногоҳ жин кўчган каби аллақачон қумлоқ кўчада дуваланг кўтарилган, тераклар эса томир-помири билан қўпорилгудек қарсиллаб шовулламоқда эди.

Ҳаял ўтмай, қуюн ичра Зоҳир кўздан ғойиб бўлди.

Шоир жон-жаҳди билан ўкириб, қуюн томон отилди. Этиб боргунича дуваланг тиниб, қуюн босилди. Ва, кўзларига ишониб-ишнолмай, бир лаҳза Шоир ҳайкалдек қотди-қолди: ука қумга беланиб ётар, пешонасида бир томчи қон йилтирар эди.

— Зойир... Зойиржон! — Шоир беҳуд энгашиб, укани кифтидан кўтарди. Зоҳирнинг боши шилқ этиб осилди. — Ука... укажон! — Ва беихтиёр Шоирнинг бўғзидан аламнок бир ингроқ отилиб чиқди. — Ота-а!..

Кўнгли сезганми, ота, ер бағирлаган узумлар оша сакраб-сакраб, елиб келмоқда эди.

— Ота, укам-укам!..

Отанинг ранг-рўйи сурпдек оқариб кетган эди, дафъатан тили калимага айланмай, аста чўнқаяркан, Зоҳирни бағрига босди, қўли қалтираб, юзларини силади, сўнг:

— Ўғлим, оч кўзингни, ўғлим, — деди овози ҳирқираб. — Зойиржон, болажоним!..

Шу пайтда Бўйноқ гуноҳқорона чингсиб яқинлашди, секин бўйнини чўзиб, Зоҳирнинг оёқларини ялади, сўнг осмонга қараб, чўзиб-чўзиб увлай бошлади.

* * *

Тун қоронғилиги чулғаётган ётоқ бўлмада Шоир кўзлари жимирлаб, газетага тикиларкан, тагин бот-бот осмонга руҳан талпинган дамларини энтикиб эслаб, одамзод табиатнинг энг олий мавжудотими ёки янаям олийроғи бормикан, деб ўйлади: бор... Бўлса керак. Бордан йўқ бўлмайдими, йўқдан бор бўлмайдими. Бинобарин, жон — руҳ бор-ку ахир!.. Эҳтимол, руҳлар янаям олийроқ мавжудотлар учун озуқа ёки эрмак манбаидир.

Ва ногоҳ яна хаёлида олис ўтмиш манзаралар ёрқин намоён бўлаверди: ана, одамча бармоғини ҳавога нуқиши билан токнинг тилларанг барглари ловуллаб ёна кетди... Ана, бирдан укаси аллакимгадир ўроқ ўқталиб, қуюқ қуюн ичра рўёдек кўздан ғойиб бўлди... Ана...

Тавба, тушию ҳуши бу қадар қоришиғ-эй!.. Тушми, ҳушми — ҳарне бўлсаям, ҳаммаси аниқ-тинӣқ ёдида эканлиги ғалат.

Тагин одамчанинг алланечук чўзиқроқ овози қулоғида аксу садо бериб жаранглаётгандек туюла бошлади:

— ...Эрта бир кун.. виждонсизларга дуч келиб ўртанаверасан, зор-зор қақшаб ҳамдард излайсану, лекин тополмайсан. Тамагирлар... таъқиблар... ғалваю ғурбатлар...

Ажаб, ҳаёт — кун билан тун бетиним чархпалакдек айланаётган қўналғами ёки хиёнату диёнат бетўхтов курашаётган бир томошахонами — нима ўзи? Нега томошахона, кимлар учун томошахона — янаям олийроқ мавжудотлар учун эмасмикан мабодо?.. Наҳотки одамзод нима учун дунёга келганию, нима учун дунёдан ўтарини билолмай кетса?!

Узи шу ёшга етгунига довур, шу даражага эришганига қадар не-не уқубатларга, қанчадан-қанча хиёнатларга дучор бўлди. Агар умрининг давоми ҳам уқубатлару хиёнатлар ичра кечар бўлса... Қ а р а м а қ а р ш и л и к л а р к у р а ш и н и н г б и р л и г и — ҳ а ё т д и р , деганлари шуми-ё? Кураш?.. Хўш, кўрар кўзидек, ширин жонидек укагинаси нималарга қарши, кимларга қарши курашда нобуд бўлди? Ахир.. қани мантиқ?! Н а ҳ о т к и р о с т б ў л с а ?

Ногоҳ эшик очилиб, остонада қизи кўринди:

— Дада, овқат пишди. Онам айтдила, пешайвонга чиқармишсиз.

Пешайвонда чироқ заъфарон нур таратар, хона ичи эса нимқоронғи эди.

Газетани гижимлаб, хомуш ўрnidан тураркан, Шоир ҳамон хаёлида жавобсиз бир савол беқўним чарх ураётганини идрок этди: н а ҳ о т к и р о с т б ў л с а — хўш, нима росту нима ёлғон?

1988 йил

ХАВОТИР

*Ул ҳушида ўхшаб карахтга,
Тушларида яшайди ногинч.*

Тилак Жўра

...қизил, катта, лекин нимдошгина кўрпа остида — ўзи, ёнида... хотини — кулала бўлиб ётибди. Атрофда тишлари иршайган, йўлбарссифат итлар. Улар кўп эмас, уч-тўртта. Аммо бир ҳамлада кекирдакни узгудек ғажурлик билан дам-бадам ҳуришмоқда... Камарига тўппонча таққан беш-тўрт немис офицери бир-бирига ғолибона қараб, мамнун хахолаб кулади... Ун беш қадамча наридаги жарлик бўйида йўл-йўл матодан кўйлак-иштон кийган, жаймунбашара, абгору афтодаҳол маҳбуслар. Улар тош ташишяпти!..

Епирай, ухляяптими ёки кино кўряптими? Уйқуга ётишдан аввал кино томоша қилгани йўқ эди-ку... Қизиқ, нега увада кўрпа тушига кирдийкин?..

Даврон кўзларини очмай, оппоқ жилд кийдирилган бахмал кўрпани пайпаслади. Кейин, яна хаёли чалғиди.

...тишлари иршайган итлар... тўппонча таққан немис сипоҳилари... абгору афтодаҳол маҳбуслар... жарлик — т а в б а! Булар ниманинг алдмати экан-а? Ақлдан озяптими-ё?.. Худо сақласин-э!.. Ухлаш керак. Ухлаш... тошдай қотиб ухлаш керак.

Даврон асабий ўгирилиб ётди. Салдан сўнг, назаарида, қаттиқ ухлаб қолгандек ҳис этди ўзини.

Аммо на ухлоғу, на уйғоқ бир ҳолатда эди.

...самолёт намунача қалтираяпти — қалин булутлар қатламига кириб қолди шекилли... Ажаб, Аминжон Файзиевич мутлақо ичмайдиган бўпти. Яхши. Лекин... ўзи ҳам ичмаслиги керак эди, бекор ичди. Афсус... Мана энди кўнгли айнияти. Агар самолётда бирдан қайт қилворса!.. Ий-э, самолёт қачон қўнди?! Жудаям таниш-ку бу такси бекати. Демак, манзилга омон-эсон етиб келибди. Энди гандиракламай юриш керак. Гандиракламай!..

— Қалла пишдимми, хўжайин? — деб хотини устидан кўрпани тортди. — Туринг. Ишга кеч қоласиз.

Даврон ухлаган-ухламаганлигини билолмай, кўнг-

лида алланечук бир ғашлик билан хушлар-хушламас кўзини очди: хотини аллақачон пардоз-андозга ҳам улгурибди... Дераза ортида осмон бўзариб кўринар, ҳовлидаги теракнинг қонталаш барглари бетиним титраб, кузак шамолида маҳзун шовулламоқда эди.

— Менга қара, кеча... Бухородан қачон келдим?

Илқис хотини анграйиб тикилди, сўнг чимирилиб:

— Эсингиз жойидами ўзи?! — деди.

Даврон пешонаси тиришган кўйи, каравотда оёқларини осилтириб:

— Беҳазил сўраяпман? — деди.

— Бошимни қотирманг, — деди хотини. — Ишга эртароқ кетишим керак. Кеча етти минут кечикканман. Бугун яна кечиксам... Марказдан комиссия келганмиш, балога қолмайин тағин.

— Болалар мактабга кетишдими?

— Аллақачон! — деди хотини. — Хаёл суриб ўтираверманг, ишингизга кечикасиз. Марказдан келган комиссия балки сизларнинг ҳам идорани текширар.

Даврон, миясида бамисоли туман, қуюқ туман орасида гўё ўзи саргардон кезаётгандек туюлаётганлигини ўйлаб, ўрнидан турди. Бир муддат дераза ёнида серрайиб ташқарига хаёлчан тикилганча, тек қотди: демак!.. Нега бунақа бўляпти-а? Тавба, мутлақо ухламаганга ўхшайди-я!..

Хотини тўшакни йиғиштираётиб:

— Боринг, тезроқ ювиниб чиқинг, — деди. — Машинангизда мениям олиб кетарсиз.

Даврон хўмрайиброқ хотинига қараб қўйди. Кейин, хомуш юриб, ҳаммомчага ўтди. Соқолини хўллаётиб, қ а н ш а р и д а зиғирдек ж а р о х а т н и кўрди. Беихтиёр таажжубланаркан, хаёлида ғаройиб бир манзара аниқ-тиниқ намоён бўла бошлади: такси бекати. Йўловчилар қатор тизилишиб, навбатда туришибди. Бўш таксилар елиб келиб, зумда йўловчилар билан тўлгач, яна елиб кетяпти... Ҳаммаёқ ёп-ёруғ... Самолётларнинг дам-бадам гуруллаб кўниб, гуруллаб кўтарилаётгани баралла эшитилмоқда...

Даврон ғамгин бир ўйчанлик билан соқолини қиртишлаб оларкан, тобора хаёлида равшан гавдаланаётган ажабтовур манзаралардан мутаассирланибми, бирдан кўзлари каттариб кетди: ана, ў з и қўлтиғига сумкасини қисиб, хиёл гандираклаганча, таксига яқинлашяпти. Негадир таксичи ҳадикли бир нигоҳ ташлаб, саросар таксини юргизди! Ва, ўн қадамлар нарида

шартта бошқа йўловчиларни миндириб, елдириб кетди. Орадан ҳаял-замон ўтмай, орқадан яна бир такси келиб тўхтади. Ана, тагин сал чайқалиб, таксига яқинлаша бошлади. Аммо йўл варақасига ниманидир қайд қилдириш учун бекаат чеккасидаги ойнаванд уйча томон бораётган мўйловли таксичи кескин ўгирилиб, оворан бўлманг, барибир сизни олиб кетмайман, деди. Даврон базўр тили гапга айланиб, нима учун мени олиб кетмайсиз, деди. Таксичи қўл силтаб, ахир мастсиз-ку, ока, деди, тезроқ бурнингиз устидаги қонни артинг, мелиса келяпти...

Даврон қаншаридаги зигирдеккина жароҳатни оҳиста сийпаларкан, лабларини ўйчан чўччайтирди: ажаб, қачон бундай бўптикан? Рўмолчани кўриш керак. Агар рўмолчада қон юқи бўлса!..

Шу пайтда хотини сумкачасини қўлида осилтирганча, эшик рўпарасида тўхтаб:

— Сут қайнатиб қўйганман, — деди. — Сизни кутадиган бўлсам, кечикиб қоламан шекилли. Трамвайда бир амаллаб етиб оларман.

Даврон индамай, бош ирғади: тўғри қиласан.

— Ишдан қайтаётганингизда бозорга кириб, болаларга мева-чева олинг, — деди хотини. — Беш-олти кило сабзи-пиёз ҳам!..

Даврон устарага илашган совун кўпигини хаёлчанлик билан сийирмоқда эди, тагин хотинига лом-мим демади, лекин негадир кўксидан бир хўрсиниқ тошиб чиқди: уф-ф!..

* * *

Ҳаво салқин. Тобора кўкда кулранг булутлар қуюқлашяпти. Димоққа намхуш ёмғир ҳиди урилади. Ерда эса қувраган баргихазонлар бетиним-беқўним тўзгимоқда.

Даврон тор кўча муюлишида машинани катта йўлга бураётиб, соатига кўз қирини ташлади: йигирма бештакам тўққиз. Бемалол ишга улгуриши мумкин. Аммо ҳадемай нимадир... муқаррар нохуш нимадир рўй берадигандек, кўнгли ғаш эди. Кўнгил ғашлигини алоқчалок тушлар кўрганига йўяйин деса, руҳиятидаги англаширсиз бу шўриш фақат бугун эмас, аллақачонлардан бери давом этиб келяпти. Кейин ҳуши билан туши қоришиб-чатишиб кетгандек. Чунончи, боя хотини чимирилиб, эсингиз жойидами ўзи, деганидан

сўнг, ҳарчанд яқин-орада чиндан ҳам Бухорога бормаганлигига ўзини ишонтиришга уринаётган бўлсада, мавжуд далиллар: қаншаридаги зиғирдек жароҳат, рўмолчадаги қон юқи, ажабтовур манзараларнинг узвийлиги ҳамда мантиқийлиги барча гумону ишончини чиппакка чиқариб, куни кеча Бухородан қайтганлигини тасдиқламоқда. Ваҳоланки, шу пайтга қадар Аркда бўлганлигини умуман эслаёлмайди... Бироқ пурвиқор амирлик саройидаги муҳташам бинолар бир-бир кўз ўнгидан ўтиб, изоҳотчи малла йигитнинг пойинтар-сойинтар таъриф-тавсифи қулоқлари остида минғирлаб эшитилаётгандек туюляпти.

...ана, улуғвор Аркдаги ёзлик қабулхона!.. Кунчиқар тарафда баланд кўшк. Ислими гуллар ўйиб ишланган кўшк энди нурай бошлаган. Унг томонда зарбхона... Пойгак бетда одам бўйи кўтарилган мрамор девор. Деворнинг икки ёнига иккита шер ҳайкали ўрнатилган.

— Бу улкан ёзлик қабулхонага узунлиги юз йигирма, эни саксон газ, оғирлиги қарийб бир ярим тонна келадиган қимматбаҳо гилам тўшаб қўйилган.

Даврон беихтиёр ҳайратланиб:

— Кечирасиз,— деди, изоҳотчи йигитнинг сўзини бўлиб.— Қанча деб айтдингиз?

— Салкам бир ярим тонна,— деди малла йигит, аллатовур бепарволик билан изоҳ беришда давом этиб.— Деразаларининг занглаган темир панжаралари кўриниб турган манави ерости ҳужраларда тилла тангалар зарб қилинган. Амир Олимхон анави кўшкни равонда ўтириб, бу ерда элчиларни, хориждан келган меҳмонларни қабул қилган. Баъзан турли солиқларни ўз вақтида тўлаёлмаган камбағал деҳқонларни варварларча қатл қилдирган.

Даврон бу бемаъни таърифдан дилғашланиб, киноя билан:

— Нега, вақтичоғлиқ қилиш учунми?— деди.

Аминжон Файзиевич эса аччиқ кулимсираб:

— Оғирлиги салкам бир ярим тонна келадиган яхлит гилам устида-я? — деди. — Уйлаб гапиряписизми, биродар?

Малла йигит меровсирагандек қараб, эса қашиб қўйди. Кейин, қизғимтир мрамардан ишланган маҳобатли шерлар ҳайкалига ишора қилган бўйи:

— Буларнинг қачон, қаердан, қандай келтирилганлиги ҳақида бизда маълумот йўқ,— деди эшик томон

йўл бошлаб.— Юринглар, энди музейимизнинг тарих бўлимига ўтамиз.

Даврон негадир тажангланмоқда эди, бўйнидан боғланган каби йигитнинг изидан ночор эргашиди.

Бир пайт, Аминжон Файзиевич малла йигитни тўхтади:

— Кечирасиз, биродар,— деди.— Оғирлиги қарийб бир ярим тонналик гилам ҳозир қаёққа элтиб қўйилганлигини бизга айтолмайсизми?

Малла йигит алланечук кўзларини жавдиратиб:

— Билмайман... мен билмайман,— деди.

Бирдан Аминжон Файзиевич хахолаб кулиб юборди:

— Ҳо-о, ана, билмасмиш-а!..

Даврон алланимадан мутаассирланганча, хаёлчан кулимсираб, тезликни ошираркан, ҳамон ҳайрону лол эди: ёпирай, бу не ҳол?! Хаёлида,— хаёлидами ёки хотиридамикан?..— нурланаётган манзаралар бу қадар равшан, бу қадар аниқ-тиниғ-эй! Бирор сафар чоғи Бухорода бўлганида амирлик Аркини ҳайрату ҳаяжон ичра сайр қилган-у, кейин б е қ а р о р ўйлайвергач, мана энди ўша хотиралар янги куч, янги қувват билан нурланияптимикиан? Ёки қачон бўлса ҳам амирлик Аркида бир ўйчан кезишни орзиқиб кўнглидан кечириб юргани учун шундай бўляптимикиан-а?.. Йўқ, ундай деса, бу ажабтовур синоатга Аминжон Файзиевич билан анави малла йигит ҳам аралашяпти-ку! Кейин, шуурида бутун шуккуҳи, бутун жозибаси билан яшин янглиғ чақнаётган ҳар бир кўриниш, ҳар бир... сўз эса тобора юрагига титроқ соляпти... Мана, тагин...

...туш пайти бўлгани боис тарих бўлими ҳам, заргарлик санъати бўлими ҳам ёпиқ экан. Малла йигит ҳадемай тушлик тугагини айтиб, ёзлик қабулхона рўпарасидаги эшик томон юрди.

Энсиз йўлакдан ўтиб, кенг-мўл майдонликка чиқдилар.

Тақир майдонлик адоғи Аркнинг шинаксимон, баланд ғиштин деворига тугашиган. Девордан нарида эса барглари заъфарон дарахтлар ловуллаётган алангадек чайқалиб кўринади.

Даврон шу тобда машинасини елдириб бораётгандек эмас, ўзини худди Аркда хаёлчан кезиб юргандек ҳис этмоқда эди, беихтиёр энтикиб, ғудраниб қўйди. -

— ...бу ялангликда сайисхона бўлган,— деди изоҳотчи малла йигит, майдонликни кўрсатиб.— Бунда

амир Олимхоннинг сараланган Ғиркўк, Қорабайир отлари сақланган. Отларнинг ахлатию сийдиги махсус тарнов орқали обхона ҳамда регхонада ётган бандилар устига оқиб тушаверган... Обхона билан регхонани боя пастда кўрган эдик.

Бирдан пешонаси тиришиб, Аминжон Файзиевич:

— Ахир, обхона билан регхона дарвоза йўлагининг бўйида-ку?!— деди.

Малла йигит паришон бош ирғаб:

— Тўғри, йўлак бўйида,— деди.

Даврон изоҳотчи йигитнинг кўзларига тик қараб:

— Фаросатсиз амир ўзи кириб чуқадиган йўлак бўйини ахлатхона қилган экан-да, а!— деди кесатиб.

Малла йигит дув қизариб, бир муддат каловланиб қолди. Хиёлдан сўнг, иштиёқсиз оҳангда:

— Шоҳидларнинг гувоҳлик беришларича, бандилар қишин-ёзин бит билан канага таланиб ётаверганлар,— деди аянчли кулимсираб.— Уша замоннинг каналари, ҳатто битлари ҳам бир сантиметрдан каттароқ бўлган экан.

— У замоннинг ярамас каналари қон сўрган-да!..— деди Аминжон Файзиевич кулиб.— Билмайсизми, биродар, ҳозирги бит билан каналар ҳам қон сўрармикан?

Малла йигит миқ этмади. Тумшайди.

— Уялинг-э!— деди Даврон, аччиқ кулимсираб.— Одамнинг ҳар нарса бўлгани яхши-е!..

Малла йигит кутилмаган дашному кесатиқлардан гангиб қолган эди, яна лом-мим деёлмай, киприкларини пирпиратди.

Аминжон Файзиевич эса хафаҳол тўнғиллаб:

— Чет эллик сайёҳларга ҳам шундай деб тушунтирасизларми?— деди.

Йигит индамай бош ирғади: ҳа, шундай.

— Ахир... биродар, сиз бу ёлғон-яшиғингиз билан чет эллик сайёҳлар олдида фақат кўҳна Бухорони эмас, бугунги бухороликларни ҳам шарманда қиляпсиз-ку!

— Бизга бошлиқларимиз шундай ўргатишган-да!..

— Э, тавба!— деди Даврон, ғалати бош чайқаб.— Ўзингизнинг каллангиз йўқми ахир?

Изоҳотчи йигит қўл силтаб, бетоқат жириллади:

— Нега бунча менга тирғалаяпсизлар? Боринг, арзингизни каттаконларимизга айтинг!

Даврон маънодор қош қоқиб:

— Ҳар қанча боққан билан чумчуқ ботмонча бўл-лолмаслигини биласизми?— деди.

— Билмайман! — деди малла йигит чимирилиб.
— Боринг, сизга жавоб,— деди Даврон.— Бизга экскурсовод керак эмас.

Малла йигит шарт ўгирилиб, шитоб девор панасига ўтди-ю, рўёдек кўздан ғойиб бўлди.

Хиёл жимликдан сўнг, Даврон нимагадир таажжублангандек:

— Менга қаранг, Аминжон Файзиевич, сиз билан бизга экскурсоводнинг нима кераги бор эди ўзи? — деди.

Аминжон Файзиевич тагин надоматли кулимсираб:

— Биз учун кечаги амирлик Аркиям бугун бамисоли бир чакалакзор-да! — деди.

Даврон ночор бош ирғаб:

— Бу бетамизларнинг тутуриқсиз, бетайин бўҳтонларидан Малика Мансуровнани албатта хабардор қилиб қўйиш керак,— деди.

— Ув-в, биродар, қизиқ экансиз-ку!.. — Аминжон Файзиевич бир зум жим қолиб, аста хўрсиниб қўйди.— Нима, сиз бундан О п а н и беҳабар деб ўйлаяпсизми?

— Агар яхшилаб тушунтириб қўйилса, аनावиларнинг танобини тортиб қўярмикан, деб ўйлаяпман.

Аминжон Файзиевич ҳафсаласиз қўл силтаб:

— Фойдаси йўқ,— деди.— Онангни қози урса, арзингни кимга айтасан, деган гапни эшитганмисиз?..

— Балиқ бошидан сасийди, деган гапниям эшитганман.

— Яшанг!..

— Вақтимиз кўпми ҳали?

Аминжон Файзиевич соатига бир қараб олиб:

— Самолётнинг учишига яна уч соатча бор,— деди.

— Юринг, шаҳар айланамиз,— деди Даврон.— Кейин аэропорт ресторанида бирпас гурунглашамиз.

— Шошилманг, биродар, чақчақлашишга улгурамиз,— деди Аминжон Файзиевич.— Аввал лоақал Тарих бўлимини томоша қилайлик.

Даврон хомуш бош чайқаб:

— Йўқ,— деди.— Ҳозир бизнинг туйғуларимизга, тасаввуримизга ёлғон аралашди. Келгуси командировкам пайтида, экскурсовод ёлламай, ўзимиз томоша қиламиз. Маъқулми?

— Майлингиз, биродар...

Даврон яланглик ўртасида тўхтади, ортига ўгирилиб, кузак шамолида беором чайқалиб тўлғанаётган гулханранг дарахтларга... кўкка муштдек ўқталган Минораи калонга ўйчан термилди: негадир минора

гумбазидаги улкан лайлак уяси ҳувиллаб ётарди.

— Аминжон Файзиевич, лайлак кўринмайди-ку?!

— Э, сўраманг, икки-уч йилдан бери лайлаклар келмай қўйган!..

Таажжуб, айти чоғда ҳам Аминжон Файзиевичнинг қандайдир аламзадалик билан айтган гаплари Давроннинг қулоқлари остида аксу садодек эшитилмоқда эди: бечора лайлаклар шаҳримизни сағир қилиб кетди, биродар!..

Даврон ҳазин энтикиб, лабларини қимтиди: қизиқ, нима учун лайлаклар келмаётган экан-а?

* * *

Катта чорраҳада Даврон негадир рулни чапга бурди. Бурдию беихтиёр ажабланди: ахир, ўнгга буриши керак эди-ку?! Ишхона буёқда эмас...

У, биринчи муюлишдаёқ ортига қайтишни ўйлади, лекин ўша заҳоти бу фикридан воз кечди: майли, с а в қ и т а б и и с и г а эргашиб бораверсин-чи. Қани, қаергача элтаркин.

Даврон тобора кўнгил ғашлиги кучаяётганлигини сизди: демак, тушида кўрганлари — т у ш эмас. Демак, Бухорога борганки, ниманингдир таҳликасида йўлни бу томонга бурди. Ахир, шу тобда йўлни, ихтиёрийми-беихтиёрми — барибир, буёққа буриши бежиз эмасдир.

Қўққис Даврон хотинининг ваҳимали гап-сўзларини эслади: марказдан келган комиссия вакиллари шаҳардаги ҳамма ишхоналарни текшириб юришганмиш!..

Текширса-текширар, деб ўйлади у: бугун ишга кечиккани учун бирор узрли баҳона тўқиб, қутулиб кетар. Аммо изидан ишхонага милициянинг анавинақа қоғози борса, бошига Бердиқулнинг куни тушиши мумкин. Унинг орқасидан ишхонага хат борганида, бечоранинг ишдан урилиб кетишига сал қолди: эллик сўм жарима тўлади; мукофотдан маҳрум бўлди; қора тахтага суратини осиб қўйишди, хуллас — базўр қутулиб қолди.

Даврон, кашандалик хумори тутиб, сигарет тутатаркан, бирдан кўзларига қоронғи бир ҳужрача... темир каравот... кўриниб кетгандек бўлди: ҳозир боргандан кейин, ал б а т т а у е р да г и к а р а в о т о с т и н и к ў р и ш и к е р а к! Кўнглининг бу қадар ғаш тортаётгани бежиз эмас экан. Бухорога боргани-

ям рост, аэропорт ёнидаги такси бекатида милиционернинг қўлига тушганим рост!..

Яна хаёлида равшан гавдаланаётган манзара: сумкасини қўлтиғига қисиб олган ўзини ҳамда бамайлихотир яқинлашиб келаётган новча, қорапаранг бир милиционер йигитни кўриб, Даврон енгилгина сесканиб қўйди.

...ана, қорапаранг йигит маънодор қош қоқиб аттанга-намо бош чайқади:

— Нима бўлди?

— С-салом,— деди Даврон.

— Ичибсиз-ку, тақсир,— деди йигит.— Ким билан мушглашдингиз?

— Ҳеч ким билан.

— Хурмачангизга сиққанча ичсангиз бўлмасмиди?

— Ҳақорат қилманг-да, ака!

— Ҳақорат?!— деди милиционер йигит, сўнг таксига навбатда турган йўловчилар томон ўгирилиб, ўктам овозда сўради: — Кимни хафа қилди бу... зўравон?

Дўппи кийган навқирон йигит:

— У киши ҳеч кимни хафа қилганлари йўқ, аҳо,— деди.— Иложи бўлса, бирор таксида уйларига жўнатиб йиборинг, аҳо.

— Што сиз?! — деди бир аёл, дўппи кийган йигитга олайиб.— Шўтта сарваидливос йўқ. Бутун мамлакат ароқхўрликка қарши курашвотти. Ичиптими — пусть, жазосини тортсин!

— Ҳай-ҳай, синглим! — деди бўйнига ёқабоғич таққан бир киши, илқис аёлга юзланиб. — Яхши эмас. У йигит ичган бўлса ичгандир, лекин тартиббузарлик қилгани йўқ-ку?!

Милиционер йигит одамларнинг гап-сўзларига парво қилмай, қош қоқиб:

— Юринг буёққа, — деди Давронга. — Сиз билан гаплашиб қўйишимиз керак.

Ногоҳ Даврон ҳазрат Навоийнинг бир сатрини элади: чорасизга чорасизлик чорадир... Ва, саркашлик қилса, шармандаи шармисор бўлажаги муқаррарлигини англаб, мунглуғ бир алфозда йигитнинг ортидан эргашди.

Бекатдан кенг йўлгага ўтиб, тўғрига юрдилар.

Атроф-теварак ола-чалпоқ ойдин эди. Йўлка бўйидаги қорайиб кўринаётган хиёбонда эса дарахтлар оҳиста, алланечук ҳасратли шовуллайди. Йигирма қа-

дамларча олдиндаги очик эшикдан ташқарига сарғиш нур тушиб, биқинига кўкимтир бўёқда қўшув аломати чизиб қўйилган темируйлик бир машинани хира ёри-тиб турарди.

Бир маҳал, хиёбонда, бирдан уч-тўрт қарға потир-лаганча қағиллаб, ҳавога кўтарилди.

Даврон хийла беҳуд бўлса ҳам, кўкка синчков назар ташлади: осмон қоронғи, юлдузсиз эди.

Милиционер йигит очик эшик ёнида тўхтаб, эринчоқ-лик билан:

— Кир, — деди сенсираб.

Даврон, гўё ҳаммаси т у ш д а р ў й бераётгандек, мутеларча индамади, паға-паға тамаки тутуни кезаётган чоғроқ хонага кирди.

Хонада уч норғул йигит хандон-хушон гурунгла-шиб ўтирарди.

Йигитларнинг ёши каттароғи, пакана бўйлиси чақ-қон ўрнидан туриб:

— Давай, ҳужжатларингизни чиқаринг, сумкангиз-ни кўрсатинг! — деди Давроннинг саломига алик ол-май. — Нега бунча анграяясиз, сумкангизни стол устига қўйинг!.. Нормат, давай, сен тезроқ бу «меҳ-мон»ни рўйхатдан ўтказ. Биз жўнашимиз керак. Ма-шина шу билан тўлиб қолади. Ҳали биз яна бир ходка қилмоқчимиз. Давай, тез-тез қимирланглар!..

Нормат аталмиш қоқчакак, кўзлари бўртиқ йигит, сигаретни кулдонга эзгилаб ўчираркан, Давронга хўм-райиб қараб:

— Паспортни чўзинг! — деди. — Чўнтагингизда пичоқ-мичоғингиз йўқми?

Даврон қўйнидан паспортини чиқараркан:

— Э, менда пичоқ нима қилсин! — деди. — Раҳм-ларингиз келсин, акалар!..

— Раҳмдиллик учун нон бермайдилар-да, ака, — деди Нормат, паспортни кўздан кечираётиб. — Бизни-ям ўзимизга яраша планимиз бор... Эй, Миродил, бу-нинг чўнтақларини қаранг-чи!

Оёқларини узатган кўйи, ҳамон курсида ялпайиб ўтирган, қуюқ қошлари қайрилма йигит, элан-қаран ўрнидан туриб, Даврон томон яқинлашаркан, совуққи-на илжайганча:

— Одамни қўрқитиб юбордингиз-ку, ока, — де-ди. — Чўнтагингизда бомба, қўйнингизда ўқланган замбарак йўқми ишқилиб?.. Қани-и, энди бир сумкан-гизни бундоқ очинг-чи?.. Ким сизга пичоқ урди?

— Ҳеч ким билан пичоқлашганим йўғ-э! — деди Даврон, тагин негадир мутеёна кулимсираб. — Жуда ҳазилкаш экансиз.

— Ахир, бурнингиз гўшткунда бўпти-ку, ока?!

Даврон аста бурнини сийпалаб, бармоқларида қотган қон юқини кўрди, кейин хаёлчан елка учириб:

— Эҳтимол билиб-билмай, ўзим тирнаворган бўлсам керак, — деди, сўнг рўмолчасини тупуклаб, қаншарини артди...

Даврон эрталаб ювиниб бўлгач, рўмолчасининг бир четида қизғишланиб турган қон юқини кўриб, ногоҳ тешиксиз-туйнуксиз, қоп-қоронғи бир ғорга тушиб қолгандек, бутунлай гангиган эди. Мана, ҳамон ўша алфозда поёнсиз ғор оғзини тентираб қидираётган каби, қаёққадир, — қаёққалигини ўзи ҳам билмай, — бесар кетиб боряпти. Назарида эса, — машинадан уч-тўрт қадам олдинда гўё ўзи ҳаллослаб-ҳансираб югуриб бораётгандек, — ўзини ўзи қувлаб тутолмаётгандек эди.

— ...энди менга руҳсат беринглар, илтимос, уйимга кетай, акалар?

— Нима-а?! — деди Нормат ўқрайиб. — Шошилманг, борасиз.

— Ахир, уйда болаларим кутишяпти.

— Ҳечқиси йўқ, «меҳмонхона» мизда бир кеча тунаб кетасиз.

Даврон беихтиёр бир қадам орқага тисарилиб:

— Қўйинг-э! — деди. — Ичган бўлсам... озгина ичгандирман. Ҳеч ким билан уришганим йўқ, кўчада юмалаб ётганим йўқ.

— Аҳён-аҳёнда ичиб қўядиганларни пойлаб ўтирибмиз бу ерда, ака. Кўчада юмалаб ётадиганлар бизга керак эмас, — деди Нормат. — Эртага келинойимиз бошлаб таъзирингизни беради. Уч-тўрт кун орасида ишхонангизга биздан хат борганидан сўнг, ҳамкасаларингиз олдида ялиниб-ёлвориб тавби-тазарру қиласиз. Хуллас...

Бирдан Давроннинг лаблари асабий пирпираб, кўзлари каттариб кетди, тили калимага айланмади.

— Нормат, давай, ваъзхонликни бас қил, ошна! — дея пакана йигит устма-уст сигарет сўриб, ташқарига чертнаб юборди. — Биз жўнашимиз керак. Миродил, давай, машинанинг эшигини оч!

Даврон негадир яшин ургандек серрайиб турарди. Нормат шитоб ўрнидан туриб:

— Олиб чиқинглар! — деди шерикларига. Ва шу

аснода Давронга паспортни узатаркан, писанда қилди. — Энди сизга гап шу, ака: бундан кейин ичган пайтингизда кўча-кўйда санқиб юрманг!

Боя бу ёққа бошлаб келганидан бери бир чеккада индамай кузатиб ўтирган қорапаранг, новча йигит эса, пичоқсиз сўйган каби Давронга ишшайганча, кескин эшик томон бош буриб:

— Ут! — деди. — Кўп бўзраяверма!..

Даврон аэропорт томонга бурилмай, дабдуруст тўғрига ўтиб кетаётганидан таажжубланиб, ҳушёр тортиди: ахир, буёқдан аэропортга бориш жуда қулай эди-ку?! Хўш, нима учун рулни бурмади ёки хаёл суриб қолдимикан? Балки... Қани, кейинги чорраҳада бурилармикан?

Сийрак туман янглиғ оч кўкиш тутун кезаётган ҳавода ҳануз ёмғир ҳиди анқимоқда эди. Булутлар янаям қуюқлашяпти. Йўл бўйларидаги сершоҳ-сербутоқ дарахтлардан заъфарон барглари ширт-ширт узилиб тушмоқда. Бир-биридан ўзиб елаётган турфа машиналар ортидан баргихазонлар судралиб, ҳавога тўзғийди. Йўлкаларда, бекатларда одамлар тирбанд. Эрталабда ноқ ҳамма қаёққадир бетоқат шошилади.

Бирдан шамол кўтарилди. Баргихазонлар тўзони ҳавода ғужғон ўйнаб, шатирлаб машина ойнасига урилди. Даврон, сурурбахш бир нимадир вужудини чирмаб олаётгандек ҳаяжонланиб, тезликни ошираркан, катта чорраҳада ҳам аэропорт томонга рулни бурмай, тўғри ўтиб бораётганидан ажабланди: қизиқ-ку!.. Назарида, чиндан ҳам яна бир Д а в р о н машина олдига тушиб, қаёққадир йўл бошлаб бораётгандек эди. Демак, «меҳмонхона»да бир кеча тунагани рост! Ҳозироқ бориб, «меҳмонхона» каттаконларини кўриши, ишхонага изидан хат жўнатмасликларига уларни кўндириши керак.

Даврон охиригача чекилган сигаретни дарчадан чертнаб юбораркан, тагин бир карра дилида қайд этди: у ерга боргач, энг аввал к а р а в о т о с т и н и қараш керак. Аммо қаерда у «меҳмонхона», уни қандай топиш мумкин?

Даврон айланма чорраҳада, кимдир қулоғига шивирлаб буюраётгандек, рулни чапга бурди. Бир оздан сўнг, устидан темир йўл ўтган баланд кўприк остидан ўтиб, ҳеч иккиланмай, тўғрига йўл солди. Атроф бийдек дала. Полизлар, ўтлоқлар бир-бирига туташиб кетган. Олисдан кўп қаватли бинолар, шамолда бетиним чайқалаётган дарахтзорлар аллатовур бўзариб кўринади.

Иўлнинг ўнг ёқасидаги полизда уч-тўрт бўз йигит ҳамда ўн чоғли аёл сабзи ковлаб, қопларга соляпти. Чап томондаги бедапояда эса қўйлар, сигирлар, бузоқлар ёйилиб ўтлаб юрибди.

Даврон ғамгин бир хомушлик билан нима учун мени буёқларга олиб келишган экан, деб ўйлади: қайси гуноҳларим учун ахир?!

Ва туйқус унинг хаёлида яна бир дилғаш манзара ёрқин намоён бўлди...

...икки ёни панжара билан тўсилган торгина йўлак. Пастак панжаранинг чап тарафидаги маҳобатли стол ортида ўттиз ёшдаги бир жингаласоч йигит курсида орсланиб ўтирибди.

— ...Бухоро аэропорти ресторанида ичганингизни бўйингизга оласизми ахир?! — деди жингаласоч йигит, темир ручкани столга уриб. — Енингизда бир дўстингиз ҳам бўлган, лекин у ичмаган. Тўғрими?

Беихтиёр Даврон анграйиб қолди: э тавба! Булар... Қойил-э!

— Ҳеч кимни ранжитганим йўқ-ку?!

— Тўғри, ҳеч кимни ранжитганингиз йўқ, ҳеч кимдан таёқ ҳам емагансиз, — деди жингаласоч йигит, бош ирғаб. — Ресторандан чиққанингиздан кейин, ариқчадан ҳатлаётганингизда, акас дарахтининг игнаси бурнингиз устини тилиб юборган. Тўғрими?

Буни ҳатто Давроннинг ўзи ҳам аниқ билмас эди, енгилгина энтикиб:

— Хайрият-э! — деди. — Мабодо сиз фолбин эмасмисиз?

Жингаласоч йигит, олдида қалашиб ётган қоғозларга ишора қилиб:

— Бизда ҳамиша ким, қачон, ким билан, қаерда деган саволларга осон ва бехато жавоб топишнинг имкони бор, — деди. — Огоҳлантириб қўйай: агар қайсарлик қилсангиз ёки жанжал кўтарсангиз — эрталаб ўн беш суткаликка жўнаттираман!

Даврон дабдурустан таҳликага тушган кўйи яна эланиб:

— Илтимос, жавоб бера қолинг? — деди. — Мана, ўзингиз айтяпсиз-ку, ҳеч кимни хафа қилганим йўқ. Атиги озгина ичганман, холос.

— Ичмаслик керак эди.

— Ичмасдими-ку, баъзи гаплардан юрагим сиқилиб кетган эди-да!

— Бепарво бўлинг.

Даврон истехзоли кулиб:

— Тентакка ўхшаб-а?! — деди.

— Маҳмаданалик қилманг! — деб, жингаласоч йигит ирғиб ўрнидан турди. — Дарров ҳужжатларингизни, сигаретангизни, пулларингизни сумкангизга солинг-да, анави панжара ортидаги саккизинчи илмакка осиб қўйинг! Бўлинг, бошқалар навбат кутиб қолди.

Даврон ночор-ноилож нарсаларини сумкага жойларкан, яширинча сигаретдан бир дона киссасига солди. Кейин, нохуш тўнғиллаган кўйи, панжаранинг ўнг томонидаги майдончага ўтиб, деворга тақаб қўйилган илгичдаги саккизинчи илмакка сумкасини осди.

Жингаласоч йигит синчков тикилиб турарди:

— Миродил, саккизинчига обор уни! — деб буюрди шеригизга. — Вақт кетяпти. Имилламанглар!..

Нимёруғ даҳлизга ўтиб, ўн беш қадамча юрганларидан сўнг, Миродил биринчи очиқ эшик ёнида тўхтаб:

— Кириг, ока, — деди. — Энди эрталабгача шўтга маза қилиб ётасиз.

Даврон ноумид мунграйиб, тубсиз лаҳаддек қорайиб кўринаётган хонага киргани ҳамоно, ортидан оғир эшик тарақлаб ёпилди. Бирдан ҳаммаёқ қоп-қоронғи бўлиб қолди. Хиёлдан сўнг, хона ичи секин ёриша бошлади: кунчиқар тарафдаги девор юқорисига ўрнатилган панжарали тўйнуқдан хира ой нури тушиб турар, эшик тепасида эса қалин симтўр билан ўралган нашватидеккина бир электрчироқ ҳасратвор бўзариб, сўнаётган шамдек липилламоқда эди.

Торгина хонанинг ҳар иккала томонига биттадан темир каравот қўйилган. Уртада энсиз йўлак. Каравотлар устидаги ҳурпайтирилган ёстиқлару оҳори чойшаблар нечундир жароҳат боғланган докадек кўзга совуқ кўринади. Димоққа эса рутубат аралаш аллақандай ёқимсиз бир ҳид уриларди.

Даврон дилтанглик билан бир неча бор уёқдан-буёққа юрди. Сўнг ўртада серрайиб, боя яшириб қолган сигаретини лабига қистирди, чўнтаklarини тимирскилаб, гугурт йўқлигини билгач, беҳуд алфоз каравотга чўнқайиб ўтирди. Болалари уйда бетоқат кутишаётганлигини ўйлаб, баттар юраги сиқилди. Боз устига, бениҳоя чеккиси келаётган эди, шартта сигаретни икки бўлиб, бир бўлагини асабий чайнай бошлади. Орадан ҳаял ўтмай, кўнгли айниётганлигини сезди, лекин негадир хумори ҳеч босилмаётган эди... Секин энгашиб, пойабзалини ечди-да, муздек тўшакка чў-

зилди. Шу аснода бирдан қайт қилгиси келиб, пешонасига совуқ тер кўпчиди, беҳол девор томон ўгирилиб, тахир тамакини тупурди. Ва, туйқус еру осмон чархпалакдек айланаркан, кўзи тиниб, хона бўйлаб гўё ёрқанотдек беором-беқўним учганча, бот-бот хира ой нури тушиб турган панжарали туйнукка ўзини ураверди.

Даврон машинани хаёлчан елдириб бораркан, демак — саккизинчи хонанинг ўнг томонидаги каравот остини қараш керак, деб кўнглидан кечирди: аммо, «меҳмонхона»ни қандай топса бўларкин-а?..

* * *

Даврон рулни икки ёнида қоратоллар ўсган тор кўчага бурди, бир оздан сўнг, шарқираб оқаётган ариқча кўпригидан ўтиб, ланг очиқ темир дарвозадан ҳайҳотдек ҳовлига кирди. Кирди-ю... ён-верида кўраётганларига ишониб-ишонолмай, машинани тўхтатаркан, анграйиб қолди: рўпарасида йўл-йўл матодан иштон-кўйлак кийган уч... маймун ҳаммаёғи шалаббо бўлиб, қизил «Жигули»ни ювар; сал нарида эғнидаги кулранг кўйлагининг энглари шимариглиқ, бош яланг, қўлида узун қамчи тутган бир йигит уларни кузатиб турар; кенг-мўл супага туташиб кетган танобий боғда тагин йўл-йўл иштон-кўйлакли бешта... маймун қувраган қовун палакларини қўпориб, ер ағдариб юрар; боғ ўртасидаги курсида оёқларини чалиштириб ўтирган ғўлабирдек йигит, қамчи дастасини этиги қўнжигга тарсиллатиб урган кўйи, сигарета чекмоқда эди.

Даврон қачонлардир тушига йўл-йўд матодан иштон-кўйлак кийган, абгору афтодаҳол маймунлар кирганлигини эслади, лекин қачонлигини аниқ эслаёлмай, хомуш тортиб, машина моторини ўчирди, пастга тушиб, эшикни ёпди.

Худди шу пайтда қизил «Жигули»нинг орқа ойнасини артаётган барзангидек маймун шерикларига Давронни кўрсатиб:

— Чу-чий! — деди. — Анавини қаранглар!

Узун қўлларида резин шланг тутган маймун эса иршайиб:

— Хў-хў — ҳозир боплаймиз! — дея дабдурустдан Давронни нишонга олди. — Ий-я!..

Даврон шовуллаб отилаётган сувга аранг чап бериб, супа этагидаги бинонинг чоғроқ пешайвонига қочди.

Айни шу чоғда ҳандалакдан каттароқ бир палакмурда қовун тўп этиб оёғи остига тушиб ёрилди.

Енглари шимариглиқ йигит бирдан қамчинни асфальтга қарсиллатиб урди.

Маймунлар аянчли титраб-қақшаган кўйи, яна ёп-пасига ишга киришдилар.

Даврон ҳайрат ичра бирпас уларга тикилиб турди, сўнг аллатовур кулимсираганча, ортига бурилиб, қия очиқ эшикдан ичкари кирди. Ва беихтиёр панжара ортидаги рақамлаштирилган илмакларга сергак нигоҳ ташлади: ҳаммаси таниш... танишдек эди. Чап томондаги столда эса турқи таровати чучмал бир йигит хат ёзиб ўтирарди.

— Салом, — деди Даврон.

— Салом, — деди йигит.

— Кечирасиз, бу ер «Ҳушёрхона» эмасмиди? — деб сўради Даврон.

— Ҳа, бир пайтлар «Ҳушёрхона» бўлган эди, — деди йигит бош ирғаб. — Ҳозир «Маймунхона»га айлантирилган.

Дафъатан Даврон бир зум гангиб қолди, сўнг:

— Кечирасиз, каттаконларингиз борми? — деди.

— Бор, — деди йигит, даҳлиз томон ишора қилиб. — Унгдан биринчи эшикка кирасиз.

— Раҳмат...

Даврон даҳлизга ўтиб, бир муддат каттаконнинг эшиги ёнида тараддудланиб тўхтади, сўнг чаққон олдинга қараб юрди. Чапдаги биринчи очиқ эшик сари яқинлашаётиб, пештоқидаги рақамга разм соларкан, юраги гурсиллаб ура кетди: 8!.. Шартта нимёруғ хонага кирди, димоғида рутубат аралаш қандайдир ёқимсиз бир ҳидни туйган кўйи, тиз чўкиб, чап томондаги каравот остини пайпаслади, девор тагида қотган кепакдек нимадир бармоқларига теггани ҳамоно, таҳликага тушиб, бетоқат даҳлизга чиқаркан, бармоқларига қаради: ана, чайналган тамаки... Ҳўш, энди нима қилади?..

Даврон гангиган, гарангсиган алфозда рўмолчасини чиқариб бармоқларини артганча, секин бориб каттаконнинг залварли эшигини очди. Муҳташам хона тўридаги юмшоқ чарм курсида отюз, қиррабурун, буғдойранг, қошлари ўжар қайрилган, ўттиз ёшлардаги бир йигит телефон орқали ким биландир гаплашмоқда эди.

— Кечирасиз, — деб, Даврон ортига қайтмоқчи бўлди.

Аммо йигит хушҳол жилмайиб, Давронга самимият

билан бош ирғади: марҳамат, кириб ўтира тулинг.

Даврон аста эшикни ёпиб, кўрсатилган курсига омонатгина ўтирди. Кейин, кўнглида беқарор бир ваҳм аралаш алланечук хижолат ҳиссини туйганча, стол устидаги газетани ёнига тортди-да, сатрларга паришон кўз югуртира бошлади.

— ...Ҳа, ҳозир бизда ўнтакаси бор. Ҳали кечгача яна тутиб келишлари мумкин. Агар ўзингизникини таниёлсангиз, хизмат ҳақини тўлаб, олиб кетаверасиз... Ҳа, кечки еттигача... Бўпти, кутамиз!.. — Йигит телефон дастагини жойига қўяркан, шодон ўрнидан туриб: — Э, Даврон ака! — дея столни айланиб ўтиб, қўл сиқишиб сўрашди. — Қайфиятингиз яхшими? Ўйнаб-кулиб юрибсиз?..

Даврон жудаям танишдек кўринаётган бу йигитни қачон, қаерда кўрганлигини эслаёлмай, хижолатли кулимсираб:

— Шукр, раҳмат, — деди. — Мана, биз ҳам келдик.

— Нима, сиз ҳам маймун боқасизми, Даврон ака? — деди йигит ажабланиб.

Даврон, ҳамон бу йигитни қаерда кўрганлигини эшлашга уринаркан, бош чайқади:

— Йўқ, маймун боқмаймиз, — дея тагин шикаста кулимсиради. — Сизга нима десам экан... Бу ер ҳалигидақа «меҳмонхона» эди-ку, а?

— Тўғри, бир пайтлар шунақа эди, лекин ароқхўрликка қарши оммавий кураш бошланиб кетгандан кейин, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, умуман бизга «меҳмон» тушмай қўйди, — деди йигит. — Ҳозир биз ҳайвонот боғларидан, хонадонлардан кўчага қочиб чиқаётган маймунларни тутяпмиз. Ҳовлида кўрган бўлсангиз керак... То эгалари олиб кетгунига довор, биз уларни парваришлаб турамиз.

Даврон ҳайратангиз кифт учуриб:

— Қизиқ! — деди. — Яқиндагина мени буёққа олиб келишди-ку?!

Йигит кулиб:

— Хаёлингиздадир-э, Даврон ака! — деди, тагин жойига ўтаркан, қалин муқовали дафтарни олдиға тортиб, бирин-бирин рўйхатни кўздан кечириб бошлади. — Мана, кейинги олти ой ичида биттаям одам қайд қилинмаган. Бу рўйхатнинг ҳаммаси маймунларга, уларнинг эгаларига тегишли. — Йигит дафтарни нари суриб, саволчан тикилди. — Сиз... янглишаётган бўлсангиз керак, Даврон ака.

Даврон ҳасрат оҳангида:

— Ўзингиздан қолар гап йўқ, дўстим, — деди қизариб. — Мен куни кеча ёки ўтган куни Бухорога бориб келгандекман...

Беихтиёр кўзлари каттариб, йигит тек қотди.

— ...Бухоро аэропорти ресторанида бир дўстим билан ичгандекман; Тошкент аэропортига келиб қўнганимиздан сўнг, такси бекатида одамларингиз мени тутиб, буёққа олиб келишгандек... Жуда ваҳимадаман. Сизга тўғриси айтсам, агар чиндан ҳам «меҳмонхона» нгизда тунаб кетганим рост бўлса, ишхонамга хат жўнатиб қўймасликларингизни илтимос қилиш мақсадида келган эдим... Биласиз, ҳозир замон нозиқ, кўряписиз-ку, салла сўралганда, калланиям қўшиб тутқазяймиз.

Бир оз жимликдан сўнг, йигит дардкашлик билан:

— Бу яқин-орада Бухорога борган-бормаганлигингизни билмайман, — деди. — Лекин ҳеч қачон сизни буёққа олиб келмаганларига кафиллик бераман, Даврон ака. Ишонаверинг!.. Сиз, аслида йўғ-у, лекин рўй бериши мумкин аллақандай ваҳимали можароларни ўйлайвериб, жуда чарчаган бўлишингиз керак ёки шунақа туш кўргандирсиз.

Даврон сергак тортиб:

— Туш дейсизми? — деди.

— Ҳа, — деди йигит. Эҳтимол келажакда рўй берадиган можаролар олдиндан тушингизга киргандир.

— Одамнинг юрагига ғулғула солманг-э, дўстим!..

— Нега ажабланасиз? — Нимадир нашъа қилаётгандек, йигит кулиб ўрнидан турди. — Ҳар хил мўъжизалар асрида яшаётганимизни унутманг-да!..

Даврон хиёл енгил тортганлигини ҳис этган кўйи, йигитга эргашиб, даҳлизга чиқди. Тағин чап қанотдаги очиқ эшикнинг сирли тарзда бўзрайиб кўринаётган рақамига нигоҳи тушиб, боя бармоқларига илашган тамаки юқи ёдига тушаркан:

— Сизга бир гапни айтиш ёдимдан чиқибди, — деди, оҳиста йигитнинг тирсагидан тутиб. — Мен анави очиқ хонанинг чап томонидаги қаравотда ётганман. Ўшанда сигарет тамакисини чайнаб тупурганим аниқ ёдимда. Ҳали сизнинг ёнингизга киришдан аввал қаравот остини қараган эдим.

Йигит аллатовур жилмайиб:

— Нима, тамаки юқини кўрдингизми? — деб сўради.

— Кўрдим-да!

— Сиз кўрган нарса тамаки эмас, чайнаб ташланган барг бўлиши керак, — деди йигит, ташқарига йўл бошлаб. — Маймунлар сайр чоғида ҳовлидаги ҳар хил ўтлардан, барглardan яширинча юлиб киришади, кейин шўхлик қилиб, бир-бирларига чайнаб отишади.

Даврон хаёлчан бош ирғади: кимга ишониш керак — мавжуд далилларгами ёки манави хушфёъл йигитнинг гапларигами — билолмасди.

Пастак панжара ортида ўтирган навбатчи йигит, каттақонини кўриши билан ирғиб ўрнидан турди.

Даврон тагин рақамлаштирилган илмакларга ўйчан нигоҳ ташлаб, пешайвонга чиқди.

Ҳамон маймунлар «Жигули»ни ювмоқда эдилар.

Барзангидек маймун Давронни кўрган заҳоти қўлидаги ҳўл докани ўйнатиб:

— Ҳў-ў! — деди шерикларига. — Ча-чий!..

Енглари шимарифлиқ йигит яна қамчинни устмауст қарсиллатиб асфальтга урди.

Шу пайтда биқинига кўкимтир бўёқда қўшув аломати чизилган темир уйли машина ҳовлига кириб, пешайвон рўпарасида тўхтади. Ундан қорапаранг, пақана бўйли шофер йигит тушди. У негадир Давронга жудаям танишдек туюлди.

— Яна учтасини тутиб келдик, хўжайин, — деди шофер йигит, каттақон қаршисида ғоз туриб. — Биттасини вокзалдан ушладик, совуқ томонларнинг маймунига ўхшаяпти, устидаги юнг пўстини йиртилиб кетган.

— Дарров обкиринглар, — деди каттақон. — Қизлар ҳаммомда яхшилаб чўмилтиришсин, кийинтиришсин!

— Хўп бўлади, хўжайин! — Шофер йигит чаққон машинанинг орқа томонига ўтаркан, шанғиллаб хитоб қилди. — Эй, Миродил, нега қараб турибсан?! Давай, эшикни оч!..

Бирдан Давроннинг юраги шув этиб кетди: шу аснода дилғаш манзаралар яна кўз ўнгида намоён бўлаётгандек туюлди. Ва, тезроқ жўнаб қолмаса, гўё ақлдан озадигандек, ботинан бетоқатланиб:

— Бўпти, менга рухсат, дўстим, — деб, каттақонга қўл узатди. — Сизни анча ташвишга қўйдим-да!..

— Ҳечқиси йўқ, Даврон ака, — деди каттақон, хушҳол қўл сиқиб. — Самандарга мендан салом айтинг.

Ана шунда Даврон рўпарасидаги хушфёъл, камтарин, амалдор йигит билан қачон, қаерда танишганлигини аниқ эслаб, дув қизарди: ахир, Саиджон-ку бу —

Самандарнинг ошнаси. Ўтган шанба Самандарларни-кида улфат-базм чоғида танишган эдилар. Нега... нима учун бу қадар эсари бўлиб боряпти-а?!

— Албатта саломингизни айтаман, Саиджон! — деди Даврон, қўлини кўксига босиб. — Самандар билан ўтинглар, бир яйраб гурунглашайлик, Саиджон?

— Бўпти, ўтармиз, Даврон ака, — деди Саиджон хўшлашиб. — Хайр.

— Кўришгунча!..

Бир зумда ҳайхотдек ҳовлини қувнаб ирғишлаётган маймунларнинг шодон қий-чуви тутиб кетган эди.

Негадир Даврон жониворлар тарафга қарамай, орқасидан ёв қуваётгандек, чаққон машинасига ўтириб, моторни ишлатди-ю, тагин бир бор Саиджонга хайр маъносида бош ирғаб, машинани орқага юрғизганча, ланг очик дарвозадан кўчага чиқди-да, шитоб тезликни кўшиб, катта йўлга тушиб олди. Сўнг, асабий ғудраниб сўкинаркан, ўриндиққа бамайлихотир суяниб, аста пешонасини сийпалади: агар ҳеч қачон бу ерда тунамаган бўлса... қандай адашмасдан топиб келди?.. Бухро сафари... Аркдаги саргардонлик... Такси бекатидаги можаро... Кейин... Қизиқ, наҳотки шуларнинг ҳаммаси т у ш бўлса-я?!

Аллақачон шаҳарча ҳам, унинг шовуллаган дарахтзорлари ҳам ортда қолиб кетган эди.

Ногоҳ, момақалди роқ гумбурлади.

Даврон беқарор хаёллар қуршовида далани кесиб ўтган катта йўлдан машинасини ғизиллатиб борарди, осмонга хомуш назар ташлаб, ҳали-замон ёмғир шаррос қуяжагини тахмин қилди. Кейин, қулоқлари остида Саиджоннинг гаплари оҳиста эшитилаётгандек туюлиб, оташин энтиккан кўйи, бош чайқади: бу қанақаси ахир, ҳеч ақл бовар қилмайди-ёв! Еки чиндан ҳам келажакда рўй берадиган воқеалар тушида аён бўлганмикан-а?.. Э, бунақада одамнинг юраги ёрилиб кетади-ку!

Даврон узоқдан йўл бўйида тизилиб турган машиналарни кўриб, тезликни сусайтирди.

Йўлдан пастда — полиз чеккасида бир талай одам уймалашиб, ниманидир ҳаяжон билан кузатмоқда эди.

Бейхтиёр Давроннинг хаёлидан, бирор машина афдарилган бўлса керак, деган фикр кечди. Аммо устига челақдек радиокарнай ҳамда аллақандай хартум ўрнатилиб, ойналари қора парда билан тўсиб қўйилган узун бир автобусни одамлар қуршовида кўргач, таққа ма-

шинани тўхтатиб, пастга тушди. Одамлар томон яқинлашаётиб, аллақандай бир кинони суратга олишаётганлигини билди-ю, ғудраниб тўхтади, ортига бурилаётганида, карнайдан дўриллаган товуш таралди:

— Внимание! — Бўйнига камера осган, серсоқол, ўрта ёшлардаги бир киши автобусга ўрнатилган хартумда ларзонланиб, ҳавога кўтарилди. — Всем! Всем!.. Снимаем. Дубл 18!..

Дўриллаган товуш сўнар-сўнмас, картошка полизга туташ жарликдан аскарча кўйлак-шими титилиб кетган, соч-соқоли ўсган, бош яланг, оёқ яланг бир... м а ҳ б у с жонҳоври қочиб чиқди. Унинг оёқларидаги, қўлларидаги, юзларидаги жароҳатларидан қон оқмоқда эди. У ҳалослаб-ҳансираганча қочиб бораётиб, думалаб тушар, тагин бетоқат туриб югурар, ён-верига аянчли аланглаб, яширинмоқ учун пана жой излар эди.

Хиёл фурсат ўтар-ўтмас, яна жарликнинг ҳар ер ҳар еридан бирин-бирин бешта искович ит билан беш «немис аскар» отилиб чиқди. Итлар тинмай акиллар, бўйнидаги ипни узгудек шиддат билан олға талпинар, елкасига автомат осиб олган «немис аскарлари» эса, бир-бирларига нималардир дея хахолаб кулар эдилар.

Уларга ўйчан тикиларкан, туйқус Давроннинг хаёлида ғаройиб бир манзара нурланди: ...нимдошгина кўрпа остида — ўзи, ёнида хотини — кулала бўлиб ётибди. Атрофда тишлари иршайган, йўлбарссифат итлар!.. Камарига тўппонча таққан беш-тўрт немис сипоҳиси бир-бирига аллатовур ғолибона қараб, мамнун хахолаб кулади... Ун беш қадамча наридаги жарлик бўйида эса йўл-йўл матодан юпун кўйлак-иштон кийган, м а й м у н б а ш а р а маҳбуслар!..

Даврон негадир тажанглик билан тўнғиллаб, қўл силтади. Изига қайтди. Уриндиққа ўтириб, машинани юрғизаркан, чирсиллаб ойнага урилаётган катта-катта ёмғир томчиларига хомуш нигоҳ ташлаб, тобора тезликни оширган кўйи, бугун ишга кечикканлиги учун бирор узрли баҳона топиш кераклигини кўнглидан кечирди: хўш, энди ишхонадаги ясовулларга нима дейди — маймунхонага борган эдим, дейдими?.. Аммо ким ишонади бу гапга?!

Бирдан яна еру кўкни ларзага солиб момақалди-роқ гумбурлади. Ва шу баробари шаррос ёмғир қуя бошлади.

АКСУ САДО

Яна тунбўйи Акбар Мансурович босинниқиб чиқди. Эрталаб жуда кеч, ланжу лоҳас уйғонди. Паришон нонушта қиларкан, — ёпирай!.. — ниҳоят, бугун бир нимадир муқаррар рўй берадигандек туюлаверди-ю, ёлғиз қолиш хаёли беадад бир истакка дўнаётганини ҳис этди: ҳар қалай, хотиржам танҳоликда бирор маъқул хулосага келиш осон кечар ахир!..

Чошгоҳга яқин эса, хотини ойисиникига бормоқчи эканлигини билдирганида, пинҳона суюнди, ҳатто қизчасини кийинтириб сочпогунини танғиб қўйди. Қузатиб қоларкан, эрта бозор куни тушгача ўйнаб-яйраб келишлари мумкинлигини айтиб, йўлакка чиқмай, эшикни қулфлади. Ортига қайтаётиб, нечундир махфий қўнғироқ мурватини бураб қўйгач, лаҳза сайин кўнглини чулғаетган хавотир туйғуси нашъа қилаётгандек кинояли кулимсираб, йўқ, Акбар Мансурович, жон эгасининг минг пойлагани, қасоскорнинг бир пойлагани, деб ўйлади: қайтар дунё бу, азизим!..

Ногоҳ парда силкинди.

Илдам бориб, ётоқхонага қаради: йўқ... Деразалар берк. Қизиқ, нега парда силкиндийкин? Е кўзига кўриндимикан-а?

Хаёлчан алфоз ётоқхонадан ишхонага ўтди. Юмшоқ курсига чўкиб, суянчиққа хомуш ясланди. Бир-бир газеталарни кўздан кечирмоқчи бўлди, лекин шу тобда алланиманинг қўшни хонада қитирлаётгани эшитилди. Оғир ўрнидан туриб, даҳлизга чиқди. Бу орада қитирлаётган товуш тинди. Барибир, кўнглида аллатовур бир ғашлик билан қизчасининг хонасига мўралади. Кейин, меҳмонхонага ўтди: арабий гиламлар, румин сервантидаги чех чинчилари, амриқо биллурлари... — ҳаммаси жой-жойида. Емакхонага кирди, ундан кунгай бетдаги кенг-мўл пешайвонга чиқди: жимжитлик!.. Бироқ негадир баттар таажжубланди: деразалар гумгурс ёпиқ, панжаралар мустаҳкам, ҳамма нарса ўз

жойида, бирор-бир ўзгариш кўзга чалинмайди — аммо, қизик, хоналар бўйлаб нимадир... кимдир шарпа янглиғ кезиб юргандек!

Дераза ойнасига пешонасини босиб, кўчага кўз югуртирди: ҳув ана, қизчаси чопқиллаб кетиб боряпти.

Эпирай, қизчасини охирги маротаба кўриб қолаётгандек бирдан юраги шув этиб кетди. Ва шу баробарида бири-биридан машъумроқ мишмишлар ёдига тушди: *Абдужалил эрталаб қизалоғини боғчада қолдирган экан, намозгар жасадини кўтариб қайтибди!.. Шермат хотинию болаларини олиб ота-онасини кўргани қишлоққа жўнаган экан, шошилинич ортидан қўнғироқ қилиб чақиршибди, саросар етиб келса, аллакимлар бечора қайнанани чавақлаб кетишганмиш!.. Мирзараҳимнинг бўй етган султондек ўғлини уйида осиб қўйишганмиш!..*

Хаёлида намоён бўлаётган даҳшатли манзаралар силсиласидан беихтиёр сесканиб, тагин пешонасини дераза ойнасига тақади: қизчаси, баайни гулдан-гулга қўнаётган капалакдек, шодон ирғишлаб кетяпти. Ана, муюлишда кўздан... ғойиб бўлди.

Акбар Мансурович кўкси узра қўлларини қовуштираркан, шуурида чарх ура бошлаган бир-биридан ўжарроқ саволларга жавоб тополмай, тек қотди: нега... нима учун ахир?!. Она сутининг ҳиди оғзида бурқираб турган гўдакнинг гуноҳи не эди? Тўридан гўри яқинроқлиги аён бўлиб, охирати ғамида юрган муштипар кампир кимга ёмонлик қилган эди? Ёки дунёни беғубор кўриш ишқида ёниб яшаётган султондек бир йигитчанинг гуноҳи нею айби не эди ахир?!. Унинг айбу гуноҳи ҳақиқатпараст Мирзараҳимнинг ўғли бўлганидами? Ёхуд ҳали очилмаган гулгунчадек бир қизалоқнинг айби, адолатпарвару муросасиз Абдужалилнинг фарзанди эканлигидами?.. Агар шунинг учунгина бўлса, д а ҳ ш а т! Дунёнинг соб бўлгани шу. Барибир... нима учунлигидан қатъий назар, бола — б о л а -я! Боладек меҳру шафқатга муштоқ, беозор, муштипар к а м п и р н и -я! Жоҳиллар... жаллодлар!..

Дарғазаб ғудранаркан, секин ортига бурилди. Чўмилиш фикри хаёлидан кечди: иссиқ сувда ётиб, бебақо дунёнинг бемаъни ишлари ҳақида ўй суради. Ўйлайверади... Лекин сал сўнгроқ мириқиб чўмилишни маъқул билиб, хонаки ҳаммом ёнида тўхтамай, яна

ишхонасига кирди. Ҳамон ёду хоотири ўжар саволлар жавоби ила банд, шу боисми ёки ҳануз хоналар бўйлаб нимадир... кимдир шарпа янглиғ изғиётгандек туюлаётгани учунми, кўкси бетиним тирналаётгандек эди. Чуқур хўрсиниб, йўлбарс териси тўшалган юмшоқ курсига чўкди. Стол устида қалашиб ётган газеталардан бирини олди. Иштиёқсиз варақлади. Учинчи бетдаги «Перестройка — революция века» сарлавҳали каттакон мақолага нигоҳи тушиб, хушлар-хушламас ўқий бошлади: «Да, всякая революция требует свои жертва...»

Тамом!.. Шафқатсиз ҳукм янглиғ ушбу жумладан сўнг, беихтиёр фикри чалғиб, ҳарфлар айқашди-ю, яна хаёли бегуноҳ, беайб кетган марҳумларга оғди. Кейин, кимлардир билиб-билмай «Ғалваком» деб кесатаётган, тарафдорлар эса «Биродарлик» деб атаётган, лекин негадир ҳали-ҳануз турли тўсиқларга учраб, тан олинмай келаётган норасмий ташкилот теварагида гоҳ сусайиб, гоҳ зўрайиб, давом этаётган можаролар бирин-бирин ёдига тушаверди... Ҳа, жуда яхши билади: Абдужалил ҳам, Шермат ҳам, албатта Мирзараҳим ҳам ташкилот тарафдорларидан. Уларнинг бошига тушган мусибатда эҳтимол ғоявий муҳолифларнинг заррача ҳам иштироки йўқдир. Э, ғоявий муҳолифлар эмиш! Қанақа ғоявий муҳолиф?! Бу ҳақда гап бўлиши мумкин ҳам эмас. Балки ғ а л а м и с л а р дейилса тўғри бўлар... Аммо келиб-келиб уларнинг бошига мусибат ёприлгани қизиқ. Шахсий душманнинг ишимикан-ё? Аҳли илм орасида бунчалар қонсираган душман нима қилсин. Йўқ, бу ерда ақл бовар этолмайдиган қандайдир бир сир бор. Агар чиндан ҳам юқоридаги мубҳам тахмин ҳақиқатга яқинроқ бўлса, у ҳолда... афсуски, уларнинг бошига ёғилган ғуссаю кулфатда озми-кўпми ў з и н и г ҳам ҳиссаси йўқ эмас. Бор... бор!

Акбар Мансурович оғир энтикиб, тўғри, бевосита эмас, деб ўйлади: билвосита... Барибир-да! Ўт тушсин демократиясига! Куйиб кул бўлсин ошкоралиги! Агар демократияю ошкоралик билан боғлиқ ғалвалар юзага қалқиб чиқмаганда, ҳаёт эски ўзанида оқаверар, эҳтимолки амал поғоналаридан осонгина кўтарилар, бинобарин, турли кирдикорларга қўл урмас ҳамда бу қадар таҳликада қолмас эди. Бу не уқубатки, энди лаҳза сайин ногоҳоний бир шўришни кутган каби юрак ҳовучлаб яшамоқдан ўзга чораси йўқ.

Қўққис телефон чириллаб, қизил чироғи липиллай бошлади.

Шартта тугмачани босиб, ҳаяжон билан овознинг эшитилишини кутди: ким... ким бўлиши мумкин?

Телефонда аввал кимнингдир чўзиқ хўрсингани, хиёл ўтиб аллатовур фитнакорона хуштак чалгани эшитилди. Бир оздан сўнг, лип этиб яшил чироқ ёнди.

Акбар Мансурович тагин тугмачани босиб, яшил чироқни ўчираркан, кимдир пойлаяпти, деб кўнглидан кечирди: ҳойнаҳой биродарларидан бирови бўлса керак. Балки... хаёлпарастдир. Агар жиддий киришса, Хаёлпараст... аямайди. Хаёлпараст ҳаммасидан хабардор. Лекин у жоҳиллик қилолармикан-а? Қилмай-чи!.. Ҳисобли дунё бу.

Беихтиёр Акбар Мансуровичнинг кўз ўнгида Хаёлпарастнинг тошдан йўнилгандек бўртиқ юзлари, дўнг пешонаси, чағир кўзлари яққол намоён бўлди. Ва айна кезде кимдир кифтига совуқ кафтини қўйгандек туюлиб, манглайдан тер чиқиб кетди. Секин ёнига ўгирилиб қаради: йўқ... ҳеч ким йўқ. Жимжитлик... Уф тортиб, кўксини ғижимларкан, аттангамо бош чайқади: вақтийи замонида диёнатфурушлар қўлида қурол бўлмаслик керак эди, азизим. Ана энди қилмишларинг жабрини тортиб, пушаймон ўтида ўртанаверасан. Ҳокимаи мутлақлик ишқида чапарастасига тиш-тирноғи билан курашиб, охир-оқибат шармандаи шармисор бўлиб кетган Туркон Хотун¹нинг хоҳишига кўра қилган ўша кирдикорларинг хиёнат эканлигини билардинг. Қўй, бет бурма, билар эдинг!.. Даставвал Отахон меъморнинг Машваратхона лойиҳаси ҳаёт юзини кўролмай, қоғоздалигича қолиб кетиши учун бор-йўқ салоҳиятингни ишга солдинг. Ушанда бу бадкирдорлигингдан хабар топган Хаёлпараст ғазабнок ҳузуригга кириб, овози гулдираб таъна қилган эди: ғирт калтабин экансан-ку, ошна! Бу нима қилганинг ахир?! Бетавфиқларнинг қутқусига учиб, ўшандай ажойиб Машваратхона лойиҳасини йўққа чиқаргани уялмадингми?.. Сен тамомила ерпарчин бўлганингни пинҳона тан олсангда, сиртингга сув юқтирмаётгандек аянчли кулимсираб, ночор ўзингни ҳимоя қилмоқчи бўлдинг — айтаётган гапларинг нақадар ҳавоилигидан, боз устига, улар аллакимларнингдир чайнаб ташлаган жумлалари

¹ Туркон Хотун — Султон Маҳмуд Хоразмшоҳнинг онаси — беихтиёр равишда Хоразмшоҳлар давлатининг кунпаякун бўлишида ҳисса қўшган аёл.

эканлигидан янаям қизариб-бўзардинг: биласанми, азизим, Машваратхона қурилишига салкам фалон миллион сўм сарфланиши керак эди. Бундоқ ўзинг ўйлаб кўр ахир, азизим, шунча пулга ўндан ортиқ тураржой биолари қуриб, уйсиз бечораларни бошпаналик қилган яхши эмасми?.. Хаёлпараст аччиқ кулиб, Туркон Хотуннинг гапларини тўтидек сайрама менга, ошна, деган эди: билмадим, мабодо эрта бир кун у заифа тойиб кетса, ўлганни тепган деганларидек, устидан шалтоқ ағдарсанг ҳам керак. Беш йил бирга ўқиб, мен сени билолмаган эканман. Афсус!.. Сен эсанг элангандек қўлингни кўксингга босиб, майли, ўзинг айт-чи, азизим, шу дабдабали Машваратхона ҳозир бизга жуда зарурми ёки?.. Гапинг чала қолди. Хаёлпараст кескин қўл силтаб, э, йиғиштир сафсатаггни, деди. Сўнг, сен сотқин экансан, мен сенинг азизинг эмасман, деб чиқиб кетган эди. Уша можародан хийла кейинроқ эса, яна Туркон Хотуннинг бир имоси билан ҳамқишлоғинг Даврон Далилнинг «Қуёш қорайган кун» пьесаси мангалайига, реакция асар бу, деган мухри лаънатни бошлаб босишга бош қўшдингу саҳнадан олдириб ташлатдинг. Бу ноҳақликка Даврон Далил чидаёлмади. Жуда алам қилган экан, муҳокамадан кейин, жазаваси қўзидими, бирдан бармоғини башарангга бигиздек қадаб, Акбар Мансур муттаҳам, деганларида ишонмаган эдим, деди. Чиндан ҳам Акбар Мансур муттаҳам экан, биродарлар. Мең художўй эмасман. Лекин Худога солдим: муттаҳамнинг жазосини ўзи берсин!.. Сен миқ этолмадинг. Одатингча, гўё сиртингга сув юқтирмаётгандек, гўё ноҳақ тухматга қолаётгандек, аянчли кулимсираб қўйдинг. Аммо аслида оламнинг ағдартўнтар бўлишини тилаган эдинг. Начора!.. Кейинчалик ҳам Даврон Далилга лом-мим деёлмадинг. Билъакс, ҳануз ногоҳ дуч келиб қолишдан безиллайсан, азизим. Ахир, сен азалдан мутесан, айниқса унинг олдида муттаҳамсан. Нима учун шундай — ўгай ота қарамоғида ўсиб, бегоналар қўлига қарам бўлиб, ота дийдорига қонолмаганинг, ота меҳридан яйраёлмаганинг учунми? Ҳақиқатан ҳам мутелигу муттаҳамлигинг боиси шундадир балки. Ҳа-ҳа!.. Дорилфунунда ўқиб юрган талабалик кезларинг ёдингдами?.. Қишчилласи эди. Бир дам олиш куни Олой бозорида билчбилч лой босиб, — елкангда бир эшак юк, — ҳаммоллик қилаётган эдинг. Нохос Даврон Далилга йўлиқиб қолдинг. Ҳа, шоввоз, деди. Боринг, дарров юкни эгаси-

га топшириб қайтинг. Мен сизни шу ерда кутиб тураман!.. Хийла фурсатдан сўнг, сен негадир нохуш, но-чор унга рўпара бўлдинг. Ишшайдинг. У эса хушхол кифтингга қоқиб, балле, Акбаршоҳ, деди. Ва шартта дўконга етаклаб кириб, қўярда-қўймай, раҳматли отангиздан кўп қарздорман, деб қўнжи сержун, ярақлаган пойабзални қўлтигинга қистирди. Сўнг хўрандалар билан гавжум, нимқоронғи ошхонанинг бир бурчагида ўтирганларингизда, сиз а ж о й и б одам бўласиз келажакда, Акбаршоҳ, деб башорат қилди. Кейин, хаяжон билан ўқувчилик йилларини эслади: отангиз раҳматли, мактабимизнинг куйди-пишди, энг зўр муаллими эди, Акбаршоҳ. Бир куни, дарсга тайёрланмай борган эканман, муаллимим мени бир тарсаки урганла. Ҳали-ҳануз ман шу чап юзимга кафтимни боссам, ўша тарсакининг меҳрибон тафтини сезгандек бўламан. Бир таёқ — бадбахт, бир таёқ — бахт, деганлари шу бўлса керак. Олинг, келажакда ажойиб одам бўлишингиз учун, Акбаршоҳ!.. Шу-шу, сен шаҳарнинг Юнусобод мавзеидаги кўркам боғли-чорвоқли ҳовлига — Даврон Далил хонадонига тез-тез борадиган бўлдинг. Тўғри, сен бирор марта ҳам ундан хайру садақа кутмагансан. Йўқ!.. Отанг ҳақидаги дилкушо гурунглари эшитишга иштиёқманд эдинг. Лекин инсоф билан тан ол, бирор гал ҳам у сени қуруқ қайтармаган — ўша куними ё эртасими албатта пальтонг ёки камзулинг чўнтагидан бели букилмаган битта пул т о п и б олар эдинг. Ва бирдан юзларинг ловуллаб кетар эди, шу баробарида беихтиёр инжиниб, минбаъд уникига бормасликка аҳд қилардинг. Лекин... начора!.. Кейинчалик, ўқишни тугатгач, министрликда ишлаб, елканга куёвлик тўнини илаётганингда, Даврон Далил тўйда бош-қошлик қилолмаган эса ҳамки, ёнингда қўл-қанот бўлиб туролган эди, азизим. Келиб-келиб, шундай одамга — раҳматли отангнинг муборак ёди хотирини шукроналик билан қалбида ардоқлаб юрган ҳамиятли ҳамюртингга кўра-била муттаҳамлик қилдинг. Бу бедодликка у чидаёлмай худога солди. Худо ҳам бандаларининг қўли билан урса керакки, мана, ўз уйингда юрагингни ҳовучлаб ўтирибсан.

Акбар Мансурович хаёлпаршон тимирскиланиб, столнинг аллақайси ғаладонидан кумуш кулдон, бир кути сигарет ҳамда тилларанг тутатқич чиқарди. Хушлар-хушламас лабига сигарет қистирди. Сўнг устма-уст тутатқични чирт-чирт босиб, сигаретни тутатди. Юто-

қиб тутун сўрди. Тутун томоғидан, кўксидан оҳиста сирғалиб ўтиб, кўкрак қафасини тўлдирди. Шу аснода, бўғим-бўғимлари бўшашиб, жисмида оний бир фароғат туйди. Ва, оғзидан, бурнидан тутун бурқситаркан, қуюқ тутун орасида ўзини муаллақ сузиб юргандек тасаввур этди: ана, таянч йўқ, тирак йўқ. Гўё сал эпкин ҳам ерга чилпарчинлаб ташлаши ёки осмону фалакка чирпирак қилиб учириб кетиши тайиндек.

Тағин беихтиёр тўнғиллаб сўкинди: ўт тушсин бу телба дунёсига!.. Тан олмай иложи йўқ — муаллақ қолгани рост. Агар ғалваю можаролар бошланиб кетмаганда, албатта ошиғи олчи тушаверарди. Чунки қайнана амалдор эди, боз яна қайнатанинг оёғи узангидаю қўли жиловда эди ҳали. Уларнинг шарофати билан аввал анави катта даргоҳга ўрнашди. Орадан бирор йил кечиб-кечмай, каттаоғиз қайнананинг ташаббусию камарбасталиги мададкор бўлиб, мўътабар маҳкамага ўтди-ю, фаросати ғовлаб кетган бир тўда аёллар даврасига тушди. Дарвоқе, кўр кўрни қоронғида топар деганларидек, қаёқдан топа қолган экан Туркон Хотун уларни. Нақ масхаравозликнинг ўзгинаси: қақажонларнинг на фикру зикрида тутуриқ бор, на хатти-ҳаракатида! Уларга қараб туриб одам куларига ҳам ҳайрон, бўзларига ҳам... Хуллас, ул ажабтовур заифалар орасида ўзини зуккою якто тарашлаб, парвози янаям юксак бўларидан умидворланиб юрган эди. Аммо кутилмаганда ҳаёт мароми кескин ўзгариб кетди: олдин ошкоралик дейишди, демократия деб жар солишди, кейин, кўпчилик юқоридан қуйигача, қуйидан юқоригача саралашу қисқартириш ўтказилишини баравар талаб қилиб чиқди. Оқибат шу бўлдики, дардисар қисқартиришларнинг касри уриб, аввал қайната, сўнгроқ қайнана ҳам уйга кириб қолди. Ёмон бўлди — зарб устига зарб тушди. Бундан ҳам ёмонроғи шунда эдики, ўзига бино қўйган барча нодон бандалар қатори, ҳокимасининг фатвоси билан бу орада билиб-билмай, тағин бири биридан баттарроқ, бири биридан даҳшатлироқ кирдикорларга улгурган — яъни чекка вилоятлардаги барча масжидларни ёптириш, ўлкада қадимий Наврўз байрамини умуман ўтказдирмаслик тўғрисида пайдар-пай фармойишлар жўнаттириб, уларнинг бекамму кўст бажарилишини таъминлаган эди. Бундан халойиқ жунбишга келиб, Марказга арзнома йўллади. Пировардида халойиқнинг қўли баланд келари маълум бўлгач, қайнананинг маслаҳатига кўра, ҳокимасига

садоқатини кўрсатиб қўйиш ва энг муҳими, яна ўша — мутеёна ўмидлару илинжлар ишқида арзномага қарши бир қулоч мадҳиянома уюштирди-ю, елиб-югуриб ўнлаб казоларга имзо чектирди... Ҳа, айнаи ўша кунларда Хаёлпараст қўнғироқ қилиб, эсингни йиғ, ошна, деди. Сен эсанг одатингча кулимсираб, нима, пўписами бу, азизим, деб сўрадинг. Йўқ, огоҳлантиряпман, деди Хаёлпараст: вақт борида эсингни йиғ, халойиқ биттадан тупурса, тупукда чўкиб кетасан!.. Аттанг... аттанг! Майли, хат уюштирганинг ҳам гўрга, азизим, лекин Хаёлпарастга ўчакишгандек уни ўзинг элтиб топширганинг нимаси ахир?! Кейин, Марказдан қайтиб келиб эшитсангки, куппа-кундузи икки қирриқ йигит ҳокиманг қўлига кишан уриб олиб кетганмиш! Бир замонлар ўзинг ишлаган министрликка яқин келажакда каттакон бўлиб ўтмоқ ниятида юрганингни алам билан ўйлаб, дабдурустдан гангиб қолдинг — илк дафъа ана ўшанда еру осмон ўртасида муаллақ сузаётган бир бечоралигингни ғамгин ҳис этдинг. Аммо валинеъматинг хайру саховати билан беш хоналик уйга эга бўлвоганинг ўша заҳоти кўнглингдан кечиб, ошиён ҳам камбағалга ватан, деган бир заифона фикрдан юпанган эдинг. Бироқ бу не кўргиликки, мўътабар маҳкаманда омонату, ошиёнингда туну кун беҳаловатсан энди.

Акбар Мансурович сигаретни кулдонда асабий эзгилаб, шитоб газетани нари сурди-ю, вазмин ўрнидан турди. Хонада уёқдан-буёққа юраркан, деворлар бўйлаб кўтарилган жавонлардаги китобларга хаёлчан кўз югуртираётиб, қачонлардир Афлотундан ўқиган бир ғалати ҳикматни эслади: а до л а т н и ма д и р у ч у н ф о й д а л а н и л а ё т г а н д а э м а с , б а л к и ф о й д а л а н и л м а ё т г а н д а ф о й д а л и д и р . Рост!.. Тобора а до л а т н и қайта қуриш қуроли қилиб азод кўтараётганлари натижасида талай одамларнинг бошига кулфат ёғилляпти. Мана, кўп қатори қайнанаю қайната ночор-ноилож хонанишинлик уқубатини елкага олди: улардек бемаврид қариб, ноҳақликдан дод деб ўтаётганлар озми! Ёки юқорининг норасмий талабини қойилмақом бажараётиб, охир-оқибат бадном бўлиб кетган Туркон Хотунлар камми!.. Анави... биттасининг жўмардлиги тутиб кетиб Ибн Сино хусусида айтган биргина гапи баҳонаи сабаб дарёдош-диёрдош икки қардош халқ ўртасига низо тушди. Адолат деганлари шуми энди?! Йўқ, бу... бу... Одамзод ўз умри давомида

қувноқ даврлар, маънисиз кунлар, ғамгин фаслларни бошидан кечирганидек жамият тараққиёт тадрижида ҳам уч хил адолат мавжуд: ўткинчи адолат, алдамчи адолат, асл адолат. Мирикам бу дунёда мутлақ ҳақиқат йўқ. Бинобарин, кимлардир учун адолатдек туюлган... даврий ҳақиқат бошқа бировлар учун адолатсизлик бўлиши табиий. Шунингдек, анави... биттасининг саховатпешалик билан қилган адолати ўткинчидир. Лекин валинеъматингга ўхшаганлар ўз нодонлигию қўғир-чокфёъллигининг қурбони бўлиб кетди.

Акбар Мансурович ҳамон хонада уёқдан-буёққа хо-муш юрмоқда эди. Секин дераза томон яқинлашиб, ташқарига паришон тикилган кўйи, хўш, ўзинг-чи, азизим, деб ўйлади: ўзинг ниманинг тирик қурбони-сан?.. Келажагингга ишончинг қолмади. Аллақачон борлигу йўқлик аро бесар тентираётганингни тан олгансан. Энди бу ҳақда ўйлаш ҳам кони азоб. Бандаси учун бундан ортиқ ғусса бўлмас. Боз устига, иштонсизнинг ҳар чўкиртақдан бир ҳадиги бор, деганларидек, кўп замонлардан бери аллатовур шубҳа исканжасида ўртанасан: гўё кимдир биров ногоҳ гирибонингдан ғиппа бўғиб оладигандек!.. Алдандинг, азизим, алдандинг. Узлуксиз фармойишларни бажараркансан, гўё ҳадемай олам гулистон бўладигандек, манзил сари ошиқардинг. Аммо манзил — сароб эканлиги асло хаёлингга келмас эди... Мана, чамаси энди асл ҳақиқат юзага қалқиб чиқяпти. Тўғри, бундан кимлардир озор тортмоқда. Аммо, ҳар қалай, халқингга яхши бўляпти. Янаям яхшироқ бўлмоғи учун ҳаракатни эллик йил, балки ундан ҳам аввалгироқ нуқтадан — қадимий китоблар кўмилган, халқингнинг илғор фикрли фарзандлари қирғинга учраган йиллар армонидан бошламоқ керакдир. Токи яна бирор кун ортга қайтиш зарурати туғилмасин!.. Кўряпсан-ку, аллақачон ҳаракат авж олиб кетди. Бироқ сен кўшилмаяпсан. Қўшилолмааяпсан. Нега ахир?! Қачонлардир кўр-кўрона бу ҳаракатга тўсқинлик қилганингу, кейинчалик валинеъматингни эсон-омон асраб қолиш мақсадида бесар елиб-югурганинг учунми? Еки Хаёлпарастдан кўнглинг қолганигами?.. Биласан, дўстдан чиққан муҳолиф — қиёматли душмандан ёмон. Бир-бирингни кечиролмайсан. Лекин барибир сен ноҳақсан-ку! Нима, хатоингни тан олиб, бош эгмоғинг шунчалар қийинми?.. Йўқ, шошма, азизим, у ҳам эмас, бу ҳам эмас, балки виждонинг олдида

юзинг шувутлигидандир?.. Ахҳа, сени таъқиб қилаётган нимадир, эҳтимол, виждонинг овозидир?

Нохос эшик тақиллади.

Илкис Акбар Мансурович ўгирилиб, бир муддат тек қотди. Сўнг чаққон даҳлизга чиқди.

Даҳлиз нимқоронғи эди.

Секин эшик ёнига борди. Қулоқ солди. Сўнг, негадир бирдан эшик тутқичини кескин шиқирлатди. Ташқаридан ҳеч бир сас-садо эшитилмагач, таажжубсираганча ортига қайтаётиб, Шерматнинг қайнанаси ўлими ёдига тушди-ю, баттар кўнгли ғашланди. Ва хиёл фурсат даҳлиз ўртасида ҳардамхаёл серрайиб қолди: қизиқ, ниманинг аломати бўлсайкин бу хавотир-а?.. Чарчаган. Кўпдан бери мириқиб ухлаёлганиям йўқ. Шунгами-ё?..

Аввал маза қилиб чўмилишни, сўнг тўйиб ухлашни кўнглидан кечираркан, қип-яланғоч ечиниб, шкафни очди. Каттакон патсочиққа ўраниб, ошхонага ўтди. Икки шиша пиво олди: муздеккина, чехларники. Кейин, ҳаммомга кириб, чироқ тугмасини босди. Восди-ю, чоғроққина ҳаммом бинафшаранг нурга чулғанар-чулғанмас, худди биров пойлаб тургандек туюлиб, юраги шиғ этди-ю, шишаларни тушириб юбораёзди. Ва беихтиёр уф тортиб, беҳол юмшоқ курсига чўкди. Титроқ сал босилгандан сўнг, шишалардан бирининг қопқоғини очиб, иккинчисини мрамар ҳовузча лабига қўйди. Пиводан бир неча култ ичиб, суянчиққа ясланди.

Энди кўчиб келган кунлари, хотини, севинчи мавж уриб, хонаки соҳил, деб атаган эди ҳаммомни. Чиндан ҳам, безатилишими ёки кенг-ковуллигими, хуллас, ҳаммом нимаси биландир соҳилни эслатади: ўртада энию бўйи икки газдан мўлроқ мрамар ҳовуз, хона деворларига мойбўёқда оқшом оғушидаги соҳил расми чизилган — янги чиққан ой тепадан мўралаётгандек, салқин шабада зилол кўл сатҳини ялаб ўтгандек, ўскин қамишлар оҳиста шитирлаб чайқалаётгандек...

Боя чироқ ёнган маҳал, Акбар Мансуровичнинг назарида, гўё пойлаб турган кимса лип этиб қамишзорга кириб кетгандек туюлган эди.

Бу қадар серхавотирлигидан инжиниб, асабий бош чайқади. Ўрнидан турди. Бирин-бирин жўмрақларни буради. Ҳовуз деворлари бўйлаб ўрнатилган қувурлардан ҳам совуқ, ҳам иссиқ сув тизиллаб отила бошлади. Сувга хушбуй, оромбахш кукундан соларкан, дабдурустдан, бу уй хосиятсизмикан-ё, деб ўйлади: аввалги

эгаси собиқ амалдорлардан эди. Янги раҳбарият даврида лавозимидан сурилгач, кейинчалик пахта иши деб аталган лаънати ўпқон домига тушиб, кўп гуноҳқору бегуноҳ қаторида жувонмарг бўлиб кетди бечора. Энди бу уй сенинг... Йўқ, ҳеч қачон сени кўзбўямачиликда, порахўрликда айблаёлмайдилар, азизим. Ҳеч ким қўлингга кишан уриб олиб кетолмайди. Асло!.. Лекин муттаҳамликда... Ҳа, Хаёлпарастга ўхшаган бир ода р л а р муттаҳамликда айбашлари тайин. Чунки озми-кўпми муттаҳамлик қилдинг. Тонолмайсан, мана, ашёвий далил: беш хоналик қошона — қилган муттаҳамликларинг эвазига валинеъматингнинг инъоми!.. Аслида ҳаммасидан ҳам муттаҳамлик ёмон экан. Охиरोқибат муттаҳам одам ёлғизланиб, юзиқаро бўлиб қоларкан. Юзиқаролик ҳар қандай ҳақоратдан, ҳар қандай таҳқирдан баттар. Баттар экан. Энди қандай чидайсан бу юзиқароликка, азизим?!

Бирдан юрак-бағрига ўт туташгандек бир кўтаришда шишадаги пивонинг ярмидан кўпроғини ичди. Лабларини билагига артиб, тағин уф тортди. Шу аснода сарҳушланаётганини ҳис этди. Сўнг, чўмилса албатта тозарадигандек, дилу дунёсини ўртаётган алангаи оташ сўнадигандек, шартта ҳовузчага кирди. Тобора сутдек кўпираётган кўпикка кўмилиб, иссиқ сувда чалқанча ётди. Ҳарёғидан тизиллаб-мавжланиб сув урилмоқда эди, бир қадар яйраётгандек бўлди. Аммо хиёлдан сўнг, нечундир янаям хомушланиб, ўз-ўзингни алдаяпсан, азизим, деб кўнглидан кечирди: андак асабларинг юмшагани билан барибир ичинг ёняпти. Ҳамон турли гумону хавотир исканжасидан қачон қутуларингни билолмайсан. Мабодо ўткинчи фароғат оғушида муваққат ором олсанг ҳам, биласанки, яна ҳадемай ўртана бошлайсан — кўра-била алданганинг, алланималар илинжида қилган мутелигу риёкорликларинг бот-бот ёдингга тушаверади. Кирдикорларингни муттасил эслатиб турадиган қилмишларинг эса жуда кўп: ана, «Қуёш қорайган кун» катта шов-шувлар билан қайта саҳнага чиқди, бирин-бирин масжидлар ишга туширилмоқда, яна ялпи шоду хуррамлик билан Наврўз байрам қилиняпти. Эҳтимол, яқин келажакда Машваратхона ҳам қурилиб ишга туширилар. Сен эсанг ҳаммасидан четдасан. Четдасан, азизим!..

Бўғзига довур серкўпик, иссиқ сувда чўкиб ётаркан, Акбар Мансурович безовта тўлғанди. Пешонасию юзлари жиққа терга ботган, сочлари орасидан ҳам сизиб

тер оқмоқда эди. Қониб пиво ичса дилғашлиги тарқай-дигандек туюлиб, секин қўл чўзган эди, шиша ағдарилиб кетди. Тўнғиллаб сўкинди. Дарҳол иккинчи шишани очиб, қултуллатиб ичди. Сўнг шишани жойига қўяётиб, нимадир ёдига тушгандек, рост, деб шивирлади: ҳар биримизнинг кўксимизда биттадан чўл қашқир яшайди, биз эса кимиз ва бундан олишни истамаймиз.¹ Шундай шекилли... Сенинг кўксингда уя қургани — қашқирларнинг қанжиғи бўлса керакки, мутелик билан, риёкорлик билан умргузаронлик қилиб келяпсан. Эҳтимол, бугунги аламзада томошабинсиёқлигинг ҳам ўшанинг касофатидир. Лекин бундан буён томошабинлик кетмайди, азизим, четда қололмайсан, қолсанг — мисинг чиқади. Хаёлпараст... кечирмайди. Унинг кўксини макон тутган қашқир — қашқирларнинг кўппагидир, кейин, анча ғайирроқ ҳам бўлса керак. Агар қўлига тушсанг, ғажиб ташлар-ов!..

Тағин Акбар Мансурович шишага қўл чўзди, лекин негадир шиша жойида йўқ эди. Дабдуруст ҳайронсираб, қоматини тиклашга чоғланаркан, бирдан қўл-оёғи мажолсизланиб, ағрайиб қолди: юмшоқ курсида... Хаёлпараст хотиржам ясланиб, заҳарханда кулимсираганча, пиво ичмоқда эди.

Акбар Мансурович кўзларини пирпиратаркан, ваҳмон бир фикр хаёлидан кечди: ақлдан озяпман шекилли!..

Овози дўриллаб, Хаёлпараст:

— Қўрқма, ошна, — деди.

Акбар Мансурович ҳазин энтикиб:

— Нимангдан қўрқаман, — деди.

— Хиёнаткорсан-ку!

— Хиёнаткор?.. Йўқ, хиёнаткор эмасман, — деди Акбар Мансурович, аянчли кулимсираб. — Нодонман, азизим, нодонман.

Хаёлпараст чимирилиб:

— Нима, шафқат тиламоқчимисан? — деди.

— Нодонликда ўзинг ҳам мендан қолишмайсан, азизим!.. Сенинг жоҳиллигинг, менинг нодонлигим учун цивилизация айбдор. Сен ҳам, мен ҳам кўрса-водмиз. Цивилизация бизни қадим маданиятимиз заминидан қўпориб олган. Тарихимиздан мутлақо беҳабармиз. Аралаш-қуралаш чулдирай бошлаганимиздан

¹ Герман Гессе. «Чўл қашқир».

кейингина она тилимиздан айрилиб қолаёзганимизни англаб етдик. Цивилизация томонидан, дин — афюн, деб эълон қилингандан кейин, диндан юз ўгириб, миллий урф-одатларимизни менсимай қўйдик. Мана, охиروقибат чинакам афюн — турли ичимликлар қулига айланиб қолдик. Энди ичмасак туролмаимиз. Ениб-куйиб бораётган юрак-бағримиз ўтини хилма-хил ичимликлар билан ўчирмоқчи бўламиз. Лекин ҳамма ҳаракатларимиз беҳуда. Кўриб турибсан-ку, бир неча ароқхўр авлод туғилиб вояга етди. Зуваласи ароқ билан қорилган авлод вакилларининг бири жоҳил, бири нодон. Жоҳилу нодон — ҳаммамиз нафс бандаларимиз. Энди баднафслигимиз орқасида аста-секин қирилиб кетишга маҳкумимиз: нафас олаётган ҳавонг зарарли газлар билан ўн баравар, ҳатто ундан ҳам кўпроқ булганган, ичаётган сувинг зарарли кимёвий дорилар билан нормадагидан етти-саккиз баравар кўпроқ, тупроғинг эса йигирма бараваргача зарарланиб бўлди — тобора туғилишнинг камайиб, бедаво касалликлару бемаҳал ўлимларнинг кўпайиб бораётганлиги шундан. Бир-бирига занжирдек уланиб кетган, бири биридан даҳшатлироқ фожеа булар. Агар эрта бир кун Орол қуриб битса, бутун Ўрта Осиё тузтепалар остида қолиб кетади. Ҳа, нега бунча бўзраясан, ўзингга маълум ҳақиқатларни таъкидлаяпман холос, азизим.

Хаёлпараст, овози янаям дўриллаб:

— Ахир... билар экансан-ку?! — деди.

— Билсам-чи! — деди Акбар Мансурович, пешонасидан сизиб оқаётган терни сийириб. — Унутма: государства частная собственность бюрократа.¹ Мен — бюрократнинг малайи эдим. Агар менинг ўрнимда бўлганинда сен ҳам малайлик қилган бўлардинг.

Хаёлпараст кескин бош чайқаб:

— Йўқ, мени қўғирчоқ қилиб ўйнатишолмайди, — деди. — Ҳеч қачон!.. Майли... Очигини айт, бизга кўмаклашасанми, йўқми?

— Ишонмайман-да!..

— Нима учун ахир?! —

— Сенга ростини айтсам, малай бўлиб яшашдан, алданиб яшашдан бешиб кетганман, азизим. Кейин, англашимча, муддаога эришгунга довуру, то соғлом кучлар ўсиб вояга етгунча, тагин бир неча авлод ўтиб бўлиши керак. Бундан ташқари, эскини эплагунча

¹ Карл Маркс. «Капитал».

эсинг кетади, деган халқмиз. Ҳозирги ғалваю можароларни қайта қуришдан эмас, янгитдан қуриш билан бошлаш керак эди. Ахир, дабдурустдан бирор-бир шаҳар номини ўзгартирган билан барибир шаҳар аҳолисининг аҳволини ўзгартириб бўлмайди-ку? Тўғрими?

— Кўрмаяпсанми, ошкоралик шарофати билан шунча яхши ишлар бўляпти-ку! Энг муҳими: ҳамма эртаги кунга қатъий ишонч билан яшай бошлади. Шунинг ўзи биз учун катта ғалаба эмасми?

— Кўзингни пардалар қоплаган, азизим!.. Капиталистик мамлакатлар, — б и н о бў л г а н и д а н б е р и! — демократия принципда, ошкоралик шиори остида давлатдорлик қилиб келишяпти-ку?

— Бошқа айтадиган гапинг йўқми?

— Анойи эмассан-ку, айтмоқчи бўлаётган, лекин айтолмаётган гапимни жуда яхши англаб турибсан. Шошма!.. Шошма! Цивилизация берган бу анархик демократия, бу анархик ошкоралик оқибатида кимга ишонаримизни, кимга эргашаримизни билолмай қолдик. Энди ёдингда тут: муқаддас ғояларидан, мўътабар зотларидан маҳрум маконларда бойқушлар базм қуради.

Ниҳоят алланимагадир қатъий аҳд этгандек Халпараст совуққонлик билан ўрнидан турди:

— Сен... сен мараз экансан-ку!

— Кел-э, бир савоб иш қил, азизим!..

Бирдан гўё осмону фалакка учиб, қуёшга етдими, ойга урилдими, беадад бир оғриқ баробарида Акбар Мансуровичнинг кўзларидан жимирлаб юлдузчалар сачрадию, орадан лаҳза кечиб-кечмай, еру осмонни қуёқ қоронғилик қоплаётганини идрок этар-этмас, қушдан кетди.

Тамом

И л о в а :

Эртаси... йўқ, индини экан, тун алламаҳалда хотин паришон туриб, ниманидир билиб оладигандек, яна суд медицинаси экспертизасининг жумбоқнамо хатини такроран ўқиди.

Хулоса

Бўйиннинг энсага туташ қисмида орқамия узилган. Жасадда бирор-бир тан жароҳати йўқ. Бироқ, унутмаслик керакки, орқамия ниҳоятда кучли зарб таъсиридагина узилиши мумкин!..

Имзо. Муҳр

Хотин ғамгин тўшакка чўзилди, қизалоғи ғужанак-ланиб ётган эди, оҳиста бағрига тортди. Сўнг, тагин эрининг одамовилигу унсиз изтироб ичра кечган сўнгги кунларини бедор ўйларкан, суиқасд қилинганига мутлақо ишонгиси келмай, ҳақиқатга яқинроқ бир фикрни кўнглидан ўтказди: туйқус жазаваси қўзиб, жаҳл билан бошини мрамар девор қиррасига урган бўлса-чи?

Негадир ушбу фикрга ишонгиси келиб, беихтиёр хотин эрини койиди: н о м а р д!

Аммо марҳумларни койиш ножоизлигини ҳамда ўлим ҳақлигини ўйлаб, ўша заҳоти тилининг учини қаттиқ тишлади.

1989 й.

МУНОЖОТ

*Йиғлама, қиз, йиғлама, тўй сеники,
Остонаси тиллодан ўй сеники.*

Халқ қўшиғи

...кимдир изиллаб йиғлаётгандек туюла бошлади. Назарида, биров эмас, аллақачонлардан бери йиғлаётган ўзи эди-ю, йиғи товушини эса энди аниқ-тиниқ эшитаётгандек бўляпти.

Ҳа, йиғи товуши... юраги қаъриданми, миясининг теран қатламлариданми оҳиста сизиб чиқиб, яна юраги қаъригами, миясининг теран қатламларигами оқиб кираётгандек эди.

Қизиқ, гўё шундай бўлиши керакдек, таажжубланмади.

...бу дардисарга ҳам кўникиш керак чоғи.

Хона нимқоронғи. Салқин. Телевизорда нуроний Ориф Қосимов бир бурдагина бўлиб, кўзларини юмган кўйи, танбурда «Муножот» куйини чалаяпти.

Секин қоматини тиклади. Бирпас каравотда оёқларини осилтириб ўтирди. Кейин, ўрnidан туриб, ингрок куйга тўлғана-тўлғана рақс туша бошлади.

Шундай қилса, қулоқларида ёмон жаранглаётган йиғи товуши тинаридан умидворланган эди. Аммо унинг баттарроқ авж олаётганини сизди. Эзгин товушга басма-бас, нолавор куй оҳангига мос тўлғаниб-буралиб рақс тушаркан, паришон сочлари янаям тўзғиб, дуркун қоматига, дўмбоқ оёқларига чулғанаверди.

Не тонги, тобора кўнгил ғашланиб, аламзада руҳият янаям мискинлашмоқда эди.

...шуям яшаш бўлдию! Умрнинг салкам йигирма йили орзую ҳавас билан ҳайё-ҳўйглаб ўтди-кетди. Мана, қарийб ўн беш йили армон билан, ғам билан кечяпти... Азоб-э! Бандасининг айби-не — неъматларга меҳр қўйиб, ҳам аччиғу, ҳам ширин ҳаётга банду баст бўлганими?.. Чидасинми? Чидаяптики, ўттиздан ўтар-ўтмас ўтин бўлиб ўтирибди. Яна ўн йил... ўн беш йилдан кейин келадиган сўққабош умр қандай кечаркин?

Бу... жавобсиз, бинобарин беаёв ўртагувчи савол аллазамонлардан бери хаёлида бетиним чарх урар, боя — намозгар чоғи эса, юрагига лаҳча чўғ янглиг чиппа ёпишган эди.

* * *

Ҳовли дим — заранг ердан, кўпқаватли биноларнинг бетон деворидан уфураётган ҳовур нафасни қайтаради. Ҳовли тўла бола-бақра. Иштончан болакайлару қизалоқлар жиққа терга ботган кўйи, шўх-шодон қий-қиришганча, ўйнаб юришибди.

Болаларга кўзлари яшнаб термиларкан, кўксидан оташин бир хўрсиниқ тошиб чиқди.

...агар бухоролик ўша — суқсурдек йигитга турмушга чиққанида бугун бир-биридан хушрўй қизлари, ўғиллари манави ширин-шакар болажонлардек ўйнаб-кулиб... Йўқ, аллақачон тўнғичлари иккинчими, учинчи синфни тугатиб, дастёр бўлиб қоларди: онажон, яхши келдингизми, деб кутиб олиб, бир пиёлагина яхна чой тутармиди.

Бирдан нимадир бўғзига қадалгандек бўлди — суқсурдек ул ўктам йигит билан ҳеч қачон турмуш қуролмаслиги кўнглидан кечди. Хўрлиги келди. Ва беихтиёр бир байт ёдига тушди:

Мени мен истаганлар суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум писанд этмас.

Шу баробарида, чақалоғини бағрига босганча, еру кўкни ажиб оҳангларга эвириб алла айтиш орзуи армонга айланажаги эҳтимоли хаёлидан ўтиб, кўзлари ачишиб кетди.

Кейин, ҳамон шодон болакайлар қийқириғи қулоқларида жаранглаган кўйи, салқин йўлакка кириб, хомушлик билан зинапоялардан кўтарила бошлади. Учинчи қават майдончасига етганда қўшни, малла кампирнинг қўшқулфли эшиги шарақлаб очилди-ю, оппоқ кучукча ичкаридан отилиб чиқиб, ўйноқлаб ҳуравверди. Шу асно бўсағада кампир қилтиллаб кўриниб, хушҳол саломлашди. Сўнг, бир учи кучукчанинг бўйнига боғланган чарм ипни беозор силтаб:

— Бу эркатойнинг хархашасини қаранг! — деди. — Ҳовлидан болаларнинг шовқинини эшитиб, уйда

тинч ўтиролмайд қолди. Ё раббим!.. Шу жазирамада терлаб-пишиб, ўйнатиб келишим керак энди бу тентаквойни.

Кучукча бетоқат гингшиниб, ташқарига талпинмоқда эди. Кампир нолиниб ғудранганча, эркатойига эргашиб, зинапоялардан бир-бир туша бошлади.

Қилтироқ кампирга, ўйинқароқ кучукчага маҳзун боқаркан, гўё ўзининг узоқ келажагини аён кўраётгандек, кўксини нимадир ғйжимлади.

...эрта бир кун бечора ўлиб қолса, жонивор бесабр эшик тирмалаб, жонҳоври ҳура-ҳура, қўни-қўшнини уйга чорлайди. Эҳтимолки, эркатойининг хархашасига кампирча шу боис чидаб келаётгандир.

Ана ўша лаҳзада бирдан кўнгил ғашлиги баттар кучайган, ундан аввалроқ эса кутилмаган яна бир ғаройиб ҳангома рўй берган эди.

* * *

Ногоҳ телефон жиринглади.

Тажрибахонада ёлғиз эди, илдам бориб, дастакни кўтарди:

— Лаббай? — деди.

Таниш, лекин туйқус хотирот қуюнида илганмас бир эркак овози эшитилди:

— Салом.

— Ассалом.

— Ўзинг-ку!.. Танидингми мени?

Таниш, ҳатто бир қадар қадрдонроқ — ш и к а с т а , с а н с и р а ё т г а н овоз эгасини негадир таниёлмайроқ турганига ажабланиб, саволчан оҳангда:

— Таниётгандекман, — деди. — Яхшимисиз?

— Яхшиман. Ўзим шундай бир соғ-саломатлигингни билайин деб...

Дабдурустдан алоқа узилиб қолди.

Паришон кўйда дастакни жойига қўйди, яна телефон жиринглашини кутиб, курсига омонат ўтирди.

Анча кутди.

Аммо телефон қайта жирингламади.

Оғир ўрнидан туриб, хаёлчан кепатада стол ёнига қайтди. Махсус шиша идишдаги қанотлари хол-хол капалакларни пахмоқларидан алоҳида ажратиб қорамтир дока матрабчага соларкан, жудаям таниш туюлган овоз эгаси кимлигини эшлашга уринган кўйи, негадир қилаётган ишидан кўнгли совуётганлигини

ҳис этди: турли капалакларни бир-бирига чаптиштира-
вериб, беш йил деганда аранг яратган бу... лаънати
холдорвойлари жуда йиртқич чиқиб қолди. Ургочи
чаён қовушаётган маҳали эркагини еб қўйгандек хол-
дорвойлар ҳам куюкаётган кезида пахмоқвойнинг мўй-
ловини майиб қилиб қўяркан. Ана кейин мажруҳ пах-
моқвой ғўза қуртини қириш ўрнига ўзи зараркунанда
ҳашаротларга ем бўлиб кетяпти. Энди буларнинг бош-
қача... мутаносиброқ турини яратгунча тагин ик-
ки... йўқ, камида у ч й и л керак.

...шуям иш бўлдию! — Туйқус овоз эгаси кимлигини
эслади. — У ш а! Ҳа, овоз шикаста эди, ўша киши
бўлиши керак. У ш а!.. Бошқа ким қўнғироқ қилиши
мумкин?

Ушбу саволчан фикр хаёлида чақнагани ҳамоно,
турфа ишқий аламлари хотирида ғужгон ўйнай кет-
ди. Улар бир-биридан рангинроқ, бир-биридан мунг-
луғроқ эди.

* * *

Саратон.

Туш пайти.

Мактаб боғи.

Саҳна...

...Ғофир — муаллим Расул Назаров.

Расул ярадор шердек ўкириб:

— Жамилам!.. Кел, жоним! — дейди. — Видола-
шайлик.

— Ғофиржон!.. — деб унинг бағрига отилади.

— Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу
тоза юзларингдан охирги маротаба ўпай! Бу золимлар
юрагимни суғуриб оладилар, қуруқ жасадимни Сибир-
га жўнатадилар, холос.

— Ғофиржон! — Кўзларидан дув-дув ёш қуйилиб,
у н и н г кўксига бош қўяди. — Сиз Сибирдан келар-
сиз, яшарсиз, лекин мени бу золимлар ундан ҳам қўр-
қинчли, ундан ҳам қоронғу зиндонга ташлайдилар!.. —
деяркан, негадир янаям у н и н г пинжиги суқилади. —
Ғофиржон!..

Ўша куни.

Эрта оқшом маҳали.

Аттестатини олиб, дугоналари билан хушвақт уйга
қайтапти.

Боғ этагидаги ариқ кўпригига етганда, ногоҳ у отини айтиб чақиради:

— Азиза, шошма.

Тўхтади.

Ишқом тарафдан ўқитувчиларнинг хандон-хушон овозлари эшитилиб турарди.

У чаққон яқинлашиб, кўприк панжарасига суянаркан:

— Қайси ўқишга кирмоқчисан? — деди.

— Билмасам... Расул ака.

— Биласан... Аллақачон ўзингча бу масалани ҳал қилиб қўйган бўлсанг ҳам керак... Лекин... филологияга кирма, Театр институтигаам!

...қизиқ, ўзлари Пединститутнинг адабиёт факультетида ўқийдилар-ку! Учинчи курсни битирди. Лекин... нега бундай деяптила?

— Нима учун, Расул ака?

— Кулма... Сен кўнгилчан қизсан, жуда таъсирчансан.

— Кўнгилчанлик ёмонми, Расул ака?

— Таъсирчанлигинг ёмон!.. Сен, агар маслаҳатимга кўнсанг, Сельхоз ёки Ирригацияга кир. Шунда ҳамқишлоқларингга кўпроқ фойданг тегади.

...мен-а?! Лекин ундан кўра, эртаю кеч ёвонда жизғанаги чиқиб юрган хотинлари — Роҳила майизни ўқитсинла, Қишлоқ хўжалиги ёки Ирригацияда!

— Майли... кўраман.

— Биз эртадан кейин ҳамкурслар билан Газлига жўнаймиз. Қайтадан қургани!.. Янги йилда каникулга келганигда кўришамиз энди.

— Уқишга киролмасам-чи, Расул ака?

— Кирасан!.. Мен сенга ишонаман. Қўл таша!..

Қўл сиқишиб, қуюқ хўшлашишди:

— Хайр!..

Сал нарида қизлар кутиб туришарди.

Шодон энтикиб, қизлар сари ўйчан юриб кетди.

Утган йили.

Худди шу кунлар — авжи саратон.

Метро йўлаги томон бораётган эди.

Ногоҳ биров:

— Э, ўзингмисан!.. — деди.

Ялт ёнига ўғирилди: ана, у кулимсираб, меҳмонхона рўпарасидаги мраммар зинапоялардан бир-бир тушиб келяпти... Бемаҳал бева қолганигами, боёқиш анча қа-

рипти — чакка сочлари оппоқ оқариб, юзларини ажин босипти. Вуй, бечоранинг юзлари бунча зангранг!..

— Ассалом... Яхшимисиз, Расул ака?

— Яхшиман... Йўл бўлсин?

— Уйга... Юринг, меҳмон бўлинг.

Хаёлчан кифт қисиб, Расул пурвиқор меҳмонхона томон нигоҳ ташлади:

— Яхшиси ўзинг юр, ресторанда бирпас ўтирайлик, — деди. — Аллақачон қишлоқни соғиндим. Шаҳринг ёқмади. Эрта жўнаб кетяпман. Утган куни йигирматача ўқувчимизни олиб келувдим. Бари ўқишга кирмоқчи — бири ТошМИга, яна бир ТашГУга, яна бири...

...бемаҳал бевалик ёмон экан, — ичдан кўп куйган чоғи, — юзлари зангранг бўп кетипти... Қари қиз бўлиб қолиш-чи? Аслида, шу эркакнинг ҳам озми-кўпми ҳиссаси борку-я!

— Хўш, нима қилдик — ресторанга кирамизми? Кетдик!..

Кулимсираб, индамай, секин унга эргашди.

Муҳташам ресторанга киришди.

Оппоқ пешбанд таққан, тўлқинсимон сочлари елкасида мавж урган бир малла жувон хуштакаллуфлик билан кутиб олиб, чап томондаги қатор столлар томон бошлади.

Чарм қопланган маҳобатли курсиларга қимтинибгина ўтиришди.

Жувон шартта стол устидаги шишалардан бирининг қопқоғини очиб, узунчоқ сувдонларга сув қуяркан:

— Нима обкелай? — деб сўради. — Шашлик, товаки... Ичимликдан ароқ, коньяк?

— Боридан обкелаверинг, — деди Расул. — Фақат, илтимос, бир чойнак аччиққина кўк чой эсингиздан чиқмасин!..

Енгилгина бош ирғаб, жувон столлар оралаб кетди.

Ресторан хийла сокин эди, хўрандалар ҳали кўп эмас, борлари ҳам жимгина суҳбат қуришяпти.

Бижирлаб турган сувдан хўплаб:

— Расул ака, қишлоқ тинчми? — деди. — Бизди уйдагилар омонми — отам, онам?

— Юришипти... Қишлоқ?.. — Негадир Расулнинг қошлари чимирилиб кетди. — Ўша — ўзинг билган қишлоқ-да! Лекин, ҳайронман, одамлар кичрайиб кетгандек. Биласанми, бир пайтлар қишлоғимиз жудаям бепоён, жудаям буюк туюларди менга. Кейин, биринчи ё иккинчи курсда ўқиб юрганимда бўлса керак, пахта-

дан қайтиб, қишлоғимизнинг, — нима десам экан? — жудаям ночор аҳволдалигини англаб қолганман. Ушанда бу менга шунақаям алам қилган, шунақаям хўрлигим келганки!.. Билмадим, сен тушунармикансан буни?

— Вой, нега тушунмай, Расул ака, ахир мен ҳам қишлоқ фарзандиман-ку! Биламан, қишлоғимиздан файз кетгандек.

— Аллақачон-э!.. Сенга маза — шаҳардасан: ҳар хил томошалар, сайру саёҳат... Қишлоқ одамлари... Э, нимасини айтай!.. Агар мен ёзувчи бўлсам, отанг тўғрисида «Чол ва дала» деган зўр бир нарса ёзардим. Отанг... ўша — ўзинг билган Партов ёвонда эртаю кеч тер тўккани тўккан. Қачон қарама, камбағалнинг кифтида баркашдек кетмон!..

...рост, отам бечоранинг кўрган куни қурсин. Жуда аянч-э!.. Хўш, онамнинг-чи?..

Бейхтиёр хаёлида таниш, дилгир бир манзара намён бўлди: айни намозгар чоғи. Ботиб бораётган қуёш олисдан қони қотган ярага ўхшаб кўринади. Ҳовлидаги бир-бири билан чатишиб кетган дорларда сонсиз-саноксиз кирлар ҳилпирайди... Онаси, бурни учию пешонасида тер йилтираган кўйи, оғилхонадан чиқади. Қўлида бир челак сут. Оғилхона ичкарасидан сигирнинг нолавор мўрагани, қўйларнинг барагани эшитилади. Она, ошхона сари ўтаётиб, кўзларида унсиз бир ҳасрат билан қирларга нигоҳ ташлайди. Учоқда ғўзапоя олови тутаб ёняпти.

Тарақлаб дарвоза очилади. Устига салкам бир арава ўт чош қилиб ортилган эшак ҳовлига киради.

Ҳаял ўтмай, дўриллаган овоз эшитилади:

— Она, овқат пишдимми?

— Ишларингни саранжомлаб, қўл-бетингни ювгунингча пишиб қолади, ўғлим, — дейди она, сўнг алам-ангиз гудранади. — Берган кунингга шукур-э, тангрим!..

Чиндан ҳам онасининг ҳорғин, меҳрибон овози қулоғига оҳишта эшитилаётгандек туюлиб, юрак-бағри куйишиб оғриди. Ҳазин энтикди.

Шу аснода дастёр жувон дастурхонни нозу неъматларга тўкин қилиб, хуш кайфият тилаб кетганидан сўнг, Расул кичкина қадаҳга коньяк қуйиб узатди:

— Ол-э, ёш ўлмайлик! — деди. — Биласан, қанотимдан айрилганман. Сен... сен тезроқ қўшқанот бўлу асло айрилма!

...хотини ўлиб қолганига ҳануз чидаёлмаяпти.

Чидаёлмайдиам. Қандай чидасин ахир — норасидалари кўз ўнгида етимча!.. Эшитган: хотини қазо қилганига икки йил бўляпти чоғи — аввал оқшом ёвондан қайтиб, бир тоғора хамир қорган, кейин нон ёпаётиб, таппа-талос тандир бошида узилган боёқиш... Лекин... у, билмайдики, аллақачон менинг ҳам қанотим қайрилган. Агар... агар икки ёрти бир бутун... Хомхаёл бу!.. Йўқ, нима учун ахир?! Аслида... шу одамнинг гапи деб оворая сарсонман. Йўмаса, аллақачон бошқа бир институтни битириб, эркатой бегойим бўлиб юрмасмидим.

Ногоҳ дўмбира бир гумбурлаб, найнинг ингроқ ноласи янгради.

Ортига ўгирилиб, тўрдаги майдонча ўртасида сурнайни созлаётган қорни кажавадек сурнайчини кўрди: — мусиқачилар чолғуларини хизматга шайламоқда эдилар.

Ресторан гавжум бўла бошлапти. Кўксилари мармардек навжувонлар билан юзлари алланечук ялтираётган эркаклар атроф-теваракдаги столларда хушчақчақ ўтиришибди.

...шуларга маза — гами йўқ, қайғуси йўқ... Бекор гап-э! Уйида роҳати йўқнинг кўчада астойдил яйраши душвор.

— Келаси йил, насиб қилса, Шоҳсанамни ТошМИИга обкеламан, — деди Расул. — Қизим бир ўқисин!

Бейхтиёр, бу фикрингиздан қайтинг, Расул ака, демоқчи бўлди-ю, лекин негадир деёлмади. Индамади.

— Онаси раҳматли кун кўрмай ўтди. Шоҳсанамни ўқитишни онаси кўп орзу қиларди.

Расулнинг армону орзуга тўла суҳбатини хаёлчанлик билан тингларкан, туйқус дилкаш бир ҳангома ёдига тушиб сассиз-садосиз энтикиб қўйди.

Тун.

Алламаҳал.

Дарвоза гичирлагани эшитилар-эшитилмас, ялт кўзларини очиб, тепасида юлдузларни кўрди. Чарақлайди. Ой том ошиб кетган. Ҳаммаёқ сутдек ойдин. Укалари пишиллаб ухляяпти.

Илкис онаси қаддини тиклаб:

— Отаси? — деди. — Сизми?

— Ман, — деди ота.

— Тинчликми? Қўлингиздаги нима у?

— Дорғотти¹ калити. Ноинсофлар сувди бўғиб кетишибди. — Ота шолча устига ҳорғин чўзилиб, болишни биқинига тортди. — Ёвонга ўтиб кетаётувдим. Овқат-повқатинг боми?

— Ҳозир... — Она чаққон ўрнидан турди, супа чеккасидаги обтовадан сув қуйиб, қўлини ювди. — Қўлингизни ювасизми?

— Майли, обке...

Кейин, она супа адоғига ўтиб, сават остидан овқат тўла товоқ ҳамда дастурхонни оларкан:

— Озроқ қаймоқ ҳам элтайми, отаси? — деб сўради.

— Обкелавер.

Она илдам изига қайтиб, дастурхонни ёзди, ўртага овқатни қўйгач, илиқ чой қуйиб, узатди:

— Олинг, отаси.

Ота овқатланаётди:

— Қизинг жўнаб кетадиган бўлдими? — деб сўради.

— Шунча ўқигани етар, — деди она. — Қўйинг, қиз бола — бировнинг хасми, узатинг-да қутулинг!

— Тенги топилганда узатарсан ҳам ҳали, — деди ота. — Лекин давлатки ойида юз ўн сўм бериб олимпиакка ўқитаман, деб турган эканми, ўқисин! Ман... эртаю кеч сув тараб, деҳқон қуртдай туну кун ер кавлаб, бирор марта юз сўм олганимни эслаёлмайман. Қизинг калхўзининг аччиқ дорисию сассиқ гўнгига булашиб юрмай ўқиса, эрта бир кун келиб, райондаги тихникумда муаллималик қилар. Қўй, биз-ку кўролмадик, шулар кўрсин!..

Тун ёруғ эди, сокин эди ва бениҳоя фараҳбахш эди.

...бунчаям оталаримиз меҳрибон бўлишмаса! — Яна ҳазин энтикди. — Аммо-лекин қиз учун энг улуг синов, энг буюк шараф — тезроқ бахтиёр она бўлиш эканлигини улар билишмайди. Ахир, қиз бола эсини таниртанимас, «келин-келин» ўйнаши, қўғирчоқ ўйнаши, аллалар тўқиши бежиз эмасдир!

Кўнглидан кечаётган фикрларни айтолмаслигини, ҳеч қачон ҳеч кимга ошкор қилолмаслигини англаб, индамай, бош ирғаб қўйди.

— Онаси ўз дардини билолмагани учун бизни етим қилиб кетворди, — деди Расул. — Ҳа-да, Шоҳсанамнинг ТошМИДа ўқигани маъқул!..

Аллақачон ялпи шодумонлик авжга чиққан — чол

¹ Дорғот — тўғон (шева).

ғучилар телбавор чайқалиб, хорижий бир муסיқани ижро этишаётир, чўғдек йигитлару сархуш навжувонлар яйраб-яшнаб рақс тушишайпти; нимаси биландир қизилиштонга ўхшагувчи хонанда жувон эса минг турфа муқом ила хониш қилмоқда.

Аммо бу қувноқ гўшага ўзи бегонадек, руҳиятида эзгин бир ўйчанлик бетиним-беқарор изғиётганини лаҳза сайин ҳис этиб ўтирарди.

Бир маҳал, чолғучилар «Муножот» куйини чала бошлашди.

Алланачук қадрдон куй тобора баланд янграгани сари, жисму жонида ўтли бир титроқни сезаверди.

Ажаб, негадир «Муножот» чалина бошлаган заҳотиёқ рақс майдончаси деярли бўшаб қолган эди.

— Расул ака, юринг, ўйнаймиз, — деди.

— Бўпти, — деди Расул. — Ўйнасак ўйнайверамиз-да!

Майдонча томон шахдам яқинлаша бошлади.

Рақс тушаётган уч-тўрт ёш-яланг бирин-бирин четланди.

Давра ўртасида тўхтаб, дардкаш куй оҳангига уйғун тўлғана-тўлғана, «қўлларини юзларига пардалар қилиб», сочлари қадду қоматига қирқ кокил илон янглиғ чулғана-чулғана, нозик истиғною ғамзалар билан рақс туша кетди. Теран бир ҳайрат ичра суқланиб тикилаётган одамларга парво қилмади. Айни тобда кўнглида туғён ураётган орзую армонларидан бўлак, ўзигагина аён ўкинчу изтиробларидан бўлак ҳамма нарсани тамомила унутгандек эди. Бинобарин, мунглуғ куйга аламу андуҳини ҳамнафасликда ифодалаётган Расулга ҳам қарамай, қиё боқмай, инидан Мосуво қалдирғочдек чарх ураверди.

Куй адолагани сайин, тобора ҳаволай-ҳаволай тинди.

Бирдан ҳаммаёқни қарсақлар гулдурсою сархуш йигитлар олқиши тутиб кетди.

Яна одамларга парвосиздек, ҳаёданми-ҳаяжонданми юзлари ловуллаётганини яққол сезган кўйи, оҳиста изига қайтди.

— Қойил! — деди Расул, шартта коньякни қадаҳларга сирқитаётиб. — Зўр ўйнаркансан. Ол... Сен учун!

Миннатдор жилмайиб, қадаҳни олди, коньякни ичди.

Шу пайтда кўзлари чақноқ, бўйчан бир йигит столга шампан ҳамда бир тахта шоколад қўйиб:

— Яшанглар-э, биродарлар! — деди, сўнг ялинч аралаш кулимсиради. — «Танавор»ни заказ қилдим. Агар мумкин бўлса, икковимиз битта рақс тушсак, сингилжон?

Аллақачон дилларга сурур солиб, «Танавор» шўх-шан янграй бошлаган эди.

Ялт этиб, саволчан назар билан Расулга қаради: ўзингиз бирор нима денг бу йигитга... ё майлими ўйнасам?

— Қизиқ... — деди Расул, хиёл қошлари чимирилиб. — Ўзбексиз-ку, оғайни.

— Ман тожик, ако.

— Эшитмаган экансиз-да, оғайни, халқимизда шундай гап бор: ўзбек ҳеч қачон пичоғини, отини, кейин...

— ...хотинини бировга ишонмайди, — деди йигит, хижолатангиз кулимсираб. — Шундойми?

— Яшанг! — деди Расул. — Биларкансиз-ку!

— Ман ҳозир жидо бошқача бўлиб кетдим-да, ако. Биласизми, бундой дардкаш куйи бор, сизлардек ажойиб ўғил-қизи бор халқ — буюк халқ!

— Раҳмат, оғайни, — деди Расул. — Манавиларни обкетинг. Биз туряпмиз.

Йигит иккала қўлини кўксига босиб:

— Узр... узр, бародарлар! — дея ортига тисарилди.

Кейин, Расул:

— Энди турамиз. Сен учинчи қаватга чиқавер, — деди. — Мен... изингдан етволаман.

Энди муҳими, бир нимадир муқаррар рўй берадигандек, айти чоғ кўнгилда орзиқтиргувчи бир истак билан ресторандан чиқиб, ҳардамхаёл алфозда учинчи қаватга кўтарилди.

Долон нимёруғ. Стол устидаги қизғиш тунчирик хира нур таратмоқда. Ҳеч бир кимса кўринмайди. Жимжитлик.

Тобора юракда беқарор бир титратма билан тор йўлакдан секин бориб, эшикни очди. Чоғроқ даҳлизга кирди. Хонага ташқаридан нимтатир ёруғлик тушиб турарди. Аста ўтиб, юмшоқ курсида ясланиб ўтирди. Бир оздан сўнг, ирғиб ўрнидан турди-да, саросар каравот устидаги адёлни четга олиб қўйгач, шартта кўйлагини ечиб, ҳурпайган ёстикни бағрига босганча, тўшакка юзтубан чўзилди.

Кейин, муҳим нимадир рўй беришини кутаётган каби уф тортди: нималар бўляпти ўзи-а?!

Бир маҳал, орадан хийла фурсат ўтгач, эшик очилди.

Епилди.

Сўнг, хонага кираётиб, Расул:

— Э!.. — деди.

Ва пастак стол устидан калитни олиб, ортига қайтди.

...тамом! Тамом!.. Шарманда бўлиш қалай экан, Азизажон?! Ул, бу кунингдан! Баттар бўл!.. Йўқ, шошма, ана!..

Эшик қулфи шиқирлади. Ҳаял ўтмай, Расул секин хонага кирди. Ўртада гарангсиб турди. Сўнг шошилмай, оппоқ ғилофдан адёлни чиқарди. Гилам устига ғилофни ёзди. Адёлни буклаб, бош томонига қўйди. Кейин, тақир ғилоф устига ечинмай ётди.

...вой шарманда-а!.. Тишла, ёстиқни тишла! Улақолганинг яхши эмасмиди бу кунингдан, Азиза! Юзиқаро бўлдинг, Азизажон! Энди қандай бош кўтариб юрасан, Азизажон?!.

Тажрибахонада маъюс ўтириб, пахмоқвойларини ғаладонга соларкан, ўша юзиқаролиғ тунда унсиз бўзлай-бўзлай, ахийри тонг бўзарар маҳали хонадан арвоҳдек чиқиб кетганлигини ўртаниб эслаб, бирдан ўкраб-ўкраб йиғлагиси келган, лекин йиғлаёлмай, ғамгин уйга қайтган эди.

* * *

Мана, қоронғи емакхонада тик турганча, кечадан қолган шавлани иштаҳасиз еркан, ҳамон инжа бир йиғи товуши оҳиста қулоғига чалинаётгандек эди.

Секин жилдираб, қувурдан сув қуйилмоқда. Ётоқ бўлмадан эса телевизор товуши ғўнғиллаб эшитиляпти.

Отнинг ўлими — итнинг байрами, қабилида у н и н г бевалигидан фойдаланиб тузоғига илинтириш учун ўшанда бениҳоя пастаринларча йўл тутганлигини эсласа, ўйласа — ҳануз бўғилиб-бўғриқиб ўртанади.

...чулчут ҳам бундай қилмас-э! Нега — сарҳушлиги учунгина ҳалигидай ётволганмиди? Бунақа худбинлигу худпарастликни ичкиликка тўнкаш... Йўқ, ҳаёсизга арпа уни баҳона. Баҳона!

Илиқ сув жилдираб қуйилаётган қувур остига товоқни қўяётиб, ўғрилиқлар, ғарликлар, қотилликлар, боз турфа махфиялар тўғрисида бот-бот газеталарда ўқиганлари ёдига тушди.

...имони суст, эътиқоди бетайин, уятсиз бир авлод ўсиб вояга етди. Энди бизни тарбиялаш... Букрини-я?! Изма-из келаётган издош букричаларнинг ҳоли не кечаркин-а?!

Товоқни ювмоқчи эди, лекин эринчоқлиги тутди. Шартта жўмракни бураб, сувни бўғди. Қўлини сочиқчага артиб, яхна чойдан ҳўплади. Хўрсинди.

...кўнгил озурда — йилт этган нур анқога шафе. Ут тушгур диссертация ҳам яна икки йил... уч йилдан сўнг битар. Кейин бирор нима ўзгарадими — хўп, ана, маош кўпаяр. Лекин унга довур кескин бир бурилиш бўлармикан?.. Умид... йўқ, ишонч... йўқ.

Тагин беихтиёр уф тортди. Сўнг, олдинда узундан-узоқ тун чўзилиб ётганлигини ўйлаган кўйи, дам у-дам бу қулоғини ишқаб, секин ётоқ бўлма сари юрди.

Сочлари оппоқ, юзлари нуроний бир кампиршоқ, тўрт-беш ёшлардаги қизалоқни тиззасига ўтқазиб, телевизорда кулимсираб гапирмоқда эди:

— ...одамзоднинг табиати қизиқ: ҳамиша ўзида йўқ ёки ўзи бой бериб қўйган нарсаси ҳақида армон билан гапиради. Агар шу тобда норасида қизга айланиб қолганимда, ўрмон этагидаги хуторимдан бир қадам ҳам нари жилмасдим. Турмушга чиқардим. Энг қамида ўнта болам бўларди. Сигир-бузоқ боқардим. Боғли-чорвоқли ҳовлим бўларди... Аммо, таассуфки, менинг афсус-надоматларим қизимга таъсир қилмади: уям менга ўхшаб академик бўлмоқчи — эридан ажралиб, кандидатлик диссертациясини ҳимоя қилди, энди докторликка урнапти. Мана, қизи эса... дам олиш кунлари мен билан, бошқа кунлар боғчада. Тўғрими, Аничка?

Юмшоқ курсида хомуш ўтирган эди, бирдан ирғиб турди-ю, телевизорни тоқдан узди: ўзимнинг аламиним етти пуштимга етиб ортади. Сеники етмай турувди ўзи!..

Алламаҳал бўлиб қолган эди, лекин ҳали тонг отарига тагин бир дунё вақт борлигини билса баттар сиқиларидан хавотирсирабми, соатга қарамади. Каравот устига сирилган сўзанани тўрт буклаб, чеккага қўйди. Кейин, чироқни ўчириб, тўшакка чўзилди.

Жимжитлик.

Аммо салдан сўнг яна инжа йиғи товуши элас-элас таралаётгандек туюла бошлади.

Недандир юраги безиллаб, дардисар йиғи товуши

боисини ўйларкан, туссиз шифтга тикилган кўйи, тагин хаёли ўтмиш ишқий можароларга оғди.

...ўшандан бери кунлариям қоп-қоронғи тундай қаро, ўшандан бери истиқболда ойдин кунлар кўраридан деярли умид йўқ. Тавба, келиб-келиб, ақлу ҳуши тўлишган бир ёшда — бешинчи курсда ўқиётган кезларда алданадими ахир! Ҳе йўқ, бе йўқ, алданишининг боиси не — соддалигим, таъсирчанлигим? Хўп, соддалик қилгандир... Аммо у-чи, нега кўра била туриб алдади. У н и н г алдамчилиги-ю, ўзининг алданганлигига сабаб нима — телевизорда туну кун намоёиш қилинаётган ҳаёсиз томошалару, атроф-теварақдаги булганч муҳитми?

Шу каби жумбоқнамо саволлар нафақат дилтанг пайтларида, ҳатто энг хушвақт чоғларида ҳам юрагини тирнаб, жисму жонини ўртагувчи манзаралар хотирида тиниқлашаверади.

* * *

.....

— ...кетинг, қайтиб кўзимга кўринманг!

— Эсингни йиғ, Азиза!

— Қўрқитмоқчимисиз?.. Пўписа қилмай қўя қолинг. Ташландиқ бўлиб қолганимни аллақачон билманман.

— Тушунсанг-чи, гўзалим... шакарим, сени ташлаб қўймоқчи эмасман ахир!

— Тортинг қўлингизни! Шунча эрмак қилиб юргангиз етар.

— Улай агар!..

— Азроилнинг кўзи кўр экан... Қўйинг, сиз ҳамиша илондек авраб келдингиз мени. Кетинг... кетинг, Мирсаид ака, қайтиб келманг!

Шом пайти. Салқин кузак шабадаси эсяпти. Қоронғилик тобора қуюқлашмоқда.

Йўл бошидаги айланмада трамвай чийиллаб бурилди.

Девор ёқалаб илдам юриб келаётган бир одам қорайиб кўринади: одим отишидан танишдек!

Беихтиёр безовталаниб:

— Кетинг... кетинг! — деди яна, сўнг дарвоза сари жилди. — Илтимос, энди мени унутинг?!

— Ҳм, бунча... оёғи куйган товукдай типирчилаб қолдинг?!

Индамади.

Илдам юриб келаётган одам яқинлашиб қолган эди, уч-тўрт қадам наридан:

— Азиза?.. — деди.

— Ассалом. Пўлат ака?..

— Ким у, Азиза?

Мирсаид, овози титраб:

— Узинг кимсан? — деди.

Пўлат унга эътибор бермай:

— Ўшами? — деди.

— Ўша...

— Ия?!—деди Мирсаид.—Мооров вўсин!

— Ҳўй, сўтак! — деди Пўлат, алланечук совуққонлик билан у томон юриб. — Яхшиликча туёғингни шиқиллат.

— Бор-э, тошшингни тер! — деди Мирсаид, қўл сермаб. — Осилиб келган поезз...

Унинг гапи чала қолди; — Пўлат бирдан жағи остига зарб урдими ёки қарсиллатиб тўпиғига тепдими, — гурсиллаб қулади.

Кейин, Пўлат унинг сочидан чангаллаб:

— Тур ўрнингдан, ифлос! — деди. — Тур, анави.. ўзинг ҳаром қилган анави қизнинг оёқларидан ўпиб, узр сўра!

Мирсаид, овози хирқираган кўйи:

— Уйнаш орттирган экансан-да, Азиза? — деди.

Дедию уни ўчди.

Пўлат унинг кекирдагига бош бармоғини бигиздек нуқиб:

— Учир! — деди. — Сен ифлоснинг бола-чақанг бўла туриб, анавини кўра-била жувонмарг қилганинг учун ичак-чавоғингни каллангга салла қилиб ўраш керак!

Мирсаид лабларидан сизиб оқаётган қонни кафтига сийириб, четга тупураркан:

— Мана, мазза қивоссанми кўриб, Азиза? — деди.

— Қўйинг, кетсин, Пўлат ака... Урманг, Пўлат ака-жон!

Шу пайт дарвоза шарақлаб очилиб, Аня кампир ҳовлидан отилиб чиқдию:

— Нима шовқин, нима тўполон?! — дея Пўлатга мушт ўқталиб борди. — Нима ҳақинг бор уни уришга?! Уялмайсанми?..

— Буни ўлдириш керак, — деди Пўлат. — Бу аб-лаҳ анавини алдаган.

— Сенга нима алдаса! — деди Аня кампир, лаб чўччайтириб. — Яхши кўрсанг уйлан!

— Афсуски!..

Ногоҳ Мирсаид қарсиллатиб Пўлатнинг юзига ша-палоқ урди.

Пўлат қалқиб кетиб, кескин мушт солишга чоғ-ланди.

Мирсаид эса шартта давангир кампир ортига ўтиб:

— Билиб қўй, бала! — деди. — Қонингга таҳорат оламан ҳали!..

Аня кампир баттар асабий жавраб:

— Йўқ бўлинг кўзимдан баринг! — деди, сўнг қў-лини дарғазаб шоп қилиб бақирди. — Кет... кет! Сен ёмон қиз экансан. Ҳозироқ ҳовлимдан жўна!..

Уша тобдаги хўрлигу ҳақоратни, мана, тагин қайта бошдан эслаб ўртанаркан, негадир аъзойи бадани бени-ҳоя қизиб бораётганини сезди.

...ухлаб қолсам. Уйғонмасам. Шу билан бирйўла ҳаммаси — изтиробли хотиралар ҳам, тобора сўнгсиз бир азобга дўнаётган умидворлик ҳам барҳам топса. Аммо дунёсига этак силтаб, чирт кўз юмиш — нақадар мушкул-эй!..

Яна хаёли чалғиди.

* * *

— ...Мен кетдим, — деди Пўлат, калитни узатиб. — Эрта институтда кўришамиз.

Мунграйиб қаради. Индамади.

— Агар сизни буёққа олиб келмасам, анави мутта-ҳам қайтиб бориб ранжитиши мумкин эди. Кейин... кўрдингиз-ку, бабушкангиз ҳам хушламай қолди. Бу ерда сизни ҳеч ким хафаям қилмайди, қувмайди ҳам. Бемалол яшайверасиз. Умуман, бугундан бошлаб бу уйни ўзингизники ҳисоблайверсангиз ҳам бўлади.

— Қандай?..

— ВАҚдан телеграмма олдим бугун. Тасдиқла-шибди.

— О, табриклайман, Пўлат ака!

— Раҳмат, Азизахон!.. Боя суюнчилагани борган эдим, бирор кафеми, ресторандами ўтирармиз деб. На-сиб қилмаган экан... Энди, агар хўп десангиз, бу квар-

тирани сизга хатлаб беришларини сўраб, домла иккимиз ректорга кирамиз. Биласиз-ку, ректор яхши одам.

— Ўзингиз-чи, Пўлат ака?

— Менми?.. Мен.. ўзимизнинг Бухородаги опитний станцияга кетаман. Рустам ака, тезроқ кел, деяпти. Бу квартира жуда хосиятли, Азизахон. Рустам акаям шу квартирада диссертациясини ёзиб тугатган. Мана, мен... Энди навбат сизга, Азизахон!

— Билмасам, туя гўшти еганга ўхшаяпти менинг ишим, Пўлат ака.

— Э, дадил бўлинг, Азизахон, буёғи оз қолди-ку!.. Бўпти, мен кетдим!

...агар бахт ёрлақаб, ўша бухоролик суқсурдек йигитга.... Йўқ, насиб қилмаган экан-да! Насиб қилса келар Шому Ироқдин, насиб қилмаса кетар қошу қабоқдин. Жуда кеч учрашдигу, жуда эрта хайрлашдик.

* * *

Епирай, ухлоқми ё уйғоқми?!

...ана, юмшоқ курсида бошини кифтига солинтириб, дўмбоқ бир болакайни бағрига босганча, алла айтиб ўтирибди:

Истикболнинг порлоқ сенинг, ширин қўзим, алла,
Юзларингда нур порлайди, жажжигинам, аллаё.
Бахтиёр бўл, ўргилай сендан ўзим, алла,
Алла, алла, алла, алла, алла...

Негадир қўллари билагигача қон... Қизиқ, нима учун қўллари қон? Ниманинг аломати бу?..

Ана, болакай, биққи бармоқлари билан маҳкам ушлаб, кўкрак эмяпти.

Бирдан кўкраги шунақаям жазилладика, беихтиёр кўзларини очиб, аста бошини кўтарди: вожаб, юмшоқ курсида, қўлларида чакиллаб қон томчилаган кўйи дўмбоққина болани бағрига босганча эмизаётган ў з и н и аниқ-тиниқ кўргандек бўлди!.. Чирт кўзларини юмди-ю, недандир жиққа ҳўл ёстиққа қайта бош қўйди. Шу аснода аллазамонлардан бери бетўхтов қулоғига чалинаётган йиғи товуши ниҳоят тинганини сездиди.

...хайрият-э!.. Ажаб, қулоғимда янграган ингроқ товуш... туғилмай ўлаётган болаларимнинг йиғисими-

кан-а?.. Тушда қон — равшанлик. Бола — давлат. Ў,
Художон!..

Туйқус шубҳаю тахминлари тумандай тарқаб, теле-
фонда жудаям танишдек туюлган овоз эгаси Расул
эканига дилида аниқ ишонч ҳосил қилди: ўша! Ва
унинг ўтган йили шу кунларда айтган бир гапи ёдига
тушиб, севинчданми, ҳаяжонданми юраги бетоқат ҳап-
риқди.

...қизини ўқишга олиб келган бўлса керак. Агар
келган бўлса!..

Эртадан ҳаётида муқаррар бир яхшилик содир бў-
ладиган каби теран ихлосу эътиқод билан муножот
қила бошлади: э, қодир Худо! Художон, мен мусофир
муслимангдан марҳаматингни дариг тутма! Ўзгинанг
мени юзи ёруғ, тили бурро қилгайсан! Тугамас бахту
давлат, нурамас тожу тахт ато этгайсан, Художон?!

Кейин, руҳиятида аллатовур бир сокинлик, кўнглига
эса фараҳбахш бир нур энаётганини ҳис этган кўйи
уйқуга чоғланаркан, эрта барвақт ювиниб-тараниб,
ТошМИГа боришни ўйлади: албатта учрашади. Сўнг-
ра...

Дабдуруст кўнглидан кечган бир фикрдан беихтиёр
хижолат чекди. Ўзига раҳми келди, жисму жонида
ўртагувчи бир ҳисни туйиб, беҳаловат тўлғаниб қўйди.
Сўнг, қадим донишмандлардан бирови аччиқ ҳаётга
нисбат бериб айтган ҳикматли бир байтни эслади:

Шижоат бунча бўлғай, ловашалло,
Ҳақиқат онча бўлғай, боракалло.

Кейин, ширин бир орзиқиш билан энтикиб... ухлаб
қолди.

1988 й.

САЙЛОВ

Туш пайти.

Сўлим ишком ости.

Овқатдан сўнг, чой ичишяпти.

Гурунг авжида Эшмат суҳбат мавзуини ўзгартириб:

— Кун аввал пайдо бўлганми, тун?— деб сўради.

Бир зум ҳайронсираб, ҳамма жим қолди.

Кейин:

— Менимча, олдин қоронғилик бўлган, — деди Боймат, жимликни бузиб.— Нима учун сўраяпсан буни?

— Еруғ куни борми ўзи, демоқчиман-да!— деди Эшмат аччиқ кулиб.— Пайқамаяписизларми, Мунаввар Қорининг директор бўлиб қолиши мумкинлиги ростга ўхшаяпти-ку?

— Э, каллангни ишлат, ошнам!— деди Боймат.— Унақаларнинг замони ўтди энди.

Эшмат асабий бош чайқаб:

— Йўқ, янглишяпсан, дўстим!— деди.— Ҳар даврнинг ўз риёкорлари бўлади. Мунаввар Қорига ўхшаганлар энди замонавий риёкорликка ўтади.

Ҳануз жим ўтирган Нусрат бирдан қизишиб:

— Ўтса ўтар!— деди.— Мунаввар Қори Туркон Хотуннинг маддоҳи бўлганлиги бугун ҳаммамизга аён-ку! Тўғрими?.. Отахон оқсоқолдек одам икковининг дастидан бемаҳал ўлиб кетди. Билиб қўйинглар, агар Мунаввар Қори директорликка номзодини қўйдирадиган бўлса, ўзим ниқобини йиртаман. Етар!..

Тўра чаққон, кўзлари ғамгин чақнаб, Бегим лаббайга қаради: Мунаввар Қориевичнинг шарофати билан амалдор бўлиб юрибмиз, биродар! Энг сўзамолимиз ўзингсан-ку, бу оёқялангларни гап билан бундай қайириб ташламайсанми ахир?!

Бегим лаббай лаб қимтиб, маънодор бош ирғаб қўйди: парво қилма, бу аламзадалар атайлаб гап қўзғашяпти. Қўявер, ҳалиям бир имоси билан йўқни йўнди-

радиган валинеъматлари бор Мунаввар Қориевичнинг. Биласан-ку, азизим!..

* * *

Мунаввар Қори ухламоқчи эди, лекин айни зилзила олдидан ўзини қайга урарини билолмай қолган бечора жонивордек безовталанавериб, уйқуси қочди. Нимадир тинмай, ўткир панжалари билан юрагини тирнаётгандек эди, кўксини сийпалаб, оғир ўрnidан турди. Сўнг, агар бирор шерик топилса, бирпас шахмат суришишни кўнглидан кечираркан, яланг баданга юпқа камзулни илиб, палатадан чиқди.

Жимжитлик.

Қатор хонаки гуллар қўйилган кенг-мўл даҳлизда ҳеч ким йўқ, ҳатто ҳамширалар ҳам кўринмайди.

Беморлар маза қилиб ухлашяпти, деб ўйлади Мунаввар Қори, чўғдек гилам пойандоз устидан секин долон сари бораётиб: кўнгли хотиржам одам худди сутга қонган гўдакдек пишиллаб ухлайвераркан. Лекин... қизиқ, нима учун бу қадар ўзининг кўнгли ғаш? Юрак қурғур бетоқат гурсиллагани гурсиллаган. Мия... мияда битмас бир жароҳат бор шекилли, бетўхтов оғрийверади. Асабнинг таранглиги ҳам шундан... Асли аввал-бошдаёқ мия чатоқ эди.

Ҳа, яхши билади, бу қадар ситаму беқарорлигининг сабаби аён: аллазамонлардан бери — назарида, талабалик, йўқ... эс-ҳушини танигандан буён-ов! — хаёлида, йўқ, хаёлда эмас, миясида биргина илинж ғужғон ўйнагани ўйнаган: ў з и м б ў л а р м и к а н м а н?

Ана шу илинж кўйида урина-сурина бинойигина аттестатнинг эгаси бўлди; кейин, яна югурди-елди, ахийри талабаликка қабул қилинди; тагин у қилиб-бу қилиб ўқишни битиргач, Лойиҳа институтига ўрнашди-ю, баттар барча хатти-ҳаракатлари билан юзтубан кетаётганлигини билиб-билмай, ўла-тирила бўлим мудири бўлиб олди.

Одамзод эрта бир кун олам гулистон бўларидан умид қилиб, умр бўйи ўз-ўзини алдаб яшайди шекилли. Ҳа, ақрор бўлиши керак, бўлим мудирлигига тайинланганидан сўнг, гўзал тонгларнинг бирида, гўё ҳамма кирдикорлари унутилгандек, беғубор гўдак шоду хуррам уйқудан уйғонишига ва ана кейин оламда энг диёнатли одамдек кун кечирishiга умидворланиб юрди. Бироқ лавозимидан мосуво бўлиб қолмаслиги, агар

имкон топилса, яна амал поғоналаридан юқорироқ кўтарилиши илинжида тобора юзтубан кетаверди.

Асли одам пастарин илинжу амалпарастлик дардига бир мубтало бўлмасин экан, бўлдими — тамом, кейин ҳар қандай бадкорликдан ҳам қайтмас экан.

Биринчи муовин, қачонлардир Туркон Хотун билан қизаришгани учунми, ишдан сурилиб кетганидан сўнг, турли йўллар билан Отахон оқсоқолга яхши кўрина-кўрина биринчиликка ўтволди. Ва, орадан ойлар, йиллар кечгани сайин, чинакам амалдорлик завқини ҳис қилаётгандек, лекин асло бундан қаноатланолмай, нима учун ўзим директор бўлолмас эканман, деб ўйлай бошлади: Отахон оқсоқолдан қаерим кам? Унвон бор, мукофотлар бор, обрўям йўқ эмас... Яна нима керак?

Ушбу худпарастлик юрагини қуртдек кемираётган кунларнинг бирида Туркон Хотун нечундир Отахон оқсоқолни ёқтирмай қолганлиги тўғрисида хабар топди-ю, бутунлай оромини йўқотди: бу қулай вазиятдан қандай фойдаланиш мумкин? Нима қилиб бўлсаямки, энди от суриш керак. Аямай от суриш керак!..

Чамаси, бундан бир йил олдин, кутилмаганда, Туркон Хотун ҳузурига чорлатиб, дабдурустан сусткашликда айблади. Кейин, тилла гардишли кўзойнаги остидан фитнакорона тикилиб, лекин биз — роҳбар ўртоқлар, сиз ҳақингизда яхши фикрдамиз, деди. Сиз ўсишингиз керак. Ўсасиз... биз шунга ҳаракат қиламиз. Аммо билиб қўйинг, энди Отахон оқсоқолларингизнинг даври ўтди. У — ғўдда йўған одам шу пайтгача марҳум Биринчининг паноҳида юриб, давлат хазинаси ҳисобидан саховатпешалик билан шаҳарни данғиллама биноларга тўлдириб юборди. Энди биз ҳар қандай ҳашамдорликка чек қўямиз. Ноқулай шароитларда истиқомат қилаётган минглаб шаҳарликларни тезроқ арзон квартиралар билан таъминлашимиз керак. Марказдаги котта роҳбар ўртоқлар биздан шуни талаб қилишяпти. Тушунаясизми, Мунаввар Қориевич?..

Мунаввар Қориевич долон рўпарасида хомуш, хаёлчанлик билан тўхтади. Сўлим, нимёруғ долонда ҳеч ким йўқ. Бурчакдаги совутгич ҳуриллаб ишлаяпти. Кимдир шахмат доналарини териб қўйибди.

Секин пастак стол томон жилди. Аста юмшоқ курсига чўкди. Сўнг, пардани қия очиб, ташқарига ўйчан тикилди: куз!.. Оловранг барглар оҳишта пирпираб,

бўзариб ётган асфальт йўлкаларга тўшалапти. Дарахтлар пойидаги ўт-ўланлар қовжираб қолган. Ҳаво иссиқ. Яқинда қад кўтарган анави, кунгайдаги гугурт кутидек кўримсиз бино устида сароб жимирляпти. Куз жазирамасида бемор бечораларнинг ҳоли не кеча ётган экан?.. Ихчам айвон чамбаракларига қора-қура калта иштонлар ёйиб қўйилган.

Йўқ, бориб турган бедодлик бу, деб ўйлади Мунаввар Қори, оқ пиёдани бирдан икки катак олдинга суриб: лоақал хастахоналар учун мўлжаллаб қуриляётган темир-бетон биноларни қўштомли, айвони соявонли қилиб битказиш керак. Албатта-да!.. Лекин бунинг учун лойиҳа... кўнгилдагидек лойиҳа зарур. Раҳматли Отахон оқсоқол ортиқча ҳашамдорликнинг эмас, ҳамиша қулайлик тарафдори, кўркамлик тарафдори бўлган эди. Мудом келажакни кўзлаб иш юритишни яхши кўрарди. «У, биродарлар, биз қурган биноларни одамлар ақалли чорак асрдан кейин кўриб ҳам ҳайратдан, ифтихордан кўзлари яшнаб кетиши керак! — дер эди раҳматли куюниб.— Ана, Дўстлик саройини қаранг ёки Киночилар уйини кўринг — худди қойилмақом ҳайкалга ўхшайди-я! Уларга қараган сайин кўнгилнингиз яйрайди. Кўз узолмай қоласиз... Аммо, биродарлар, маҳаллий шароитни ҳисобга олмай, арзон-гаров лойиҳа яратиб бериш жиноят. Ҳа-ҳа, жиноят!..»

Тўғри, дея дилида иқрор бўлди Мунаввар Қори, оқ тўрага қора отни қарши қўяётиб: қилмишимиз жиноятлардан иборат бўлиб қоляпти. Епирай!.. Ахир, тураржой биноларию молхоналар қиммати баб-бараварлигини бундан ортиқ нима билан изоҳлаш мумкин? Бинолар... Умуман, маҳаллий шароит ҳисобга олинмай, жудаям арзон, жудаям сифатсиз бинолар қуриляпти. Бугун ёппасига темир-бетондан тикланаётган катаксифат уйларнинг фойдасидан кўра зарари кўпроқ. Улар ёзда кун бўйи қуёш тафтини сўриб, тун бўйи ҳовур пуркайди. Қишда эса куну тун зах чиқаради. Одамларнинг қишин-ёзин тумов бўлиб, ҳар турли бедаво касалликларга чалинаётганлиги шундан. Анави ҳуриллаб ишлаётган совутгичлар эса дард устига чипқон бўляпти... Отахон оқсоқол темир-бетон бинолар лойиҳасига тиш-тирноғи билан қарши эди. «Имоним комилки, қачонлардир темир-бетон катакларни завод-паводи билан суриб ташлашади. Майли, ҳозирча унақа дахмаза лойиҳаларни калтафаҳм меъморлар чизиб-чатаверишин, — дер эди раҳматли асабий қўл силтаб.— Биз

ажойиб ғиштин бинолар лойиҳасини, кўркам жамоат иншоотлари лойиҳасини яратишимиз керак. Келгуси авлодларга биз ўзимиздан қуламас-нурамас мерос қолдиришимиз керак. Аммо қолдиролаяпмизми, биродарлар, шу ҳақда бундай ўйлаб кўринглар ахир!..»

Отахон оқсоқол ҳақ экан, деб кўнглидан кечирди Мунаввар Қори, ҳамон хомуш-хаёлчанлик билан дона сураётиб: ўтмиш аждодларимиз Самарқанд, Бухоро, Хива обидалари тимсолида ҳар бири бир дунёга бергисиз дунёни бизга мерос қолдирганлар. Улуғвор осори атиқаларимизни ҳамон хорижий сайёҳларга туганмас бир ифтихор билан кўз-кўзлаяпмиз. То абад азиз ёдгорликларимиз билан фахрланаверамиз... Аммо-лекин келажак авлодларга биз ўзимиздан нимани мерос қолдирапмиз — етмиш йил деганда Навоий театрию Дўстлик саройиними? Ул икковида ҳам шарқона меъморлик санъатидан кўра Оврупо меъморлиги услуги устунлик қилади. Начора?! Одамларни чинакамига ҳайратга солиб, кўнглига масрурлик бахш этоладиган бирор-бир маъмурий ёки бир жамоат биномиз йўғ-а! Наҳотки биз шу қадар қашшоқлашиб қолган бўлсак? Йўқ!..

Йўқ, ҳамма бало шундаки, ихтиёр ўзимизда эмас, деб Мунаввар Қори ўрнидан туриб кетди. Сўнг долонда асабий уёқдан-буёққа юраркан, ногоҳ катта бир кенгашда Отахон оқсоқолни танқид қилганини эслади. Аламнок хўрсинди: аттанг... аттанг-а!..

Ушанда бекор танқид қилган экан. Иллоҳ танқид қилмасди-ку, мансаб тамаида аччиқ-аччиқ гаплар билан савалайвериб: «Давлат маблағи ҳисобига ҳотамтойлик билан яратилган ўнлаб лойиҳалар институт архивида чанг босиб ётибди,— деган эди жазаваси қўзиб.— Бу ҳам етмагандек, муҳтарам директоримиз раҳбарлигида институтимизнинг бир гуруҳ меъморлари қарийб уч ярим миллион сўм билан барпо қилинадиган дабдабали Машваратхона лойиҳасини яратган эдилар. Агар марҳум Биринчимиз ҳаёт бўлганида, шаҳар марказида мазкур улкан Машваратхона қурилиши, менинг билишимча аллақачон бошлаб юборилган бўлур эди. Яхшиямки, мансаб-мавқени суистеъмол қилишлар, турли ўзбошимчаликлар даври ўтди, ўртоқлар!..»

Беихтиёр кўксини ғижимлаб, Мунаввар Қори уф тортаркан, вой нодон, вой ярамас, деб ўз-ўзини койиди: энди ўйлаб қараса, заифа Бибиҳонимникичалик ҳам фаросати йўқ экан. Акс ҳолда... Ахир, амир Абдулла-

хон, Исломхўжа вазир, Бибихоним, Улуғбек, Улуғ Пётр ёки бошқалари шунча кўркам мадрасаю гўзал маҳкамаларни гўрига обкетишдими? Ана, турибди-ку, ҳаммаси халқининг ифтихори бўлиб!.. Вой нодон-эй! Асли мия чатоқ-да!..

Ҳа, умр бўйи иззат-икромда яшаган раҳбар одамнинг маломатларга дош бериши душвор экан. Раҳматли катта кенгашлар залидан елкасига тоғ ағдарилгандек чиқиб кетган эди. Эртаси эса, хушлар-хушламас саломга алик олиб, тик қадалганча, менга ўткинчи Туркоё Хотунларнинг бетавфиқлиги эмас, сизга ўхшаган товонялар ҳамкасабаларнинг имонсизлиги ёмон алам қилади, деган эди... Чамаси, ўша кенгашдан тўрт ой ўтгач, унинг жасадини худди мана шу сўлим хастахонадан уйига олиб кетишган эди.

Мунаввар Қори тагин беихтиёр аламнок бош чайқаркан, Отахон оқсоқолнинг Машваратхонага дохил орзую армонлари ёдига тушиб, надомат билан ўйлади: ҳаҳ гофил банда-я!.. Ахир, матбуотда катта шов-шувларга сабаб бўлган ул лойиҳа амалга оширилса, республика маданий-маънавий ҳаётида муҳим бир ўзгариш рўй беражаги башорат қилинган эди-ку! Агар Машваратхона қурилиб ишга туширилса, шоирлару мусаввирлар, меъморлару бастакорларнинг энг гавжум, энг мўътабар масканига айланиши назарда тутилган эди. Ул гўшага кирган ҳар бир киши турли асарлар кўргазмасидан бениҳоя мутаассирланиб, қизгин баҳсу мунозаралар пировардида тозариб, масрурланиб чиқиши орзу қилинган эди. «Машваратхона деворлари Ғазғоннинг лоларанг мрамари билан безатилади. Мрамарларга фарғоналик, тошкентлик, самарқандлик сангтарош усталар ислими гуллар ўядилар. Унинг гумбазлари, кунгиралари бухоролик, хоразмлик кошинпазларнинг ранг-баранг кошинлари билан сайқалланади. Ҳали кўрасизлар, ҳаммамиз учун ҳурматли Биринчимизнинг рағбатларига қараганда, Машваратхона асримизнинг энг муҳташам, энг ноёб обидаси бўлади, — деган эди Отахон оқсоқол, завқ-шавқ билан гапириб. — Ана, мени айтди дерсизлар, Машваратхонага кирган одам албатта покланиб чиқади, биродарлар!..»

Яна Мунаввар Қори пушаймон ҳиссидан ўртаниб, тутақиб тўнғиллади: ҳаҳ имонсиз-а!.. Ўшанда танқид қилиш шартмиди ахир?! Фақат мансаб тамаидами ёки Отахон оқсоқолнинг ютуқларидан, шаъну шавкатидан куйганмиди? Устозидек одамдан-а!.. Аттанг... ат-

танг! Агар, бахт ёрлақаб директорликка сайлашса... Сайлашармикан? Бурунги замон бўлганида-ку, аллақачон директорликка тайинланган бўларди-я!

Ўша — илк учрашувдан кейин, Туркон Хотун билан яна икки марта бақамти суҳбатлашди. Иккинчи гал хийла фурсат давом этган дилкаш гурунждан сўнг, Туркон Хотун яқин кунларда директорликка тайинламоқчи эканликларини айтди.

Аммо марҳум Отахон оқсоқолнинг ҳали катта маъракаси ўтмаган эди. Тағин бир оз сабр қилишларини сўради — шартта марҳумнинг ўрнини эгаллаб олиш мусулмончиликка тўғри келмаслигига шама қилди.

Бироқ ўша куннинг эртасидан бошлаб ўзини чинакам директор ҳис этиб, иш тартибига баъзи бир ўзгаришлар киритди. Жумладан, қабул соатини қатъий белгилаб, деворга п и с а н д н о м а осдириб қўйди. Кейин, келди-кетди журнали — кимдир боплаб атаган «хусумат дафтари»ни туздирди, қора доска ташкил қилдирди.

Мунаввар Қори афсус билан бош чайқади: ҳаҳ, хом сут эмган нодон-а! Директорликка то ҳукман тайинлангунига довуру бу хил чора усулларини қўлламай турса бўларкан. Билмади-да, ишнинг бирдан бундай чапсига кетишини. Билганида-ку!.. Қизиқ, одамзод нега бу қадар мансабга, ҳукмдорликка ўч бўларкин-а — қўл остидагиларнинг мутеёна мўлтираб, қалтираб туришини кўриб завқланиш учунми ёки улуғвор ишлар қилиш учунми? Бу иккисидан қай бири ҳақиқатга яқинроқ ёки иккиси ҳам айни ҳақиқатмикан?.. Лекин раҳматли Отахон оқсоқол муҳташам ғиштин бинолар, Дўстлик саройидек улуғвор обидалар бунёд этиш тарафдори эди. Хўш, ўзи-чи?.. А-а, Туркон Хотун-чи?!.

Дарвоқе, жуда топиб қўйилган лақабига содиқ равишда ҳаммаёқни остин-устин қилворган Туркон Хотун ҳокималик ишқида нақадар талвасага тушган эди-я!..

Мунаввар Қори шахмат доналарни бир-бир катакларга тераркан, Туркон Хотун билан сўнгги марта учрашган пайтидаги манзараю мулоқот ёдига тушиб, аччиқ кулимсираб қўйди.

Ўшанда шошилинич чақиртирганига умидворлик билан дарҳол етиб борган эди. Аммо натижа кутганичалик бўлиб чиқмади — Туркон Хотун нимадандир безовта, негадир жуда бетоқат экан. «Институтингизда ўрнатган янги тартибларингиздан хабаримиз бор, — деди, қўл олишиб кўришаркан, кўзлари алланечук чақ-

наб. — Ғайрат Набиевичдан эшитдим. Биласиз, Ғайрат Набиевич ўзимизнинг одам!.. Қаттиққўллигингиз бизга маъқул. Лекин узоқ давом этган турғунлик даврида танбаллашиб қолган одамлар қаттиққўл раҳбарни, нима десам экан, унчалик ёқтиришмайди шекилли. Мана, кўрмайсизми, эмишки, мен халқнинг ўтпараст зардуштийлар замонидан қолган минг йиллик урфу одатларини менсимаётганмишман. Ниҳоятда қаттиққўллик қилаётганмишман. Хуллас, гап кўп, Мунаввар Қориевич! — Туркон Хотун маҳобатли курсида енгилгина чайқалиб, асабий қўл силтади. — А, ҳаммаси чепуха!.. Нашы дела правы, мы победим!.. Урфу одатлар — нима ўзи у — ўтмиш сарқити. Олға ҳаракатимизга тўсқинлик қиладиган ҳар қандай тўсқини босиб-янчиб ўтаверамиз. Бошқа йўл йўқ!.. Сиз — Мунаввар Қориевич, институтингиз вакиллари номидан битта хат уюштиришингиз керак. Хатда бизнинг умум манфаати йўлидаги хизматларимиз, фақат бир республиканинг эмас, балки бутун мамлакат истиқболини ўйлаб қайғураётганлигимиз алоҳида таъкидлаб ёзилиши зарур, — деб, негадир Туркон Хотун сирли кулимсиради. Сўнг: — Едингиздами, москвалик бир маҳмадана шоирни «Комсомолка»да уриб чиққанларингиз? — деб сўради. — У пайтда мен комсомол вожаги эдим. Эслайсиз-а?.. Бу хатни шундай ёзиш керакки, «Правда»да чиқиб қолиш эҳтимоли назардан соқит қилинмасин... Ҳа, Ғайрат Набиевичга тайинлаб айтганман, шу яқин кунларда шахсан ўзи бориб, институт директорлигига расман тасдиқланганлигингизни коллективга эълон қилади. Сиз индин ўн икки яримда келтириб, хатни менга топширасиз. Қўлимиздаги бошқа хатларга қўшиб, тезроқ марказдаги роҳбар ўртоқларга етказишимиз керак. Саволлар борми бизга?.. Бўпти, ҳозирча сизга рухсат!..»

Кейин, элбурутдан умидворланиб боргани ўзига алам қилиб, ишхонага дилғашланиб қайтган эди. Индини эса, икки кечаю икки кундуз ўйлай-ўйлай, ёза-ёза Туркон Хотунни шарафлаб битилган беш бетлик мадҳу санога Тўра чаққон, Бегим лаббай, Мاستон хоним ҳамда икки-уч ҳаммаслак меъморга имзо чеқдириб, белгиланган вақтдан хийла олдин унинг ҳузурига хуш-хурам йўл олган эди.

Айни шу тобда ҳам Туркон Хотуннинг нолавор фарёди жисму жонига сонсиз-саноқсиз игналар янглиғ қадалаётгандек Мунаввар Қори ғамгин чимирилиб,

уф тортди: ана, ўз и гилампойандоз тўшалган, илоннинг аччиқ ичагидек узун даҳлиздан қабулхона сари шахдам бормоқда. Бир маҳал, еру осмонни ларзага солгудек, эшиги очиқ қабулхона ичкарисидан аламнок бир фиғон отилиб чиқди: ҳақиқат борми ўзи?! Қамаманглар мени, ёлвораман, мени қамаманглар?! Мен сизларга миллатчиларни тутиб бераман, халқ душманларини топиб бераман. Қамаманглар?!

Орадан лаҳза кечиб-кечмай, юзлари девордек бўзрайган Туркон Хотунни қабулхонадан чақмоқдек икки йигит даҳлизга судраб чиқди. Унинг қовуштирилган қўллари устидан гажим рўмол ташлаб қўйилган, ҳамиша силлиқ турмаклангувчи сочлари тўзгин, олайиб кетган кўзларидан эса дувиллаб ёш оқмоқда эди.

Аллақачон ранг-рўйлари заҳилтоб ходимлар хоналардан чиқиб, девор бўйлаб тизилишган кўйи, хайратдан донг қотишган — ҳамма лолу маълул эди.

Туркон Хотун эса кўзларида ёш билан одамларга мўлт-мўлт жавдираганча, юракларга титроқ солиб ёлворади: биродарлар, мени қутқаринглар ахир, биродарлар?!.

Қўққис кўз-кўзга тушиб, Туркон Хотун янаям аянчли ув тортганда, негадир Мунаввар Қорининг юраги бирдан товонига узилиб тушгандек туюлди, тиззаларидан мадор қочди. Ва, беихтиёр деворга қапишиб, бир зум бемажол туриб қолди. Сўнг, ортига қарамай, — мабодо ортига қараса, икки йигит қуршовида оёғи ерга тегиб-тегмай кетиб бораётган Туркон Хотуннинг нолону ночорлигини кўриб, бехос ўкраб юборадигандек, — беҳуд бир алфозда олға жилди. Ўрта йўлак ёнида тўхтади. Нечундир тиззалари ҳамон қалт-қалт титрамоқда эди. Панжарага суяниб, хиёл нафасини ростлагач, секин биринчи қаватга тушди. Агар ўрта эшикдан чиқса, тағин бечора Туркон Хотунга дуч келиб қолиши эҳтимолини ўйлаб, кунботар томондаги эшикдан кўчага чиқди. Кейин, жазирама қуёш тиғида қизиб ётган майдон чеккасида турган машинасига беҳол ўтириб, шоферга буюрди: уйга!..

Мана, ўша куннинг эртасидан бери ётибди.

Бугун... сайлов. С а й л а ш а р м и к а н?.. Сайлашар — Тўра чаққон бор, Бегим лаббай бор, Мастон хоним, тағин анави... лаънати шарафномага имзо чеккан икки-уч ҳаммаслак бор — жонбозлик кўрсатишар ахир. Улар яхши билишади: Мунаввар Қорисиз ҳеч қайси бири — ҳ е ч к и м э м а с. Ҳар бирининг бўйни-

га биттадан нишон тақиб, биттадан амал бериб қўйибди. Агар пандавақилик қилишса — ўз л а р и г а ж а б р — янги сайланажак директор бирин-бирин ҳаммасини суриб ташлайди. Албатта-да!.. Ў з и н и н г э с а, биринчи муовин эмас, ҳатто бўлим мудирини бўлиб қолиши ҳам даргумон. Ана кейин бутун обрў-эътибор бир пул. Даҳшат!.. Агар сайлашса, чанг босиб ётган Машваратхона лойиҳасини ишга тушириш учун астойдил курашади. Ҳар қалай, яхши-да, арзирли бир ёдгорлик қолдиролса. Ҳа, жорий этилган столипинча тартибларнинг ҳаммасини бекор қилдиради. Шубҳасиз!.. Агар сайлашмаса... Йўқ, сайлашади... сайлашади — Ғайрат Набиевич ҳам қараб турмас ахир.

Ногоҳ даҳлиз адоғида ғичирлаб бир эшик очилди.

Мунаввар Қори хаёли тўзғиб, тўкис терилган шахмат доналарига сергак кўз югуртираркан, бир неча оқ пиёда билан оқ сипоҳини ҳужумга чиқарди-да, негадир қоралар томонидан биттаям юриш қилмай, секин жойидан кўзгалди. Сўнг, бир оз мизғишдан аввал, Ғайрат Набиевичга палатадан қўнғироқ қилиб қўйишни кўнглидан кечирган кўйи, хомуш изига қайтди.

* * *

Тушдан сўнг.

Ажабтовур хона.

Хона ичида қуюқ тутун кезяпти. Сигарет тутуни. Ҳеч ким кўринмайди.

Бир маҳал, телефон устма-уст жиринглайди.

Ва ҳаял ўтмай:

— Лаббай! — деган нозик бир овоз эшитилади.

Алланечук занчалишироқ овозга жавобан дўриллаган бир товуш:

— Ҳм, ўзингми? — дейди.

Бирдан дик этиб, кимдир ўрнидан тургандек бўлади. Қуюқ тутун орасидан қора костюм, қора галстук ғира-шира кулрангланиб кўзга илғанади. Кулрангланиб илғанаётган қора костюм эгасининг боши... йўқ, юзи... йўқ, лекин бир жуфт қорачиқ кўзга аниқ кўринади. Ва, тағин:

— Ўзимман, Ғайрат Набиевич, ўзимман! — деган нозик овоз эшитилади. — Сафар яхши ўтдимиз, Ғайрат Набиевич? Ҳиндистон ҳаволари қийнаб қўймадимиз, Ғайрат Набиевич? Укаларим, сингилларим соғ-саломатмилар, Ғайрат Набиевич?

— Раҳмат... Бугун сайловдан хабарингиз бор-а?

— Хабарим бор, Ғайрат Набиевич, хабарим бор.
— Мунаввар Қори сайланиши керак. Тушунял-
сизми?!

— Хўп бўлади, Ғайрат Набиевич. Хўп бўлади!..
Хўп бўлади!.. Албатта сайлаймиз, Ғайрат Набиевич.

— Сайловни ўзингиз бориб ўтказасиз!

— Бир оғиз сўзингиз, Ғайрат Набиевич. Ле-
кин... соат учда менинг мажлисим бор эди-ку, Ғайрат
Набиевич.

Дўриллаган овоз кескинроқ оҳангда таъкидлайди:

— Сайловни ўзингиз демократик асосларда ўтка-
зиб, Мунаввар Қорини директорликка сайлаб қайтасиз.
Сайлов натижасини менга хабар қилишни унутманг!

— Хўп бўлади, Ғайрат Набиевич... Хўп бўлади,
Ғайрат Набиевич!..

Нимадир ширқ этиб, овозлар тиниб қолади.

Ажабтовур хона ичида тутун янаям қуюқлашаве-
ради.

* * *

Эрта оқшом маҳали.

Ногоҳ палата эшиги оҳиста тақиллади.

Мунаввар Қори беҳаловат хаёл суриб ётган эди,
Тўра чаққон ҳамда Бегим лаббайни келган тахмин
қилиб, ялт кўзларини очаркан:

— Кириг, — деди.

Эшик очилиб, дилкаш жилмайган кўйи, институт
маҳаллий комитетининг раиси Шухрат Муродович кў-
ринди:

— Салом, Мунаввар ака, — деди. — Яхшимисиз?..

— Ие, Шухратжон!..

Мунаввар Қори дабдурустан дилида умидбахш бир
севинч ҳиссини туйди: шундай кунда профком раиси-
нинг ўзи кириб келдими — демак!.. Ана, юз-кўзларида
ялтоқи табассум... Иккинчи бор келиши... Бежиз эмас-
дир ахир.

Директорликка шахсан ўзининг сайланганлигига
кўнглида ишонч ҳосил қилгандек бўлиб, Мунаввар Қори
вазмин қоматини тикларкан:

— Яна овора бўлиб-а?.. — деди.

— Мусулмонмиз-ку, Мунаввар ака!.. — Шухрат
Муродович лиқ тўла қоғоз халтачани стол чеккасига
қўйгач, қўл олишиб, қуюқ сўрашди. Сўнг: — Сизнинг
баҳонангизда Худони ҳам кўриб қолармиканмиз, деб
келамиз-да, — деди кулиб.

Мунаввар Қори тахмини тўғри чиқаётганлигига яна-ям ишонгиси келиб:

— Худони дейсизми, Шухратжон? — деди.

— Эшитмаганмисиз, шундай бир ажойиб ривоят бор?..

Эмишки, бир куни Худо суюкли саҳобаларидан бирига гина қилибди: кеча сени кутган эдим, лекин келмадинг.

Саҳоба англашилмовчилик учун узр сўраб, кеча мен муборак пойи қадамингга келган эдим, дебди. Аммо сен билан дийдорлашмоқ бахтига ноил бўлолмадим, Тангрим.

Тўғри, сен аршу аълога кўтарилган пайтда, мен бемор ётган фалон бандамни кўргани Ерга тушган эдим, дебди Худо. Агар сен ўшал бемордан кўнгил сўрагани борганингда, албатта мени ҳам кўрган бўлар эдинг.

— ...қалай, зўрми?

— Аҳ-ҳа... Зўр экан! — Хиёл сукутдан сўнг, Мунаввар Қори ботиний бетоқатлик билан сўради: — Ишхонада тинчликми, Шухратжон?

Бу йўсин кўндаланг саволни кутмаганмиди, Шухрат Муродович кўнглида пушаймон ҳиссига ўхшаш бир ниманидир туйиб, Мунаввар Қорининг синчков нигоҳига ғалати кулимсираб разм солдию, маънодор бош ирғади: афсус!.. Қандай, қайси тил билан айтади ахир. Айтолмайди. Бадбахтнинг юзлари аллатовур пўстакка ўхшаб қолибди. Агар бугун ишхонада рўй берган ҳангомани эшитса!..

Хонақоҳдек кенг-мўл мажлисхона.

Ҳамма ҳаяжонда.

Бетоқат пичир-шивир авжида.

Ш у х р а т М у р о д о в и ч. Ўртоқлар!.. Ҳой, яхшилар, бирпас жим ўтириш шунча қийинми?!.

Ҳамма жим бўлиб қолади.

Сўз... ўртоқ в а к и л г а!..

В а к и л. Ўртоқлар, ҳозир биргаликда сизларга директор сайлашимиз керак. Юқори партия ва совет ташкилотларининг масъул раҳбарлари институт директорлигига таниқли архитектор, коллективларингизда кўп йиллардан бери баракали меҳнат қилиб келаётган ҳурматли Мунаввар Қориевичнинг номзодини лозим кўрдилар.

Яна бирдан ғала-ғовур авж олади.

Овозлар. Вуй-й, овозининг ёқимсизлигини-и!
Нега бунча чийиллаяпти бу ўзи?!

Директорликка кимни сайлаш кераклигини ўзимиз
жуда яхши биламиз.

Зўравонлик кетмайди!..

Ш у х р а т М у р о д о в и ч. Жим, ўртоқлар, жим!
Илтимос?!.

Э ш м а т. Йўқ, Шухрат Муродович, шу пайтгача
жим бўлиб келганимиз етар! Энди биз ҳам биламиз,
юқори партия, совет ташкилотлари коллектив фикри
билан ҳисоблашишга мажбур. Ўзимиз хоҳлаган одам-
ни директор қилиб сайлаймиз!

В а к и л. Номзодларингиз кимлигини эшитайлик-
чи?

Э ш м а т. Ўртоқлар, директорликка энг муносиб
одам — Шухрат Муродович! Таклифим тўғрими, ўр-
тоқлар?

Овозлар. Жуда тўғри!

Топиб айтдинг, бизга Шухрат Муродович директор
бўлиши керак.

Шухрат Муродович зўр организатор!..

Ш у х р а т М у р о д о в и ч. Ўртоқлар, мен... мен
зўр меъмор эмасман ахир.

Б о й м а т. Ташаккур... эътирофингиз учун ташак-
кур! Аммо-лекин сиз — халқпарвар одамсиз. Бизга
халқпарвар одам директор бўлиши керак!

Овозлар. Яша, азамат!

Ҳай, тилингдан аканг!..

М а с т о н х о н и м. Нима қивоссилар ўзи?! Ҳўй,
кўрмавоссилами, Шухрат Муродовиччи ўзлари самоот-
вод бервоттила-ку!..

Биласилами, Мунаввар Қориевич қандоқ маданият-
ли одам-а!..

Овозлар. Чакагингни ўчир-э!

Биз сизнинг кимлигингизни яхши биламиз, хоним!

Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур!..

Илкис Мастон хоним ён-вериға ёвқур кўз югуртира-
ди. Сўнг, тобора ҳаяжони мавж ураётган жамоага бур-
нини бир жийириб, тажанг одимлаганча, мажлисхона-
дан зипиллаб чиқиб кетади.

В а к и л. Демак... демак, директорликка иккита
номзод бор.

Кўрамиз... номзодларни овозга қўйиб кўрамиз.

Б о й м а т. Мунаввар Қорининг номзоди директорликка лойиқми, йўқми — аввало шуни ўйлаб кўриш керак эди.

Бирдан ялли кулги янграйди.

...Агар бу ғаройиб ҳангомани эшитса, сезилиб турибди, юраги дош беролмайди бадбахтнинг. Аяш... аяш керак.

Шухрат Муродович айтмасликни маъқул билиб, тагин бош ирғади:

— Ишхонада тинчлик, — деди. — Сиз тезроқ соғайишни ўйланг, Мунаввар ака.

Мунаввар Қори, барча умиди чиппакка чиққанлигини англагандек, ҳазин энтикаркан, сўник кулимсираб қўйди: нима, сайлов ўтказилмаганмикин ёки бу... писмиқ атай ниманидир сир тутаяптими?

Шухрат Муродович сайловдан сўнг, дилида ғолиблик сурурини туймади, билъакс хомуш тортгандек бўлди. Шу боисми, даврадош улфатларга қўшилмади — энди барча ходимлар улфат, барчаси даврадош... Ҳаммадан кейин, ёлғиз кўчага чиқди. Ва дабдурустан ўнгайсизландими, директор машинасига жавоб берворгач, йўлда яёв бораётиб, қачондандир шуурида чарх ураётган Мунаввар Қори билан боғлиқ ўю хаёли ҳаливери ором бермаслигини англади. Кейин, хастанинг кўнглини сўраш асносида, кутилмаган я н г и л и к н и кула-кула айтиб беражагини; сўнг, институт шаъну шавкати учун янаям ҳамкорликда жавлон уриб ишлаш режаларини кенгашиб, охир-пировардида хандон-хушон хайрлашиб қайтажагини ўйлагану, касалхонага йўл олган эди.

Аммо, мана, кўряптики, ҳазил-хузулнинг ҳам, режаю раватнинг ҳам мавриди эмас экан. Ана, кўзлари... бежо!.. Йўқ, тўғри қилдими келиб ўзи? Тушунармикан ишқилиб?

Мунаввар Қори хитойи чойдоннинг кумуш қопқоғини очди, тиқинни олди, сўнг қайноқ чойдан пиёлага қўйиб узатаркан:

— Олинг, Шухратжон, пўлоти нон чой билан зўр кетади, — деди. — Самарқанддан ошналар келишган эди.

Стол устидаги чоғроқ лаълида иккита нон, иккита Ѓиждувон бозоркулчаси, каттакон биллур баркашда нақш олма, шивирғони узум, дашнавати анор бор эди.

Шухрат Муродович, хастанинг сазаси учун нондан бир бурда ушатиб, чойдан ҳўплади.

Мунаввар Қори кўксини сийпалаб, аста ўрнидан турди. Деразани ярим очиб қўйди. Сўнг, гўё тилучи сўраётгандек, боягидай сўник кулимсираб:

— Бу... Тўра чаққону Бегим лаббайнинг ишлари дурустми? — деди.

Шухрат Муродовичнинг юз-кўзларида яна енгил бир табассум ифодалари жилоланди: гапни айлантiryпти муғамбир!.. Ҳар не қилиб бўлсаямки, сайлов натижасини билмоқчи, агар очиқ-ошкор сўраганида эди!.. Нима, айтармиди? Қандай айтолади?.. Ахир, бетайин, чаққон кулларингизу имонсиз лаббайгўйларингиз риёкорларча оғиб кетишди — сабил манфаатлари йўлида виждонсизларча замонасозлик қилишди — номзодингизга қарши овоз беришди; шунга кўра, заифа Мастон хонимнинг орқа этагини саждагоҳ қилсангиз ҳам арзиркан... деб айтиб бўларканми шу тобда?!

— Ҳар ким ўз кунига соғ бўлсин экан, Мунаввар ака... Ғимирлаб юришипти.

— Биздан салом айтиб қўясиз.

— Албатта!.. — деди-ю, энди туриш кераклигини фаҳмлаб, Шухрат Муродович баркашдаги жигар қонидек қоп-қора шивирғони узумдан икки дона узиб, жойидан қўзғалди. — Менга рухсат, Мунаввар ака?

— Майли, раҳмат, Шухратжон!..

Мунаввар Қори ботинан инжиниб, айтмади, деб ўйлади: сайлов натижасини айтмади писмиқ!.. Агар сўраса... Йўқ, сўрамаслик керак: сўраса-ю, сайланмаганлигини билса — жамоа ҳурмат-эҳтиромига нолойиқлигини эшитса, азоб-ку!..

Даҳлизга чиқишди.

Даҳлиз ўртасидаги стол ёнида оқ қалпоқли дўхтир йигит билан лўппи юзли бир ҳамшира қизгин суҳбатлашмоқда эди. Долон тарафдан эса, телевизордан таралаётган ўйноқ куйга қоришиб, узук-юлуқ овозлар эшитиларди.

Шухрат Муродович эшик ёнида тўхтаб.

— Бўпти, сиз, қолаверинг, — деди.

Ана шунда беихтиёр Мунаввар Қорининг кўнглидан ўртагувчи бир фикр кечди: ҳойнаҳой, директорликка бунинг ўзи сайланган бўлса керак. Агар... агар «Волга» да келган бўлса!.. Машинани кўриб қолишимдан хавфсираяпти. Шум-да!..

— Юраверинг, Шуҳратжон. Бирпас ҳовлида сайр қилмоқчиман.

Ботиб бораётган қуёшнинг алвон нурлари арар теракларнинг заъфарон япроқларида аксланади. Соя-сўлим хиёбонларда беморлар хаёлчан кезиб юришибди. Айрим хасталар эса, жуфт-жуфт бўлиб, сершоҳ-сербутоқ чинорлар остидаги сўриларда шахмат суришяпти.

Дарвоза томондан сумка кўтарган аёллар, қоғоз халта қўлтиқлаган ёш-яланглар турнақатор бўлиб келишяпти.

Бамисоли меҳру оқибат тимсолидек кириб келаётган одамлар оқимига назар соларкан, Мунаввар Қори кўнглида ўксиди: қойил-э, ҳамкасабалар бундай, ҳолинг нечук, деб ёғилиб-ёпирилиб келишмади-е! Манави писмиқнинг қадам ранжида қилгани... ҳар қалай, фақат кўнгил овлаш эмасдир нияти.

Шуҳрат Муродович ланг очик дарвоза ёнида хуш-хол хайрлашди.

Мунаввар Қори хўшлашаркан, ихтиёрсиз:

— Пиёдамисиз, Шуҳратжон? — деди.

— Автобусда, — деди Шуҳрат Муродович кулиб. — Бўпти, Мунаввар ака!..

— Хайр, Шуҳратжон!..

Мунаввар Қори Шуҳрат Муродович ортидан қараб қоларкан, Тўра чакқон ҳамда Бегим лаббай келганда, — негадир ҳамон уларнинг албатта келишидан умидвор эди, — директорликка мабодо сайланмаганлигини билса, сайловда номзоди қўйилишини хоҳламагани сабабли, атай касалхонада ётганлигини бот-бот давраларда писанда қиларини кўнглидан кечириб, хомуш изига қайтди.

Ногоҳ шу пайтда ёмғир томчилади.

Нурафшон кунларда ёмғир севалашини энди кўраётгандек Мунаввар Қори таажжубланди: ҳаво булутсиз-у, лекин қизиқ, ёмғир ёғяпти.

1988 й.

УСТУН

Кимсан?.. Узлигингдан қил мени оғох

Рауф Парфи

— Ойижон, эртага келинингизни олиб келайин?— деди Фармон мўлтираб.— Хўп дея қолинг?

Пошша кампир теварагида алланечук ёвқур назар билан тек қотган фарзандларига бир-бир қараркан, кўзлари жиққа ёшга тўлди: энди нима бўлади — осмондек кенг-у, лаҳаддек тор хонадон тўзғиб... пардай тўзғиб кетадими энди?! Кўзи очиқлигида, кўзи ўнгидая?! Ахир, бунга қандай чидайди?! Е, кўзларини чирт юмиб, ҳаммасига қўл силтаб, ҳайё-ҳуйт деганча ота юртига жўнаворсинмикан-а?.. Кейин, бечора қайнасининг ҳоли не кечади? Йўқ-йўқ! Бошқа бир чора топмоқ керак. Токи, бир қориндан талашиб тушган бу оға-инилар, бу опа-сингиллар тагин апоқ-чапоқ бўлиб кетишсин. Аммо қандай... Қани у чора?!

Фармон шу тобда бежиз кириб илтижо қилаётгани йўқ: туғишган жигаргўшаларининг бари — опаси, акаси, синглиси шу ерда, намозшом қоронғилигига чулғанаётган ойнакори айвонда. Онаси нима деб жавоб қилишини булар ҳам эшитиб қўйишсин! Майли, отаси тупроққа қўйилар кунда қилган зору-таваллоси ҳисобга ўтмагандир. У кунни юракларга қил сиғмас оғир палла эди. Кейин... Еттинчи кунни бир айтди, йигирманчи кунни бир айтди. Ҳар гал зор-зор ёлворса ҳамки, на онаси, на опаси, на акасига — ҳеч кимга қор қилмади. Мана, эртага қирқ — катта маърака. Қани, нима дейишаркин?..

Пошша кампир ўғлининг жавдираган нигоҳига дош беролмади: кўзёшларини артиб, бошини қуйи солди, тагин аччиқ бир хўрсиниқ кўксини шилиб ўтди.

Во ажаб!.. Бу қадрдон гўшанинг қувончбахшлиги, ҳамиша файзиёблиги раҳматли чоли — Тожи Давлат билан экан. Тўғри, буни аввал ҳам биларди. Биларди-ю, лекин ҳеч қачон шу мотамсаро кунлардаги каби яққол ҳис этмаган эди. Энди эса дилида оғриқ билан сезяпти. Чолини жойростонига топширганларидан бери

кенг-мўл хонадон тангу тор бир маконга айланиб қолгандек эди. Шу боисдирким, ўзини қўярга жой тополмай, сўнгсиз алам ўтида ўртаниб бўзлагани-бўзлаган. Чолининг сурункасига саккиз ой ажал билан жон талоша-талоша, охир-оқибат касалхонада, армон исканжасида узилганини ўйлаб бир куйса, болаларининг сарсону саргардон келажагини ўйлаб баттар куяди. Аммо на илож — ўлганнинг ортидан кетмоқ кў-ўп душвор экан.

Дарвоқе, қаршисида бир оғизгина сўзига илҳақ ўтирган жигарбандига не десин? Икки ўт ўртасида куйиб кул бўлаётганини айтсинми ёки васият — муқаддас, уни бузмоққа ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, десинми? Унда... йил ўтмай булар ҳар ёққа тўзғиб кетмайдими? Меҳру оқибат ўзгараётган шу замонда буларнинг тўзғиб кетмаслигига ким кафил бўла олади?

Фармон бетоқат қимирлади:

— Олиб келайми, ойи? — деди яна ёлвориб.

Пошша кампир ўғлига ўйчан нигоҳ ташлаб, пиёла-ни қўлига олди, қувраган лабларига яқинлаштирди-ю, ичмай, тагин аста жойига қўйди:

— Фармонжон, болам, ўргилай сендан! — дея хўрсинди. — Уша куни, бизнинг гап-сўзларимизга парво қилмай, бошлаб келаверсанг бўлмасмиди ахир? Хотининг остонадан кўзида шашқатор ёши билан адажонимлаб дод солиб кириб келса, ким унинг кўкрагидан итарар эди?!

— Мен барибир бунга қўймасдим, — деди Фармоннинг акаси Баҳром қош-қовоғини баттар уюб. — Ҳеч қачон қўймайман!

— Мен ҳам! — дея юзини терс ўгирди Барно. — Кириб бўпти! Мен бир кўрай-чи кирганини!

Синглиси Диловар эса индамай чой қуйиб узатди.

Фармон синглисига миннатдорона назар ташлаб, акаси билан опасининг гапини эшитмагандек, тагин онасига хокисоргина юзланди:

— Ойи, ўзингиз бир бечорани қувиб чиқарган эдингиз-ку?!

— Э, тавба! — Баҳром бирдан тутақиб кетди. — Эсинг борми ўзи, а?!

— Эсини еб қўйган бу! — деди Барно чимирилиб. — Адам бечора бу эркатой учун куя-куя ажалларидан беш кун бурун кетдилар. Бу бўлса...

— Мамам тўғри иш қилган эдилар, Фармон ака, — дея Диловар хаёлчан гап қўшди. — Мен ҳам

шундай қилган бўлардим. Сиз ҳам шундай қилишингиз керак эди.

Фармон дув қизариб, лабларини қаттиқ қимтиган кўйи, беҳаловат энсасини қашиди.

Ҳа, Пошша кампирнинг ўзи биттасини итдек қувиб чиқаргани рост. Отинг туморга тугилгур қўшни аёлни юзингда кўзинг борми демай, олиб келган тоғоратуғунини қўлига тутқазиб, ҳовлидан шармандаларча хайдаб юборган. Бу дунёнинг ишлари шунақа — томоша экан, томоша!

Ўша кеча бу ҳовлида қиёмат-қойим бўлиб турган пайтда ногоҳ қўшниникидан карнай-сурнайнинг шўхшан садоси таралди. Мотамзадалар бари ноҳос яшин ургандек қути ўчиб, жой-жойида қотди-қолди: бу не бедодлик — ҳали шу бўлдим қўни-қўшничиликнинг юз-хотири, оқибату одамгарчиликнинг қадри? Наҳот... наҳотки шу бўлса-я?! Ахир, бир маҳаллар — қимматчилик-қаҳатчилик замонларда қошу кўздек қўшнисининг ҳамиша иссиғи-совуғидан бохабар бўлиб турган Пошша ая эмасмиди? Бугун эгнига куёвлик сарупосини кийган йигитга кечагина Бахрому Фармоннинг кўна-колаларини кийдириб қўйган жони сабил Пошша ая эмасмиди? Ё қудратингдан, қани ўзбекчилик, қани диёнат?! Кўз очиб кўрган Тожи Давлати уйининг тўрини тўлдириб, узлат сари юз буриб ётса-ю, қўшни ҳовлида базми жамшид авжига чиқарверса... Пошша кампир қандай чидасин ахир! Чидалмади.

Ноинсоф қўшнини инсофу тавфиққа чақириб, ҳеч курса карнайнинг унини ўчирсин, дея соч-соқолига оқ оралаган Баҳромини сарғайтириб эшигига жўнатди. Баҳроми баттар мулзаму музтар алфозда қайтиб, ўғли икки марта эмас, бир марта уйланармиш, шунинг учун келини билан ўғлини армонзада қилиб қўёлмасмишлар, деди. Сўнгра, то тонгга қадар яллачиларнинг «Оҳай-бола» сига қўшилиб, Пошша кампирнинг фарёду фиғони кўкка ўрлагандан-ўрлайверди.

Кейин... эрталаб ҳовлига тумонат одам тўпланган чоғи қўшни аёл пилдираган кўйи ҳўнграб келди-ю, Пошша кампирнинг этагини мутеларча юзига босиб, мотамдорликка изи сўради:

— Ғамхўримиздан айрилдик, аяжон! Амакимиз ўлгунларича биз ўлсак бўлмасмиди, аяжон! Бизни кечиринг, аяжон!

— Аянг ўлсин! — Пошша кампир аранг ўзини ту-

тиб, ридоси этагини силтади.— Билиб қўй, қайтар дунё бу. Чиқ энди, ҳовлини бўшат!

— Аяжон, биз густоҳ қўшниларингизни кечиринг!— дея лабларига энган кўзёшларини ялаб, ув тортди аёл.— Иложимиз қанча, аяжон, амакимнинг мундоқ бўлиб қолганларини биз кеч эшитдик, жуда кеч эшитдик, аяжон. Кечиринг бизни, аяжон!

— Бор, кўзга тушган хасдек турма бу ерда!— Пошша кампир кескин бурилиб, ўғли Баҳромга буюрди.— Бу... бу гумроҳни дарвозадан чиқариб қўй. Эриниям йўлатма! Отангнинг тобути ерда қолмас. Бўл, анграйма!..

...Ҳамон Фармон хижолат исканжасида бошини қуйи эгиб, мотамзада бир ғамноклик билан ўтирарди.

«Хотинингни йўриғи бўлак эди, сенинг йўригинг бўлак эди, болагинам. Ахир, сен бегона эмасдинг-ку!— дея кўнглидан ўтказди Пошша кампир унсизгина энтикиб.— Этни тирноқдан ажратиб бўлармиди, Фармон-жон? Сен ўша куниеқ хотинингни етаклаб келганингда, балки опанг ҳам, аканг ҳам, қолаверса, мен ҳам тақдирга тан бериб, аламимизниям, нафратимизниям ичимизга ютармидик. Аммо энди кеч, ўғлим. Лекин сен... сен...»

Бехос қалтираётган бармоқларини хонтахта қиррасига тираб, Пошша кампир ўғлига қадалиб тикилдию:

— Менга қара!— деди таҳдидкор бир овозда.— Агар анави бетавфиқ имонсизларга салом берсанг ёки саломига алик олсанг, билиб қўй, у дунёю бу дунё берган оқ сутимга рози эмасман-а! Шундай мусибатли кунимда сенинг икки марта уйланганингни юзимга солиб берди-я, ялоқхўр битлиқи! Ана, ишонмасанг, акангдан сўра!

— Билмай айтвордим, ойижон,— деди Фармон бўзариб.

— Вой! Нима, ёш боламисан билмай?— деб укасига ўқрайиб қаради Барно.— Бизни қон қақшатиб, то тонггача ноғорабазм қилишганини ўзинг эшитгандинг-ку, ахир?!

Йўқ, жуда яхши билади Фармон. Алам ва ғазаби ҳам чексиз-чегарасиз. Аммо шугина гапни айтиш билан ўз мушкулини осонроқ ҳал қилишни истаган, яъни, онасининг: улар етти ёт бегона бўлгани билан, хотининг бизга бегона эмас эди-ку, деб юборишини кутган эди. Бироқ, бу гап чиқмади. Гарчи, отаси кечирган

бўлса ҳам онаси Нодирага хусуматини унутмаган, унутмоқчи эмас экан, энди бу не қилсин?

Х у с у м а т! Хусуматмикан шу?!

Нимага отаси... отагинаси лоақал бир бор унинг кўнглига қарамай дунёдан ўтиб кетди, а? Ахир, яшайдиган у эди-ку?! Кейин, бошқа бир жиддий сабаби ҳам бор эди.

Дарвоқе, ўша — сабаб ҳам инобатга олинмади! Отасидек адолатпараст бир одам ўша муҳим сабабни ҳам инобатга олмади-я?!

Ногоҳ отасининг басавлат қадди, зукко қиёфаси кўз ўнгида яққол жонланиб, бундан роппа-роса икки ярим йил аввал бўлиб ўтган ғам-ғуссали бир даҳанаки жанг қулоқлари остида акс садо бергандек туюлиб, Фармоннинг юраги жизиллаб куйишди.

— Салкам қирқ беш йил қонундорлик қилиб орттирган обрўйимдан бошқа нимам бор менинг, ўғлим?.. Сенга минг карра айтдим: Тожи Давлатнинг боласи ўзининг ҳалол-покиза хотинидан ажрашиб, бировнинг бевасига уйланибди, деган иснод бизнинг шаънимизга тўғри келмайди. Бу хомхаёлни каллангдан чиқариб ташла! Агар бизнинг орзу-ҳавас билан олиб берган келинимиз таъбингга ўтиришмайроқ қолган бўлса, унгаям битта ҳовли-жой тўғрилаб берайлик-да, сени ўзингга муносиброғига уйлантириб қўяйлик. Лекин анави... ўзинг топган сочи кесигинггамас!.. Гапим тўғрими, онаси?

— У мегажин иссиқ-совуқ қилавериб, бунингизнинг бошини айлантириб қўйган, демовдимми. Ҳеч бир амал қилмаяпти, дадаси. Бу қулоғинг том битқурга гапиравериб, ўларга етдим-ку!.. Айт ахир, майли, розиман, де адангга!

— Ада, сиз тушунган одамсиз-ку, нега менинг кўнглимга қарамайсиз? Келинингиз биздан яширинча Дилийнинг хатини Равшанга етказиб турган. Ахир, қўшмачилик билан баробар эмасми бу?!

— Дилий билан Равшанни қўй! Биз келиннинг гуноҳидан кечдик, сен ҳам кечир энди, ўғлим.

• — Йўқ, мен келинингизнинг хиёнатини кечирмайман. Ҳеч қачон!

— Ҳой, ношукур, қўғирчоқдеккина қизчангни бировларнинг эшигида сарғайтириб қўйиб, бегонанинг қизига оталик қилмоқчимисан?! Йўқ, хомтама бўлма, кўчага чиқарадиган келинимиз йўқ! Келин ҳеч қаёққа кетмайди!

— Бўпти, келинингиз чиқиб кетмагунча, бу уйга қайтиб қадам босмаганим бўлсин!

— Вой, шарманда! Тавба де. Адангдан узр сўра!

— Мен ёш бола эмасман. Гапим — гап!

— Йўқол кўзимдан! Йўқ, тўхта. Агар ҳозир чиқиб кетсанг, мен ўлигу тирик, қайтиб бу ҳовлига қадам босмайсан. Энди — ихтиёринг. Лекин, билиб қўй, келин ҳеч қаяққа кетмайди. Жўна-а!..

Роппа-роса икки ярим йил Фармон киндик қони томган азиз хонадонга юрак бетлаб киролмади. Уша дилхираликдан бирор йил сўнграқ, хотини билан қизчасининг кетиб қолганини эшитгач, негадир кўкси куйишгандек жизиллаб оғриб юрди. Орадан кўп ўтмай, отасининг хасталигини эшитиб, юрагидаги оғриқ баттар зўрайди. Аммо барибир, ҳамма туғишгани отасию онасига қўшилиб бараварига юз ўгиришгани боисми-кан, уйга яқин йўлаёлмади — қўрқди: кунда, баъзан кун ора синглиси Диловардан отасининг сиҳат-саломатлигини суриштириб турди. Бундан икки ой аввал отаси аҳволи оғирлашиб, касалхонага тушганидан дарақ топдию саросар кўргани борди. У ерда онаси, опаси, акаси ва бошқа қавму қариндошларини саросимали алфозда кўриб, бирдан жону жаҳонини ваҳм босди: титраб-қақшаб ичкари кирмоқчи бўлди, лекин Фармоннинг йўлини тўсишди. Бир оздан сўнг опаси оппоқ халат кийиб, дориларнинг ачимсиқ ҳиди бурқсиётган жимжит хонага секин кириб чиқди-да, Фармоннинг мўлтираган кўзларига тик қараёлмай, эрта ё индин кирарсан, деди. Фармон юм-юм йиғлаб, кечқурун ижарахонасига қайтиб кетди. Эртаси тонг саҳарлаб Нодира тайёрлаб берган товуқшўрвани кўтариб ғалогул ўйлар қуршовида яна касалхонага борди. Кўзлари қизариб кетган акаси Баҳром эшик ёнида деворга суяниб турган экан, қўлидан қайноқ шўрвани олиб, адам тетиклашиб кетганларидан кейин кирарсан, деди. Киритмади. Орадан анча кунлар ўтиб, отаси жарроҳлар тифидан омон чиққанидан сўнг хиёл тетиклашди. Энди отанинг бутунлай соғайишига умид қилиб ҳамма ўз ишига тарқаб кетди. Фақат, Фармон, кўнгли нимадир сезгандек, ишхонага бормай, отасига дастёр бўлиб қолди... Ҳа, ўш а куни пешин пайти бирдан аъзойи бада-нига титроқ кириб, кўзлари шокосасидан отилиб чиққудек каттариб кетган отаси аллатовур ҳадикли бир имо билан илк марта Фармонни ёнига чақирди-да, афти андоми аянчли бужмайиб, елкамдан кўтар, деган-

дек ишора қилди. Фармон отасининг кифтидан қўлини ўтказиб, аста эти суягига ёпишган қоматини тиклади. Худди ана шу лаҳзада отаси ғалати товуш чиқариб:

— Энди кеч...— дедию Фармоннинг кўксига бошини қаттиқ тираб, жон таслим қилди:— Уф-ф!..

Бу қадар тез ва бу қадар осон рўй беришини Фармон асло кутмаган эди, қотди-қолди. Хиёл фурсатдан сўнг, у еру осмоннинг ағдар-тўнтар бўлишини тилаб, ўзининг эзилиб-янчилиб кетишини тилаб, изиллаб йиғлаган кўйи отасининг қақраб-қувраган қонсиз лабларига сув томизди, кейин оппоқ дока билан иягини боғлаб қўйди. Бир маҳал хонага Диловарнинг эри Равшан алланечук бўйинини қисиб кириб келди. Фармон унинг бағрига боладек отилиб:

— Равшан, адам, энди кеч... дедилар!— дея ҳўнграб юборди.— Кеч... Равшан, кеч!..

— Ий-э, яхши-ку!— деди Равшан кўзлари чақнаб.— Кечдим, энди гуноҳингдан кечдим, Фармон, дебдилар. Яхши-ку!..

Э н д и к е ч... Нотавон ўғлининг гуноҳидан кечгани ростмикан? Отаси... отагинаси то умрининг сўнгги дақиқаларига довур ўз жигарпорасининг кўнглини лоақал бир бор ҳис қилмай дунёдан ўтиб кетди-я! Нега... нимага шундай бўлди, а?

Дарвоқе, ўзи-чи? Хотинининг гуноҳи замирида пинҳон бир савобу куюнчакликни ўзи ҳам пайқамади-ку? Нега... нима учун шуни билишни истамади, а?..

Ҳай аттанг!.. Кечирар экан, тили бурролик пайтида буларга ҳам лоақал бирров айтиб кетса бўларди-ку! Айтмади. Айтолмади.

Кейин, ўша оқшом қўшниларнинг қилмиши бамисоли марҳумни таҳқирладию ҳамманинг тўлиб турган сабр косаси тошиб кетди. Тобут ердан узилар кунни Фармоннинг Нодирани олиб келиш ҳақидаги таваллоси эса, дард устига чипқондек, опасининг ҳам, акасининг ҳам жазавасини қўзितिб юборди.

— Хаёлингга ҳам келтирма!— деди акаси Баҳром кескин рад этиб.— Олиб келсанг, оёғини уриб синдираман! Гап тамом!

— Вой, адажонимнинг тани совимай туриб, сен ойимниям куйдириб ўлдирмоқчимисан?— дея опаси Барно юзини юлди.— Йў-йўқ, бу ҳовлида жодугаринг кўзимга кўринмасин!

Барибир, Фармон минг бир истиҳола исқанжасида ўртаниб, яна икки марта айтди. Зору таваллоларидан

хеч кимсанинг юраги қилт этмади. Фармон Нодиранинг зор-зор йиглаб пиширган тоғора-тоғора қазико қартаси, сомсаю бўғирсоғини олиб келаверди, ўзини олиб келолмади. Мана, энди эртага отасининг қазосига қирқ кун бўлади. Эртагаям Нодирани... япроқдеккина титраб турган Нодирагинасини олиб келолмаса қайтиб минбаъд бу хонадонга — киндик қони томган бу азиз гўшага оёқ босмайди! Майли, ҳар ким ўз кунига соғ бўлсин. Аммо аввал яна бир марта олдиларидан ўтади, сўнг ниятини очиқ айтади. Шундаям муддаосига эришолмаса, кейин — тамом!

— Ойижон, нега индамайсиз? — дея зорланди Фармон. — Ахир, адам ғуноҳимни кечирганларини биласиз-ку?!

Тагин Барно бетоқатлик билан суҳбатга аралашди:

— Фармон, иззатингни бил, ука! — деб унинг юрагига ғулу солди ва онасига қандайдир таскин берувчи назар билан қараб қўйиб, сўзида давом этди. — Ўзинг бу ҳовлида юрибсан — шунисига шукр қил!

Фармон, туйқус қошлари асабий чимирилиб, бир зум тек қотди: опаси нима демоқчи? Истасак, ҳовлидан сени ҳам қувиб чиқаришимиз мумкин, демаюптимикан?.. Ҳа, агар шу иш лозим бўлиб қолса, бунга онасидан бошқа фақат опасининг ҳадди сиғади: опаси умр бўйи отасининг кўнгил хоҳишига қараб иш тутган...

Фармон ночор ёлвориб:

— Илтимос, бирпасгина жим турунг, опа? — дедида, онаси томон ўгирилиб, кескинроқ оҳангда сўради: — Айтинг, келиннгиз келсинми, йўқми?!

Орага юракларни эзгувчи бир оғир сукунат чўкди.

Пошша кампирнинг боши қотди: хўш, чолининг васиятини бузсинми? Раҳматли, ўша сочи кесикни киритмайсан, деган-а! Кейин яна бир гап айтган, ундан Барноям хабардор. Лекин илло у гапни айтиб бўлмайди... Мабодо васиятга зоминликни бўйнига олиб, шу тобда ўғлига розилик берса, бошқалари тўнғини тескари кийиб олмайдами?.. Қандай қилса, бу жигаргўшалари бир-бири билан апоқ-чапоқ бўлиб кетаркин-а?!

— Сен нега ҳадеб оймни қийин-қистоққа соласан? — деди Баҳром қовоғини уюб. — Ойим рухсат берганлари билан биз қўймаймиз.

Беихтиёр Фармон қўлини шоп қилиб:

— Э, сиз аралашмасангиз-чи! — деди.

— Нима-а?!— деди Баҳром укасига ўқрайиб.— Қани, шу ерга қадамини боссин-чи!.. Гап тамом!

— Баҳром ака, қўйинг, обкелаверсинлар,— деди Диловар маъюсгина.— Ахир, у бизга душман эмас-ку!

— Адам бекордан-бекорга ўлиб кетганлари йўқ!— деди Баҳром синглисига қўл силтаб.— Сен аралашмай ўтир, ўзинг ҳам бегуноҳ эмассан.

Нохос ранг-рўйи бўзариб, Диловар лол қотди: акаси ҳақ гапни айтяпти. Гарчи, отаси салкам етмишида дунёдан ўтган бўлса ҳам Диловар бошқалар қатори, эҳтимолки, ҳаммадан кўпроқ, отасини бевақт кетган ҳисоблар ва бунда қисман ўзини айбдор ҳис этиб, гоҳ пинҳон, гоҳ ошқора ўртанар эди.

— Ака, сиз кеннойимга хўжайинлик қилинг,— дея Фармон аччиқ кесатди.— Дайдиб юрмасин...

Бирдан Баҳром ғазабнок бош чайқаб:

— Уҳ-ҳ!— деди. Тишлари гижирлаб кетди.— Сен...

— Бас қилинглар, бас!— Пошша кампир гангур-гунгур овозлар эшитилаётган ҳовли томон безовта қараб қўяркан, тиззасига муштлади.— Акага шундай дегани уялмайсанми, Фармон?

— Кўрмаяпсизми?— деб гудранди Фармон.— Ўзлари-ку...

— Бас-э!

Бехос мунғайиб қолган Баҳромга Пошша кампинг раҳми келди, шунинг баробарида вужудида қандайдир куйдиргувчи бир хўрлик ҳиссини туйдию яна кўзларига ёш қуйилди: келинининг дайдиб юришида андаккина ўзининг ҳам айби йўқмикан? Бор... Бор! Бундан ташқари, йўқ, кетмасин, дейиши керак эди-ку, демади — риёкор келинига хушомадгўйлик қилгиси келмади. Беш кунлиги борми, тўрт кунлиги борми — қолган санокли умрини чолининг ёди хотири билан яшамоқчи эди, ўз ҳолига қўйишмаяпти. Танаси бошқа дард билмас экан-да, келиниям ҳайё-ҳуйтлаб жўнаворди. Энди Баҳромгина сездирмай, ёғида қовриляпти: келини ўша ёқдан туриб нағма кўрсатмоқчи эмиш.

Ҳа-я, бу можаро ҳам кутилмаганда рўй берган эди. Йигирма биринчи кунимиди, эртасимиди, Пошша кампир чошгоҳ маҳали қудаларини кузатиб қўйди, сўнг тагин дарду дунёси ҳувиллаб, чолининг шинамгина ҳужрасига кирди. Диловарнинг эри Равшан юмшоқ курсига кўмилиб, китоб ўқиб ўтирган экан.

— Келинг, мама...— деди у ўрнидан бир қўзғалиб. Дафъатан Пошша кампир нима учун кирганини

унутиб, хона ўртасида бир дам серрайиб тўхтади, сўнг паришонхаёл бориб, стол ғаладонини тортди. Тортдию тилла занжирли олтин соатга нигоҳи тушди... Раҳматли чоли соатни куёви Равшаннинг туғилган кунига атаб қўйган эди — шу ёдига тушиб, ийиб кетди. Яқинда куёви қирқ ёшга тўлади. Чол ҳаёт бўлганида-ку, у кунни байрамга айлантириб юборармиди?.. Қайната-си узилганидан бери куёви ҳам мотамдорлик қиляпти. Энди бу алфозда туғилган кунини ҳам нишонлаёлмайди. Куйган кўнгилга ўйин-кулги сиғармиди? Майли, боёқиш бир суюнсин.

— Равшан болам... — Пошша кампир соатни кафтида авайлаб, куёвининг ёнига борди. — Манг, мана бу — сизга.

— Эҳ-эй, яхши-ку! — Равшан секин ўрнидан турди. — Лекин гап-сўз бўп кетмасин тагин, мама?

Пошша кампир анграйиб:

— Қанақа гап-сўз бўлади, болам? — деди. — Чўнтагингизга солиб қўяверинг.

— Яхши экан... — Равшан атай кулимсираб, соатни қўлига олди.

— Адангиз бўлганларида бундан каттароғиниям берардилар, — дея Пошша кампир кўзёшларини енги учига артди. — Бу соатни туғилган кунингизга ўзлари совға қилмоқчи эдилар. Яхши кунларда тақиб юринг, болам.

— Зўр эдилар папам...

Худди шу пайт ҳужрага Баҳромнинг хотини Назира кириб қолди. Равшаннинг қўлида ялтираб турган олтин соатни кўрди-ю:

— Нима у, ойижон? — деди. — Ву-уй, чиройлилигини! Икки минг борди-ро-ов?

— Э, арзимас матоҳ, келинжон, — дея Пошша кампир эшик сари юрди. — Адангизни эски соатлари.

— Ҳа-а...

Келинининг чўзибгина «Ҳа-а», дегани боисини кампир сал кейинроқ билди.

Ҳаддан ташқари чарчаган эканми, Пошша кампир ўша кеча эртароқ уйқуга ётган эди. Туйқус ниманингдир қарсиллаганию кимнингдир чинқирганидан уйғониб кетди ва қоронғи тун қаърига қулоқ тутиб, эшитаётганларига ишониб-ишонмай, донг қотди.

— Уринг, ўлди-ринг! — Келини жириллаб, Баҳромгинасини тун алламаҳалида бамисоли жодуга солиб ўртамоқда эди. — Тўйиб кетдим. Ортиқ чидаёлмайман!

— Учир-э!— деди Баҳром бўғилиб.— Учир!..

— Нимага ўчираман?! Учирмайман! Бу ҳовлида сочим супурги, қўлим косов бўлиб, учтагина боламдан бошқа нима орттирдим? Айтинг! Айтинг! Айтолмайсиз. Адангизнинг тани тупроққа қўшилмай туриб, аяжонингиз бор-будини арзанда куёвларию суюкли қизларига тарқатиб ётибди.

— Яхши қилибдилар!— деди Баҳром.— Ажаб қилибдилар.

Назира ув тортиб:

— Кетаман!— деди.

— Кет!— деди Баҳром тутақиб.— Кетиб ўл!

— Лекин билиб қўйинг!— деди келини йиғидан тўхтаб.— Бу мол-давлат қаердан келганини тегишли жойларга айтмасам, отимни бошқа қўяман.

«Вой шарманда!— Бирдан Пошша кампир вужуди ловиллаб, кўрпага ўраниб олди.— Узингдан чиққан балога—қайга борасан давога? Вой юзсиз-эй!...»

Бир маҳал, Пошша кампир димиқиб, секин бошини кўрпадан чиқарди. Ҳаммаёқ жимжит, хона қоп-қоронғи зулмат ичида эди. Пошша кампир шиша синиқлари устида ётиб қолгандек, тун бўйи лоақал мизғиёлмай, тўзғин ўй-хаёллар гирдобида тўлганиб чиқди.

Эрталаб, ҳеч нарса бўлмагандек, Баҳром нонушта пайти гап орасида, беозоргина оҳангда, хотини ойисиникига отланганини айтди. Пошша кампир тунги ғалвадан беҳабардек розилик билдириб:

— Жуда яхши ўйлабсизлар,— деди.— Келди-кетдидан келиним боёқиш анча чақилиб қолди. Майли, бориб беш-тўрт кун ўйнаб келсин.

...Мана, салкам йигирма кундирки, ҳамон келиндан дарак йўқ. Қачон келишиям номаълум.

Э-ҳа, буёғини ўйламаган экан-ку! Агар эртага келини кўринмаса, эл-юрт олдида маломатга қолмайдими?.. Эрдан чиққан билан элдан чиқиб бўлмас, кечроқ одам юбориб, келинини олдиртириб келмаса... Албатта олдиртириб келиши керак!

Пошша кампирнинг тағин Баҳромга раҳми келди ва Фармонидан дилида ранжиди; хўмрайишиб ўтирган оға-иниларнинг бу қадар бир-бирига ётмеҳр бўлиб қолганидан пинҳона койиниб:

— Келинойинг дайдиб юргани йўқ,— деди қўрсроқ оҳангда.— Бугун келмаса, эртага азон билан маъракага етиб келади.

— Илойим келсинлар!— деди Фармон.— Нодираям келсинми?

— Фармонжон, болам, аданг кечган бўлсалар, сенинг гуноҳингдан кечганлар, нега мени бунчалик қийнайсан, жон болам?!

— Ўзингизни қийнаманг, мама,— деди Диловар эланиб.— Бир чеккадан келиб, бир чеккадан кетар...

— Дилий!— дея Барно уни жеркиди.— Эсингни еб қўйдингми?

Фармон бу гапларга парво қилмай, ҳамон онасига мўлтираб тикилган кўйи:

— Ойижон, ахир адам Дилийнинг ҳам гуноҳини кечганлари йўқ эди-ку?!— деди овози қалтираб.— Кейин ҳаммасини унутиб юборган эдилар.

Диловар ялт этиб акасига қаради. Қарадию унинг нақадар аянчли аҳволга тушганини кўриб ачинди: ғазабини ичига ютди: чўкиб бораётган бечора хас-хашаккаям ёпишаркан, шу... аллазамонлар ўтиб кетган бир дилхираликни ўзига илинж билди-я?! Майли, зора нафи тегса!

— Ана, Дилий!— деб, Барно маънодор қош учуриб қўйди.— Акажонинг сенга қандай меҳрибон-а!

Пошша кампир эса ўша — хотиротга айланган ўтмишни энди бутунлай миясидан ситиб чиқармоқчидек, аламнок бош чайқади. Аммо унутиб бўлармиди?..

Ўша бахти қаролиғ кунларда Диловарга, қайт бу йўлингдан, деб кўп айтишди, ҳатто ялиниб-ёлворишди ҳам. Сен бирор-бир гадони танла, биз султон қилиб сафга қўшайлик, лекин хотин қўйган у бетайин рассомдан кечасан, кечмасанг — ўлдирамиз!.. Аммо оиланинг кенжаси, хонадон эркатойи Диловар ўз сўзида туриб олди: «Майли, ўлдирсангизлар — ўлдираверинглар...» Унинг саркашлиги ҳаммадан кўра кўпроқ ғурурбардор Фармоннинг жаҳлини кўзитиб юборди. Сен ҳали адамни тириклайин гўрга тикмоқчимисан, деб роса калтаклади. Барибир, Диловар сўзидан қайтмади.

Ота у пайтларда олис бир вилоятда ишлар, ҳар ўн-ўн беш кунда меҳмондек келиб кетар эди. Бир гал келганида қизининг муҳаббат можароси ҳақида қаёқдандир хабар топиб, чанги дуди осмонга ўрлади. Ғазабига чидаёлмай, кўкрагига мушт уриб: «Рақибларим эголмаган қаддимни энди қизим букадимми?!— деб ўкирди.— Йў-ўқ! Қизинг хушторидан кечмаса, мен қизингдан кечаман. Ўзинг бир чорасини топ!..»

Кейин, Пошша кампир Диловарни ўқишга юбормай,

уйга қамаб қўйди. Уззукун ёнида ўтириб, гоҳо авраб, гоҳо йиғлаб панд-насиҳатлар қилди. Аммо Диловар қулоқ солгиси ҳам келмади. Ахийри, кампир қизининг тақдирини ҳовлида эртаю кеч тиш қайраб юрган ўғли Фармоннинг ихтиёрига топшириб, аяма, бир нима бўлса — ўзим жавобини бераман, ишқилиб, ютгинанг ўчгур жазманидан кечса — бўлгани, деди.

Орадан кунлар ўтди, ҳафталар ўтди.

Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келди-ю, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради. Емай-ичмай, озиб-тўзиб, аъзойи бадани моматалоқ бўлиб кетган эркатойини кўриб:

— Булар сени қийнаб қўйишибди-ку, она қизим! — деди. — Нима, ҳалиям қарорингдан қайтганинг йўқми?

— Адажон, ўзингиз ўлдириг мени! — дея Диловар отасининг оёқларига бош урди.

— Шу исноддан бизни ўзинг қутқарсанг бўлмайдими, қизим?! Қўлингдаги нима у?

— Хат... — деди Диловар кафтини очиб. — Унинг хати. Уқиб кўринг, адажон?

— Унинг хати? Қандай қилиб сенинг қўлингга тушади?! Қизиқ... буёққа бер-чи. Яхши... Бор энди, гуноҳинг, уволинг менинг бўйнимда. Бор, қизим...

Кейин, Пошша кампир бир чойнак чой, битта пиёла кўтариб, секин шинамгина ҳужрага кириб борди. Чоли бошини чангаллаб ўтирган экан.

— Ҳм-м, сенми? — дея Тожи Давлат стол устидаги хатни ғаладонга солиб, қулфлаб қўйди. — Утирма. Ҳозир бориб, қизингга айт: майли, мен... розиман.

— Адаси, ахир...

— Гапни кўпайтирма! Лекин кейин бу ҳовлида пашшахўрда бўлиб юришмасин. Бор!

...Чолининг шамдек куйиб адо бўлгани рост. Рост! Баҳромгинаси тўғри айтади, раҳматли бекордан-бекорга эрта кетгани йўқ. Ҳали-вери яшарди-ю, лекин бу бедаво кўргиликларни, бу бедаво хўрликларни номуси кўтаролмади — юрак-бағри эзилиб кетди. Ўзи... она эканки, ночор-ноилож чидаб келяпти.

Аммо қизиқ, Фармони нега бу қадар жоҳил? Ҳатто шундай паллада меҳр-оқибатли синглисигаям шафқат қилмади-я! Еки яккаланиш азоби, аламзадаликлар азоби шу қўйга солиб қўйдимикан?

— Фармон, болам, аданг Дилийнинг гуноҳидан кечган эдилар, — деди Пошша кампир сўзида ўйчан давом

этиб.— Агар гуноҳидан кечмаганларида, худди сени қувиб чиқарганларидек, қувиб юборардилар.

Фармон бирдан кўзлари қонга тўлиб:

— Бўпти!— деди.— Нодира бу ҳовлига келмайди. Ҳеч қачон! Лекин мен бир қўчқор боқиб қўйибман, адам эсон-омон касалхонадан чиққан кунлари сўйиб, элга ош бераман, деб ният қилувдим. Бўлмади.— Фармон унсиз хўрсиниб, опаси, акаси ва синглисига бир-бир қараб қўйди.— Эртага бу ердаги маърака узоғи билан чошгоҳгача тугайди. Кейин мен ижарахонамга жўра-жамоатимни тўплаб, чой-нон бераман. Туш пайтига. Борасизларми?

Пошша кампир паришон бош чайқади.

Туйқус ранг-рўйи бўзариб кетган Баҳром:

— Йўқ!— деди қошларини қаҳрли чимириб.— Биз бормаймиз!

Фармон кўзларида ёш ғилтиллаб, Диловарга қадалиб тикилди: сен ҳам бормайсанми, Дилий?

— Мен бораман,— деди Диловар.— Биз борамиз.

— Ана, меҳрибон синглинг эри билан бора қолсин,— деди Барно укасига зарда билан.— Биз бормаймиз! Лекин сен билиб қўй: адам, т о б у т и м н и я м к ў т а р т и р м а й с и з л а р, деган эдилар. Мен ўшанда сенга айтолмаган эдим.

— Барно!— дея Пошша кампир бирдан ялинч аралаш таҳдидкор бир овозда қичқириб юборди ва ялт этиб Фармонга юзланган кўйи тасалли берди.— Кейин аданг гуноҳингдан кечган эдилар, ўғлим...

— Айтинг, буям энди ҳадеб ҳаддидан ошмасинда!— деди Барно тагин онасининг гапини бўлиб.— Тавба! Тожи Давлатнинг ўғли ижарахонасида отасига ош берармиш.

— Бормайсизларми? А-а, бормайсизларми?

— Йўқ, ўғлим,— деди Пошша кампир яна бош чайқаб.— Мен боролмайман.

Фармон, отаси қайта бошдан қазо қилгандек, бирдан ўкраганча, уйдан отилиб чиқиб кетди...

Ҳамма бундан ҳам даҳшатлироқ ниманидир кутгандек, бир муддат жим қолди. Ва, ҳаял-замон ўтмай, ҳовлидаги гангур-гунгур овозлар ҳам тинди, тарақлаб дарвоза ёпилди.

Пошша кампир саросималаниб:

— Баҳром, бор, ўғлим,— дея эзгин жимликни бузди.— Уканг бир кор-қолни бошлаб қўймасин!

— Керак эмас,— деди Барно.— Бормасин!

— Опа-а!— деди Диловар.

— Сен жим ўтир!

Пошша кампир Барнога ҳасратли нигоҳ ташлаб, асабий пирпираётган лабларини қимтиди.

Баҳром хиёл фурсат каловланиб тургач, секин уйдан чиқди.

Пошша кампир дока рўмолининг учларига кўзларини артиб, ўрнидан туришга чоғланди.

Барно хонтахта қиррасига кўксини тираб:

— Қўйинг, ойижон, кўп сиқилаверманг,— деди.— Яхшиси, эрта отин аяга нима қўймоқчисиз, шуни айтинг. Мен тўрт метр қизил духоба обкелганман, шуни қўямизми-ё, ойижон?

Пошша кампир хаёли паришон алфозда фарзандларини мурасага келтириш чораларини изламоқда эди, хомушлик билан:

— Билмасам,— дея кичкина баркашдаги қоп-қора шивирғони узум устига иккита юмшоққина нон қўйиб, баркашни қўлга олди ва аста жойидан қўзгалди.— Момонгдан бир хабар олай.

— Момоннинг ёнларида куёвингиз ўтирибди,— деди Диловар.— Мен момонни овқатлантирувдим, мам.

Пошша кампир индамади. Зинадан тушаётиб, ишқом остидаги картда сабзи, пиёз тўғраб ўтирган ўн чоғли одамни кўрди. Кенг-мўл супада неваралари чопқиллаб ўйнаб юришарди. Ҳовли этагидаги ошхона ёнида эса таниш ошпаз уч-тўрт йигит билан дошқозонларни ўрнатмоқда эди.

Пошша кампир эртага ҳовли оломонга бир тўлиб, кейин яна ҳувиллаб қолишини ўйлади. Юраги эзилиб кетди. Шундай кунда арзанда Назира келини бошқош бўлиб қаторда турмаса!.. Фармони кетди. Қайтиб келармикан? Келмаса!..

— Ойи, бизга яна қандай хизматлар бор?

Пошша кампир анграйиб, таванхона тарафга қаради: эшик олдида Барнонинг эри қўлларини қорни устида қовуштириб турарди.

Пошша кампир унга яқинлашиб, овозини хиёл пайсайтирди:

— Тешажон, болам, ҳалироқ машинангизда ғиз этиб келинникига бориб келсангиз. Баҳромингиз сезмасин лекин, жон болам.

— Майлингиз, — деди Теша негадир хушламайроқ.— Келмаса-чи?

— Келмаганига қўйманг. Бу ҳовли-ҳарамига ўзи бекалик қилсин. Мен гўримга орқалаб кетармидим...

Кўнгли сал таскинлангандек бўлиб, Пошша кампир гулзор оралаган сўқмоқдан қайнарасининг ҳужраси томон бораркан, туйқус Нодираниям беғалва келтиришнинг чорасини топгандек, бирдан суюниб кетди: тонготар пайтда... туш кўради. Тушида раҳматли чоли айтади: мен Нодираниям гуноҳидан кечган эдим-ку?! Тур, ойижониси, дейди чоли, бориб кенжа келинингни ўзинг опкел!.. Ана кейин... Барно билан Дилийни уйғотиб, бўзараётган тонг ёруғида бирга-бирга Нодирани бошлаб келадилар.

Пошша кампир бирдан... бу чоп-чоплар, бу дахмаза маъракаларнинг бари — чолининг тирик юргани олдида кулгили, маънисиз бир ҳол эканини англади. Боёқиш бу хонадоннинг устуни бўлган экан... Энди ўзи устунлик хизматини зиммасига олиб, барча оғирлигу барча қийинчиликни мардона кўтармай иложи йўқ. Муқаддас васиятини бузиб гуноҳи азимга ботса ҳамки, жигаргўшаларини иноқлаштириб қўяди.

Пошша кампир руҳиятида беором бир титроқни ҳис этиб, ҳужра эшигини очдию беихтиёр тўхтаб қолди. Юзларини тилим-тилим ажин қоплаган қайнараси дока чорсисининг учларини кифтларига елвагай ташлаган кўйи хонтахта қаршисида муштдек кичрайиб ўтирарди: сертомир, қоқсуяк қўлида бир чеккаси тишланган нақш олма, рўпарасида ўғлининг — Тожи Давлатнинг чорчўпга солинган ихчамгина сурати: аллақадан топиб келинган эски бир шамдонда хирагина липиллаб битта шам ёниб турар эди. Равшан эса, сочлари мажнунона тўзғиган кўйи, оппоқ матога қайномосининг расмини чизмоқда эди.

— Бўлди! — Момо дик этиб ўрнидан турди-да, ғарчиллатиб олмани тишлаб, илдам эшик сари юрди. — Келинжон, мен Тожингизни топиб келай...

Пошша кампир қўлидаги баркашни чаққон хонтахта устига қўяркан, изиллаб йиғлаган кўйи қайнарасини бағрига босди.

Қайнана-келинни жимгина кузатиб турган Равшан эса теран хаёлга толди.

1984 й.

ЮК

Сен менга кимдир ҳақида сўйлаяпсан, мен уни танимайман, аммо англашимча, У — ўзим бўлсам керак.

Матъе Бенезе

Ҳазрати Довуд алайҳиссалом тонгги ибодатини тугатиб, илтижо қилди: ў, Тангрим, манга шундай бир нимарса бергилки, ҳам оғир бўлсин, ҳам енгил?! То абад ёниб яшай!..

Кейин, ҳовлига чиқиб, Довуд пайғамбар кўрасаки, супада оппоқ бир кабутар турибди. Тангрим тилагимни бажо айлабдир, дея Довуд пайғамбар суюниб, кабутарни қўлига олмоқчи бўлди, лекин жонивор пар этиб учиб, икки-уч қадам нарига қўнди. Довуд пайғамбар илдам бориб, тагин кабутар сари энгашди. Кабутар тутқич бермай, ҳавога кўтарилиб, том лабига қўнди.

Нарвон тайёр турган эди, шартта Довуд пайғамбар томга чиқиб, чаққон кабутарга яқинлашди. Кабутар йўрғалаб нариги томга ўтди. Кутди... Сўнг яна қўшни том тарафга йўрғалади.

Бу ҳол кўп бор такрорланди.

Ниҳоят, бир маҳал, баланд чинор ўсган ҳовли сари учиб, кабутар кўздан ғойиб бўлди.

Довуд пайғамбар саранжом-саришта ҳовли томон тикиларкан, беихтиёр юрак-бағрига ўт туташгандек, аста кўксини чангаллади: чинор остида бир париваш, тонгги шафақ нурларига чўмилиб, соч ювмоқда эди.

I

Рангин чироқлар ёғдусидан хона нурафшон.

Хонада икки жувону икки йигит.

Уртада тўкин дастурхон.

Биллур қадахлар жимирлайди.

Ҳамма сарҳуш.

Магнитофондан «Дилхирож» куйи янграпти.

Нозу истиғно билан Малика эшилиб-буралиб рақс тушмоқда.

Унинг рақсини томоша қиларкан, негадир Диёрбек кўнглида ғашлик туя бошлади. Ишдан сўнг салқин

ховуз бўйида ҳамкасаба ошналар билан қилинадиган гуруннга бормагани учун афсусланаётгандек бўлди. Бормоқчи эди-ю, лекин ишдан қайтаётиб жўраси Фазлиддин билан учрашиши керак эди. Учрашгач, дабдурустдан жўраси кўнгилга ғулу солди: хўп десанг, зўр бир жойга борамиз ҳозир. Маишат!..

Мана, аввал оқшомдан бери шаробхўрлик қилиб ўтиришибди.

Фазлиддин, сархушликданми ёки аллабир илинжларданми, жуда хушвақт.

Диёрбек эса... Диёрбек ҳам анча-мунча яйраса бўларди. Ҳалиям қеч эмас... Аммо симириб-симириб ичгани сайин, дам болалари, дам хотини кўзига кўринаётгандек бўляпти.

Шу тобда, аниқ биладики, болалари дарс тайёрлашяпти. Хотини-чи?... Хотини болаларнинг кийим-кечагини ямаб-қураб ўтирган бўлса керак. Ёки телевизор томоша қилаётгандир... Қизиқ, хотинининг кўнгли сезаётганмикан-а? Сезмас-э! Сезса... даҳшат-ку!

«Дилхирож» тобора авж пардада янграб, алланечук фитнакор оҳангларга хонани ғарқ қилияпти.

Малика эса сочлари белига, бўксасига, оёқларига чулғанган кўйи, тўлғана-тўлғана, минг бир муқому минг бир ишва билан рақс тушмоқда эди.

Бир маҳал, Назокат карашма билан Фазлиддиннинг кифтига бош қўйиб, негадир пиқ этиб кулди.

Унинг ноғажоний ҳиринглаши нечундир Диёрбекка таҳқиромуз таъсир қилди.

Кейин... ҳаммаси бир зумда рўй берди: кўнглидаги мубҳам ўкинч ўрнини бирдан қажру ғазаб забт этаркан, Диёрбек эрта бугундан баттар, индин янаям баттарроқ бўлари муқаррарлигини ўйлар-ўйламас, ўртадаги палов тўла чинни товоқни даст кўтарди-ю, мастонавор ўкириб, девордаги чўғдек гиламга урди.

Шартта Фазлиддин Диёрбекка ташланди ва абжирлик билан бўйнини қайириб, остига босмоқчи бўлди. Диёрбек зарб билан унинг қорнига калла урди. У коптокдек отилиб кетиб, тошойнага урилди. Тошойна тарақлаб ағдарилиб, чил-чил синди.

Шу аснода нима учундир Малика чинқириб юборди.

Диёрбек кескин ўгирилиб, гилам устида ялтираётган болтачани кўрди.

Болтачадан сал нарироқда Назокат, кўзлари қонга тўлиб, ғазабнок вишиллаб турарди.

Малика эса, қорачиқларида сўниб бораётган бир таҳлика билан тек қотган эди.

Диёрбек индамай, билагидан маҳкам тутиб, Маликани даҳлиз томон судради.

Кўчага чиқишди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолган.

Ҳаммаёқ жимжит.

Юлдузлар... сийрак, хира.

Ҳаво аёзроқ эди.

Малика жунжикиб:

— Қаёққа элтмоқчисиз мени? — деди.

— Борганда биласиз.

— Бормайман... — Малика силтаниб, қўлини тортди. — Билагимни эзвордингиз-ку, қанақа одамсиз ўзи!

— Кечирасиз... Юринг.

— Кетаверинг... Ношукр экансиз, ўтиришни расво қилдингиз.

— Эй, жиғимга тегма лекин!..

— Мени биринчи марта кўришингиз-ку, менга бундай гапиргани нима ҳақингиз бор?

— Бор... бор, ҳақим бор! Ўт, олдимга туш.

Малика ҳануз унинг палов тўла товоқни дабдуруст деворга ургани боисини тушунолмаётган; бинобарин, ҳеч қутилмаганда савалаб қолиши аҳтимолидан ҳам хавфсирамоқда эди, ночор бўйсунди.

Кимсасиз, катта йўлга тушиб, шаҳар томон бир оз юрганларидан сўнг, секин Малика ариқча бўйига ўта бошлади.

— Ҳа, қаёққа?

— Қанақа бир тушунмайдиган одамсиз-э!..

Диёрбек узрнамо тўнғиллаб, нари кетди.

Сентябрь, 1980 йил

* * *

Ҳазрати Довуд пайғамбар алайҳиссалом ўшал кундан бери хомуш бўлиб қолган эди. Ахийри чидаёлмай, фалон кўчадаги чинорли ҳовли кимникилигини ўнг қўл вазирдан суриштирди.

— Ул чинорли ҳовли Мўмин отлиғ темирчиникидур, ҳазратим, — деди вазир.

Кейин, кўп ва хўп истиҳоладан сўнг, Довуд пайғамбар ошиғи беқарор бўлиб қолганлигини изҳор этиб, маслаҳат сўради:

— Айтинг, вазири аъзам, бул дарддин тезроқ қутулмоқнинг чораси борму?

— Чораси осондур, ҳазратим! — деди вазир қўл қовуштириб. — Ижозатингиз била Мўмин темирчини мунда олдирсак?..

Бир зумда Мўмин темирчи саройга келтирилди. Мухтасар буромаддан сўнг, Довуд пайғамбар муддаога кўчиб:

— Мамлакатимизга ёв қўшин тортиб келмакда, — деди. — Илғор навкарларимизга биз сени лашкарбоши этиб тайинламакни лозим топдук.

— Улуғ ҳазратимнинг истак-хоҳишлари биз умматлари учун амру фармондур, — деб, Мўмин темирчи тахт пойига тиз чўкди. — Ва лекин улуғ ҳазратим бир қошиқ қонимдан кечсалар, мен арзимни айтсам?

— Сўйланг!

— Улуғ ҳазратим, хотуним ёлғиз. Магар мен жангга жўнар бўлсам, ул муштипарнинг ҳоли не кечур?

— Ҳеч бокиси йўқдур, — деди Довуд пайғамбар. — Заифангиз ҳарамда канизаклар била бирга бўлғай!..

Ночор-ноилож Мўмин темирчи хогинини ҳарамда қолдиргач, хийла тайёргарлигу тадорикдан сўнг, қирғинбарот жангга отланди.

2

Кўрғазмага қўйилган қатор расмларни томоша қилишяпти.

Кенг-мўл кўрғазмаҳона томошабинлар билан гавжум. Лекин ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит. Аҳён-аҳён пичир-шивир овозлар эшитилиб қолади.

Таниш бир расм рўпарасида Диёрбек тўхтади: «Келинчак» — Йигитбек чизган. Бу расмни энг аввал Йигитбекнинг ижодхонасида, кейинроқ эса бир неча журналларда кўрган эди. Яхши. Чиндан-да зўр!.. Ниҳоятда ўзбекона. Бу гўзал асарга тикилиб, узлуксиз ҳаёл суриш мумкин: дуркун бир келинчак юзгубан ётибди. Майда ўрилган қирққокил сочи елкаларида ёйилиб, қуймичи сари ўрмалаган... Девордаги миҳда тўн, дастор осифлиқ турибди. Сал нарироқдаги токчада эса саҳтиён муқовали китоблар кўринади. Дастору ноёб китобларга ўзгача бир маъно юклаб, келинчакни эзилиб-эзилиб йиғлаётган гумон қилиш мумкин. Аммо яна

ўша дастору китобларга хайрихоҳ бир назар билан боқиб, навжувон келинчакни бениҳоя саодатманд тахмин қилса ҳам бўлади.

Малика секин яқинлашиб, Диёрбекнинг қўлидан ушлади, расмга нигоҳи қадалиб, беихтиёр:

— Вуй-й! — деди.

— Яхшими? — деб сўради аста Диёрбек. — Яхши-а?

— Жудаям! — деди Малика. — «Ҳасрат» деб қўйса, янаям зўр бўларди.

— Нега? — деди Диёрбек. — Нима учун «Ҳасрат» бўлиши керак?

— Кўрмаяпсизми, бечора келинчакни алам, армон эзиб қўйган-ку?!

— Бекор гап! — деди Диёрбек, қўлини тортиб. — Бордию келинчак ҳузурланиб хаёл сураётган бўлса-чи? Еки... тушки роҳат-фароғатдан сўнг, келинчак маза қилиб мудраётган бўлса-чи?

— Йўқ... йўқ! — деди Малика. — Қаранг, келинчак бутунлай ташқи оламдан узилган-ку!

Диёрбек кулимсираб:

— Ҳар қанча соққан билан така сут бермайди, — деди.

Малика ҳам кулимсиради:

— Таканинг сут бермаслиги аниқ, — деди. — Лекин... гапингизга тушунолмадим мен.

— Демокчиманки, фойда кетидан қувиб, аёлларимизни бозорга солмаслигимиз керак. Менимча, ҳар қандай келинчакнинг бахти — ҳовлида — ташқарида эмас. Аёлнинг асосий вазифаси — бола туғиш, бақадри имкон эрнинг хизматини қилиш. Аёлни трактор ўриндиғига ўтқазиш, дастгоҳ мурватига боғлаб қўйиш — эксплуататорлик, осмонга учирш — зўравонлик.

— Бегим, сиз... феодал экансиз-ку!

— Мен — феодализмнинг эмас, бугунги жамиятнинг дарбадар кишисиман. Агар феодалчасига фикр юритаётган бўлсам, бунинг сабабларини мендан эмас, жамиятдан излаш керак, — деди Диёрбек. — Ана энди тасаввур қилинг: манави расмдаги келинчак ҳадемай ширин-шакар фарзандларнинг онаси бўлади. Рўзғор бадастир. Эр содиқ... Келинчак учун шуларнинг ўзи катта бахт эмасми?

— Келинчакнинг эри хиёнат қилмаслигини сиз қардан биласиз?

— Бошига дастор қўндирадиган художўй банда хо-

тинига хиёнат қилолмайди, қиёматда юзи қаро бўлишдан қўрқади... Хиёнатни бизга чиқарган, чунки биз ҳеч қачон дўзахга ишонмаймиз, — деди Диёрбек, сўнг тагин кулимсираб сўради. — Мана, сиз, ўзингиз айтмоқчи, ташқи оламга боғланиб қолганлигингизнинг аламини тортмаяпсизми?

Малика дув қизариб, индаёлмай, яна расмга тикилди.

Диёрбек эса шу тобда унга айтолмаётган, лекин ниҳоятда айтгиси келаётган аччиқ ҳақиқатни дилида қайд этди: ўттизга кирапсиз, хоним. Эр йўқ, бола йўқ... Боз яна не аламки, олий маълумотингиз билан ижарахоналарда изғиб юрибсиз. Ҳ о в л и д а н кечиб эришган бахтингиз шуми энди, хоним? Бахт деб билган бадбахт-лигингиз бола-чақа, ҳовли-ҳарам ўрнини босоладими, хоним?..

Малика яна Диёрбекнинг билагидан ушлаб, кўзига сузилиб боқди:

— Юринг, кетамиз.

Кўчага чиқишди.

Осмонда гулханранг булутлар, ерда заъфарон барги хазонлар бетиним сурияпти.

Ҳаво салқин.

Ялангликларда кўкимтир-оқиш, тонгги сийрак туман янглиғ бир... парда кўзга илғанади.

Ҳаво... бўғиқ.

Одамлар... ҳорғин... Одамлар... лоқайд.

Машиналар зувиллаб елмоқда.

Асабларни зор қақшатиб, муюлишларда трамвайлар нолавор чийиллайди.

Шовқин... Ҳаммаёқ шовқинга тўла.

Жимгина боришяпти.

Трамвай эшигида осилиб кетаётган ўрта ёшлардаги бир йўловчини кўриб, Диёрбек беихтиёр нохуш манзарани тасаввур этаркан, одамнинг хўрлиги келади, деб ўйлади: бандаси бунчалар ожиз, бунчалар мўрт. Ногоҳ трамвай таққа тўхтаса, илкис йўловчи учиб, машина остига тушса ёки боши ёрилиб, миясининг қатиғи чиқиб кетса!.. Кейин, биз ўзимизни юпатамиз: фалокат, кўргилик... Йўқ, уяммас-буяммас, шўрликнинг пешонасига битгани шу экан, деб. Қизиқ, агар ўша — трамвай эшигига осилиб кетаётган одам дунёга келмаган бўлса, бирикам дунё янаям кемтикроқ бўлиб қолармиди?.. Мен... ўзим-чи?

Туйқус қишлоғи ёдига тушди. Шунинг баробарида

хотини, болалари кўз ўнгидан ясов тортиб ўтаётгандек туюлиб, энтикди.

— Нималарни ўйлаяпсиз? — деди Малика, хаёлчан юзланиб. — Билсак бўладими?

— Ҳозир бориб, «Уголок»да товаки ейишимизни ўйлаяпман, — деди Диёрбек. — Кейин...

— ...меникига борамиз-а? — деди Малика. — Бабушкам бугун қизиникига кетган бўлиши керак.

— Бабушкангизнинг уйда бору йўқлигининг аҳамияти камроқ... Давоси битта «Чашма».

— Борамизми?

— Йўқ, — деди Диёрбек. — Домлам билан маслаҳатлашиладиган ишлар бор. Эрта менинг ижарахонамга ўзингиз борасиз. Майлими?

— Қай маҳал?

— Пешинга яқин. Мен ўчоққа ўтин қалайман. Сиз палов пиширасиз. Бирга паловхўрлик қиламиз.

Йўлни кесиб, хиёбонга ўтишди.

Кеч кузакнинг увада этаги хиёбонда ҳасратзадалик билан суринмоқда эди.

Ноябрь. 1980 йил

* * *

Ҳазрати Довуд пайғамбар давлатдорлик юмушларидан андак халос кезларида ҳарам айвонида беқарор кезиб, Мўмин темирчи хотинининг ҳусни жимолига бот-бот суқланиб боқар ва ҳар гал чандон илҳақ бўлиб, бетоқат юрак ҳовучлар эди.

Кўп кунлардан сўнг доруссалтанага хабар етдики, тенгсиз жангу жадал чоғи Мўмин темирчининг танаси ёв дастидан мазаллат тупроғига беланиб, руҳи равони бақо оламига равона бўлибдур.

Бу хабарни эшитгач, Довуд пайғамбар янаям беором, янаям беқарор бўлиб қолди.

Ахийри, тагин бир қанча вақт ўтгач, Довуд пайғамбар ҳарам бекаси орқали марҳумнинг бевасига шўришу савдони баён этиб, суюкли маликаликка ризолигини сўратди.

Келинчак бечора, эрининг жувонмарг бўлганлигини эшитиб, хунибийрон йиғлади. Узоқ йиғлади. Аламу армон азоби хиёл таскин топгандан сўнг, ҳарам бекасига арзу ҳол айлаб, шаҳид кетган эрининг ёди хотири

ҳақи қирқ кун қаро кийиб, мотам тутмоққа рухсат беришларини тилади.

Начора, бевазаннинг кўнглини обод айламоқ — Маккаи мукаррама, Мадинаи мунавварани зиёрат қилмоқдин афзалроқ эмиш.

3

Диёрбек томоғи қуруқшаб уйғонди. Боши лўқиллаб оғримоқда эди. Тирсагига тираниб, хонтахта ўстидаги очик шишани олди. Сув ичаётиб, ён-верига кўз югуртирди: шаҳардан келган меҳмонларнинг қарийб ҳаммаси шу ерда, — Фазлиддин билан Назокат бир кўрпа остида, Рустам, Замира, Шодия эса битта кўрпа остида, — ҳамма пишиллаб ухляпти. Малика... йўқ. Бошқа хонада ухлаётган бўлса керак.

Диёрбек пайпоғини ечиб, тўшак остига қўйгач, кўрпани кифтига тортди. Яна шамдек қотиб ухламоқчи бўлди, лекин... уйқуси қочди шекилли. Бели жизиллаб оғриётганини сизди. Қайишни бўшатди. Кейин, негадир бўзранг бир ғашлик тобора кўнглини чулғаган кўйи, Маликанинг қисматини ўйлаб, шифтга маҳзун тикилди: боёқишни бахт ёрлақармикан-а?..

Тун.

Алламаҳал.

Хона нимёруғ — даҳлизда қизариб ёнаётган чироқнинг нури хира тушиб турибди.

Қайдадир бир ит ҳурди.

Оғилхонада сигир пишқирди.

Бир маҳал, ошхонада нимадир даранглади, шунинг баробарида нохуш тўнғиллаган аёл овози эшитилди.

Кейин, кимдир биров супадан шип-шип юриб ўтди.

Салдан сўнг оёқ товуши даҳлиздан қулоққа чалинди.

Эшик очик эди.

М а л и к а хонага кириб, эшикни ёпди. Оҳиста юриб, Диёрбекнинг ёнига ўтди. Пальтони ечиб, аста қўйнига кирди.

— Малика?..

— Жим бўлинг! — деди Малика шивирлаб. — Уйғоқмидингиз?.. Онам ҳовлида юриптила. Тортинг қўлингизни!..

Диёрбек бир муддат тек ётди. Кейин беихтиёр:

— Малика, бахтиёрмисиз? — деб сўради.

— Мен?.. Менми?..

Малика жим бўлиб қолди: уҳ-ҳ, жоҳил!.. Топиб сўраган пайтини-чи?.. Бахтлиман деса...

Туйқус ёдига «Бахт» расми тушди — кўрғазма-хонада кўрган эди: тоғ ёнбағри. Тонг отяпти. Кўк-ка бўй чўзган бир жуфт терак остига чодир тикилган. Чодирдаги тўшак устида чордана қуриб, навжувон бир она дўмбоққина боласини эмизяпти. Навқирон ота эса чойшабга ўраниб ухламоқда. Чодирдан пастдаги ям-яшил пахтазор ҳам, кўм-кўк осмон ҳам — ҳаммаёқ ойдин тонг рангига бўялган. Нимдошгина тункўйлак кийган соғлом онанинг бору борлигидан бахтиёрлик ифодалари бўртиб кўрилади...

Кўрғазмахонага қачон борган эди?.. Умр ҳам тезоб сувдек оқиб ўтяпти.

Беихтиёр Малика ҳазин энтикди: не десин ахир?! Бахтлиман деса... эр йўқ, бола йўқ, бинобарин, ҳамон ҳовлию ҳарам ҳам насиб қилган эмас. Шунча ёшга кириб эришгани — ёлғизгина олий маълумоти. Аммо, мана, олий маълумотнинг ҳам қадри бир пул экан — хануз бошпана беришгани йўқ. Тобора пайсалга солишяпти. Вақтида дипломни қўлтиққа қисиб, қишлоққа қайтишдан қўрққан — хотин қўйганми, хотини ўлганми бир ҳеббимга узатворишларидан ваҳимага тушган эди... Ахир, жувонмарг бўлгур Раҳим, бераҳм Раҳим алдаб-сулдаб бадному бадбахт қилиб қўйган эди-да! Энди у н и ҳам, ўша кунларни ҳам эслагиси келмайди... Агар, диплом қўлга теккач, қишлоққа қайтса, колхозда ишлаб юраверарди. Кейин, ахийри бирор бевагами узатишса... Икки ёрти бир бутун.. Кемтиккина бахт... Йўқ... Худо асрасин!.. Аммо, мана, синглиси бинойи қилди: оти ўчгур ўқишнинг баҳридан кечди-ю, шартта тўйга рози бўлди. Бояроқ тўй тарқади. Эртадан янги хонадон, янгича турмуш. Ҳозир анави хонада, шамлар ёғдусидан нурафшон чимилдиқда келин-куёв иккиси шодон шивирлашиб суҳбат қуришяпти. Куёв... тракторчи, бурноғи йили мактабни битирган экан. Ҳа, синглиси жуда тўғри қилди. Эртадан пешонасига яхшими-ёмонми боғли-чарвоқли бир ҳовли битади. Кейин, бири биридан ширин-шакар фарзандлар туғилади. Насиб қилса, синглиси бахтли бўлади, албатта бахтли бўлади. Лекин ўзи... ўзи-чи?..

Йўқ, бадбахтсан, Малика, бадбахтсан, деб ўйламоқда эди Диёрбек: эрта бир кун омад кулиб боққанда ҳам, барибир нимадир кўксингни кемираверади.

Ҳамон орада сўнгсиздек туюлаётган дилтанг бир сукунат ҳукмрон эди.

Диёрбек секин Маликанинг кифтидан қучиб:

— Кечиринг... — деди.

Афсус, индамаса бўлар экан. Гапирмаслиги кераклигини кейин англади. Аммо, начора.

— Бунчаям тошюраксиз-а!..

Малика пальтосини олиб, хонадан чиқиб кетди.

Диёрбек алламаҳалгача ухлаёлмай, тўзгин ўйлар исканжасида ўртаниб ётди.

Март, 1981 йил

* * *

Ниҳоят, муҳлат тугади.

Келинчак эгнидаги мотам либосига қўшиб, юрагидаги андишаю ҳаё туйғусини ҳам суғуриб ташлади.

Ҳарам бекаси асъасаю дабдаба билан таширф буюриб, келинчакдан:

— Улуғ ҳазратимнинг таклифларига розимисен? — деб сўради.

— Розимен, — деди келинчак. — Аммо-лекин бир шартим бор: ҳазратим мендан кўражак илк ўғлини тахт вориси деб мамлакатга жар солдирмоқлари керак!..

Бу ажабтовур ризолигу қойилмақом шартни эшитиб, Довуд пайғамбар яна бир карра кўнглида келинчакка тан берди. Ва шоду мамнун амр этди:

— Мамлакатда қирқ кечаю қирқ кундуз тўй ўтказилсин!

Аммо, ҳазрат ҳам, келинчак ҳам келажакда ўзларини нималар кутаётганлигини ҳали билмас эдилар.

4

Ёғоч ҳиди, бўёқ иси гупуриб анқиётган яланғоч, ҳайҳотдек хоналарда Малика дилгир кезиб, тор даҳлиздан кенг-мўл айвонга ўтди. Диёрбек хушҳоллик билан газни ёқиб, чой қўймоқда эди. Малика унга аллатовур ўйчан нигоҳ ташлади, индамади... Ланг очик деразадан теваракка хомуш тикилди: кўп қаватли бинолар... дарахтлар... оппоқ булутлар... Бинолар оралигидаги ялангликларда сароб... Сароб жимирай-

ди... Рўпарадаги бино қаршисида тўхтаган икки машинадан хандон-хушон одамлар кўч-кўрон туширишяпти.

Беихтиёр Малика ғамгин энтикди: одамлар нақадар бахтиёр-а!.. Қачон ўзи бундоқ бир бошпаналик бўларкин?.. Қунларнинг бирида уй учун ёзилган васиқани олаётиб, ногаҳоний севинчдан қўққис юраги ёрилиб кетар-ов!

— Малика... залга кирамиз.

Олдинма-кейин юриб, залга ўтишди.

Пайраҳапарчин пол ялтирайди. Хонанинг у ер-бу ерида китоблар қалашиб ётибди. Ўртада иккита кўрпача тўшалган.

Диёрбек дастурхон ёзди:

— Ҳозир чой ичамиз, — деди. Дастурхонга иккита нон, баркашда узум қўйди. — Келганингиз яхши бўлди, Малика. Биргалашиб деразаларни артамиз.

— Майли, — деди Малика. Сўнг сўради. — Диёр ака, бу беш хона уйни қачон, қандай қилиб жиҳозлайсиз?

— Чораси топилди, — деди Диёрбек. — Фазлиддиннинг ошнаси бор экан базада, арзимас чой пули олиб, ҳаммасини тўғрилаб берадиган бўлди. Асосан зални жиҳозласам бўлгани. Қолгани бир гап бўлар.

Яна Маликанинг кўкси куйишди: ҳатто... ҳатто Назокат ҳам тинчиб кетди — Фазлиддиндек йигитга эга бўлди, пешонасига бошпана битди. Унингдек аёлга тагин нима керак?! Бас-да! Лекин... ўзи-чи, ўзи қачон эришаркан бундай рўшноликка?..

Диёрбек чой дамлаб келди. Чой қуйиб узатди.

— Ҳа, нега бунча машқингиз паст, хоним?

Малика пешонасига тошиб чиқаётган тер резаларини артаркан, маъюсроқ кулимсираб:

— Билмасам... — деди.

Унинг хомушланаётгани боисини Диёрбек англагандек эди, лекин, иложсизлигини билдириб қўймоқчидек, яқин келажакдаги режалари тўғрисида атай сўйлаётиб:

— Шу бир-бир ярим ой ичида уйнинг кам-кўстини, шикаст-рехтини тузатаман, — деди. — Ана ундан сўнг...

Беихтиёр Малика сассиз-садосиз бир ялинч билан жавдиради: айтманг, Диёр акажон, айтманг! Шафқат қилинг, Диёр акажон!

— ...август охирларида болаларимни кўчириб келаман.

Бирдан қўли қалқиб, Малика пиёлани тушириб

юбораёзди. Кўзлари жиққа ёшга тўлди. Кейин, дабдуруст юзтубан тушганча, юм-юм йиғлай бошлади.

— Ҳа, Малика, сизга нима бўлди? — Диёрбек чаққон ўтиб, унинг сочларини силаркан, юпатишга уринди. — Йиғламанг, Малика... Маликажон! Бас, йиғламанг, ўзингиз тушунасиз-ку, ахир?!

Малика баттар эзилиб йиғлайверди: майли, пешонасига бадбахтлик битилган экан, начора, кучи кўзёш тўкмоқдан бўлак нимага ҳам етарди. Йиғлайди-да!..

Диёрбек бояги гапни айтмаслиги лозимлигини биларди. Аммо барибир эртами-индинми айтиши зарурлигини ҳам англай эди. Энди шу тобда уни қандай юпатарини билолмай, гангиб қолди.

Хийла фурсатдан сўнг Малика ғамгин ўрнидан туриб, ғуссали бир овозда, гўё вилолашаётгандек:

— Кетаман, — деди. — Кузатиб чиқманг.

— Малика?.. Маликажон?!

— Тўсманг йўлимни, — деди Малика четланиб. — Хайр!..

Эшик... яп-янги эшик нолавор ғичирлаб ёпилди.

Июнь, 1981 йил.

* * *

Яна орадан ойлар ўтди.

Кенжа маликанинг кўзи ёриди: аммо, не тонгки, дум-думалоқ бир... нарса дунёга келган эди, — на боши бор, на оёғи!

Бу таажжубот тўғрисида хабар етгач, ҳазрати Довуд пайғамбар алайҳиссалом, даҳшатга тушиб, тахти олийда ўтирган кўйи, кўкка қараб нола қилди: э, қодир ламязал, бу не кароматингдур?!

Ҳаял-замон ўтмай, аршу азлодан ваҳий келди: ўзинг, хотунинг, ўнг қўл вазиринг зимистон бир ҳужрага кириб, дилингнидаги ниятингизни рост сўйласангиз, ул нимарса асл шаклу шамойилини олғай!

Онг ичиб, фақат чин гапирмоққа имон келтиришигач, учаласи қоп-қоронғи бир хонага киришди.

Шартга кўра, олдин Довуд пайғамбар сўз бошлади:

— Мабодо ҳузуримга икки арзгўй ташир бурса-ю, алардин бири менга — мамлакат эгасига атаб ҳечқурса битта олма келтирган эрса, совғасиз арзгўйдин кўра совғалисин арзу додини хўброқ тинглаб, тилагини тезроқ амалга оширадурмен. Ва ният этадур-

менким, ҳар бир арзғўй ҳузуримға қуруқ қўл била кирмай, лоақал битта олма келтурса!

Хиёл тараддуддан сўнг кенжа малика изҳори дилини ошкор этиб:

— Кундошларим шу қадар кўпдирки, адолат жиҳатидан ҳазратим била дийдорлашадурғон эрсам, аранг уч йилда бир маротаба менга навбат етадур, — деди. — Бинобарин, истагим булдирки, бир кечада барча кундошларимнинг қазоси етса-ю, ёлғиз ўзим марҳаматли ҳазратимнинг суюкли маликаси бўлиб қолсам.

Кейин, ўнг қўл вазир узрнамо оҳангда бундай деди:

— Улуғ ҳазратим тезроқ раҳмати олиўға етсалару, мен тезроқ тахтга ўлтурсам!..

Ўнг қўл вазир сўзини тугатар-тугатмас, бирдан қопқоронғи хонани мунаввар қилгудек бўлиб, чақалоқнинг қувончбахш йиғиси янгради.

Ҳаяжон билан дарҳол чироқ ёқиб кўрсаларки, фарзанд — ўғил.

Суюна-суюна Довуд пайғамбар ўғли қулоғига азон айттириб, отини Сулаймон қўйдирди. Ва илк ваъдага биноан, Сулаймон тахт вориси, деб мамлакатга жар солдирди.

5

Диёрбек машинани тўхтатди.

Шартта Малика хуш-хуррам ичкари кириб:

— Ассалом! — деди.

— Салом, — деди Диёрбек, тагин машинани юрғизаётиб. — Яхшимисиз?

— Сиз буёққа бир қаранг, бегим!..

Малика, нозу карашмали табассум билан тишларини кўрсатди: чўғдек ловуллайди.

— О, зўр-ку! — деди Диёрбек.

— Ярашиптими ахир?..

— Жуда!..

— Ҳозир қўйдириб чиқаяпман.

— Қойилман сизга!..

Айни кезде эса Диёрбек мурувват ҳисси билан кўнглидан кечирмоқда эди: бечора!.. Ҳар хил ёнартошли тақинчоқлару тилла тишлар билан ўзини овунтириб юради. Билмайдик, зару зевар... алдамчи, умр — бевафо. Эрта бир кун... Даҳшат!

— Ёнимда яна эллик сўмча пулим қолди, — деди Малика. — Ҳайданг «Зарафшон»га. Ювамиз!

— Йўқ, — деди Диёрбек. — «Зарафшон»га бормаймиз.

— Бўпти, меникига борамиз. Ўзим сизга товаки қовуриб бераман. Борамизми?.. Ўзингиз оборган «Белый аист»дан биттаси турибди.

— Машинадаман-ку!..

Хиёл жимликдан сўнг Малика:

— Менга қаранг, бегим, сал хафароқмисиз? — деди.

— Сал эмас, анча!.. — деди Диёрбек. — Ишхонада қискартириш бошланди. Туппа-тузук ходимлар ҳам рўйхатга тушиб кетишди.

— Уҳ-ҳ, биздаям! — деди Малика. — Ризқи қийилган аёлларнинг кўпи эрсиз, кўпчилиги ёш. Ҳаммаси мотамда... Билмадим, бечоралар энди нима қилишади... Яхшиямки, елиб-югуриб, бир хоналик бўлсаям, квартира олволганим! Агар навбатим бу йилга сурилса, мениям рўйхатга тиркаб қўйишармиди... Айтмоқчи, Диёр ака, ўзингиз рўйхатга тушмаганмисиз ишқилиб?

— Ҳозирча йўқ. Кейинчалик... билмадим. Ҳозир аниқ бир гап айтиш қийин.

Диёрбек секин машинани ғизиллатиб бораркан, рўйхатга тушган ошналарни бир-бир кўз ўнгидан ўтказиб, дилтанг хўрсинди: ёмон бўлди бадбахтларга. Энди дурустроқ бир иш топгунча... Агар ўзи қисқарувчилар рўйхатига тушиб қолса!.. Нима қиларди — қишлоққа қайтиб, колхозда ишлармиди ёки шаҳарда қолиб, заводга кирармиди?.. Очликдан ўлмасди-ку, лекин... Ҳатто тасаввур қилиш маҳол-э!

— Ҳайронман, — деди Малика, уф тортиб. — Қаёққа қараб кетяпмиз ўзи?!

Диёрбек ғалати кулиб:

— Муттаҳамлар бизни алдашибди, — деди алам билан. — Умр бўйи алданиб яшабмиз-а!..

— Чин кўнглингиздагини айтинг-чи, Диёр ака, сиз қайта қуришга ишонасизми?

Бир муддат ўйчан жимликдан сўнг:

— Афсуски юқорида пошшомизнинг ёлғизлиги билиниб қоляпти-да! — деди Диёрбек. — Энди эртаю кеч тавалло қилишимиз керакки, пошшомизнинг умрини узоқ қилсин. Агар шу кунларда лўп этиб эски гвардиячилар орасидан Сталинга ўхшаган битта мустабидроғи чиқиб қолса, тамом — қайта қуришнинг ҳам, қайта қуриш тарафдорларининг ҳам куни битади.

— Нега? — деди Малика таажжубланиб. — Нима учун бундай ишонч билан айтяпсиз бу гапни?

— Агар республикамиз мисолида оладиган бўлсак, сабаби жуда оддий: биринчидан, пахтани кўпи билан уч миллиондан ортиқ етиштириш ўзбек учун, қолаверса, бутун Ўрта Осиё учун турган-битгани кулфат эканлигини бугун ҳаммамиз билиб турибмиз. Тўғрими?

— Тўғри, — деди Малика.

— Иккинчидан, яқин келажакда ўзбек тили республикада Давлат тили деб эълон қилиниши керакми?

— Албатта-да!..

— Балли!.. Кейин, имло масаласи... халқларни бири бири билан қориштирворишни тўхтатиш билан боғлиқ муаммолар... Хуллас, амалга оширилиши шарт бўлган кўпгина ишлар эски гвардиячи арбобларга ёқмайди албатта. Чунки вақтийи замонида уларнинг кўпчилиги шу хил номаъқул ишларнинг тепасида туришган. Шунинг учун қайта қуришни зўраки қисқартиришлардан эмас, аввало энг юқоридан то қуйи табақагача бўлган эски гвардиячи амалдорларни янгилашдан бошлаш керак эди. Энди... Барибир қайтиш йўқ лекин. Тўғрими?

Малика индамади.

Тағин орага жимлик чўкди.

Аллақачон, ҳар гал учрашганларида бўладиган каби, Диёрбекнинг кўнглини тушуниксиз бир ғашлик чулғаб олган эди. Кўксиди алланечук бир оғриқ аралаш ҳорғинлик билан ғашликни ҳис эта бошлади.

Овлоқ бир хиёбон ёнидан ўтиб бормоқда эдилар...

Ҳозироқ уйига элтиб туширса, малол келиши мумкинлигини ўйлаб, Диёрбек рулни чапга бурди. Машина тор, салқин кўча оралади.

Хиёбон оҳиста шовуллар, хиёбонга туташ анҳор бўйидан эса дилкаш шабада эсмоқда эди.

Малика ҳайронсираб:

— Вой, қаёққа келиб қолдик, бегим?! — деди.

Диёрбек шавқсиз кулимсираб:

— Чўчима, жигарим, — деди. — Бу ерда на ғурбат, на офат...

Бугун тилла тиш қўйдиргани учун, аллабир тасодиф туфайли қисқарувчилар рўйхатига тушиб қолмагани учун ва ниҳоят беги ёнида эканлиги учун Малика хушнуд эди, шодон пайровга қўшиларкан, қиқирлаб кулди:

— Бунда бор ҳарорат, муҳаббат¹...

Тарвакайлаб ўсган кўк терак соясида Диёрбек ма-

¹ Ғафур Гулом шеърдан.

шинани тўхтатди. Сўнг ўриндиқ суянчиғини орқага қиялатиб, хаёлчан ясланди. Ва, бору борлиқни тамомила унутгандек, кўкка тикилди: осмон... тиниқ, булутлар... шафақранг булутлар қон сачраган муз парчаларига ўхшайди, гўё улар чексиз уммон бағрида секин оқиб кетяпти — қаёққа?.. Нима учун?.. Дарахтларнинг тепа шохларида тилларанг шуъла жилоланади. Аҳён-аҳёнда заъфарон барглар ҳасратчан шитирлаб тўкилмоқда — нега?.. Нима учун?.. Ҳаммаёқ осойишта. Бирок осойишталикнинг омонатлиги юракка оғриқ солиб, яққол билиниб турибди. Тавба, ҳамма... ҳамма нарса омонат-а!.. Қизиқ, нима учун буёққа келди ўзи? Манави д и л о р о м и аслида о ф а т и ж о н эмасми — ким ўзи у? Уни яхши кўрадимми ёки ачинадимми унга?.. Бу бедаво дардисар қачонгача давом этаркин-а? Ахир, барибир бир кун эмас, бир кун х ай р л а ш и ш керак-ку!..

Малика аста сочини силаб:

— Диёр ака? — деди.

— Ҳм? — деди Диёрбек.

— Едингиздами?

— Нима ёдимдами?

— Уша кеча мен ёмон қўрққанман.

— Қайси кеча?

— Биринчи учрашган кечамиз...

— Нима учун?

— Ушанда Назокат сизни болта билан чопиб ташламоқчи бўлган эди.

Эслади: ногоҳ Маликанинг ўша кездеги таҳликали бир чинқириғи туйқус қулоғига урилгандек бўлди: ўшанда беихтиёр Назокатнинг қўлидан тушиб кетган болтача шу тобда ҳам кўзига ялтираб кўринаётгандек туюлди. Ва негадир Диёрбек кўзларини чирт юмиб:

— Қанча йиллар орадан сувдек оқиб ўтди, — деди. — Ҳозир... ёдимда йўқ.

— Мен ўшанда Назокатнинг қўлидан болтачани уриб, қўрққанымдан қичқириб юборган эдим.

— Афсус!..

— Ҳа, нега афсусланяпсиз?

— Бекор қилган экансиз.

— Вой, жонингиздан тўйганмисиз?!

— Одамзод у дунёга кўнги л мулкидан бўлак ҳеч вақо олиб кетолмайди. Бу гапни мен болалигимда эшитганман. Ана шу гапга ишонгим келади, — деди Диёрбек, бош ирғаб. — Билсангиз, кўнглимда армон юки, пушаймон юки, алам юки шу

қадар кўпайганки, баъзан бўғилиб кетганимдан ҳатто нафас ҳам олгим келмай қолади.

— Гапирманг-э, бегим. Бунча!..

— Рост... Билсангиз, сиз ҳам менинг тирик пушаймонимсиз.

— Бекоргиналарни айтибсиз, — деди Малика, — унинг қулоғидан чўзиб. — Билиб қўйинг, қиёматдаям изингиздан соядек эргашиб юраман.

Диёрбек кулимсираб:

— Ана шу-да!... — деди. — Агар ўшанда дод солиб Назокатнинг қўлидан болтани уриб туширмаганингизда, анча енгил юк билан кетармидим.

Малика навозишли қўл силтаб:

— Қўйинг бунақа ёқимсиз гапларингизни, — деди. — Яхшиси, сиз менга айтинг-чи, нима учун ўшанда ўртадаги палов тўла товоқни олиб деворга урган эдингиз?

Ўша маҳал юрагида мавж урган ногаҳоний ғалаён боисини Диёрбек рўй-рост айтмай... айтолмай:

— Сизни яхши кўриб қолишдан қўрқиб шундай қилган эдим, — деди.

Малика тагин унинг сочини силаб, пешонасидан ўпди, юзини юзига босди.

Диёрбек хушҳол жилмайиб қўйди.

Октябрь, 1986 йил

* * *

Яна орадан кўп йиллар шамолдек елиб ўтди.

Ғолибо, узоқ умр қисқа поёнига етди — ёшини яшаб, беармон давру даврон сурган пайғамбари замон ҳазрати Довуд алайҳиссалом қазои муҳаққақ фурсати етиб келганлигини англаб, Азроилдан яна андак сабр айлашни ўғиниб сўради.

— Не учун? — деди Азроил. — Хўш, пайсалга солмоқнинг боиси недур?

— Бир замонлар Мўмин отлиғ бир муслимнинг хотиниға ошиқ бўлиб, анинг ўзини қирғинбарот жангга йўллагон эрдим. Жангда шаҳид бўлғонидин сўнгра, бевасини никоҳимға олгон эрдим, — деди Довуд пайғамбар, ҳасрат қилиб. — Эмди ижозатинг била ул жаннатмаконнинг қабри пойида тиз чўкиб, гуноҳимни тилайн — токи, даргоҳи олийға поку бегуноҳ борғаймен.

Хиёл сукутдан сўнг:

— Маъқул, — деди Азроил. — Вале, унутмағайсанким, хили вақт тиғиздур, кўп бандалар жон таслим

қилолмай, ажал илкида ўртаниб ётибдурлар. Бинобарин, тез мунда қайтгайсен!

Пайғамбарга икки дунё бир қадам — рухсат теккач, зумда Довуд пайғамбар ўтмиш жанггоҳдан Мўмин темирчининг қабрини топди. Кўнгулда адоқсиз бир андуҳ билан тиз чўкди. Ва, қачонлардир унинг бевасини ўз никоҳига олгани учун гуноҳидан кечишини юкиниб сўради.

Зориқтирмай қабрдан бир садо таралди: р о з и м е н .

Довуд пайғамбар ниҳоят елкасидан тоғ каби эзиб ётган ҳам оғиру ҳам энгил юкдан халос бўлгандек суюна-суюна доруссалтанага қайтиб, калима ўғирганидан сўнг:

— Марҳамат, Оллоҳ омонатиға хиёнат қилмадим, — деди, жон беришга ҳозирланиб. — Ул марҳум Мўмин ҳам гуноҳимдин кечди.

— Сен не деб гуноҳингдин кечмагини сўрадунг? Жуфти ҳалолиға ошуқ, ўлғонингдин сўнгра ани муқаррар ажал домиға йборганингни яширмай айтдингму?

Довуд пайғамбар маъюс бош чайқаб:

— Йўқ, — деди. — Ушмундай айтмоққа юрак бетлаёлмадим.

Азроил кулиб:

— Бунақаси кетмайдур, — деди. — Барчасидин огоҳ этиб, андин сўнгра гуноҳингдан кечмагини сўрагайсен. Бор, зинҳор ҳаяллама!

Довуд пайғамбар беқарор елиб, қабр қошига етди, тиз чўкди, мискину музтарлик билан бари тафсилотни ошкор сўйлагач, тавалло қилди: ў, жаннатмакон Мўмин, гуноҳимни кечиргайсен, умматим?!.

Қабрдан бўғиқ бир нола отилиб, кўкка туташди: йўқ... йўқ! Иллоҳ, рози эмасмен, рози эмасмен!!.

Кейин, Довуд пайғамбар ночор-ноилож Азроилга рўпара бўлиб, шарақлатиб пешонасиға урган кўйи, ҳўнграб юборди, кўзларидан ёш оқаверди.

Ана шунда тағин Тангридан ваҳий келди: Азроил, сен зоти боборакот Довуд пайғамбарға уқтирғилки, тонгла қиёматда гуноҳини тилаб, марҳум бандамизнинг ризолигини олиб бермакка сайъи ҳаракат қилиб кўргайбиз.

Буни эшитиб, Довуд пайғамбар алайҳиссалом айтдики: ў, ошиғлиқ юки бул қадар оғиру бул қадар энгил бир нимарса эрканким, эмди боз рўзи маҳшарға довур ёндириб, дағи қиёматда рўсиё қилғусидур!..

Ногоҳ телефон жиринглади.

Диёрбек дастакни қулоғига яқин элтиб:

— Салом алайкум, — деди.

— Ассалом, — деди таниш овоз. — Янги йилингиз муборак бўлсин, бегим! Бахтимизга минг йиллар омон бўлинг, бегим!..

— Ташаккур, — деди Диёрбек. — Янги йилда сизга Алпомишдек забардаст куёву Ҳасан-Ҳусан ўғиллар насиб қилсин!

— Ҳай-ҳай, бегим, мингта насия Алпомиш битта ўзингизнинг бошу кўзингизга садқалар бўлсин!.. Келасизми, бегим?..

Беихтиёр қошлари чимирилиб, Диёрбекнинг кўз ўнгидан жисму жонни жунжиктиргувчи бир манзара кеча бошлади: бурчакда безатиғлиқ арча. Ранго-ранг чироқлар шодаси ўчиб ёняпти. Телевизор... Кўзлари чақноқ, нуруний бир арбоб ойнаи жаҳон орқали барчани — бахтиёр авлодни кириб келаётган Янги йил билан табрикламоқда.

Бахтиёр авлоднинг навқирон бир вакиласи эса, байрамона чироқлар шодаси бетиним ўчиб ёнаётган кўройдин хонада, телевизор рўпарасида ноумид, мунғайиб ўтирибди. Ҳувиллаган хонада дилхун бир сукунат шарпадек кезаётир.

— Ҳа, нега жим бўлиб қолдингиз, Диёр ака?

— Бўпти, — деди Диёрбек, соатига нигоҳ ташлаб. — Бораман.

— Ҳозирча!..

Диёрбек дастакни жойига қўйди. Стол устида сочилиб ётган қоғозлару қаламларни йиғиштирди. Сўнг хаёлчанлик билан ўрнидан турди. Ва, кўксини қучоқлаб, кабинетда уёқдан-буёққа ўйчан юра бошлади: шундай кунда ҳам раҳбарлар мажлис ўтказишмоқчи. Қатнашмаса... бўлмас. Кейин, уёққа б о р м а с а ... ёлғизликдан боёқишнинг юраги ёрилиб кетар. Боради. Боргач, бирпас қангомалашгандан сўнг, алдаб-авраб қишлоққа кузатиб қўяди. Янги йилни жигаргўшалари даврасида кутганга не етсин!.. Қизиқ, байрамларни одамзод ўзини алдаш учун ўйлаб чиқарганмикан-а?..

Диёрбек дераза рўпарасида тўхтади. Шом қоронғилигига чулғанаётган серқатнов йўлга тикилди: машиналар зувиллаб еляпти... Одамлар шошқин ўтиб боришаётир... Қор... кепак қор севаламоқда. Я х ш и — ҳадемай ҳаммаёқ оппоқ қорга бурканади.

Декабрь, 1987 йил, 1989 й.

ҚОР ЕҚҚАН КЕЧА

Ахийри бардоши тугаб, Равшан тутакиб сўкинди: тузлиғига тупурган нонкўр!..

Ва бирдан олдида қалашиб ётган қоғозларни дуч келган томонга ирғитгиси келди. Лекин бундай қиллолмади. Баттар дилтанганиб ўқийверди.

Асли бошдаёқ олмаслиги керак эди. Олдими, энди кўр бўлса ҳамки, ўқишга мажбур. Ўқимаса бўлмайди — ваъдалашиб қўйган: эртага элтиб бериши керак. Кутади. Дунёда куттирган ёмон.

Ўзи... пойтахтлик ошнасига эргашиб, ўтган куни унинг дўстиникига бормаса бўлар экан. Бормаслик учун баҳонаси ҳам тайин эди: қўлида «Ваня тоға»га паттаси бор эди. Аммо риоягарчилик қилди, қизиқувчанлиги эса ҳаммасидан ҳам ўтиб тушди: ошнасининг ажабтовур фикрловчи дўсти билан танишиб қўйгани ошиқиб, к е т д и к, деди.

Кейин, йўл бўйи ошнаси лаби лабига тегмай, дўсти-ни роса мақтаб борган эди.

Борганларидан сўнг, ажойиб фикрлар соҳиби — аллақачон ёши қирқни оралаган, сочлари кумушранг Улуғ Иқболнинг ғарибона туриш-турмушини кўриб, беихтиёр таажжубланаркан, улуғлар ҳамиша фақирона яшаганлар, деб кўнглидан кечирди. Дилгир гурунг асносида эса Улуғ Иқбол бир оз мақтанчоқдек, шу баробари анча билимдондек туюлди: аввал Политехника институтини, сўнгроқ Сценарийчилар олий курсини тамомлаган экан; битта сценарийси бўйича нима учундир тоғлар билан қуршалган кафтдеккина ота юртида эмас, чўлу биёбонларга сероб макон қардошлар диёрида ғаройиб бир фильм яратилганлигини эшитиб, Равшан негадир ажабланган эди.

Ҳ о л б у к и, а с л о т а а ж ж у б л а н м а с л и г и к е р а к э к а н.

Ўшанда Улуғ Иқбол жиғибийрон ҳасрат қилиб, агар «Шарқ камалаги» сценарийси бирорта америка-

лик киночининг қўлига тушиб қолса, албатта уни су-
ратга олишдан аввал О қ у й қаршисида менга тилла-
дан ҳайкал ўрнатиши муқаррар, деганида, беихтиёр
Равшан хижолатангиз қизариб, ўзимизникилар уни
тушунишолмаётганидан айбдордек кулимсираб қўйган
эди. Шундоқ... тилла ҳайкалга даъвогар заковат эгаси-
нинг ўн йиллардан бери ижарахоналарда дарбадар
яшаб юрганлигини билгач, кўкси куйишиб оғриди...
Хайр-маъзур пайтида эса унинг сценарийни ўқиб чи-
қиш тўғрисидаги таклифини рад этмай, бажонидил
«Шарқ камалаги»ни олган—гарчи, бирор-бир ёрдам
беролмаса ҳам уч-тўрт калима қувончбахш гаплар ай-
тиб, ғарибнинг кўнглини кўтариш имконига эга бўлга-
нидан суюнган эди.

Аммо мана сценарийни ўқиган сайин, пушаймон
исканжасида ўртаняпти: бекор борган экан. Боргани
ҳам гўрга!.. Эрта унга нима дейди — ёлғон билан рост-
нинг ўртасидаги гапни топиб гапирадими? Ахир, бу —
азоб-ку!..

Равшан тажанглик билан пешонасига кафтини бо-
сиб, вазмин бош чайқаркан, яна гудраниб сўкинди.
Салдан сўнг бирдан уф тортиб, ўрнидан туриб кетаёзди,
лекин жойидан қўзғалмади, яна ночор-ноилож ўқишда
давом этаверди.

Агар шу тобда бўғилиб-тутақиб ўқиётган сатрлари
саҳнага кўчирилса, айнан қуйидагича манзара намоён
бўлиши керак эди.

Наврўз куни, туш маҳали...

Оппоқ соқоли кўксини қоплаган, кўйлак-иштони
оппоқ, бошига оппоқ сурп дўппи кийган нуроний бир
чол баланд пешайвон остонасида тўхтаб, пастда —
офтобрўядаги картда, нозу неъматларга тўкин дастур-
хон теварагида хушҳол давра қуриб ўтирган неварала-
ри, келинлари, ўғилларига хомуш тикилиб қарайди.

Наврўз шодиёнаси эса қишлоқ этагидаги тоққа ту-
ташиб кетган ям-яшил адир тарафдан гоҳ сусайиб, гоҳ
зўрайиб эшитилаверади.

Чол бир-бир босиб, зорланаётгандек ғичирлаётган
кўҳна зинапойдан пастга тушади. Карт рўпарасига
яқинлашаётиб, негадир ҳали замон олис бир ёқларга
бош олиб кетадиган каби, яна болаларига мунграйиб
термилади.

Неваралар, келинлар, ўғиллар эса одоб-икром билан
ота давра тўридаги жойини эгаллашини кутишяпти.

Ота қуёш тиғида қизиб турган обтовани кўтариб,

хайхотдек ҳовлининг бир чеккасига ўтади. Чўнқаяди. Олдин оёқларини тиззагача, сўнг қўлларини тирсақкача обдан ювади, кейин юзларини ювиб, оғзини чаяди. Ниҳоят, ўрнидан туради-да, икки учига кашта тикилган узун сочиққа артинган кўйи, тагин вазмин зинапоядан кўтарилади. Уйга кириб кетади... Туйқус нимёруғ хонада нимадир ёдига тушгандек, шартта токчадан каттакон бир қайчини олиб, дам-бадам девордаги ойнага нигоҳ ташлаганча, ғарч-ғурч соқолини қия бошлайди.

Қайчининг ғарч-ғурч товушига қўшилиб-қоришиб, олисдан Наврўз шодиёнаси элас-элас таралаверади.

Ҳамон офтобрўядаги тўкин дастурхон теварагида неваралар, келинлар, ўғиллар одоб сақлаб, отани интизорлик билан кутишяпти.

Учоқда кул боса бошлаган бир ҳовуч чўғ кўринади. Аллақачон таом пишиб қолган. Қозон ёнида иккита гулдор чинни товоқ ялтиллаб кўринади. Қўлига капгир тутган кенжатой келин, кўзлари жавдираб, бот-бот ота кириб кетган уй эшигига илҳақ назар ташлайди: тезроқ қайната уйдан чиқиб, тезроқ даврага қўшилса — палов сузмоқчи.

Бир маҳал, чол... соқоли ажи-бужи қилиб калта қирқилган чол шахдам зинапоядан тушиб, чаққон карт томон яқинлашади-ю, ажабтовур шодумонлик билан анграйиб турган болаларига бир-бир қараб:

— Ахир, бугун байрам-ку, қароғларим!— дея қуёш тигида тобланиб турган доирани кўлига олади.— Қани, биз ҳам бир яйрайлиг-э!..

Соқоли ғадир-будур қилиб қирқилган... чол, бамисоли қирчиллама чилдирмақашга ўхшаб, юз минг мақому минг усул билан гумбура-гумбур доира чала бошлайди.

Бирдан хуш-хандон қийқаришиб, неваралар ўйинга тушишади. Кейин, соч-соқолига оқ оралаган алпқомат ўғиллар қийшанглашиб, бирин-бирин келинларни рақсга тортишади.

Кенжатой келин, бир қўлида капгир, иккинчисида баркашдек товоқ билан зинғиллаб бориб даврага қўшилади.

Равшан тобора тутақиб, бу тутуриқсизликни ўқиркан, кўз ўнгида аянчли бир баҳаёликни яққол тасаввур этиб, қаҳқос уриб кулиши керак эди. Кулса, эҳтимол тажанглиги тарқаб, хийла енгил тортармиди. Аммо кулолмади. Аксинча, баттар ижирғанган каби афту

юзларини тириштириб, шитоб ўрнидан турди. Қафас-дек торгина хонада уёқдан-буёққа бетоқат юра бошлади: у н и н г нималардандир жиғибийрон нолиганига чиппа-чин ишонган экан-а! Ушанда нодонларча ишонгани энди ўзига ёмон алам қиялпти. Одам ҳам шу қадар гўл бўладими-я?! Алжираётганини билармикан у нонкўр? Ахир, қанақа имонсиз чол соқолини қирқади — бунинг учун у ақлу ҳушини еб қўйган тентак бўлиши керак-ку! Тавба, ғирт майнавозчиликнинг ўзгинаси-я! Соч-соқолига оқ оралаган ўғилларини-ку жин урган экан: отадан — ўғил, моховдан невара... Аммо келинларнинг кўкрак селкиллапти, жилпанглаши нимаси? Уят қани, қани шарму ҳаё?! Йўқ, ҳеч қачон бундай бўлган эмас, бўлмайти ҳам.

Ў, биродар, сен қачон дунёнинг томошасифат ишлари устидан кулишни ўрганасан, деб Равшан ўз-ўзига маломат ёғдирди: ахир, бу... алмойи-жалмойи нарса ҳеч қачон саҳна юзини кўролмайти, илло бирорта америкалик киночининг қўлига ҳам тушмайти... Ҳадеб жизғанагинг чиқаверганча, кул яхшилаб. Кулсанг-чи, биродар!..

Равшан ҳардамхаёллик билан стол қаршисида тўхтаб, қўлёманинг қолган қисмини ўқимайти, гўё ҳеч нарса тушунмагандек элтиб беражагини кўнглидан ўтказаркан, сочилиб ётган варақларни йиғиштириб, кескин нари суриб қўйди... Агар У қизиқиб, ўқиб чиқдингизми, жўро, деб сўраса, амаллаб бир баҳона тўқир. Аммо у н и н г бу қадар паст тушиб, халқи устидан бўҳтон ёғдиришга ким, нима ундаётган экан?.. Салкам ўн беш йилдан бери дарбадар У. айтишга осон, қисқа муҳлат эмас бу. Ана шу давр мобайнида У халқининг урфу одатини, халқи учун нима азизроғу нима беқадрлигини тамом унутаёзган, энг ёмони — заминидан узилган. Ана энди У жисман ўлиб қолмаслик учун — қорин ғамида алламбало тутуриқсизликларни э к з о т и к а ёрлиғига ўраб, арзон-гаров пулламоқчи.

Ногоҳ Равшан ниманидир англаб етгандек бўлди. Юраги зирқираб оғриди. Секин кўксини сийпалаётиб, бир лаҳза ташқарига қулоқ тутди: дайди шамол деразага бош уриб, оч бўридек ув тортмоқда эди... Баланд, қуббадор томлар узра чўзилиб кетган поёнсиз, қўрғошинранг бўшлиқларда қор тўзони чарх урар, қайлардадир-бир қарғанинг чўзиб-чўзиб қагиллаётгани эшитилар эди.

Бир маҳал, қор тўзони ичра бир қарға ларзонланиб

кўринди. Кейин... қарға оппоқ қуюн орасида гўё елиб бораётган қоп-қора отга ўхшаб кетди. Равшан унга хаёлчан тикилган кўйи таажжубланаркан, беихтиёр совуқ ҳавода беғам-бепарво шаҳар кезишни истаб қолди. Айни чоғда кўпдан бери олисдаги ота юртини қўмсаётгани кўнглидан кечиби, жисму жонини ёқимли бир туйғу ишқолон-печакдек ўраб-чирмаб олаётганини ҳис этди. Назарида, торгина хона янаям торайиб бораётгандек эди... Хаёлчан алфоз кийинди-да, даҳлизга чиқиб, эшикни қулфлади. Сўнг калитни чўнтагига солиб, ҳар хил товушлару гангур-гунгур овозлар узук-юлуқ эшитилиб турган нимёруғ йўлакка ўтди, бошини қуйи солган кўйи, вазмин юриб кетди.

Кўчага чиқиши билан қор учқунлари пешонаси, юзларига урилиб, ихтиёрсиз жунжикаркан, тагин алланечук беқарорланаётганлигини пайқади — ҳамон дардисар қўлэзма билан боғлиқ эзгин хаёллардан қутулолмаган эди. Залварли кўча эшик ёнида ўйчан туриб қолди: нима қилади — чиндан ҳам ўқимай элтиб бераверадими?..

Равшан ойнадек ялтиллаб кўринаётган қорли йўлда физиллаб елаётган турфа машиналарга мубҳам бир ҳайрат билан тикилганча, пальто ёқасини кўтараркан, барибир ўқимайман, деб яна дилида такрор қайд этди: бирор баҳона топилар ахир!..

Аммо эрта белгиланган вақтдан ҳам анча олдинроқ Равшан у н и н г ижарахонасига кириб борди.

Бандаи ожиз эмасми — шу тобда буни ҳатто хаёлига ҳам келтиролмапти.

Эрта у н и к и г а кириб боргунига довуру яъни, ҳализамон рўй бериб, мангу хотирида муҳрланиб қолажак тасодифий бир учрашув... дан сўнг, аллатовур гангиган-гарангсиган сиёқда ётоқхонасига қайтади. Кейин, беаёв изтироблар исканжасидан қай тариқа қутуларини билолмай, қўлэзманинг қолган қисминиям ўқиб тугатади-ю, бедор-беҳаловат тонг оттиради. Ана кейин кун бўйи унсиз чингсиб, намозгардан эртароқ у н и н г ижарахонаси томон беҳуд йўл олади.

* * *

Эшик очилиб, ёқаваланг кўйлакда Улуғ Иқбол кўринди. Дафъатан танимади шекилли, тили калимага айланмади.

Равшан хижолатангиз безовталиқ билан:

— Салом,— деди.— Мумкинми?

— Э, келинг, жўро!— деб, Улуғ Иқбол унинг кўлини сиқиб кўришди.— Мен сизга кўп қўнғироқ қилгон, лекин телефон жавоб бермагонку, жўро?

Равшан ҳамон кўнглидан кечаётган бешафқат саволларию юраги куйишиб оғриётганини сезиб турган эса-да, иштиёқсиз кулимсираб:

— Телефон ишламаяпти-да,— деди ёлгон гапириб.— Кайфиятингиз яхшими?..

Улар, кўнгилда пинҳону, лекин иккаласига ҳам аён бир ётсирашни бир-бирларига билдириб қўймаслик кўйида, гўё минг йиллик қадрдонлардек аҳвол сўрашдилар.

— Сал эртaroқ келавердим,— деди сўнг Равшан, узр оҳангида.

— Э, қизикмисиз, жўро!— деб, Улуғ Иқбол унинг кўлидан папкани олди.— Акун билиб қўйинг: бу уйнинг эшиги ҳамиша сиз учун очиқ, жўро. Қани, мархабо!

Шу пайт ошхона бўсағасида қизил шарвар, эркакча қизил кўйлак кийган, малласоч, қиррабурун, бўйчан, ёшгина бир жувон пайдо бўлиб:

— О-о, Владик, дўстингнинг папоғини кўряпсанми!— деди.— Бунчаям чиройли-я!..

Илкис Улуғ Иқбол жувонга ошкора надомат билан хўмрайиб қаради. Индамади.

Равшан эса, гўё гуноҳкордек, шартта папоғини пальтосининг енгига буклаб тиқаркан, бу ҳурилиқони ўтган гал келганида кўрмаганлигини эслаб, енгил бош ирғаган кўйи, салом берди.

— Салом,— деди жувон, хиёл тиз букиб.— Пожалуйста!..

Равшан унинг лўппи юзларига, чақноқ кўзларига... умуман, жувонга қайтиб қарамасликни кўнглидан кечириб, қошларини чимириб турган мезбонга эргашди.

Кенг-мўл, шипшийдам хона ўртасидаги эскигина думалоқ стол атрофида ўттиз беш ёшлардаги — бири соқол қўйган, бири соқолсиз икки йигит сигарет бурқситганча, телевизор тузатмоқда эди. Хонада ачимсиқ тутун кезарди.

— Танишиб қўйинглар, қариялар!— деди Улуғ Иқбол, уларга Равшанни рўпара қилиб.— Менинг ажойиб дўстим...

«Қария»лар бирин-бирин қўл узатишиб, отларини айтишди.

Равшан ўша заҳотиёқ уларнинг отини унутиб, кирчилгина ёпинчигининг бир чеккаси куйган диванга омонат чўнкайиб ўтирди.

— Бугун кубок учун зўр ўйин бўлади,— деб, Улуғ Иқбол йигитларга ишора қилиб қўйди.— Булар телевизорни тузатгандан кейин, биргалашиб футбол томоша қиламиз.

Бемаврид келганига Равшан пинҳона афсусланмоқда эди, тезроқ чиқиб кетиш учун баҳона топилганига суюниб:

— Футболга қизиқмайман,— деди.— Яхшиси, футболга жиндай гаплашиб олсак бўларди.

Негадир Улуғ Иқбол яна қошларини чимирди. Бир оз жимликдан сўнг:

— Яхши!— деди шитоб ўрнидан туриб.— Келинг, буёққа кирамиз.

Зах ҳиди анқийган чоғроққина хона бамисоли эгаси ҳозиргина кўчиб келган ёки ҳадемай кўчиб кетадиган уйга ўхшарди. Девор бўйлаб ҳар хил бўғчалар, боғичланган катта-кичик қутилар қатор териб қўйилган эди. Тўрдаги бурчакда кўҳна ёзув столи, унинг ёнида устига қора пўстак ёпилган суянчиқли юмшоқ курси турарди.

Улуғ Иқбол чаққон курсига чўкиб:

— Мана бу устолчага ўтиринг,— деб ўктам назар билан тикилиб сўради.— Ўқидингизми?

— Ўқидим,— деди Равшан.

— Маъқулми?..

Равшан энди мезбоннинг жавдираётганини кўриб, ўйлаб қўйган гапларининг бирортасини ҳам айтолмаслигини... илло айтмаслик кераклигини англаб, унсиз энтикди.

— Маъқулми ишқилиб?— Улуғ Иқбол шундай деб, столга шарп-шарп уриб қўйди.— Биласизми, уч ой шу ердан ҳеч қаёққа чиқмай ёзганман бунди. У ч о й қуёш кўрганим йўқ, жўро!..

— Ишонаман. Мен уч ойдан бери ўқиш баҳонасида шаҳар кезяпман, лекин бирор мартаям қуёш кўрмадим. Бу ернинг осмони ўзи шунақа йиғлоқироқ экан.— Равшан кулди. Лекин тобора унинг хомушланаётганини пайқаб, жиддият билан:— Тасаввур қилинг!— деди.— Бизда шундай бир кино бор: тўрт томони баланд қоялар билан ўралган тоғ дарасининг бир чеккасида шоҳо-

на безатилган ғор. Ғорнинг тўрида қўрбоши ўтирибди. Унинг чап ёнида инглиз корчалони, ўнг томонида собиқ чор армиясининг офицери. Уртада ноз-неъматларга тўкин дастурхон. Пойгакда малай-мулозимлар. Аммо... калласи хумдек қўрбоши букчайиб, ҳафсала билан олма арчяпти. Аҳамият беряпсизми, қ ў р б о ш и ол м а ар ч я п т и.

Улуғ Иқбол бетоқат бош ирғаб:

— Хўш-хўш? — деди. — Фалсафаси зўр экан лекин. Кейин-чи?..

— Қўрбоши олмани тенг иккига бўлиб, бир бўлагини инглиз корчалонига, иккинчи бўлагини собиқ Чор армиясининг офицерига беради... Режиссёрнинг бу билан нима демоқчи бўлаётганлигини мен яхши тушунганман, — деди Равшан. — Лекин сиз айтинг-чи, ҳатто пашшасиниям мулозимларига қўритадиган қўрбошидек одамнинг бировларга малайлик қилишига ишонасизми?

— Кейин қўрбоши уларнинг икковиниям ўлдиради-ми ахир? — деб сўради Улуғ Иқбол.

— Йўқ, ўлдирмайди, — деди Равшан. — Қизил аскарлар дарани ишғол қилганларида, қўрбоши қўлга тушади. Инглиз корчалони қочиб кетади. Офицер эса, чақаётган ёнғоқлари пуч чиқиб, офтобрўяда бепарво тобланиб ётаверади... Мен қўрбошининг мутеларча малайлик қилганини кўриб, мутлақо ишонмаганман, — деди Равшан, ниҳоят муддаога кўчиб. — Худди шунингдек, сизнинг сценарийингизнинг ҳам айрим жойлари мени унчалик ишонтиролмади.

Улуғ Иқбол дув қизариб:

— Масалан, қайси жойлари? — деди. — Сиз... очиқроқ айтаверинг-да, жўро?!

— Масалан, чолнинг ғирчиллатиб соқолини қийиб ташлаши; бола-чақали келинларнинг жилпанглаб, қайната олдида рақс тушиши; кейин, роҳат-фароғатда яшаётган чолнинг дабдурустдан ота юртдан чиқиб кетиши; вокзалда оқсоқол қарияларнинг чолни тантана билан кузатаётиб, бир-бирлари билан жангари йигитчалардек кураш тушишларига ишонмадим, — деди Равшан сал қизишиб. — Ишонтиролмагансиз... Бизда бир... ёзувчи бор. Унинг битта асарида чоллар жанозада ўтириб зерикишади-да, бир-бирларини помидор кўраги билан кўракбўрон қилишади. Кейин, бир-бирлари билан жанозада кураш тушиб кетишади. Тушуняпсизми — жанозада кураш тушишади!

— Гирт нонкўрлик бу!— деди Улуғ Иқбол, асабий бош ирғаб.— Лекин сиз менинг сценарийимни сал тушунмасиз, жўро, чол батамом соқолини қийиб ташламайди, андак калталайди. Келинларнинг рақс тушиши эса...— Дафъатан бу... беадабликни қандай изоҳларини билолмаётган каби у янаям қизариб, паришонлик билан сигарет тутатди.— Биласизми, чол умр бўйи оғир меҳнат остида ҳалол кун кечирган. Мана энди кўп замонлардан бери пиру бадавлат бўлиб, роҳат-фароғатда яшайпти. Аммо-лекин ҳамиша байрамлардагидек шоду хуррам яшаш унинг жонига тегиб кетган. Шунинг учун ҳам унинг қайларгадир бош олиб кетгиси, пировардида нималаргадир интилиб, нималаргадир зорикиб яшагиси келади. Мен сценарийимда шундай демокчи бўлганман, жўро.

Равшан ажабланган кўйи бош чайқаб:

— Тўғриси, шоду хуррам яшаш ҳам одамзодни эзиб қўйиши мумкинлигини хаёлимга келтирмаган эканман,— деди.— Ана шу фикрингизни янаям бўрттирсангиз бўларкан.

— Мана бу бошқа гап, жўро!..— деб, Улуғ Иқбол шодон жилмайганча, тутун бурқситди.— Мен коммунизм қурилишига ишонаман. Коммунизм албатта қурилади. Одамлар коммунизмда бахтиёрликдан зерикиб қолишлари мумкин. Сиз билан биз бахтиёр одамларни бахтдан зериктирмаслик чоралари устида ҳозирдан бош қотиришимиз керак.

Равшан, кўнглида чиндан ҳам унинг ажабтовур фикрлашига иқрор бўлиб, ғалати кулимсираб қўйди.

— Биласизми, менинг қаҳрамоним шу кунларда ҳам ўзига хос коммунизмда яшайпти,— деди Улуғ Иқбол, жўшқинлик билан сўзида давом этиб.— У беғамбеташвиш рўзгузаронликдан ниҳоятда тўйиб кетган. Қийналади. Чунки у — меҳнаткаш одам, ҳалол одам... Едингиздадир, қарийб бўм-бўш вагонга кириб, биринчи қаватда ётмайди, чираниб-чирмашиб бўлсаямки, иккинчи қаватга — ўзининг ўрнига чиқиб ётади.

Айнан мазкур лавҳалар сценарийда нафақат ишончсиз, аксинча жудаям кулгили чиққанлигини эслаб:

— Тушунолмаган эканман,— деди Равшан. Ҳақиқатан ҳам вагоннинг деярли бўм-бўшлигига қарамай, чолнинг кўп азиятлар чекиб, икки марта йиқилиб тушса ҳам барибир ўжарлик билан юқори қаватга чиқиб ётганлигини тушунмаган... ҳануз тушунолмаётган эди У.— Аммо ташвишу қайғуларга кўмилиб яшаётган-

лар, ҳатто бадбахтликдан ўз жонига қасд қилаётганлар бир четда қолиб, роҳат-фароғатдан тўйиб кетган чолни қаёқдан топганингизга ҳайронман,— деди Равшан беозор саволчан оҳангда.— Кейин, у ҳақда ясама кино яратишга сизни нима мажбур қилаётганлигини ҳам тушунолмаяпман.

Улуғ Иқбол дафъатан нима деярини билолмай, сигаретни кулдонда эзгилаб ўчиракан:

— Унутманг!— деди, кино пайровида зўраки аския қилиб.— «Москва слезам не верит», жўро.

— Лекин яшаш керак!..

Бехос айтилган бу гапдан Улуғ Иқболнинг кўзлари қизариб, қошлари чимирилиб кетди.

Равшан эса узрнамо жилмайди.

Хиёл сукутдан сўнг, Улуғ Иқбол қўлзма солинган папкани кескин четга суриб қўяркан, ўйчан бош чайқаб, иштиёқсиз кулимсираган кўйи, Равшанга қўл узатди.

Равшан унинг қўлини сиқиб, вазмин ўрнидан турди.

— Юринг, уёққа ўтамиз,— деб, Улуғ Иқбол қўшни хона сари шахдам йўл бошлади.— Келинг, жўро.

Думалоқ стол теварагида икки йигит ҳамон тамаки тутунига кўмилиб, мурватлари сочиб ташланган телевизорни тузатмоқда эди.

Равшан уларга паришон тикиларкан, негадир кириб келган пайтидагидан ҳам баттароқ ғашланаётганини ҳис этиб, тезроқ чиқиб жўнаш лозимлигини ўйлади: энди барибир суҳбат қовушмайди. Чунки...

Шу пайтда ошхона томондан Улуғ Иқболнинг ялинчоқ овози эшитилди:

— Мила, ўн сўм бериб тургин, жонгинам?

Беихтиёр Равшан бетоқатланиб, даҳлизга ўтди, пальтосини кийди, папоғини қўлтиғига қисиб, унинг чиқишини кутди.

— Э, жўро, кетобсизми?! — деди Улуғ Иқбол ётоқ бўлмадан чиқаркан, аллақачон унинг йўлга шайланганлигини кўриб.— Мен пастки қаватдаги қўшнимиздан битта қўлбола ароқ олиб чиқмоқчи эдим. Бирпас чақчақлашайлик.

— Раҳмат... Бошқа пайт гурунглашармиз,— деб, Равшан узрини айтди.— Андак зарур ишлар бор эди.

Шу тобда жувон ошхона эшигида пайдо бўлиб, қандайдир дилкашлик билан:

— Ой, кетяпсизми?!— деб ёндорга суянди.— Осиёча қозонкабоб пишираётган эдим-а!

— Раҳмат!— деди Равшан қўлини кўксига босиб.— Насиб қилса, янаги сафар...

— Начора!..

Улуғ Иқбол тагин жувонга хўмрайibroқ қараб қўй-
гач, хайрлашмоқ учун Равшанга қўл чўзиб:

— Ҳай, бедарак бўлиб кетманг, жўро,— деди.—
Сизнинг телефон бузилгон. Ўзингиз қўнғироқ қилиб
туринг.

— Майли. Хайр...

Эшик тарақлаб ёпилди.

Равшан рутубат ҳиди анқиётган нимқоронғи йўлак-
да зинапоядан хомуш тушиб бораркан, папоғини кий-
ди: телефон бинойидек ишлаётганлигини ўйлаб, маҳ-
зун энтикди: бу... урфу одатларни ҳам унутиб юборган
хувари ота юртдан олисда, бетайин ҳою ҳаваслар кўйи-
да умрини беҳуда ўтказаётганлигини билармикан-а?..

* * *

Равшан эрта Улуғ Иқболникига беҳуд кириб бора-
жагини ҳам, кириб борганидан сўнг, айнан юқоридаги-
дек мужмал бир мулоқот бўлиб ўтажагини ҳам хаёлига
келтиролмаб, шаҳарнинг қадимий кўчаларидан бири-
даги мрамар гултувакларни оралаб, қор босганча одим-
ларкан, ажабки ҳамон қўлёзмага дохил тўзгин хаёллар
фикру ёдини тарк этмаган эди. Кўз ўнгида Улуғ Иқбол
хира-хомуш гавдаланиб, куйинчаклик билан кўнгли-
дан кечирди: бу одамнинг хотини, болалари борми-
кан-а? Отаси билан онаси-чи?..

Равшан унинг ғарибу сўққабошлигини андуҳ билан,
ўзининг бағри бутунлигини эса туганмас шукроналик
билан ўйлади: шу баробари олисдаги ота юртидаги
меҳрибонларини бениҳоя соғинганлигини ҳис этаркан,
нимадир чўққа дўниб кўксини куйдираётгандек, совуқ
ҳаводан ютоқиб-ютоқиб нафас олди. Жисму жони ота-
шин соғинч ҳисларига эврилиб, ажабтовур бир кайфи-
ятда қаёққадир кетиб бораркан, гултувакларда сўлиб-
тўнғиб ётган гулларни илғамас, кўчанинг икки четида-
ги бири биридан кўркам, бири биридан ҳашаматли
биноларни ҳам, ён-веридан шошқин ўтаётган одамлар-
ни ҳам кўриб-кўрмас эди.

Бир маҳал, кулоқлари остида от туёқларининг ду-
пуригами-ей, шамолнинг аллатовур гувиллашигами
ўхшаш товушлар эшитилаётгандек туюлди. Тўхтади.
Чиндан ҳам аллақандай овозлар эшитилмоқда эди.
Таажжубланиб, ён-верига алангларкан, кунботар та-
рафдаги яланғоч дарахтзор орасида муҳташам
бир... церковни кўрди... Бу ерга қандай келиб қолди —

билмайди. Хаворанг, сергумбаз, гумбазларига тилларанг, найзасимон туғлар қадалган маҳобатли черков ичкарисидан бўғиқ гулдираётган овозлар таралмоқда эди: ҳу-у-ув! Оҳу-ҳо-ҳу-ув!..

Черковга кириб, нимадир бўлаётганлигини билиш истагида Равшан секин ўша томонга қараб юрди. Дарахтлар оралаб, қорли йўлқадан бораркан, негадир иккиланди. Аммо барибир қизиқувчанлиги устун чиқди.

Ойнаванд эшикдан ўтаётиб, Равшан анграйиб қолди: атроф-теварақда ғимирлаб юрган одамлар кўзга аллақандай шарпа янглиғ кўринадилар; олдинроқда — аёлу эркак аралаш саф тортган жамоа; улар жўр бўлган кўйи, мотамсаро бир босиқлик билан марсия айтишяпти: ғаройиб меҳроб тараф эса беҳад-беҳисоб шамлару чироқлар нуридан бениҳоя чароғон эди.

Сўнгсиз бир ҳайрат ва ботиний ҳаяжон ичра Равшан тағин ихтиёрсиз равишда олдинга жилди. Кўнглида ҳамон бировлар койиб қўйиши эҳтимолидан гумонсирамоқда эди, лекин бу маъвога ғайридинларнинг ҳам бамайлихотир киравериши мумкинлигини билмасди. Тараддудланиб тўхтади: устунлар!.. Ажойиб гуллар расми ўйиб ишланган, қулочга сиғмас устунлар; фаришталар суврати солинган баланд, ботиқ шифт, нақшинкор деворлар... Ҳаммасига саҳийлик билан тилла суви югуртирилган, ҳаммаси тилла рангда жавдираб-жимирлаб, кўзни яшнатади. Беихтиёр одамнинг ичкари кирган сайин киргиси келаверади.

Ногоҳ биров орқадан нимадир деди.

Аммо Равшан дурустроқ эшитолмади, шифтдаги сержозиб сувратларга, учиб юрган фаришталар расмига ҳайратвор тикилмоқда эди.

Салдан сўнг кимдир аста тирсагига туртди.

Равшан, гўё бу ерда кескин ҳаракат ман этилгандек, секин ўгирилиб, одмигина ёқабоғич таққан ўрта ёшлардаги олимнамо киши ёнида улуғворлик билан турган ўттиз ёшлардаги бир йигитни кўрди. Йигитнинг ранг-рўйи заҳилтоб, мош-гуруч соқоли калта қузалган эди.

— Марҳамат айлаб, папоғингизни қўлингизга олсангиз? — деди йигит.

Равшан енгилгина бош ирғаб, папоғини қўлига оларкан, демак — беҳавотир томоша қилиб чиқавериш мумкин экан-да, деб ўйлади: ўзимизнинг масжидларга бошқаларни ҳам киритишармикан-а?..

Равшан вазмин одимлаб, меҳроб томонга яқинлашди. Ёши ўтинқираган аёллар, ўроқдек букчайган кам-

пирлар шамдонлардаги шамларни ўчириб-ёқиб, оҳиста пичирлаб юришарди. Ўртадаги аралаш-қуралаш жамоа мезана ёнидаги қора ридо кийган, ридосининг енглари ҳалвираган ёшгина поп жўрлигида марсия ўқир, меҳробнинг ўнг тарафида қатор тизилган ўн чоғли навқирон йигитлару қизлар эса марсиянинг ғамгин нақоратини авж пардада чўзиб куйламоқда эдилар. Юзлаб марсиягўйларнинг ҳазин, дилгир овозлари тиллоий гумбазларга урилиб, узоқ аксу садо берарди: воҳу-ув-в!..

Равшан меҳроб чамбарагига туташ шамдонлардаги шамларни битта-битта ўчириб юрган озғингина кампир ёнига бориб:

— Кечирасиз мени,— деб, журъатсизгина шивирлаб сўради.— Айтолмайсизми, бугун қанақа кун?

Кампир илкис юзланиб, бир зум каловланган кўйи, синчков назар солгач:

— Улуғ жафокаш Екатерина куни,— деди. Сўнг чўқиниб нари жилди.— О, тангрим, гуноҳкор бандаларингни ўзинг паноҳингга асрагайсан?!

Равшан яна кампирдан улуғ жафокаш Екатеринанинг кимлигини, нима ишлар қилганлигини сўрамоқчи бўлди, лекин сўраёлмади.

Тобора марсиягўйлик авж олмоқда эди.

Бир оздан сўнг, Равшан секин ортига қайтди.

Ташқарига чиқди.

Аллақачон оқшом чўккан, ҳамон эринчоқлик билан қор ёғар, йўлка бўйларидаги шамсимон чироқлар сийрак туман орасидан кўринаётгандек, хаёлий нур таратмоқда эди.

Равшан папоғини кийиб, хушҳол одим отганча, катта кўчага ўтди, ён-верига разм солиб, гавжум кўчани таниш фаҳмлади. Ва кўнглида адашмаслигига ишониб, йўлида давом этаркан, тагин қандай қилиб бу черковга рўпара келиб қолганлигини ўйлади: қизиқ!.. Аммо ҳар қалай яхши бўлди: шу пайтга қадар кўрмаганларини кўрди, эшитмаганларини эшитди. Ахир, одамзоднинг кўрганиям бир давлат-ку!.. Шу асно у ибодатхонада бир талай ёш-ялангларни ҳам кўрганлигини ўйлаб, теран хаёлга толди: ажаб, дин яшовчанлигининг боиси нимада экан-а?..

Ногоҳ кимдир енгидан тортди.

Гўё нохуш нимадир рўй берадигандек, Равшан сергак ўгириларкан, қаршисида шахло кўзлари шодон

чақнаётган, юзлари лўппи, бошига оппоқ жун рўмол ўраб, эгнига қизил пальто кийган, ўрта бўйли, йигирма ёшлардаги дуркун бир қизни кўриб, беихтиёр тааж-жубланди: жудаям таниш туюлаётган бу қизни қачон, қаерда кўрган экан-а?

Қиз қувноқлик билан саломлашгани қўл чўзиб:

— Мени кечирасиз-да, оға,— деди.— Ҳув ўша ёқдан сизга эргашиб келяпман, сиз қарамадингиз.

Ногаҳоний ҳаяжонданми, ҳайратданми Равшан кулимсираб, аста қизнинг қўлини сиқаркан:

— Кўрмапман,— деди.

Қиз қўлини тортиб:

— Танимадингиз-а?— деб сўради.

Равшан хотирпарিশонлигидан ўкиниб, бош чайқади:

— Кечирасиз...

— Улкан шоиримиз бор эди-ку, сочлари жингала, кўзлари катта-катта?..

Бундан бир ойча аввал Устункори қасрда катта маърака бўлиб ўтгани, ўшанда пойтахтнинг билим масканларида таҳсил олаётган бир талай талабаларга ҳам таклифнома тарқатишгани ёдига тушаркан, Равшан ихтиёрсиз қошларини чимирди: э, тавба!.. Нега шундай буюк бир шоиримизнинг отини билмайди-а? Нима, осмондан тушганми бу ўзи?!

— Эсладим, — деди сўнг.

Қиз тагин хушхол жилмайиб:

— Уша — ўлиб кетган улкан шоиримизнинг саксон йиллигида... — деди ва гапининг давомини ундан эшитишни истагандек, саволчан тикилган кўйи, бир зум жим қолди.

Қиз бу қадар ўзини эмин-эркин тутаётгани нашъа қилгандек, Равшан кулимсираб:

— ... улкан қасрда ёнма-ён ўтирган эдик, — деди.

Қиз шоён суюниб:

— Ина, эсладингиз! — деди.

— Яхшимисиз?..

Дарҳол қиз шаддотлик билан унинг сўзини бўлиб:

— Лекин сиз мени сенлаб гаплайверинг, оғабой! — деди.

Равшан кўнглида қизнинг сезгирлигига қойил қолди: негадир уни сизлаб гапиргиси келмаётган эди.

— Тўғри айтасан, — деб кулиб қўйди. — Яхшимисан?

— Дим яхшиман! — деди қиз. — Кечирасиз-да, оға, мен сизнинг отингизни эслаёлмаяпман. Менинг отим... Гулсина.

— Менинг отим...

Шартта қиз тагин унинг сўзини кесиб:

— Сиз — оғабойсиз! — деди. — Мен учун шуниси қулайроқ.

— Майли, сен айтганча бўлақолсин, — деб, Равшан кулимсираган кўйи ундан сўради. — Хўш, энди нима қиламиз?

— Сиз бирор ёққа шошилмаяпсизми? — Гулсина шундай деб, ўн қадамча нарида ғуж бўлиб турган ёш-яланг йигитлар, қизлар томонга бир қараб олди. — Вақтингиз борми, оға?

Унинг муддаоси нелигини тушунолмай:

— Топармиз, — деди Равшан.

— Мени барга олиб кирсангиз-а? — деди Гулсина элангандек. — Ина, билет тайёр!

Равшан бехос кўксини совуқ нимадир аста ялаб ўтгандек сезиларсиз жунжикиб:

— Майли, кираверамиз, — деди иштиёқсизроқ оҳангда.

— Биласизми, оға, бу ерга қизларни йигитларсиз, йигитларни қизларсиз киргани қўйишмайди. Тартиби шунақа.

Равшаннинг бу гапга ишонгиси келди, лекин негандир ишнолмай, паришон бош ирғади: балки ростдир.

— Жуфт-жуфт бўлиб кириш керак, — деб, Гулсина оҳиста унинг бармоқларини ушлади. — Совуқ ебсиз, қўлингиз муздай.

— Ҳаво совуқ, — деди Равшан. — Кўрмаяпсанми, қор ёғяпти-ку!

— Бар иссиқ, — деди Гулсина. — Қўшиқчиси — Максим Голубчик — зўр йигит. Ажойиб қўшиқлар айтади. Бугун Голубчикнинг навбати экан. Барга кириш учун билет олиб, шерик ахтариб кетаётганимда, қаранг, сизни кўриб қолдим.

Равшан унинг шаҳло кўзларига суқ билан термилиб:

— Мени кўриб қолганинг яхши бўпти, юр, кирамиз! — деди.

— Шошилманг, оғабой, ҳали вақт бор, — деди Гулсина, ёш-яланглар томонга бир қараб олиб. — Бар тонггача ишлайди.

— Ий-э, тонггача ўтириш керакми?! — деди Равшан.

— Йўғ-э! — деди Гулсина навозишли кулиб. — Хоҳлаган пайтимизда туриб кетишимиз мумкин. Лекин

Голубчик кўшиқ айта бошлагандан кейин, йигитлар билан қизлар рок-музыкага танца туша бошлагандан кейин, туриб кетолмай қоласиз.

Ҳар хил ажнабий мусиқаю ўйинларга Равшаннинг негадир азалдан ҳуши йўқ эди. У кўпроқ ўзимизнинг манзур ғазалларни ҳамда вазмин рақсларни ёқтирарди. Қизнинг алланечук ҳаяжонли тавсифидан сўнг, кўнглида шовқинсифат мусиқага майл уйғонишини истаб, бардан чиқиб кетиб қолмасликни ўйлади: буям бир ўзича байрам-да, кўнгилни кенг қил, биродар. Ҳали сенга аталган байрамлар кўп!..

Бир маҳал, ёш-яланг йигитлар, қизлар гувва эшик томон ёпирилишди.

— Юринг, оғабой, — деди Гулсина, унга паттани узатиб. — Манг, билетни сиз берасиз.

Эшикбон кўзойнак таққан, энглари зардўзи костюм кийган, барзангидек бир одам — патталарни бирма-бир кўздан кечириб, ичкарига кирувчиларни жуфт-жуфт ўтказмоқда эди. Равшан қизни олдинга ўтказиб, паттани эшикбонга бергач, тортиниброқ даҳлизга кирди. Пальтоси билан папоғини ечиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди. Сўнг, торгина даҳлиз деворидаги ойна қаршисида ўзига пардоз бераётган Гулсинани кутиб туришни эп кўрмай, хаёлий бир тусда товланаётган гўшадан овлоқроқ бир жойни эгаллашни хаёлидан кечириб, ичкарига ўтди.

Ишратхона хийла кенг эди. Шифтдаги ягона қандилдан рангин нурлар мўл-кўл ёғилиб турарди. Аллақачон кириб улгурган йигитлар, қизлар гуврашиб, саҳнага яқинроқ столларни банд қилишмоқда эди.

Равшан пойгак чеккасидаги стол ёнига бориб, хаёлчанлик билан юмшоқ курсига чўкди. Ён-верига кўз югуртираркан, ҳамма столларнинг икки кишилиқ эканлигини кўриб ажабланди: зўр-ку, а?!

Гулсина лоладек яшнаб, сочлари ёлкасида мавж урган кўйи, столга яқинлашаркан:

— Ну как?! — деди жилмайиб.

— Зўр! — деди Равшан.

Гулсина курсига ўтираётди:

— Сизга ёқдим, оғабой? — деб сўради. — Қаранг, яхши-а?!

— Менга сен ёқяпсан, — деди Равшан.

— Ай, ёмонсиз! — Гулсина истиғноли қош чимириб, унинг ярим юмуқ муштига кафтини босди. — Вуй, мунча катта!..

Аллақачон ишратхона лиқ тўлган, эшиқбон эшикка тамба урган эди. Орадан ҳаял-замон ўтмай, у ер-бу ердан шишаларнинг пақиллаб очилаётгани эшитила бошлади. Ҳаммаёқни хушбўй кабоб ҳиди тутиб кетди.

Негадир Равшан дилида ўзини хуррам-хушнуд ҳис этолмаётган эди. Қувватлироғидан жиндай ичгач, албатта яйраши мумкинлигидан умидворланиб, қўлига таомномани олди. Аммо унда ўткир ичимликлар қайд қилинмаганини кўриб, ҳафсаласи пир бўлгандек:

— Ҳеч бало йўқ-ку, — деди. — Коньяк берармикан сўрасак?

Гулсина енгил киноя аралаш жилмайганча, бош чайқаб:

— Ахир, ароқхўрликка қарши қарор чиққанига олти ой бўляпти-ку! — деди. — Агар официантдан я х ш и л а б сўрасангиз, балки топиб берар. Ана, келаётир.

Сочини силлиқ тараб, оппоқ кўйлаги ёқасига қапа-лакнусха қора бандак таққан дастёр йигит аравачасини ғилдиратиб яқинлашди. Ва хуштакаллуфлик билан:

— Марҳамат, нима буюрадилар? — деб, аввал Гулсинага, сўнг Равшанга қаради. — Ёйимликдан грузинча кабоб бор. Ичимликдан ўзбек шампани, булғор мусалласи, қора қаҳва, апельсин шарбати...

— Илтимос, бизга ўрис ароғидан беролмайсизми, ошна? — деди Равшан унинг гапини бўлиб. — Агар бир шиша коньяк берсангиз, янаям яхши бўларди.

— Э, қизиқ экансиз-ку! — деди дастёр йигит. — Бизда ароқ ҳам, коньяк ҳам сотилмайди. Хўш, нима буюрадилар?

— Илтимос-да, ошна! — деди Равшан. — Бир шиша коньяк бера қолинг?

Бирдан дастёр йигит тоқати тоқ бўлган каби тумшайиб, аравачасини нари суриб кетмоқчи бўлди.

Равшан шартта уни тўхтатиб:

— Шошманг-э, ошна! — деди. — Майли, ҳозирча бизга боридан бераверинг, қани?

Дастёр йигит индамай, аравачасидан икки тақсимча аччиқ-чучук, бир шиша сув, иккита санчқию темиртак пичоқ ҳамда бир ликопчада зарқоғозли шоколад, тагин бир шиша аллақандай шарбат олиб, стол устига териб қўйди. Сўнг Равшанга кўзларини лўқ қилиб:

— Яна нима буюрадилар? — деди.

Равшан пешонасини тириштириб:

— Шампан билан мусаллас қани? — деди.

— Фақат биттасини бераман, — деди дастёр

йигит.— Ё шампанни, ёки мусалласни оласизлар. Қайси бирини берай?

— Ҳазиллашманг-э!— деди Равшан қизишиб.

Гулсина Равшанга маънодор бир нигоҳ ташлаб:

— Мен мусаллас ичолмайман,— деди дастёр йигитга.— Майли, шампанингиздан бера қолинг?

— Ана, кўрдингизми?!— деди Равшан.— Менга шампань тўғри келмайди. Нима, чиқиб кетишимиз керакми энди?

— Бизда тартиб шундай, дўстлар: ё шампань, ё мусаллас— биттаси берилади,— деди йигит, мураса оҳангида.— Бардан маст бўлиб эмас, қўшиқ тинглаб, сарҳуш бўлиб чиқишингиз керак. Бугун Максим Голубчик қўшиқ айтади.

Гулсина ялинч аралаш араз билан:

— Биз меҳмонмиз, яхши йигит.— деди.— Илтимос, марҳаматингизни аяманг?— Сўнг, чиндан ҳам меҳмонлигини билдириб қўймоқчидек, ўзбекчалаб қўшиб қўйди:— Илоё яхшилингда ялпашгайсан, беравер ахир!..

Дастёр йигит гўё мақтов эшитгандек жилмайиб:

— Аммо, огоҳлантириб қўяй, бошқа берилмайди!— дея ичимликларни бирин-бирин стол устига қўяётиб сўради:— Кабобдан нечта обкелай?

— Тўрт сих,— деди Равшан.

Дастёр йигит ҳайронсираб:

— Кўп-ку?!— деди— Еёлмайсизлар!

Равшан кулиб:

— Жудаям ажойиб экан-ку бу йигит,— деди Гулсинага, сўнг дастёрга юзланиб, бош ирғади.— Майли, еёлмасак қолар, опкелаверинг, ошна.

Дастёр йигит индамай, сочлари сомонранг қиз билан ҳабашбашара бир йигит ўтирган стол томон аравачани суриб кетди.

Равшан унинг ортидан хўмрайиб, атрофга разм соларкан, столлардаги қўша-қўша ичимликларни кўриб:

— Бу ердагиларнинг кўпчилиги ўзимизга ўхшаган меҳмон экан-ку,— деди.

— Лекин бизнинг меҳмонлигимиз ёлғон эмас-ку оғабой,— деди Гулсина.

— Рост ҳам эмас-да!— деди Равшан.— Сен— студент...

— Сиз... малака оширувчи курсант,— деди Гулсина.— Уч ой бўлдим келганингизга?

— Ҳа, сал ошди.

Гулсина шампанга ишора қилиб:

— Очмайсизми?— деди.— Нега бунча шавқингиз паст, оғабой?..

Равшан, кайфиятидаги тушуниксиз беқарорликни теран ҳис этганча, уқувсизлигини билдирмасликка уриниб, шампань тиқинини бир амаллаб очди-да, бирин-бирин катта қадаҳларни тўлдирди, сўнг кичкина қадаҳларга мусаллас қуйди. Кейин, катта қадаҳлардан бирини Гулсинага узатиб:

— Сенинг соғлигинг ҳамда менинг байрамим учун!— деди.

Гулсина ажабтовур қош учириб:

— Байрам?!— деди.— Қанақа байрамни айтяпсиз, оғабой?

Равшан сирли кулиб:

— Кўнгилнинг яйрагани ҳам бир байрам-да!..— деди.

Гулсина хуррам табассум билан тағин қош учириб:

— Ай, шумсиз!— деди.— Ичдик!..

— Шошма, уриштирайлик, ахир!

— Шампанни чўқиштиришмайди, оғабой.

Равшан дув қизариб, секин шампанни симираркан, инжиниб ўйлади: нима бало, бу қизнинг мияси сал... айниганроқми-ё!..

Кейин, нордон мусалласдан ҳам бир қулт ҳўплади, ҳамон тезроқ сарҳушланиш умидида эди, газак қилмади. Шоколадни зарқоғозида ушатиб, чоғроқ бир бўлагини Гулсинага узатди.

— Ташаккур!— деди у, назокат билан қўл чўзиб.— Сездингизми, мусалласи яхши экан-а?

— Ҳа, ёмон эмас,— деди Равшан.— Ҳар қалай, йўқдан кўра бор-ку!..

Шу пайтда нимадир ноғорадек гумбурлаб акс садо берди-ю, бирдан яшин чақнагандек саҳна томон ёришиб кетди. Ва, ҳаял-замон ўтмай, саҳнада кўкраги қўш киссали, оқимтир кўйлак, қора шим кийган, бўйчан, сочлари ўскин, қиррабурун— қиз боладек чиройли бир йигит пайдо бўлиши билан ҳамма шинавандалар шодон қийқиришиб, чапак чалиб юборишди.

Ногаҳоний ҳаяжондан юз-кўзлари яшнаб:

— Ана, Максим Голубчик шу!— деди Гулсина.— Кўраётирмисиз?

Равшан, чамаси йигирма беш ёшдаги навқирон йигитнинг самбитдек қоматига чимирилиб тикиларкан, ўзининг қаппайганроқ қорнидан уялиб, бадхоҳлик билан кўнглидан кечирди: шу... артистчага бунинг меҳри

тушган бўлса керак. Энди, айланиб-ўргилиб томошасига келаверади.

— Яхши кўрасан-а, Гулсина?

Гулсина меровсираган каби киприкларини пирпиратиб:

— Қўшиқлариними? — деди.— У хароб зўр айтади ахир. Ҳозир ўзингиз эшитасиз.

Шу аснода яна шодон қийқириқлару баравж қарсақлар остида саҳнага бири биридан гўзал, бири биридан малоҳатли икки қиз ҳамда икки хушсурат йигит чиқиб, турфа чолғу асбоблари ёнида тавозе билан тек қотди.

Тобора қарсақвозлик авж олмоқда эди.

Максим Голубчик бир неча қадам олдинга юриб, барабар иккала қўлини юқори кўтарди.

Хиёлдан сўнг шинавандаларнинг ҳаяжони сал бо-силгандек бўлиб, шовқин тина бошлади.

Голубчик жарангдор овозда ҳаммани мароқли хордиқ чиқаришга ташриф буюргани билан қутлаб, марҳаматли мухлисларига ажойиб қўшиқлар ваъда қилди, сўнг машшоқ қизлару йигитлар томон ўгирилиб, хушҳол бош ирғади.

Бирдан ўйноқи куй янгради. Чироқлар сермавж оҳанг авжига монанд тусланиб-товланиб, ишратхонани камалак нурга чулғайверди. Голубчик эса завқ-шавқ билан дилхуш бир қўшиқ бошлаб юборди.

Беихтиёр Равшан унинг эҳтиросли овозидан таъсирланиб:

— Яхши айтар экан,— деди.

Гулсина мамнун бош учириб:

— Ҳали кўрасиз, янаям зўр айтади,— деди.— Чет эл қўшиқларини жуда боплайди.

Аммо, салдан сўнг, шундай ажабтовур қўшиққа парвосиз, бирин-бирин қизлар, йигитлар ўринларидан туриб, рақс бошлаворишди.

Равшан тобора ғала-ғовур зўрайиб бораётганидан ҳафсаласи сўниб:

— Қўй, ҳаммасидан ўзинг яхшисан, Гулсина!— деди.— Ичамиз.

Гулсина қадаҳини узатаётиб:

— Тасқаралар қўшиқни расво қилишди-я!— деди ўкинч билан.— Озроқ қуйинг, оғабой. Сиз учун!..

Ичишди.

Ниҳоят, Равшан бир қадар ўзини хушвақт ҳис қилаётгандек бўлди. Бироқ шуни ўйлагани ҳамано, бари-

бир кўнглидаги алланечук беқарорликдан ҳануз қутулолмаётганлигини сизди. Ҳушёр тортиб, унсиз энтикаркан, Гулсинанинг хандон-хушон яйраб ўтирганига ҳам ҳаваси келди, ҳам таажжубланди: бу қиз нега бунчалик беғам-бепарво-я?! Ишонган тоғию ақидаси не бунинг— ўткинчи ёшлигию ҳусни малоҳатими?.. Узининг бундоқ бир яшнаб ўтирмоғига раҳна солаётган нарса— нима у— ёшлари орасидаги фарқ тушунчасими ёки лаънати... андиша туйғусими? Ундоқ деса, йўлида тўғри кетавермай, қизга эргашиб, ишратхонага кирди-ку!.. Бу қиз аллақачон чакчакни қоққан... Қоқмаган бўлса.. Ишратхонага таклиф қилиши— шунчаки муносиброқ шерик тополмаганидан эмасдир.

Равшан тобора ғашланаётгани боисини англагандек бўлиб, ўзидан ижирғанди: ҳар нима бўлганда ҳам қизга эргашиб, ишратхонага кирмаслиги керак эди. Э тавба, нима учун бир хонадонни обод қилгудек қиз бу кўйга тушиб қолган бўлсайкин-а?!

Шу пайт:

— Марҳамат, дўстлар,— деб, дастёр йигит чоғроқ бир баркашда столга тўрт сих кабоб қўйди. Узун сихларга сихланган серсуяк кабобдан димоққа гуп этиб, иштаҳа қўзғовчи хушбўй ҳид урилди.— Ҳамма нарса етарлими, дўстлар?

— Ташаккур!— деди Равшан.— Ароқ билан коньякдан бошқа ҳамма нарса бор.

Дастёр йигит тумшайиб:

— Яна бошладингиз-а!..— деб, кескин ортига бурилди.

Гулсина қиқирлаб кулди, сўнг:

— Ҳамма илтимос қилавериб, бечорани безор қилишган-да,— деди.— Боя унинг айтганига кўниб, кабобниям уч сих буюрсангиз бўларкан, ҳамма нарса бор.

— Етмай қолгандан кўра, ортиб қолган яхшироқ,— деди Равшан сихдан бир туюр гўшт тортиб.

Гулсина қадаҳидаги мусалласни сипқориб:

— Янги йилни бу ерда байрам қиласизми?— деб сўради.

— Йўқ, уйга кетаман,— деди Равшан.

— Уйингизни соғингандирсиз-а?

— Жуда!..

Гулсина унсиз энтикиб, жим қолди.

Равшан унинг юз-кўзларида аллатовур ўйчанлик ифодаларини илғади.

Хиёл фурсатдан сўнг, Гулсина:

— Қишлоғим ёдимга тушса, худди шаҳардан айрилиб қолаётгандек бўламан,— деди.— Негадир уйга кетгим келмайди.

Беихтиёр Равшан унинг кўзларига синчков тикиларкан, бу қизнинг ҳасратли гап-сўзлари билан анави чала-ярим таниши Улуғ Иқболнинг ажабтовур фикру зикри ўртасида қандайдир яқинлик борлигини ўйлади. Ва, шоир минг карра ҳақ экан, деб кўнглидан кечирди: а ж а б ҳ и к м а т, о д а м ў л а р м и ш, у з и л г а н д а е р д а н о ё ғ и!..¹

Кейин, лаҳза сайин дилида қизга нисбатан, айни кезде ўзига нисбатан ҳам маломатли ҳислар жўш ураётганини сезиб, Равшан баттар бетоқатлана бошлади.

Гулсина эса, чиндан ҳам оёғи заминдан узилганлигини бошлаб кўрсатиб қўймоқчидек, рақс майдончаси томон ишора қилиб:

— Юринг, оғабой, биз ҳам бир ер тепайлик,— деди.

Голубчик, жазаваси қўзигандек, энди хорижий бир кўшиқни алланечук телбавор чайқалиб-тебраниб куйламоқда эди. Турфаранг нурлар аралаш-қуралаш порлаётган майдончада эса бир талай қизлар, йигитлар шўх-шодон рақс тушишмоқда эди.

Равшан хаёлчан бош чайқаб:

— Биз танца тушмаймиз,— деди.

— Вой, нега, оғабой?!— деди Гулсина кўзлари ҳайратангиз чақнаб.— Нима учун биз тушмас эканмиз?

Равшан унинг бармоқларини оҳиста сиқиб:

— Мен танца тушишни билмайман,— деди.

Гулсина ирғиб ўрнидан тураркан:

— Юринг, ўзим сизга ўргатаман,— дея нозланиб қўлидан тортди.— Кетдик!..

Равшан ночор-ноилож жойидан қўзғалиб, қорнини ичга тортган кўйи, унинг изидан эргашди.

Гулсина оломон даврага яқинлашар-яқинлашмас, минг бир жилваю карашма билан рақс туша бошлади.

Равшан эса, шикаста кулимсираганча, қўлларини шалвиратиб бир оз рақс тушган бўлди, лекин тобора ўнғайсизланаверди, кейин шартта унинг белидан қучаркан:

— Менга раҳминг келсин-э, Гулсина!— деб, янаям аянчли кулимсиради.— Мен жудаям уялиб кетяпман.

Унинг гапи нашъа қилгандек, Гулсина қиқирлаб кулди, сўнг:

¹ Абдулла Орипов шеърдан.

— Манави тасқаралардан уяляпсизми? — деди.

— Узимдан, — деди Равшан. — Мен ахир танца тушишни билмайман.

Гулсина унинг кучоғида балиқдек биланглаганча:

— Бунақа танца учун махсус билимнинг кераги йўқ, — деди. — Бир жойда тек турмай, қўл-оёғингизни баравар қимирлатаверсангиз бўлгани. Тасаввур қилинг: сочилиб ётган бир хокандоз чўғ устига оёқ яланг тушиб қолдингиз, тагин атроф-теварагингизда ини бузилган бир гала қовоқари ҳам ғужғон ўйнапти: қимир этмай тураверсангиз — баттар оёғингиз куяди, қўлларингизни тинимсиз силкиб турмасангиз — арига таланасиз. Тушундингизми?

— Тушундим, — Равшан шундай деб, уни янаям маҳкамроқ бағрига босди. — Ўзинг ари бўлиб чақсанг ҳам, чўғ бўлиб куйдирсанг ҳам майли. Розиман. Менга мана шунақа танца ёқади.

— Ҳо-о, ёқмай қолсин!..

Равшаннинг яйраб-яшнаб рақс тушаётган ёш-ялангларга ҳаваси келди. Шу баробари, кучоғида дуркунгина қиз навозишланиб тўлғанаётгани боисми, ўзини аллатовур хушқол ҳис этаётгандек бўлди... Аммо орадан хиёл фурсат ўтар-ўтмас, дабдуруст ҳушёр тортиб, ҳазин энтикди: ёлғон, ҳамма найранглари ёлғон, биродар. Хушнуд кўринишга беҳуда уриняпсан. Ана, кўксинг жизиллаб куйишяпти-ку! Нима учун шундайлигини биласанми?.. Аллақачон ўзингнинг ҳам оёғинг заминдан узилган. Узилган. Ҳа, тан олавер. Билъакс, аллабир илинжлар билан манави мишиқига эргашиб, ишратхонага кирмас эдинг... Хўш, ақиданг нима? Қани, сценарийсида қайната ноғорасига келинларни жилпанглатиб ўйнатган Улуғ Иқболдан фарқингни айт — ундан бирор устунлик жиҳатинг борми, биродар?!

Ниҳоят, Голубчик қўшиқни тугатди, куй ҳам тинди.

Равшан, миннатдор каби, Гулсинанинг елкасига қоқиб, олдинга ўтказди.

Изларига қайтиб, жойларига ўтирганларидан сўнг, Гулсина унинг шавқи сустлигига ишора қилиб:

— На бунча, оғабой?.. — деди.

— Э! — деди Равшан. — Кўрмаяпсанми, ҳаммаёқ байрам-ку?!

Гулсина мийиғида кулимсираб:

— Гапингиз рост бўлса, менга шампандан қуйинг, оғабой! — деди.

— Жоним билан!..

— Нега ўзингизга қуймаяпсиз?

Равшан пешонасини тириштириб:

— Негадир бу вино мени баттар ланж қиляпти,— деб, қадаҳига озроқ мусаллас қуйди.— Сенинг бахтиёр ёшлигинг учун, Гулсина!

— Сизнинг бахтиёр келажагингиз учун, оғабой!

— Жуда қув экансан, қизгина,— деди Равшан қош учуриб.— Кўнгил овлашни биларкансан.

Гулсина қувлигига иқрор бўлгандек қикирлаб кулди, сўнг шампанни сипқориб, бир бўлак шоколад оларкан:

— Болаларингиз нечта?— деб сўради.

— Бешта,— деди Равшан.— Уч ўғил, икки қизим бор.

Бирдан кўзлари каттариб:

— Вуй-й, қандай яхши!— деди Гулсина.— Болаларингиз ҳали ёшдир-а?

— Кенжатай қизимиз келаси йил мактабга боради.

— Эрта уйланган экансиз-да,— деди Гулсина.—

Қизларингизни яхши кўрасизми?

Равшан аста бош ирғаб:

— Лекин бирор мартаям эркалатган эмасман,— деди.

— Вой, нега-а?!— деди Гулсина.

— Қизларимнинг талтайиб кетишидан қўрқаман.

Бейхтиёр Гулсина хаёлга толди.

Орага дилтанг бир сукунат чўкди.

Атроф-теварақда эса тобора сархуш ёш-ялангларнинг шодон гурунги авжга чиқмоқда эди.

Равшан беозор оҳангда:

— Йигитинг йўқми, Гулсина?— деб сўради.

— Бор,— деб Гулсина бир зум саволчан тикилиб турди, сўнг маҳлиёлик билан йигитини таърифлай бошлади.— Ўзимнинг ҳамюртим, университетнинг фалсафа факультетида, тўртинчи курсда ўқийди. Калласи зўр ишлайди. Унинг фикрича, дунёдаги ҳамма одамларнинг осойишта, фаровон яшамоғи учун аввало хонадонлар эшиги қулфу калитсиз бўлиши керак эмиш. Ана шунда давлат чегаралари ўз-ўзидан барҳам топиб, армияларнинг ҳам, мелисаю полисменларнинг ҳам ҳеч кимга кераги бўлмай қолармиш. Жуда ақлли йигит у. Олий стипендия олади.

Равшан тагин ўша оҳангда ўсмоқчилади:

— Йигитинг бунақа давраларни ёқтирмаса кераг-а?

— Тўғри, ёқтирмайди,— Гулсина шундай деб, ал-

лақандай бир сирни ошкор қилишга чоғлангандек, ғалати илжайди.— Биласизми, у жудаям яхши йигит: эртаю кеч ўқиғани ўқиган. Университетни битириб, аспирантурада қолмоқчи... Сизга тўғриси айтсам, менинг бунақа... ўйин-кулгиларга ўчлигимни билишини истамайман. Агар билиб қолса, мендан кўнгли совиб қолиши мумкин.

Равшан беихтиёр ўша— эртаю кеч тинмай мутолаа қилаётган ҳамюрт йигит ўрнида ўзини тасаввур этаркан, совуқ нимадир кўксига санчилгандек, қошларини чимириб, қизнинг қоп-қора, чақноқ кўзларига қадалди тикилди: даҳшат-ку бу!..

— Узимиз томонларда сен ўқиётган техникумдан йўқми?

— Йигитимга эргашиб келаверганман-да!— деди Гулсина, унинг нимага шама қилаётганлигини тушунгандек.— Бу ерда, билимингиз бўлса, ўқишга кириш осон экан.

— Ҳозир ўзимиздаям осон бўлиб кетган.

— Хабарим бор... Лекин биласизми, бу ерда студентларни ҳар хил ҳашарларга олиб чиқишмайди, фақат ўқитишади.

— Келажакда турмушинг қандай кечишини истайсан, Гулсина?..

— Албатта, яхши кечишини-да!— деди у.— Опам¹ ўн битта туққан. Шундан саккизимиз ҳаёт—беш қиз, уч ўғил. Опикам² шу йил ўзимиздаги Рус тили институтини тугатиб борди. Ҳозир бир боласи билан уйда ўтирибди.

Равшан бирдан:

— Э!..— деб юборди.— Нима эрсиз туғиб қўйганми?

Гулсина бош ирғаб:

— Боласи шунақаям чиройлики, кўрсангиз ҳавасингиз келади!— деди.— Лекин опам бечора жуда эрта қариди. Опам нима учун дунёга келганию нима учун ўтиб бораётганлигини ўзи ҳам билмаса керак— умр бўйи кир ювишу қозон қайнатиш билан овора... Аллақачон мен ўйлаб қўйганман: албатта менинг болам битта бўлади, кейин эрим мендан қўрқиб туриши керак!

Равшан, беихтиёр қулоқлари шанғиллаб, атроф-теваракдан таралаётган шодон шовқину ўйноқи мусиқа оҳангларини эшитиб-эшитолмай, бир муддат анграйиб

¹ О п а — она.

² О п и к а — опа (шева).

қолди: бу нега бундай ўйлайди-а?! Наҳотки опасининг шармандали қисмати кўзларини мошдай очиб қўйманган бўлса-я?!

Равшан хаёлчанлик билан:

— Қўрқмаса-чи?— деб сўради.

Гулсина парвосиз кулимсираб:

— Қўрқмаса, ўзига қийин— кўча тўла эр!— деди.— Олажак юз-юз йигирма сўм маошим ўзимга етиб ортади. Кейин, алимент ҳам келиб туради. Тўғрими?..

Равшан, қўлидаги қадаҳни чилпарчин қилворгудек, маҳкам қисди: ҳаяжонланма, биродар!.. Асло жаҳлга эрк бермаслик керак. Ахир, бу қиз ишратхонага сени судраб киргани йўқ-ку?!

Ногоҳ Равшан ажабтовур бир воқеани эслади.

Ўшанда— бундан олти йил муқаддам, олис вилоятдан марказга энди ишга келган кезлари эди. Бир тутамли иш кунларидан сўнг, ҳувиллаб ётган ижарахонасига оёғи тортмай, одатича хотини, болаларини тобора қўмсаётганлигини ўйлаб, оқшом чўккунга довур хомуш-хаёлчан алфоз шаҳар кезарди.

Бир куни ҳамқишлоқ жўраси нозикроқ бир... жойга меҳмонликка таклиф қилди.

...Тун. Алламаҳал... Ўртада шоҳона дастурхон.

Ошнасининг... хуштори яйраб-яшнаб, дилкашлик билан меҳмоннавозлик қиляпти.

Ошнаси алланимадан бениҳоя мамнун, бениҳоя хушнуд эди.

Мезбоннинг дугонаси— бўлажак олима— париваш Орзигул эса, торгина хонани завқ-шавққа тўлдириб, магнитофондан таралаётган ўйноқи бир мусиқага рақс тushмоқда.

Равшан аллақачон сарҳушланиб қолган эди. Париваш Орзигулнинг сочларини ёйиб, нозланиб-жилваланиб тушаётган қорин ўйин рақсига хуморланиб тикиларкан, беихтиёр Равшан ғалати бўлиб кетди. Кейин, негадир юраги увишар қадар унга раҳми келди, шу баробари, алам билан, нима учун бу ўзини бунча бозорга соляпти, деб ўйлади: бир йигитни султон қилгулик сиёқи бор-а! Бир хонадонни гуллатиши мумкин эди-я!.. Бордию шу тобда шунинг ўрнида менинг синглим ёки хотиним бўлса! Менинг ўрнимда кўзлари қонга тўлган бир барзангидек йигит... Ув-в!..

Бирдан Равшан ўртадаги палов тўла чинни товоқни даст кўтариб, ваҳшат солиб ўкирган кўйи, пойгакдаги тошойнага урди.

Кейин...

Йўқ, уёғини эсламаган маъқул.

...Равшан, нечундир овози ҳирқираб:

— Эринг сендан кўрқиб турса... Сен маза қилиб яшамоқчисан-да?— деб сўради Гулсинадан.— Шундайми?

— Ҳа-да, оғабой!— деди Гулсина бош ирғаб.— Бир мен эмас, ётоқхонамиздаги бошқа қизлар ҳам шундай ўйлашади... Айтмоқчи, сиз, ётоқхонада бир ўзим яшайман, деганмидингиз?

Равшан унинг кўзларига синчков тикилиб:

— Борасанми?— деди.

— ...

— Телевизори бор, телефониям бор...

— Майли, кўрамиз,— деди Гулсина.

Агар астойдил таклиф қилса, унинг бориши таъинлигини кўнглидан кечираркан, Равшан яна ғашланаётганини ҳис этиб, оҳиста уф тортди: муддаонг не ўзи, биродар? Нима учун бир бечоранинг туйғулари билан ўйнашмоқчи бўляпсан ахир? Утир-да одамга ўхшаб!..

— Юзларингиз оқариб кетди-ку, оғабой?

Равшан, бехос ранг-рўйининг оқариши— сарҳушла-наётганлигининг ёмон бир аломати эканлигини тусмоллаб, пинҳона безовталанаркан:

— Утиб кетар,— деди кифт қисиб.

Аммо ғашлик аралаш сарҳушликнинг изсиз-самарасиз ўтиб кетишига негадир ўзи ишоналмас эди.

Гулсина хаёлчан қулимсираб:

— Менинг жудаям меҳрибон, жудаям содда бир момом бор,— деди. — Момом ҳар икки гапининг биринда, опиканг тўккан обрўйимизни сен кўтариб беришинг керак, отанг бахтиқатти¹ кўча-кўйда бош кўтариб юролмай, отиздан² бери келолмайдиган бўлиб қолди: биз сенинг тезроқ ўқишни тугатиб қайтишингни кутиб ётибмиз, дейди. Момом бечора билмайдик, менинг сира қишлоққа қайтгим келмайди. Момом бошқача ўйлайди-да!..

Яна бирдан Равшаннинг қулоқлари шанғиллаб, кўз олдини туман янглиғ нимадир тўсгандек бўлди... Кейин, хаёлида юзларини тарам-тарам ажин қоплаган

¹ Бахтиқатти — бахтиқаро.

² Отиз — дала (шева).

куйинчак бир кампир гавдаланаркан, қизга эргашиб ишратхонага киргани учун ботинан койинганча, тагин қадаҳни маҳкам қисди: э тавба!.. Боёқиш момоси бошқача ўйлармиш, яъни бундай: элу юртни хонадонга чорлаб, катта тўй берса— гулдек неварасини гулга қўшиб, бахту тахтли қилса. Ана кейин гулдек неварасининг отаси— катта уруш йилларида емай едириб, киймай кийдириб, не бир уқубатлар чека-чека вояга етказган ёлғизгина суянчиғи— ўғли ёруғ юз билан давраларга қўшилса!.. Аммо эркатой невара— манави... офатижон жонивор эса бошқача ўйлайди: ҳаёт— бунга, бу— ҳаётга омонат; ўткинчи умрида давру даврон суриб қолиши керак; турмушга чиқиб олганидан сўнг, атиги битта боласи бўлади; шўрлик эр эса қўрқибқалтираб туради!.. Агар у— шўрликнинг ўрнида...

Равшан беихтиёр эр ўрнида ўзини хира-хомуш тасаввур этаркан, қўққис чаккасига тиг санчилгандек, пешонаси тиришиб кетди. Ва, таҳқиромуз бир бепарволик билан қадаҳидаги мусалласни унинг юзига сепиб юборди.

Гулсина чирт кўзларини юмиб, кескин бошини орқага тортди. Унинг жиққа ҳўл бўлган пешонасию лўппи ёноқларига тўзгин соч толалари чиппа ёпишган эди. Олудек лаблари узра бўйни сари оқиб тушаётган тахир шаробни сийираркан, кўзларида ёш ғилтиллаганча, таажжуб аралаш туганмас бир надомат билан мўлтираб, киприкларини пирпиратди: нима учун сепдинг ахир, ношукр?!

Равшан унинг аянчли жавдирашига жавобан, мана сенга, дегандек, бамайлихотир чўзилиб туриб, қўлининг орқаси билан оғзи бурни аралаш тортиб юборди.

Туйқус қарс этган тарсаки товуши шодон ғалағовуру ўйноқи мусиқа оҳангларини босиб кетди.

Гулсина, зарб егани ҳамоно, ағдарилиб тушган эди.

Равшан, тобора қаҳру ғазаби жўш урган кўйи, шитоб у томонга яқинлашиб, айни чотига тепаётганида, шартта икки жуфт чайир қўл билакларидан маҳкам ғижимлаб, оёғини ердан узди-ю, зумда деворга қапиштирди. Кейин, кутилмаганда кимдир нақ киндиги устидан мушт солди. Бирдан кўзларидан учқунлар сачраши баробарида нимадир ичида чирсиллаб узилгандек, боши шилқ этиб осилди.

Аллақачон ишратхонага совуқ бир сукунат чўккан, ҳалигина дарду дунёсини унутган каби мажнунвор

куйлаётган Голубчик энди сахнада серрайиб турар, ёппасига ҳаяжонланаётган сарҳуш ёш-яланглар эса борган сари атроф-теваракни ҳалқадек ўраб олмоқда эдилар.

Сочлари пахмайган, озгин бир йигит Равшанга газабнок ўқрайганча:

— Узр сўра!— деб, энгаҳига қоқсуяк муштини тиради.— Ҳозироқ қиздан узр сўра, ярамас!

Тагин кимдир биқинига беаёв нуқиб:

— Осмондан тушганмисан, аблаҳ?! — деди,— Бурнингдан ичак-чавоғингни суғуриб олмасимдан аввал қиздан кечирим сўра, зўравон!..

Гулсина тиззалаганча чўнқайиб, қизгиш шим кийган бир қизнинг ёрдамида базўр жойидан турмоқда эди.

Равшан оғзи қуруқшаб, аъзойи бадани дир-дир титраган кўйи, беҳол-бемажол деворга суяниб тураркан, негадир шишиб кетган тили калимага айланмас эди.

Дабдуруст ўзлари хўрланган-ҳақоратлангани каби гўзал навжувонлар тобора ёвузланиб, бир-бирларига гал бермай, бамисоли ҳайкалга дўнган Равшанни тинмай сўкиб-саннаб, йигитларни гиж-гижлай бошладилар:

— Кўзларининг қонга тўлиб кетганини қаранглар!

— Каллакесар босмачи-да!

— Аямай ўзини калтаклаш керак.

— Йигитлар, нега қараб турибсизлар?!

Шу пайтда Гулсина оғзидан, бурнидан сизиб-сирқиб оқаётган қонни тамшаниб ялаганча, беомон ташланмоққа чоғланаётган йигитларни оралаб, олдинга ўта сола:

— Тегманглар! Акам бу менинг!— дея Равшанни бутун гавдаси билан тўсиб, изиллаб йиғлаб юборди.— Ўзимнинг акам ахир!..

Беихтиёр Равшаннинг кўкси қалқиб, нимадир чағир тошдек бўғзига қадаларкан, кўзлари ачишиб оғриди.

Бир маҳал, қаёқдандир дастёр йигит қуюндек елиб келди-ю, шартта ҳаммани четга суриб, дарҳол Равшанни даҳлиз томон бошлади.

Даҳлизда кимдир ғудраниб-тўнғиллаб Равшаннинг бошига папоғини кийдирди, эгнига пальтосини ташлади. У шу тобда беҳуд-беҳуш одамдек ҳеч нимани ўйламас эди. Ёнида алланечук бетоқат термилиб турган дастёр йигитга қўйнидан бир даста пул чиқариб узатди. Кейин, дастёр йигит яна қуюндек ғойиб бўлар-бўлмас, ичкаридан янгроқ мусиқа эшитила бошлади...

Равшан, қайт қилгиси келаётганлигидан пешонасини совуқ тер босди. Бўсағага етган пайтида, эшикбон зарб билан кетига тепди. Равшан мункиб кетди, лекин... йиқилмади.

Эшик тарақлаб ёпилди.

Жимжитлик. Кўча бўм-бўш. Кўча ўртасидаги шамсимон чироқлар бетиним липиллаб, хирагина нур таратмоқда.

* * *

Шамсимон чироқлар тинимсиз липиллаб, хирагина нур таратмоқда эди. Ҳамон бетўхтов ёғаётган қор эса, бу нимтатир ойдинликни янаям бўрттириб кўрсатарди.

Равшан ғарч-ғурч қор босиб, хаёлчан бораркан, дабуруст ишратхонадан чиқиб кетгани ўзига алам қилаётгандек, аччиқ кулимсираб, ўйчан бош ирғаб қўйди: ҳар қалай, чидаб ўтираверса бўларди. Утиролмадида!.. Тўғри, тиг янглиғ нимадир чаккасига санчилгандек, пешонаси тиришиб кетганиям рост; кейин қадаҳидаги мусалласни унинг юзига сепвормоқчи бўлганиям рост. Аммо... Гулсина сўзамол экан: сиз менинг гапларимга лаққа ишонманг-да, оғабой, деб қиқирлаб кулди. Қаранг, юзларингиз оқариб, қошларингиз чимирилиб кетди. Ахир, айтган гапларимнинг ярми ҳазил, ярми... ҳавас-ку! Қай бири ҳазилу қай бири ҳаваслигини ўзингиз билиб олаверинг, деди. Лекин ўйин-кулгига ўчлигимни яширмайман. Ҳар қанча ўйин-кулгига ўч бўлганим билан, бирибир манави қақажонлардек кунда-шундаликка вақтим йўқ менинг. Эртадан-кечгача ўқиш билан бандман. Қишки сессияни ҳамхона қизлардан икки кун аввал топшириб, олдинроқ қутулиб олдим. Келаси йил техникумнинг қизил дипломи билан институтга имтиҳонсиз кирмоқчиман. Ничик, режаларим маъқулми сизга, оғабой?.. Эса туринг, мен Голубчикнинг ана шу қўшиғини дим яхши кўраман, танца тушамиз!..

Албатта Равшан, одатдагидек, рақсвозликка кўнмади. Гулсина зипиллаб рақс тушгани кетганидан сўнг, Равшан негадир баттар бетоқатланди: унинг момоси айтган армонли гап— опиканг тўккан обрўйимизни сен кўтариб беришинг керак; отанг бечора кўча-кўйда бош кўтариб юролмайдиган бўлиб қолди, дегани қулоқлари остида такрор эшитилаётгандек туюлиб, ўзидан... ўзи-

нинг ҳариш ўй-у хаёлларга борганидан беадад хижолат чека бошлади: боз устига, аллатовур тушуниксиз бир беқарорлик ҳам тобора исканжага олмоқда эди... Ахийри дастёр йигитни имлаб чақириб, хизмат ҳақини тўлади. Кейин, ҳардамхаёллик билан ўрнидан қўзғалиб, гавжум саҳна томон нигоҳ ташларкан, Гулсинанинг завқ-шавққа тўлиб рақс тушаётганини кўрди. Ва, бирдан валломатлиги тутиб, шартта қўйнидан битта йигирма бешталикини чиқарди-да, унинг мўъжазгина ҳамёнига солиб қўйди... Сўнг бир қадар энгил тортгандек бўлиб, секин ишратхонадан чиққан эди.

Мана, ғарч-ғурч қор босиб, бот-бот узук-юлуқ ғудранган кўйи, кўча ўртасига қўйилган мрамар гултуваклар оралаб кетиб боряпти.

Ҳамон майда-майда, муздай қор ёғмоқда эди. Қор учқунлари чироқларнинг хира ёруғида игнадай йилтираб кўринади.

Равшан жунжикиб, ёқасини кўтараркан, Гулсинанинг ярашиқли-ёқимли карашмаларини кўз ўнгида аниқ-тиниқ гавдалантириб, ҳазил-ҳузул гап-сўзларини ўйламоқда эди, бехос таҳликага тушиб, адашиб қолмасмиканман, деб кўнглидан кечирди, йўғ-э, бу кўча катта йўлга бориб туташади-ку!..

Равшан ногоҳ ўша — эрта оқшом маҳали оппоқ қуюн орасида елиб бораётгандек бўлиб кўзига кўриниб кетган қоп-қора отни негадир эсларкан, беихтиёр раҳматли мулла бобоси ёдига тушди. Ва, хаёлида ёлқинланган манзарадан мутаассирланиб, ҳазин энтикди. Ўшанда айни саратоннинг туш пайти эди. Ювош саманни анҳорда чўмилтириб қайтаётганларида бобоси ривоятнамо бир воқеани ҳангома қилган эди: Бурҳон полвон деган одамни эшитгансан-а?.. Сендай ўспирин чоғимда Бурҳон полвонни мен ўз кўзим билан кўрганман. Филдай одам эди раҳматли. Унинг учқур бир қорабайир оти бўларди. Жонивор кўпқари кирса, улоқни бегона қилмасди. Кўп ақлли эди жонивор... Бурҳон полвон бир қаҳратон қиш кечаси олтинтепалик ошнасининг зиёфатидан чиқиб, қорабайирига минибди. Қишлоқ ошиб, қўрғондан айланиб ўтса, ҳовлисига эсон-омон етиб келадиган. Лекин ўша кеча гупиллаб қор ёғаётган экан. Ҳаммаёқ оппоқ. Жонивор отнинг кўзи қарақибди. Бурҳон полвон совуқдан қунишиб, пинакка кетган бўлса керак, от қўрғондан айланаверибди... айланаверибди... айланаверибди... Эрталаб

одамлар кўришсаки, қўрғон этагида Бурҳон полвон ҳам, жонивор от ҳам тарашадек қотиб ётганмиш.

...Равшан, хаёлида черковдаги дилгир марсиягўйлик билан қоришган ғаройиб манзаралару ишратхонадаги шодон рақсбозликлар ғужғон ўйнаганча, аччиқ изғиринни сезиб-сезмай бораркан, кўнглида-алланечук, оташин бир ҳисни туйиб, беихтиёр уф тортди. Ва, майда-майда қор учқунларининг хира ёнаётган электрчи-роқ ёруғида игна янглиғ йилтирашини илк дафъа кўраётгандек, тубсиз осмонга бир назар ҳайратвор тикилиб қаради, сўнг катта йўлда такси ёллаяжагини ўйлаб, чаққон юриб кетди.

1986.

ҚУЮН

Құрқдинг — ұлдинг.

— Сен кимга ақл ўргатмоқчисан, аблаҳ?! — Дабдурустдан Эргаш бўш шишани чангаллаб, Низомга ҳезланди. — Ҳозир бошингни уриб ёраман!..

Бирдан юраги санчиб, Низом унинг қизариб кетган кўзларига зоҳирий совуққонлик аралаш тикиларкан, қачонлардир рўй берган бир... маъжум воқеани эслади.

...Янги йил кечаси эди. Ҳаммаёқ жимжит... Мўйна телпагини бостириб, ғарч-ғурч қор босганча сирпанчиқ, кимсасиз, катта йўлни кесиб ўтаётган эди. «Чекишдан топилмайдими?» деган хирқироқ овозни эшитиб, бошини кўтарди, йўлакда бўйчан, аммо озғин уч йигитни кўрди; сархуш эди, кўнглидан шумлик кечмади, хотиржам уларга яқинлашиб, йигитларнинг хийла отиб олишганини сизди, лекин барибир бепарволик билан киссасидан «ВТ» қутисини чиқариб, марҳамат, деди. Бўйнига гитара осиб олган новчароғи биринчи бўлиб сигаретга қўл узатди. Кейин, Низом ўнг томонда қунишиб турган қоқчакаклисига қутини тутди, сўнг чап ёнига ўгирилаётганида... эзғилаб пуфланган тамаки қипиғи кўзларига чўғдек санчилиб, киприklarини чирт юмди-ю, кескин бошини орқага тортди. Шу баробарида жағи остига зарб еди — кўзларидан учқунлар сачраганча, тоғдан тош кўчаётгандек, гўё қалдираган бир шовқин оғушида тубсиз жарликка қулади...

Низом, кўксини ғижимлаган кўйи, Эргашга ўқрайиб тикилди.

Акбар ирғиб ўрнидан турди, Эргашнинг қўлидан шишани юлқиб, боғ тўрига ирғитди, сўнг шартта ишқомдаги мурғак барглардан узиб, оғзига солди-да:

— Жим ўтирмасаларингиз, икковларингизниям уриб, дабдалангизни чиқараман! — дея ғарчиллатиб чайнай бошлади. — Можаронгни йиғиштир, Эргаш! Биласан-ку, мен тоғ боласиман, жаҳлим чиқса, ҳеч кимни аямайман.

— Мен ҳам тоғ боласиман! — деди Эргаш кўкрагига муштлаб. — Нимага у мени нодон дейди?

«Ғарни — ғар деса, ияғлармиш! — Низом титроғи-ни аранг босиб, кўкси куйишгудек чуқур хўрсинди. Акбарнинг ғўлабирдай бўй-бастига кўз қирини ташлаб, бир уришда қулатиш мумкинлигини чоғлади, тирноқлари кифтига ботгудек, қўлини қаттиқ мушт қилди. — Лекин... энди кеч — яккаланиб қоламан!..»

— Нима учун у мени ҳақоратлайди? — Эргаш баттар дарғазаб силтаниб, гандираклаб кетди. — Унинг ўша тилла тишларини қоқиб оламан!..

Яна бирдан Низомнинг пароканда, беором хаёли ўтмишга оғди.

...Бир маҳал, суяклари қақшаб, боши зирқираган кўйи қоматини тиклади, оғзида қон таъминини туйди, милки жизиллаб, нимадир танглайига қадалди: тилини осилтириб туфлади, шилимшиқ, қип-қизил тупугига қоришиб, бир тиши қор устига тушди: бармоқлари қалтираб, лабларини артди, сўнг ихранмасликка тиришиб, ўрнидан турди, туйқус қулоқлари шанғиллаб, кўзлари тинди, нохос қўли ҳавода саланглаб, бутун гавдаси чайқалганча, уч-тўрт қадам олдинга юрди. Кейин тинка-мадори қуриб, юролмай қолди, бемажол чўнқаяётиб, дарахтга суянди, қайт қилгиси келаётганини сизди. Ва аъзойи бадани қалт-қалт титраб, қусиб юборди. Юзлари, пешонасига қайноқ тер кўпчиди. Салдан сўнг реза терлари қотиб, эти жунжикди. Қор билан қўлини ювиб, юзларига қор суртди, хиёл хушёр тортди. Аста ўрнидан кўзгалди, бошини ушлаб кўрди: лўқ-лўқ оғрирди; телпаги йўқ, атрофга беҳол аланглади; назарига чалинмади...

Кейин, секин жилиб, овлоқ кўча томон бурилди, бир оз юриб, Фаррухнинг ижарахонасига етди, бир дам нафасини ростлагач, қийшайган дарвозадан торгина ҳовлига кирди. Ичкаридан хандон-хушон овозлар билан бирга магнитофондан кекса бир хонанданинг шикаста, дардқаш оҳангдаги дилгиргина қўшиғи таралмоқда эди. Рутубат аралаш пиёз, ароқ... ҳиди анқиётган нимқоронғи даҳлизда пальтосини ечиб, қуюқ тамаки ту-туни кезаётган чоғроқ хонага ўтди.

— О-о, келдингми, жўражон?! — Ширакайф Шариф калла Низомни қучоқлаб, сочларини баттар тўз-ғитди. — Анзират рўйхушлик бермадимми дейман, узоқ кетдинг-ку?

Анзират палов дамлаб булар билан бирга Янги йил киришини байрам қилган, сўнг беҳаловатланавергач,

ижарахоналари яқин бўлгани боис Низом элтиб қўйиш учун кетган эди. Қайтиб келаётганида эса...

— Келмасам бўларкан, — дея Низом столдаги тўла пиёлани гуппа кўтарди. — Онасини эмсин, ўлиб кетишимга сал қолди.

— Ий-я! — қўққис анграйиб, Тўрақулнинг кўзлари бежоланди. — Оғзингдан дарча очишибди-ку?!

Фаррух унга синчков тикилиб, негадир:

— Йиқилдингми? — деб сўради.

Низом кутилмаган кўнгилсизлик тафсилотини йштиёқсиз ҳангома қилиб бергач:

— Улгудек гўлман-да! — деди койиниб. — Индамай ўтиб кетаверсам бўлмасмиди?

Шу пайт жимжит кўчада асабий чертилган гитара торлари телбавор ингради, орадан лаҳза ўтар-ўтмас, унга мастона қийқириқ уланди.

— Ҳойнаҳой ўшалар бўлса керак! — деди Низом тек қотиб. — Кўнглим сезяпти.

— Қаёқдан биласан? — дея Тўрақул жимликни бузди. — Балки улар эмасдир!

Шариф калла чаққон дераза ёнига бориб, ойнага пешонасини тиради:

— Ўшалар бўлиши керак! — деди бетоқат ўгирилиб. — Иккитасини кўриб қолдим. Юринглар, чиқамиз!

— Шошманглар! — дея Фаррух Низомга юзланиб, қатъий таъкидлади. — Чиндан ҳам ўшалар бўлса, жанжални ўзинг бошлаб берасан... Қолганини биз давом эттирамиз. Кетдик!

Шариф калла билан Фаррух уйдан изма-из отилиб чиқди.

Низом дарвоза нишаблигидан пастга энаётиб, олдинда илдам бораётган Тўрақулга шипшиди:

— Шулар!

Фаррух билан Шариф калла аллақачон саёқ йигитларнинг олдига ўтиб олган эди.

— Калла, шулар экан! — дея Тўрақул орқадан кичқирди.

Шариф шарт ўгирилиб, ҳалигиларни тўхтатди, нимадир деди.

Дафъатан йигитлар довдираб талмовсирашди, сўнг ура қочишга чоғланишди, лекин бунинг имкони йўқлигини англаб, чор-ночор ғуж бўлиб олишди.

Низом етиб бориб, тўғри гитаралининг рўпарасида тўхтади-да:

— Мен сенга нима ёмонлик қилдим? — дея сўра-

ди. — Нега мени урдиларинг? Нима учун телпагимни олиб қочдинг-а?

Йигит қўрқувдан таҳликали жавдираб, телпак ўзиники эканлигини айтди:

— Агар сенга шу керак бўлса, олақолгин, — дея телпакни ечиб узатди. — Лекин биз сени кўрганимиз йўқ.

Низом телпакни қўлида осилтириб:

— Анави ерда урдиларинг-ку! — деди. — Ахир, мен...

— Ўб-бо, ўт буёққа! — Шариф тирсаги билан Низомни суриб ташладию, қарчиғайдай отилиб, саёқнинг қўлидан гитарани тортиб олди ва зарб билан симёғочга урди...

Низом шундан кейин ночор-ноилож тиш қўйдирган эди. Аммо тиш қўйдиргунига довур тагин кўп можаролар бўлиб ўтган эди.

Акбар сўкиб-саннаб, тагин Эргашни даврага қўшди.

Кайфи ошиб қолган Музаффар ҳамон кўзёшларини тиёлмай, унсиз йиғламоқда эди. У димоғини шилқиллатиб:

— Менга қуйинг! — дея Дониёрнинг тиззасига шарп этказиб урди. — Мен куйиб кетганимдан ичаман, адамларимни унутиш учун ичаман! — Музаффар тишларини ғижирлатиб, Эргашга қадалиб тикилди. — Сиз менга отамни — шоир Ғолиб Давронни ҳозир эслатмаслигингиз керак эди. Ғолиб Даврон тириклигидаям рўшнолик кўрмаган... Низом сизга тўғри айтди, сиз бўлсангиз... Қуйинг, Дониёр, кўпроқ қуйинг!..

Ўтган куни муҳокамада Музаффарнинг кандидатлик диссертацияси ҳимояга нолойиқ топилган эди.

Боя гуллар остини юмшатиб, боққа сув қуйиб бўлганларидан сўнг, кетиш олдидан «базми жамшид»га ўтирганларида, иттифоқо диссертациялар хусусида гап очилиб қолганида: «Хатто раҳматли отангизнинг руҳи покиниям юз-хотирга олишмади-я! — деди Эргаш гўё Музаффарга ачиниб. — Бечора Ғолиб Даврон мактаб яратган шоир бўлишига қарамай, дунёдан обрў-эътиборсиз ўтди-кетди...»

Музаффар хийла сархушланиб қолган эди, бехос:

— О-о, отагинам! — дея ҳўнграб юборди. — Бечорагина отам гўрида типпа-тик тургандир...

Сал нарироқдаги шийпончада номлари илмий ходимларнинг рўйхатларида тиркалиб юргувчи қиз-жу-

вонлар ҳиринглашиб, узумхўрлик қилишмоқда эди. Улар ялт этиб буёққа қарашди.

— Эй, нодон экансиз-ку! — Низом ихтиёрсиз равишда Эргашни койиди. — Нима қиласиз, ҳадеб отасини эслатавериб?..

Ана шундан кейин жазаваси қўзиган Эргаш бўш шишани чангаллаб, гувраниб ўрnidан турган эди.

Ғолиб Давроннинг мактаб яратган шоир эканлиги ҳақиқатга яқинроқ, аммо Эргашнинг нодонлиги эса айни ҳақиқатнинг ўзгинаси. Бироқ тиз учи эшитган дакки-дашноми унинг жазаваси қўзиши учун шунчаки бир баҳона эди, холос. Унинг алам ва ғзаби замирида туганмас хусумат яширинганлиги Низомга ойдек равшан: яқинда академия журналида Москвадаги докторантурада таҳсил олаётган Шариф калланинг мақола-си эълон қилинган, унда ёш олимлар ва аспирантларнинг институт илмий тўпламида нашр этилган қатор мақолалари таҳлил этилган бўлиб, «Эргаш Эшхўжаев илмий жиҳатдан саёз ва мантиқсиз мақолаларнинг типик намунасини яратиб қўйди», деган аччиқ бир кесатикли жумла ҳам бор эди. Низом эса мазкур журналнинг илмий котиби!.. Мана энди, ниҳоят мавриди келиб, Эргаш Эшхўжаев гўё ушбу мақолани уюштирган Низомдан бошлаб ўч олмоқчи...

— Тоғликларнинг қадаҳи: ёш ўлмайллик, бало кўрмайллик! — деди Акбар пиёласини уриштириб. — Шунинг учун ичамиз, жўралар!

— Йўқ, шошманлар! — деди Дониёр. — Аҳиллик... аҳиллик учун!..

Низом ичмаётганига, бемаврид совуққонлик қилганига афсус чекиб, пиёласидаги боржом сувини сепиб юборди: ё тавба, нима учун шунча ҳақоратга индамай чидади?!

Тинмай... ойлар, йиллар ўтгани сайин тобора равшанлашаётган олис хотирот фикру ёдини банд этди. Назарида, ўша — машъум можаро билан манави калтафаҳмнинг даҳанаки жанги ўртасида қандайдир кўз илғамас бир ўхшашлик бордек туюлмоқда эди.

...Эртаси чошгоҳга яқин Анзират кириб келганида Низом ҳамон тўшакда пастак, ҳаворанг шифтга тикилиб ётган эди.

— Э-э, келинг-э, келинжон! — дея Шариф калла унга курси сурди. — Хўжайинингиз бўйдоқликни соғиниб қолган эканлар. Мана, кенг каравотни тўлдириб ётибдилар ҳалиям.

Низом беихтиёр қоматини тикламоқчи бўлди, лекин жисму жонида бирдан турган аёвсиз зирқироқдан юзлари буришиб, ожизгина бир ингроқ тишлари орасидан ситилиб чиқди; бошини қайтиб ёстиққа қўйди.

Анзират безовталаниб:

— Ҳа, бирор ерингиз оғрияптими? — деб сўради ва нохос унинг энгаҳи ости моматалоқ бўлиб кетганлигини кўриб, беихтиёр кўзларига ёш қалқди. — Уришдингизми?

Низом иштиёқсиз кулимсираб:

— Йиқилиб тушдим, — деди.

— Вой ўлай! — дея Анзират жонсаракланиб, унинг қуруқшаган лабларини оҳиста очди. — Тишингиз қани? Синипти-ку?!

— Ютиб юбордим...

— Йўқ, ҳазиллашманг! Уришгансиз. Ким урди? — Анзират жавдираган кўйи, йигитларга тикилиб, титроқ овозда сўради. — Уришдингизларми-а?

— Низомни роса эркалатворгансиз-да, Анзират, — деди Тўракул унга чой узатиб. — Манг... Келинг, биз билан палов енг, боягина иситганман, ҳали совигани йўқ.

Муомала-муносабатлардан кўнгли сал таскин топгандек, Анзират овқатланганини айтиб:

— Бу кишига нима бўлди? — деди яна. — Уришмадингизларми ишқилиб?

— Кечқурун ташқарига чиққанида йиқилиб тушган эди, — деди Фаррух бепарво. — Ўзи тегманозик-да, ётибди энди. Агар хуморбостига бир пиёлагина отиб олса, тойдек ирғишлаб кетарди. Афсуски, йўқ-да!

Анзират чойдан ҳўллаб, унинг энгаҳи остини силаб-сийпаларкан:

— Кечаси билан босинқираб чиқдим, — деди. — Тушимда сизларни бир гала ит талади.

— Валий экансиз, келинжон! — дея Шариф калла сермаъно қош учирди. — Бугун ёки эртага ўша — сизнинг тушингизга кирган дайди итлар бизни таласа керак.

Анзират аллатовур бир таажжуб ичра чимирилиб, Низомга ўйчан термилди: нега? Нима учун ахир?!

Шу пайт бўсағада Фаррухнинг тоғаси — ТошМИ аспиранти Расул кўринар-кўринмас, хонада гулдиракдек овози янгради:

— Ўзбек фани даҳоларига Янги йил табриги ва алангали саломлар!.. Ий-э, келин, сиз ҳам шу ердамидингиз? — У тўқ этказиб, стол устига бир шиша ароқ

-қўйди-да, ликопчадаги қоғозли қанддан Анзиратга узата туриб: — Сизларга Алпомишдек паҳлавон ўғил, мустақкам соғлиқ тилайман, келин! — деди.

— Раҳмат! — деди Анзират.

— Илойим айтганингиз келсин, Расул ака! — деди Низом ётган кўйи. — Сизга яхши келин ато қилсин!..

Расул ҳамма билан қуюқ ҳол-аҳвол сўрашгач, тун бўйи навбатчиликда турганлигини ҳикоя қилганча, шартта шишани қўлига олди-да, пиёлаларга тенг қу-йиб чиқди, сўнг:

— Гап бундай, даҳолар! — деди ва Низомни кўярда-қўймай, ўрнидан тургазиб, қўлига пиёлани тутқазди. — Мана шуни ичганимиздан кейин, газлагини «Зарафшон»га бориб қиламиз.

— «Зарафшон»га бугун кириб бўлмас-ов, — деди Тўрақул маслаҳат оҳангида. — Байрам, одам кўп. Яхшиси — ғариббоп «Баҳор»га борганимиз маъқул.

— Йўқ! — дея Расул унинг сўзини кесди. — Бугун «Зарафшон»га ҳар қачонгидан ҳам осонроқ кирамиз. Кеча ярим тунда ресторан директорининг қизини ўзим операция қилганман...

— Ҳа-а, — деди Тўрақул, танглайини тақилла-тиб. — Бойваччалигингиз бежиз эмас экан-да!..

Низом хушлар-хушламас пиёладагини сипқоргач, боши айлангандек, кўзи тиниб, хиёл фурсат тек қотди:

— Расул ака, агар сизларга малол келмаса, биз бормаймиз, — деб Анзиратга бир қараб қўйди. — Кўн-лим сал айниятти.

— Ий-э, Низомжон! — Расул тумшайиб, лабларини чўччайтирди. — Уялинг-э! Жиндай миянгиз лат егани учун кўрпа-тўшак қилиб ётиволмоқчисиз? Кетмайди бунақаси... Биласизми, эски йил ҳали кўчаларда судра-либ юрибди. Яхшилаб кўриб қолишингиз керак. Қорбо-бо хиёбонлару ресторанларда совға улашяпти. Бўлинг, совгадан қуруқ қолиб кетмайлик!..

Ахийри, ҳамма борадиган бўлиб, бирин-бирин йўл-га тушдилар.

Осмон бўғиқ — буғланган ойнадек, изғирин шамол бўғотларга вишиллаб чирмашганча ҳуштак чалади, қалин қор оёқ остида нолавор ғижирлайди.

Фаррух билан Расул олдинда қизгин гурунглашиб борар, ўртада Шариф калла, Тўрақул — иккаласи бе-парво одимлар эди.

Бир маҳал, кўча бошига яқинлашаётганларида, Фаррух ортига ўгирилиб:

— Низом, кечагилар эмасми анавилар? — деб сўради.

Муюлиш олдидаги майдончада сочлари саватдек, соқолли-соқолсиз ўн беш чоғли бўз йигит, беш-ўн ўспирин бетоқат уёқдан-буёққа юриниб, бир-бирига нималарнидир имо-ишора қилишмоқда эди. Узун бўйли йигитни Низом дарров таниб, таҳликали овозда:

— Ушалар! — деди.

— Ким? — дея анграйиб тўхтади Расул. — Кимлар? Мундай тушунтириб гапирсаларинг-чи, ахир?!

— Тўхтаманг! — Қатъий оҳангда буюрди Фаррух тоғасига. — Сиз тез-тез ўтиб кетаверинг. Боринг... Боринг энди!

Нохос ялпи, беором саросимали бир туйғу оёқларга тўш ура бошлади. Орқага қайтишнинг иложи йўқ эди, барибир улар қувиб етишлари ёки уйга қамаб, тошбўрон қилишлари ёки эртага яна қўлга туширишлари мумкин эди.

— Биз ҳозир таёқ еймиз. — Низом хотиржам овозда шивирлаб, Анзиратнинг доғ босган ёноқлари, қандайдир аянчли безовталиқ изғиётган кўз қорачиқларига ҳасрат билан термилди. — Сен ўзингни аҳтиёт қил. Тезроқ катта йўлга чиқиб, бирорта йўловчи машинага ўтириб жўна!

— Нима учун таёқ ейсизлар ахир?! — дея Анзират унинг тирсагидан маҳкам қучиб олди. — Мен жуда қўрқиб кетяпман. Айтинг!..

— Кейин тушунтириб бераман, кейин, — Низом уни йўлка сари тортди. — Чаққонроқ юр!

Шу пайт Тўрақул ихтиёрсиз равишда секинлаб:

— Низом, ахир улар кўпчилик-ку, жўра! — деди. — Нима қиламиз?

Шариф калла унга кескин ўқрайди-да:

— Барибир қайтиш йўқ! — дея янаям илдамроқ одимлади. — Орқада қолиб кетма!

Бирдан Анзират ҳаммасини тушуниб етгандек бўлди, шартта қўл силтаб:

— Шариф, қайтинг! — дея жонҳолатда қичқирди. — Қайтинг орқангизга!

Шариф калла шайтоний қаҳқаҳа уриб, бир байт шеър ўқиди:

Эрийгитта ўлим бор-у, хўрлик йўқ,
Кафан тўним тирик танга бичайми?..

У Фаррухга етиб, далда бермоқчидек кифтига мардона қоқди-да, шитоб олдинга ўтди.

Тобора қора-қура гавдалар даврасига яқинлашмоқда эдилар.

Қўққис Низом орқасида шипиллаб келаётган икки соқолли, бир бесоқол йигитни кўриб:

— Илтимос, жиндай сабр қилиб турунглар!— деди овози совуқданми, асабиятданми қалтираб.— Мен хотинимни бирор машинага ўтқазай. Ана кейин— майли.

— Бемалол, биз шошилаётганимиз йўқ,— деди йигитларнинг от юзли, новчароғи шерикларига кўзини қисиб.— Биз барибир улгураимиз!

— Ҳа-ҳа...

Худди шу пайтда Шариф калла еру кўкка ваҳшат солиб ўқирди, кимдир гурсиллаб қулади; у гоҳ жангари хўроздек сапчид, омонсиз ёпирилаётгандек рақибларининг кўкрагига тепар, гоҳ урушқоқ кўчқордек отилиб, калла урмоқда эди.

— Вой, художон!— дея Анзират дабдурустдан йиғлаб, қаппайган қорнини ушлади.— Мен ҳозир... ўлиб қоламан!

— Жим-э!— Низом ариқчадан сакраб, йўлга ўтди, рўпарадан ғизиллаб келаётган «Москвич»нинг олдига чиқиб, баравар иккала қўлини ёйди. Машина узоқдан сирғалиб яқинлашаркан, тўхтар-тўхтамас, шофер эшикни очиб, бўралаб сўқди. Унинг ғазабнок сўқинишига парво қилмай:

— Жон акажон, хотинимни нарироққача обориб қўйинг,— дея Низом зўрлаб, Анзиратни машинага киритди.— Ҳайданг, ака, ҳайданг!..

«Москвич» тойганиб, олға жилди.

Қизиқ, боя эргашиб келаётган йигитлар кўзга чалинмади. Аммо дафъатан йўлакда қочиб бораётган Расулни ва ортидан қувлаётган бир неча рақибини кўрди, негадир унинг қутулиб кетишига ишониб, дилида оний мубҳам севинч ҳиссини туйди; шу аснода Фаррухга кўзи тушди— у қорда думалаб, қўл-оёғини пала-партиш силкитган кўйи бақариб, жон-жаҳди билан ўзини ҳимоя қилаётган эди. Бирдан титраб кетди, тишларини ғич қилиб, ола-тасир давра сари югурди, етай-етай деганда, нимадир чаккасидан юқорироғини жизиллатиб куйдиргандек бўлдию... ногоҳ еру осмонни чулғаган зим-зиё зимистонлик қаърига беун-беҳуш учди.

.

Кўзларини хиёл очар-очмас, улкан бир қуёш қамаштириб юборди, яна оҳиста юмаркан, ҳамон ларзонланиб учиб юрганини ҳис этди; сўнг олислардан таралаётгандек, Анзиратнинг овози қулоғига чалинди:

— Расул ака, жуда тез югурар экансиз, қарийб мен билан тенгма-тенг ТошМИга бордингиз-а?!

— Оперпунктдан милиционерларни олиб келиш учун зувилладим-да! Лекин барибир елкамга бир тросс едим, пальтомни тилиб юборибди...

Низом мисдек қизиб чатнаётган пешонасида майин, меҳрибон кафтни сизди, титроқ бармоқлар чаккасидан юқорироғини аста сийпалаши ҳамоно кўзларидан нурли ҳалқачалар сачрай бошлади: кейин, кўнгли лоҳасланиб, жимлик қўйнида яна муаллақ парвоз этди...

Ё тавба! Мен бу ифлоснинг ҳақоратларига нима учун чидадим? Сабил жоним шунчалик ширинми-а?!— Туйқус Низомнинг қулоқлари остида Шариф калланинг ўшандаги шайтоний қаҳқаҳа аралаш тажанг овози жаранглаб кетди:

«Эрйигитга ўлим бор-у, хўрлик йўқ!..»

Низом ўшандан кейин умуман ичмай қўйган эди, шу дам бирдан ичгиси келиб кетди. Уртадан шишани олиб, пиёласини тўлдирди.

— И-и, нима қиялпсиз, Низомжон?— Дониёр шоша-пиша пиёлага қўл чўзди.— Рулдасиз-ку, ахир?!

— Ишингиз бўлмасин!— Низом унга беихтиёр хўмрайиб қаради-да, бир кўтаришда ароқни ютиб юборди. Сўнг газак қилмай, пиёлани тўнкариб, совуқ важоҳатда Эргашга юзланди.— Сен нега тўғри гап учун бунча жириллайверасан?

Эргаш ҳам бўзариб:

— Нима демоқчисан, муддаонгни айт!— деди.

— Қўйинглар энди,— дея Музаффар чайқалиб, беҳаловат кимирлаб қўйди.— Бирпас ўтирайлик.

Низом пиёлани ҳовучида чангаллаб, Эргашнинг пешонасидан уришни мўлжаллади.

— Яна қайтариб айтаман: сен нодонсан! Сен ифлоссан!— деди, лекин негадир урмади.

Кўзлари қонга тўлиб, Эргаш ирғиб ўрнидан турди.

— Ҳозир кекирдагингни узаман!— дея гандирак-лаб, ён-верига қаранди.— Улдираман!..

Акбар шартта унинг йўлини тўсиб, елкаси оша яна Низомга ўдағайлади:

— Энди жим бўлинг лекин!.. Жаҳлимни чиқарма-эй, Эргаш!

— Чиқ буёққа, аблах! — Эргаш ўзидан Акбарни чет-латишга уриниб, кескин юлқинди. — Чиқ, ташашамиз! Низом бирдан сапчиб, оёққа қалқди.

Дониёр жаҳл билан унинг қўлидан тортиб:

— Эсингизни еб қўйдингизми, Низом?! — деди. — Узингизни босинг-э!

Низом шийпончадан ҳамон шу томонга бақрайишиб турган қизларни кўрди, бирдан шаҳди сўниб:

— Ҳозир мастсан, — деди Эргашга ва овози аянчли титраб, ўзидан ижирғанди. — Яхшиликча жўна бу ердан!.. Сен ифлос билан эртага гаплашаман.

— Ҳақорат қилма, деяпман?! — Афти буришиб, Эргаш тиш қайради, сўнг Акбарга эланди. — Илтимос, мени қўйворинг, Акбар ака...

Дониёр елкасидан босиб, Низомни жойига ўтиргизди.

Акбар эркалагандек койиб, Эргашни нари судради. Улар кўздан узоқлашди.

— Нима қиласиз, Низом, ўшанга тенг бўлиб? — деди Дониёр кўнгилчан оҳангда. — Кўрмаяпсизми, у тап-тайёр ҳўкиз-ку!

Низом ҳамон ўзидан ижирғанмоқда эди, унинг алланечук сохта жонкуярлигига эътибор бермади, ҳатто қиё боқмади ҳам.

Акбар яқинлашиб, жойига чўкаркан:

— Жўнатвордим-э, онасини эмсин! — деди чўнтагини тимирскилаган кўйи. — Оламизми яна?

— Оламиз! — деди Музаффар кафтига тираниб. — Очинг-чи!

Низом бирдан ёлғизлигини ҳис этди. Бетоқатланиб ўрнидан тураркан:

— Мен энди кетаман, — дея киссасидан битта беш сўмлик чиқариб ташлади. — Ўтирсангизлар, ўзларингиз ўтираверинглар. Менга бўлди.

— Майли, биз ҳам кетамиз, — деди Акбар илжайиб. — Лекин сиз бирпас шошилмай тулинг, анави махлуқ сал нарироққа даф бўлсин.

Низом унга нафратомуз чимирилиб қўл силтади, туйқус мияси ғувиллаб, бир лаҳза кўзи тинди. Тезроқ қаёқларгадир кетишни ўйлади. Ногоҳ Зиёда билан кинога бормоқчи бўлгани ёдига тушди, ботаётган қуёшнинг алвон нурларига чулғанган узоқдаги оқиш деворга паришон тикиларкан, негадир бугун учрашувга бормасликни кўнглидан ўтказди. Сўнг институтнинг катта бўлимида кичик ходим бўлиб ишловчи Зайнаб соясини

судраган кўйи кулимсираб келаётганини кўриб, пешонаси тиришди: у эридан ажралган, Низомга мойилроқдек эди.

— Низомжон ака, шаҳарга тушасизми? — деб сўради Зайнаб, уч-тўрт қадам нарида тўхтаб. — Бизларниям обкети-инг?

Акбар ялтоқланиб, уни «дастурхон»га таклиф этди. У эса гўё эшитмагандек, парво қилмади.

— Йўқ, шаҳарга тушмайман. — Низом жўрттага чайқалиб, нохуш тўнғиллади. — Хотиним уйда кутиб ётибди.

Шахло кўзларида совуқ бир аламли учқун ялт этиб, Зайнаб кескин ортига бурилди.

— Шошманг, Зайнаб! — дея Музаффар жойидан оғир кўзғалди. — Машинада бир кишилик жой бор...

Зайнаб тўхтамай, чаққон одимлаб кетди.

Дониёр ноннинг қолган-қутганини газетага ўраб, стол ғаладонига солди: пақир, гулқайчи, кетмонларни ишком чеккасидаги тахта қутига жойлаб, қопқоғини ёпди.

Низом дарахтларнинг қуюқ соясида турган «Жигули»сининг эшикларини очиб қўйиб, моторни юрғизди.

Акбар олдинги ўриндиққа ўтириб, йигитларни шоширди, сўнг:

— Боя босиқлик қилганингиз яхши бўлди, Низом, — деди хушомадкорона гап бошлаб. — Мен сизни бошқача тасаввур этиб юрардим... Онасини эмсин, у кўрсавод билан эртага яккама-якка гаплашиб қўймансангиз, кейин жириллаб юради.

Ноумид шайтон, Низом — илмий журналнинг котиби!.. Акбар эса институтнинг оддий ходими.

— Гаплашаман, хотирингиз жам бўлсин! — деди Низом қисқагина қилиб.

Унинг гап оҳангидаги кўрслик Акбарнинг даммини ичига тушириб юборди.

Ниҳоят, Музаффар орқа ўриндиққа ўрнашиб, эшикни қарсиллатиб ёпгач:

— Ҳайданг! — деди. — Кетдик.

Низом аста машинани жилдирди. Тераклари бетиним шовуллаётган хиёбондан ўтиб, тор, тупроқ кўчага кирдилар. Қизлар, дала оралаган сўқмоқдан қатор тизилишганча, секин кетиб боришарди.

— Низомжон, сиз у билан бирор марта гижиллашганмидингиз? — деди Дониёр ўсмоқчилаб. — Мен

сира тушунолмамай қолдим, нимага бунча жиззакилик қилди у?

— Журналда чиққан ҳалиги мақоладан, домласига айтиб, номини олдириб ташламоқчи бўлганида, мен кўнмаган эдим.

— Э-э!— дея Акбар ортига ўгирилди.— Биз чидадик-ку, а Дониёр?

— Ўлмаган бизнинг жонимиз...

— Бу ерда бошқа сабаб бўлса керак,— деди Музаффар суҳбатга араллашиб.

— Сабаб?.. Йўқ бошқа сабаби!

Низом ҳамон дилгаш, ҳамон хаёли паришон эди, билмай қолиб, беихтиёр серқатнов йўлга муюлишдан суқилиб кирди. Ва бирдан хатосини англаб, машинани таққа тўхтатди. Икки ёқдан ўқдек елиб келатган машиналар бир-бирига урилиб кетаёзди.

— Сиз нима қиляпсиз, оғайним?! Ўзингизни қўлга олинг. Фалокат оёқ остида-я!— Ранг-қути сурпдек оқарган Акбар чуқур уҳ тортиб, эшикни очди.— Йўқ, шошманг, бунақаси менга тўғри келмайди. Мен тушаман...

Тиззалари қалтираб, Низом машинани орқага юргизди.

— Сизлар ҳам тушинглар,— деди Дониёрга юзланиб.— Мен жуда... Ҳозир ҳушим ўзимда эмас.

— Мен ҳамми, Низом?— деди Музаффар.— Олиб кетмайсизми?

— Ҳа,— деди Низом юзларига хиёл қон югуриб.— Қўйинг, уволларингизга қолиб ўтирмайин. Тушинглар...

«Қўрқув— чегара, чегаранинг нарёги— озодлик, бу тарафи— аросат!— Низом энди катта йўл чеккасидан машинани секин ҳайдаб бораркан. Дониёр билан Музаффарни тушириб қолдирганига ўкинди, тагин уларни қайтармоқчи бўлди, аммо энди хаёлларини қизганди.— Мен ўша ифлосдан қўрқдим!— деб ўйлади кейин.— Қачонгача қўрқиб, асосатда яшаш мумкин, қачонгача?!— Туйқус аламзада юраги қаърида чўзилиб ётган бошқа бир ўжар... Низом сассиз-садосиз таскин берди:— Сен бирибир устун чиқдинг. Куч— ҳўкизда ҳам, эшакда ҳам... бор.— Аслида бунга ором бермаётган, беором ўртаётган ана шу — юраги қаъридаги ўша Низом эди.—
Олишим керак! — дея қатъий аҳд этди бу Низом. Ўч оламан! Ўч оламан!..»

Анзират эшикни очиб, йўл бўшатаркан, унинг хо-муш, оқу қораси қоришиб кетгандек, киртайган кўз-ларига синчков тикилиб:

— Биров хафа қилдими, отажониси?— деди дафъатан безовталаниб.— Е яна бошингиз оғридими-а?

— Биз олим бўлишимиз мумкин, лекин одам бўлол-маймиз!— деди Низом надомат билан шанғиллаб.— Бўлолмаймиз!..

— Иб-и, ичиб қўйибсиз-ку?!— дея Анзират ҳасрат билан бош чайқади.— Бу кеча энди ухлаёлмай, қийна-либ чиқасиз. Айтинг, қайси уйинг куйгур сизни хафа қилди?

— Ҳеч ким!— деди Низом хотинининг елкасини силаб.— Биров бизни хафа қилади, биз бировни... Ёқа-димми?

— Ёқмайди!— деди Анзират аламнок, бўғиқ овоз-да.— Сиз ичасиз, дарду азобини мен тортаман. Нима учун ичасиз-а? Қизилқумда сурув-сурув қўйларингиз ўтлаб юрибдими ёки юртингизда данғиллама иморат солиб қўйганингиз учунми? Нима учун ичасиз?!

Аччиқ хўрсиниқ бўғзига санчилиб, Низом хотинига маҳзун термилган кўйи:

— Сен айтган нарсаларнинг биттасиям йўқлиги учун!— деди, сўнг гўё хандон-хушон қўшиб қўйди.— Биз— дунёга, дунё бизга омонат, охир-оқибат— яқун битта! Бўйнингни қисиб, фақиргина яшасанг, кўпроқ умр кўрасан.

— Кечдим шунақа умрдан!— Анзиратнинг лабла-ри, юз пайлари асабий титраб кетди.— Топганим тутга-нимга етмайди. Умрим изингизда саргардонлик билан ўтпти. Биладан, ҳали ўлигимниям...

Низом йиғлаётгандек кулимсираб:

— Сен билан биз ўлгунгача жасадни куйдириш расм бўлмасмикан?— деди.— Баҳонада дўзах азоби-дан ҳам қутулардик.

Анзират шоша-пиша ёқасини ушлади.

— Утинг, бемаза бўлманг кўп. Қўлингизни ювинг.

— Алпомиш қани?

— Ошхонада, овқатланыпти.

Уйлари икки хоналик бўлгани боис тангу тор ошхо-надан емакхона ўрнида ҳам фойдаланар эдилар.

Низом тасмадек ингичка, тор даҳлиздан ўтиб, ошхо-на бўсағасига етди. Кўзлари катта-катта, юзлари дўм-

боққина Алпомиш хонтахта қаршисида тиз чўкиб, ширгуруч емоқда эди.

— Ашалом, ота.— У катта темир қошиғини ялаб, одатдагидек арз қилишга тушди.— Яна онам уйишди-ла, ота.

— Онанг ҳали қараб турсин!— дея пўписа қилди Низом.

— Овқатимнинг гўшти қани деб хархаша қилавериб жонимга тегди.

— Бўлди, онажониси, бўлди!— дея Низом бурилиб, ҳаммомчага кириб кетди.— Эртага ҳаммасини оламиз, ҳаммаси бўлади...

«Яхшиямки «эрта» бор.— У қўлини юваётиб, қувурдан жилдираб оқаётган оқавага тикилган кўйи беихтиёр хаёлга толди.— Балки менинг қўрқоқлигиму... аросатда юришимга турмуш тарзим ҳам сабабдир. Уф-ф!..»

Низом хушлар-хушламас овқатланганидан сўнг, ётоқ бўлмага кирди. Ҳануз кўнгли ғаш эди. Зиёда билан учрашмаганига афсусланиб, тагин беоромлана бошлади.

— Валасапидча олиб бейинг, ота?— Велосипед минган бўри ҳақида кино кўраётган Алпомиш югуриб келиб, Низомнинг қўлига ёпишди.— Уйда миниб юяман, ҳайми?

— Майли, ўғлим,— деди Низом унинг сочларини тўзителиб.— Американиям олиб берайми?

— Ҳа!— деди Алпомиш зорланиб.— Олиб бейинг, ота-а!..

Шу пайт Анзират чойнак билан пиёла олиб кирди, каравот остига қўяётиб:

— Бугун ўқув-ёзувингиз йўқми?— деб сўради.— Ишламайсизми?

— Нима эди?

— Болаларнинг иншосини келтирганман. Столингизда ўтириб, текширмоқчи эдим.

— Бемалол,— деди Низом кўксини сийпалаб.— Текширавер. Менинг юрагим яна санчяпти.

— Кўпроқ ичинг,— дея Анзират куюнчаклик билан кесатди.— Бош оғригингиз ҳам қолиб кетади.

— Борми, обкел?..

Анзират хафагазак чимирилиб, чиқиб кетди.

Алпомиш кино кўраётиб, ухлаб қояди; кейин, кўкрак эмаётгандек, ширингина тамшаниб, қиқирлаб кулди.

Низом ўғлини ечинтириб, каравотга ётқизаркан,

дўмбоққина юзларидан ўлиб қўйди, сўнг телевизорни ўчириб, ўзи ҳам тўшакка чўзилди.

Нимқоронғи, жимжит хонага даҳлиздан заъфарон нур тушиб турар эди.

Низом кўзини юмиши билан яна кўнгли айниб, лўқиллаётган бош оғриғи зўрайди, энсасини каравот тахтасига тираб, кўзини очди: оппоқ, силлиқ шифт кулрангланиб кўринмоқда эди, киприк қоқмай тикилиб ётди; нимқоронғи бўшлиқда шарпадек бир сиймо, назарида, аразли кулимсираб кўринди: **З и ё д а!**...

Янги йил байрамидаги можародан кейин, баҳорда Анзиратнинг кўзи ёриган, ТошМИнинг туғуруқхонасида ётар, ўша куни пешин маҳали Низом уларни олиб чиқиш учун шошилишч шпаллар устидан елиб-югуриб бораётган эди. ТошМИнинг орқа тарафидаги бузилган деворга яқинлашаркан, темир йўл устида тўпланиб турган йигирма чоғли одамни кўриб, беихтиёр яқинлашди-ю, юраги эзилиб кетди: барзангидек-барзангидек тўрт-беш эркакни роса калтаклашган, бургут бурунлисининг лунжи ўпирилиб тушган, жағ суяги кўриниб турар; отюз, қоқчакаклисининг кўзлари моматалоқланган; яна бирисининг қўл этлари титилиб, мажақланган панжалари орасидан сизиб қон томар... эди.

«Бургутбурун» лахта қон тупуриб, атрофга бежо аланглаган кўйи:

— Улар қаёққа ғойиб бўлишди-я? — деди.

Худди ана шу пайтда серажин, офтобда қолиб тиришган олқинди совундек юзли бир кампирча Низомни кўрсатиб:

— Анави катак кўйлакли йигитдан сўрагин, — деди. — Буям ўшалар билан бирга эди чоғимда.

— Мен-мен... — дея Низом довдираб-дудуқланиб, орқага тисарилди. — Эсинг борми сен кампирнинг?! Тўтуғуруқхона...

Бирдан ярим майиб-мажруҳ барзангилар жон аччиғида ёпирилишди...

«Ҳар қандай тасодифнинг иккинчи қутби — заруратдир!» Фалсафанинг олтин қонуни бу.

Низом дазмолланган катак кўйлагини кийиб, айна ўша дақиқаларда ўша ердан ўтиши керак эди — ўтди! Тасодифан аламзада барзангиларга йўлиқди. Ва худди шу каби тасодиф шарофати билан омон қолди: дарсдан қайтаётган ҳамшаҳар, боз устига, бир кўчада ижарада

яшовчи қизлар— Тамара билан Зиёда Низомни кўриб қолган; кейин, талаба йигитлар ёрдамида Тош-МИга элтишган, кейин Низом гоҳ ҳушига келиб, гоҳ ҳушидан кетиб ётганида, алаҳлаб, хотини ва ўғилчасини туғуруқхонадан олиб чиқиш учун бораётганини англатгач, Тамара саросар Анзиратнинг ёнига югурган, Зиёда эса бунинг қошида қолган...

Бироқ ҳамшаҳар қизларнинг ҳамшаҳар йигитга меҳрибонлиги тасодиф эмас эди.

Низом касалхонада икки ҳафтадан кўпроқ ётди.

Нимёруғ хонага ланг очиқ деразадан беором шовуллаётган акас дарахти гулларининг ҳиди гуркираб кириб, ачимсиқ дори-дармон исини қувиб чиқаради: одамнинг баҳридили яйрайди. Ўрта йўлакнинг нариги бетигаги каравотда дарахтдан йиқилиб, қовурғасини синдирган йигитча уйқусида аҳён-аҳёнда инграб қўяди. Бир маҳал, осойишта тун бағрини тилиб, бедор бойқуш қиюв-қиювлаганча шувиллаб учиб ўтди.

Зиёда паришон алфоз ўрнидан турди, оҳиста юриб, деразага яқинлашди, рафчага тирсакларини тираб, хиёл фурсат бепоеён қоронғуликка жимгина тикилиб турди, сўнг секин келиб, курсига ўтираркан:

— Ҳаво шунақаям майин, шунақаям яхшики!— деди хушнуд жилмайган кўйи.— Низом ака, сиздан бир нарса сўрасам майлими?

— Бемалол. Билсам жавоб бераман.

— Сиз олим одамсиз, айтинг-чи, муҳаббат нима ўзи?

Бирдан Низомнинг жисму жонини сеҳрли ҳаяжон чирмаб олди, қизнинг чақноқ қорачиқларига ҳасратли бир ўйчанлик билан термилиб:

— Сизларнинг тиббиёт тилида қандай таърифланишини билмайман,— деди овози титраброқ.— Лекин менинг англашимча, муҳаббат— илоҳий неъмат.

Камондек қошлари чимирилиб, Зиёда навозишли бош чайқади: тушунмадим. Тушунтириброқ гапиринг?

— Агар янаям соддароқ қилиб айтсам, муҳаббат — армон, унга эришиб бўлмайди, эришган заҳотингиз ўзининг илоҳийлигини йўқотади.

— Йў-ўқ, нега? Сиз... сиз Анзират опамлани яхши кўрмайсизми, ахир?!

— Анзират опангизни қачонлардир жонимдан ҳам ортиқ яхши кўрганман. Ошиқ-маъшуқ бўлиб юрган пайтларимиз бўлган. Энди ўғлимизни шундай яхши кўраман. Менинг муҳаббатим парчаланиб-парчаланиб

Ўғил-қизларимга кўчади. Анзират опангиз эса бамисоли менинг қўлим ёки оёғимга айланиб қолади.

— Гапларингиз жудаям ғалати-ей, Низом ака! Одам қўрқиб кетади. Гапирманг!

— Э-э, қанақасиз ўзи, Зиёда!.. Очигини айтсам, ма-на, сиз— менинг армонимсиз. Мен сизга ҳеч қачон эришолмайман, ҳеч қачон!

• Зиёда, илкис вужуди қалқиб:

— Вой, нега-а?!— деб юборди. Сўнг қизариб:— Айниманг, Низом ака!..— деди.— Майли, мен борай. Касаллардан хабар олишим керак, эртага ҳали имтиҳон ҳам бор.

— Кетманг, яна бирпас ўтиринг, Зиёда?

— Сиз чегарани бузаяпсиз-да!..

Низом кўксини гижимлаб, чуқур-чуқур нафас олди. Ўғли ёнида пишиллаб ухлаб ётар, ҳамон қўшни хонадан дафтар варақларининг ўқтин-ўқтин шитирлагани эшитилиб турар эди.

...Гавжум ресторан ранг-баранг чироқлар ёғдусидан хаёлий нурга чулганган. Сочлари мавж урган қизлар, жувонлар камалак тусда товланиб, телбавор таралаётган куй оҳангига мос, аъзойи баданларини қилпанглатганча, мажнунсифат йигитларнинг жунунини қўзитиб, рақс тушишади.

— Юринг, биз ҳам танца тушамиз, Низом ака!

— Йўқ. Виласиз-ку, мен уяламан, Зиёдажон.

— Анави... телба оломонданми? Мен уялмай, сизни таклиф қиялман-ку?

— Сизникиям ўткинчи жазава. Барибир уяласиз.

Зиёда сассизгина хўрсинди, майин мўй босган устки лаблари титраб, қадаҳидаги шампандан ҳўплади.

— Бугун эрталаб Тамарадан хат олдим: туғилган куним билан табрикларди, сизга салом айтибди. «Сенга ҳавасим келади, сен эркин қушсан, ҳадемай олима бўласан», деб ёзибди. Билмайдики, мен унга ҳавас қиламан... Ҳозир уч боласи бор, эри ўзига ўхшаган дўхтир. Мен бечора эса..— Кўзларида ёш ғилтиллаб, аста ютинди у.— Ҳаммасига сиз айбдорсиз, Низом ака. Йўқ, ўзим!.. Сизга йўлиқмаганимда, падарига лаънат шу олимйигини, домлаларимнинг зору таваллосига қарамай, жўнаворган бўлардим. Энди фақат сизга эртаю кеч мартаба тилайман.

— Мен ҳеч қачон амалдор бўлмайман,— деди Ни-

зом жиддият ва таажжуб билан.— Амалдорлигимдан сизга нима фойда, Зиёда?

— Сизга котибалик қилардим...

«У-ў, сен менга шу қадар содиқмисан-а?!— Аччиқ бир хўрсиниқ Низомнинг кўксини шилиб ўтди, кўзлари ачишди.— Мен... Мен сенга нолойиқман, Зиёда!..»

— Сиз жудаям яхшисиз, Зиёда!— Яна юраги жизллаб, Низом унинг чўғдек қўлини сиқди.— Ёмон бўлганингизда, аллақачон ҳаммасига эришар эдингиз.

Зиёда бир оз жим қолди, сўнг қадаҳини нари суриб:

— Кетдик, Низом ака!— дея қувлик билан қош учирди.— Туринг.

— Қаёққа?

— Сизларникига борамиз. Анзират опамларга, бугундан бошлаб, сизнинг чўрингизман, дейман. Фақат, уйингиздан жой беринг, дейман. Юринг!

Низом ҳаловатсиз кулимсираб:

— Подшоҳ тахтдан, хотин бахтдан тўймасмиш,— деди.— Анзират опангиз охирги бир бурда нонини баҳам кўриши мумкин, лекин...

— Қўйинг, барибир қўлимдан ёмонлик келмайди,— дея Зиёда эркаланиб, нозланди.— Мени кинога олиб боринг, Низом ака. «Панорама»да «Ўтган кунлар» қўйиларкан.

— Қачон?

— Йигирма олтинчида.

— Уҳ-ҳў, ҳали беш кун бор экан-ку?..

Чирқ этиб, даҳлиздаги чироқ ўчди.

Салдан сўнг қуюқ қоронғилик чекиниб, оқиш деворларга сингиб кетди. Деразадан хонага осойишта, сутдек бир ойдинлик энди.

Узун, оппоқ тункўйлақда Анзират ичкарига кирди, аста каравотга яқинлашиб:

— Ҳалиям ухламадингизми?— деб сўради.— Нега бошингизни тахтага тираб ётибсиз?

Низом индамади, ҳалол тўшагида ҳариш ўйлар суриб ётганидан ижирғаниб, ўғлининг ҳар қандай гуноҳдан фориғ, покиза чехрасига бетланиб қарашга ботинолмай:

— Алпомишни олгин!— деди.

Анзират авайлабгина болани жойига элтиб ётқизди, сўнг:

— Бошингизни ёстиққа тўғри қўйиб ётинг,— деди.— Чой қуйиб берайми?

— Йўқ,— деди Низом алланечук хижолат ҳиссидан аламноқ хўрсиниб.— Бошим оғрияпти.

— Мундай ётинг, уқалаб қўяман,— дея Анзират унинг ёнига ўтди. Низом элан-қаран қоматини кўтарди.— Пешонангиз қизиб кетибди. Нима қиласиз шу дардисарни ичиб-а?!

— Э-э, бир ўртоғимизнинг туғилган куни экан, қўй-мади-да!

— Икитиб оғзингизга қўймагандир, ахир...— Анзират Низомнинг бошини кафтлари орасига олиб, ихлосу иштиёқ билан уқалай бошлади. Хиёл фурсат шу тахлит табиблиқ қилгач, одатдагидек, шивирлаб сўради.— Сал босилдими?

— Ҳа,— деди Низом боладек жилмайиб. Чиндан ҳам оғриқ тўхтагандек эди.— Анча...

— Энди ўраниб ётинг.— Анзират ёстиқни уриб хурпайтирди, пиёлага озроқ чой қўйиб узатди.— Манг, бир қултумгина ичинг, шу билан кўнглингиз айнишиям босилади.

Низом итоаткорлик билан чойдан ҳўплаб, дераза томон ўгирилиб ётди.

Ҳаял-замон ўтмай, хонага қандайдир эзгин бир жимлик ёпирилди.

Кўзи уйқуга илинар-илинмас, Низом бирдан сесканиб тушди, тагин тажангланиб, хаёли можароларга оғди. «Бегуноҳ... бесабаб еган калтакларим мени кўрқоқ қилиб қўйдимикан-а?— деб ўйлади у тутакиб.— Уф-ф! Қачонгача?!— Туйқус қулоқлари остида Акбарнинг таҳқиромуз товуши жаранглаб кетгандек бўлди: «Она-сини эмсин, у кўрсавод билан эртага яккама-якка гаплашиб қўймасангиз, кейин жириллаб юради». Низом тишларини гичирлатиб, бедор-беҳаловат бош тўлгади.— Жирилла-аб?!»

Йўқ! Эртага уни жирилламайдиган қилиб қўяди. Эрталаб...

...Эрталаб машинасига ўтирадию аввал Анзиратни мактабига шоду хуррам элтиб қўяди, сўнг Алпомишни боғчага олиб боради.

Ўғлини боғчада қолдиргач, ишга бормади: безовта-бетоқат одамлар билан тирбанд почтага кириб, қишлоққа битта хат ёзиб ташлайди.

Сўнг, чошгоҳ маҳали шаҳар чеккасидаги санаторийнинг қўнғирранг темир дарвозаси ёндорига ўрнатилган телефондан Зиёдага қўнғироқ қилади.

«— ...Мен келдим».

«— Ҳозир тушаман, тўрам, ҳозир!»

«— Биратўласи кийиниб тушинг».

«— Киногами?..»

Оппоқ, михпошна туфлисини тўқиллатган кўйи чаққон одимлаганча, Зиёда хушвақт чиқиб, машинага ўтиради. Машина ичини ёқимли, элитгувчи уфор ҳиди тутиб кетади.

«— Ҳайданг тезроқ. Институтга боряпман, деб қочдим».

Низом индамай тезликни янаям оширади.

«— Қаёққа ҳайдаяпсиз, «Панорама» буёқда қолиб кетди-ку?!»

«— «Утган кунлар»ни эмас, ҳозир бугунги куннинг ташвишини кўрайлик, Зиёда. Ўзингиз Кумушбибидан ҳам, Зайнабдан ҳам— ҳаммасидан яхшисиз».

«— Тўхтанг. Тўхтатинг машинани!»

Низом машинани шарқираб оқиб ётган анҳор бўйидаги сершоҳ-сербутоқ гужум тагида тўхтатди. Салқин шабада ҳур-ҳур эсиб туради.

«— Ишхонангизда биров хафа қилдими, тўрам?»

«— Юрагинг сени қўллаб-қувватлаганда, кафтингга олиб, силаб-сийпаласанг, ўпиб-эркаласанг; хиёнат қилганда, роса савалаб, бутун аламларинг хуморидан чиқсанг!..»

«— Аччиғингиз келмасин-ку, Низом ака, Анзират опамлар сизни жуда эркалатворганлар, сиз худди боладек аразгўй бўлиб қолгансиз. Тупуринг унақа... ғаламисларнинг башарасига! Одамзод калтакдан ўлмайди, бошингизда бир эмас, бир неча бор синаб кўрдингиз-ку, ахир! Сизни бугун биров ҳақорат қилдими— тамом, вақтида яксон қилмасангиз, эрта елкангизга чиқиб топтайди. Қўрқиб яшаб яхши ўлиш— бахт эмас, тўрам, қадни тик тутиб, яхши яшаш— бахт!»

Низом индамай, кўзлари ярим юмуқ кўйда, суянчиққа ясланганча, ўйчан ётаверади. Зиёда эса тинмай, таскину мадад бераверади.

«— Лекин, тўрам, энди ёш эмассиз, дунёга, одамларга ҳушёрроқ қаранг. Умримиз ўзи шундоқ ҳам қисқа. Бировлар билан ёқалашиб умргузаронлик қилгандан кўра, ўзимизни карвон билиб, янаям фойдалироқ ишлар билан машғул бўлганимиз афзал эмасми?.. Кейин, қолаверса, сизни ранжитган ёки сиз бошлаб ўч олмоқчи бўлаётган ўша аблаҳ ҳам эрта бир кун хатосини англаб етар, сиздан узр сўрар. Сўрамаса ундан

нари! Узингизни бечора одамчаларга тенг қилиб, нимага эришоласиз, қани айтинг-чи, нимага?! Гапларим-ни эшитяпсизми, Низом ака?»

«— Ҳа, эшитяпман. Гапираверинг».

Зиёда жиғибийрон бўлиб сўрайди:

«— Бўлмаса, нега индамайсиз? Нима учун жимсиз, ахир?! Кўзингизни очинг мундай!»

...Низом уф тортиб ўрнидан туриб кетди.

Анзират сапчиб, ёстикдан бош кўтарди:

— Кўнглингиз айниятими яна?— деб сўради мудроқ кўйда жонсаракланиб.— Тоғорачани олиб келайми?

— Йўқ!— деди Низом хотинига қарамай.— Балконга чиқиб чекмоқчиман.

Анзират эрининг гап оҳангидаги койишни пайқамагандек:

— Балконга чиқманг, шамоллаб қоласиз,— деди.— Шу ерда чекаверинг, кулдон каравотнинг тагида.

Низом кимгадир қаҳру ғазабини сочмоқчидек, қовоғини уюб, қоронғи даҳлиздан вазмин бораркан: «Эртага!— дея хотиржам дилидан ўтказди ва бирдан тўхтади.— Хўш, эртага нима бўлади?...»

1984 й.

СЕВАРГУЛ

*Қайсики вилоятимдан тиланчи ёхуд ўғри чиқди,
ўшал вилоят ҳокимини бешафқат жазоладим.*

«Темур тузуклари»

Тун...

Алламаҳал.

Жимжитлик...

Ошхона томондан девор соатнинг товуши оҳиста эшитилади: чиқ-чиқ, чиқ-чиқ! чиқ-чиқ!..

... бас, ухлаш керак. Соат неча бўлдийкин?.. Эрталаб туриш азоби ҳам бор ҳали.

Тунчироқни ўчирди. Бирдан хонани қуюқ қоронғилик чулғади. Ҳаялдан сўнг, ғира-шира хона ёришди. Симобий тусланиб кўринаётган дераза ойнасидан гупиллаб ёғаётган қор аранг кўзга илганарди.

Ҳорғин ўрнидан туриб, даҳлизга ўтди. Етоқ бўлмага кирди. Қарийб хонани эгаллаган қўшқарт устидаги тўшагига маъюс бир назар ташлади: хувиллайди — ютаман дейди-я!..

Сўнг тўшакка чўзилиб, муздек ёстиққа бош қўяркан, болалигида онаси қулоғига қ у й г а н бир ўғит ёдига тушиб хаёлчан кулимсираган кўйи пичирлади: ётайин ўнг ёним билан, турайин имоним билан.

Лекин негадир ҳали-вери ухлаёлмаслигини аниқ сезаётгандек эди.

* * *

Жиринг!.. Жиринг!.. Жиринг!!.

Аллақачон донг қотиб ухлаган экан, уйқусини қизганиб, кўзларини очмай, телефон дастагини олди:

— Салом,— деди. Жавоб эшитилмади.— Кейин, овозини хиёл кўтариб:— Ассалом алайкум!— деди.— Алло, кимсиз, сизга ким керак?

— Мен... Кечирасиз.

...аёл! Нотаниш. Уйқуям ҳаром бўлди... Ким экан бу?

Овоз — бахмалдек майин, лекин... қандайдир фитнакор эди.

— Нега жим бўлиб қолдингиз?

— Сиз Нортўхта¹ акафиз-а?
— Ўзингиз кимсиз?
— Мен... Севаргулман.
— С е в а р г у л?.. Қизиқ-ку!
— Сиз қиссангизда раҳмдиллик қилиб ўлдирилмаган, лекин ўлишга аҳд қилган Севаргулман мен.

Жувон чиндан ҳам шу тундаёқ ўз жонига муқаррар қасд қиладигандек туюлиб, Нортўхта бир муддат жим қолди, сўнг беҳаловат ёстикқа тирсаклаб:

— Ер тўярмиди, — деди.

— Мен ўзим ҳаётдан тўйган бўлсам-чи?

Нортўхта яна бир фурсат жим қолди: бу жувон бирор оғир дардга чалинган бўлса керак. Энди... энг сўнгги чорадан ўзга чораси йўқдир.

— Кечирасиз, соғлигингиз тузукми, касал-пасал эмасмисиз ишқилиб?

— Соппа-соғман!

— Ешсиз?

— Ешман.

— Чиройлисиз?

— Ҳамма бало шунда-да!.. Сизнинг бадбахт Севаргулингизнинг ярамас Теша олдида чиройидан бошқа нима гуноҳи бор эди.

— Севаргул содда... анойи эди.

— Соддалик... айбми?

Нортўхта илкис қаддини тиклаб, каравотда оёғини осилтириб ўтирди. Сўнг, дераза оша сим-сим ёғаетган катта қ о р г а тикилган кўйи, ўйчан тек қолди: жувон ҳақ гапни айтяпти. Севаргул — беозор, беғубор, баайни барқ урган бир гул эди. Тешаям у қадар ярамас эмас... Уларнинг қисматидаги ярамасликлару иллатларнинг ўқтомири хийла теран қатламларга бориб туташган. Нима учун буни жувон англаб етолмапти?

— Ўзингизни ўлдирганингиз билан олам гулистон бўлади, деб ўйлаяпсизми?

Хиёл жимликдан сўнг, жувон:

— Биламан: олам гулистон бўлиши учун ҳамма ёмонлар қирилиб кетиши керак, — деди. — Агар гулистон замонларни кўриш — болаларимиз боласининг боласига насиб қилса ҳам катта гап!.. Чорва қирилса —

¹Мен деб ҳикоя ёмадим шу пайтга қадар. Азбаройи холислик ақидамга кўра, айниқса бу гап ҳам мен деб ёзишни лозим кўрмадим.

тўрт йил, юрт бузилса — қирқ йил, деган нақлни эшитганмисиз?

Туйқус жувоннинг овози танишдек туюлиб кетди: ким бўлдиёкан бу? Анави, беҳуда шуҳрат илинжида эрдан кечиб, элдан кечиб, тўшакма-тўшак изғиб юрган шоирачалардан биримикан? Нега шу тобда қўнғироқ қиляпти — тузоғига илинтирмоқчимиз-ё?

— Алло, Нортўхта ака, нега саволимга жавоб бермаяпсиз?

— Шошманг, аввал танишиб олайлик: кимсиз, қаерда ишлайсиз — айтмадингиз-ку?

— Сизни уйқудан қўяяпман-а? Кеннойимниям уйғотворган бўлсам керак.

— Уйда бир ўзимман. Янгангиз болаларни олиб, қишлоққа кетган. Каникул.

— Нортўхта ака, унда...

— Сиз мени танийсизми?

— Йўқ, — деди жувон.

...ёлғон айтяпти. Танийди... танийди! Танимаса...

— Қизиқ-ку!

— Ишонинг, танимайман. Мана, журнал ёнимда. Расмингизга қараб ўтирибман. Агар сизни кўчада кўриб қолсам, барибир таниёлмасам керак.

— Телефон номеримни қаёқдан билиб олдингиз?

— Йўли кўп.

— Тўғри... Майли, исмингизни айтинг-чи?

— Исмин... кутубхоначи Шоира, доктор Бокира, ўқитувчи Замира, машинистка Латофат, раққоса Малоҳат — қайси бири ўзингизга маъқул бўлса, ўшанисини айтиб чақираверинг. Барибир моҳият ўзгармайди... Менинг лаънати қисматим бахтиқаро Севаргулингизникидан ҳам бешбаттарроқ, — деб, жувон ғамгин уф тортди. — Менинг бадбахт Бахтигулим хореография мактабида ўқийди. Агар бугун қизимни кўргани бормаганимда, қарорим янаям қатъийлашиб қайтмаган, ҳозир сизнинг уйқунгизни бузмаган бўлармидим.

... бечора, ёлғиз яшаркан-да! Ёлғизлик — яратганга ярашармиш. Ёлғизлик ёмон. Ёмон!.. Кимнидир кутиш азоби, жимжитлик бўғови бечора жувоннинг юракбағрини кемирворган бўлса керак.

— Қизим билан ачомлашаётиб, сигарет ҳидидан нафасим қайтиб кетди. Аламим кўзиб, роса уришиб бердим. Эринг ўлиб эрсиз қолдингми ёки уйинг куйиб уйсиз қолдингми, зумраша, дедим. Аямадим. Ахир, ўн уч яшар қиз бола-я! Ҳалиттан чеквотти, Нортўхта ака.

— Узингиз ҳам чексангиз керак-да?

Жувон бир зум сукутга толиб:

— Нима, кеннойим чекмайдиларми? — деди. Кулди.

— Йўқ... Келинойингиз менинг ғамимни, болаларнинг ташвишини чекади.

— Келинойимнинг кашандалигу коньякхўрликка бизниқидай эҳтиёжлари йўқ-да!..

— Шошманг!.. Қарорингиз қатъийми?

— Қатъий! — деди жувон, беихтиёр юракни жимирлатувчи бир хотиржамлик билан.— Мен бу қарорга икки ой олдин келганман. Қиссангизни ўқиганимдан кейин!..

— Тўғриси, Нортўхта, қиссангизни ўқиб, даҳшатга тушдим.— Қиссани қўлёзма ҳолида ўқиган акабойлардан бирининг ушбу ваҳимаси-ногоҳ Нортўхтанинг қулоқлари остида тағин нохуш янграётгандек туюлди.— ...хато қилиб қўйибсиз-ку!

Қиссани ёзиб тугатгандан бери ҳис этиб юрган қувончбахш ҳаяжони, сурурли завқ-шавқи — ҳаммаси бирдан ўртагувчи хавотирга дўниб:

— Йўғ-э? — деган эди.

...Мана, қиссани ўқиган журналхон... Демак!.. Э, дунёи қўтир, наҳотки кутган яхшилиги, эзгулик йўлидаги саъий ҳаракатлари — бари азобга айланса!..

— Нортўхта ака, сиз нима учун бунчалик пасмурный ёзасиз?

— Э!.. — деб юборди Нортўхта.— Нима, кекирдагигача ғам-ғуссага ботган Севаргулим ҳақида ёрқин комедия ёзишим керакмиди? Ахир, бу — ғирт майнавозчилик бўларди-ку!

— Йўқ, сал шафқатли бўлинг демоқчиман,— деди жувон.— «Служебный роман»ни кўргансиз-а?

— Кўрганман.

— Ўша кинода қисмати фоже, феъли ғалати бир аёл бор.

— Эсладим: сурбет муовиннинг ўйнаши!..

— Ҳа, ўша,— деди жувон.— Агар аҳамият берган бўлсангиз, ўша аёл доим нимагадир улгуролмай, доим нимагадир эришолмай тажанг юради. Қачон қараманг, бечора аёлнинг кўзлари жиққа ёшга тўла, лекин лабларида табассум билан қувноқ бир қўшиқни хиргойи қилгани қилган. Таъсирли-а?

— Лекин зарбали эмас-да!

Бирдан жувон нимадандир енгил тортгандек:

— Ана, ўзингиз иқроор бўлдингиз!— деди.— Сиз қўққис зарб уришни яхши кўраркансиз. Яхши эмас, Нортўхта ака.

Нортўхта, негадир дабдурустдан бардоши тугаб:

— Кечирасиз...— деди. Синглим демоқчи бўлди, лекин нечундир хуш такаллуфни раво кўрмади. Ўгирилиб ёнар соатга қаради. Учдан ўтяпти. Ҳадемай тонг отади.

— Аллақачон қуёшим чиқмас бўлиб ботган,— деди жувон яна ўша — дилдирагувчи хотиржамлик билан.— Энди ҳеч қачон менинг тонгим отмайди, Нортўхта ака.

— Мен нима қилай?..— Яна уни синглим деёлмади. Кейин, бу тарз муомала ноўринлигини билиб турса-да, барибир сўз оҳангини ўзгартиролмади.— Нима истайсиз мендан?

...мен нима қилай?.. нима истайсиз мендан?

Нортўхта эрталаб ишга бораётганда даҳшатли бир манзарага нигоҳи тушиб, қилич тигидек беаёв бу саволи учун бениҳоя афсус чекади: руҳиятида пажмурда бир эзгинлик билан ишхонага кириб боргач, боз бир мотамсароликни кўриб, баттар ўртанади: нега... нима учун шундай дедим?.. Асло ундай демаслигим керак эди. Аттанг... аттанг!

Қулоқлари остида эса жувоннинг майин, ғамгин овози бот-бот эшитилаётгандек бўлаверади: энди ҳеч қачон менинг тонгим отмайди, Нортўхта ака.

Бу ғамгин овоз узоқ вақт, эҳтимолки то умри поёнига довур таъқиб этажагини ўйлаб, жувонни юпатолмаганидан беадад ўкинади: бир бечора жувоннинг уволига қолдим-а!..

— Мен аллақачон муддаомни айтиб бўлдим, Нортўхта ака,— деди жувон.— Трубкани қўйиб қўявершингиз мумкин.

Нортўхта негадир жўмардлик қилолмаётганидан, билъакс оромини қизғанаётганигами, хижолат чекди. Индамади.

— Бирибир сиздан миннатдорман: қиссангизни ўқиб, шу қарорга келганим учун!

— Э!..— деди Нортўхта яна тўнғиллаб.— Мабодо ичволмаганмисиз?

— Нима, бадмаст аёлдек пойинтар-сойинтар гапир-япманми?

— Ҳайронман!..

— Ҳайрон бўлманг, трубкани қўйганимдан кейин, газўчоқнинг газини очиб қўйиб, у х л а м о қ ч и м а н.

Бирдан хаёлида ёлқинланган манзаранинг ваҳми босиб, Нортўхта беихтиёр сесканди: ана, сув парисидек гўзал бир жувон тўшак билан битта бўлиб ётибди... Шифтга ғамгин қадалган чарос кўзларида уйқудан асар йўқ... Эшиклар, деразалар гумгурс ёпиқ... Ошхона томондан а ж а л бетўхтов вишиллаб киряпти.. Жувон, ақлу ҳуши карахтлаша-карахтлаша, ахири у х л а б қолади. Кейин, эрталаб...

Нортўхта, муқаррар рўй беражак фалокатнинг албатта олдини оладигандек, атай босиқлик билан:

— Шаҳарнинг қайси бурчагида яшайсиз? — деб сўради.

— Изласангиз, менга ўхшаганларни шаҳарнинг ҳамма бурчагидан топасиз,— деди жувон.

— Лекин айнан сиздақаларни эмас-да!..

— Айнан мендақаларнинг қисматини овоза қилишмайди-да! Мендақалар оз эмас... билмайсиз.

Беихтиёр Нортўхта республика газеталарида босилиб чиққан «Бир аёл фожиаси» номли мақолани ҳамда ундан кейин о и л а н и п л а н л а ш т и р и ш ниқоби остида бошланиб кетган ғайриинсоний бир тадбир тадорики тўғрисидаги шов-шувларни дилғашланиб эсларкан, гарчи шу тобда ўлим ҳақида жувонга умуман ломмим демаслик зарурлигини билиб турса ҳам ўктам овозда:

— Менга қаранг, ўлмасликнинг сира иложи йўқми? — деди.— Яшайверсангиз бўлмайдимми?

— Ахир, мана, ўзингиз Севаргулнинг тилидан жуда бошлаб айтиб қўйибсиз-ку: ў з и н г у ч у н м у ҳ и м н и м а н и д и р а н г л а б е т о л с а н г — б у я м б и р б а х т, деб!

...эси борми бу жувоннинг! У жумлада эзгулик, фақат эзгулик назарда тутилган — Севаргул қизига ўлмаб қолгани яхши бўлганлигини, энди фойдага қолган умри давомида туганмас азобу уқубатлар билан тинимсиз курашиб яшамоқчи эканлигини изҳор этипти. Жувон эса... Бу қанақаси ахир!

— Йўқ... йўқ! Сиз менинг фикримни хато тушунибсиз. Илтимос, умрингизга зоминлик уволини менинг гарданымга юкламанг!

— Қўрқманг, Нортўхта ака, уволиям, савобиям ўзимга тан,— деди жувон.— Мен қароримни бугундан кечиктирмай амалга оширишим кераклигини англаб

етдим. Уёғини сўрасангиз, вақтида ўлиб билиш ҳам бир бахтдек туюляпти менга... Икки ой аввал, қиссангизни ўқиб бўлган кунларимда, сокращенияга тушганимни, бошқа бирор иш топишим кераклигини айтишган эди. Биласиз, ҳозир ҳаммаёқда қисқартириш кетяпти. Қаёқдан ҳам иш топардим — тополмадим. Боя... т ў р а м, энди бирор квартира топ, ижара ҳақини ўзим тўлаб тураман, деб чиқиб кетди.

— Тўрангиз ким?

— Ким бўларди — уям бир Тешавой-да!.. — деди жувон. — Юнусободда яшайди. Боғли-чорвоқли ҳовлиси бор. Ҳозир мен яшаётган мана шу уч хонали, хуфиёна кооператив квартирасига келин туширмоқчи. Шошилинч ўғлини уйлантирмаса бўлмасмиш.

Жувоннинг аҳволи чиндан ҳам танглигини теран ҳис этиб, Нортўхта унинг тўраси кимлигини билолса, гўё фалокатнинг олдини олиш мумкинлигини яна мубҳам умидворлик билан кўнглидан кечираркан:

— Тўрангиз қайси идорада ишлайди ўзи? — деб сўради.

Аmmo жувон, енгилгина кулиб:

— Йўқ, айтмайман, — деди. — Керак эмас.

— Хўп, майли, айтманг, — деди Нортўхта. — Лекин тўрангизнинг ёнига ишга кирсангиз бўлмайдимиз? Кейинчалик ўз соҳангизга ўтиб кетарсиз.

— Айтдим-ку, ҳаммаёқда қисқартириш кетяпти, деб. Аҳ-ҳ, майли!.. — Тағин унинг уф тортгани эшитилди. — Нортўхта ака, мана, ҳаммасини билиб олдингиз: ҳадемай ишхонамда ҳужжатларимни қўлимга тутқазишади; уйдан маҳрумман; ўйнашга ишониб эрсиз қолдим, яхши умидлар билан ўстираётган қизим кашанда... Эрта бир кун ёлғизгина қизим — бадбахт Бахтигулим ўйнаш боласини келтириб қўлимга берса!.. Ҳали она сутининг ҳиди оғзидан кетмаган қиз семириб бораётганлигини баҳона қилиб сигарет чекса, эрта йигирмасига кирмай сиқилиб кетаётганлигини сабаб билиб ичмаслигига ким кафил бўла олади?! Кашандаю ароқхўр қиздан ҳар балони кутиш мумкин. Тўғримиз?

Нортўхта бутунлай гангиб-гарангсиб қолгандек эди, жувоннинг доғу ҳасратига жавобан юпантирувчи бирор-бир сўз деёлмади.

— Ҳозирдан билипманки, келажакда бошимга ёғиладиган кулфатлар олдида бугунги ғамгин кунларим ҳам бир армон бўлиб қоладиган. Шунинг учун... Бас,

чарчадим. Бундан буёғига чидаёлмайман. Ғам-ғуссага ботиб яшашдан тўйиб кетдим.

Нортўхта ҳамон жувонга қай йўсин тасалли берарини билолмай, донг қотган эди.

Орага чўккан дилтанг сукунат аро дастакдан оҳиста хишиллаётган товуш эшитила бошлади.

Хиёлдан сўнг, жувон:

— Нега жим бўлиб қолдингиз, Нортўхта ака? — деди. — Роса жонингизга тегдим-а?

Нортўхта, гўё жувонни кўриб тургандек, паришон бош чайқаб:

— Эшитяпман, гапиринг... гапираверинг, — деди. Сўнг: — Ота-онангиз, оғайниларингиз йўқми? — деб сўради.

— Бор, — деди жувон чўзиб. — Адам ҳам, ойим ҳам борла. Уйли-жойли бўп кетган акаларим, сингилларим бор. Лекин ҳаммалиги бир амаллаб ўз кунимни кўриб юрганимга хурсанд. Агар бирор ижарахона топиб кўчиб чиқишим кераклигини боёқиш ойим билиб қолсалар, билмадим, қандай аҳволга тушаркинла.

...даҳшат! Бечора жувонга оғир, жуда оғир экан. Қизик, фарзанд ўз жонига қасд қилганидан кейин, отонанинг ҳоли не кечаркин-а?!

— Чидаш керак, — деди Нортўхта. Ва, тасаллиси ҳавойилигини англаётган эса-да, шавқсиз оҳангда қўшиб қўйди. — Эрта бир кун сизга ҳам рўшнолик насиб қилар ахир.

— Афсуски!.. — деди жувон, овози титраб. Кейин, тағин боягидай хишиллаётган товуш эшитилди. — Майли, Нортўхта ака, кўнглим бузилиб кетвотти. Ҳозир йиғлавораман.

...ахир, қанжиқ, вақтида ўйлаб юргин эди-да! Ҳаётда ким кўп — Тешавойлар кўп. Лаққа ишониб кетаверасанми ахир?! Энди... Сенинг шармандалигингга ночор-ноилож кўниккан ота-онанг, акаларинг, сен ўз жонингга қасд қилганингдан кейин, қандай бош кўтариб юришади?!

— Сиз у дунёга ишонасизми, Нортўхта ака?

Нортўхта индамади.

— Бу дунёдаги гуноҳларим учун, хатоларим учун у дунёдаям роса азоб чексам керак, — деди жувон, янаям овози хирқираб. — Ахир, мен ҳам ҳамма қатори беғуноҳ, беғубор туғилган эдим-ку! Содда бўлганим учун... гўзал бўлганим учун шунчалар азоб, шунчалар уқубат... Биласизми, мени хато йўлга бошлаганлар,

гуноҳ ишларга бошлаганлар жазосиз қолиб, ёлғиз ўзим азоб чекканим алам қилади менга.

— Менга қаранг... алданиб қолганингизни билганингиздан кейин ўлдиришингиз керак эди ўзингизни. Энди ўйлаб кўринг: баттар ота-онанингизни, оғайниларингизни юзикаро қиласиз-ку!

— У пайтларда гўл эканман-да!.. Кейин, сизнинг Севаргулингизга ўхшаб, яхши кунлар келишига ишонар эдим. Энди билсам, ҳаммасини ўша кунлардаёқ бой бериб қўйган эканман. Майли, Нортўхта ака, хайр... хайр...

Бирдан жувон жимиб қолди.

Кейин дастакдан бир маромда дилтанг... дилғаш товуш эшитила бошлади: қуқ! қуқ! қуқ!!

Нортўхта бир муддат дастакка тумшайиб қараб турди. Сўнг негадир дастакни жойига қўймай, чеккага суриб, дераза оша кумушранг қор пардасига хомуш тикилган кўйи, тек қотди.

* * *

...ё тавба, бировнинг умрига зомин бўлиш!.. Ўзи асрасин-э! Бунақа ўйлаб ўтирмай, дарҳол «07»га хабар қилиб, жувоннинг телефон номерини аниқлаш керак. Ана кейин... Аммо қандай... қандай қилиб? Қўшнилардан бирортасининг телефонида... Йўқ, кулгига қолади: тўрт бўляпти, ҳали тонг отганиям йўқ. Бефарво оёқ узатиб ётиш... Йўқ! Тезроқ бирор чорасини топиш керак. Лекин нима қилсайкин-а?

Ногоҳ, милиция машинаси бўлса керак, тун сукунати тилкалаганча, катта йўл сари елиб ўтди: виюв-виюв! Виюв-виюв! Виюв-виюв!!!

Беихтиёр катта йўл бўйидаги ГАИ постига боришни кўнглидан кечираркан, ирғиб ўрнидан турди: у ерда телефон ҳам бор, милиционер ҳам... Агар жувон кимларгадир қўнғироқ қилмаса, албатта номерини аниқлайди. Жувон энди ҳеч кимни безовта қилмас... Боя хотиржамгина айтгандек, газни очиб қуйиб, у х л а б қолгани ётса керак.

Саросар кийиниб, даҳлизга ўтди. Эгнига тўнни илиб, йўлакка чиқди. Эшикни қулфлади. Чаққон зина-поялардан тушаётиб, мабодо жувон ҳазиллашган бўлса-чи, деб ўйлади: йўғ-э, жин урдими шу маҳалда ҳазиллашиб. Йиғлади-ку ахир!.. Лекин йиғлаган аёл — кўнглидаги ғам-ғуссасини аччиқ кўзёши билан ювган заифа ўз жонига қасд қилармикан?

Ҳардамхаёллик билан тўхтади. Ортига қайтмоқчи бўлди. Аммо барибир энди тинч ётиб ухлаёлмаслиги дилидан кечаркан, ҳечқурса жувоннинг телефон номерини билиб қўйишга аҳд ётиб, тагин илдам одимлади.

Ҳамон сим-сим қор ёғмоқда эди. Ҳавода аёз захри сезилмайди. Еру кўк оппоқ. Дарахтларнинг шоҳлари солланган. Атроф-теварақдаги қаватли биноларнинг биттаям деразасида чироқ нури кўринмайди.

...ҳамма ором оляпти. Фақат шаҳарнинг аллақайси бурчида ўзи ўчун муҳим ниманидир англаб етолган бадбахт бир жувон, кўзлари тобора каттарганча, киприк қоқмай, энг сўнгги мудҳиш лаҳзасини кутаёттир... Агар шундай кўргулик рўй берса, бегуноҳ қўни-қўшнилари ундан ҳам баттарроғига дучор бўлиши эҳтимолдан холи эмас!.. Имилламаслик керак.

Тўнга ўраниб, янаям чаққон юриб кетди.

Кўча бўйидаги магазин ичкарасида сутранг бир чироқ сўнаётган шамдек бот-бот липиллаб турарди.

Магазин ёнидан ўтиб, кўчага чиқди. Кўча адоғидаги катта йўлга туташ чоғроқ майдон ўртасида ГАИнинг таниш уйчаси ғира-шира оқариб кўринарди.

Оппоқ... ҳаммаёқ оппоқ. Қор зарралари гўё сирли бир нимадир сўйлаётгандек туюлиб, оҳиста ерга қўнади. Атроф-теварақдаги оқликка, ойдинликка суқланиб, одамнинг аллақандай қабоҳатлар ҳақида эмас, эртанги ёруғ кунлар тўғрисида ўйлагиси келади.

Бироқ...

...нима учун менга... айнан менга қўнғироқ қилдийкан бу жувон, деб ўйлади Нортўхта, ҳам таажжуб, ҳам алланечук хавотир билан: жойростонига жўнаётиб, бадбахт қ а ҳ р а м о н и м учун мениям яралаш мақсадидамикан? Еки азбаройи миннатдорликданми?.. Тавба!.. Навбатчи инспектор ёрдам берармикан ишқилиб?. Ай, билмадимо-ов!..

Нортўхта, тенг ўртаси гир айланасига шишакори, остию усти темир уйча эшигини очиб, курсида мудраб ўтирган, поғони қўш юлдузли, ўттиз ёшлардаги йигитга:

— Салом, — деди.

— Валайкум, — деди йигит, юзларини сийпа-лаб. — Хизмат, оқа?

Уйча иссиққина. Стол тагида электрпеч лаҳча чўғдек қизариб кўринади. Стол устида эса катталиги

кичикроқ ёзув машинкасидек келадиган телефон аппарати ҳамда очиқ бир дафтар турибди. Дам-бадам телефондан ҳар хил товушлару узук-юлуқ овозлар эшитилади.

— Хўш, нима хизмат, ока? — деди яна инспектор йигит.

Нортўхта, бўлиб ўтган ҳангомаю андишасини мухтасар баён этиб:

— Шу... ўзини ўлдирмоқчи бўлган аёлнинг телефон номерини «07» орқали аниқлаб берармикансиз, деб келдим,— деди.

Йигит мийғида кулиб:

— Очигини айтаверинг, ока, аёл эмас, бирор эркак, ўлдираман деб, ўзингизга пўписа қилгандир,— деди.— Тўғрими, тахминим?

— Пўписадан қўрқадиган одамга ўхшайманми сира?... Сизга тушунтирдим-ку, у жувон, газни очиб қўйиб ухлайман, деб айтди. Агар у чиндан ҳам шундай қиладиган бўлса, қўшнилариям бир балога гирифтор бўлмасин, деб хавотирланяпман. Илтимос?!

— Да-а!..— деди йигит, тагин пешонаси, юзларини сийпалаб.— Интересно, нима учун нотаниш жувон сизга қўнғироқ қилади?

— Мен қаёқдан билай, дўстим. Балки танир... Илтимос, вақтни беҳуда ўтказмайлик?

— Трубкини жойига илиб қўймаганмисиз?.. Номерингизни айтинг?..

Йигит рақамларни дафтар чеккасига ёзгач, эринчоқлик билан телефон аппаратнинг аллақандай мурватларини буради, сўнг қорамтир бир тугмачани босиб:

— Алло!— деди.— Алло!..

Ҳаял ўтмай, нозик бир аёл овози эшитилди:

— «37»нчи!.. Қайси шаҳарни заказ қилмоқчисиз?

— Ало, биз шаҳар автоинспекциясиданмиз. Лейтенант Ботиров гапираяпти. Илтимос, яхши қиз, 64—60...га қайси телефондан қўнғироқ қилишганини сўчно аниқлаб берсангиз?

— Аппаратнига киришга ҳаққим йўқ. Начальник сменага — 44—07—65 га айтинг.

Йигит ғудраниб сўкинди. Сўнг, урнай-урнай, ниҳоят смена бошлиғига муддаони тушунтирди.

Бир оз ўтгач, бошлиқ аёл одатий ҳиссиз-ҳаяжонсиз оҳангда:

— Аниқлаб бўлмади,— деди.— Сиз айтган номер

билан гаплашган аёл кейин бошқа бировга ҳам кўнги-роқ қилган бўлса керак.

Йигит аппаратга ишора қилиб:

— Ана, ўзингиз эшитдингиз, ока,— деди.— Энди хотиржам бориб ухлайверасиз: аниқламоқчи эдингиз, лекин бўлмади, демак — гуноҳдан соқитсиз. Тўғрими гапим?

Бир фурсат ҳукм сурган жимжитлик аро жувоннинг гамгин овози жаранглаб кетгандек туюлади: ахир, мен ҳам ҳамма қатори бегуноҳ, бегубор туғилган эдим-ку!.. Мени хато йўлга бошлаганлар, гуноҳ ишларга бошлаганлар жазосиз қолиб, ёлғиз ўзим азоб чекканим алам қилади менга.

...йўқ, хотиржам бориб ухлаёлмайди. Гарчи, жувоннинг азобу аламлар чекишида ҳеч қандай иштироки бўлмаса-да, машғум нияти амалга ошар бўлса, қандайдир даражада унга ҳиссаси қўшилган бўлади. Шубҳасиз!..

— Сизга бир гапни айтайми, ока,— деди йигит маънодор қош қоқиб.— Узини ўлдирмоқчи бўлган одам ҳеч қачон бировга билдирмайди. Билдирдими — қўрқманг, ўлдирмайди.

Шу тобда телефондан шошқин бир овоз эшитилди:

— «Бўрон!», «Бўрон!».. Мен «Чақмоқ»ман... Қандай, тинчликми?

— Тинчлик, тинчлик! — деди йигит.— Кўк «Москвич» топилдими?

— Қаёқда!..— деди «Чақмоқ». — Енига яна иккитаси қўшилди. Биттаси Чилонзордан, иккинчиси...

— Мирмақсуд, шошма, бирпас гапирмай тур.— Инспектор йигит ўгирилиб, қошларини чимирди.— Бўпти, ока, биз гаплашиб олайлик.

Нортўхта эшикни очаётиб:

— Майли... Узр,— деди.— Сизниям анча безовта қилдим.

Айни шу пайтда шаҳар томондан елиб келаётган оппоқ» «Жигули»нинг орқа эшиги шитоб очилиб, чинқирган бир заифона овоз эшитилди:

— Ай, помогите-э! А-аа!..

Бирдан инспектор йигит отилиб кўчага чиқди-ю, кўлидаги ола таёқчани дарғазаб ўқталиб:

— Тўхта!— деб бақирди.— Тўхтат машинани!!

Аллақачон машина тезлиги пасайган эди, ўнг томондаги тор кўча сари кескин бурилиб тўхтади.

Машинадан жигарранг пальто, қизғиш этик кийган,

тиллеранг сочлари тўзгин, йигирма ёшлардаги дуркунгина бир... жувон апил-тапил пастга тушди-ю, тарақла-тиб эшикни ёпиб, шофёр йигитга ўқрайганча:

— Басмач!— деб сўкинди.— Негодяй!..

Инспектор йигит шартта жувоннинг тирсагидан тутиб:

— Нима бўлди, ойимқиз?— деб сўради.

Жувон яна шофёр томон олайиб:

— У... у... ярамас!— деди.— Мени олиб қочмоқчи бўлди.

Ёши ўттизни оралаган, барваста шофёр йигит, муте-ёна кулимсираган кўйи илдам яқинлашиб:

— Эй, туҳмат қилма-да,— деб, аста жувоннинг кифтига қоқиб қўйди.— Агар машинамга ўтқазмаганимда юрар эдинг ҳали-вери кўчада изғиб. Ношукр экансан-ку, а?!

Жувон кескин нари четланаркан, пальто елкасидаги қалпоғини бошига илиб:

— Тўхтатишинг керак эди,— деди.— Тушаман деганимдан кейин бағтар учирдинг-ку!

— Ахир, муюлишдан ўтиб кетганимиздан сўнг айтдинг-да!— деди шофёр йигит.— Бундоқ пост ГАИни айланиб ўтиб, уйингга элтиб қўймоқчийдим ахир.

Инспектор йигит шартта шофёр томон ўгирилиб:

— Уф денг!— деди.

Шофёр йигит хиёл энгашиб:

— Куф-ф!— деди.

— Ичгансиз-ку, ока?

— Ий-э, ароқ деганингиз ҳозир Ачавотдаям топилмайди-ку, ўртоқ!

— Ҳужжатларингизни кўрайлик?

Шофёр йигит ён чўнтагидан хушлар-хушламас ҳужжат чиқараётиб, жувонга бир хўмрайиб қўяркан:

— Қаранг, яхшиликка ёмонлик,— деди инспекторга.— Сочидан акам келиши керак эди. Кутгани чиқувдим. Уёқдан самолёт учмади. Аэропортдан қайтаётганимда бу қиз «Россия» ёнида такси пойлаб, дийдираб турган экан. Тўхтатдим. «Ташавтомаш»га бормоқчиман, деди. Йўлимиз бир экан, ўтир, дедим... Боя, муюлишдан ўтганимиздан сўнг, «Южний»да яшайман, деди. Уйингга элтиб қўяман, кечаси санғиб юрма, деб буёқдан айланиб ўтмоқчи бўлсам, қўрқиб қичқирворди қанжик... Мана, кўринг, ҳаммаси жойида, ўртоқ.

Инспектор тепадан тушиб турган чироқ нурида ҳужжатга синчков кўз югуртиргач, машина номерига бирров нигоҳ ташлаб:

— Юринг буёққа,— деди, уйча томон ишора қилиб. Сўнг жувонга буюрди.— Утинг!..

Жувон, нохуш бир нимадир рўй беражагини фаҳмлагандек, беихтиёр четланаркан:

— Мен нима учун ўтишим керак?— деди.

— Протокол тузамиз,— деди инспектор.— Бу йигит маст ҳолда сизни олиб қочмоқчи бўлган.

Шофёр йигит, ногаҳоний кўргиликнинг бу қадар жиддий тус олиб кетишини ҳатто хаёлига ҳам келтиролмаган шекилли, дафъатан тили калимага айланмай, бир зум анграйиб қолди.

Жувон эса шитоб узоқлашаркан:

— Йўқ, мени тинч қўйинг!— деди.— Хоҳламайман... Керак эмас.

Инспектор чаққон бориб, жувоннинг қўлидан ушлади:

— Шошманг ахир! Ҳам гувоҳ, ҳам жабрдийда сифатида протоколга имзо чекишингиз керак. Утинг!..

Жувон юлқиниб, шахдам одимлаганча:

— Билиб қўйинг, мажбурлашга ҳаққингиз йўқ!— деди.— Устингиздан арз қиламан!..

Ғарч-ғурч қор босиб, тобора тун қаърига сингиб бораётган жувон ортидан инспектор тўнғиллаб сўкинди. Сўнг изига қайтаркан, секин рўпарадан яқинлашиб келаётган шофёр йигитга янаям қовоғини уюб:

— Юринг!— деди.

Шофёр йигит тағин мутеёна кулимсираб:

— Нима қилмоқчисиз ўзи, ўртоқ?— деди.

— Протокол тузиб, контрольний пунктга жўнатаман,— деди инспектор, унинг қаҳрчан кўзларига тик қараёлмай.— Ичган-ичмаганлигингизни уёқда текшириб кўришади.

Туйқус бу бедодликдан тили танглайида қотгандек яна шофёр йигит бир зум лол қолди.

Нортўхта эса ҳамон чеккада тўнига ўраниб, инспекторнинг ажабтовур жонбозлигини пинҳона ижирғаниш билан кузатиб турган эди. Ахийри чидаёлмай:

— Жудаям ноинсоф бўлманг-э, дўстим, бу йигитнинг ичмаганлигини кўриб турибсиз-ку!— деди.— Қўйинг, эсон-омон уйларига етволсинлар. Анави жувон-ку, даъвоси туҳмат экан, қочворди. Сиз ҳам шафқат қилинг.

Бирдан пешонаси тиришиб, инспектор:

— Биззи ишимизга аралашманг!— деди.— Боринг, йўлингиздан қолманг, ока.

— Ҳаддингиздан ошманг-да, дўстим!— деб, бехтиёр Нортўхта инспектор томон илдам юрди.— Ахир... яхшимас. Менга қаранг...

Аммо шофёр йигит йўлни тўсиб:

— Майли, сиз аралашмай кўя қолинг, ўртоқ, кўраяпсиз-ку?..— деди.— Бир амаллаб ўзим келишаман.

Аллақачон инспектор темир уйчасига кириб кетган эди.

Нортўхта, ҳануз сим-сим ёгаётган қорни сезиб-сезмай, баттар дилғашланиб ортига қайтди.

...ўзингни бил, ўзгани қўй — Афлотуннинг гапими шу? Ҳа, Афлотун айтган. Жиноятнинг олдини олмаган банда — дўзахийдир. Бу оташин ҳикматни эса Ғаззолий битган.

Ажаб, дунё бу қадар қарама-қаршилиқлар, бу қадар зиддиятларга сероб-а!..

Анави бетавфиққа индамай-индаёлмай, мунграйиб қайтаётгани инсофданми, диёнатданми?.. Ким ҳақ — Афлотунми ёки Ғаззолийми?

Ҳадемай темир уйчада кичик бир жиноят содир бўлади — ҳар иккала бечора бир амаллаб келишадди.

Ҳўш, ҳамма қатори бегуноҳ, бегубор туғилган каттаю кичик жинояткорларнинг гуноҳи не, айби не ахир?! Кимлар... нималар уларни бот-бот жиноятларга, устма-уст хиёнатларга ундаяпти?

Бир-биридан кажбахс бу саволларнинг жавоби маълум... лекин қизиқки, айна кезде мавҳум... мавҳум экан.

Ў, ҳалол-покиза яшаш — виждонга гард юқтирмай кун кечириш нақадар оғир.

Дарвоқе, худкушликка қасд қилган анави жувон шу пайтда қай аҳволдайкин-а?

* * *

Г у м б р р р ! !

Худди биров туртгандек Нортўхта ирғиб уйғонди-ю, аллабир товуш тўлқинларининг зириллаётганини қулоғида сезган кўйи, дераза оша ташқарига тикилди: рўпарадаги бино деворида қуёшнинг илиқ нурлари кўзни қамаштиргудек жилоланияпти, бўғотдаги қор эриб оқмоқда эди. Ҳаммаёқ жимжит. Аммо гумбурлаган бир товушнинг аксу садоси қулоқлари остида жа-

ранглаб эшитилаётгандек туюлаяпти. Ҳўлай-ўйлай, ухлаб қолгани учунми?.. Ишқилиб, анави муштипар жувон ўз жонига қасд қилмаган бўлсин-да!..

Соатга қаради: чорактакам ўн. Тезроқ ишга жўнаш керак. Паришон кепатада ювиниб, хануз фикру ёдини банд этган бир хавотир билан, шошилинич нонушта қилди. Кийинди. Сўнг, машинага ўтириб, ишхона томон хомуш-хаёлчан йўл олди.

Қуёш мўл-кўл нур сочмоқда. Ҳаво илиқ. Туни билан ёғиб чиққан қор секин эрияпти.

Чорраҳага яқинлашаётиб, тезликни сусайтираркан, туйқус эрта тонг маҳали рўй берган ўша нохуш ҳангома ёдиға тушди-ю, олдинда кўриниб турган ГАИ пости ёнидан негадир ўтгиси келмай, шартта рулни ўнгга бурди.

Бекатда йўловчилар гавжум. Ҳамма қандайдир бегоҳат, айни чоғда одамларнинг юз-кўзида умумий бир ҳайрату ҳаяжонми, нимадир яққол мужассам эди.

Ажабланди: нима, трамвай издан чиқиб кетиб, бирор кўнгилсизлик рўй бердимикан?

Трамвай йўлини кесиб ўтиб, тезликни энди оширишга чоғланган ҳам эдики, ногоҳ «Ялла» радиомагазини ёнбетидаги тор кўча адоғида уймалашиб турган бир гала оломонни кўрди-ю, таққа машинани тўхтатиб, пастга тушди. Ва, тўпиғига қадар шилта қорга ботиб, рўпарадаги даҳшатли манзарадан нигоҳини узолмай, тўхтаб қолди: баланд гиштин бинонинг учинчи қаватидаги бир уй, ичида нимадир портлагандек, деразалари девор-певори билан ўпирилиб тушган, ҳар икки ёндаги қўшни уй ромларининг ойнаси чил-чил синиб тўкилган эди. Бино девори эса тиккасига дарз еб, тарс айрилиб кетган эди... Пастда безовта оломон. Оломондан бери-роқда милициянинг сарғиш бир машинаси тепа чироғи бетиним липиллаб турарди.

...аттанг! Барибир жувон айтганини қилибди. Епирай, шундоқ ёнгинасида яшар экан-у, сарсон-саргардон бўлиб шаҳарнинг аллақайси бурчагидаги «07»дан сўраб юрибди... Нега бунча ажабланади, ён қўшниси Замира беванинг ёки Латиф қассобнинг дарди не, алами не — биладими ўзи?! Билганда бирор-бир ёрдам бериш келармиди қўлидан. Бу не замон-а?!

Ногоҳ жувоннинг ғамгин ҳасрати яна қулоқлари остида оҳиста эшитилаётгандек туюлди: аллақачон қу-

ёшим чиқмас бўлиб ботган. Энди ҳеч қачон менинг тонгим отмайди, Нортўхта ака.

...кечирасиз, нима истайсиз мендан?
...Алдаш... авраш, голибо бир муслимани ноумид қилмаслик ўрнига уялмай-нетмай шундай деди-я!.. Жиноятнинг олдини олмаган банда — дўзахийдир... Эҳтимол, бир эмас, бир неча бегуноҳнинг ҳам умрига зомин бўлган. Бинобарин, дўзахийлик бундан ортиқ бўлмас.

Оташин хўрсинаркан, қўққис хаёлида нурланган қақшатқич манзарадан сесканиб кетди: ана, уйқуга қонмаган биров, — завод ишчиси бўлса керак, — кўзларини уқалаб, йўлакка чиқади. Бадбўй ҳавода ютоқиб исканади. Ажабланади... Аммо ҳадемай асфаласофилинга равона бўларидан беҳабар, чўнтагидан сигарет чиқариб, гугурт чақади. Гугурт чақнагани ҳамоно, беадад гумбурлаган товуш еру кўкни тутиб кетади!..

Емон бир таъқибкор нимадандир қочаётгандек шартта ортига бурилиб, ўриндиққа ўтирди-ю, машинани елдириб кетди.

...аммо муштдек юракка жо бўлаётган ғуссаю аламлардан қочиб қутулиб бўларканми? Илло, дард эмас, йўўқ, одамни ғам кемириб адо қилар экан!..

Йўл бўйи шу куйдиргувчи фикр хаёлини тарк этмади.

Ишхонада эса яна бир ғусса кутмоқда эди.

Манзилга етиб, хафаҳол машинадан тушди. Эшикни кулфлади. Сўнг муҳташам ишхона сари вазмин одимлаган кўйи, бир шода калитни қаттиқ ғажимлади. Кафти оғриди. Лекин негадир баттар ғижимлайверди.

Бир маҳал, ўрта йўлакдан ўтиб кетиб қолганлигини пайқади. Тўхтади. Ортига қайтмоқчи бўлди. Кейин, бино чеккасидаги биринчи йўлакдан киришни ўйлаб, гўё почта маҳкамасида зарур бир юмуш бордек, йўлида давом этди.

Эшик очиқ экан. Қоп-қоронғи ўра оғзидек қорайиб кўринаётган ичкаридан гуп этиб димоғига рутубат ҳиди урилди. Кўзтаниш эшик қоровулига бош ирғаб қўйди. Сўнг почта томон бир нигоҳ ташлаб, секин айланма зиналардан тўртинчи қаватга кўтарилди.

Даҳлиз узун, нимёруғ, адоғи кўринмайди. Шошқалоқлик билан хоналарга кириб-чиқиб юрган одамлар олисдан шарпа янглиғ кўзга чалинадилар.

Даҳлиз ўртароғида уч-тўрт хотин алланечук ши-

вирлашиб турарди. Уларга яқинлашаётиб, дам-бадам хотинлар ғамгин нигоҳ ташлаётган девор томон назар соларкан, бирдан кўзлари каттариб кетди: жудаям таниш бир шоира жувоннинг каттакон сурати! Суратнинг гир тевараги қора бўёқ билан ўралган. Қоп-қора мотамномадан қайғу-ғам чакиллаб томиб тургандек. Деворга тақаб қўйилган гулдонда эса икки дона қипқизил чиннигул.

Бир муддат сукутга толиб, борлигу йўқлик аро тек қотаркан, нимадир алам қилиб, алланимагадир ишонмай, оғир бош чайқади.

Суратда марҳума бахт ярлақагандек кулиб турар, аллақачон жойростонига равона бўлганга сира ўхшамас эди.

— Уч кун осилиб ётганмиш-а! — деди аёллардан бири, орқада шивирлаб. — Қаранг, ўғли каникулдан қайтиб, уйга кирса!.. Кеча оғайнилари келиб юртига обкетишганмиш.

— Жўйинг жаннатда бўлгур, ҳамиша оғзидан бол томгудек бўлиб ёлғизгина ўғлини мақтарди, — деди иккинчи аёл, уф тортиб. — Эшитганмидингиз, ўғли ўз кучи билан ўқишга кирган эди. Энди етимликда бола фақирнинг ҳоли не кечади?..

...э, осмон йироқ, ер қаттиқ — кўрар-да бола бир кунини! Тавба... Ахир, ғуссаю аламлар ўртаб-эзиб ташламайдими болани? Ота меҳрига зор ўсаётган армонзада ўғил — мана энди аламзада бола одамзодга ишонармикан бундан кейин?.. Боёқиш уч кун осилиб ётибди-я! Уғил буни унутмайди... унутолмайди. Қандай унутсин — юрак яраси битарканми ахир?!

Кўкси куйишиб хўрсинаркан, кеча телефонда ўзини Севаргул деб таништирган анов жувонга айтган бепишанд гапи яна қулоқлари остида жаранглаётгандек туюлади: кечирасиз, нима истайсиз мендан?

Чехрасидан ёрқин меҳр ёғилиб турган марҳума шоиранинг шаҳло кўзларида эса унинг олифталарча саволига жавобан маънодор бир кулги чақнарди: қ о й и л-э, й и г и т!..

Бирдан йиғлаворгиси келди. Доғу ҳасрати селдек куйилиб, ҳўнграб-ҳўнграб йиғласа... Ҳаво етишмаётгандек устма-уст энтикди. Лекин ҳатто киприклари намланмади ҳам, аммо тобора юраги куйишиб оғримоқда эди.

Бошини қуйи солиб, оғир жилди.

Салдан сўнг, ўрта йўлак олдидаги чоғроққина до-

лон ёнига етганда, сигарет чекиб турган ҳамхонаси илдам пешвоз юриб:

— Салом, Нортўхта,— деди.

— Салом.

— Яхши келдингизми?

— ...

— Ўн сўм беринг?

Индамай, чўнтагидан ҳамёнини чиқараётиб ҳамхонасининг қувноқ кўзларига саволчан тикилиб қаради: нима, яна бирортаси қизини узатяптими?

— Ҳали сизнинг хабарингиз йўқми, телебашняга чиқамиз, бугун базм-ку!— Ҳамхона пихиллаб кулди.— Уёқдаям беришаркан-у, лекин буёқдан ўзимиз ҳам олиб борсак, зарар қилмайди... Борасизми?

— Борарман.

— Албатта боришингиз керак. Ишдан кейин-ку, бир яйрайлик!..

Аммо, биладики, базми жамшидга бормаиди. Боролмаслигининг сабаби эса ёлғизгина ўзига аён.

1988 й.

ҲАССАҚАШ

Довучча бўлмай,
ғўлин¹ бўлган болам-а!..

Марсиядан

— Муроджон... Муродилла, тур, болам... Э худойим-эй, турсанг-чи ахир!

Муродилла кўзларини очиб, тепасида онасини кўрди: негадир она унсиз йиғламоқда эди. Беихтиёр юраги шув этди: нима учун йиғлаяптилар? Тинчликмикан?..

Аммо уйқу ғолиблик қилди, ирғиб туролмай, Муродилла аллатовур хаёлчанлик аралаш мудроқ бир кепатада дераза томон ўгирилиб қаради: гўё қоп-қора бах-мал парда ойнага тортиб қўйилгандек осмон яқиндан қорайиб кўринади. Эшиги қия очиқ қўшни хонадан эса бир тутам заъфарон нур тушиб турибди. Ачимсиқ куйдори ҳиди димоққа урилади.

Тағин онаси нимадир деди, лекин нима деганлигини Муродилла аниқроқ эшитолмади.

Кейин, она қизи ётган тўшак тарафга ўтди, секин:

— Мунира,— деди овози титраб.— Мунир... Муниржон!

— Ҳа, нима дейсиз? — деди у гингшиб.— Яна озроқ ухлайин ахир, она.

— Бийинг ўлди, қизим.— Бирдан она ҳўнграб юборди.— Онамдан айрилдим, қизим, онамдан!

Мунира илкис ёстикдан бош кўтариб:

— Иби-и! — деди.— Бийимни кечагина... намозгар кўрувдим-ку!

Муродилла беихтиёр кўзлари каттариб, аввал онасига, сўнг опасига қаради: опаси ҳайкалдек тек қотган, онаси эса юм-юм йиғлаяпти. Онасининг юзлари, қовоқлари шишиб кетибди.

Муродилланинг юраги увишди. Йиғлагиси келди. Ютиниб, секин ўрнидан турди.

Шу пайтда ғичирлаб қўшни хона эшиги очилди, остонада отаси кўринди: эгнига қаро тўн кийиб, белига белбоғ боғлабди. Жуда хафа.

¹ Ғўлин — ўрикқоқи (*шева*).

Эсини танигандан бери Муродилла отасини ҳеч қачон бу қадар ғамгин кўрмаган эди. Отасига ҳам раҳми келди. Баттар юраги увишди.

— Ҳадемай тонг отади,— деди ота, каттароқ бир рўмолчани қўйнига тикаётиб.— Бўлинглар, тезроқ борайлик.

— Узингиз олдинроқ бораверсангиз бўларди,— деди она, кўзёшларини енгига артиб.— Акам бечора... ёлғиз эзилиб ўтиргандир.

— Муродиллани бирга олиб кетмоқчийдим.

— Бирпас шошманг ҳай,— деди она.— Ширчай ичинглар... Йиғлайвериб боланинг силласи қуриб қолмасин... Сут қайнаётибди, ҳозир сузиб кираман.

Муродилла камзулини елкасига ташлаб, ҳовлига чиқди.

Осмон қорамтир тусда, негадир юлдузлар кўринмайди. Изғирин шабада эсяпти.

Муздек сувда қўл-бетини юваркан, кечагина тўшакни тўлдириб ётган бувисини бугун совуқ ер бағрига кўмишларини кўз ўнгига келтиролмай, Муродилла ваҳимага тушди. Қўрқди. Обтова ағдарилиб кетди... Сувнинг қулқуллаб тўкилаётганига бир қаради-ю, чаққон артинган кўйи, дилдирабгина уйга кирди.

Аллақачон дастурхон ёзилиб, бир косадан ширчай келтирилган эди.

Ота жимгина, хомуш овқатланыпти.

Опаси эса эскироқ ридо устига яп-янги, оппоқ рўмолни тахлаб қўяётир. Ҳали таъзияхонага боргач, катта хотинлардек бел боғлаб, кўксига уриб-уриб, айтиб-айтиб йиғлайди. Муродилла аёлларнинг бунақа йиғлаганларини кўрмаган, лекин онасидан эшитган. Таомил шунақа ўзи — таъзияхонада йиғлаш керак. Опасини кўксига уриб-уриб, айтиб-айтиб йиғлаётган кўйда тасаввур этаркан, негадир ўйчан алфозда тек қотди.

Шу пайтда онаси:

— Ма!— деди жеркиброқ, куядори ҳиди бурқсиётган сандиқдан олача тўн ҳамда белбоғ олиб узатиб.— Нега бунча серраясан?

Тўнни хатна тўйи арафасида бувиси тикиб берган эди. Муродилла шуни эслаб, онаси қўлидан уни оларкан, негадир ишшайibroқ:

— Ман бугун мактабимга бормайманми, она?— деди.

— Ширчайни ич!— деди она, қаҳрчан чимири-

либ.— Бориб ҳасса тутиб йиғлайсан. Онам бечора сизларнинг хизматингизда шамдек ёниб адо бўлди-ку!..

Бирдан Муродиллани яна алланечук ваҳм босди: бориб йиғлаши керак! Нима деб йиғлайди? Қандай қилиб йиғлайди?

Кейин, иштаҳасиз овқатланаркан, одам нима учун ўлади ўзи, деб ўйлади: қизиқ экан-ку, ўлмаса бўлмай-дими?

Бола-да, бу савол — бу жавобсиз жумбоқ йўлга тушганларидан сўнг ҳам ёди хаёлини тарк этмади: одам нима учун ўлади ўзи?

Тонг бўзараётган маҳал эди, изғирин эсиб, муздай намреза ёғмоқда. Кўча бўйидаги дарахтлар шипшийдан, кўзга совуқ кўринади. Хас-хазонлар беқўним суриниб, аллатовур сирли шитирлайди. Қоронғи бурчакларда эса гўё нималардир хўмрайибми-ҳурпайибми тургандек туюлаверади.

Жимгина боришаётган эди.

Отаси янаям илдамроқ одимлаб:

— Тезроқ юр,— деди.

Муродилла отасининг қўлидан ушлаб:

— Ота, одам нима учун ўлади?— деб сўради.

— Одамми?..— деди отаси.— Одам... Сабаби кўп. Ҳозир қўй бу гапни, ўғлим. Катта бўлганингда ҳаммасини ўзинг билиб оласан.

* Яна бир оз жим кетишди.

Кейин, гарчи қачонлардир ўларини билса ҳам, отасининг мўътабар фикрини эшитгиси келибми ё шунчаки жимликни хушламайми, Муродилла тағин:

— Ота, мен ҳам ўламанми?— деб сўради.

— Ҳа... йўқ... Ўб-бо!— деди отаси.— Қўй бу бемаъни гапни дедим-ку!

Ногоҳ юракларга титроқ солиб, бўғиқ бир фарёд кўкка ўрлади:

— Онам-э-эй!..

Бирдан тонгги сукунат чилпарчин бўлди. Атроф-теваракдан итлар безовта ҳура бошлади.

Тоғаси, жудолик аламига чидаёлмай, дод солиб йиғламоқда эди.

Шу аснода тағин нолавор бир чинқириқ еру кўкни тутиб кетди:

— Бийижо-о-оним!..

Муродилла ялт этиб отасига қаради: ота, бўзлаворидан аранг ўзини тияётгандек инграниб, аламнок бош чайқади. Сўнг:

— Чаққонроқ юр, ўғлим,— дея шошилинч югургилаб кетди.

Ана шунда Муродилла ўлим нималигини илк дафъа жисму жонида бир оғриқ билан идрок этгандек бўлди, бувисининг ўлганига тамомила ишонди, лекин... лекин бу — мангу жудолигу чак-чак қон томиб тургувчи бир жароҳат эканлигини ҳали теран ҳис этолмаётгандек эди. Шу боисдирки, бувисининг ҳовлисига гангиброк, ички бир ҳадик билан кирди. Ва дарвозахонадан ўтиб, беихтиёр лолу маълул тўхтаб қолди: тоғаси ҳамда тоғасининг ўғли — Иноят акаси баланд супа лабида ҳасса тутганча, айтиб-айтиб йиғламоқда эди:

— Онажо-о-оним, онаме-э-эй, онаме-э-эй!..

— Бийижо-о-оним!..

Узун ридо кийиб, бошига оппоқ рўмол ўраган янғаси, тагин бир қўшни аёл ошхона томонда куймаланиб юарди.

Бўйноқ — қариб қолган жонивор, кўзларидан милт-милт ёш тўккан кўйи, бувининг уйи остонаси ёнида оёқларига тумшугини тираб ётибди.

Ҳамон муздек, майда-майда ёмғир ёғаётир.

Отаси боққа туташ ариқ бўйидаги қоратоллардан бир қучоқ ходача кесиб келди, супа пастидаги йўнғичқаси ўриб олинган мевазор бедапоя чеккасига қўйди. Сўнг:

— Нега қараб турибсан, кел буёққа,— деб, ходалардан калтароқ бирини олиб узатди.— Ўт, қаторда туриб йиғла, ўғлим.

Муродилла индамай ҳассани олди. Отасига эргашиб, ҳассакашлар сафига қўшилди. Бошини қуйи солди: энди й и ф л а ш керак. Йиғлаш... йиғлаш керак. Аммо кўзида лоақал нам йўқ-ку!.. Қизик, тоғасининг ҳам кўзларида ёшдан асар йўғу, лекин айтиб-айтиб ўкираётгани учунми, қовоқлари шишиб кетибди.

Ана, отасиям йиғи бошлаворди:

— Суянган то-о-оғи-им, маслаҳаттў-ў-ўйим, онаме-э-эй!..

Муродилла отасининг 'бу тарзда ўкириб йиғлаганини ҳеч қачон кўрмаган эди, ўҳ-ҳў, отам зўр эканла-ку, деб ўйлади: вуй, овозларининг бунчалар баландлигини!.. Лекин нима учун о н а м деб йиғлаптила, ахир оналари аллақачон ўлганла-ку?!.

Муродилла нима учун қаторда ҳасса тутиб турганлигини унутгандек эди. Атроф-теваракда рўй бераётган ҳодисот ҳам ғалати, ҳам аллатовур оғир туюляпти.

Ана, тоғаси ҳам айтувчиликни авжга чиқариб, яна-ям овозига зўр бера бошлади:

— Давлатбо-о-ошим, дуоғў-ў-ўйим, она-ме-э-эй!..

Иноят акаси эса яккаш бийижонимлаб йиғлаяпти, лекин негадир кўзларида ёш... йўқ шекилли.

Муродилланинг йиғлагиси келди: хўнграб-хўнграб йиғласа, йиғидан нафаслари қайтиб кетса!.. Аммо, та-ажжубки, негадир йиғлаёлмаяпти. Отаси ёки тоғасидек дод солиб ўкиришга... Йўқ, унақасига хоҳиш ҳам, уқув ҳам йўқ.

Бир маҳал, онасининг зору нолон йиғи товуши эшитилди.

Беихтиёр бир сесканиб, Муродилла дарвоза томон ўгирилди, кўзларидан селдек ёш қуйилиб келаётган онасини кўрди. Бирдан онасига раҳми келибми, юрак-бағри эзилиб кетди... Онаси... онажони йиғлаб келяпти. Кўзлари жиққа ёш, қалами ридо устидан белига рўмол боғлапти.

Она ув тортганча ўтиб, акасини бағрига босди:

— Акажон, етим бўлиб қолдик, акажон! Бошимизга мусибат ёпирилди, акажон! Энди нима қиламиз, акажон?!

Тоға аламзадалик билан чайқалиб, опанинг елкасига аста қоққан кўйи, хўнг-хўнг йиғлайверди.

Опа-ука хиёл муддат бўзлаб, ҳамдардлашиб туришди.

Сўнг, она жияни Иноятни бағрига босди. Ва, дард-кашлик билан, қайғую ҳасратини ифода этди, жигар-гўшасини юпатган бўлди.

Иноят акаси ҳам, кўзларидан жиққа ёш қуйилиб, изиллаб йиғлаб юборди.

Муродилла эса беҳуш-беҳуд каби мунграйиб турарди.

Ниҳоят, она Муродиллани бағрига тортди, пешонасини пешонасига босди, тинмай ёш юваётган юзларини юзига суйкаб:

— Йиғла, ўғлим, — деди. — Мен онамдан айрилдим, болажоним. Йиғла, йиғла, Муродиллажон, бувисиз қолдинг ахир, Муродиллажон! Бугун йиғламасанг, қачон йиғлайсан ахир, Муродиллажон?!

Дабдурустан Муродилланинг димоғи куйишди, кўзлари ачишди. Бироқ, ёпирай, киприкларига томчи ёш энмади. Лабларини қонатиб юборгудек тишлади.

Оташин хўрсинди: нега... нима учун йиғлаёлмаяпти ахир?!

Айни шу аснода тоғасининг хотини қулоч ёйганча бўзлаб яқинлашди:

— Ойопажон¹, посбонимдан айрилдим ман. Қанотимдан айрилдим ман, ойопажон!

Она янаям ғамгин оҳ уриб:

— Ойянгажон², дардимни кимларга айтаман энди, ойянгажон! — деди. — Ғамгузорим, онажоним!..

Улар бағримлашиб-бўзлашиб уйга кириб кетишди.

Уларнинг мотамзада йиғи товуши уйдан бўғиқ эшитилаверди.

Бўйноқ остона қаршисида чўнқайиб, аста улий бошлади.

Тонг ёришиб қолган, аллақачон ёмғир ҳам тинган эди.

Ҳадемай, қўни-қўшнилар, йироқ-ёвуқдан қавму қариндошлар ёғилиб-ёпирилиб келавердилар.

Яқинроқ эркак қариндошлар бедапоя чеккасида қалашиб ётган тол ходачалардан муносиброғини танлаб, дарҳол ҳассакашлар қаторидан жой олишарди. Мана, улар ҳам, ҳар бири ўзича, айтиб-айтиб йиғлашяпти.

Ана, Одил амаки, дуогўйим бийим, деб жар соляпти. Исмат... тоға эса белбоғини елкасига ташлаб, жигарбандим аммам, деб бўзлаётир.

Қизиқ, деб ўйлади Муродилла тагин: ҳам дод солиб, ҳам қандай ёш тўкиб йиғларкин булар-а?.. Аёллар... лекин аёлларнинг йиғиси эркакларнинг додгўйлигидан ҳам зўр экан.

Ҳар гал бирор янги аёл уйга кирганда бирдан ялпи йиғи авжга чиқар, кейин улардан гўяндами³ кимдир бирови янада дардкашлик билан марсиягўйликни бошлар эди:

Қора булут еладир —
Ёмғирмикан, дўлмикан?
Юрак куйиб ёнадир —
Бўзласам тинармикан?

Ва бирдан аёллар кўксига муштлаб, ёппасига етим бўтадек бўзлашади:

¹ Ой о па — қайнопа.

² Ой я н га — келинойн.

³ Гў я н да — марсиячи (шева.).

— Ув-ввв!..

Ҳовли тобора хомуш, ғамгин одамлар билан гавжум бўлиб бормоқда эди. Кўча тарафдан ҳам узук-юлуқ овозлар бот-бот девор оша эшитилиб турарди.

Чоллар у ер-бу ерда туриб қолишган эди.

Бир пайт, икки йигит чаққон бедапоя этагига бир нечта кигиз ёзди, кўрпачалар тўшади.

— Қани, оқсоқоллар, марҳамат,— деди бригадир — оқсоқ Замон амаки.— Ўтинглар... Тобут пешинга яқин кўтарилади!

Бирин-бирин қариялар кўрпачаларга чўк тушиб ўтиришди.

Ҳассакашлар эса ҳамон дод солиб йиғлашар, аёлларнинг мотамзада марсиягўйлиги уйдан бўғиқ эшитилиб турар эди.

Негадир ҳануз Муродилланинг киприкларига ёш эмас, англаширсиз бир ҳис шууридами ёки юраги тубидами тинмай туғён урар, лекин фикру хаёли эса бояги-боягидай ён-веридагиларда эди.

Ана, иккита одам супа ўртасига узунчоқ бир нарвон келтириб қўйди.

Бейхтиёр Муродилла таажжубланди: и, нарвонни нима қиларкин, булар-а?! Еки?..

Шу пайтда кайвони хола уйдан чиқиб, Замон амакига бир тўп бахмал узатди:

— Олинг... олаверинг, биргад!— деди.

— Кўк-а!— деди Замон амаки, негадир чимирилиб.— Ҳа, майли, бера қолинг. Ўлим — борникини сочади, йўқникини очади. Опкелаверинг, кайвони!

Кайвони индамай изига қайтди.

Туйқус ота Муродилланинг кифтига туртиб:

— Нега бунча анграясан?— деди.

Муродилла ялт отасига термилиб қаради: отанинг киприклари нам, кўзлари жиққа ёш, юзлари қизариб-бўғриқиб кетибди. Овозлари хириллаб қопти.

— Йиғла... Бийинг-ку, ахир, ўғлим!..

— Ота... ман... Ахир, ман...

Аччиқ бир хўрсиниқ бўғзига қадалиб, Муродилла гапиролмай қолди.

Ота эса тагин бор овозда жар солиб йиғлайверди:

— Меҳрибо-о-оним, маслаҳатгў-ў-ўйим, она-ме-э-эй!..

Кейин, Муродилла яна зимдан ёнёққа назар ташлаб, ҳайратдан донг қотди: аллақачон тобут тайёр бўлаёзган эди.

Э, деб ўйлади у: тобутни нарвондан ясашаркан-да!
Ва, тобутсозлик қилаётганлар ҳам, дам-бадам уларга фармойиш бераётган оқсоқ Замон амаки ҳам, бедая этагида кўрпачаларга чўк тушганча, хомуш суҳбат қураётган оқсоқоллар ҳам, гўё улар ушбу мотамсаро кунни аллақачонлардан бери бетоқат кутишгандек, беихтиёр кўзига аллатовур совуқ кўриниб кетди...

Муродилла мазкур дилтанг манзарани кўп эслайди ҳали. Ҳар эслаганда кўкси шилиниб кетгандек куйишади. Энтикади. Кўзлари ачишиб оғрийди. Ва беихтиёр отасининг даккилари, онасининг дашномлари ёдига тушиб, кўзларида қайноқ ёш билан маъюс жилмаяди. Шу баробарида, айти меҳру оқибатнинг тимсолидек туюлгувчи ҳамюрт биродарлари — Замон амакини ҳам, нуроний қарияларни ҳам, жонсарак тобуткашларни ҳам — ҳамма-ҳаммасини кўксига туганмас бир ифтихор билан бот-бот хотирлайди. Энтикади.

Аммо нима учун ўшанда одамлар кўзига алланечук совуқ кўриниб кетгани-ю, нима учун йиғлаёлмаганлигини ўйласа, ҳануз ўша пайтдагидек таажжубланаверади.

Кейинчалик, куз кунларининг бирида, ўзини файласуф тарашлаб юргувчи бир табиатшунос ошнасидадан дабдуруст:

— Одам нима учун ўлади? — деб сўрайди.

— Саволингизга ман тушунолмадим, дўстим, — дейди табиатшунос.

— Одам нима учун туғилади-ю, нима учун ўлади?

— О, диалектика! — дейди табиатшунос файласуф, жуда кўп китоблардан маълум мужмал жавобни айтиб. — Табиат қонуни бу, дўстим: туғилиш бор — ўлиш бор. Ман сизга айтсам, дўстим, бу шундай қонуниятки...

— Яшанг-э!..

Айти чоғда эса, ўша мотамсаролиғ кунни бувисининг қабри тепасида қўр тўкиб ўтирган бир нуроний бобонинг айтган ҳар бир калимаси хаёлида ўйчан кезларидаги каби чарх ураверади. Ва, такроран иқрор бўладикки, ул ўғит то умрининг сўнгги нафасига довур асло хотиридан кўтарилмайди.

...Қўққис ҳамма безовталангандек бўлиб, Муродиланинг қулоғига кимнингдир шивирлаб гапиргани чалиниб қолди: ана, мурдашўй¹ ҳам келди!..

¹ Мурдашўй — ювуқчи (тож).

Муродилла ҳадикли бир назар билан дарвоза томон ўгирилиб, бошига дока рўмол ўраган, озгин нота-ниш бир кампирни кўрди. Кампир бардам юриб келарди.

Бинойидеккина момо экан-ку, деб ўйлади Муродилла, лекин айна кезде кўнглидаги беқарор ҳадиги тобора ҳукмрон бир хавотирга дўнаётганлигини ҳис этди: мурдашўй — мурдашўй-да! Ҳадемай, енг шимариб ишга киришади бу момо. Кейин... ана, тобут тайёр, бувиси-ни солиб жўнашади.

Ҳассол кампир йўлкадан супага кўтарилаётган чоғда Замон амакининг фармойиши эшитилди:

— У, кайвони, қаранг!.. Тезлаштиринглар, халойиқ маҳтал бўлиб қолмасин.

Зумда кайвони Ҳассол кампирни кутиб олиб, катта уйга туташ ҳужрага бошлаб кириб кетди.

Ҳаял ўтмай, қўшни аёл ҳужра томон бир қучоқ райҳон ҳамда буғи чиқиб турган бир челақ сув кўтариб ўтди.

Ҳаммаёқни қовжираган райҳон атри тутиб кетди.

Хиёлдан сўнг аёлларнинг марсиягўйлиги андак тинчиди.

Ҳассокашлар эса ҳамон жар солиб йиғламоқда эдилар.

Тонг-саҳардан бери тик оёқда туравергани учунми, Муродилланинг елкалари, бели, тиззалари, ҳатто товониям зирқираб оғрий бошлаган эди, ахийри бирпас ўтириб, ҳордиқ олиш илинжида ён-верига кўз югуртираётди, онасини кўриб қолди: она ошхона эшигидан берирокда турар, қўлида нимадир бор эди.

Она, унинг ўгирилиб қарашини кутиб турган эканми, шартта имлаб чақирди: буёққа кел!

Муродилла ҳассани қаерга қўярини билолмай, қўлтиғига қисиб, секин ошхона томон юрди.

Она дарҳол ошхона ёнбетига ўтди.

Муродилла негадир сира йиғлаёлмаётганидан онасига нолимоқчи эди, яқинлашаётди:

— Она?.. — деди.

Аммо дабдурустдан она:

— Она дема-е, кўзинг ўйилгур! — деди. Ва енг орасидан иккитагина шоколад ҳамда бир пар қатлама олиб узатди. — Ма, еб бўлганингдан кейин ошхонадан сув ичиб чиқарсан... Кўзингга қум тиқилганми, тош-юррак, нима учун йиғламаяпсан ахир?!

Муродилла, қўлида емиш билан индамай бошини қуйи эгди. Ахир... йиғлагим келяпти, деб ўйлади юти-ниб: лекин йиғлаёлмаётган бўлсам нима қилай, онажон? Кўзларимга бир томчиям ёш чиқмаяпти ахир. Майли, уринг, сўкинг, лекин айтинг, нима қилсам ҳўнграб йиғлайман, онажон?

— Мени номусдан ўлдирдинг-ку, бойўғли! — деди она бўғилиб. — Қара, ҳамма йиғлаяпти, фақат сен бойўғлига ўхшаб теваракка аланглаганинг-аланглаган. Уялмайсанми-а, виждонинг куйгур! Дийданг-ку тошга айланиб кетган экан, лекин овозинг-чи, овозингни ел еганми ё сурма ичганмисан?! Сен ҳам бундай дод солиб ўкирсанг-чи?!

Муродилла, онасига не деб жавоб айтарини билолмай, уф тортди: не десин ахир? Деган билан онаси шу тобда тушунармиди?

— Астойдил ўкираверсанг, ахийри юрагинг юмшайди, кўзларингга қуйилиб ёш келади, болам, — деди она. — Қара, ҳамма йиғлаяпти, ҳамма мотамда. Ҳатто осмон ҳам йиғлади-я!..

Муродилла ялт этиб онасига қаради: э, она, нималар деяпсиз ўзи?!

— Ҳа, нега анграясан, — деди она ҳирқираб. — Эрталаб ёмғир ёғиб ўтди-ку!.. Йиғла ахир, ўғлим, йиғла. Ўзим ўргилай сендан, кўзёшингни аяма. Мен онасиз қолдим, онамдан айрилдим. — Она янаям титраб-ҳирқираб, маҳзун хўрсинди. — Бийингни энди қайтиб кўролмайсан. О, бийигинанг сени қандай яхши кўрарди-я! Эгнингдаги манави чопонниям бийижонинг тикиб берган эди. Едингдами, тўйингда бийинг боёқиш бошингдан ҳовуч-ҳовуч сочқи сочиб... ув-ввв! — Беихтиёр она ҳўнграб йиғлаган кўйи, кўксига қўшқўллаб муштлаганча, илдам уй сари юриб кетди. — Онажон, ҳасратимни кимга айтаман энди, онажон! Энди мени ким тушунади, онажон!..

Еру осмон кўз ўнгида баравар чайқалаётгандек туюлиб, Муродилла баттар гангиб-гарангсиб ўрнидан турди. Қатлама ҳамда қандни емади, синч устига қўйди. Сўнг ҳассани судраб бориб, тагин қаторга қўшилди. Бир муддат негадир юрак бетлаёлмаётгандек тек қотиб турди. Кейин, ахийри кўзларига қуйилиб ёш келаридан умидворланиб, онаси айтгандек бор овозда дод солиб ўкиришга аҳд этди:

— Онажо-о-о...

Ногоҳ гурс этказиб елкасига туртди отаси:

— Эсинг жойидами, нодон?! Учир-э, онанг тирик-ку, ахир, галварс!

Бирдан Муродилланинг юзлари ловуллаб кетди, отасига тик қараёлмай, ҳассага пешонасини тиради: борсин-э, ўкирмайдиям, йиғламайдиям. Барибир бувисини ҳаммадан кўра ўзи кўпроқ яхши кўради. Дод-вой солиб, одамларга меҳрини кўз-кўзлаши шартми?.. Йиғлагиси келяпти, лекин йиғлаёлмаса, анавиларга ўхшаб додгўйлик қилолмаса, нима, айб-дорми? Борсин-э!..

Кейин, пешинга яқин уч-тўрт эркак тобутни даҳлиз ичкарисига узатди. Гўё шу дамни кутиб тургандек аёллар янаям қий-чувлашиб, ҳовлига ёпирилиб чиқишди. Бир оздан сўнг, ҳассакашлар олдинга тушиб йўл бошлаганларида эса, аёллар тағинда фарёд чекиб бўзлашиб, одамлар елкасида чайқалиб бораётган тобут томон талпинишди.

— Ҳай-ҳай, четланинглар! — деб бақирди Замон амаки. — Йўлдан қоч-ў, Бибиойша!.. Ҳаммамизнинг қисматимиз шу. Бандасининг чидамоқдан ўзга чораси йўқ... Тенг-тенгиз билан кўтаринглар-ў, биродарлар, тенг-тенгиз билан!..

Кўчага чиқишди.

Ҳаммаёқ тўла халойиқ.

Муродилла энг гавжум тўйларда ҳам бунчалар кўп одамни кўрмаган эди.

Одамлар икки четга сурилиб-туртинишиб, ўртадан ҳассакашларга йўл бўшатишди.

Кўча охиригача халойиқ тигиз саф тортган. Улар, ҳассакашларни ўтказишиб, тобут ортидан келаётган одамлар оқимига қўшилар эдилар.

Тағин ҳассакашлар жўр бўлиб бўзлашяпти.

Муродилла эса ҳамон жим, ҳамон таажжубда эди.

Қумлоқ кўчадан чиқиб, катта йўлга кўтарилаётганларида орқадан Замон амаки оқсоқланиб етиб келди:

— Шошма... шошманглар-ў, биродарлар! — деди ҳассакашларни тўхтатиб. Сўнг тоғага мурожаат этди. — Ана, машина... — Йўл чеккасида орқа тўсқичи туширилиб, устига гилам тўшалган юк машина шай турарди. — Тобутни ортсак-чи, қабристонгача йўл олис, нима дединг, биродар?

Тоға уф тортиб, надомат билан бош чайқади:

— Замон ака!.. — деди. — Кўрмаяпсизми, ахир я қ и н экан-ку!

— Бўлди... бўлди. Тушундим, — деб, Замон амаки

тоғани гапиргани қўймади. — Ман ўзимни ўйлаб айт-
мовдим. Ана, ман учун «Победа» тайёр.

— Одамлар учун йўл олислик қилса, жойростони-
гача онамни ўзим опичлаб бораман.

— Бўлди дедимку-е, биродар!..

Тоға... баттар жигар-бағри пора бўлган тоға қўл
силтади, сўнг дунёи дунни кўзёшлари селига кўмвор-
гудек бўзлаб, қабристон сари йўл бошлади.

Манзил чиндан ҳам олис, ҳам чиндан-да
яқин... я қ и н экан.

То етиб боргунарлигача Муродилла одамларнинг
яна бир ҳайратангиз фазилатига гувоҳ бўлди: йўлда
дуч келган ёшу қари борки, — хоҳ пиёда бўлсин, хоҳ
елиб кетаётган машинада, хоҳ эшакда бўлсин, — саро-
сар тобуткашлар оқимига қўшилар ва чайқалиб бора-
ётган тобутга кифтини тутмоққа шошилар эди.

Қабристонга яқинлашганларидан сўнг эса, ўлик-
ларни безовта қилиб қўйишдан ҳайиқаётгандек, бирин-
бирин ҳассакашларнинг овозлари тинди.

Аммо негадир тобора қабристонга кирганлари са-
йин, одамлар бир-бирларидан тобутни галма-гал юлқи-
гандек олиб, ҳассакашларни ҳам ортда қолдирганча,
янги қазилган гўр томон елиб-югуриб кетишди.

Қабристон... Дўмпайган, чўккан, ер билан қўшилиб
кетган қабрлар оралаб боришяпти. Намчил қабрлар-
нинг ёнбағирлари ям-яшил майсалар билан қопланган.
Оёқ остида қовжираган ўт-ўланлар эзилиб-янчилиб,
оҳиста қисирлайди. Кунботар тарафда ўскин қамиш-
зор... Ана, элас-элас чайқалиб, майин шовуллайпти.
Қамишзор ортида қуриган бир қари тут дарахти кўри-
нади. Унинг танаси бужур, ёрилиб кетган, шохлари
бир-бирига чирмашган, чайир. Тутнинг пастак бутоқла-
рига эса оқ, кўк, қизил латта парчалари осилган. Қаб-
ристон тевараги пахса девор билан ўралган. Деворнинг
у ер-бу еридаги нураган жойларидан аллакимдир...
алланимадир мўралаб тургандек туюлаверади. Қамиш-
зор эса оҳиста, сирли шовуллайверади.

Бироқ, атроф-теварақда ғаройиб бир сокинлик сас-
сиз-садосиз кезиб юргандек... Беихтиёр аъзойи бадан
жимирлаб кетади ва мубҳам бир ваҳм юракка ўрлайди.

Муродилла ҳассани қўлтиғига қисиб, отасининг қў-
лидан ушлади.

— Чарчадингми? — деди ота.

— Йўқ... чарчамадим, — деди Муродилла.

Кейин, ота ўсмоқчилаётгандек:

— Нима учун йиғламадинг, ўғлим? — деб сўради.
— Ман, бийижоним деб йиғламоқчийдим, ўзим билмай қолдим... Кейин, сиз кифтимга урдингиз-ку?
— Ундан аввалроқ-чи?

Муродилла дарҳол жавоб бермади, бир оз сукутдан сўнг:

— Энди нима бўлади, ота? — деди.

— Ҳеч нима... — деди ота. Сўнг кўнгилчанлик билан қўшиб қўйди. — Бир ҳисобда йиғламаганинг ҳам яхши бўлди. Йиғлаш... аслида номақбул ўзи. Барибир, минг йиғласанг ҳам энди бийингни тирилтиролмайсан.

Муродилла шовуллаётган қамишзор оша деворнинг нураб тушган жойига зимдан нигоҳ ташлаб, кўнглида нохуш бир ниманидир туйгандек бўлди. Индамай, чаққонроқ юрди.

Аллақачон одамлар янги қазилган қабр атрофида жимгина чордана қуриб ўтиришарди.

Ота қабр рўпарасида тиз чўкди. Ер намчилроқ эди, тиззасига Муродиллани ўтқазди.

Айни шу пайтда гўр ичидан гумбурлаган бир овоз эшитилди:

— Мулла ака-а!...

Ва, аввал дастаси кемтик бел, кейин, томирлари бўртиб-бўртиб чиққан қоқсуяк қўл кўринди.

Лаҳад оғзида турган киши шартта белни олиб, тупроққа санчди.

Сўнг, орадан ҳаял ўтмай, калласи хумдек, кўзлари ич-ичига чўккан, кўкси сержун, эгнига енгсиз гуппи кийган, қилтириқ бир чол гўрдан чиқди.

Муродилла беихтиёр отаси пинжига тиқилиброқ ўтирди. Ота индамай кифтидан қучди.

Шу аснода икки-уч киши чаққон тобутни кўтариб, гўр лабига элтди.

Тоға оғир жойидан қўзғалди. Тағин Одил амаки, яна кимдир ирғиб ўрнидан турган эди, тоға:

— Ўзим... — деб, лаҳад оғзига тушди. Тўнни ечди, сўнг энгашиб гўрга кирди. — Узатинглар.

Дарҳол одамлар оппоқ сурп ёйиб, тобут ҳамда гўр устини тўсишди.

Муродилла ялт этиб отасига саволчан қаради: нима учун, ота?..

Ота қулоғига шивирлаб:

— Нопок кўз кўрмасин учун... — деди, кифтига қоқиб. — Жим... жим ўтир.

Кейин, тупроқ уюми устига санчиб қўйилган бел-

нинг кемтик дастаси негадир Муродилланинг кўзига ёмон кўриниб кетди-ю, туйқус қачонлардир бувиси билан қилган бир ҳангомаси ёдига тушди.

Авжи саратон кунлари.

Чошгоҳ маҳали.

Отасиям, онасиям ишда, Мунира опаси эса қаёққадир чиқиб кетган эди.

Бувиси пешайвонда тўн қавияпти.

Муродилла ҳовлида ёлғиз ўйнаб юрган эди. Зерикди. Қўлидаги тол хивични — «оти»ни судраб, пешайвонга кирди:

— Бийи, матал¹ айтиб беринг? — деди.

— Матал?.. Матални кечаси айтиб бераман-да, бачам, — деди бувиси. — Эшитиб ухлаб қоласан. Ҳозир менга мушайт берма. Қара, сан учун чопон қавияпман. Тўйингда маза қилиб киясан!..

Шу пайт қалдирғоч учиб кирди-ю, пешайвонда бир айланиб, инга қўнди. Вижирлаб сайради.

Муродилла қалдирғочнинг дилхуш сайроғига маҳлиёланиб қулоқ солиб турди. Сўнг, дабдурустан толхивични кўтариб, шитоб ин томон сермади. Хивич инга етмади, лекин болорга қарсиллаб урилди.

— Ҳай-ҳай, шайтонвачча! — деди бувиси жавраб. — Нима қилаёпсан?

— Тутволаман-да!..

— Қалдирғочни-я?! — деди бувиси, кафтини қоши устида соябон қилиб. — Гуноҳи азим-а, бой бўгур! Қайтиб безорилик қилганингни кўрмайин. Кўрсам!..

Муродилла тагин бувиси рўпарасига ўтирди:

— Гуноҳ деганингиз нима, бийи? — деб сўради. — Айтинг, бийижон?

— Гуноҳми?.. Майли, айтсам айтай, — деди бувиси кулимсираб. — Ҳай, шайтон-а, барибир матал айттирадиган бўлдинг-а!.. Жим ўтириб, қулоқ сол: қадим замонларда гуруллаб ёнаётган олов аста-секин ўчиб, ер — ерга, сув — сувга ажралиб, ёруғ олам яралаётган замонларда...

— Бийи, тўхтаг, олдин ҳаммаёқ олов бўлган эканми?

— Ҳа-да, биз яшаётган дунё аввал каттакон гулхан бўлиб, аланга бўлиб ёнган экан. Денгизлар, саҳролар, водийлар, ўрмонлар — ҳаммаси кейин пайдо бўлган

¹ М а т а л — эртак (шева.).

экан. Уша — дунё дунё бўлиб яралаётган замонларда паррандаю газандалар султони...

— Пошшоси, денг, бийи.

— Гапимни бўлаверсанг айтмайман!.. Жим ўтириб, қулоқ сол: паррандаю газандалар подшоси Аждарҳо бир кун мажлис чақириб, дунёда энг ширин гўшт ниманики — манга шуни аниқлаб беришларингиз керак, дебди. Қалдирғоч, ман билиб бераман, деган экан, газандалар, сан сувда сузолмайсан, деб кўнишмабди. Хуллас, паррандаю газандалар узоқ кенгашиб, ахири бу мушкул юмушни жимитдеккина Ари ҳамда кўзлари чақнаган бир Илоннинг зиммасига юклашибди.

Аждарҳо жуда оч экан, жуда ёвуз экан, дарғазаб наъра тортиб, Ари билан Илонга фармойиш берибди: тезда аниқлаб, ҳузуримга қайтинглар!..

Ари зув этиб ҳавога кўтарилибди-ю, тоғлару водийлар устида айланиб учаверибди, йўлида неки бир жонзот йўлиқса, аямай чақиб кўраверибди.

Илон эса дарёларда, денгизларда сузибди, дашту биёбонларда кезиб ўрмалабди, йўлида неки жонли жонивор йўлиқса, аямай заҳарли тишини ботириб кўраверибди.

Қалдирғоч жонивор эса, икки газанданинг йўлини пойлаб, Қўрғон теварагида парвоз қилаверибди.

Бир куни, узоқдан учиб келаётган Ари кўринибди.

Қалдирғоч унинг олдини тўсиб чиқиб, Арижон, аниқладингми, дунёда энг ширин гўшт ниманики экан, деб сўрабди.

Аниқладим, дебди Ари гўнғиллаб, дунёда энг ширин гўшт одамзодники экан!

Қалдирғоч чирқиллаб, ишонмайман, дебди. Қани, тилингни бир кўрай-чи?

Ари, мана, деб тилини чиқарган экан, Қалдирғоч шартта унинг тилини чўқиб олибди.

Тили жемтикланиб, Ари гўнғиллаб қолаверибди.

Қалдирғоч эса чарх уриб ҳавога кўтарилибди. Кейин, бундоқ қараса, Қўрғон томонга илдам ўрмалаб келаётган Илонни кўриб қолибди. Дарҳол у газанданинг ҳам йўлини тўсиб чиқиб, Илонжон, билолдингми, дунёда энг ширин гўшт ниманики экан, деб сўрабди.

Билдим, дебди Илон вишиллаб, сувда балиқнинг, ер юзида одамзоднинг гўштидан ширинроғи йўқ экан!..

Бе, ишонмайман, дебди Қалдирғоч, гапинг рост бўлса, тилингни бир кўрсат-чи, Илонжон?

Илон, ана, деб тилини чиқарган экан, Қалдирғоч шартта унинг ҳам тилини чўқиб олипти.

Илоннинг тили айри бўлиб қолипти. Гапиролмапти. Илон жонҳоври сапчиб, учиб бораётган Қалдирғочнинг думига ғарчча оғиз солипти.

Қалдирғоч эса, думининг ўртаси узилиб қолганига парво ҳам қилмай, Аждарҳо ҳузурига йўл олибди.

Аждарҳо газандаларни кутаётган экан.

Ниҳоят, аввал Ари, кейин Илон етиб келибди.

Аждарҳо наъра тортиб:

— Гапиринглар! — деб буюрибди.

Ари ҳарчанд уринса ҳам сира гапиролмай, нукул ғўнғиллабди. Илон ҳам лом-мим деёлмай, яккаш вишиллайверибди.

Ана шунда Қалдирғоч тилмочлик қилиб:

— Бу газандаларингиз айтишяптики, подшойим, дунёда одамзоднинг ғўштидан бўлак ҳамма жонли жониворнинг ғўшти ширин эмиш! — деб шоду хуррам вижирлаб сайрабди.

Тилини Қалдирғоч чўқиган ўша Ари — она Ари экан. Ушандан бери арилар кемтик тил билан туғилиб, нукул ғўнғиллармиш.

Тилини Қалдирғоч чўқиган ўша Илон — она Илон экан. Ушандан бери илонлар айри билан туғилиб, яккаш вишиллармиш.

Илон ғарчча думи ўртасини узиб олган ўша Қалдирғоч — она Қалдирғоч экан.

Ана энди билдингми, бачам, қадим замонлардан бери Қалдирғоч одамзодга дўст экан. Иллоҳ, ёдингда тут: д ў с т г а д у ш м а н л и к қ и л и ш — г у н о ҳ и а з и м д и р ! . . Тур, ҳовлида ўйна, бачам.

Муродилла, ўрнидан қўзғалгиси келмай:

— Бийи, гуноҳ қилиб қўйса нима бўлади? — деди.

— Гуноҳ қилиб қўйсами?.. Гуноҳкор банда ўлгандан кейин, Мункарнакир тепасига келиб... Мункарнакир кимлигини биласан-а?

— Ҳа, айтувдингиз.

— Балле!.. Ана ўша Мункарнакир тўқсон ботмонлик гурзиси билан чунон ҳам урадики, гуноҳкор банда тариқдек... тариқдек сочилиб кетади.

— Бийи, сиз ҳам гуноҳ қилганмисиз?

— Чумолига озор бериш ҳам гуноҳ, бачам. Ким билади дейсан, қанчадан-қанча чумолини босиб-янч-гандирман. Энди сан кўра-била гуноҳ қилиб қўйма, дейман-да, бачам!..

Муродилла ҳамон чайқалиб шовуллаётган қамишзорга, турфаранг латта парчалари осиб қўйилган қари тутга... сўнг, яна белнинг кемтик дастасига мунгайиб тикиларкан, бувисининг ҳасрат оҳангидаги майин, меҳрибон овози такроран қулоғига эшитилгандек туюлди. Гўё ҳали-замон бувиси тепасига Мункарнакир гурзисини кўтарганча елиб келиши муқаррардек титраб кетди. Ва беихтиёр кўзлари қайноқ ёшга тўлиб, бирдан изиллаб йиғлаб юборди.

Ота эса дабдурустдан саросималаниб:

— Ҳа-ҳа, Муродилла, ҳа?! — деди. — Сенга нима бўлди, ўғлим?

Муродилла кўзларида ёш билан, йиғидан ўзини тиёлмай, отасига термилиб қаради. Гапиролмади.

— Жим... жим, ўғлим! — деди ота, кифтига қоқиб. — Ана, қара, Иноят аканг ҳам шу ерда... Тур, биз ҳам тупроқ ташлайлик, ўғлим.

Аллақачон одамлар қабрга тупроқ торта бошлаган эдилар. Негадир улар шошилишмоқда эди.

Туйқус тоға сўнгсиз бир алам билан нола чекиб:

— Она... онажон! — деди. — Биздан ризо бўлинг, онажон?!.

Тоғасининг аламнок фарёди айни юрагини тилиб ўтгандек Муродилла ҳўнграб юборди.

Ота эса чақон кимдандир кетмонни олиб, беш-олти бор тупроқ ташлади, сўнг:

— Бас, йиғлама, ўғлим, уят бўлади, — деб, яна кифтига қоқди, тупроқ тортишга ундади. — Бўл, сен ҳам тупроқ ташла, ўғлим. Савоб бўлади.

Ноилож Муродилла бир ҳовучгина тупроқ сочди. Сўнг янаям кўзёшлари селдек қуйилиб, отасининг тиззасига ўтирди.

Ногоҳ осмон қаъриданми ё ер комиданми таралаётгандек ҳирқираган бир овоз гумбураб эшитилди:

— Йиғламанг, бўтам. Улим ҳақ!..

Муродилла илкис овоз чиққан томон ўгирилиб, чоллар даврасида оппоқ соқолли бир қарияни кўрди.

— Ёлғиз бувингизни эмас, ҳаммамизнинг қисматимиз шу. Баайни бандаси тангрининг қабристонга қараб отган ўқи. Бас, шундай экан, шак келтирманг ва локин ғофил ҳам бўлманг, бўтам! — деди нуроний қария бош ирғаб. — Ҳа, тамомила иқроор бўлингки, бувингиз омонат умрини яшаб, мангу маконига қайтди. Агар марҳуманинг руҳи хотирини шод этмакчи бўл-

сангиз, омонат умрингиз давомида панду насихатларини оғишмай амалда қўлланг: ёмондан, ёлғондан, ҳаромдан ҳазар қилинг!..

Ваъз асносида қабр кўмиб бўлинди.

Кимдир кетмон орқаси билан тупроқ уюмини шиб-балаб қўйди.

Замон амаки томоқ қириб:

— Бошланг, тақсир! — деди. — Жамоа мунтазир.

Хиёл тараддуддан сўнг, қария қироат билан ўқий бошлади: авзубиллоҳи мина шайтони рожим, бисмиллоҳи раҳмони раҳим!..

Ҳамон Муродилла кўз ёшини тиёлмай, дам-бадам лаб тишламоқда эди.

Отаси бағрига босиб:

— Бас, оширвординг-ку, ўғлим, — деди. — Йиғлай-версанг, касал бўлиб қоласан. Эшитяпсанми?..

Тобора Муродиллага нималардир ёмон алам қилмоқда, нималардир хўрлигини келтирмоқда эди. Ғирашира англаётган ҳақиқати эса асл ҳақиқат эканлигига асло ишонгиси келмас, шу баробарида, руҳиятида рўй бераётган беадад бир ғалаёнга ҳам чидаёлмас эди. Бинобарин, отасининг дашномига парво қилмай, юм-юм йиғлайверди.

Жаноза ўқиш тугади.

Замон амаки ҳаммани бир лаҳза тўхтатиб:

— У, биродарлар! — деди. — Муслима бийимиз қандай аёл эдилар?

Ҳар ёқдан овозлар таралди:

— Яхши аёл эдилар!

— Жаннати кампир эдилар!..

Муродилла отасига эргашаётиб, ортига қаради: қабр устига уюлган намчил тупроққа кимдир толхода-чаларни қадаб қўйибди.

— Кўзёшларингни арт, — деди ота. — Қўлингни бер.

Беш-олти қадам юрганларидан сўнг, Муродилла:

— Ота... — деди. Тўхтади. Тағин ортига ўгирилди. — Бийим?..

— Хўш?! — деди ота, қаҳрчан чимирилиб. — Охирги одам қабримдан етти қадам узоқлашганидан кейин, Мункарнакир тўқсон ботмонлик гурзисини кўтариб келади, деганмиди бийинг?

— Ҳа.

— Ғирт жинни экансан-ку, а! Тўқсон ботмон қанча бўлишини биласанми ўзинг? Ун ботмон юк бир эшак-

нинг белини майиштирворади. Тушундингми? Аввало тўқсон ботмонлик гурзи-ю, кейин уни кўтарадиган девдек Мункарнакир каталакдек лаҳадга қандай сигади — ўйлаб кўрдингми буёғини? Тавба!.. Юр тезроқ, машина кутиб қолди.

Муродилла кўнглида отасидан ранжиди. Индамади. Хўрсиниб, бошини қуйи солди.

Муродилла кабинада Иноят акаси билан отасининг ўртасига ўтирди. Энди кўзларига қуйилиб ёш келмас, лекин негадир устма-уст энтикар, бўғзидан эса бот-бот йиғламсирагандек бир товуш ситилиб чиқмоқда эди.

— Бўлди-е! — деди Иноят акаси. — Бунча ҳиқил-лайсан?..

Муродилла Иноят акасидан ҳам хафа бўлди. Бир хўмрайиб қаради. Сўнг кескин юз ўгириб, отасининг кўксига бош қўйди.

Машина гингиллаб, аста чайқалиб бормоқда эди.

Алланечук элитгувчи ҳидданми ёки толиққани учунми, Муродилланинг кўзлари юмилди. Кейин...

...жуссаси катта эмиш. Юзи, кўзлари эса!..

Тубсиз жар... Йўқ, жарлик эмас, тубсиз бир дара. Даранинг кўз илғамас остини сувўтлар, чирмовуқлар, печакгуллар чирмаган, ёнбағирлари эса силлиқ тошлар билан қопланган. Тошлар орасида майсалар, бинафшалар, ўтлар, тиканаклар ўсиб ётибди. Тепаликда аллатовур тилларанг дарахтлар шовуллайди.

Ана, минг машаққат билан юқорига ўрмалаяпти. Бир маҳал, тепаликка чиқай-чиқай деганда, оёғи остидаги тош кўчиб, яна пастга сирғалиб кета бошларкан, жонҳоври ўтларга, тошларга тирмашади. Тўхтайтиди. Кейин, қўллари шилиниб, тирноқлари қонаб, пешонасидан тер қуйилиб, тагин тошларга тирмаша-тирмаша, ўт-ўланларга осила-осила, юқорига ўрмалайверади.

Тепаликда тилларанг дарахтлар оҳиста шовуллайди.

...бирдан қалқиб кетиб, Муродилла кўзларини очди.

Машина чорраҳада тўхтаган — тўйхона томон елаётган машиналар карвони йўлни тўлдириб ўтмоқда эди.

Негадир тўй карвони Муродиллага қизиқ туюлмади, хаёлчанлик билан кўзларини юмди.

19¹⁹
75 88 й.

ОШИҚДАРА ТУТҚУНЛАРИ

1

Уйқуси бузилди. Кўзларини очмади. Лекин негадир бемаҳалда уйғонганига таажжубланди... Шу аснода аллақандай англаширсиз товушлар қулоғига чалина бошлади: кимлардир уввос солиб йиғлаётгандекми-ей, кимлардир қаҳқаҳа уриб кулаётгандегу тагин кимлардир тинмай балабону сурнай чалаётгандекми-ей!..

Кўзларини очмай, баттар таажжубланди.

...қизиқ, туш кўряпманми-ё? Уйғоқ қолда-я!.. Чарчаганим учун бўлса керак.

Чиндан ҳам жуда чарчаган, — аввал самолётда, кейин автобусда, ундан сўнг таксида узоқ йўл босди; уйдан тонг-саҳарда чиқиб, базўр хуфтон чоғи манзилга ҳориб-толиб етиб келган эди, — беҳуда айтишмаган ахир: йўл азоби — гўр азоби, деб.

Манзилга етиб келиб, шинамгина хонага ўрнашганидан сўнг, осмону фалакдан бирдан ер комига тушиб қолгандек ҳис этган эди ўзини. Аввал самолётда учганию, сўнгра уловларда йўл босгани учун эмас, йўқ, аэропортдан то ушбу маконга қадам қўйгунигача адирлар, қирлар, тоғлар оралаган йўл нуқул пастликка қараб энгани боис шундай туюлган эди... Кейин, уйдан олиб чиққан егуликларидан энгил-елпи тамадди қилиб, уйқуга ётган ва оппоқ чойшабларда оҳор ҳиди бурқиётган эса-да, донг қотиб ухлаб қолган эди.

Мана, энди... Ҳамон ажабтовур товушлар олислардан элас-элас қулоғига эшитилгандек бўлаяпти.

...ё долонда одамлар телевизор томоша қилишаяпти-микан? Йўқ, ҳозир томоша пайти эмас, аллақачон тун яримдан оққан ёки ҳадемай тонг отиб қолса керак.

Ҳаловатини қизганиб, соатга қарамади. Енбошига ўгирилиб, оппоқ чойшабли адёлни бошига тортди.

Аммо ҳануз ўша-ўша: кимлардир уввос солиб йиғлаётгандекми-ей, кимлардир қаҳқаҳа уриб кулаётгандегу тагин кимлардир тинмай балабону сурнай чалаётгандек эди.

...ажаб, роппа-роса бир кечаю бир кундуз мири-
қиб ухлагандекман-а! Ниманинг шарофати экан бу?

Тўшагидан турди. Керишди. Енгил кийинди. Ой-
набанд эшик қия очиқ эди, чоғроқ пешайвонга чиқ-
ди. Ва беадад бир ҳайратдан тек қотди: чиндан ҳам
ер комига тушиб қолгандек туюлганича бор экан, —
гирд теваракни баланд тоғ қоялари ҳалқадек ўраб
олган, — и с т и р о ҳ а т г о ҳ кўркам дара қўйнида
жойлашган эди. Қояларга туташиб кетган дара ёнба-
ғирларини ям-яшил майсалар қоплаган, сийрак жийда
баргли дарахтлар эса соявонларгами ёхуд тобора юқо-
рилаб бораётган алланималаргадир менгзаб кўринади
кўзга. Ясси қиямаликларда оппоқ тоғ эчкилари дарахт-
лар оралаб ўтлаб юрибди. Кунчиқар томондаги тикка
ўрлаган йўл бўйида катта бир кўл қуёш нурида тилла-
ланиб жимирламоқда. Аммо, қизиқ, нечундир кўл сир-
ли-синоатли туюлади. Унинг атрофини минг кокилли
мажнунтоллар, сершоҳ-сербутоқ оққайинлар, кўм-кўк
арчалар қуршаган. Ёмғир ҳидига тўйинган, намхуш
ҳаво эса шу қадар майин, шу қадар мусаффоки, нафас
олгани сайин одамнинг баҳридили яйрайди.

Кўкрагини кериб, тўйиб-тўйиб нафас оларкан, қиш-
лоғининг турфа кимёю куйинди исларга қоришган
ачимсиқ ҳавосини эслаб, ўйчан бош ирғади.

Тонгда ёмғир севалаган шекилли, пастда, — бино
рўпарасидаги намчил гиштпарчин йўлкада, — одам-
лар эринчоқлик билан кезиб, нонушта пайтини кутиш-
моқда. Уларга синчков назар ташлаб, негадир кўнгли-
ни ғашликками, ўкинчгами мойил бир нималардир
чулғаётганини ҳис этди.

...ёпирай, ҳалитдан-а? Кезиб ўрганмаганлигимдан
бўлса керак. Албатта-да!..

Йўлкадан қуйироқдаги олмазорга туташ кенг май-
дончада кўкраклари лорсиллаган аёллар, хипча бел
жувонлар ирғишлашиб, бадантарбия қилишяпти.

Истироҳатгоҳ ғаройиб бир сокинлик оғушида. Ушбу
сокинлик эса гўё кишини эркалаб аллалаётгандек.

Енгилгина энтикди.

...дунёда жаннатсифат жойлар ҳам бор экан-да!..

Оромкурсига ясланиб, дунёнинг боқийлигию умр-
нинг ўткинчилиги тўғрисида надомат билан ўй сурган
кўйи, оппоқ булутлар орасида оқариб кўринаётган қор-
ли қояларга хомуш тикилиб қолди.

Бир маҳал, қўшни айвонга сарғиш сочлари елкасида мавжланган, ўттиз ёшлардаги дуркунгина бир жувон чиқди. Дорга оппоқ бир матони осди. Момиқ халати тугмалари ўтказилмаган экан.

Жувоннинг шафақранг баданига нигоҳи тушар-тушмас, изза чекиб, илкис юзини четга ўгирди. Ором курси гижирлаб кетди.

Жувон сергак тортиб, ўртадаги пастак панжара тўсиққа яқинлашди:

— Салом, йигит, — деди.

— Салом, — деди йигит.

Жувон бирин-бирин халати тугмаларини ўтка-заркан:

— Кеча келдингизми? — деб сўради.

— Ҳа, кеча кечқурун келдим.

Дабдуруст кўзлари ажабтовур чақнаб, жувон:

— Яхши, — деди. Овози товланиб кетди. — Менинг келганимга уч кун бўлди.

Тунда қулоғига чалинган ғалати товушлар ёдига тушиб:

— Кечирасиз, уйқунгизда безовта бўлмадингизми? — деди Йигит. Жувон кулимсиради. Индамади. Лекин унинг кулимсираши бир қадар сирлидек эди.

...бу дуркун жувон — Дуркунхоним ниманидир биледи. Билади! Жўрттага айтмаяпти.

— Боёнларга ўхшаб ялпайиб ўтирибсиз, — деди Дуркунхоним, янаям навозишли жилмайиб. — Нима, нонушта қилгани бормайсизми ёки?..

— Йўқ... Борамиз, — деди Йигит.

Айни кезде истироҳатгоҳ радиоси занг чалиб, нонуштага чорламоқди эди.

3

Нонуштадан сўнг, Йигит кеча келган ўттиз чоғли одамга қўшилиб, биринчи қаватдаги кенгроқ бир хонага кирди. Олдинги қаторга ўтиб, юмшоқ ўриндиққа ўтирди.

Катта дўхтирни кута бошладилар.

Каттакон кўп куттирмади. Миқти гавдали, қирқ ёшлардаги йигит экан. Узини таништиргач, истироҳатгоҳнинг жорий тартиб-қоидалари ҳақида гапирди. Бир йўла минг киши дам олиб даволанишини айтди. Ҳар ўн беш дақиқада истироҳатгоҳдан шаҳарга махсус авто-

бус қатнаб туришини маълум қилди. Кейин, роса истироҳатгоҳни мақтаб:

— Гапларимга ишонаверинглар, яқин атроф-теваракда бунақаси йўқ, — деди. — Ҳавоси ниҳоятда соф, ниҳоятда шифобахш. Санаториямиз асосан юрак ва асаб касалликларини, такрор айтаман, айниқоа а с а б касалликларини даволашга ихтисослашган. Таъкидлашим керакки, табиий муҳитимизнинг ўзи ҳам шуни тақозо қилади, — деб очиқ деразалар томон ишора қилди у. — Ана, кўриб турганларингиздек, санаториямиз Ошиқ-Маъшуқ тоғлари билан қуршалган...

...э, оти жуда қизиқ экан: Ошиқ-Маъшуқ! Албатта бирор қизиқарли ривояти ҳам бўлса керак.

— ...Устимизда тўхтовсиз айланиб турган салқин, шифобахш тоғ ҳавоси шаҳардан узлуксиз ёпирилиб келаётган заҳарли исларни мутлақо яқин йўлатмайди. Демак, қадимги Шарқ мақоли билан айтадиган бўлсак, тоза ҳаво — танга даво. Бу ерда ўзингизни бир ой бахтиёр ҳисоблашларингиз мумкин. Хўш, энди бизга саволлар борми?..

Ана шунда Йигит тунги ғаройиб товушлар тўғрисида сўрашни ўйлади. Аммо, иккиланди: мабодо тушида ё хаёлида... Йўқ, аниқ-тиниқ эшитган эди. Мана, шу тобда ҳам нозик бир сас қулоқлари остида титранаётгандек... Еки уёқда ачимсиқ ислар, турли ташвишу хавотирлар исканжасида зўриққан асаблари буёқда мусаффо ҳаводан шишиниб, энди нағма кўрсатяптими-кан-а?.. Йўғ-э, анов Дуркунхонимнинг ҳалигидай ишшайгани ҳам бежиз эмасдир ахир. Ҳа, шубҳасиз, бу ерда нимадир бор... нимадир бўлиши керак.

4

Тезроқ соатнинг уч бўлишини кутяпти — руҳий таъсир воситасида даволовчи дўхтир ҳузурига бориши керак. Вақт эса имиллаб ўтмоқда. Зерикаётганини ҳис этиб, оғир энтикди. Кейин, бекорчи бекор ўйлайди, деганларидек, четдан бегона назар билан ўзига разм солди: ана, шам «пайпоғ» у шам «белбоғ»дан сўнг тўшакда ўраниб ётибди. Пешонаси ҳамда кўз остларида сийрак тер резалари йилтирайди. Кўринишидан дам олиб даволанаётган бахтиёр одамга асло ўхшамайди, худди бандининг ўзи: ҳорғин, хомуш.

...нега, нима учун шундай? Кўнгилда на бир севинч, на бир ҳаяжон.

Назарида, икки-уч кундан бери эмас, аллазамонлардан буён ушбу дарага тушиб қолгандегу, энди ҳеч чиқиб кетолмаётгандек эди.

Аввал-бошдаёқ хушлар-хушламас йўлга отланаётиб, ҳардамхаёл бир ҳолатга тушган, лекин аллақачон йўлланма ҳамда самолётга патта олиб қўйгани боис, — гўё уйдан узоқда турмуш ташвишларидан халос бўладигандек, жаннатсифат жойларда роса яйраб ҳордиқ чиқарадигандек, — қани, бораверайлик-чи, деб келаверган эди.

Аммо асли ўшанда кўнгли сезган экан: мана, рўзгор ташвишларидан қутулиш қаёқда!.. Узи бу ердаю ёду хаёли оиласида. Озиб-ёзиб шаҳарга тушиб қолса, гоҳ хотинига, гоҳ болаларига нелар харид қиларини билолмай, боши қотади. Ҳали ота-она, оға-инилар ҳам бор. Қўл эса қисқа. Қашшоқлик қурсин-а, қашшоқлик!.. Улгани тепган, деганларидек, истироҳатгоҳдаги ғалати ғаройиб дахмазалар айни дард устига чипқон бўляпти: на куниди ҳаловат бор, на тунида — алламаҳалда уйғониб кетади; қулоқлари остиди қандайдир айқаш-уйқаш товушлар элас-элас эшитилган кўйи, ёмғир севалаётган қорамтир осмонга хаёлчан тикилиб ётади; тонг бўзарарга яқин ухлаб қолади; кейин, эрта-лаб, ажаб, уйқудан тетик туради. Лекин... айвонга чиқмоққа юраги безиллайди-ю, барибир чиқади. Орадан ҳаял-замон ўтиб-ўтмай, Дуркунхоним ишшайиб, пайдо бўлади-да, оч ғунажинчадек мўлтирайверади... Тепа қаватдаги сариқсоч Гулоийм эса, ёпирай, худди ошиғу беқарор бўлган ўн тўрт ёшли бўйсара қиз каби дам қизил гул ташлайди, дам сариқ гул!.. Баттар бўл-э!.. Рўпарадаги хонада яшаётган дўндикчага ногоҳ дуч келиб қолса, ўзини қайга урарини билолмай қолади. У эса маъюс табассумдан юзлари яшнаб, шартта қўлтиғидан олади-ю, тошбағирликда айблай кетади. Ошхонага-ку ноилож боради. Бордими, тамом — пойтахтлик Оппоқбика африқо қаҳвасию фаранги коньягини бот-бот мақтаб, меҳмонликка таклиф қилгани қилган. Худонинг берган кун аҳвол шу.

... ё тавба! Ё Парвардигор, бу ожизаларинг бу қадар беҳаё, бу қадар беқадр!.. Ахир, жаннат — аёллар пойидадир, демаганмисан?! Агар жаннатинг шу аёллар пойида бўлса... Қойил-э!.. Аёлнинг Худоси иккита: бири... аёқ, яна бири таёқ. Халқ тўқиган буни. Хўш, халқни нималар, кимлар бу даражага тушириб қўйди ахир?.. Асли жамият ичдан чириб

битгани рост шекилли. Бўлмаса... Епирай, анави мункиллаган раис ҳам иккинчи хотинини, ҳам ўйнашини олиб келганмиш. Раис — халқнинг отаси-я!.. Навжувон ўйнаш бечора энди дуч келган аёққа қашиниб юрибди... Бунақа жойларга ўзи аёлларнинг асосан бадбахти келар экан чоғи. Рост-да, бахтиёр аёлларнинг истироҳатгоҳларда тентирамоққа иллоҳ хоҳиши йўқ.

Дарвоқе, бу манзил-маконнинг ўзида одамни ҳар кўйга солиб тентиратадиган нимадир бўлса керак. Бинобарин, Ошиқ-Маъшуқ тўғрисидаги ривоят ҳам беҳуда тўқилмаган ва руҳиятидаги ажабтовур беқарорлик ҳам бежиз эмас. Чунки уйда уйқуга ётарди-ю, тошдек қотиб ухлаб қоларди. Сўнгги марта уйда қачон туш кўрганини ҳам аниқроқ эслаёлмайди. Бу ерда эса, — давомли тушлар кўрадимиз-ей, алаҳсирайдимиз-ей, — ҳамон дурустроқ ором ололгани йўқ.

... ий-э, соат учдан ўтяпти-ку!..

Қани, борсин-чи, руҳшунос дўхтирдан бирор маънили гап чиқар эҳтимол.

5

Еши элликни оралаган, бақалоқ дўхтир аёл:

— Ўтиринг, — деди совуқроқ оҳангда. — Нима учун кўзларингиз бежо?

Иигит сўроқномани узатиб:

— Шунчаям савол бўладими! — деди. — Юзтадан кўпроқ. Баъзилари жудаям кулгили. Чет элда бўлганми сиз? Қизиқ, беморнинг чет элда бўлган ё бўлмаганлигининг хасталикка нима алоқаси бор?

— Бу анкетани биз эмас, Минздрав тузган, — деди дўхтир, сўроқномага синчков кўз югуртираркан. — Шуни билиб қўйингки, тузумлар ўртасидаги тафовут беморнинг дунёқарашига, пировардида, руҳиятига ҳам кескин таъсир қилиши мумкин.

Иигит бир зум ўйланиб қолди, кўнглида дўхтирнинг фикрига қўшилгач:

— Дўхтир, руҳиятга ишонасизми? — деб сўради.

Бақалоқ дўхтир ялт этиб қараб:

— Келишиб олайлик, — деди сўроқномани четга суриб. — Мен савол бераман, сиз жавоб берасиз.

Иигит сўроқномага ишора қилиб:

— Ана, мен жавоб бериб қўйганман, — деди. — Кўпчилик қатори қўнғир, қизил рангларни яхши кўраман, кўк, яшил рангларни ёқтираман, қорага тоқатим

йўқ. Куннинг тонг пайти менга жудаям ёқади. Лекин ростини айтсам, шу кунларда тонгдан ҳам, шомдан ҳам, ҳатто дунёсидан ҳам кўнглим совиб кетди. Айниқса, аёлларнинг бу қадар беқадр бўлиб қолганлигини кўриб, қийналаяпман.

— Шошманг!.. — деди дўхтир. — Психотерапияга ишонасизми?

— Психотерапияга, психоанализга доир асарлардан анча-мунчасини ўқиганман.

Дўхтир қўрслик билан гапни бўлиб:

— Психотерапияга ишонасизми, деб сўраяпман, — деди. — Нимани ўқиган-ўқимаганлигингиз мени қизиқтирмайди.

Йигит кўзларини пирпиратди:

— ...? — Лекин саволга жавоб бермади.

Туйқус дўхтир хатосини англаб етган каби майинроқ оҳангда, лекин жиддият билан:

— Хўп, менга ишонасизми? — деб сўради.

— Сизгами?.. Сиз менинг саволимга жавоб бермадингиз. Энди ўртамизда самимият бўлишига ишоналмайман.

— Анча таъсирчан экансиз... — Дўхтир зўраки кулимсираб, сўроқномага ишора қилди. — Кўнглингизда хавотирингиз кучли эканлигини қайд этгансиз. Айтинг-чи, айнан нимадан хавотирдасиз?

— Биринчи марта бунақа олис сафарга чиқшим. Бундан кейин сираям чиқмасам керак. Кутилмаган бирор фалокат...

— Шошманг! — деди аёл, тагин гапни, бўлиб. — Саволга... саволга жавоб беринг?

... ий-э, бу дўхтирнинг ўзи давога муҳтож-ку! Бунақа феъли чарслигию бетоқатлиги билан хўппа семиргани қизиқ. Ҳойнаҳой, чолиниям сил қилворгандиро-ов!

— Хўш, нима сизни кўпроқ хавотирлантиряпти?

— Дўхтир, илтимос, аввал сиз менинг саволимга жавоб беринг?

Тагин дўхтир зўраки кулимсиради:

— Нима учун руҳга ишониш-ишонмаслигим сизни бу қадар қизиқтириб қолди?

— Биласизми, дўхтир, мен бу ерда атиги бир неча кундан бери эмас, балки аллазамонлардан буён яшаб юргандекман; кейин, кечалари аллақандай товушлар қулоғимга чалиниб уйғониб кетаман-да, алламаҳалгача ўнгимда ҳам ўша товушларни элас-элас эшитаётган-

дек бўламан. Назаримда, Ошиқ-Маъшуқнинг безовта руҳлари бизларни...

— Бизларни эмас, с и з н и ! — деди дўхтир.

Бир зум йигит дўхтирга тикилиб қолди.

...ҳм-м, демак, руҳга ишонмас экан.

Сўнг, Йигит паришон бош ирғаб:

— Майли, м е н и таъқиб қилаётгандек, дейлик, — деди. — Тағин бир мулоҳазам бор: бу ердаги аёллар энгилтаклиги Маъшуқанинг ҳалигиндай руҳи таъсиридан эмасмикан?

— Бундай ўйлашингизга жиддийроқ асосингиз борми?

— Ошиқ-Маъшуқ ривояти шу ерда тўқилган. Ривоят бежиз эмасдир ахир. Тўғрими?

— Лекин сиз шуни унутмангки, бу ернинг ҳавоси саломатлик учун зарур бўлган газларга ниҳоятда бой. Бундан ташқари, нарзан дегани—полвон сув эканлигини ҳам назардан соқит қилманг-да!.. Нарзан ваннада ётганингизда ўзингизни қандай ҳис этапсиз?

— Худди лиммо-лим шампань тўла ҳовузчада чўмилаётгандек маза қиламан. Вижиллайди. Илиқ-иссиқ пуфакчалар мавжланиб қитиқлайди. Кайф!..

Дўхтир кулиб:

— Жуда тўғри! — деди. — Албатта, шифобахш ҳаво, тоғ босими, нарзан ванна — эркагу аёл шаҳватини қўзғаб юборади-да!..

...қизиқ, ўзи руҳий усул билан даволовчи дўхтир-у, лекин руҳга ишонмас экан. Аммо гапида жон бор.

Бир зум жимликдан сўнг:

— Мен кўпроқ Кашпировскийга ишонаман, — деди Йигит. — Чунки у ижтимоий келиб чиқишингиз билан ҳам, чет элда бўлган-бўлмаганлигингиз билан ҳам қизиқиб ўтирмай, муолажани бошлайвераркан. Ҳатто телевизор орқали ҳам даволай олади. Сиз бўлсангиз юздан ортиқ саволга ёзма жавоб олганингизга ҳам қааноатланмай, яна сўраб-суриштираяпсиз.

— Агар менга ишонмасангиз, машғулотларимда қатнашингиздан фойда йўқ, — деб, дўхтир соати-га нигоҳ ташлади. Секин ўрнидан турди. — Мабодо фикрингиз ўзгарса, эрта шу пайтда келарсиз.

— Ўзгармаса-чи?

— Барибир келишингиз керак.

Зинҳор келмаслигига ишонган кўйи, индамай, хо-муш чимирилиб, Йигит хонадан чиқди.

Тушликдан сўнг, Дўндикчага чап бериб, гулзорлар оралаганча, секин дара адоғи томон юрди. Дўндикча боя, бирга шаҳар айланиб қайтайлик, деганида, — юз амри ширин, — хушламайроқ рози бўлган эди. Уша заҳоти таклифни рад этолмаганига энди афсусланапти. Начора, бирор баҳона тўқиб, узр сўрар. Еки, шундан кейин унинг ўзи маъшуқона саъйи ҳаракатлари беҳудалигини англау, қайта суйкалмай қўяр.

Тоғ пойида паришон туриб қолди. Кейин... атрофга хаёлчан кўз югуртирди. Бир-бирига мингашиб кетган чўққиларга тикилиб, айни чоғда ўзини табиатнинг бир бўлаги экани-ю, лекин табиатга уйғунлашиб кетолмаслигини ўйлади: йўқ, бундай шарафга ожиз бандаси муносиб эмас. Зеро, она табиат билан уйғунлашиб кетолганлар — ҳурдирлар, яъни бахтиёрдирлар. Одамзод бахтиёр бўлмоғи учун жуда кўп тўсиқларни енгиб ўтмоғи керак. Лоақал ўзлигидан ўзиб, хокисору лоқайд, беғаму бепарво... Йўқ, йўқ... табиатдан, жамиятдан нималарнидир кутиб яшаётган одам асло хокисор бўлолмайд.

Ушбу фикр кўнглидан кечаркан, Азиз ад-дин Насафийдан ўқиган бир ҳикмати ёдига тушди: *дарвеш, сен — кичик оламсан, бутун олам — бепоён олам, сен — ҳар икки оламнинг бир заррасисан. Дарвеш! Ўзлигингни англа, ташқи ва ички оламнинг тушун. Зеро, англаш — бепоён оламнинг ибтидоси ва интиҳосидир... Бундан ўзга йўл йўқдир.*

Насафийнинг ҳикмати чинлигига яна бир карра имон келтириб, бошини кўтарди.

Ногоҳ, таажжубдан кўзлари каттариб кетди.

...и, ана, Ошиқнинг папоғи!

Бўрксимон каттакон бир тош улкан харсанг чеккасида тўнтарилиб ётарди.

...ана, Ошиқнинг ўзиям чўзилиб ётибди. Бечора!.. Биқини билан тушган экан.

Чиндан ҳам бўрксимон тошдан анча юқорида одамсиёқли бир харсанг яққол кўзга кўриниб турарди.

...ўша тобда Ошиқ ниҳоят ўзини бахтиёр ҳис этган бўлса керак. Албатта-да! Ҳадемай руҳлари қовушиб-чирмашиб кетаридан умидвор бўлган ахир.

Хаёлидан ғамгин манзаралар кечаркан, Ошиқ-Маъшуқнинг сўнгги лаҳзадаги аламли, армонли розлари кулоқларига оҳиста чалинаётгандек туюлди: *модоми-*

ки бу дунёсида бизга қовушиш насиб қилмас экан, кел, у дунёга бирга равона бўлайлик, Маъшуқам!.. Тану жоним билан сеникиман, Ошиғим!.. Кетдик, Маъшуқам!..

...ана, Ошиқ тошдан-тошга, чўққидан-чўққига урилиб, пастга учиб борапти.

Бехос даҳшатга тушиб, бирдан қичқириб юборади Маъшуқа: ааааа!..

Ва беихтиёр орқага тисарилади.

Кейин, Маъшуқанинг жонҳоври қочиб бораётганини кўриб турган қўйлар, қўзилар, ҳатто шайтон эчкилар ҳам донг қотиб, аламдан тошга дўнишади. Ошиқ... чала ўлик Ошиқ эса Маъшуқанинг ногаҳоний хиёнатига бардош беролмай инграб юборадия, кўзларидан ёш аралаш қон тома бошлайди.

Ровий ривоятча: *ҳамон Ошиқнинг кўзларидан ёш аралаш қон томармиш. Ана, қаранг!.. Қояга кўтариш лолган одам тошга айланиб қолган қўй-қўзилару эчкиларни ҳам албатта кўради.*

...чинмикан шу?.. Чин... чин бўлса керак.

Баланддаги одамсиёқли тошга киприк қоқмай тикилиб, унинг кўздек қорайиб кўринаётган иккита катта-катта тешигидан чиндан ҳам зардобга ўхшаш бир суюқлик томаётганини кўрди. Ҳар бир томчи чак... чак томаётиб, қуёш нурида шуълаланмоқда эди.

Ногоҳ, ингроқ товушга чолим бергудай, айни кезде хўрсиниқни ҳам эслатадиган инжа бир сас юрагига оқиб кираётганини ҳис этди.

...ёки чўққилар, қоялар оралаб эсаётган шабадамикан-а?

Секин сўқмоқдан кўтарила бошлади.

Бир маҳали, қиялама текисликда, қовжираган ўт-ўланлар устига адел тўшаб, қуёшда тобланиб ётган, — ёпирай! — қип-яланғоч аёлларни кўрди. Кўрдию уялиб кетди. Тағин хиёл юргач, яна бир ялангликда холос оврапўш кийган уч эркагу уч аёлга нигоҳи тушди-ю, тўхтаб қолди. Улар бир-бирининг баданига нимадиқ суриб, бир-бирларини уқаламоқда эдилар.

Шу пайтда, сал наридан каттакон бир эчкимар, тилини ўйнатган кўйи, кўзларини чақчайтириб, ўрмалаб ўтаверди. Унинг тили илонники сингари қорамтир, лекин анча узунчоқ экан. Унга қараб туриб, сесканиб кетди. Ортига қайтди.

Ҳамон ингроқ бир сас юрагига оқиб кираётгандек эди.

Сўқмоқдан дара томон энаётиб, Ошиқ тоғ рўпарасидаги Маъшуқ тоғига хомуш тикиларкан, Маъшуқа тўғрисида эшитганларини эслади: *бойи устига ёш хотин олганидан сўнг, Маъшуқа, ҳув булутлар орасидан туманланиб кўринаётган қоядан ўзини настга отган экан. Ҳали-ҳануз дара бўйлаб Маъшуқанинг оҳу фиғони бетиним-беқарор кезармиш.*

...тунлари гоҳ йиғию гоҳ кулгига менгзаб туюлаётган товушлар чиндан ҳам... Одамнинг ишонгиси келмайди-ю, лекин... Қизиқ!

Етоқхонага ҳорғин қайтаркан, тобора зерикаётганини сизди. Назарида, яйраб ҳордиқ чиқармоғи учун нимадир кам, лекин айни пайтда нималардир керагидан ҳам ортиқча эди. Айниқса, анов гули беорлардан шу қадар безорки, ҳар дақиқада қочворишга тайёр. Ажаб, агар ҳамкасабаси Анвар Охун шунақа жойларга келиб қолса, нима қилган бўларди-а?

Кўнглидан ғалати бир фикр кечди: Анвар Охунни зўравонлик билан бошлаб келиб, ўнг томондаги бўш хонага жойлаштира-чи?..

Анвар Охун жуда ажойиб йигит. Бировнинг ҳақиға, бировларнинг хасмига кўз олайтирадиганлардан эмас. Ҳафта сайин ишхонада арзон гўшт сотишганда, бисмиллосиз сўйилган, деб олмайди ҳатто. Аммо фақирнинг юраги хаста.

Бир қадар ҳаяжон ҳамда хаёлчанлик билан мрамар зиналардан кўтарилаётиб, юқоридан чаққон тушиб келаётган йигирма ёшлардаги чиройли бир бўта кўз қизнинг йўлини беихтиёр тўсди. Ва хижолатангиз қизариб:

— Кечирасиз, — деди. — Сиз кеча келгансиз-а?

Қиз сирма кўйлак-шим кийган, қадди-қомати зебо, бўта кўзлари осмон ранглигиданми янаям чақнаётгандек эди:

— Йўқ, — деди Бўтакўз, кифт учуриб. — Бугун бешинчи кун... Нима эди?

Негадир баттар ўнғайсизланаётган эса-да:

— Нечанчи хонада турасиз? — деб сўради Йигит.

Бўтакўз кулимсираб, тағин кифт учирди:

— 555-да, — деди.

— Э... 553-нинг рўпарасидами?.. Мен 551-даман.

— Билмас эканман. — Бўтакўз четланиб ўтмоққа чоғланаркан, саволчан тикилиб, яна ёқимли кулимсиради. — Мен сибирликман, — деди. — Туғма юракўйноғи дардим бор. Шунинг учун ҳеч қачон турмушга

чиқмоқчи эмасман. Йигитлар билан танишиш истагим ҳам йўқ... Марҳамат, яна саволингиз борми?

— Ташаккур! — деди Йигит кулиб. — Кутганимдан ҳам зиёдароқ жавоб бердингиз.

Йигит тавозе билан Бўтакўзга йўл бўшатди.

...яхши бўлди! Анвар Охунни Бўтакўз билан таништириб қўяман.

7

«Время»дан сўнг, Йигит хонасига қайтди. Аччиқ чой дамлади. Шопирди. Кейин, юмшоқ курсига чўкиб, қўлига газетани олди.

Эшик тикиллади.

Нохуш ўрнидан турди. Тўнғиллаб бориб, эшикни очди. Очдию, енгсиз, ёқасиз халатда кўзлари чақнаб турган Дўндиқчага нигоҳи тушиб, пешонаси тиришди, лекин мусулмонлик юзасидан:

— Марҳамат, — деди.

— Ҳай қочоқ! — деди Дўндиқча жилмайиб. — Мана, таклиф қилмасанг ҳам, ўзим келдим. Майлими кираверсам?

— Майли, кира қўй.

Йигитнинг у қадар хушламаётганини сезгандек, Дўндиқча бир зум навозишли мунграйгач, саллона юриб, ичкари кирди. Халати чўнтагидан шиғилдоқ қоғозга ўроғлиқ нимадир чиқариб, столга қўйди.

...уф-ф! Ҳойнаҳой, ароқ бўлса керак.

Ўшандан буён, — бирга шаҳар кезишга таклиф қилинган кундан бери, — Йигит унинг кўзига кўринмай юрган эди.

Йигит курсига ишора қилиб:

— Ўтир, — деди.

— Ўзинг курсида ўтира қол, мен бу ерга... — деб, Дўндиқча адёл ёпилган тўшак устига ўтирди.

...э, мол! Тўшакниям расво қилди.

— Бугун биз Полвонқояга чиққани борган эдик, — деди Дўндиқча. — Ажойиб! Салкам уч минг газ-а!.. Булутлар худди сочингизни, юзларингизни силаб ўтаётгандек. Шунақаям ёқимлики!.. Лекин қор учқунлаб тургани учунми, анча аёз экан.

Йигит чой қуйиб узатаркан:

— Чой ичсанг қизийсан, — деди.

— Йўқ, чой ичмайман, — деди Дўндиқча. — Конь-

якни оч, ўшани ичамиз. Полвонқоядаги қаҳвахонадан сен учун олганман.

Йигит бош чайқаб:

— Менга тўғри келмайди бу, — деди. — Шунингиз ҳам ўзи кечалари базўр ухляпман.

Дўндиқча истиғноли чимирилиб:

— Аёл сийлаётганда ношукрлик қилма, адабсиз, — деди.

Йигит хўрсинди. Мужмал кулимсиради. Сўнг, ноилж шиша тиқинини очди. Пиёладаги чойни ичиб, озроқ коньяк қуяркан, энди муқаррар нимадир рўй берарини ўйлади.

...барча касофатларнинг калити бу ахир.

— Ўйнашинг борми?

Дўндиқча, кўзлари нохуш чақнаб:

— Атайлаб жигимга тегяпсан-а? — деди. — Жудаям билгинг келаётган бўлса, олдин оз-оздан ичайлик, кейин айтиб берарман.

— Майли!.. — Йигит чирт кўзларини юмиб, коньякни кўтарди. Сўнг, яна пиёлага коньяк қуйиб, Дўндиқчага узатди.

Дўндиқча кулиб:

— Халқлар дўстлиги учун!.. — деб, коньякни секин симириб ичди. — Яхши экан-а?

— Билмадим... Негадир бу ўлканинг суви шўрроқ, мевалари нордон экан. Коньяги ҳам шунақароқ шекилли.

Дўндиқча нимадир деди.

Аммо Йигитнинг хаёлини негадир ён қўшниси Дуркунхоннинг ҳасратли ҳангомасию таъсирчан иқрори банд этган, лекин кўзларида эса Дўндиқчага йўналтирилган савол ифодалари изғимоқда эди.

Дўндиқча, алланедир нашъа қилаётгандек кулимсираб:

— Майли, ким билан ҳамтовоқ бўлаётганингни билиб қўй, — деди. — Чала ярим эрим ҳам, чала ярим ўйнашим ҳам бор.

— Э, қизиқ-ку?!

— Ҳа, нега ажабланыпсан?.. Коньякдан қуй... Эрим ҳам, ўйнашим ҳам шунинг учун чала яримки, бизнинг Ўрусия йигитларни ароқхўрлик, хотинбозлик касали чинакам эр ёшига етгунигача майиб қилиб қўяди. Ана кейин...

— Ўйнашинг борлигини эринг биладими?

— Албатта билади! Нега билмасин ахир — ёшман,

чиройлиман, кейин... Ҳатто сенга очигини айтадиган бўлсам, эрим ўйнашимни жуда ҳурмат қилади.

Бирдан йигит ғижиниб:

— Қўй, гапирма! — деди.

...даҳшат! Ахир, бу... Эркак учун бундан ортиқ хўрлик бўлмас. Йўқ, бу — касаллик эмас, бу — ҳалокат — ўлим талвасасидан олдин рўй берадиган муваққат қарахтлик.

Йигит пиёлани тўлатиброқ коньяк қуйди. Ичди. Дўндикча мастона ўрнидан туриб, бирпас пешайвон ёнида хаёлчан тек қотгач, қизиб бораётганлигини айтди, сўнг:

— Чироқни ўчирсам майлими, азизим? — деб сўради.

— Шундоқ яхши эмасми?

— Салқин бўлади.

— Ихтиёринг.

Дўндикча чироқни ўчирди.

Хонани сутдек ойдинлик чулғади.

Йигит гулдек аёлларнинг бу қадар беқадрлигини ўйларкан, ҳамон ён қўшниси Дуркунхоннинг ўша — ғамгин иқрори хаёлида сўнаётган шамдек липилламоқда эди.

* * *

Дуркунхон нимадир сўраб кирган пайтда Йигит тўшақда газета ўқиб ётган эди. Ўзидан билиб чиқиб кетар, деб турмади. Етаверди.

Ниҳоят, Дуркунхон ишшайиб жойидан қўзғалди-да, чаққон эшикни қулфлаб қайтгач:

— Шунча ўзимни кўз-кўзлаганим етар! — деди... — Худбин экансан. Бўл, нарироқ сурил!

Тун эди.

Алламаҳал эди.

Аммо Йигит мутлақо бунақасини кутмаган эди:

— Чироқни ўчирмайсанми? — деди, негадир овозини ўзи аранг эшитди.

Дуркунхон эса хушҳоллик билан:

— Менга барибир, — деди.

.....
.....
.....

— Эринг йўқми, Дуркунхон?

— Дуркунхоннинг нимаси?

— Сенга ўзимча шунақа от қўйганман.

— Ҳм-м, яхши экан... Эрим бор. Полковник. Ҳарбий билим юрти бошлиғи. Биттагина қизим бор. Бу йил бешинчига ўтди. Ҳозир қизим Артегда... Биласанми, сенга очигини айтсам, буёққа келганимдан кейин шундай бўлдим: кечалари ором олиб ухлаёлмайман — қулоқларимга ҳар хил товушлар чалинаётгандек, ниқоҳ тўйим бўлаётгандек, ҳали-замон тўй тугайди-ю, куёвим билан ёлғиз қоладигандекман... Лекин қани ўша куёв?.. Энди ўзинг куёвим бўласан, жончиғим! ...начора. Аммо негадир кўнгилда ўлимтик ҳирсдан бўлак бирор-бир ёқимли туйғудан асар йўқ. Йўқ!

Дуркунхоннинг баданидаги нозик тиртиққа ишора қилиб:

— Нима учун ундай бўлган? — деб сўради Йигит.

— А-а!.. — деди Дуркунхон, сўнг хушлар-хушламас қўшиб қўйди. — Доялар қорнимни ёриб, қизимни олишган.

Нечундир тобора Йигитнинг кўнгли ғашланмоқда эди.

* * *

Богнинг овлоқ хиёбонидан юқори кўтарилиб бориш-япти. Атроф-теварак поёнсиз ўрмон каби қалин дарахтзор. Сийрак ялангликларда эса гулзорлар яшнаб кўзга кўринади. Намхуш ҳавода ёмғир исига омухта турфа гуллару асрий арғувонларнинг ўткир, ёқимли ҳиди анқийди. Қайрағочлару оққайинларнинг тилларанг барглари оҳиста пирпираб ерга қўнади. Гоҳо баргихазонларни шитирлатганча, ҳуркак олмахон зипиллаб йўлни кесиб ўтадию, дуч келган дарахтга тирмашиб, зумда кўздан ғойиб бўлади, салдан сўнг яна изига қайтиб, қўл етар баландликда тўхтади-да, хўрак илинжида сергаккина мўлтираб тураверади.

— Ана, яна бир олмахон йўлимизни пойлаяпти, — деди Дуркунхон. — Ёнғоқдан қолдими?

— Кўпроқ олсак бўлар экан. Аттанг!..

Кўзmunчоқдек кўзларини мўлтиратаётган олмахонга орқадан келаётган бўйчан бир қиз кафтида писта тутди. Олмахон қирс-қирс писта чаққач, тагин юқорига ўрмалаб кетди.

Зинапоядан яна бир баланд сайхонликка кўтарилишди. Сайхонликнинг ўртаси гулзор! Одамлар гулзор оралаб, сайрона кезиб юришибди. Тарвақайлаган арғувонлар остига ўриндиқлар қўйилган.

Чеккароқдаги ўриндиққа бориб ўтирганларидан сўнг, Йигит:

— Сен сира ўйлаганмисан, кечалари уйқунгни бузётган товушлар ниманики бўлиши мумкин? — деб сўради.

— Ахир, тоғ босими остида аъзойи бадан қизиб, ҳадеб мияга қон ураверса...

— Йўқ, ундан эмас. Менимча, Маъшуқанинг арвоқи туну кун дарада чирқиллаб юргандек!..

— Аҳ-ҳа, мантиғинг чакки эмас, — деб кулди Дуркунхон. — Рухона мавзуда диссертация ёзсанг бўлар экан.

— Мен беҳазил гапиряпман.

— Мен ҳам беҳазил айтяпман!.. Сен жуда ажойибсан...

— Полковнигинг кўриб қолса!..

— Менга деса генерал кўрмайдими! — деди Дуркунхон. Ва негадир бирдан маъюс тортди. — Кечир мени. Мен сени алдаганман... Эрим йўқ менинг. менинг.

...э, бечора!

— Қизинг-чи?

— Қизим бор. Қизим ақлли. — Дуркунхон хўрсинди. Бошини қуйи эгди. — Эрим заиф эди. Юради, деб ўйларди мени. Ахийри ажрашдик... Кейин, бир куни уйга маст-аласт келди-ю, киндигимдан пичоқ тортворди.

— Бошдаёқ ростини айтсанг бўлмасмиди?

— Нима десам экан?.. Сен барибир мени тушунолмайсан... Биз ўз ихтиёримиз билан шу кўйга тушибмизми?!

...бу қандай замон-а, булар бунчалар хору зор?!

Ушбу фикр кўнглидан кечгани ҳамоно, Йигит кўк-сида аччиқ бир оғриқни сизди.

...одамнинг хўрлиги келади-е!

* * *

Йигит туш кўрмоқда эди.

Тушида кўзларини очди-ю, пойида афсонавий минг кокилли илонни эслатувчи эчкиэмарни кўриб, ўша заҳоти чирт юмди.

...тавба, эчкиэмар хонада нима қилиб юрибди! Тўртинчи қаватда-я!.. Еки тоғ сўқмоғида эчкиэмарга дуч келганим учун энди кўзимга кўриняптимикиан?.. Қизиқ, шу пайтгача ҳар мақомда қулоғимга чалиниб

уйқумни бузган ҳам манави махлуқнинг товушими-
кан-а?..

Бир маҳал, тушию ҳуши уйқашиб, қадам товуши
каби бир сас оҳиста қулоғига чалинди. Кўзларини
очгиси келди, лекин очмади. Кейин, салдан сўнг, секин
эшикнинг очилиб ёпилгани эшитилдими... эшитилган-
дек бўлдими — билолмади.

Ялт кўзларини очди: хона тўлин ой нуридан сутдек
ойдин эди.

...жин урсин! Тезроқ бу ердан жўнаб кетиш керак...
Ажаб, шу тобда Анвар Охун ўзининг 553-хонасида
нима қилаётган бўлсайкин-а?

8

Айни шу дақиқаларда Анвар Охун ботинан бето-
қатланмоқда, агар ҳамон рўпарасида хуморланиб
ўтирган Бўтакўз малак хонасига чиқиб кетса, кун-
далик одатича, суюкли мунаққаша машғулотини бир-
пас давом эттирмоқчи, сўнг маза қилиб ухламоқчи эди.

...тур ахир, Бўтакўз, хоначга чиқақол энди. Жуда
оширвординг-ку!

Бўтакўз эса айёрона кулимсираб:

— Елғиз қолишни истаянсиз-а? — деди. — Тўғри
топдимми, Анвар?

Анвар қизариб:

— Йўқ, нега?.. — деди. — Ухлашга улгурамиз ҳа-
ли. Уйқу — ўлим, деган мақол бор бизда.

— Жуда сермаъно мақол экан, — деди Бўтакўз. —
Лекин сиз билан мен ўлим ҳақида ўйламаслигимиз
керак.

— Бизга шундай ўргатишганки, чинакам мусулмон
ҳар кун итти маҳал ўлимни тан олиши керак.

— Эҳ-ҳа, азоб-ку бу, Анвар!

— Ким айтди сизга, мусулмонлик роҳат, деб?

— Ахир, биз ўзимизга берилган имконлардан фой-
даланиб, ҳаёт неъматларида роҳатланмоғимиз керак
эмасми?

— Тўғри, биз бунга ҳақлимиз. Аммо Ислом таъли-
моти бўйича, асл роҳат-фароғат у дунёда, буёқдагила-
ри... ўткинчи. Яъни, биз бу дунёда биродарларимиз
бахти саодати учун фидойиларча машаққат чекиб, ўт-
кинчи роҳат-фароғатларга ружу қўймай, сабру қаноат
билан яшамоғимиз керак.

— Бемаврид қартайиб қолган одамга ўхшайсиз.

— Балки, — деди Анвар кулимсираб.

Хиёл жимликдан сўнг Бўтакўз туришга чоғланаркан:

— Айтмоқчи, сиз менга ваъда бермадингиз-ку, эрталаб чўмилгани борасизми? — деди. — Биласизми, эрталаб чоғи кўл суви қандай бўлади — янги соғилган сутдек илиқ, сутдек майин!

Анвар чап кўксини сийпалаб:

— Айтганман-ку, менга мумкин эмас, — деди.

— Анвар, докторларга ишонманг!.. Улар мени йигирма йил алдашди: туғма юракўйноғи касалинг бор, деб. Йигирма йил-а!.. Мен барибир уларга ишонмай, қишин-ёзин чўмилаверганман. Ана, ўзингизнинг хабарингиз бор-ку, уч кун қаторасига япон аппаратида текшириб, ҳеч қачон сиз юракўйноғи касали билан оғримагансиз, дейишди.

— Менинг юрагимда чоклар бор экан-да...

— Гапирманг!.. Уларга эмас, кўпроқ Кашпировскийга қулоқ солиб, кўпроқ чўмилиш керак, Анвар, — деб Бўтакўз ўрнидан турди. — Эрталаб чўмилгани борамиз-а?

— Кўрамиз.

Бўтакўз хуш-хуррам жилмаяркан, эшик томон юриб:

— Эрталаб уйготаман барибир, — деди.

Анвар индамади.

— Яхши тушлар кўринг, Анвар!..

— Ташаккур!..

Анвар эшикни қулфлади. Ортига қайтди. Стол устидаги китобларга нигоҳ ташлаб, ҳазин энтикди.

... яна бир кеча ҳаром бўлди. Эсиз!..

Пешайвонга чиқди.

Ҳаво салқин, майин. Осмон эса юлдузлар билан чароғон. Ана, бир юлдуз визиллаб учиб, Маъшуқ қояси ортига ўтиб кетди. Ногоҳ кўл томонда сув шалолаб, бир ҳовуч кумуш танга сочворилгандек, узоқдан ой нурида томчилар ялтиради.

Анвар хонага қайтаркан, бугун самарқандлик бир хонимча қўярда-қўймай анавинақа видеокинога бошлаб кирганини ва кинодан қочиб чиққанию, сўнг кун бўйи ғашланиб юрганини эслади.

***қўтир эчкига ўхшамай ўлинглар-э! Тавба, нега булар бунақа-я!.. Агар шу кунларда кўрган-кузатганларимни бир ҳикоя қилиб ёзсам, ҳойнаҳой жипириқлардан балога қолиб кетармано-ов!.. Лекин нимадир

ёзмаслик... У, халқ бало, халқ доно: айтсам ўлдирурлар, айтмасам ўлам!

Анвар шартта китоблар устидан дафтарни олди. Очди. Одатича, сатр бошидан уч юлдуз қўйиб, ёза бошлади.

******* *Ҳикоя... Ҳикояда мақсад-муддао бўртиқлиги — сиқиклик — ўқувчини эзиб қўйиши мумкин.*

Мен шундай бир роман ёзишим керакки, унда воқеалар аралаш-қуралашлигидан гап нима ҳақда бораётганлигини дафъатан андай-мундай китобхон англаб етолмасин, токи у ҳаёт қадар бемаъни, ҳаёт қадар бешафқат бўлсин.

******* *Ўз лаёқатини билолганлар — бахтиёрдирлар.*

Анвар шундай деб ёзди-ю, бекор гап, деб ўйлади. Кейин, буёққа келаётиб, бирор йигирма кунча ўз халёллари билан ёлғиз қоларидан умидланиб суюнгани ёдига тушди. Энтикди.

Тағин ёзишда давом этди.

******* *Одам ҳеч қачон ташқи кучлар азобидан қутулмайди. Ташқи ва руҳий қийноқлардан қутулмоғи учун ҳечқурса одам эсари бўлмоғи керак. Бинобарин, бу дунёда одам озод ҳам, бахтиёр ҳам бўлмайди.*

******* *Ёлғизлик — хомхаёлдир: айниқса, ушбу замонда! Қулоқларингиз, кўзларингиз орқали ташқи дунё бор булганчликлари билан миянғизга суқилиб кираверади, кираверади, кираверади. Еки бекиниб олган маконингизга кимдир кириб келади, ёки бекиниб олган маконингиздан ночор-ноилож чиқасизу, нопок кимсаларга дуч келасиз, жирканч ғалваларга гувоҳ бўласиз. Оқибат, хаёлингизда яратган ёлғизлик оламингиздан яна мосуво бўлиб қолаверасиз.*

XI—89 й.

Анвар ўрнидан турди. Тунчироқни ўчирди. Ечинди. Сўнг тўшакка ҳорғин чўзиларкан, тағин нима жин уриб видеокино томошасига боргани ёдига тушдию, кўнглида бир ғашликни ҳис этди.

...даҳшат, деб ўйлади: энг муҳим самъат¹лардан бири анавинақа фоҳишабозликка чорлаб турса-я!.. Ҳойнаҳой кинода кўрганларини самарқандлик хонимча энди бошлаб амалда қўллаётган бўлса керак. Албатта-да!.. Йўқ, ҳамиша одамларни итоатда сақлагувчи

¹ В. И. Ленин ибораси.

илоҳий бир куч... қудратли бир куч зарур экан... Хўш, эрталаб янги соғилган сутдек илиқ, сутдек майин кўлда Бўтакўз билан бирга чўмилгани борамизми энди, мулла Анвар?.. Бузиляпсиз, мулла Анвар, бузиляпсиз!

Бир маҳал туш кўра бошлади: осмону фалакда, оппоқ булутлар оралаб кинодаги момикбадан қизлар билан сузиб юрганмиш.

9

Йигит кийиниб, пешайвонга чиқди. Сўлиб ётган гулларни четга суриб қўйди.

Эрталаб. Қоялар орасидан қуёш мўралаб, мўл-кўл нур сочяпти.

Гиштпарчин йўлкалардан ошхона томон тизилишиб бораётган одамларни кузатаркан, ғанимат ғамида ғалла ғарами сари ошиқаётган чумолиларга, айна кезде уларни ўтлагани тақир яйлов тарафга йўл олган подага ҳам таққослаб, кулимсираб қўйди.

... ҳадемай ўзимиз ҳам улар сафига қўшиламиз... Бир тўда аёлларга бир гала эркакларни қўшиб... Бунинг нимаси курортмиш-а! Кимдан чиққан ўзи бунақа одат.

Бўйнини чўзиб, Дуркунхоннинг хонасига қаради: Дуркунхон пешайвон рўпарасида соч тарамоқда эди.

— Салом бердик.

Дуркунхон индамади. Тумшайди.

Йигит атай бепарво оҳангда сўради:

— Нонушта қилгани бормайсанми?

— Ўзинг боравер.

Йигит аччиқ кулиб, ортига бурилди.

Хиёлдан сўнг, одамлар оқимига қўшилиб, ошхонага кириб борди.

Ошхона гавжум, лекин ҳамишагидай дастурхонлар хувиллайди.

Столга яқинлашаётиб, ҳамдастурхонларига бош ирғаб, ёқимли иштаҳа тилади.

Пойтахтлик Оппоқбика жилмайиб:

— Марҳамат, шоир жаноблари! — деди. — Аччиқ айрон, ёрма бўтқа ва ҳоказо.

— Илтимос, кесатманг, — деди Йигит. — Мен шоир эмасман.

— Ғалати экансиз-ку, — деди Оппоқбика қизариб. — Газетада ишлайман, деган эдингиз. Журналист... шоир — барибир эмасми?

— Йўқ, барибир эмас.

— Мен... мени кечирасиз. Кўрмаяпсизми, емоққа арзигулик бирор вақо йўқлигидан сизга арз қилмоқчи эдим, бизнинг номимиздан газетага фельетон ёзармикансиз; деб.

— Салкам йигирма йил фельетон ёзганман, — деди Йигит, таассуф билан бош чайқаб. — Фельетон билан ҳеч нимага эришиб бўлмайди. Фақат битта йўли бор: ёппасига очлик эълон қилиш керак.

— Жуда тўғри! — деди Оппоқбиканинг рўпарасида ўтирган тепакал бақалоқ пишиллаганча, санчқини ҳавога ниқтаб. — Сиз ўзбекистонликсиз-а?

— Ҳа, ўзбекистонликман. Ўзбекман.

— «Литературка»да босилиб чиққан Ғойибовнинг сирли ўлимию марказлик терговчиларнинг кирдикорлари ҳақидаги фельетон тўғрисида қандай фикрдасиз?

— Журналист ҳақ.

Бақалоқ:

— Ана, айтмовдимми сенга! — деб, шериги — қиррабурун, қирқ ёшлардаги йигитга қаради. — Ҳали ҳаммаси фош бўлади... Уша даврларда халқингизга қарши пухта ўйланган жараён бошланиб кетган эди. Ҳа-ҳа!.. Ҳали ҳаммаси фош бўлади. Мен сизларнинг республикангизда бўлганман. Биласизми...

— Бас! — Қиррабурун Бақалоқни гапиргани қўймади. — Ҳозир оғзингдан гуллайсану, кейин пушаймон бўлиб юрасан.

Салдан сўнг Қиррабурун товоқни нари суриб, хайр маъносида бош ирғагач, вазмин ўрнидан тураркан, шеригига:

— Кетдик, — деди.

Бақалоқ узрчан кулимсираб, шошқалоқлик билан унинг изидан эргашди.

Улар хиёл узоқлашгач, Оппоқбика тақсимчадаги улуши — чақмоққанддек сарёғни узатиб:

— Марҳамат... Қўлимни қайтарманг, — деди.

Йигит тўймаган эди:

— Раҳмат, — деди ва ёғни пичоққа илиб, нонга сурди.

Бир оздан сўнг Оппоқбика:

— Бақалоқ ошнамининг гапига қараганда сизларда аёллар ҳамда болалар умуман гўшт ейишмасмиш, деди. — Лекин кунора чойхонада эркаклар паловхўрлик қилишармиш. Тўғрими шу гап?

... суюқ. Аламзада! Парво қилмаганим учун энди захрини сочмоқчи. Чаён!

Иигит ёғ сурилган нон бўлагининг ярмини еган эди, қолган қисмини дастурхонга қўйди. Оғзидаги ризқини базўр ютиб:

— Ҳам рост, ҳам бўҳтон, — деди. — Ростлиги шундаки, чойхонада паловхўрлик қиладиган эркакларнинг халққа алоқаси камроқ. Уларнинг уйида ҳамиша бир пуд гўшт осиглиқ туради. Бўҳтонлиги ҳақида гапирадиган бўлсак, яқин ўтмишда ҳам хонадонлардаги хумларда ўз ёғига қоврилган қўйлар нимталаб босиб қўйилган бўларди. Кейинги йилларда эса жумҳуриятимизда аҳоли жон бошига атиги ўн килодан гўшт тўғри келаяпти. Бунга ким айбдор деб ўйлайсиз?

Оппоқбика кўзларини пирпиратиб:

— Тушунарли, — деди, сўнг: — Машинангиз борми? — деб сўради.

Дафъатан Оппоқбиканинг муддаосини англаёлмай:

— Бор, — деди Иигит.

— Кўпчиликдами?

— Кўпчиликда?

Оппоқбика ғалати кулиб:

— Ана! — деди.

— Нима а н а?! — деди Иигит.

— Демак, сизлардаги қандайдир ноқонуний даромад манбаи тўғрисидаги гаплар уйдирма эмас. Ахир, биргина маошнинг ўзига машина олиш мушкул-ку?!

... бу чаёнга нима деб жавоб бериш керак энди — бизнинг аёлларимиз болаларини чирқиллатиб курортларда бесар изғимайдилар, эркакларимиз болалари ризқидан қийиб шаҳарма-шаҳар кезмайдилар; аёлларимиз одмигина кийинадилар, эркакларимиз икки юз сўмлик костюм тўғрисида ҳатто ўйламайдилар; фарзандларимиз бир-бирининг кийимини кийиб улғаядилар; топган-тутганимизни йиғиб-териб тўйлар қиламиз, уйлар қурамыз; шулардан орттиролсак, ана ундан кейин машина оламиз, десинми? Аммо барибир тушунолмаса керак бу чаён.

— Атрофингизга бир кўз югуртиринг-чи, мана шу мингдан ортиқ дам олувчи одамлар орасида ўзбеклар жами беш киши чиқармикан?

Меровсираётгандек тагин Оппоқбика кўзларини пирпиратди. Миқ этолмади.

Иигит индамай ўрнидан турди. Нимадир бўғзидан бўғаётгандек бўғриқиб кўчага чиқди. Сайрона кезаёт-

ганларни, ошиқона жуфтларни оралаб, четга ўтди. Олмазор ёнидаги ариқча ёқалаб, хомуш кета бошлади. Бир маҳал, оҳиста елкасига кимдир кафтини босди. Ўгирилиб қаради: кўм-кўк кўзларида бир дунё ҳаяжон билан рўпарасида гулгун яшнаб турган сариқсоҳ Гулойимни кўрди.

— Сезяписми, бугун кечагидан ҳам иссиқ бўлади, — деди Гулойим, қиқирлаб кулиб. — Қаранг, қуёш қандай қиздирапти.

Чиндан ҳам авжи саратон кунларидаги каби қилт этган шабада сезилмас, осмон тиниқ, уфқ томонда эса алвон булутлар сузмоқда эди.

— Тоққа чиқмаймизми?

— Тоғда нима қиламиз?

— Менда хитойларнинг гиёҳлардан тайёрланган ажойиб малҳами бор, — деб, Гулойим унинг билагидан олди. — Кўрасиз, баданни роса яйратади. Чиқамизми?

— Билмадим... Ҳамшаҳарлар билан бугун бир паловхўрлик қилмоқчи эдик.

Гулойим аянчли мунграйди.

Йигит ҳазин энтикди.

... ҳа, шоир ҳақ: хору расво қиладурғон бу кўнгилдир, бу кўнгил.¹

10

Пўпаноқ тоғжийдаларининг ола-чалпоқ соясида давра қуришган. Ўртада шарқона дастурхон: пўлоти нон бўлаклари, косалаб каржланган қовун, ёнғоқ, паракланган қази... Ошхонадан олинган иккита чинни товоқда эса оз-оздан палов қолган. Бир неча шиша қувраган ўт-ўланлар орасида думалаб ётибди.

Базм авжида.

Аммо, негадир Анвар Охун пинҳона бетоқат: тезроқ давра тарқаса, Бўтакўз ёнига бормоқчи. Лекин, чамаси, қали-вери давра давом этадиган. У эса нима қиларига қайрон: ўтираверсинми ёки?..

Даврада косагуллик қилаётган доғистонлик Муслмонкул:

— Қардошлар, ичамиз! — деди. — Тут шиннисидан тайёрланган ароқ бу. Зўр!.. Тўдсонга кирган отам ўз қўли билан тайёрлаган — табаррук. Олинглар, қардошлар!

¹ Лутфий ғазалидан.

— Шошма, Мусулмонқул! — деди қашқадарёлик с а в л а т л и йигит, доғистонликнинг кифтига шапатилаб. — Биз алкагўл эмасмиз, оғайним. Қани, ким тост айтади, нима учун ичамиз?

— Мин айтам инди, мин! — деди самарқандлик х о н и м ч а, сархушлиқдан қувнаб, чайқалиб. — Я — интернационалистка. Папам — чўқинган — рус, ани-йим — татарка, ўзим — ўзбек матури¹, эрим — хахул. Интернационализм ушун пить итарға кирак, друзья!

— Олинг-э, қиизини гўмийн²! — деди хоразмлик қ о в у н ч и, мастона кекириб. — Интернасиёнализми-нияма садағаси гетай!..

Қадаҳлар жаранглади.

Кейин, газак қилмай, Савлат билан Хонимча ўпишди.

— Эй, Хонимча, мен-чи?! — деди Қовунчи. — Жўжжингнан айнанин, манга муччи бермайсанми ахир?!

— Ал... ал! — деди Хонимча, ғамза билан ёноғини тутиб. — Синда силовать ит инди, қияшим!..

Беихтиёр ёмон бир нарсани кўрган каби Анвар Охун юзини четга ўгирди.

— Эй, Охун, сан нечун бурнингни жийирасан, жўра? — деб сўради Қовунчи. — Оёгим сасимайди. Кунда икки маҳал жўроп алмаштираман. Ҳовва, ман бу юртлара ўйнаб-кулгани келганман, сўпилик қилгани эмас, жўра. Ахир, ўзларингиз ҳар куни эрта азондан радиода қўшиқ айтасизлар-ку:

Е,
ич,
ўйна,
кул!..

Тўғрими?

Анвар Охун индамай бош ирғади.

... бузиляпсан, мулла Анвар, бузиляпсан, биродар. Мана, ўтирибсан-ку!.. Устига-устак, хаёлан Бўтакўз ҳузурига ошиқаетганинг-чи?.. Бемаъни давралардан маъни изламоқчисан... Елғон, ёлғон, ёлғон!

Бирдан даврада кулги, қийқириқ янгради.

¹ М а т у р — гўзал (готорча).

² Г ў м и й н — кўмайин (шева).

³ Ж ў р о п — пайпоқ (шева).

Анвар Окун сергак тортди. Ва даврада тамомила ўзининг бегоналигини ҳис этди. Сўнг, секин дарахтлар ортига ўтиб, дара томон элтувчи сўқмоқ сари юриб кетди.

11

Пешайвондаги ором курсида ясланиб, ботиб бораётган қуёш нуридан аллатовур шафақланиб кўринаётган кўлдан нигоҳини узмай, негадир Йигит буёқларга келганигами ёки ҳануз кетолмаётганигами ўкинмоқда эди. Кўлда кимлардир яйраб чўмилишяпти. Чўмилгиси келди. Аммо...

Аммо алланечук асаблари таранг. Кўнгиш ғаш. Боз устига, нимадир мовмушук каби дам кўксини тирнаб, дам иштиёқ билан ғажиётгандек.

... аямай ғажи-е, лаънати!.. Қизиқ, с е з г и бирламчими ёки и д р о к? Қаеринг оғриси жонинг ўша ерингда. Бу гап сезги азобига алоқадор. Ундан дори-дармон билан қутулиш мумкин, вақт ҳам малҳам хизматини ўтайди, жароҳат битиб кетади. Аммо идрок азоби, идрок қийноғи-чи?

Буёққа келаётиб, рўзғор ташвишларию турфа ғалвалардан маълум муддат озод бўларига ишонган эди. Бироқ, мана, бияптики, озод бўлолмас экан — юраги қаъридами, миясининг теран қатламларидами ўртагувчи нимадир бетиним ғимирлаётгандек. Тўғри, келганига неча кун бўлди — бир ҳафтами, ўн кунми — келганидан бери, йўқ... аллазамонлардан буён ушбу дарада тутқун каби кун кечираётгандек.

... демак, идрок бирламчи. Зарур нимадир етишмаётгандек жисму жонимда беадад бир оғриқ кезаяпти. Хўш, нима бўлиши мумкин ўша — зарур нимадир?

Оташин хўрсинди.

...дарвоқе, муҳит бирламчими, ахлоқ? Албатта, ахлоқшунос, ахлоқ бирламчи, деб ишонтиришга ҳаракат қилади. Лекин...

Ҳамон нигоҳини шафақранг кўлдан узмаган эди. Кўнглидан бошқа бир фикр кечаркан, беихтиёр қаддини тиклаб, кўлга тикилиб қолди.

... ана, кимдир чўкиб кетди. Ий-э, мулла Анвар шекилли! Ҳа, айнан ўзи! Ушанинг ўзи!.. Ана, Бўтакўз! Бўтакўз уввос солиб, зир югураяпти. Кўл тевараги одамлар билан тирбанд бўлиб кетди.

Йигит ирғиб ўрнидан турди. Пешайвон панжарасидан маҳкам ушлаб, яна хиёл фурсат кўл томон тикилиб қолди. Ғалати кулимсиради: кўл теварагида ҳеч ким йўқ. Одамлар... беғам-бепарво одамлар қатор тизилишиб ошхона сари ўтиб боришмоқда эди.

Юқоридан одамларга назар соларкан, негадир тагин кулимсиради.

Шу пайтда бекатга автобус келиб тўхтади.

... бас, кетиш керак. Эрмак ҳам тугади — мулла Анвар чўкиб кетди... Бунақада ақлдан озиш ҳеч гап эмас. Ана, автобус тайёр. Бирор соатларда, майли, икки соатда бўлсин, аэропортга элтиб қўяди. Чипта масаласи бир гап бўлар. Жўнаш керак!

Йигит шартта хонага кирди. Шошқалоқлик билан кийимларию лаш-лушларини йиғиштириб, жомадонга жойлади. Сўнг саросар эшикни қулфлаб, пастга тушди. Пайпоқ тўкиб ўтирган дарбон кампирчага калитни топшириб, жўнаб кетаётганлигини айтди. Хўшлашиб кўчага чиқди. Танишлардан бирортасига дуч келмаганига суюнди. Ва югуриб бориб автобусга кирди. Салдан сўнг кўл ёнидан ўтишаркан, янаям сирли-сеҳрлидек туюлаётган сокин кўлга хомуш тикилиб, паришон бош ирғади.

... мулла Анвар — жўражон, эрмак учун сени хаёлан буёқларга олиб келдим, мана, энди ўзим қочиб кетаяпман. Агар мабодо палакат босиб бу томонларга кела қолсанг, сувга чўкиб ўлмасанг ҳамки, бўғилиб ўларинг тайин экан, жўражон!.. Хайрият... хайрият! Алvido, Ошиқдара!..

Бирдан автобус ичини нимтатир қоронғилик чулғаб, димоққа намхуш, хушбўй эпкин урилди. Энди автобус асрий чинору арғувонлар билан қуршалган нишаб йўлдан кўтарилиб, тобора Ошиқдарадан узоқлашиб бормоқда эди.

1990 й.

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Ушқон (драматик қисса)	4
Тантана	65

Ҳикоялар

* Байрам	134
* Довон	147
SOS	171
Жумбоқ	195
* Хавотир	224
Аксу садо	245
Муножот	260
Сайлов	278
* Устун	294
Юк	310
* Қор ёққан кеча	329
* Қуюн	361
Севаргул	383
Ҳассақаш	402
Ошиқдара тутқунлари	421

Литературно-художественное издание

Нортухта Қилич

ПРАЗДНИК

Повести и рассказы

Художник *А. Мамаджанов*

Ташкент, издательско-полиграфическое объединение им. Г. Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадий нашр

Нортухта Қилич

БАЙРАМ

Қиссалар ва ҳикоялар

Муҳаррир *М. Аҳмедова*

Расмлар муҳаррири *М. Карпузас*

Техн. муҳаррир *Э. Саидов*

Мусаҳҳиҳ *Ш. Собирова*

ИБ № 4505

Босмахонага 19.02.91 да берилди. Босишга 13.06.91 да рухсат этилди. Бичими $84 \times 108^{1/32}$. Босмахона қоғози № 2. Мактаб гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма табоғи. 23,52+0,07 вкл. Шартли бўёқ-оттиск 23,57. Нашр табоғи 25,91+0,03 вкл. Жами 60000 нуска. 5013 рақамли буюртма. Баҳоси 3 с. 50 т. 208—90 рақамли шартнома. Ғафур Ғулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССЖ Матбуот давлат комитети «Матбуот» матбаа ишлаб, чиқариш бирлашмасининг бош корхонаси. Тошкент 700129. Навоий кўчаси, 30.